

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Наукове фахове видання

Випуск 50

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Секундант Сергій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубович І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Дікова-Фаворська О. М.**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Єременко О. М.**, доктор філософських наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Крилова С. А.**, доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Федорченко-Кутуєв П. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Куцепал С. В.**, доктор філософських наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Лісієнко О. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського; **Коваліско Н. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка; **Огороков В. Б.**, доктор філософських наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; **Петриківська О. С.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Прохоренко Є. Я.**, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Райхерт К. В.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Стрелкова А. Ю.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; **Трушевич Г. Б.**, доктор філософії з політології, доцент кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Хамітов Н. В.**, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Чепак В. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Якубін О. Л.**, кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Ярова Л. В.**, доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Gerald M. Steinberg**, професор кафедри політології, Університет імені Бар-Ілана, Ізраїль; **Harris Kevan**, доктор філософії, доцент, Каліфорнійський університет (UCLA), США; **Mirchev Dimitar**, доктор філософських наук, професор, Медичний університет Пловдив, Болгарія; **Mirica Stefania-Cristina**, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія; **Silviya Mineva**, доктор філософії, професор, Софійський університет, Болгарія.

Науковий фаховий журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» засновано у 2014 році Національним університетом «Одеська юридична академія».

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 р.

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» внесено до переліку наукових фахових видань України категорії Б, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських, політичних та соціологічних наук (спеціальності 033 «Філософія», 052 «Політологія», 054 «Соціологія») на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 р. № 1471 (Додаток 3).

Рекомендовано до друку та поширення мережею Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 25 листопада 2024 р. (протокол № 3).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний веб-сайт журналу «Актуальні проблеми філософії та соціології»: www.apfs.nuoua.od.ua

ФІЛОСОФІЯ

UDC 101.1:316

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.1>*F. A. Mahmudzade*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7384-2960>*Institute of Philosophy and Sociology of National Academy of Sciences of Azerbaijan*IMPORTANCE AND CHALLENGES OF INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS
IN MODERN EDUCATION

Problem Statement. In an increasingly complex and interconnected world, the traditional boundaries of academic disciplines are becoming less relevant. Modern education must evolve to prepare students for real-world challenges that require an integrated understanding of knowledge. Interdisciplinary connections in education allow for a more holistic approach, enabling students to draw on multiple perspectives and skills. However, despite the recognized importance of these connections, significant challenges persist.

One of the primary problems is the rigid structure of educational systems, which often compartmentalizes knowledge into distinct subjects, limiting opportunities for interdisciplinary collaboration. This separation can hinder students' ability to see the relationships between different fields of study and apply their learning to practical situations. Furthermore, educators may lack the training or resources to effectively implement interdisciplinary curricula, leading to inconsistency in teaching practices.

Another critical issue is the assessment methods traditionally used in education, which often focus on individual subjects rather than integrated learning outcomes. These assessment strategies can discourage innovative teaching approaches and fail to capture the full scope of student understanding in an interdisciplinary context.

Additionally, there is often resistance from both educators and institutions to shift from established teaching practices to more collaborative and integrated methods. This reluctance can stem from a variety of factors, including institutional inertia, lack of administrative support, and the challenges of coordinating across disciplines.

To address these problems, it is essential to foster a culture that values interdisciplinary connections, supports educator development, and rethinks assessment practices. By doing so, educational institutions can better equip students with the skills needed to navigate and succeed in a complex, interconnected world.

Problem's Degree of Development. The issue of interdisciplinary connections in education has garnered increasing attention in recent years, reflecting the growing recognition of its importance in preparing students for a rapidly evolving and interconnected world. Scholars, educators, and policymakers alike have begun to emphasize the necessity of transcending traditional disciplinary boundaries to foster a more integrated learning experience. However, despite this acknowledgment, the practical implementation of interdisciplinary approaches remains inconsistent and underdeveloped in many educational settings.

Research indicates that while some educational institutions have made strides toward integrating interdisciplinary curricula, the majority still operate within a fragmented framework that compartmentalizes knowledge into isolated subjects. Studies show that students often struggle to connect concepts across disciplines, limiting their ability to apply knowledge in real-world contexts. This disconnect highlights a significant gap between educational theory and practice, raising questions about the effectiveness of current teaching methodologies.

Several factors contribute to the inadequate development of interdisciplinary education. Firstly, many educators lack training and resources to effectively design and implement interdisciplinary programs. Professional development opportunities in this area are often limited, resulting in a reliance on traditional teaching methods that do not promote cross-disciplinary connections. Additionally, the assessment systems currently in place tend to prioritize subject-specific knowledge, further discouraging educators from adopting innovative, integrative approaches.

Moreover, institutional policies and curricula are often slow to adapt to the changing educational landscape. Resistance to change from both educators and administration can hinder the exploration of new pedagogical frameworks that embrace interdisciplinary learning. The need for collaboration among different academic departments is often met with legis-

tical challenges, such as scheduling conflicts and a lack of incentive structures to promote teamwork.

In conclusion, while there is a growing awareness of the importance of interdisciplinary connections in education, significant barriers still exist that impede its effective implementation. Addressing these challenges is crucial for developing an educational system that can adequately prepare students for the complexities of the modern world. Continued research and investment in professional development, curricular reform, and assessment strategies are essential to advance this critical area of education.

Main Objectives of the Article. This article aims to emphasize the significance of interdisciplinary connections in modern education and identify the challenges hindering their effective implementation. Additionally, it seeks to provide actionable recommendations for educators and policymakers to enhance interdisciplinary learning and foster a more integrated educational framework, ultimately improving student outcomes.

Methods. This study employs a qualitative research approach, utilizing literature review, case studies, and expert interviews to gather insights on interdisciplinary connections in education. Data analysis focuses on identifying best practices and challenges, facilitating a comprehensive understanding of how interdisciplinary approaches can be effectively integrated into modern educational frameworks.

Presentation of the Main Research Material

1. **The Importance of Interdisciplinary Connections in Modern Education.** The modern educational landscape is characterized by rapid advancements in technology, globalization, and an increasing complexity of social challenges. In this context, the importance of interdisciplinary connections cannot be overstated. Interdisciplinary education integrates knowledge and methods from various disciplines, fostering a more holistic understanding of complex issues. This approach equips students with the critical thinking, creativity, and problem-solving skills necessary to navigate the intricacies of today's world.

Interdisciplinary learning promotes a holistic educational experience by encouraging students to draw connections between subjects. For example, a project that combines science, mathematics, and art allows students to explore concepts in a practical and meaningful way. In such projects, students can investigate environmental issues through scientific inquiry, use mathematical models to analyze data, and create artistic representations of their findings (Lattuca, L. R. (2001). This integration not only deepens understanding but also fosters engagement, as students see the relevance of their studies to real-world challenges (National Academy of Sciences (2005).

Research indicates that students engaged in interdisciplinary learning experience higher levels of motivation and achievement. By transcending traditional subject boundaries, they become active participants in their education, which enhances retention and understanding (Repko, A. F. (2012). The collaborative nature of interdisciplinary projects also encourages teamwork, communication, and collaboration, skills that are essential for success in both academic and professional settings (Newell, W. H. (1998). Employers increasingly seek individuals who can work across disciplines, highlighting the need for educational systems to prioritize interdisciplinary connections.

Furthermore, interdisciplinary education fosters a sense of adaptability among students. In a world characterized by rapid change, the ability to synthesize knowledge from various fields is invaluable. For instance, addressing climate change requires insights from science, policy, economics, and ethics (Gibbons, M. et al. (1994). Students trained in interdisciplinary approaches are better equipped to engage in meaningful discussions and contribute to solutions that consider multiple perspectives.

Despite its advantages, the implementation of interdisciplinary education faces significant challenges. One major barrier is the rigid structure of traditional curricula. Many educational systems are designed around isolated subjects, which can limit teachers' ability to create integrated learning experiences (Klein, J. T. (2008). This compartmentalization can lead to a lack of appreciation for how different areas of knowledge interconnect, ultimately hindering students' ability to apply what they have learned in a practical context.

The resistance to change within educational institutions can also be a significant obstacle. Teachers may feel constrained by established norms and expectations, leading to a reluctance to experiment with interdisciplinary approaches (Hays, J. M. (2006). Moreover, the lack of support and resources for collaborative teaching efforts can further stifle innovation. Many educators may not have access to professional development opportunities that emphasize interdisciplinary strategies, limiting their ability to implement such approaches effectively (Rhoten, D. (2004).

Additionally, assessment practices present a challenge to interdisciplinary education. Traditional assessments often prioritize individual subject mastery over the evaluation of interdisciplinary understanding. Standardized tests typically measure knowledge in discrete subjects, failing to capture students' ability to integrate and apply their learning across disciplines (Shumway, R. (2012). This misalignment between assessment and instructional practice can discourage educators

from pursuing interdisciplinary projects, as their effectiveness may not be reflected in students' test scores.

To foster interdisciplinary connections, systemic changes are necessary. Educational institutions must prioritize flexibility in curricular design, allowing for the integration of content from various disciplines (Wiek, A., & Lang, D. J. (2016). This requires a shift in mindset among educators, administrators, and policymakers, emphasizing the value of collaboration and innovative teaching practices.

Professional development programs should also focus on equipping educators with the skills and knowledge necessary for interdisciplinary teaching. These programs can provide teachers with opportunities to collaborate with colleagues from different disciplines, share resources, and develop interdisciplinary curricula (Vare, P. (2012). By investing in educators' professional growth, schools can create an environment that supports interdisciplinary learning.

Finally, the development of new assessment models that accurately reflect interdisciplinary learning outcomes is essential. These assessments should evaluate students' abilities to synthesize information from multiple fields and apply it to real-world situations (Miller, D. (2013). By embracing innovative assessment practices, educational institutions can promote interdisciplinary education and help students develop the critical skills needed for the future.

2. Challenges of Implementing Interdisciplinary Education. While the importance of interdisciplinary connections in education is widely recognized, the challenges of implementation require careful consideration and action. One of the most pressing issues is the entrenched nature of existing curricular frameworks that prioritize isolated subject mastery over integrated learning (Beane, J. A. (1993). Many educational systems emphasize standardized testing, which reinforces the compartmentalization of knowledge and discourages interdisciplinary teaching.

This emphasis on individual subjects can limit students' opportunities to explore connections between disciplines. For example, in a traditional science curriculum, students may learn about ecological systems without understanding the economic or ethical implications of environmental issues (National Academy of Sciences (2005). This lack of integration can hinder students' ability to engage critically with complex problems and develop a comprehensive understanding of the world around them.

Moreover, the culture within many educational institutions often emphasizes individual achievement and competition rather than collaboration. Teachers may feel isolated in their classrooms,

lacking opportunities to connect with colleagues from other disciplines (Lattuca, L. R. (2001). This isolation can perpetuate the traditional compartmentalization of knowledge, making it difficult to create interdisciplinary projects that benefit students. To address this, educational institutions must foster a culture of collaboration, encouraging teachers to share their expertise and work together on interdisciplinary initiatives (Wiek, A., & Lang, D. J. (2016).

Professional development opportunities also play a critical role in the successful implementation of interdisciplinary education. Many educators may not have received training in interdisciplinary teaching methods or may lack experience in collaborating with colleagues from different fields (Davis, M. (2013). This gap can result in uncertainty about how to design and implement integrated curricula, limiting teachers' willingness to pursue interdisciplinary approaches (Gibbons, M. et al. (1994). Schools should provide ongoing professional development that emphasizes collaborative planning, curriculum development, and innovative assessment strategies.

Another significant challenge lies in the assessment of interdisciplinary learning outcomes. Traditional assessment methods often rely on standardized tests that evaluate students' knowledge in isolated subjects, failing to capture the complexity of interdisciplinary understanding (Hays, J. M. (2006). This misalignment can create tension for educators, who may feel pressured to prioritize test preparation over innovative teaching practices (Rhoten, D. (2004). To address this issue, educational institutions must develop new assessment models that reflect the goals of interdisciplinary education.

These assessments should focus on students' ability to integrate knowledge from various fields and apply it to real-world situations. For instance, performance-based assessments, portfolios, and project-based evaluations can provide a more comprehensive understanding of students' interdisciplinary capabilities (Neumann, A., & Tan, D. (2011). By embracing these innovative assessment practices, schools can promote interdisciplinary education and help students develop the skills needed to navigate complex challenges.

To facilitate the successful implementation of interdisciplinary education, educational institutions must also engage stakeholders, including parents, community members, and policymakers. By fostering a shared understanding of the importance of interdisciplinary connections, schools can build support for initiatives that promote integrated learning (Vare, P. (2012). This collaborative approach can help create a more conducive environment for interdisciplinary education, ensuring that all stakeholders are invested in the success of students (Miller, D. (2013).

In summary, while the challenges associated with implementing interdisciplinary education are significant, they are not insurmountable. By addressing systemic barriers, promoting collaboration among educators, and developing innovative assessment models, educational institutions can harness the full potential of interdisciplinary education (Shumway, R. (2012). This, in turn, will enrich students' learning experiences and better prepare them for the complexities of modern life.

Conclusion. In conclusion, interdisciplinary connections in education are crucial for preparing students to navigate the complexities of the modern world. By breaking down the barriers between subjects and fostering collaborative learning experiences, educators can provide students with a richer, more meaningful educational experience. Although challenges remain, addressing these obstacles through systemic changes, innovative practices, and a commitment to collaboration will empower students to become critical thinkers, problem solvers, and effective contributors to society. As we move forward, it is essential to recognize that the integration of knowledge across disciplines is not just a pedagogical approach; it is a necessary response to the multifaceted challenges of our time.

Bibliography

1. Beane, J. A. (1993). *A Middle School Curriculum: From Rhetoric to Reality*. Columbus: Charles E. Merrill Publishing Company.
2. Klein, J. T. (2008). *Creating Interdisciplinary Campus Cultures: A Model for Strength and Sustainability*. San Francisco: Jossey-Bass.
3. National Academy of Sciences. (2005). *Facilitating Interdisciplinary Research*. Washington, D.C.: National Academies Press.
4. Repko, A. F. (2012). *Interdisciplinary Research: Process and Theory*. Thousand Oaks: Sage Publications.
5. Newell, W. H. (1998). *The Role of Interdisciplinary Studies in Higher Education*. In A. L. D. Lewis & M. B. McGough (Eds.), *Creating Interdisciplinary Campus Cultures: A Model for Strength and Sustainability*. San Francisco: Jossey-Bass.
6. Wiek, A., & Lang, D. J. (2016). *Transformative Research for Sustainability*. *Sustainability Science*, 11(2), 233–243.
7. Davis, M. (2013). *Interdisciplinary Learning in Higher Education: Perspectives and Strategies*. *Journal of Education and Training Studies*, 1(2), 94–105.
8. Lattuca, L. R. (2001). *Creating Interdisciplinarity: Interdisciplinary Research and Teaching among College and University Faculty*. Nashville: Vanderbilt University Press.
9. Hays, J. M. (2006). *The Interdisciplinary Studies Reader: A Resource for Research and Teaching*. Albany: State University of New York Press.
10. Rhoten, D. (2004). *A Multidimensional Framework for the Evaluation of Interdisciplinary Research*. In D. Rhoten & A. P. Pfirman (Eds.), *Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications*. New York: Cambridge University Press.
11. Shumway, R. (2012). *Interdisciplinary Collaboration: A Teacher's Perspective*. *Teaching and Teacher Education*, 28(6), 869–876.
12. Gibbons, M. et al. (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage Publications.
13. Vare, P. (2012). *Learning for a Sustainable Future: The Role of Interdisciplinary Learning*. *Journal of Education for Sustainable Development*, 6(1), 19–30.
14. Miller, D. (2013). *The Interdisciplinary Learning: Theory, Research, and Practice*. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 35(1), 17–31.
15. Neumann, A., & Tan, D. (2011). *Interdisciplinary Education: Principles and Practices*. *Innovations in Education and Teaching International*, 48(2), 125–135

Summary

Mahmudzade F. A. Importance and Challenges of Interdisciplinary Connections in Modern Education. – Article.

In the context of contemporary education, interdisciplinary connections have emerged as a pivotal approach to address the complexities of modern knowledge and societal challenges. By integrating insights and methodologies from various disciplines, interdisciplinary education cultivates a comprehensive understanding that transcends traditional academic boundaries. This approach not only fosters critical thinking and creativity but also encourages students to develop adaptable problem-solving skills essential for navigating an increasingly interconnected world. As educators strive to prepare students for a future defined by rapid technological advancements and global interdependencies, the role of interdisciplinary education becomes even more pronounced. However, despite its potential, implementing interdisciplinary curricula presents several significant challenges. These include institutional resistance to change, difficulties in collaborative curriculum design, and the need for extensive professional development for educators to effectively facilitate interdisciplinary learning. Moreover, traditional assessment methods often do not align with the collaborative and integrative nature of interdisciplinary studies, creating further barriers to its implementation. This paper examines the importance of interdisciplinary connections in enriching educational experiences and fostering lifelong learning. It also addresses the challenges faced by educational institutions in adopting this innovative pedagogical model. Through a thorough analysis, the study aims to identify practical strategies and recommendations for overcoming these challenges, advocating for a transformative shift in educational practices that embraces a more holistic, interconnected approach. By doing so, this work seeks to contribute to the ongoing discourse on enhancing educational outcomes and preparing students for the complexities of the 21st century.

Key words: Interdisciplinary, Education, Curriculum, Collaboration, Integration, Critical Thinking, Problem Solving, Pedagogy, Assessment, Global Competence.

Анотація

Махмудзаде Ф. А. Значення та проблеми міжпредметних зв'язків у сучасній освіті. – Стаття.

У контексті сучасної освіти міждисциплінарні зв'язки стали ключовим підходом до вирішення складних завдань сучасного знання та суспільних проблем. Інтегруючи ідеї та методології з різних дисциплін, міждисциплінарна освіта культивує всебічне розуміння, яке виходить за межі традиційних академічних меж. Такий підхід не тільки розвиває критичне мислення та креативність, але й заохочує студентів розвивати адаптивні навички вирішення проблем, необхідні для навігації у все більш взаємопов'язаному світі. Оскільки педагоги прагнуть підготувати учнів до майбутнього, яке визначається швидким технологічним прогресом і глобальними взаємозалежностями, роль міждисциплінарної освіти стає ще більш помітною. Однак, незважаючи на свій потенціал, впровадження міждисциплінарних навчальних програм представляє кілька значних проблем. До них належать інституційний опір змінам, труднощі у спільній розробці навчальної програми та потреба в широкому професійному розвитку педагогів для ефективного

сприяння міждисциплінарному навчанню. Крім того, традиційні методи оцінювання часто не узгоджуються зі спільним та інтегративним характером міждисциплінарних досліджень, створюючи додаткові перешкоди для їх впровадження. У цій статті розглядається важливість міждисциплінарних зв'язків у збагаченні освітнього досвіду та сприянні навчанню впродовж життя. Він також розглядає проблеми, з якими стикаються навчальні заклади при прийнятті цієї інноваційної педагогічної моделі. Завдяки ретельному аналізу дослідження має на меті визначити практичні стратегії та рекомендації для подолання цих проблем, виступаючи за трансформаційні зміни в освітніх практиках, які охоплюють більш цілісний, взаємопов'язаний підхід. Таким чином, ця робота прагне зробити свій внесок у поточний дискурс щодо покращення результатів навчання та підготовки студентів до складнощів 21-го століття.

Ключові слова: міждисциплінарний, освіта, навчальний план, співпраця, інтеграція, критичне мислення, вирішення проблем, педагогіка, оцінювання, глобальна компетентність.

УДК 1:16(161/162)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.2>**І. А. Алексюк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2849-7173>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри логіки

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Т. Е. БаулінаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8358-5582>

кандидатка філософських наук,

доцентка кафедри логіки

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ СИЛОГІСТИКИ: РЕАЛІСТИЧНИЙ МЕТОД СТРОСОНА

Постановка проблеми. Два підходи до асерторичної силлогістики (традиційна чи аристотелева інтерпретація і сучасна чи булева інтерпретація) погоджуються із наявністю екзистенційного зобов'язання (імпорту) у часткових простих категоричних висловлювань: терміни категоричних висловлювань вважають такими, що вказують на непорожні класи. Однак, перша інтерпретація (на відміну від другої) вважає, що загальні висловлювання також мають згадане зобов'язання. Проблема полягає у тому, що за будь-якої інтерпретації деякі закони традиційної силлогістики виявляються недійсними. Звідси висновують неможливість жодної зв'язної інтерпретації системи асерторичної силлогістики. Стросон не погоджується зі згаданим висновком і пропонує метод збереження цілісності силлогістики (так званий реалістичний метод), що спирається на явище пресупозиції.

Метою дослідження є визначення сутності реалістичного методу Пітера Стросона у застосунку до традиційної асерторичної силлогістики. Досягнення мети передбачає вирішення низки завдань:

- сформулювати низку інтуїтивно прийнятних початкових припущень, які стосуються явища екзистенційного імпорту;
- виявити перелік годячих можливих стратегій надання зв'язності традиційної силлогістики;
- дослідити переваги і недоліки пресупозиційного підходу Стросона до аналізу силлогістики (те, що складає сутність реалістичного методу аналізу).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До класичних розвідок загальних проблем традиційної силлогістики належать праці таких авторів як, зокрема і насамперед, Lukasiewicz J., Patzig G., Kneale W., Kneale M., Barnes J. Специфічну проблему екзистенційного імпорту у зв'язку із простими категоричними висловлюваннями досліджували, зокрема Church A., Wu J.S., Wedin M.V., Clark P., Thom P.

Методологія. Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на принципах наукової об'єктивності, неупередженості та системності. Під час проведення дослідження були використані загальнонаукові та філософські методи пізнання, зокрема методи аналізу, синтезу та компаративний метод.

Виклад основного матеріалу. Згідно із усталеними поглядами на традиційну асерторичну силлогістику зазвичай припускають: 1) часткові (І та О) категоричні висловлювання є носіями екзистенційного зобов'язання/імпорту (терміни категоричних висловлювань вважають такими, що вказують на непорожні класи); 2) яке б рішення не приймали стосовно одного серед загальних (А та Е) категоричних висловлювань, таке ж рішення треба приймати стосовно іншого висловлювання: якщо А-висловлювання має екзистенційне зобов'язання, то і Е-висловлювання мусить його мати, і навпаки; якщо А-висловлювання не має екзистенційного зобов'язання, то і Е-висловлювання його не має, і навпаки.

Дилему щодо загальних (А та Е) висловлювань – мають / не мають екзистенційне зобов'язання/імпорт – представляють, відповідно, два підходи до асерторичної силлогістики, які зазвичай умовно називають традиційною (чи аристотелевою) інтерпретацією і сучасною (чи булевою) інтерпретацією. Обидві інтерпретації погоджуються із наявністю екзистенційного зобов'язання у часткових висловлювань.

Проблема полягає у тому, що за будь-якої інтерпретації деякі закони традиційної силлогістики виявляються недійсними. Звідси висновують неможливість жодної зв'язної інтерпретації системи асерторичної силлогістики.

Стросон не погоджується ані зі згаданим висновком, ані зі згаданою дилемою. Власну тезу щодо можливості віднайдення такої інтерпретації для А, Е, І, О-висловлювань, за якої усі закони тра-

диційної системи зберігатимуться разом, Стросон обґрунтовує за допомогою двох різних методів, що мають формальний (formalistic method) і реальний характер (realistic method) [1]. Формалістичний метод полягає у послідовній розробці інтерпретацій простих категоричних висловлювань за допомогою засобів символізації кванторної логіки. Це ad-hoc (від випадку до випадку) (на)лагодження попередніх тлумачень системи силогістики задля її цілісного представлення як фрагменту нової системи. Метод такий: кожну виявлену «поламку» закону(-ів) традиційної силогістики виправляємо такою інтерпретацією логіки предикатів, що забезпечує закон від «поламки» [2].

У пропонованій статті з'ясуємо специфіку другого – реалістичного – методу, який спирається на загальну характеристику повсякденного мовлення: явище пресупозиції.

Спочатку розглянемо цікаву спробу заміни стартової перспективи розгляду традиційної асерторичної силогістики. Замість розповсюджені практики, зокрема у лекційних курсах, початкової згаданої вище історико-філософської зауваги щодо існування двох традицій – аристотелевої і булевої, – визначення носіїв екзистенційного імпорту можна розпочати із формулювання декількох інтуїтивно прийнятних базових, початкових обмежень/застережень/припущень, які, здається, складають підвалини тлумачень обговорюваного питання екзистенційного імпорту:

(і 1) якщо вважати якесь просте категоричне висловлювання таким, що має екзистенційний імпорт (припущення існування), тоді цим висловлюванням мусить бути (принаймні, чи щонайменше) частково-стверджувальне висловлювання І-форми;

(і 2) якщо вважати якесь просте категоричне висловлювання таким, що не має екзистенційного імпорту, тоді цим висловлюванням мусить бути (принаймні, чи щонайменше) загально-заперечне висловлювання Е-форми;

(і 3) ігноруємо можливість випадків, коли лише одна серед чотирьох форм простих категоричних висловлювань має чи не має екзистенційний імпорт [3].

Встановимо усі можливі варіанти/комбінації/множини припущень існування чи екзистенційного імпорту (ЕІ). Наявність ЕІ позначимо верхнім індексом «+», а відсутність – верхнім індексом «-». Затим, звернемось до розгляду тих випадків, що задовольняють вимоги вищезгаданих трьох інтуїцій.

1) $A^+ E^+ I^+ O^+$ традиційна (\approx «аристотелева») інтерпретація;

2) $A^+ E^+ I^+ O^-$ не узгоджується із (і 2), (і 3);

3) $A^+ E^+ I^- O^+$ не узгоджується із (і 1), (і 2), (і 3);

4) $A^+ E^+ I^- O^-$ не узгоджується із (і 1), (і 2);

5) $A^+ E^- I^+ O^+$ не узгоджується із (і 3);

6) $A^+ E^- I^+ O^-$.

7) $A^+ E^- I^- O^+$ не узгоджується із (і 1);

8) $A^+ E^- I^- O^-$ не узгоджується із (і 1), (і 3);

9) $A^- E^+ I^+ O^+$ не узгоджується із (і 2), (і 3);

10) $A^- E^+ I^+ O^-$ не узгоджується із (і 2);

11) $A^- E^+ I^- O^+$ не узгоджується із (і 1), (і 2);

12) $A^- E^+ I^- O^-$ не узгоджується із (і 1), (і 2), (і 3);

13) $A^- E^- I^+ O^+$ сучасна (булева) інтерпретація;

14) $A^- E^- I^+ O^-$ не узгоджується із (і 3);

15) $A^- E^- I^- O^+$ не узгоджується із (і 1), (і 3);

16) $A^- E^- I^- O^-$.

Отож, перша і друга базові інтуїції (і 1) та (і 2) відкидають 10 множин-припущень: 2)-4), 7)-12), 15); третя базова інтуїція (і 3) відкидає 8 множин-припущень: 2)-3), 5), 8)-9), 12), 14)-15).

Три базові інтуїції загалом відкидають дванадцять множин-припущень і залишають для подальшого розгляду лише чотири випадки-варіанти: 1), 6), 13), 16). Маємо:

А) $A^+ E^+ I^+ O^+$ (див. п.1) – усі види простих категоричних висловлювань мають ЕІ (це традиційна, так звана «аристотелева» інтерпретація);

Б) $A^- E^- I^- O^-$ (див. п.16) – жодний вид простих категоричних висловлювань не має ЕІ;

В) $A^- E^- I^+ O^+$ (див. п.13) – часткові висловлювання мають ЕІ, а загальні висловлювання не мають ЕІ (це сучасна, булева інтерпретація);

Г) $A^+ E^- I^+ O^-$ (див. п.6) – стверджувальні висловлювання мають ЕІ, а заперечні висловлювання не мають ЕІ.

Кожний серед А) – Г) випадків щось «провалює», якісь безпосередні – експліцитні чи імпліцитні – висновування (зокрема, для випадків порожнього S-терміну). Для Г) випадку зазначають ще й його контринтуїтивність: сумнівним видається те, що І-висловлювання має ЕІ, а О-висловлювання його не має.

Лише декілька прикладів-ілюстрацій. В)-випадок (булева інтерпретація): кожного разу, коли S-термін є порожнім, виявляється, що А та Е-висловлювання є істинними, а І та О-висловлювання є хибними. Це «провалює» контрарність, субконтрарність, підпорядкування. Г)-випадок: увесь логічний квадрат зберігається, але «провалюється» відношення перетворення; видається неправдоподібним, що І-висловлювання має ЕІ, а О-висловлювання його не має (зворотне приписування ЕІ – заперечні Е та О-висловлювання мають ЕІ, а стверджувальні А та І-висловлювання його не мають – також зберігає усі відношення, за виключенням перетворення, і також не узгоджується із інтуїтивно прийнятними початковими інтуїціями-обмеженнями).

Серед наявних чотирьох можливостей для надання зв'язної цілісності силогістики найбільш обіцяючими стратегіями (з огляду на збереження

принаймні експліцитних відношень), вважають модифіковані А) і Г)-версії (відповідно, A^M і Γ^M) [3]. Розглянемо A^M -стратегію.

A^M -стратегія представляє найбільш відому сучасну стратегію, яку першим запропонував Стросон і яка залучає до завдання інтерпретації силогістики прагматичне явище пресупозиції, що є загальною характеристикою повсякденного мовлення (говорять про пресупозиційне тлумачення традиційної силогістики чи, згідно зі Стросоном, про реалістичний метод тлумачення силогістики) [1]. Силогістичну теорію вважають такою цілісністю, що передбачає (presupposes): усі терміни мають референцію. Йдеться не про приписування ЕІ індивідуально кожному окремому простому категоричному висловлюванню, як це робить А)-стратегія, а про приписувати ЕІ до системи в цілому. Крім того, ЕІ радше передбачається (presupposed) простими категоричними висловлюваннями, аніж впливає із (entailed by) кожного простого категоричного висловлювання. Якщо із самого початку усуваємо можливість референційної невдачі, тоді усі традиційні правила, згідно із Стросоном, виявляються діючими (valid).

Стросон наполягає на усвідомленні невдалості розрізнення між реченням (sentence) і висловлюванням (statement), а також фальшивої сутності трихотомії «істинне / хибне / позбавлене значення» у застосунку до висловлювання.

Уявімо, що хтось промовляє: «Усі діти Джона сплять». Такого не промовляли б, якби не вважали, що Джон має дітей (які сплять). Уявімо, що хтось помиляється, бо насправді у Джона дітей нема. Тоді будь-яка відповідь на запитання: «Є істинним чи хибним те, що усі діти Джона сплять?» буде оманливою (misleading). Ніщо не змушує надавати відповідь на таке запитання і зазвичай мусимо сказати: «Оскільки Джон не має дітей, питання не виникає». Не виконується одна з умов для відповіді («є істинним / є хибним»). Яка? Стросон гадає, що запровадження якого б там не було експліцитно екзистенційного аналізу підштовхує до думки, що неіснування дітей Джона є достатньою умовою для встановлення істинності чи хибності відповідного висловлювання. Насправді, згідно із Стросоном, існування дітей Джона є необхідною (перед)умовою для буття висловлювання істинним чи хибним (для можливості висловлювання взагалі набуття якогось значення істинності). Це не є просто умовою істинності промовленого у сенсі: якщо ця умова відсутня, то висловлювання є хибним. Якщо ця умова відсутня, то висловлювання взагалі не може набувати значень істинності, питання щодо його значення істинності не виникає. Такий погляд надає можливість однотипної інтерпретації усіх 4-х аристотелевих форм: питання щодо істинності чи хибності простих категоричних

висловлювань, що представляють якусь серед чотирьох форм, не виникає, якщо S-клас не має членів, тобто є порожнім. На думку Стросона, на заваді сприйняттю щойно сформульованої тези стоїть розповсюджене застосування трихотомії «або істинне, або хибне, або позбавлене значення» до висловлювань. Ця трихотомія містить плутанину між реченням і висловлюванням. Речення «Усі діти Джона сплять» є осмисленим, однак безглуздо запитувати – щодо речення – чи є воно істинним, чи хибним. Необхідно розрізнявати те, що може бути сказаним про речення і те, що може бути сказаним про висловлювання, яке здійснюють за різних обставин за допомогою вживання цього речення. Сказати, що мовцю, який вживає речення нашого гаданого випадку, не вдається сказати нічого ані істинного, ані хибного, не означає сказати, що речення, яке він промовляє, є позбавленим смислу. Звичайно буде невірним (incorrect) чи облудним (deceitful) вживати це речення, якщо не дотримані умови: мовець гадає, що він вказує на якихось дітей щодо яких вважає, що вони сплять; мовець гадає, що Джон має дітей; мовець гадає, що діти, на яких він вказує, є дітьми Джона. Вживаючи речення мовець зобов'язує себе до існування дітей Джона. Тобто, вживання речення передбачає існування дітей Джона, мовець, промовляючи речення, зобов'язує себе до цього (не говоримо, що із власне речення впливає, що діти Джона існують).

Стверджувати «Усі діти Джона сплять, але у Джона немає дітей» видається логічним абсурдом. Можна гадати, що маємо справу із самосуперечністю: людина, що промовляє «Усі діти Джона сплять», в той час, коли у Джона немає дітей, здійснює хибне висловлювання. Але немає потреби рухатись від усвідомлення логічного абсурду зазначеного виду до зазначеного висновку. Бо якщо висловлювання S пресупонує (presupposes) висловлювання S', у тому сенсі, що істинність S' є передумовою (пресупозицією) істинності-чи-хибності S, тоді, звичайно ж виникатиме логічна абсурдність у поєднанні S із запереченням S'. Саме таке відношення наявне у нашому уявному прикладі між висловлюванням (S) «Усі діти Джона сплять» і висловлюванням (S') «Джон має дітей». Тобто, Стросон також вбачає абсурдність, але суттєво іншого характеру. Тому, треба відрізнити цей – стросонівський – вид абсурду від очевидної самосуперечності. Самосуперечністю є кон'юнктивне поєднання висловлювання S із запереченням висловлювання S', якщо S' є необхідною умовою істинності (буття істинним) висловлювання S. Іншим різновидом логічного абсурду є кон'юнктивне поєднання висловлювання S із запереченням висловлювання S', якщо S' є необхідною умовою істинності-чи-хибності (буття істинним чи хибним) висловлювання

S. У першому випадку, відношення між S і S' є таким, що із S випливає (entails) S'. У другому випадку: S пресупозиціонує S' (чи S' є пресупозицією висловлювання S).

Стросон вважає свою пропозицію, яка робить неіснування членів S-класу несумісним (incompatible) із чи то істинністю, чи то хибністю будь-якого простого категоричного висловлювання серед стандартних чотирьох форм, такою, що вирішуватиме усі затруднення інтерпретації традиційної асерторичної силістики. Треба лишень кожне правило системи, коли його виражатимуть у термінах істинності чи хибності, випереджати увагою: «За припущення, що висловлювання, про які йдеться, є або істинними, або хибними, тоді ...». Існування членів S-класу треба розглядати пресупозицією (в особливому стросонівському сенсі) висловлювань, здійснених за допомогою вживань цих речень, треба вважати необхідною умовою не просто істинності, але істинності-чи-хибності таких висловлювань. Саме так Стросон пропонує інтерпретувати чотири аристотелівські форми.

Вважають, що A^M-стратегія краще суміщається із науковими інтенціями Аристотеля, хоча водночас наголошують на дискусійному характері питання: якій стратегії власне сам Аристотель надавав перевагу?

Прагматичний підхід Стросона спричинює низку критичних зауваг. Насамперед звертають увагу, що за A^M-умов силістична теорія виявляється обмеженою, бо має застосунок лише до непорожніх термінів. Підхід Стросона (уведення поняття пресупозиції і наполягання, що усі прості категоричні висловлювання передбачають непорожні класи, на які вони вказують) зберігає, зокрема, закони логічного квадрату. Задля досягнення такого результату мусимо сплачувати коштом контрінтуїтивної заяви, що усі класи, на які вказуємо за допомогою термінів, не є порожніми. Декілька вагомих підстав не здійснювати екзистенційних пресупозицій: 1) якщо вважати, що позначуваний клас не є порожнім, тоді не можемо формулювати висловлювання, що заперечують наявність членів у класу (що заперечують непорожність класу); 2) деякі випадки повсякденних вживань мови цілком не узгоджуються із прийняттям усезагальної пресупозиції (інколи те, що стверджуємо, не передбачає існування членів у класу, про який говоримо; наприклад, коли говоримо: «Усі правопорушники будуть покарані», але не передбачаємо, що клас правопорушників має члени, то здається зазвичай маємо намір наголосити, що цей клас залишатиметься порожнім); 3) у царині науки нерідко бажано розмірковувати, не здійснюючи жодного передбачення (пресупозиції) щодо існування (як приклад згадують перший законом Н'ютона, який стверджує щось істинне з приводу тіл, на які не діють

жодні зовнішні сили; закон може бути істинним, фізики формулюють і захищають його без припущення (пресупозиції) дійсного існування тіл, на які не діють жодні зовнішні сили) [4].

Привертають увагу до іще одного ускладнення, пов'язаного із запропонованим підходом Стросона [5]. Зазначають використання Стросоном принаймні трьох різних визначень впливання (entailment). Хоча Стросон, видається, не вбачає особливих відмінностей між ними, вони спричинюють сумніви щодо їхньої узгодженості. Перше визначення стверджує: «Якщо висловлювання V₁ є істинним, V₂ мусить не бути хибним». Таке тлумачення уможливорює: а) впливання позбавленого істиннісного значення висловлювання із істинного висловлювання (T ?); а також б) впливання хибного висловлювання із позбавленого істиннісного значення висловлювання (? F). Друге визначення стверджує: «Якщо V₁ є істинним, V₂ мусить бути істинним». Таке тлумачення виключає можливість а), але зберігає можливість б). Третє визначення стверджує: «Усе те, із чого впливає хибне висловлювання, мусить бути хибним», і, отже, виключає можливість б). Перше визначення провокує, на підставі транзитивності, драматичну з'яву впливання хибного із істинного.

Звернемо увагу на існуючу точку зору, що не стросонівська A^M-стратегія, а згадана вище Γ^M-стратегія (зазначає і захищає тезу: EI приписуємо лише до A та I-висловлювань; O-висловлювання тлумачимо радше як «Не усі S є P», а не як «Деякі S не є P», і, отже, усуваємо потребу приписування для них EI) краще схоплює погляди Аристотеля [6; 7; 8]. Цю стратегію вважають добре відомою у середніх віках, але водночас знехтуваною сучасністю.

Висновки. Застосування Пітером Стросоном реалістичного методу до аналізу традиційної асерторичної силістики можна розглядати яскравим виявом ширшого напрямку досліджень взаємозв'язків – історичних і сучасних – між логікою і прагматикою. З одного боку, славнозвісна теорія пресупозицій Стросона з'являється як критична реакція на теорію визначених дескрипцій Бертрана Расела і беззаперечно є золотою сторінкою сучасної аналітичної філософії мови і філософської логіки, а з іншого боку виявляє свій плідний потенціал у застосунку до засадничих питань традиційної логіки.

Розвідки історії питання екзистенційного імпорту [9; 10] чекають на своє продовження, так само як розгляд розмаїття цікавих взаємозв'язків між логікою і прагматикою.

Література

1. Strawson P.F. Introduction to Logical Theory. London: Methuen & Co LTD, 1967 (first published 1952). pp.152-194.

2. Алексюк І. А. Проблема тлумачення традиційної силлогістики: формалістичний підхід Стросона. III International Scientific and Practical Conference "Collective Thinking: Unifying Scientific Approaches in Multifaceted Research" (November 29 – December 01, 2023) Amsterdam, Netherlands, International Science Unity. 2023. pp. 298–300.
3. Beaney M. Frege: Making Sense. Duckworth, 1996. pp. 273–275.
4. Copi I. M., Cohen C. Introduction to Logic (12th ed.). Pearson: Prentice Hall, 2005. pp. 201–205.
5. Smiley T. Mr. Strawson on the traditional logic. Mind. vol. 76, issue 301. 1967. pp. 118–120.
6. Parsons T. The Traditional Square of Opposition. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/square/>.
7. Thompson M. On Aristotle's Square of Opposition. Philosophical Review, vol. 62. 1953. pp. 251–265 (перевидання у: Moravcsik J.M.E. Aristotle: A Collection of Critical Essays. New York: Anchor, 1967. pp. 51–72).
8. Wedin M.V. Aristotle on the Existential Import of Singular Sentences. Phronesis, vol. 23. 1978. pp. 179–196.
9. Church A. The history of the question of existential import of categorical propositions. Logic, Methodology, and Philosophy of Science / Ed. Y. Bar-Hillel. North-Holland Amsterdam, 1965. pp. 417–424.
10. Wu J.S. The Problem of Existential Import. Notre Dame Journal of Formal Logic. 1969, vol. 10. pp. 415–424.

Анотація

Алексюк І. А., Бауліна Т. Е. Проблема тлумачення традиційної силлогістики: реалістичний метод Стросона. – Стаття.

Актуальність дослідження проблематики, запропонованої у статті, визначена інтересом до аналізу традиційної асерторичної силлогістики. Існуючі підходи до асерторичної силлогістики (традиційна або аристотелева, а також сучасна або булева), хоча й погоджуються із наявністю екзистенційного зобов'язання у часткових простих категоричних висловлювань, проте мають певні розбіжності. На основі цього виникає проблема щодо недійсності деяких законів традиційної силлогістики за будь-якої інтерпретації, що унеможливорює наявність жодної зв'язної інтерпретації асерторичної силлогістики. Вирішення такої проблеми видається можливим завдяки реалістичному методу Пітера Стросона у застосунку його до асерторичної силлогістики.

Акцентується увага на формулюванні низки інтуїтивно прийнятних початкових припущень, що стосуються явища екзистенційного зобов'язання. Виявлено ряд можливих стратегій надання зв'язності традиційної силлогістики. Досліджено переваги та зауваження щодо пресупозиційного підходу Пітера Стросона до

аналізу силлогістики, а саме того, що складає сутність реалістичного методу аналізу.

Робиться висновок, що застосування реалістичного методу для аналізу традиційної асерторичної силлогістики Пітера Стросона можна розглядати як вияв широкого напрямку досліджень взаємозв'язків (історичних і сучасних) між логікою і прагматикою. Зазначено, що теорія пресупозицій Стросона є визначним досягненням сучасної аналітичної філософії мови та філософської логіки. Також теорія пресупозицій виявляє свій плідний потенціал у застосунку до питань традиційної логіки.

Ключові слова: асерторична силлогістика, традиційна силлогістика, категоричне висловлювання, екзистенційне зобов'язання, Стросон, реалістичний метод, теорія пресупозицій.

Summary

Alexsiuk I. A., Baulina T. E. The problem of the interpretation of traditional syllogistic: Strawson's realistic method. – Article.

The relevance of the study of the problems proposed in the article is determined by the interest in the analysis of traditional assertoric syllogistic. Existing approaches to assertoric syllogistic (traditional or Aristotelian, as well as modern or Boolean), although they agree with the existence of existential commitment in particular simple categorical statements, have certain disagreements. Based on this, there is the problem that some laws of traditional syllogistic are invalid under any interpretation, which makes it impossible to have any coherent interpretation of assertoric syllogistic. A solution to this problem seems possible thanks to Peter Strawson's realistic method in its application to assertoric syllogistic.

Attention is focused on the formulation of a number of intuitively acceptable initial assumptions concerning the phenomenon of existential commitment. A number of possible strategies for providing the coherence of traditional syllogistic have been identified. The merits and remarks of Peter Strawson's presuppositional approach to the analysis of syllogistic, namely, what constitutes the essence of the realistic method of analysis, are explored.

It is concluded that the application of the realistic method for the analysis of Peter Strawson's traditional assertoric syllogistic can be considered as a manifestation of a broad direction of research on the relationships (historical and modern) between logic and pragmatic. It is noted that Strawson's presupposition theory is a significant achievement of modern analytical philosophy of language and philosophical logic. Also, the presupposition theory shows its fruitful potential in application to questions of traditional logic.

Key words: assertoric syllogistic, traditional syllogistic, categorical statement, existential commitment, Strawson, realistic method, presupposition theory.

УДК 1(091):111.83

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.3>

I. I. Verzin

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0180-2580>

аспірант кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СВОБОДА ВОЛІ У ФІЛОСОФІЇ У. ОККАМА

Постановка проблеми. Оккам був теологом і філософом, який став відомим у чотирнадцятому столітті тим, що поставив питання про тиранію середньовічних пап, опублікував праці «Короткий розповідь про тиранічний принципат» і «Вісім питань про владу папи». Будучи монахом-францисканцем, він мав прогресивні ідеї всупереч теократичним концепціям католицької церкви. Дуалістична теза Августина з Гіппона про духовну владу та тимчасову владу (Папа та європейські вельможі) була піддана сумніву Оккамом, вважаючи, що духовна влада не буде підпорядкована землі, а буде служити лише порадиником.

Оккам був упевнений у необхідності переосмислення божественної сутності: він пропонує «замінити» існуючу концепцію християнського Бога, небезпечно близьку до плотинівської і авіценнської концепції необхідності, «істинно християнським», на його думку, Богом, чие вільне творіння не могло б підлягати жодному сумніву. У певному сенсі можна сказати, що Оккам пропонує радикалізувати божественні якості, відмовляючись від існуючих напівзаходів і застережень. Питання про те, наскільки йому це вдалося, виходить за рамки цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в англо- і франкомовній літературі різні спроби інтерпретації філософії Оккама представлено величезною кількістю праць, однак найчастіше ці спроби виводять центральне ядро оккамівської філософії з його логіки або ж з епістемології. Жодна з цих позицій не дає змоги повною мірою оцінити одну з ключових ідей його вчення – ідею божественної всемогутності.

Проблематика досліджувалась низкою вчених, у тому числі – М. Adair [1], D. Youvan [2], A. Baker, J. Halverson [3], M. Wildner [4].

У цій роботі представлено спробу підійти до проблеми інтерпретації з іншого боку, а саме від теологічних уявлень філософа.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є виклад ідей Уільяма Оккама щодо його уявлень про божественне всевладдя і зв'язку цієї концепції з розумінням свободи волі людини в Оккама.

Виклад основного матеріалу. Бог, вважає Оккам, створив людину такою, якою вона є. Саме завдяки цьому добродієними (тобто такими, що

збігаються з божественною волею) виявляються не руйнівні і не протилежні людській природі дії.

Оскільки, стверджує Оккам, весь наш світ представлений тільки індивідуальними суб'єктами, не пов'язаними один з одним безпосередньо жодними відносинами, а будь-яка структура може бути миттєво змінена відповідно до божественної волі, ми можемо стверджувати слідом за Оккамом, що й етична структура може бути піддана таким змінам. Тоді фундаментом етичного (а отже, і добродієного) виявляється божественна воля.

Цим пояснюється, також, те, що один із вищих рівнів добродієності, запропонованих Оккамом, передбачає присутність у людині «теологічних чеснот», тобто потенційної можливості здійснювати без шкоди для себе вчинки, які неможливо витлумачити інакше, окрім як добродієні, через їхнє походження від божественної *potentia ordinata*.

Таким чином, у термінізмі Оккама єдиним суб'єктом моралі є вільна людина, оскільки сама людина повною мірою вільна здійснити «відпадиння» від Бога своїми усвідомленими діями, або ж, навпаки, діяти згідно з божественною волею. Сам же Бог, оскільки він є єдиною моральною нормою, непідвладний моралі.

Наступним важливим моментом, пов'язаним із принципом божественної всемогутності, стає у філософії Оккама здатність до пізнання, яке, впливаючи з вищесказаного, відносячись до морально вільного суб'єкта, теж передбачалося вільним [5]. Однак навіть за загального прагнення Оккама максимально «звільнити» людину у всіх можливих сферах, він розумів неможливість оголошення людської пізнавальної здатності повністю вільною, оскільки подібне рішення піднесло б людину до рівня Бога.

Отже, Оккам змушений накладати на неї низку обмежень, насамперед логічних. У такому разі, у зв'язку з епістемологічною проблематикою також видається цікавим розглянути деякі аспекти логічного вчення Оккама [6].

Що стосується безпосередньо логіки Оккама, сучасним дослідникам Оккам відомий насамперед саме завдяки. Так, Оккам вважається творцем якісної й досі життєздатної системи семіотики, що вплинула на подальший розвиток всієї філософії.

Своєю чергою, безпосередньо в пізнавальній здатності людини Оккам виділяє дві стадії пізнання, перша з яких полягає в емпіричному спогляданні, а друга є інтелектуальною інтуїцією, до якої Оккам включає не тільки перцепцію, але й апперцепцію, а також додає існування здатності до отримання абстрагованого знання. Обидва ці типи пізнання (чуттєве та інтуїтивне) спрямовані на світ унікальних індивідуумів, або сингулярностей (*singularia*), а всю решту знання, крім знання цих індивідуумів, Оккам розумів як абстрактне, позбавлене безпосереднього існування поза розумом [7]. Тобто, згідно з Оккамом, представляє уявний образ, що володіє тільки об'єктивним буттям (*esse obiectivum*), алене має буття суб'єктивного (*esse subiectivum*).

Пов'язано це, насамперед, із думкою Оккама про непростиме гіпостазоване поняття абстракції у вченні реалістів. Абстракція, що утворює в нашому розумі універсалії, існує тільки завдяки сприйняттю низки подібних предметів і образів нашої пам'яті, що передувало їй.

Людина існує у всесвіті індивідуумів, де, як уже було сказано, зустрічається суто із «сингулярностями», які через силу своєї природи крихкі і здатні позначатися тільки самі про себе. Усі зв'язки між такими сингулярностями також абсолютно нестабільні [8].

Оккам, таким чином, формує всесвіт, який суб'єкт пізнання може організовувати відповідно до певних логічних схем, що, втім, не є нічим, крім інтелектуальної фікції (*fictum*). Людина змушена мати справу з речами і, передусім, з їхніми відношеннями через поводження з поняттями і термінами, що відсилають до них [9]. Однак, ці відношення припускають, своєю чергою, більшою мірою роботу з поняттями, ніж із речами.

Таким чином, людина опиняється в дивному становищі: з одного боку, вона вільна самостійно організовувати всі свої сприйняття (на відміну від, припустимо, Канта, в Оккама це упорядкування не конститується нічим, крім горезвісної свободи волі), але з іншого – у пізнанні людина впирається у власні розумові акти, створюючи фіктивні схеми [10].

Знову спираючись на Канта, який багато в чому співзвучний з Оккамом, ми можемо простежити таку схожість: фактично, для обох філософів людина існує в тому самому світі феноменального, без права судити про речі в собі. Крім того, як умову пізнання Оккам також вводить несуперечливість – але це викликає меншу кількість запитань.

Таким чином, лінія філософії Оккама в епістемологічному розрізі багато в чому обмежує етично вільну людину: пізнання і, відповідно, всякі людські судження виявляються обмежені роботою тільки з поняттями, але не з самими речами,

які Оккам виводить зі сфери безпосереднього пізнання, ставлячи між ними та людиною умовні «схеми» [11]. Ми можемо сказати, що ідеї Оккама підводять до того, що пізніше буде названо феноменологічною даністю.

Частково пов'язаним із питанням свободи пізнання виявляється питання каузальності, яке, своєю чергою, зазвичай безпосередньо перегукується з теологічними проблемами. У трактуванні Оккама немає прямого заперечення можливості існування причинних зв'язків, і причинність своїм існуванням ніяк не суперечить божественній *potentia ordinata*. Однак, вона не може бути абсолютно необхідною.

У іншому випадку, *potentia absoluta* Бога виявляється марною і незастосовною до Всесвіту. Отже, всякий причинно-наслідковий зв'язок настільки ж випадковий, наскільки випадковий будь-який інший зв'язок між індивідуальними речами; крім того, вони (індивідууми) дані людині як абсолютно автономні, тобто знання однієї сингулярності не містить у собі жодного знання про іншу, будь то її можлива причина або наслідок [12].

Для людини видається неможливим дізнатися, де саме проявляється ця сама причинність. Істинною і єдиною причиною всього суцього може бути тільки Бог.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що свобода для Оккама – ключовий принцип, що лежить в основі всієї його філософії, з якого виникає і його номіналістична позиція, і розуміння вкрай важливої ролі людини в цьому номіналістичному світі, де її свобода виявляється нехай і не безумовною, але необхідною [13, 14].

Як було сказано, сама ідея Оккама встановити Божественну свободу щодо створеного Всесвіту ускладнена, оскільки, навіть якщо припустити, що за допомогою *potentia ordinata* Богом було встановлено певний порядок, згідно з яким належало протікати процесу творіння, цей порядок не міг виникнути і зберігатися без участі *potentia absoluta*, оскільки в будь-який момент процес міг бути нею перерваний або видозмінений. *Potentia absoluta*, будучи силою, що перевершує *potentia ordinata*, неодмінно повинна узгоджувати дії останньої, щоб її діяльність була можливою.

Таким чином, якщо ми приймаємо ту передумову, що Оккам звільнив Бога від будь-якого зовнішнього детермінізму. Для утвердження повної Божественної свободи волі він все ще повинен був звільнити Бога від детермінізму, властивого йому за його власною природою, що означало, зокрема, вступ у полеміку з вченням про ідеї. У тому числі, в тому його вигляді, в якому ми зустрічаємо його в Августина, оскільки Оккам не міг визнати тезу про володіння ідей, що суперечить власній філософії, якою є будь-яка реаль-

ність всередині Божественної сутності. При цьому, однак, необхідно було не спростувати сам факт існування ідей, що Оккам і робить, ототожнюючи ідеї з тварними об'єктами.

Метафізика створеного буття має поступитися місцем логіці понять, оскільки очевидно, що між поняттями встановлені необхідно існуючі відносини, проте між речами їх немає [15]. Теорія каузальності Оккама цілком ясно показує, що відбувається з нашим знанням метафізичної структури реальності в ситуації, коли людський інтелект обмежений інтуїцією одиничних, чуттєвих індивідуумів.

Той факт, що сам акт творіння Оккам ставить у залежність від вільного вибору Бога, для якого, в такому разі, можливо діяти не тільки відповідно до правил, які він встановив, а й відповідно до будь-яких інших правил доти, доки в його діях немає суперечності, істотно розширює межі та можливості філософського дослідження, а також звільняє процес божественної діяльності всередині творіння від безлічі обмежень [16]. Водночас, це робить дуже важким твердження будь-якого постійного або необхідного порядку в Божественному творінні.

Свобода Оккама заходить набагато далі, ніж у більшості сучасних йому філософій, і стосується не тільки Бога, а й людини, чий розум виявляється також вільним ставити власні цілі і слідувати їм навіть за умови, що це суперечить Божественній волі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виклад ідей Уільяма Оккама щодо його уявлень про божественне всевладдя і зв'язку цієї концепції з розумінням свободи волі людини в Оккама свідчить про видозміну філософом існуючої системи метафізики. Очевидною, також, є демонстрація впливу деяких найбільш яскраво виражених у його вченні фундаментальних принципів на свободу волі в контексті середньовічної філософії.

У дослідженні зацентовано принципову новизну низки теологічних та етичних нововведень Оккама, охарактеризовано самотність його філософських ідей. Дослідження окреслило маловивчену проблематику оккамівського вчення про необмеженість божественної влади та свободи волі.

Розгляд питань переосмислення Оккамом божественної сутності та радикалізації низки істотних божественних якостей детермінує роль умовно вільної людини в його філософії, чия пізнавальна здатність обмежена взаємодією з поняттями, а також випадковість, що впливає з усього цього. Як свідчить дослідження, термінізм Оккама полягає саме в тому, що людина може повною мірою вільний здійснити «відпадиння» або навпаки, наблизитися до божественної волі.

У статті обґрунтовано, що радикально нова позиція Оккама щодо пізнання Бога ставить людину в ситуацію невизначеності, у якій для неї стає необхідним пізнання дій Бога саме в безпосередній актуальності, тільки в даній конкретній ситуації. Подвійна сутність акту волевиявлення, як свідчить аналітика, що полягає в необхідності людини на підставі вже своєї власної вільної волі мислити і діяти в кожній даній ситуації відповідно до божественної дії, сформувала дефініцію оккамівської етики, що вбачається концептуальною перспективою подальших досліджень даної проблематики.

Література

1. Adair M. Occam's Failure: How the Law of Parsimony in Research Methodology Hinders Definitive Consensus in Education Technology. *Academia Letters*. 2021. №2. URL: <https://www.scielo.br/j/rfilos/a/DffGpryQjZ5VgCLktWDQYxB/>
2. Youvan D. C. Kolmogorov and Occam: Exploring the Intersection of Compression, Truth, and Simplicity in Human Thought and Language. 2024. URL: https://www.researchgate.net/profile/Douglas-Youvan/publication/384803846_Kolmogorov_and_Occam_Exploring_the_Intersection_of_Compression_Truth_and_Simplicity_in_Human_Thought_and_Language/links/6707d19968e0f20a61080d08/Kolmogorov-and-Occam-Exploring-the-Intersection-of-Compression-Truth-and-Simplicity-in-Human-Thought-and-Language.pdf
3. Baker A., Halverson J. "Occam's Razor in Science and Philosophy." In Zalta, E. N. (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017.
4. Wildner M. In memory of William of Occam. *The Lancet*. 1999. №354(9196).
5. Trachtenberg O. V. William of Occam and the Prehistory of English Materialism. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1945. №6(2). P. 212-224.
6. OCKHAM. Breviloquy on the Tyrannical Principality. Petropolis: Voices, 1988.
7. OCKHAM. Eight questions about the power of the Pope. Porto Alegre: Publisher of Great River of South Federal University, 2002.
8. OCKHAM. Notion of knowledge. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, p. 337-347, 1973a.
9. OCKHAM. Epistemological problems. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, p. 348-360, 1973b.
10. OCKHAM. Logic problems. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, volume 8, p. 361-368, 1973c.
11. OCKHAM. Theory of assumption. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, p. 369-373, 1973d.
12. OCKHAM. *Summa of Logic*. London: Preparatory Letters, 1995.

13. PERIN C. S. B. The education in siglo XIV: William of Ockham. Dissertation (Master in Fundamentals of Education), State Parana University, 2005, 138p.

14. RUSSELL B. History of Occidental Philosophy. So Paulo: Publisher National Company, 1965.

15. Ockham W. Philosophical Writings: A Selection. (P. Boehner, Ed.). Hackett Publishing, 1990.

16. Klocker H.R. William of Ockham and the divine freedom. Milwaukee: Marquette University Press, 1996.

Анотація

Верзін І. І. Свобода волі у філософії У. Оккама. – Стаття.

Оккам як яскрава філософська постать опинився у епіцентрі протистояння скоттістів й авероїстів, зайнявши самостійну позицію і, при цьому, перейнявши низку термінів і концепцій з обох сторін. Метою даного дослідження є виклад ідей Уільяма Оккама щодо його уявлень про божественне вселаддя і зв'язку цієї концепції з розумінням свободи волі людини в Оккама. У межах статті проаналізовано видозміну Оккамом існуючої системи метафізики, а також демонстрацію впливу деяких найбільш яскраво виражених у його вченні фундаментальних принципів на свободу волі в контексті середньовічної філософії. Робиться акцент на принциповій новизні низки теологічних та етичних нововведень Оккама, а також на самобутності його філософських ідей. Стаття окреслює малодосліджену в галузевій літературі проблематику оккамівського вчення про необмеженість божественної влади та свободи волі. Зокрема, у роботі розглядаються такі питання: переосмислення Оккамом божественної сутності та радикалізація низки істотних божественних якостей, роль умовно вільної людини в його філософії, чия пізнавальна здатність обмежена взаємодією з поняттями, а також випадковість, що впливає з усього цього. Встановлено, що термінізм Оккама полягає саме в тому, що людина може повною мірою вільний здійснити «відпадиння» або навпаки, наблизитися до божественної волі. Обґрунтовано, що радикально нова позиція Оккама щодо пізнання Бога ставить людину в ситуацію невідзначеності, у якій для неї стає необхідним пізнання дій Бога саме в безпосередній актуальності, тільки в даній конкретній ситуації. Крім того, людина на підставі вже своєї власної вільної волі повинна мислити і діяти в кожній даній ситуації відповідно до божественної дії, що дає змогу говорити про подвійну сутність акту волевиявлення, що пізніше трансформувалась у оккамівську етику.

Ключові слова: Оккам, середньовічна філософія, антропологія, номіналізм, термінізм, божественне волевиявлення.

Summary

Verzin I. I. Free will in Ockham's philosophy. – Article.

Ockham, as a prominent philosophical figure, found himself at the epicenter of the confrontation between Scottists and Averroists, taking an independent position and, at the same time, adopting a number of terms and concepts from both sides. The purpose of this study is to present William of Ockham's ideas about his concept of divine omnipotence and the relationship of this concept to Ockham's understanding of human free will. The article analyzes Ockham's modification of the existing system of metaphysics and demonstrates the impact of some of the most pronounced fundamental principles in his doctrine on free will in the context of medieval philosophy. The emphasis is placed on the fundamental novelty of a number of Ockham's theological and ethical innovations, as well as on the originality of his philosophical ideas. The article outlines the issues of Ockham's doctrine of the unlimited divine power and free will, which are poorly understood in the literature. In particular, the paper deals with the following issues: Ockham's rethinking of the divine essence and radicalization of a number of essential divine qualities, the role of a conditionally free person in his philosophy, whose cognitive capacity is limited by interaction with concepts, and the randomness that follows from all this. It is established that Ockham's terminology is precisely that a person is completely free to realize "falling away" or, conversely, to approach the divine will. It is substantiated that Ockham's radically new position on the cognition of God puts a person in a situation of uncertainty, in which it becomes necessary for him to know the actions of God in the immediate present, only in this particular situation. In addition, a person, on the basis of his or her own free will, must think and act in each given situation in accordance with the divine action, which allows us to speak of the dual essence of the act of will, which later transformed into Occam's ethics.

Key words: Occam, anthropology, medieval philosophy, terminism, nominalism, divine will, free will.

УДК 1.316.3:[316.422:004]
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.4>

З. С. Вихованець

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1653-5873>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

з курсом латинської мови та медичної термінології

Вінницького національного медичного університету імені М. П. Пирогова

«ПОСТ»-МОДЕРНІЗАЦІЇ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Незалежність Української держави у виборі свого суспільно-історичного шляху на теренах «зоряного неба» планетарного розвитку та світової політики загострює проблему пошуку критеріїв і принципів формування сучасного державницького управління, визначення якості соціальних стандартів життя її громадян, незважаючи на збройне протистояння зі світом ненависті та тоталітаризму. На початку глибинних трансформаційних змін вітчизняною політичною елітою був проголошений курс на всебічний розвиток ліберально-демократичних процесів, який пропагував інноваційний розвиток продуктивних сил, економіко-господарське розкріпачення особи, плюралізм у системі відносин власності тощо. Водночас, прагнення миттєво створити сучасну цивілізаційну модель соціально-економічної культури, перескочивши з системи загального тоталітаризму, яка охоплювала усі сфери суспільства, до демократії європейського зразка – дотепер залишається надскладним завданням. Варто відзначити, що всесвітня історія людства не спостерігала таких глибинних і масштабних соціальних потрясінь, як ті, що знаменують собою епоху пост-модернізації об'єктивних умов перетворення сучасного буття та духовного світу людини, її ставлення до змін у всіх сферах життєдіяльності в суспільстві, природному середовищі свого існування й, врешті решт, до самого себе. Епоха цифрового панування залучає до активної соціальної перебудови широкі верстви населення та працівників з різних сфер суспільного виробництва, що зумовлює значне зростання рівня їх самосвідомості. Важливою ознакою такого процесу стає формування нових умов для особистого самовираження та самореалізації людини в парламентсько-демократичній системі управління соціальної держави. Відповідно, зростає актуальність дослідження новітніх можливостей людини у конструюванні моделей цивілізаційного поступу суспільства в умовах структурно-функціонального механізму оновлення соціокультурних та господарсько-економічних підходів у процесі сучасного державотворення, що забезпечує

дієву реалізацію її особистих прагнень протягом життя.

Концепція «пост»-модернізації соціальної держави інтерпретує сучасні трансформації як ненасильницький спосіб знаходження ефективного механізму поєднання досягнень традиційних соціокультурних устоїв та нових постіндустріальних змін цифрової епохи. Частина «пост» підкреслює перманентний гуманітарну кризу епохи планетарного перетворення, а певною характеристикою таких процесів стає ентропія довіри до таких гранднарративів модерну про поступальне розширення горизонтів свободи, про розвиток розуму, про емансипацію праці, про прискорення НТП, про діалектику духу, про герменевтику смислу, відбувається девальвація ідеології фундаменталізму та зростання інтересу до розмаїтих форм виявлення плюральності, нелінійності, індетермінізму, диссенсусу [3, с. 9]. Мова йде про те, що у добу Постмодерну, кризові ситуації глобалізованого світу, певним чином, можуть бути успішно подоланими завдяки появі нових форм соціальної комунікації та раціональним методам державного управління суспільними процесами на основі досягнень у новому світі цифрових технологій, вільної самоорганізації соціального буття та громадянської активності особистості. Наступним дослідницьким завданням стає аналіз складної соціально-політичної дилеми подолання тоталітарного радянського минулого нашою країною та здобуття нею вільного демократичного майбутнього за яким живе більшість сучасних європейських країн.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Соціально-філософський аспект дослідження феномену соціальної держави є широко представленим у великій кількості праць таких західноєвропейських вчених як Ж. Бодрійяр, Дж. Б'юкенена, Ю. Габермас, Д. Гейбор, Г. Ласкі, К. Мангейм, Г. Маркузе, Й. Масуди, К. Оффе, Р. Рорті, У. Росту, П. Серінг, О. Тоффлер, М. Фрідман, Е. Фромм, Ф. Фукуями, Ж. Фурастьє, Х. Ходсон та багатьох ін. Раціональним прикладом аналізу еволюції взаємовідносин соціальної держави і громадянського суспільства є підхід А. Турена:

«перевагою цієї еволюції є те, що держава, вже не визначаючи себе перш за все через свої юридичні й поліцейські функції (як вона робила раніше), відповідно вже не є репресивною. Але паралельно, і це є тут найголовнішим, невпинно зростає відстань між державою і суспільством» [4, с. 9]. У свою чергу, специфіку шляхів суспільної модернізації у різних цивілізаційних контекстах ми знаходимо в роботах Ч. Тейлора, а постмодерна ідея паноптикону належить М. Фуко. Він вважає державу своєрідною «лабораторією влади» та відзначає її вплив на індивідуальне існування людини у соціумі: «і там, де просунеться влада, зростає пізнання в усіх сферах, де влада виявляє свою дію, з'являються нові об'єкти, які ще треба пізнати» [5, с. 256]. У національному гуманітарному просторі перші ідеї соціальних принципів державотворення ми знаходимо у працях П. Могилы, Л. Барановича, Г. Сквороди, також у концепції «громадократії» М. Драгоманова, вченні про поступ І. Франка, архетипах «конкордизму» В. Вінниченка, підходах самотворчості М. Хвильового тощо. Сучасні дослідження феномену соціальної держави є широко представленими у розвідках таких представників вітчизняного гуманітарного знання, як А. Єрмоленко, А. Карась, А. Колодій, А. Лой, В. Отрешко, Я. Пасько, А. Сіленко, О. Скрипник, В. Степаненко, М. Степико та багатьох ін.

Отже, історіографічний огляд останніх джерел і публікацій провідних вітчизняних і зарубіжних науковців надає нам підстави вважати, що новітні інформаційно-комунікативні умови функціонування соціальної держави періоду Постмодерну відкривають безмежні можливості для самореалізації особистості на визначених ціннісно-смыслових європейських принципах і підходах, але, зауважимо, що аналізу структурно-функціонального механізму зазначених перетворень приділено недостатньо дослідницької уваги.

Мета статті – виявити нові можливості самореалізації особистості в умовах постіндустріального кібернетичного простору. З цієї метою я маю намір здійснити соціально-філософський аналіз концепції «пост»-модернізації соціальної держави, а також дослідження структурно-функціонального механізму оновлення соціокультурних та господарсько-економічних засад процесу державотворення, вплив якого забезпечить конкурентні переваги та створить захисні бар'єри для реалізації національних інтересів країни у сучасних координатах цивілізаційного поступу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип дієвості людини обумовлюється потребами її життєзабезпечення, основу яких складають різноманітні форми матеріального виробництва та духовних благ в певних умовах соціальної взаємодії. Власне, практично-цільовий характер діяльності – це такий спосіб буття

людини, який визначає зміст і особливості всіх сторін його життя, смисл існування його самого як суб'єкту соціальних взаємовідносин. Людина постійно знаходиться у діалектичному русі потреб і діяльності, а конкретні потреби виступають як внутрішній вихідний мотиваційний імпульс її активного відношення до дійсності з метою забезпечення якісного рівня свого існування. У свою чергу, діяльність – це невпинний процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, спосіб задоволення її постійно зростаючих потреб, тобто особистісна дієвість стає головним фактором безперервного відтворення і народження нових потреб. Отож основою творчого перетворення суспільного буття була й залишається цілеспрямована праця людини, бо саме вона визначає спосіб і характер відношення індивіда до світу, саме у праці формується його «родова сутність». Однак, історія суспільного розвитку завжди була насичена ілюзіями, мріями, утопіями про справедливі або ідеальні умови життя «простої» людини, заради цього відбувалися руйнівні війни та нещадні соціальні конфлікти. Так само, марним сподіванням та ілюзією виявилися положення сучасного міжнародного права та результативність світових інституцій стосовно запобігання масштабним збройним конфліктам після Другої світової війни, тому, як й протягом всієї попередньої історії людства, будь-які політико-дипломатичні домовленості мають бути гарантованими силовими можливостями їх підписантів.

Сучасна доктрина соціальної держави реалізується за допомогою суспільних інституцій та спрямована на підтримку вразливих верств населення, соціально-економічної стабільності та високого рівня добробуту його громадян завдяки оптимізації форм і моделей життєдіяльності людини. Шлях до особистої самореалізації на думку А. Маслоу, залежить саме від задоволення ієрархічно сформованих потреб, частина з яких є обов'язковою для всіх людей, а наступні рівні мають поступово зростаючий характер [11, р. 35-58]. Як бачимо, проблема полягає саме у тому який новий соціальний характер потреб буде визначати людину майбутнього. Так Homo intelligens – це новий вид людини у суспільній концепції Й. Масуди, він з'являється внаслідок розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій та демонструє аналогічне логічному мисленню вже комп'ютерне «мислення», вправності рук буде відповідати вправність роботів-автоматів, а функції мовного спілкування будуть заміщені глобальним електронним зв'язком. Кардинальна різниця між homo sapiens'a, який завдяки «хитрощам розуму» підкорював природу, та homo intelligens, який стане «кооператором природи» або Бога, буде створювати нову мотивацію для людини, а саме розвиватися згідно з законами Всесвіту [1]. Сучасний творчий характер

праці позбавляє пріоритету показники її загального обсягу, натомість, головним фактором стає якісна комунікація у межах виробничої системи, яка залежить виключно від мотиваційної практики та інтелектуальних здібностей працівника, його вміння мобільно діяти у непрогнозованих ситуаціях. Здатність до творчої нематеріальної праці залежить від загальної культури людини, яку не можна отримати в результаті ретельного навчання або елітної освіти. Зазначимо, що в умовах майбутнього панування нематеріальних форм праці, головними ознаками якої стають комунікація та кооперація між користувачами безперервного потоку інформації, а кількість виробничого часу вже не можна вважати критерієм створеної вартості, тому людина повинна вже визначити себе суб'єктом праці.

Отож діяльність людини завжди має практично-цільовий характер, а мотивацію її активного відношення до нових форм діяльності формує суспільний інтерес певного соціокультурного рівня. Модуси суспільних інтересів у вигляді сучасних форм соціальної комунікації, будучи детермінованими характером потреб та залежністю їх задоволення від соціально-економічних умов буття, протягом історичного плину часу набувають значення провідного об'єктивного фактору цивілізаційного поступу та обумовлюють зміст і структуру духовного життя суспільства.

Отож історико-філософський процес осмислення діяльнійсної сутності людини включає в себе два взаємозалежні рівні: 1) чуттєво-емоційний рівень суспільної свідомості, коли людина виражає своє відношення до природи, іншої людини, до самого себе та реалізує світоглядні погляди у сфері соціальної комунікації – це рівень суб'єктивного сприйняття світу; 2) другий рівень має забезпечувати розвиток логіко-діалогової культури мислення та її сучасний прояв – критичне мислення. Крім того, соціокультурні основи оформлення парадигми соціальної держави базувалися на зіткненні двох суспільних тенденцій – жорсткої ієрархічної підлеглості, з одного боку, та прагненням більшості громадян вибороти для себе права і свободи для достойного життєзабезпечення свого існування. На думку вітчизняного дослідника Я. Паська, українська соціальна держава на сучасному історичному етапі є однією з найменш вдалих форм неокорпоративної держави добробуту, він підкреслює, що: «вона практично стала продовженням радянської спотвореної версії соціальної держави. Спільним між цими формами владного устрою є типово негативне ставлення до усіх проявів свободи та ініціатив громадянського суспільства. Історичним втіленням цього є свідомо й підсвідомо руйнація азійською пострадянською бюрократією сфери публічного і приватного, постійна репродукція

самої себе, утвердження некорпоративної форми власності як радянського, так і пострадянського зразка, що орієнтована на приватизацію держави окремими привілейованими політичними та економічними групами» [2, с. 242-243]. Така ситуація створює комплекс складних перешкод для громадянської самоорганізації, яка б була незалежною від тотального контролю владними структурами. Накопичення критичної маси невдоволення більшості громадян обмеженою кількістю соціально-економічних благ і нормативно-правовою незахищеністю призвело до кардинальних революційних подій на вітчизняних державницьких теренах. Як правило, тоталітарні режими проголошує «національну» або «морально-політичну» єдність населення, тоді як опозиція постає своєрідним ворогом. Можливості державницького апаратного впливу на формування масової свідомості зростають паралельно розвитку технічного забезпечення комунікаційних пристроїв, з'являються нові засоби для реалізації поглядів XVII – XVIII ст. на державу, як на машину, або для утілення думки XIX ст. про державу як «цілісний організм». Поширення спочатку радіо, телеграфу, телефону, у подальшому комп'ютеризація, роботизація, нові цифрові технології створюють можливість заміни демократично обраних диктаторських однопартійних представництв тоталітарними режимами. Масована пропаганда навіює ілюзію, нібито глава держави є професіонал, що відає, які спеціалісти потрібні «апарату». Індустріально-організаційна логіка, що панувала в СРСР, відповідала тому стану демократії, коли багатопартійність перетворилася в однопартійну диктатуру, а надалі відбувається процес системного «цементування» владних повноважень. Партійно-владна еліта у зв'язку з цим зрідка бере до уваги те, що людина приходить до влади не як «спеціаліст», а разом з історією свого особистого життя, яка формує світогляд політика і характер його, дуже часто спотвореного, сприйняття історії народу та держави. Така владна модель, проявившись спочатку в СРСР, протягом XX ст. повторювалось й в інших державах. Проте після Другої світової війни перетворення відкритої партійної диктатури в тоталітаризм себе дискредитувало, але публічно-партійний тоталітаризм апелював до антропологічного начала, тобто до культу вождя нації або трудящих, боротьба проти «узурпаторів» або «ворогів народу» тощо. Крім того, затратний характер економіки, заперечення переваг ринкової конкуренції та вимога виконання суб'єктивно визначених планових показників призводили до втрати реальної мотивації працівників залучати науково-технічні інновації – така виробнича ситуація провокувала систематичну фальсифікацію економіко-господарських результатів і посилювала численні соціальні протиріччя. Системні

соціально-економічні зміни на теренах України почали відбуватися тільки після проголошення в 1991 р. державної незалежності та реставрації реальної багатопартійності. По-суті, відбулася заміна колективістської ідеології комуністичного режиму корпоративно-анархічними ринковими відносинами. Складність зазначеного історичного процесу формування Української державності загострює «сакральне» питання влади, яке було сформоване ще на початку XX ст. М. Коцюбинським: де в країні перебуває кат і який вигляд він має? Мова йде про ірраціональний характер формування демократичної держави в умовах вільного обрання влади, а у звучанні постмодерністської версії інформаційного суспільства припускається, що своєрідний «кат» в соціальній державі має електронно-інформаційну подобу. Зростання пріоритету процесів комп'ютеризації та роботизації у розвитку сучасної соціальної держави з метою підвищення ефективності управління та захисту прав кожного громадянина, поступово заповнює повсякденне буття людини механіко-математичним знеособленим началом та призводить до тотального електронного контролю за всіма життєвими ресурсами свого населення: доходами, користування нерухомістю, енергоресурсами тощо. Варто відзначити, що головною ознакою сучасної соціальної держави стає можливість абсолютного електронно-тотального контролю над власністю громадян – цей факт історично змінює всі попередні ідеологічні доктрини суспільно-політичних форм колективного буття, де головним постулатом було визначено трактування прав власності та соціальний статус людини на ієрархічних сходах державного управління. Власне, безапеляційне панування ідеї державної власності у XIX-XX ст., яка була на рівні аксіоми всієї системи ідеологічного забезпечення соціалістичного та комуністичного суспільного устрою, сьогодні фактично повністю втрачає свою актуальність. Настирливе бажання бюрократії всіх часів і будь-якої форми правління здійснювати тотальний контроль над своїми громадянами – сьогодні стає практично повністю здійсненим. Поступово формується своєрідна владна система корпоративного абсолютизму, яка контролює всю наявну в державі власність, причому, ані юридичні, ані фізичні учасники соціально-економічних відносин не можуть опиратися такому контролю. У результаті загострюються проблема практичної реалізації таких ціннісних маркерів соціальної держави як захист особистісного простору людини та забезпечення пріоритету парламентарно-демократичних принципів колективного співіснування громадян.

У європейській соціально-філософській думці ідеї демократії ніколи не мали універсального характеру сприйняття та реалізації, наприклад,

починаючи зі Спартанського способу життєдіяльності, колективних правил існування в «Священній Римській імперії», встановлення «правильної віри» кальвінізму в XVI ст. та, закінчуючи жахливими суспільними наслідками владних повноважень націоналістичних партій у XX ст. в Італії, Німеччині тощо. Так перші юристи-стоїки приділяли більше уваги правилам народоправства, тоді як Платон чи Аристотель пояснювали демократичні принципи в контексті існуючих тоді режимів управління. Демократія вважалася перехідним політичним станом, що змінює або олігархію, або охлократію, поступово демократія в Римській державі перетворюється в імператорську владу, де основою порядку стає момент підтримки диктатора безпосередньо військовим керівництвом армії. Наприкінці XVIII ст. у Франції демократія революційним шляхом змінює абсолютну монархію, але перетворюється в однопартійну яacobінську диктатуру, яка з часом занепадає та прокладає шлях для реставрації монархії у вигляді імператорства Наполеона Бонапарта. У XIX ст. в Європі розгортається боротьба між абсолютизмом і демократією, а у XX ст. зароджуються основні принципи протистояння між демократією й однопартійною тоталітарною диктатурою, яка утворилася завдяки тій же демократії та залишається актуальним процесом дотепер. Сьогодні завдяки масштабній диджиталізації соціального капіталу, державний апарат отримує в своїх руках могутній інструмент управління, а диктаторські функції влади можуть здійснюватися у вигляді наповнення бюджету, необхідності соціального захисту громадян, оборонних витрат і державної таємниці тощо. Отож поступово державне управління спрямовується на реалізацію раціонально-цільового порядку, зовні встановленого для громадян цієї країни.

У свою чергу, філософія народовладдя в Україні ніколи не орієнтувалася на створення «машини» влади, а завжди підтримувалася концепція державності, що розглядалася як складова громадянського життя, наприклад, ідеї державотворення Г. Сковороди, який вважає за можливе в українському «Ізраїлі» створити «горну республіку», засновану на суголосному «битті сердець», осіб та створених ними громад. Продовженням цих думок стає концепція «громадократії» М. Драгоманова, вчення про поступ І. Франка, ідеї «конкордизму» В. Вінниченка та самотворчості М. Хвильового тощо. Отож століттями сформована вітчизняна філософія народовладдя визнає соціокультурні засади вирішальним чинником розв'язання господарських, політичних та багатьох інших системних проблем суспільного розвитку. Визначимо, що жадоба до збагачення завжди роз'єднувала людей, а єдині соціокультурні запити, громадянська та особиста творчість, навпаки, об'єднують

та ведуть до суспільної злагоди. Дотепер проблема планетарного майбутнього людства залишається складною та багатогранною темою, воно актуалізує необхідність аналізу взаємозв'язку між людиною і природою, багаторівневого процесу індивідуального сприйняття співвідношення соціального і біологічного начал, а розуміння новітніх засад соціальної структури визначає модуси дієвої активності особистості та можливості самореалізації протягом всього життя. Сучасний зміст поняття «самореалізація» означає найвищу потребу людини в реалізації свого внутрішнього потенціалу та пов'язаний з діяльнісним пошуком особистого сенсу життя. Вважається, що сьогодні суспільний розвиток відбувається в межах раціонально визначених нормативно-правових стандартів, але при поглибленому аналізі виявляється черговою ідеальною утопічною концепцією всезагального блага у досягненні чергового «золотого віку» людства. Поза часом історії й єдино непохитними критеріями будь-яких механізмів суспільних перетворень залишаються ідеологічні постулати доктрини якості життя людини.

Теоретико-методологічні засади кардинальних змін концепції соціальної держави починають формуватися наприкінці 50-х – 60-х роках ХХ ст. та зосереджуються на ідеологічних постулатах доктрини якості життя постіндустріального суспільства споживання. Вона орієнтувала людей переважно на збільшення споживання матеріальних благ і послуг, що було цілком зрозумілим для покоління, яке пережило лихоліття Другої світової війни. Ідеологічний орієнтир концепції суспільства споживання у період формування практико-цільових засад маркетингу та менеджменту виконував історичні функції як базових соціальних технологій, так й інтелектуальних маніпуляцій. Принципи споживачького ринку визначали методологію та засоби контролю в системі управління соціально-економічними процесами, а також забезпечували механізми маніпулювання свідомістю «масового споживача». Достатньо довгий період часу споживачьке суспільство свідомо вважалось синонімом демократичного розвитку, так як складалося враження можливої соціальної «рівності» для всіх працюючих верств населення. Така позиція була дуже важливою в умовах жорсткої конкурентної боротьби між соціалістичним табором та капіталістичними країнами західної цивілізації. Позитивним моментом панування споживачького ринку стає початок формування глибинного процесу трансформації соціально-класової структури капіталістичного суспільства, який триває дотепер. Еволюційну ситуацію соціальної гомогенності влучно висловлює американський економіст і соціолог Х. Ходсон: «життєві стандарти руйнують класові бар'єри, класову жорстокість,

класову ворожість» [10, р. 216]. Він підкреслював, що в розвинутих капіталістичних країнах «економічні класи і соціальні класи зникають все швидше, як ніколи раніше. Освіта у значно більший міри, ніж гроші, стає містком, який поєднує різні соціальні класи» [10, р. 217], – але виключно позитивного сприйняття таких складних процесів принципово не може існувати. Паралельно оформлюється й своєрідне критичне ставлення до суспільства зі споживачькими пріоритетами, так ще будучи молодим соціологом у 1968 р. Ж. Бодрійяр вказує: «більшість французів повинні були дочекатися травня 1968 р., щоб дізнатися, що вони живуть у суспільстві споживання» [6, р. 10]. У своєму творі «Суспільство споживання. Його міфи та структура» Бодрійяр сформулював центральне протиріччя його ідеології, яка не може збалансувати швидкість виробництва всіх благ споживання з темпами зростання потреб людини. Справа полягає у тому, що обсяг і швидкість відтворення економічних благ – це функція матеріально-технічного виробництва, а логіка породження потреб визначається функцією соціальної диференціації. У даному випадку Ж. Бодрійяр погоджується з думкою про те, що соціальна диференціація споживачького суспільства є беззаперечним фактом, у той час, як ідеологічна складова стосовно «гомогенізації» суспільства є міфом, котрий розвіює протиріччя між виробництвом благ і можливістю задовольнити зростаючі потреби [6].

Тимчасом французький економіст і соціолог Ж. Фурастье, опонуючи теоретикам споживачького суспільства Дж. Гербрейту та У. Росту стверджує, що «з однієї сторони, необмежене нічим зростання бажань – «людина як уособлення потреб», а з іншої, тенденція індустріального суспільства розглядає потреби людей як засіб свого власного розвитку» [7, р. 182]. У свою чергу, Е. Фромм, критикуючи ідеологію суспільного споживання, виступає проти «технологічної дегуманізації» такого суспільства, а принциповою основою внутрішніх процесів він вважає ситуацію, коли «все відбувається тому, що технічно можливо, а не в інтересах людини. Економічний і технологічний розвиток суспільства споживання полягає у «запереченні всіх цінностей», створених гуманістичними традиціями» [8, р. 32]. Крім того, культ «техногенного розвитку» одразу містив у собі протиріччя між вимогою максимальної ефективності в економічному розвитку та «максимальній індивідуальності» людини. У споживачькому суспільстві ситуація вирішувалася на користь соціальному механізму за рахунок деіндивідуалізації особистості, коли «індивідів зводили виключно до кількісних об'єднань, а особистість можна було виразити проперфорованою карткою» [8, р. 33].

Урешті-решт, вирішальним фактором відношення громадянського суспільства до існуючого соціального порядку стає «людська оцінка» соціально-економічного зростання, ступеня володарювання людини над природою, технікою та новітніми технологіями. Необхідно підкреслити, що ідеї впливу духовних цінностей людини ніколи повністю не відкидалися у доктрині суспільства споживання, але й не склали її ідеологічну основу. Поступово ідеологія формування споживацького попиту починає враховувати комплекс таких ціннісних підходів як облаштування сімейного побуту, якісного матеріального забезпечення у процесі виховання та надання освіти дітям, кваліфікований догляд за людьми похилого віку тощо. Можемо констатувати, що сучасна доктрина якості життя проходить процес сутнісної модифікації ідеології суспільства споживання: від модернізованого пристосування буржуазної ідеології раннього капіталізму експлуатації народних мас до нової історичної ситуації постіндустріального суспільства, з метою пошуку подолання соціального песимізму шляхом критики тенденції дегуманізації людини. Власне, аналізуючи такі зміни у теорії гуманітарного знання, ми не знаходимо чіткого визначення доктрини якості життя, так лауреат Нобелівської премії англійський професор Д. Гейбор у своїх соціальних дослідженнях проблем стрімкого росту економічних показників, звертав увагу на те, що останні «повинні сприяти покращенню якості життя, але, на нещастя, ніхто точно не знає, що це означає, чи, вірніше сказати, ніхто не може погодитися з тим, що це могло б означати» [9, р. 201], – тут питання полягає у тому, що будь-яке відношення речей матеріального світу або самі поняття мають певну «якість» як категоріальне визначення, але з іншої точки зору, категорія «життя» неймовірно багатогранне поняття. У контексті зазначених міркувань класичним науковим прикладом є положення відомого американського соціолога й футуролога О. Тоффлера, який підкреслює, що в сфері економіки існує цілий комплекс «економічних індикаторів», котрі у будь-якій момент зможуть дати оцінку продуктивності праці, цінам, інвестиційним змінам тощо. Й навпаки, у соціальних відносинах такі індикатори відсутні: «у нас немає жодних одиниць виміру «якості життя». У нас немає жодних систематичних показників, котрі надавали б відповідь на питання: чи стали люди більш відчуженими один від одного або, навпаки, вони стали ближчими; чи стала освіта ефективніше; чи спостерігаємо ми розквіт мистецтва, музики, літератури ...» [13, р. 402-403]. Крім того, він ледве не вперше додає психологічні критерії до змісту якості життя, звертаючи увагу на гарний настрій людини, його позитивні емоції,

різні види естетичної насолоди тощо, він пише: «ми переходимо від економіки «кількісної» до економіки «психологічної» («gut» та «psych»), тому що володіємо вже кількісним змістом, який може нас задовільнити» [13, р. 209]. У даному випадку Тоффлер пропонує замістити розуміння якості життя стилем життя, основу якого складає вже субкультура, яка детермінує стиль життя індивіда. Так само, відомий теорією стадій економічного зростання У. Ростоу, робить акцент на політичних елементах якості життя, вказуючи на те, що американське суспільство «перейшло у нову стадію пошуку якості життя з цілим комплексом вимог політичного характеру по підвищенню показників у сфері освіти та охорони здоров'я, відпочинку, зменшення забруднення навколишнього середовища, мінливості життя у місті автомобільного століття, боротьби проти бідності й нерівності ...» [12, р. 22]. У рекомендаціях ООН з визначення якості життя зафіксовано 12 аспектів умов життя: стан охорони здоров'я, засоби до існування, виховання, умови праці, положення із зайнятістю населення, споживання й запаси, транспорт і комунікації, оселя та будівництво житла, одяг, відпочинок і розваги, соціальна впевненість, особиста свобода [14].

Отже, можемо стверджувати, що процедура формування ідеології якості життя стає актуальним образом певного історичного періоду у вигляді політичних прокламацій, причому її зміст поки не є однозначно визначеним ні сучасним суспільствознавством, ні бюрократією або технократією. По-суті, ідея життєвого стандарту формує необхідний комплекс матеріальних ресурсів для існування людини, відповідно, метою свого життєвого шляху людина визначає якість свого життя, звертаючись при цьому до сукупності соціально-політичних і нормативно-правових потреб, а також до комплексу моральних цінностей та духовних надбань людства. Для панівної довгий час в Україні марксистсько-ленінської теорії суспільного розвитку були характерними такі «соціальні індикатори», які відповідали конкретній стадії розвитку певного типу суспільно-економічної формації. Визначальним критерієм якості життя вважався характер власності коштом виробництва, формування комуністичних принципів розподілу суспільного продукту в процесі класової боротьби, наступними параметрами визначали характер праці й побуту, рівень грамотності населення, система охорони здоров'я, а також характер панівних соціально-класових, політичних та ідеологічних відносин. Наполягаючи саме на таких принципах визначення пролетарської якості життя, соціалістична система у боротьбі з капіталістичним способом виробництва на принципах захисту приватної власності, за дуже короткий проміжок історичного часу отримала нещадну

поразку та запустила механізм послідовного знищення головної опори соціалістичного табору – Радянського Союзу. Безкомпромісний військовий супротив незалежної Української держави проти загарбницьких планів російської федерації по знищенню нашого суверенітету є продовженням історично-тривалого ідеологічного протиборства у планетарному масштабі.

Висновки та перспективи подальших пошуків. Постмодерністський вимір сучасної парадигми соціальної держави та інформаційно-комунікативних можливостей конструювання уявних моделей сучасного поступу суспільства допомагає людині забезпечувати дієву реалізацію своїх особистих прагнень протягом життя. Концепція «пост»-модернізації соціальної держави інтерпретує сучасні трансформації як ненасильницький спосіб знаходження ефективного механізму поєднання досягнень традиційних соціокультурних устоїв та нових постіндустріальних змін цифрової епохи. Ціннісно-смыслова сфера функціонування держави формується з сукупності визначних міжособистісних публічних справ, головною з яких є дотримання та забезпечення прав своїх громадян, тобто нормативно-правова сфера стає нервом сучасного процесу державотворення. У свою чергу, суспільна безпека або соціальний захист є елементарною вимогою повсякденного життя людини, а сфери освіти й виховання, милосердя або охорони здоров'я, культури, науки, мистецтва набувають обов'язково-об'єктивний характер своєї функціональності. Зазначимо, що в умовах сучасного процесу історичного накопичення ціннісного потенціалу соціальної держави та формування системної економіки знань відбувається тотальне заміщення фізичної праці індивіда новітніми інструментальними технологіями, творче засвоєння яких вимагає особистої свободи людини в державі та суспільстві. Необхідно підкреслити, що сучасний механізм реалізації політики соціальної держави повинен забезпечити реальні права усіх громадян з вільного доступу до комунікативних форм розповсюдження знань та надбань культури, які справедливо належать кожному представнику тієї або іншої історично сформованої спільноти. Вирішення проблеми гармонійного поєднання в людині соціального і природного буття у цифровому суспільстві може бути здійснена за умови синтезу індивідуально-мотивованої дії та суспільно зумовленої поведінки, тобто процес «творчої адаптації» людини, водночас, стає основою її соціального буття та сприяє самоактуалізації персонального творчого потенціалу. Зазначимо, що кризові ситуації глобалізованого світу, певним чином, можуть бути успішно вирішені завдяки новим раціональним формам соціальної комунікації в державному управлінні демократичних країн. В епоху карди-

нальних технологічних змін державні інституції повинні прагнути, по-перше, використовувати такі стимули, форми і методи управління, які б поєднували досягнення премодерну, модерну та надбаня постмодерного періоду в соціокультурному просторі; по-друге, скоординувати досвід застосування тих ефективних принципів і засад у галузях постіндустріального суспільства, на основі яких будуть розвиватися новітні технології на кшталт штучного інтелекту. Ефективність результатів такої стратегії підтверджується стабільно-високими доходами та зростанням матеріального добробуту для більшості населення країни, відбувається суспільне визнання ознак престижу та відповідного соціального статусу індивіда, як запоруки економічної стабільності, подальшого нормативно-правового закріплення сприятливих умов реалізації підприємницьких здібностей тощо. Власне, проблема полягає у тому, чи зможе українська спільнота на паритетних началах увійти до структур високотехнологічного планетарного світу постіндустріальної епохи, чи будуть сформовані такі ключові компетенції, які забезпечуть конкурентні позиції нашої держави у світовому господарстві, попри збройну агресію з боку російської федерації та низки промислово-екологічних катастроф в результаті воєнних подій останніх років.

Література

1. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens. *Генеза*. 1995. № 1(3). С. 77–87.
2. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2008. 272 с.
3. Постмодерн: переоцінка цінностей / за ред. В. С. Лук'янець, В. С. Ратніков. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. 314 с.
4. Турен А. Повернення дівця. Київ : Альтерпрес, 2003. 320 с.
5. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці. Київ: Основи, 1998. 392 с.
6. Bandrillard J. La sossiete de consumation. Ses Myches. Ses structures. Paris : Deno l, 1970. 318 p.
7. Fourastie J. Economie et sossiete. Paris : Deno l, 1972. 368 p
8. Fromm E. The Revolution of Hope. New York-Evanston-London, 1968.
9. Gabor D. Desirable and Undesirable Ends of Technology. *Can we survive our Future*. London, 1972.
10. Hodson H. The Diseconomies of Growth. New York, 1972. 239 p.
11. Maslow A. Motivation and Personality. New York : Harper & Row, 1970. 395 p.
12. Rostow W. Politics and the Stages of Growth. Cambridge University Press, 1971. 410 p.
13. Toffler A. Future Shock. New York : Random House, 1970. 505 p.
14. International definition and Measurement of Standards and Levels of Living / UNO. New York, 1961. 23 p.

Анотація

Вихованець З. С. «Пост»-модернізація парадигми соціальної держави: нові можливості самореалізації особистості. – Стаття.

У статті представлено постмодерністський вимір парадигми соціальної держави та здійснюється соціально-філософський аналіз сучасних інформаційно-комунікативних можливостей людини у конструюванні моделей цивілізаційного поступу суспільства, що забезпечує дієву реалізацію її особистих прагнень протягом життя. Концепція «пост»-модернізації соціальної держави інтерпретує сучасні трансформації як ненасильницький спосіб знаходження ефективного механізму поєднання досягнень традиційних соціокультурних устоїв та нових постіндустріальних змін цифрової епохи. Метою даної публікації є соціально-філософський аналіз концепції «пост»-модернізації соціальної держави в контексті нових можливостей самореалізації особистості в умовах постіндустріального кібернетичного простору. Головним завданням є дослідження можливостей самореалізації особистості в умовах структурно-функціонального механізму оновлення соціокультурних та господарсько-економічних підходів у процесі сучасного державотворення. Констатовано, що зростання пріоритету процесів інформатизації та роботизації у розвитку сучасної соціальної держави пояснюється метою підвищення ефективності управління та захисту прав кожного громадянина. Водночас, відбувається ситуація поступового заповнення повсякденного буття людини механіко-математичним знеособленим началом, що призводить до тотального електронного контролю державою за всіма життєвими ресурсами населення. Доведено, що головною ознакою сучасної соціальної держави стає можливість абсолютного електронно-тотального контролю над власністю громадян. Дієвістю такої соціально-економічної реальності змінює всі попередні ідеологічні доктрини суспільно-політичних форм колективного буття, головними постулатами яких визначено захист прав власності та трактування соціального статусу людини на ієрархічних сходах державного управління. Авторка здійснює аналіз процесу «пост»-модернізації концептуальних підходів у реалізації політики соціальної держави, яка повинна забезпечити реальні права усіх громадян з вільного доступу до комунікативних форм розповсюдження знань та надбань світової культури, тобто процес «творчої адаптації» людини, водночас, стає основою її суспільного буття та сприяє самоактуалізації персонального творчого потенціалу. З'ясовано, що сучасна доктрина соціальної держави, по-перше, проголошує підтримку вразливих верств населення, соціально-економічної стабільності й високого рівня добробуту її громадян; по-друге, реалізується за допомогою суспільних інституцій завдяки публічним домовленостям з оптимізації форм і моделей життєдіяльності людини. В епоху кардинальних технологічних змін інституції соціальної держави прагнуть сформуувати методологію поєднання надбань премодерну, модерну та досягнень постмодерного періоду в соціокультурному просторі, скоординувати процедуру застосування принципів і стимулів якісно нового зростання в галузях постіндустріального суспільства на кшталт штучного інтелекту. Головною є думка

про те, чи зможе українська спільнота на паритетних началах увійти до структур високотехнологічного планетарного світу постіндустріальної епохи, чи будуть сформовані такі ключові компетенції, які забезпечуть конкурентні позиції молодій Українській державі у світовому господарстві, попри збройну агресію з боку російської федерації та низки промислово-екологічних катастроф в результаті воєнних подій останніх років.

Ключові слова: людина, соціальна держава, громадянське суспільство, самореалізація особистості, постмодернізм, соціальна комунікація, персональний творчий потенціал.

Summary

Vykhovanets Z. S. «Post» modernization of the welfare state paradigm: new opportunities for self-realization of an individual. – Article.

The article presents the postmodern dimension of the welfare state paradigm and carries out a socio-philosophical analysis of the modern informational and communicative capabilities of a person in the construction of models of the civilizational progress of society, which ensures the effective realization of their personal aspirations during their life. The concept of "post" modernization of the welfare state interprets modern transformations as a non-violent way of finding an effective mechanism for combining the achievements of traditional socio-cultural foundations and new post-industrial changes of the digital era. *The purpose of this publication* is a socio-philosophical analysis of the concept of "post"-modernization of the welfare state in the context of new opportunities for self-realization of the individual in the conditions of the post-industrial cyber space. The main task is to study the structural and functional mechanism of updating socio-cultural and economic approaches in the process of modern state formation. It was established that the growing priority of informatization and robotization processes in the development of a modern social state is explained by the goal of increasing the efficiency of management and protecting the rights of every citizen. At the same time, there is a situation of gradual filling of the everyday life of a person with a mechanical-mathematical impersonal principle, which leads to total electronic control by the state over all the vital resources of the population. It has been proven that the main feature of the modern social state is the possibility of absolute electronic total control over citizens' property. The effectiveness of such a socio-economic reality changes all previous ideological doctrines of socio-political forms of collective existence, the main postulates of which are the protection of property rights and the interpretation of the social status of a person in the hierarchy of state administration. The author analyses the process of "post" modernization of conceptual approaches in the implementation of the welfare state policy, which should ensure the real rights of all citizens to free access to communicative forms of spreading knowledge and the heritage of world culture; that is, the process of "creative adaptation" of a person, at the same time, becomes the basis of their social existence and contributes to the self-actualization of personal creative potential. It was found out that the modern doctrine of the welfare state, firstly, proclaims support for vulnerable sections of the

population, socio-economic stability and a high level of well-being of its citizens; secondly, it is implemented with the help of public institutions due to public agreements on optimizing the forms and models of human life. In the era of radical technological changes, institutions of the social state seek to form a methodology for combining the assets of the premodern, modern and postmodern periods in the sociocultural space, to coordinate the procedure for applying the principles and incentives of qualitatively new growth in the fields of post-industrial society, such as artificial intelligence. The main issue is whether the

Ukrainian community will be able to enter the high-tech planetary world of the post-industrial era on an equal basis, whether such key competencies will be formed to ensure the competitive position of the young Ukrainian state in the world economy, despite armed aggression from the Russian Federation and a number of industrial environmental disasters as a result of military events of recent years.

Keywords: person, social state, civil society, individual self-realization, postmodernism, social communication, personal creative potential.

УДК 141.7:930.1:316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.5>**Н. М. Воловчук**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3975-7337>

кандидат філософських наук,

старший викладач

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: УРОКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Стаття досліджує можливість існування громадянського суспільства за умов тоталітарного режиму радянської України. Ця проблема пов'язана з аналізом ролі громадянського суспільства у збереженні національної ідентичності та забезпеченні стійкості в умовах сучасної війни з Росією.

У науковій літературі утвердилася думка, що радянська система через репресивний характер і централізований контроль унеможливила розвиток громадянського суспільства. Як зазначає Ханна Арендт, радянська революція руйнувала інституції, які могли стати основою для громадянської активності [1, с. 394]. Мирослав Попович вважає, що це відповідало ідеологічній меті В.Леніна, який прагнув усунути незалежні структури, створюючи прямиї зв'язок між владою та робітничим класом [2, с. 828]. Однак у реальності ця модель трансформувалася: влада зосередилася в руках партійної номенклатури та репресивних органів НКВС [1, с. 403], що ще більше унеможливило розвиток громадянської ініціативи. Водночас дослідники відзначають, що в українській республіці існували культурні й суспільні рухи, які зберігали національну ідентичність і сприяли ослабленню радянського режиму. Іван Рудницький звертає увагу на «українське питання», що підірвало контроль влади [3, с. 468], а Роман Шпорлюк підкреслює формування єдиної ідентичності через міжкультурні зв'язки між Східною та Західною Україною [4]. Це піднімає питання: чи можна вважати такі рухи проявами громадянського суспільства?

Зв'язок із практичними завданнями полягає у важливості аналізу історичних форм громадянської активності для сучасної України. Уроки, отримані з радянського досвіду, є актуальними у боротьбі за збереження національної ідентичності та розвитку демократії, особливо в умовах війни з Росією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Анатолій Єрмоленко (2008) стверджує, що повноцінне громадянське суспільство в СРСР не існувало. Він зазначає, що в Україні воно перебувало в «зародковому стані» [5, с. 32], оскільки після Жовтневого перевороту 1917 року всі громадянські практики

були згорнуті [5, с. 33]. Публічна сфера мала монологічний характер, рішення нав'язувалися згори, унеможливаючи публічне обговорення [5, с. 33]. Пролєєв і Шамрай (2008) наголошують на відсутності громадянського суспільства через відсутність публічної сфери: «Публічна сфера як активний і дієвий елемент суспільної самоорганізації була відсутня як у радянську епоху, так і після краху комуністичного режиму» [6, с. 41]. Вони вводять термін «притязання публічності» для опису декоративного характеру суспільної активності. Степаненко (2008) вважає, що громадянське суспільство існувало в СРСР лише у формальній формі. Демократизація періоду перебудови мала «декоративний» характер і спрямовувалася на збереження авторитаризму, а політичні зміни сталися поза волею ініціаторів [7, с. 60]. Кобець (2008) наголошує, що повна залежність громадян від держави перешкоджала розвитку громадянського суспільства. Розподіл ресурсів викликав «атомізацію», недовіру та конкуренцію в суспільстві, що підірвало солідарність [8, с. 79–80]. Кульчицький (2012) зазначає, що громадянське суспільство в СРСР було практично знищене. Громадянські організації, як-от комсомол і профспілки, стали інструментами державного контролю. Сім'я й релігія також контролювалися через мережу інформаторів, що стирало межу між державою і суспільством, призводячи до «сліпої покірності перед владою» [9, с. 773].

Узагалі, сучасні дослідники підкреслюють, що монополізація державного контролю перешкоджала розвитку повноцінного громадянського суспільства в радянські часи. Водночас, невирішеними залишаються проблеми. Чи можна вважати суспільні й культурні рухи в УРСР формами громадянського суспільства? Як альтернативні підходи до визначення громадянського суспільства можуть виявити його прояви в СРСР? Як історичний досвід УРСР може бути використаний для формування стійкої моделі громадянського суспільства в умовах російсько-української війни? Таким чином, автор статті намагається заповнити прогалину у розумінні особливостей громадянського суспільства в СРСР і його значення для сучасних внутрішніх та зовнішніх викликів під час війни.

Мета дослідження – довести, що громадянське суспільство в радянській Україні існувало у вигляді суспільних і культурних рухів – українізація першої та другої хвилі, шестидесятництво, дисидентські та правозахисні рухи 60-80 років тощо. Для аргументації своєї позиції автор пропонує використовувати різні підходи до визначення понять (лексичний, уточнюючий, теоретичний), спираючись на історико-аналітичний метод вивчення культурних рухів і дисидентства в радянській Україні. Автор також застосовує порівняльний аналіз поглядів дослідників щодо можливості існування громадянського суспільства в умовах контролю та репресій, а отримані висновки інтерпретує в сучасному контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексичне визначення передає усталене значення терміна. «Коли метою визначення є пояснення цього вживання або усунення двозначності, таке визначення називається лексичним» [10, с. 85]. Воно може бути істинним або хибним залежно від відповідності реальному використанню. Зазвичай лексичні визначення фіксуються в енциклопедіях, довідковій літературі та словниках. Розглянемо існуючі в українському науковому середовищі визначення громадянського суспільства.

Визначення 1. «Громадянське суспільство – суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, створених громадянами для здійснення громадських ініціатив і задоволення потреб. Нерідко ототожнюється з ліберальною демократією або відкритим суспільством» [11]. Ознаками громадянського суспільства у визначенні є незалежність від держави, громадянські ініціативи, акцент на колективних інтересах, високий рівень громадянської свідомості. Особливість визначення – це порівняння з ідеалом демократії та відкритого суспільства.

Визначення 2 «Громадянське суспільство – сфера спілкування, солідарності, самоорганізації та самоврядування на основі добровільно сформованих асоціацій громадян, захищена від втручання держави» [12]. Ознаками громадянського суспільства у визначенні є вільна комунікація, солідарність, незалежність від держави, правовий захист. Особливість визначення – це акцент на механізмах функціонування.

Визначення 3. «Громадянське суспільство – це об'єднання громадян для досягнення загального добробуту без політичної залежності чи боротьби за владу. Однак його діяльність може бути спрямована проти зловживань владою» [13]. Ознаками громадянського суспільства у визначенні є добровільність, незалежність від влади, аполітичність. Особливість визначення – це простота та акцент на загальному добробуті.

Перше визначення є найбільш інформативним і врівноваженим, зосередженим на функціях та ідеалах. Друге наголошує на механізмах і правовому захисті, а третє підкреслює аполітичний характер і спрямованість на добробут. Усі визначення демонструють багатозначність терміна, що варіюється залежно від історичних і політичних контекстів.

Громадянське суспільство виконує роль у побудові активного громадянства, мотивуючи участь на місцевому, регіональному та національному рівнях [14, с. 2-3]. Водночас, як ми вже сказали, у радянському контексті його можливості та роль були значно обмежені [5, 6, 7, 8, 9]. Саме тому, лексичне визначення є недостатньо конкретним, з його допомогою важко зрозуміти специфіку громадянського суспільства у радянському контексті. Як зазначає Колодій, поняття «громадянське суспільство» являє собою не лише абстрактну категорію, але й інструмент аналізу реально існуючих різновидів громадянських суспільств [15]. Саме тому звернемося до уточнюючого визначення, яке за Копі та МакМагоном розробляється для усунення двозначності або нечіткості шляхом більш точного окреслення концепту [10, с. 86]. Воно допоможе уникнути хибних уявлень про українське громадянське суспільство шляхом розгляду історичних викликів задля визначення певних аспектів соціальної активності, які можна вважати проявом громадянського суспільства та продемонструвати, що воно в своєму функціонуванні дотримувалося інших принципів в контексті специфіки СРСР.

Щоб запропонувати уточнююче визначення дослідимо середовище в якому формувалося громадянське суспільство, його структуру та з'ясуємо, яким чином у цей період українське суспільство зберігало та розвивало національну культуру та ідентичність.

Розглянемо складні відносини між радянською централістською політикою та українським суспільством у ХХ столітті. Історія політики щодо українських національних меншин поєднувала насильницькі та примирювальні заходи [16, с. 1]. Українська Республіка виникла як компроміс між українським націоналізмом і російськими централістськими амбіціями, оскільки жодна зі сторін не мала достатньої сили для повного домінування. «Національне відродження України (як і інших неросійських національностей колишньої царської імперії) стало реальністю, з якою потрібно було рахуватися» [3, с. 464].

Формально УРСР отримала суверенітет у межах СРСР, але фактично була частиною монолітної імперії з обмеженою культурною автономією, яку підривали процеси русифікації [3, с. 466]. Попри це, українці цінували навіть умовний суверенітет як символ національних прав. Під зовнішньою

згодою радянських народів тривала прихована боротьба. «Після більш ніж півстоліття радянської влади і попри страшні втрати сталінської епохи, неросійські нації СРСР продовжують існувати і навіть стали сильнішими та більш згуртованими» [3, с. 466].

Протягом 1920-х років радянська влада підтримувала національні республіки, але в 1930-х почався сталінський терор. Примусова колективізація та Голодомор знищили понад 3 мільйони українців [3, с. 467]. Українська інтелігенція та активні діячі громадянської війни зазнали репресій, що мало тривалий негативний вплив на розвиток України [3, с. 468]. Під час Другої світової війни Сталін ініціював другу хвилю українізації, визнаючи прагнення українців до незалежності, а після війни приєднав західні українські землі [3, с. 469].

Після смерті Сталіна у 1956 році почалася «відлига» – часткова лібералізація та реабілітація жертв репресій [17, с. 12-14]. Духовне життя стало динамічнішим, але кінець «відлиги» у 1962 році ознаменувався новим тиском на митців і громадські ініціативи, включаючи цензуру, звільнення та знищення культурних об'єктів [17, с. 24-29]. Після приходу Брежнєва в 1964 році розпочалася нова хвиля репресій [17, с. 47-49].

Політика СРСР щодо української нації поєднувала репресії з періодами обмеженої підтримки, але прагнення до незалежності залишалося ключовою рисою українського суспільства.

Важливим є питання щодо структури та форми громадянського суспільства. Українське громадянське суспільство за умов централізованого радянського середовища набувало переважно підпільного та неформального характеру.

Першим прикладом були націоналістичні рухи, які діяли поза межами офіційних структур. Їхні спроби залучити зовнішні сили, зокрема Німеччину, мали місце у 1917 році та під час Другої світової війни. Якщо перший рух залишився маловідомим для широких мас, другий отримав часткову підтримку, зокрема на заході України, і включав як військові формування, так і підпільні організації, спрямовані на здобуття незалежності. Однак жорстокість нацистського режиму спричинила розчарування серед населення, яке сприймало обидва режими — радянський і німецький — як окупаційні [16, с. 14]. У східній Україні селяни під час війни підтримували Радянську армію, захищаючи загальнолюдські цінності [16, с. 16].

У 1960-х роках громадянське суспільство отримало нові форми завдяки шістдесятникам та дисидентським рухам. Ці рухи, хоча й менш організовані, стали більш географічно розповсюдженими (від Львова до Києва та Дніпропетровська), відкритими і менш націоналізованими. Активність проявлялася через страйки, демонстрації, пети-

ції, літературні твори та історичні дослідження [16, с. 15]. Попри репресії, аудиторія та спектр форм громадянської активності значно розширилися [17, с. 24]. Шістдесятники відновили морально-етичну функцію інтелігенції, акцентуючи увагу на загальнолюдських цінностях, неприйнятті несправедливості та повазі до етичних норм [17, с. 30].

Дисиденти, такі як Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, критично ставилися до радянської системи, проте діяли в межах Конституції, виступаючи за ідеалізовану версію соціалізму [16, с. 17]. У 1970-х роках посилення репресій спричинило радикалізацію деяких рухів, наприклад, Олександр Мороз виступав за повну незалежність України [16, с. 18].

Крім дисидентів, у 1960-х роках виникали неформальні спільноти, такі як рокери, хіпі, футбольні фанати, шанувальники інтелектуального кіно, філософські та туристичні клуби. Вони пережили період брежнєвських репресій і набули розквіту у 1980-х роках [18, с. 19].

Українське громадянське суспільство за умов обмеженої свободи діяло здебільшого в прихованих формах, демонструючи гнучкість у відповідь на зовнішні виклики.

Національне питання було одним із постійних і найгостріших викликів у Радянському Союзі. Незважаючи на централістські та уніфікаційні тенденції, конфлікти в СРСР часто мали етнічний характер [16, с. 1]. Хоча Радянський Союз формально демонстрував однорідність, народи, які його складали, зберігали відмінності в колективній ментальності, соціальних установках і політичних традиціях. Україна займала особливе місце серед національних проблем Союзу завдяки своїй території, економічній важливості, історичній самобутності та культурній спадщині [3, с. 463–464].

Ключовими фактори збереження ідентичності стали історичні суперечки щодо ключових подій в історії України та Росії та об'єднання українських земель у XX столітті

Суперечки щодо ключових подій в історії України та Росії впливали на колективну пам'ять і національну свідомість. Українські історики трактували підпорядкування земель Московському царству як завоювання, тоді як радянські — як «природне» об'єднання [16, с. 4]. Подібна розбіжність стосувалася й XVII століття, коли об'єднання Східної України з Росією радянські історики називали «возз'єднанням», а українські бачили у цьому втрату незалежності [16, с. 4]. Попри нав'язування радянської версії історії, українці зберігали знання своєї минулщини.

Уперше в історії східні й західні українські землі об'єдналися в одну республіку під час Дру-

гої світової війни [16, с. 3]. Це сприяло націєтворенню: західноукраїнські території зберігали свої західні орієнтири, тоді як східна частина набувала політичної свідомості [4, с. 2]. Як зазначає Рудницький, консолідація сприяла не лише асиміляції, а й глибоким психологічним змінам у центрально-східній Україні [3, с. 470].

Історична спадщина, культурні традиції та територіальна інтеграція у XX столітті стали ключовими факторами збереження української культури та ідентичності навіть за умов радянської уніфікації.

Збереження національної ідентичності та основних прав і свобод в умовах державного контролю вимагало дотримання певних принципів. Одним із таких був принцип збереження культурної спадщини. Різні верстви населення, зокрема селянство та інтелігенція, брали участь у процесах українізації та післявоєнній урбанізації. Інтелігенція також відігравала важливу роль у відродженні культурних здобутків, втрачених за часів сталінізму, зокрема через рухи шістдесятників і дисидентів. Як зазначає Касьянов, «українська інтелігенція несподівано для себе відкрила цілий материк національної культури високої якості» [17, с. 16].

Другим принципом була неформальна самоорганізація, характерна як для інтелігенції, так і для широких верств населення. Це проявлялося у створенні об'єднань за інтересами, таких як рокери, хіпі, фанати, філософські та туристичні клуби 1960–1980-х років [18, с. 19]. Інтелігенція, зіткнувшись з обмеженнями з боку влади, зверталася до самвидаву, поширюючи заборонену літературу, а також через радіо «Свобода» [17, с. 25-29].

Третім принципом була солідарність та взаємопідтримка, що проявлялася як у боротьбі з нацизмом, так і в діяльності літераторів та митців, які підтримували одне одного в умовах репресій. Наприклад, у 1970 році Іван Дзюба виступив на суді на захист Мороза, незважаючи на попередні розбіжності [16, с. 19].

Нарешті, принцип захисту загальнолюдських прав проявлявся як у масовій свідомості, так і в діях інтелігенції, яка захищала суверенітет України та виступала проти радянського соціалізму. Дисиденти, на відміну від націоналістів 1930-х років, виступали за ненасильницький спротив і відновлення прав України на основі радянської конституції. Як зазначав Дзюба, «ніхто в Україні сьогодні не висуває гасло "незалежності"» [16, с. 17].

Ці принципи — збереження культурної спадщини, самоорганізація, солідарність, захист прав людини та ненасильницький спротив — стали основою для збереження національної ідентичності українського громадянського суспіль-

ства та відіграли ключову роль у подіях кінця 1980-х — початку 1990-х років, що призвели до здобуття незалежності України у 1991 році.

На основі проведеного аналізу історичних умов формування українського громадянського суспільства за радянські часи запропонуємо уточнююче визначення: «Громадянське суспільство в радянській Україні — це форми стихійної та неформальної самоорганізації населення, спрямовані на збереження національної культури та відстоювання декларованих державою громадянських та загальнолюдських прав і свобод. Це суспільство діяло під тотальним контролем і репресіями з боку держави, часто в прихованій і ризикованій формі, через обмеження офіційних можливостей для самовираження».

Для розуміння сутності українського громадянського суспільства на філософському рівні варто звернутися до теоретичного визначення. Як зазначають Копі та МакМахон, теоретичне визначення формулює більш широке й глибоке розуміння терміна, інтегроване в контекст відповідної теорії [10, с. 89].

Вацлав Гавел у своєму есе «Сила безсилля» досліджує роль громадянського суспільства в посттоталітарній системі, акцентуючи на здатності громадян до самоврядування та опору авторитаризму. За Гавелом, ідеологія посттоталітарного режиму є штучним засобом взаємодії людини зі світом, що створює ілюзію моральності та гармонії. Вона легітимізує режим, змушуючи людей жити «в брехні» — приймати правила, які пригнічують їхню гідність і свободу [19, с. 7-9].

На протигагу цьому, Гавел вводить поняття «життя в правді», яке означає відмову від брехні системи та несе особисті ризики: втрату роботи, соціальних благ і підтримки суспільства. Життя в правді має екзистенціальне, моральне та політичне значення, стаючи загрозою для системи [19, с. 18-20]. Громадянське суспільство в умовах посттоталітарного режиму, за Гавелом, формується з індивідуальних актів спротиву, будь-то дії поета чи продавця зелені. Такі люди, яких Гавел називає «дисидентами», виявляють турботу про суспільство загалом і створюють альтернативний простір свободи [19, с. 29, 40]. Гавел зазначає, що «життя в правді» сприяє появі нових культурних структур, які поступово змінюють суспільство, посилюючи правову свідомість і незалежність громадян [19, с. 60-67]. Цей процес є ключовим для розуміння функціонування громадянського суспільства.

Використовуючи рамки Гавела, можна визначити громадянське суспільство як спільноту, яка на рівні індивідуальних дій протистоїть тоталітаризму і сприяє демократичним цінностям. У радянській Україні громадянське суспільство створювало альтернативний соціокультурний

простір, протистоячи ідеології та забезпечуючи реалізацію загальнолюдських прав в умовах цензури та тиску.

Нарешті, спробуємо дати відповідь на питання, які уроки для України в умовах війни з Росією ми можемо отримати на основі досвіду громадянського суспільства за радянські часи. Попри централізацію, контроль і тиск радянської влади, українському суспільству вдалося зберегти національну ідентичність у ХХ столітті. Це стало можливим завдяки новим формам громадянської активності, що слугували основою розвитку нації навіть у несприятливих умовах. Цей досвід свідчить, що громадянське суспільство є ключовим фактором стійкості та об'єднання.

У сучасній Україні громадянське суспільство стало одним із перших рушіїв опору російській агресії. Волонтерські ініціативи, допомога біженцям, матеріальна підтримка ЗСУ та інформаційна діяльність, зокрема активність у соціальних мережах, демонструють високий рівень мобілізації суспільства. Ці форми активності не лише підтримують військові та соціальні потреби, а й зміцнюють єдність і солідарність громадян у протистоянні внутрішнім і зовнішнім викликам. Так, «*ціллю волонтерського руху, як нового соціального руху, є розв'язання соціальних завдань в умовах актуальних соціальних викликів*, якими для України нині, окрім екологічних, технологічних проблем, соціальної нерівності, гендерних питань, корупції тощо, стала війна Росії проти України та її численні негативні ефекти для благополуччя українців і країни загалом» [20, с. 30].

У радянській Україні громадянські організації існували під жорстким державним контролем, однак розвивали культурну спадщину через неформальні об'єднання. У сучасних умовах війни цей досвід може бути корисним для мобілізації населення «знизу». Інформаційний спротив у складних умовах окупації або репресивних режимів, таких як у сучасній Росії або на окупованих територіях України, стає ключовим для збереження національної ідентичності. Дослідження показують, що інформаційні практики, навіть у невеликих масштабах, можуть стати потужним інструментом опору. Серед стратегій опору виділяються: пасивне документування подій, створення альтернативних наративів та використання мовних і культурних кодів для обходу цензури. Від простих актів збору та поширення інформації до символічного протистояння, такі дії підтримують ідею національної єдності та дають надію тим, хто перебуває у складних обставинах. Документування цих ініціатив і надання їм видимості має подвійне значення: воно зберігає пам'ять про спротив для майбутніх поколінь та слугує натхненням для інших [21, с. 166]. Це збері-

гає національну ідентичність та посилює опір російській агресії.

Інформаційна боротьба, як показує радянський досвід, вимагає незалежних голосів, які здатні змінити наратив навіть у умовах контролю та тиску. У контексті сучасної війни дослідження показують, що українці активно використовують різні канали інформації (ТВ, соцмережі, месенджери) для обміну даними та документування війни, що дозволяє створювати альтернативний наратив і підвищує мобільність та обізнаність громадян. В умовах війни соціальні мережі стали платформами для неформальних журналістів, блогерів та громадян, які стають «хронікерами в реальному часі» і надають важливу інформацію, незважаючи на ризики. Це дозволяє протидіяти пропаганді та маніпуляціям. Однак боротьба з пропагандою та дезінформацією є важливою складовою цієї війни. Незважаючи на використання соцмереж, значна частина населення все ще довіряє традиційним ЗМІ, через їхню перевірену інформацію та наявність ресурсів для забезпечення достовірності. Важливо, щоб українська держава підтримувала журналістів, блогерів та активістів, які займаються протидією пропаганді. Інформоване суспільство, що активно взаємодіє через медіа, здатне протистояти маніпуляціям і зберігати довіру серед громадян. Війна в епоху цифрових технологій значно змінила методи пропаганди. Пропагандистські стратегії стали більш динамічними, що робить їх поширення швидким і ефективним, але також зводить до мінімуму можливість контрольованого інформаційного простору [22, с. 10-11].

Консолідація громадянського суспільства, розвиток нових форм активності та підтримка демократичних цінностей є ключовими для зміцнення України в умовах війни. Ці заходи здатні подолати поточні виклики та створити підґрунтя для тривалої стійкості держави.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Стаття досліджує питання існування громадянського суспільства в радянській Україні, використовуючи теорію визначень для аналізу концепції «громадянського суспільства» в умовах радянської централізації. Такі явища, як дисидентський рух, шістдесятництво, а також культурні об'єднання та самоорганізація молоді, слугували основою для збереження української ідентичності. Ця активність хоч і була обмеженою, але формувала підґрунтя для подальшого розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні. Важливими уроками для сучасної України є усвідомлення, що громадянське суспільство є ключовим чинником стійкості та об'єднання; необхідність розробки нових стратегій для збереження і розвитку національної ідентичності; важливість незалежних голосів і різноманітних

наративів в інформаційному просторі; а також стійкість і послідовність зусиль, спрямованих на захист і майбутній розвиток держави.

Подальші дослідження можуть зосередитися на практичному застосуванні отриманих результатів для зміцнення громадянського суспільства у сучасній Україні в умовах російсько-української війни.

Література

1. Arendt H. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace&World, 1962. 520 p.
2. Попович М. Червоне століття. Київ: АртЕк, 2005. 887 с.
3. Rudnytsky I. *Essays in Modern Ukrainian History*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1987. 512 p.
4. Szporluk R. Why Ukrainians Are Ukrainians. *Transit-Europische Revue*. 2002. № 23. URL: <https://www.iwm.at/publication/transit-online/why-ukrainians-are-ukrainians> (дата звернення 27.11.2024)
5. Єрмоленко А. Публічний дискурс як чинник соціальної інтеграції в сучасному суспільстві. *Пострадянська публічність: Білорусь, Україна*. Вільнюс: ЄДУ, 2008. С. 25–40.
6. Пролеєв С., Шамрай В. Феномен кланово-корпоративного суспільства. *Пострадянська публічність: Білорусь, Україна*. Вільнюс: ЄДУ, 2008. С. 41–55.
7. Степаненко В. Політична публічність у трансформації: дискурси, символізації та практики в Україні у 2000-х. *Пострадянська публічність: Білорусь, Україна*. Вільнюс: ЄДУ, 2008. С. 56–75.
8. Translated with DeepL.com (free version)Кобец Р. «Интимизация публичности» – постсоветский путь «расколдовывания» политики в Украине. *Постсоветская публичность: Беларусь, Украина*. Вильнюс: ЕГУ, 2008. С. 76–91.
9. Кульчицький С. В. СРСР, Союз Радянських Соціалістичних Республік. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9. Прил. С. 772–778.
10. Copi I. M., Cohen C., McMahon K. *Language and Definitions. Introduction to Logic*. 14th ed. Pearson, 2014. P. 67–108.
11. Рябчук М. Громадянське суспільство. *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс] Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-31976> (дата звернення 27.11.2024)
12. Політологічний словник. автори-укладачі: Левчук К.І., Богатчук С.С. Вінниця, 2015. 40 с.
13. Словник термінів громадянського суспільства. 1996. URL: <https://gurt.org.ua/news/recent/2414/> (дата звернення 27.11.2024)
14. Cooper R. What is Civil Society? How is the term used and what is seen to be its role and value (internationally) in 2018? *K4D Helpdesk Report*. Brighton, UK: Institute of Development Studies, 2018.
15. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). 2001 URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm#p23> (дата звернення 27.11.2024)
16. CIA. Research study: Nationalism in Soviet Ukraine. 1975.
17. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
18. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і „розбудова держави“. Київ: Критика, 2000. 272 с.
19. Havel V. The Power of the Powerless. October, 1978. URL: <https://www.nonviolent-conflict.org/wp-content/uploads/1979/01/the-power-of-the-powerless.pdf> (дата звернення 27.11.2024)
20. Штрайхер О.А., Школяр М.В. Сутність та характеристики волонтерського руху у фокусі війни в Україні. *Соціальні структури та соціальні відносини*. 2024. № 57. С. 25–32. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.57.3 (дата звернення 27.11.2024)
21. Kouper I. Information Practices of Resistance during the 2022 Russian Invasion of Ukraine. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2022. Vol. 59, № 1. P. 157–168. DOI: <https://doi.org/10.1002/pr2.613> (дата звернення 27.11.2024)
22. Alonso-Martín-Romo L., Oliveros-Mediavilla M., Vaquerizo-Domínguez E. Perception and opinion of the Ukrainian population regarding information manipulation: A field study on disinformation in the Ukrainian war. *Profesional de la información*. 2023. Vol. 32, № 4. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.3145/epi.2023.jul.05> (дата звернення 27.11.2024)

Анотація

Воловчук Н. М. Громадянське суспільство в радянській Україні: уроки для сучасної України в умовах війни. – Стаття.

Стаття досліджує можливість існування громадянського суспільства в радянській Україні через аналіз культурних і дисидентських рухів, що сприяли збереженню національної ідентичності за умов централізованого контролю, та визначає його значення для сучасної України в умовах війни з Росією. Методологія статті ґрунтується на комплексному підході, який включає теоретичний аналіз трьох підходів до визначення громадянського суспільства (лексичний, уточнюючий та теоретичний), історико-аналітичний підхід до вивчення культурних рухів і дисидентства в радянській Україні, порівняльний аналіз поглядів дослідників на можливість існування громадянського суспільства в умовах тоталітаризму, а також практичну інтерпретацію отриманих висновків у сучасному контексті російсько-української війни. Попри пануючу думку про неможливість громадянського суспільства за умов тоталітарного режиму, автор показує, що в радянській Україні громадянська активність існувала у формі культурних рухів, дисидентства та правозахисних ініціатив. Під впливом централізованої політики СРСР та обмежень свободи, такі рухи набули підпільного й неформального характеру, сприяючи збереженню національної ідентичності та прав людини. На основі філософської концепції Вацлава Гавела та українських інтелектуалів (І.Рудницький, Р.Шпорлюк, Г.Касьянов, М.Рябчук) автор висвітлює унікальність українського громадянського суспільства, яке проявляло себе у культурному спротиві та неформальній

самоорганізації. Завершується дослідження роздумами щодо уроків для України в умовах російсько-української війни. Важливі уроки для сучасної України включають: усвідомлення громадянського суспільства як ключового чинника стійкості, розробку нових стратегій збереження національної ідентичності, наявність незалежних голосів у медіа та послідовність зусиль для захисту держави. Оригінальність запропонованого підходу у поєднанні історичного аналізу, теоретичних концепцій і сучасних викликів, що дозволяє переосмислити громадянське суспільство в умовах тоталітаризму та його роль у збереженні ідентичності й стійкості нації.

Ключові слова: громадянське суспільство, радянська Україна, тоталітарний режим, національна ідентичність, дисидентство, централізована політика СРСР, російсько-українська війна.

Summary

Volovchuk N. M. Civil Society in Soviet Ukraine: Lessons for Modern Ukraine in Wartime. – Article.

The article explores the possibility of civil society in Soviet Ukraine through the analysis of cultural and dissident movements that contributed to preserving national identity under centralized control. It also highlights the relevance of these movements for modern Ukraine in the context of the war with Russia. The article's methodology is based on a comprehensive approach, including a theoretical analysis of three perspectives on defining civil society (Lexical, Practical, and Theoretical), a historical-analytical approach to studying cultural

movements and dissident activities in Soviet Ukraine, a comparative analysis of researchers' views on the viability of civil society under totalitarianism, and the practical interpretation of the findings in the current context of the Russo-Ukrainian war. Despite the prevailing opinion on the impossibility of civil society under a totalitarian regime, the author demonstrates that civic activity in Soviet Ukraine existed in the form of cultural movements, dissidence, and human rights initiatives. Influenced by the USSR's centralized policies and restrictions on freedoms, these movements developed an underground and informal character, promoting the preservation of national identity and human rights. Drawing on the philosophical concepts of Vaclav Havel and Ukrainian intellectuals (I. Rudnytsky, R. Szporluk, H. Kasianov, M. Riabchuk), the author emphasizes the uniqueness of Ukrainian civil society, which manifested itself in cultural resistance and informal self-organization. The study concludes with reflections on lessons for Ukraine in the context of the Russo-Ukrainian war. Key lessons for modern Ukraine include recognizing civil society as a critical factor of resilience, developing new strategies for preserving national identity, ensuring independent voices in the media, and maintaining consistent efforts to protect the state. The originality of the proposed approach lies in combining historical analysis, theoretical concepts, and contemporary challenges, which enables a rethinking of civil society under totalitarianism and its role in preserving national identity and resilience.

Key words: civil society, Soviet Ukraine, totalitarian regime, national identity, dissidence, centralized USSR policies, Russo-Ukrainian war.

УДК 94(477) : 323.1 : 32 : 07
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.6>

Я. М. Горбаль
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7661-6787>
аспірант кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
асистент кафедри історії та філософії
Бердянського державного педагогічного університету

УКРАЇНЬКА НАУКА ПРОТИ ІСТОРИЧНИХ СПОТВОРЕНЬ: РУЙНАЦІЯ МІФІВ ПУТІНІЗМУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Постановка проблеми. В умовах триваючої гібридної війни проти України, одним із ключових інструментів агресії стало масштабне поширення історичних міфів та спотворень. Ця інформаційна кампанія спрямована на підірвання української національної ідентичності, делегітимізацію української державності та виправдання агресивних дій Росії.

Проблема полягає у необхідності ефективного спростування цих історичних маніпуляцій та протидії їх впливу як на українське суспільство, так і на міжнародну спільноту. Українська наукова спільнота стоїть перед викликом не лише проведення ґрунтовних досліджень для спростування фальшивих наративів, але й розробки ефективних методів донесення достовірної історичної інформації до широкої аудиторії.

Ця проблема має кілька ключових аспектів:

1. Ідентифікація та систематизація основних напрямків історичних спотворень, які просуваються російською пропагандою.

2. Розробка методології наукового спростування цих міфів з використанням міждисциплінарного підходу.

3. Створення ефективних механізмів поширення наукових знань та протидії дезінформації в умовах інформаційної війни.

4. Забезпечення міжнародного визнання та підтримки української історичної науки.

5. Подолання викликів, пов'язаних з фінансуванням, безпекою даних та швидкістю реагування на нові інформаційні загрози.

Вирішення цієї комплексної проблеми є критично важливим для захисту національних інтересів України, збереження її історичної спадщини та протидії зовнішній агресії в інформаційному просторі.

Мета статті: показати значення української наукової спільноти у боротьбі з історичними спотвореннями та міфами, що активно поширюються в межах гібридної війни. Особливу увагу приділяється підвищенню рівня критичного мислення, популяризації історичної правди в освітньому середовищі, а також міжнародній співпраці для

зміцнення інформаційної стійкості держави. Зосередження уваги – аналіз основних історичних маніпуляцій та фальсифікацій, їхній негативний вплив на національну ідентичність, державну політику України та суспільну свідомість громадян. Також це дослідження спрямоване на розробку дієвих механізмів спростування цих міфів за допомогою інтеграції сучасних наукових методів, міждисциплінарного підходу та новітніх цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. В умовах гібридної війни українська наука активно протистоїть спробам російської пропаганди спотворити історичну правду. Основні зусилля зосереджуються на розвінчанні міфів, які формуються в російських медіа та освітніх матеріалах.

Основні ініціативи:

1. Проект «Likbez. Історичний фронт». Група українських істориків створила сайт «Likbez. Історичний фронт», який має на меті розвінчання історичних міфів та стереотипів про Україну. Цей ресурс базується на перевірених фактах і документальних матеріалах, публікуючи карти, графіки та дані з історичних досліджень [8].

Сайт доступний трьома мовами (українською, російською та англійською) і покликаний забезпечити достовірну інформацію про українську історію, що особливо актуально в умовах інформаційної війни.

2. Використання археографії та джерелознавства. Українські історики також відновлюють традиції джерелознавства, запроваджуючи нові методики дослідження та систематизації історичних джерел. Це включає розробку археографічних програм, які допомагають досліджувати важливі події в історії України, такі як голодомори та масові репресії. Важливість цих досліджень полягає в їхньому внеску у формування об'єктивного сприйняття минулого.

Способи боротьби з пропагандою:

1. Поширення фактів і документів. На сайті «Likbez» представлено не лише спростування міфів, але й документи, які підтверджують українську історію. Історики прагнуть надати чита-

чеві можливість самостійно оцінити представлену інформацію, спираючись на факти¹. Цей підхід дозволяє уникнути прямого звинувачення опонентів у брехні, натомість акцентуючи увагу на перевірених даних.

2. Освітня діяльність. Важливим аспектом є також освітня діяльність, спрямована на підвищення рівня знань про українську історію серед молоді. Це включає інтеграцію об'єктивних історичних фактів у навчальні програми та популяризацію науки серед широких верств населення [4, с. 89].

Масовану державну фальсифікацію історії почав Петро I. Саме він започаткував в 1701 році планомірну роботу з винищення, вилучення, переписування історичних документів. Він же у 1716 році «знімає копію» з так званого Кенігсберзького літопису, де аргументувалась єдність слов'янських та фінських земель. Дослідження Никодима Кондакова та Володимира Сизова наводять переконливі аргументи на користь того, що ця копія є нічим іншим, як фальшивкою. До слова, доступ до «копії», так само, як і до оригіналу, був, звичайно ж, закритим [5, с. 59].

Міф: Росія є прямим спадкоємцем Київської Русі, а українці та білоруси – це частина «єдиного російського народу».

Петро I залучив європейських спеціалістів, включаючи професійних істориків, до написання та фальсифікації історії Російської держави.

Дослідники, такі як Кондатов і Сизов, виявили, що в «копії» Кенігсберзького літопису на мініатюрах зображені німецькі мотиви: князі ростово-суздальської землі вдягнуті в європейську далматинку, а жінки носять довгі німецькі сукні з вузькими таліями. Ці факти вказують на навмисне створення «історичних» документів з метою легітимізації претензій Московії на спадщину Київської Русі.

Створення «Російської імперії»: 22 жовтня 1721 року Московія оголосила себе Російською Імперією, а московитів – росіянами. Цей акт був спробою привласнити історію Русі та позбавити українців їхньої історичної спадщини.

Сучасні історичні, археологічні та лінгвістичні дослідження демонструють суттєві відмінності між культурою, мовою та державними традиціями Київської Русі та Московського князівства. Київська Русь мала тісні зв'язки з європейськими державами, в той час як Московія розвивалася під значним впливом Золотої Орди.

Українські землі зберігали традиції Київської Русі через Галицько-Волинське князівство, а пізніше через козацьку державу.

Українська мова є прямим нащадком давньоруської мови, в той час як російська зазнала значних змін під впливом фіно-угорських та тюркських мов.

Сучасні міжнародні дослідження визнають окрему ідентичність українського народу та його історичну спадкоємність від Київської Русі. Спроби Росії монополізувати історію Київської Русі розглядаються як частина політики історичного ревізійонізму.

Ці факти демонструють, що спроби Російської імперії, а пізніше і сучасної Росії, привласнити історію Київської Русі базуються на навмисних історичних фальсифікаціях та маніпуляціях. Українська наука продовжує працювати над відновленням історичної правди та захистом української історичної спадщини [9].

Фальсифікації, початі Петром I, активно продовжила Катерина II, яка зажадала доказової бази для історії своєї держави. Тому вона 1983 року створила «Комісію для укладання нотаток про давню історію переважно Росії». Комісія працювала 10 років, зокрема вони переписали «Слово про похід Ігорів» та «Повість минулих літ», засекретили книгу «Скіфська історія» Лизова, де вказується на те, що мешканці Московії – окремий самобутний народ, який не має нічого спільного із Руссю. Вони також писали нові «загальноросійські зводи», що уклалися в XVIII сторіччі, а подавалися так, ніби вони датуються XI, XIII, XIV сторіччями.

«Аби присвоїти історію Київської Русі і увічнити цю крадіжку, великоросам треба було придумати український народ, загнати його в рабство, позбавити власного імені, заморити голодом» пише Ярослав Дашкевич. В контексті цих фальсифікацій зовсім можна під зовсім іншим кутом подивитися навіть на радянські репресії.

В історії Радянського Союзу починаючи з 1920-х років було декілька періодів великого голоду, пов'язаних перш за все із колективізацією та встановленням хлібозаготівельних планів, які створювали величезний тиск на селянство. Проте, перш за все, Україну не дарма називали житницею Радянського Союзу, і фактично навіть саме встановлення нереалістично високих планів здачі (напевно, правильніше буде назвати це примусовим вилученням) зерна було спрямоване проти саме українського народу. Лише селянам з України та Кубані було заборонено виїжджати до міст або до інших Радянських Республік. Голодомор 1932-1933 років забрав за різними оцінками до 10 млн. 500 тис. українських життів [9].

По-друге, комуністичний тоталітарний режим завжди позбавляв українців їх культурної спадщини, примушував зрікатися їх історичного минулого та традицій, забороняв мову у будь-якому її прояві. Режим методично насаджував українцям нові звичаї, нові обряди, знищуючи не лише фізичне, а і духовне життя українців. Ціле літературно-мистецьке покоління української інтелігенції було винищеним радянським режи-

мом. Покоління, яке зараз називають Розстріляним відродженням. Лише за один день, 3 листопада 1937 року, за рішенням несудових органів, було страчено понад 100 осіб, понад 100 представників інтелігенції – цвіту української нації. Політика винищення української еліти, позбавлення України її майбутнього завжди були на порядку денному Російської Імперії, Радянського Союзу, Росії [2, с. 89].

З незалежністю, Україна почала новий шлях позбавлення від нав'язаних їй поглядів на власну меншовартість, роль «молодшого брата», поглядів про бідність власної культури та мови. Революція Гідності та початок війни 2014 року, а також початок повномасштабної війни викликали потужний сплеск у національній свідомості, піднімаючи не такі популярні раніше питання відновлення справедливості в прихованих частинах української історії та культури, національної ідентичності.

Проте навіть ці 30 років були сповнені боротьбою з пропагандистською машиною Російської Федерації, яка все ще не відмовилась від власних імперських амбіцій. Особливо активно зараз можна побачити як маніпуляції з історією впливають на наше теперішнє. Роль українців применшується у всьому, навіть у Другій Світовій Війні, хоча дані про кількість загиблих ясно показують, що Україна та Білорусь втратили найбільший відсоток населення, боронячи загальносвітові цінності. Всі 30 років незалежності російська мова, культура та погляд на історію продовжували домінувати не лише в українському просторі, але і в світі [1, с.56].

У контексті анексії Криму та подій на Донбасі особливої актуальності набули міфи, що ставлять під сумнів історичну приналежність різних територій до України. Українські науковці активно працюють над спростуванням цих міфів, спираючись на історичні документи та факти.

Міф про «штучність» території України

Міф: Територія сучасної України штучно створена з різних частин і є «подарунками» радянських вождів.

Спростування: Історичні документи свідчать, що кордони Радянської України базувалися на межах Української Народної Республіки. Процес формування українсько-російського адміністративного кордону відбувався з 1918 по 1928 рік, враховуючи етнічний склад населення та історичні особливості регіонів. Документи, що підтверджують ці факти, доступні в архівах та на спеціалізованих наукових ресурсах.

Міф про «Новоросію»

Міф: «Новоросія» – це історично сформований регіон, що охоплює південний схід України і має право на окреме існування.

Спростування: «Новоросія» ніколи не існувала як єдина адміністративна або культурна

єдиниця. Термін «Новоросія» використовувався для позначення різних територій в різні періоди, без чітко визначених кордонів. До початку ХХ століття термін «Новоросія» вийшов з активного вжитку в російському імперському контексті. Під час революційних подій 1917-1920 років ідея «Новоросії» як окремої держави чи регіону не виникала.

Факти про адміністративний поділ [8]: Харків, який часто помилково включають до «Новоросії», історично був центром Слобідсько-Української губернії або Малоросійського генерал-губернаторства. Згідно з дореволюційними російськими джерелами (наприклад, видання Російського імператорського географічного товариства), до «Новоросії» включали території, які зараз належать різним країнам, включаючи частини сучасної Молдови та Росії.

Верменич Я. розглядає аналіз сучасних російських історичних наративів, що підтримують неоімперську політику [2, с. 6-9]. Виявлення основних міфів про спільну історію та їх спростування [2, с. 10-15]. Пропозиції щодо протидії інформаційним атакам на українську історичну пам'ять [2, с. 16-20].

Касьянов Г., Толочко О. Основні аспекти:

Дослідження впливу гібридної війни на формування історичної політики в Україні [7, с. 80-84]. Аналіз використання історії як інструменту інформаційної війни [7, с. 85-89]. Розгляд стратегій протидії історичним маніпуляціям у медіапросторі [7, с. 90-95].

Боротьба за історичну правду: спростування міфів про Другу світову війну в контексті російської агресії В'ятрович В.

Ключові положення: Детальний аналіз російських міфів про роль СРСР у Другій світовій війні [3, с. 6-12]. Представлення архівних документів, що спростовують офіційну російську версію подій [3, с. 13-18]. Рекомендації щодо політики національної пам'яті в умовах інформаційної війни [3, с. 19-21].

Цифрова дипломатія та боротьба з історичними фейками: український досвід Чернега, Н., Веденеев, Д.

Головні тези: Дослідження ролі цифрових технологій у протидії історичним маніпуляціям [10, с. 239-243]. Аналіз успішних кейсів використання соціальних мереж для спростування історичних міфів [10, с. 244-248]. Пропозиції щодо вдосконалення стратегії цифрової дипломатії України [10, с. 249-251].

Деколонізація української історіографії як відповідь на виклики путінізму Грицак Я.

Ключові ідеї: Критичний аналіз колоніальних елементів в українській історіографії [6, с. 6-10]. Пропозиції щодо нових підходів до вивчення та викладання історії України [6, с. 11-15]. Роль

деколонізованої історичної науки у протидії російській пропаганді [6, с. 16-18].

Ці публікації демонструють активну роботу українських науковців у напрямку протидії історичним маніпуляціям та спотворенням, які використовуються в рамках гібридної війни проти України. Дослідники не лише аналізують міфи та нарративи путінізму, але й пропонують конкретні стратегії їх спростування та формування стійкого історичного нарративу України.

Висновки. Проведене дослідження ролі української науки у протидії історичним спотворенням та міфам путінізму в умовах гібридної війни дозволяє зробити наступні висновки:

Історичні маніпуляції та міфи є ключовим інструментом гібридної війни проти України. Спотворення історії використовується для підризу національної ідентичності та легітимності української державності. Ефективна протидія цим маніпуляціям є критично важливою для національної безпеки України.

Українська наукова спільнота відіграє вирішальну роль у спростуванні історичних міфів та відновленні історичної правди. Міждисциплінарний підхід, що включає історію, археологію, лінгвістику та інші дисципліни, є найбільш ефективним у протидії комплексним історичним маніпуляціям. Використання сучасних технологій та методів цифрової гуманітаристики значно підвищує ефективність наукових досліджень у цій сфері.

Ключові міфи включають заперечення української державності, ідею «єдиного народу», спотворення подій Другої світової війни та радянського періоду. Особливу увагу слід приділяти міфам про «штучність» території України та концепції «Новоросії», які активно використовуються для виправдання агресії.

Систематичний моніторинг та аналіз інформаційного простору для виявлення нових історичних маніпуляцій. Створення та постійне оновлення баз даних з достовірною історичною інформацією та спростуваннями поширених міфів. Розробка ефективних стратегій поширення наукових знань, адаптованих для різних аудиторій. Активне використання сучасних медіа та соціальних мереж для поширення достовірної історичної інформації.

Інтеграція української історичної науки у світовий науковий простір є критично важливою для підвищення її авторитету та впливу. Спільні міжнародні проекти та публікації сприяють визнанню української історії та протидіють російським нарративам на глобальному рівні. Розвиток критичного мислення та медіаграмотності серед населення є ключовим фактором у протидії історичним маніпуляціям. Включення курсів з критичного аналізу інформації та історії в освітні програми має стати пріоритетом.

Основними викликами залишаються питання фінансування, безпеки даних та швидкості реагування на нові інформаційні загрози. Розвиток державно-приватного партнерства та залучення міжнародних грантів може допомогти вирішити проблему фінансування. Впровадження сучасних технологій кібербезпеки є необхідним для захисту наукових баз даних та архівів. Систематична робота з спростування історичних міфів не лише протидіє поточним загрозам, але й зміцнює національну ідентичність та історичну пам'ять. Підвищення рівня історичної освіти та критичного мислення населення створює довгострокову стійкість суспільства до інформаційних маніпуляцій.

Ефективна протидія історичним спотворенням вимагає скоординованих зусиль науковців, освітян, медіа, громадських організацій та державних інституцій. Розробка та впровадження національної стратегії захисту історичної правди повинна стати пріоритетом державної політики.

Досвід України у протидії історичним маніпуляціям може бути корисним для інших країн, що стикаються з подібними викликами. Створення міжнародних механізмів захисту історичної правди та протидії дезінформації є важливим кроком у забезпеченні глобальної інформаційної безпеки. Таким чином, протидія історичним спотворенням та міфам є не лише науковим, але й стратегічним завданням національного значення. Успіх у цій сфері вимагає постійних зусиль, інновацій та міжнародної співпраці. Українська наука, озброєна сучасними методами дослідження та ефективними стратегіями комунікації, здатна не лише захистити історичну правду, але й зробити значний внесок у зміцнення національної безпеки та ідентичності України.

Література

1. Величенко С. Питання російсько-українських взаємин в українській історіографії 1991-2013 років. *Україна модерна*. 2019. №21. С. 45–78.
2. Верменич Я. Деконструкція неоімперських нарративів у російській історіографії: виклики для української науки. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 4–21.
3. В'ятрович В. Боротьба за історичну правду: спростування міфів про Другу світову війну в контексті російської агресії. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 4–22.
4. Гирич І. Концептуальні проблеми історії України. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2021. 384 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. Київ: Генеза, 2019. 656 с.
6. Грицак Я. Деколонізація української історіографії як відповідь на виклики путінізму. *Український історичний журнал*. 2023. № 1. С. 4–19.

7. Касьянов Г., Толочко О. Исторична політика в умовах гібридної війни: український вимір. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2020. Вип. 3-4 (99-100). С. 78–96.

8. Проект українських істориків розвінчує історичні міфи російської пропаганди URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26786505.html>

9. Фальсифікація історії як засіб російської пропаганди. URL: <https://imzo.gov.ua/2024/03/11/falsifikatsi>

10. Чернега Н., Веденєєв Д. Цифрова дипломатія та боротьба з історичними фейками: український досвід. *Сторінки історії*. 2022. Вип. 53. С. 237–252.

Анотація

Горбаль Я. М. Українська наука проти історичних спотворень: руйнація міфів путінізму в умовах гібридної війни. – Стаття.

У статті розглядається роль української науки у боротьбі проти історичних спотворень, які поширюються російською пропагандою в рамках гібридної війни проти України. Ці маніпуляції мають на меті підірвати національну ідентичність українців, делегітимізацію державності та виправдання агресивних дій Росії. Поширення таких фальсифікацій є ключовим інструментом дезінформації, націленим на формування спотвореної уяви про історію України як у внутрішньому, так і в міжнародному просторі.

У статті обговорюються різні підходи до боротьби з цими міфами. Серед них виділяються: проект «Likbez. Историчний фронт», який надає факти і документи для розвінчання російських історичних фальсифікацій; застосування археографічних досліджень і відновлення джерелознавчих методик, що підтверджують правдивість історичних фактів; а також освітні ініціативи, спрямовані на підвищення обізнаності населення про українську історію. Стаття також підкреслює роль міжнародного співтовариства у підтримці української наукової спільноти в її прагненні відновити історичну правду.

Історичні спотворення, започатковані ще за часів Петра I та Катерини II, сьогодні використовуються для політичних маніпуляцій та виправдання імперських амбіцій Росії. Один з таких міфів стосується нібито «прямого спадкоємства» Росії від Київської Русі, а також фальшивих тверджень про штучність українських кордонів і територіальну приналежність Донбасу та Криму. У статті наводяться архівні документи, які підтверджують самотність української історичної спадщини та спростовують претензії Росії на спільну історію з Україною.

Автор також зосереджується на проблемі Голодомору як частини історичної політики геноциду українського народу, підкреслюючи методичну політику винищення національної еліти, культури та мови. Стаття розкриває наслідки інформаційної війни для

українського суспільства, особливо після 2014 року, коли почалася анексія Криму і воєнні дії на Донбасі. Таким чином, українська наука виступає як форпост у захисті національної пам'яті, протидіючи намаганням Росії перекурити історію на свою користь.

Ключові слова: Україна, гібридна війна, російська пропаганда, історичні фальсифікації, національна ідентичність, філософія історії, політична історія.

Summary

Horbal Ya. M. Ukrainian Scholarship Against Historical Distortions: Debunking the Myths of Putinism in the Context of Hybrid Warfare. – Article.

The article examines the role of Ukrainian scholarship in combating historical distortions spread by Russian propaganda as part of the ongoing hybrid war against Ukraine. These manipulations aim to undermine the national identity of Ukrainians, delegitimize Ukrainian statehood, and justify Russia's aggressive actions. The dissemination of such falsifications is a key tool of disinformation targeting both domestic and international audiences, creating a distorted perception of Ukraine's history. The article discusses various approaches to countering these myths, including the «Likbez. Historical Front» project, which provides facts and documents to debunk Russian historical falsifications; the application of archival research and the restoration of source-study methodologies to verify the truthfulness of historical facts; and educational initiatives aimed at raising awareness about Ukrainian history. It also highlights the role of the international community in supporting the Ukrainian academic community in its efforts to restore historical truth.

Historical distortions, which originated during the reigns of Peter I and Catherine II, are used today for political manipulation and to justify Russia's imperial ambitions. One of the central myths addressed is Russia's purported «direct succession» from Kyivan Rus, along with false claims about the artificiality of Ukraine's borders and the territorial belonging of Donbas and Crimea. The article provides archival documents that confirm the uniqueness of Ukraine's historical heritage and refute Russia's claims to a shared history with Ukraine.

The author also focuses on the Holodomor as part of the historical policy of genocide against the Ukrainian people, emphasizing the systematic policy of exterminating the national elite, culture, and language. The article reveals the consequences of the information war for Ukrainian society, especially after 2014, when the annexation of Crimea and the conflict in Donbas began.

Thus, Ukrainian scholarship acts as a bulwark in defending national memory, countering Russia's attempts to twist history to its advantage.

Key words: Ukraine, hybrid war, Russian propaganda, historical falsifications, national identity, philosophy of history, political history.

УДК 141.319.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.7>

Н. А. Дресвяннікова

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-8824-4318>

аспірантка кафедри філософії

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

УЯВА ЯК СПОСІБ СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ І ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. У статті розглядається проблема консолідації суспільства навколо спільних цінностей і мети, що є важливим аспектом для розвитку гуманістичного суспільства. Основна увага приділяється дихотомії «свій – чужий», яка впливає на взаємодію людей і формування довіри, основою яких є феномен уяви. Звертаючись до культурології, соціології та філософської антропології така проблема може бути вирішена зверненням до об'єднання людей шляхом консолідації, яка є більш продуктивною формою об'єднання, ніж солідаризація і базується на спільних цінностях.

Дослідження стосуються розуміння механізмів соціальної згуртованості, які, в свою чергу, спонукає до забезпечення прав людини безумовно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Останні дослідження в галузі філософії уяви, консолідації суспільства та метаантропології акцентують увагу на важливості уяви як інструменту для соціальної інтеграції та формування спільних цінностей. Феномен уяви розглядався в роботах як класиків так і сучасників: Р. Декарт, Д. Віко, В. Шеллінг, І. Кант, Я. Голосовкер, Е. Гуссерль, Ж.-П. Сартр. Способи консолідації суспільства досліджували Р. Інлегарт та К. Вельц, Б. Андерсон. Метаантропологію та метаантропологічний потенціалізм розглядають і розвивають Н.В. Хамітов, С.А. Крилова, С.І. Пірожков.

Мета статті. Дослідження феномену уяви та його здатності на консолідацію, об'єднання людей задля захисту прав.

Гіпотеза – Гуманістична уява актуалізує певне внутрішнє зусилля, щоб прийняти як свого, а не чужого не лише того, хто є знайомим, а й незнайомих людей і об'єднатися з ними. Таке зусилля здатне породжувати суспільну трансформацію, яка актуалізує співтворчість і спонукає людей *консолідуватись* навколо конструктивної мети і місії, а не просто солідаризуватись проти чужого, який може позначатися ворогом навіть тоді, коли таким не є.

Під консолідацією можна розуміти єдність спільноти на основі спільних цінностей і спільної мети, тоді як солідаризація постає передусім єдністю інтересів [10, с. 45-47]. Якщо консолідація стає тенденцією суспільства в цілому, то демо-

кратія в ньому стає гуманістичною й стабільною, а права людини в цьому суспільстві будуть органічно забезпечуватися.

Людина – істота соціальна. Таке твердження проходить через всю історію філософії. Аристотель, І. Кант, К. Маркс в різних контекстах та з різними акцентами формували навколо такого твердження свої концептуальні побудови. Нас цікавить саме контекст необхідності і продуктивності взаємодії з іншими людьми, а щоб забезпечити таку взаємодію, людина використовує дихотомію «свій – чужий». Свій – це маркер безпеки, з ним відбувається комунікація на основі довіри. Своему не треба надавати додаткових доказів на підтвердження слів, вчинків. Комунікація з чужим викликає насторогу і додаткову увагу, щоб прийняти слова, вчинки чужого, зазвичай, ми потребуємо додаткових аргументів, фактів, доказів. Концепція «свій – чужий» в філософії – це про феномен Іншого, нові значення та символіку простору взаємодії.

Як незнайома людина перестає сприйматися *безумовно* небезпечною? Яким чином відбувається зміна ставлення до того, кого ми позначили як чужого? Е. Левінас, наприклад, вважав, що зустріч з чужим, перетворення чужого на свого відбувається через зустріч з істинним Я Іншого, що можливе лише завдяки симпатії та емпатії, тобто впізнанню зрозумілого, свого в чужому [5]. Висловлюючись в контексті методології метаантропології [13, с. 16], симпатія, емпатія, любов необхідні для пізнання істинного Іншого [4], притаманні людині метаграничного буття, що визначається як «...духовна і душевна творчість, яка виходить за межі лише створення артефактів, стає діяльністю, що гуманізує буття людини в усіх життєвих проявах» [11].

Осягнення Іншого відбувається шляхом застосування уяви як інструменту пізнання. Істинна зустріч, «...взаємини “Я” з тотальністю є взаєминами з людськими істотами, обличчя яких я впізнаю» [5, с. 21] створює відносини, де Інший втрачає свою чужість. Якщо зустрітись з чужим як Іншим, то він перестане бути чужим. Таке бачення відкриває розуміння Іншого через прийняття, що можливе лише на засадах симпатії і любові, толерантного ставлення до Іншого людини метаграничного буття [13]. Метаграничним буття

автор цього терміну Н. Хамітов визначає як стан, в якому людина реалізує свої потенції на рівні, що перевищує звичайний досвід і повсякденність, де з'являється здатність людини до духовної та душевної творчості, яка не обмежується лише матеріальними чи артефактними досягненнями: «Метаграничне буття людини є вимір людського буття, в якому відбувається вихід за межі буденного буття з його безособовою завершеністю і граничного буття з його незавершеністю і усвідомленою екзистенціальною відокремленістю. Це – ключова категорія проєкту метаантропології. Метаграничне буття є подолання замкненого характеру людського буття, який виражається у самодостатності владно-вольових актів та об'єктивації як творення артефактів культури. Творчість як *об'єктивація* у метаграничному бутті переходить у творчість як *актуалізацію* – само-творення і творення продуктивної комунікації» [12].

Можна зробити припущення, що найшвидший шлях до справжнього розуміння – об'єднання навколо спільних цінностей. А зрозуміти Іншого без особистого знайомства можливо шляхом уявлення Іншого як особистості з набором певних фундаментальних характеристик, що є притаманні тому, хто пізнає. Робота уяви в осягненні Іншого може бути впізанням себе в Іншому. Тобто, виникає уявлення «він такий як я», що є одночасно і пізнанням, і оцінкою. З іншого боку, слід усвідомлювати небезпеку створення свого двійника замість Іншого як унікальної особистості.

Враховуючи міждисциплінарний вплив заявленої проблематики, важливо проаналізувати досягнення сучасної науки імагології. Імагологія як частина компаративістики поширилася у літературознавчому і мовознавчому обігу у середині ХХ століття як частина культурології.

На думку дослідниць Ступницької Н.М та Ленської О.О., в основі сприйняття «свій-чужий» лежить процес оцінки, відокремлення себе, своїх від Інших та чужих: «..імагологічне дослідження образу не можливе без урахування категорії оцінки, що й лежить в основі розрізнення понять «свій» або «чужий» [8]. А сам процес оцінки знову ж таки складається із співставлення уявлень, застосування власної уяви з метою оцінювання схожих характеристик Іншого для ментального віднесення у відповідне коло спілкування Іншого. При зустрічі з Іншим ми створюємо зв'язок, існування якого перетворює чужого на свого. Є. Нікіторович зазначає, що пізнання Іншого, виокремлення Іншого від власного Я створює ще щось крім мене, з чим я можу встановити зв'язок: «Освоїти» – означає створити зв'язок [16, с. 70]. Звертаючись до нейробіології, схожий процес можна спостері-

гати під час формування нейронних зв'язків, що зв'язують раніше чужі один одному нейрони.

Та як саме відрізняються об'єднання людей через солідаризацію і консолідацію? І яким чином ці процеси можуть впливати на якість правозахисту? Психологічне визначення поняття «свій-чужий» застосовується в інших галузях знань, зокрема, соціології та інтегральній динаміці. Концепт «кола солідарності», яке запровадили дослідники соціології Крістіан Вельцель та Рональд Інглхарт [14] базується на вже зазначеній нами раніше дихотомії «свій-чужий». В мінімальному варіанті є я (окрема людина), наступний рівень – моя сім'я, люди яких я знаю особисто і з якими я пов'язана кровною спорідненістю або спільним побутом. Довгий час періоду людства не було інших «кіл солідарності». З розвитком мислення і розширенням картини світу кола солідарності індивіда розширюються, включаючи все більші й більші групи. З'являються кола солідарності, які включають незнайомих особисто людей. А завдяки сучасним інформаційним технологіям, які забезпечують швидку комунікацію різними засобами зв'язку на відстані сотні та тисячі кілометрів такі кола можуть охоплювати людей, що проживають в різних країнах, спілкуються різними мовами і не мають жодних особистих зв'язків: «У кожному суспільстві формуються власні системи цінностей, специфіка сприйняття оточуючого середовища та інших культур. Суттєвою особливістю розвитку людства на даному етапі є спрощення міжкультурної комунікації, що актуалізує питання оціночного сприйняття особливостей чужої культури та процеси співіснування, асиміляції й, у той же час, ідентифікації особистості, як носія певного культурного коду» [8].

Що означає – мати коло спілкування, або в термінології К. Вельцеля та Р. Інглхарта, коло солідарності [14]? Моє коло солідарності – це моя межа відповідальності або співвідповідальності за людей, які входять в це коло, так само як і моє коло свободи і довіри щодо людей, які входять в це коло. Поява релігій змінила людство, дала нам нові інструкції для кола солідарності, куди ми включили Інших, людей, що об'єднуються з нами навколо спільної місії. Наприклад, догмат християнства створив нові умови розвитку кіл солідарності, коли загальноприйнятим колом солідарності стало ширше за конкретну спільноту (компактне поселення знайомих між собою людей). Тобто рівень взаємодії включає **уявлену спільноту**, всіх членів якої ти не знаєш і не можеш знати, але складаєш власне уявлення про спорідненість, наявність спільного, об'єднуючого, що дозволяє людині почуватись в безпеці, бути під охороною, наприклад, християнських принципів.

Що забезпечує об'єднання людей? Уява людини, що дозволяє уявити собі спільноту, більшу об'єднану за наявну спільноту конкретних людей, яких ти не знаєш особисто.

Отже, розвиток людства, збільшення таких кіл дозволяє нам говорити про те об'єднуюче поняття «нація», коли люди консолідується через спільні цінності задля спільної діяльності, не знаючи один одного особисто, але уявляючи спорідненість з іншими людьми, що потребує довіри і зумовлює її. Не можна не погодитися з визначенням нації, яке пропонує Ю. Андерсен: «...це уявлена політична спільнота – при цьому уявлена як генетично обмежена і суверенна. Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності» [1, с. 22]. Нація дозволяє нам в межах країни проводити оцінку «свій-чужий» на рівні стереотипів і архетипів культури. Наявність спільних стереотипів і архетипів дозволяє єднатися навколо спільної поведінки, цілей і цінностей. Тому об'єднання людей, що спільно проживають на відокремленій території однієї країни ще не дає нам підстави вважати цих людей одним колом спілкування, нацією.

В цьому плані показовими є слова О. Сухомлинова про національну ідентичність, створення якої можливе виключно за умови взаємодії з іншими, об'єднаними спільною суб'єктивністю: «Формування колективної / національної ідентичності виявляється можливим лише в комунікаціях із якоюсь конкретною групою людей, що має внутрішні зв'язки, власні інтереси та суспільну суб'єктивність» [9, с. 9-18].

Міркуючи про єднання людей у продуктивні спільноти за допомогою уяви, слід усвідомлювати, що нація є підставою суб'єктивності країни, джерелом легітимізації влади. Звертаючись до ідей Т. Гоббса, ми, як об'єднання людей, яке можна назвати нацією, приймаємо монополію на насильство від держави [2], формуючи її суб'єктивність – гуманістичну (зосереджену на розвитку, інноваціях, відкритості) чи авторитарну (яка має амбіції експансії за свої межі, створення наднаціональних угруповань), в залежності від типу суспільного устрою [6, с. 23].

Т. Гоббс добре показує, що для такого створення потрібне на лише прийняття, а й комунікація, домовленість: «...для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну особу чи зібрання людей, які б їх представляли; щоб кожна людина вважала себе довірительом усього, що носій загальної особи буде робити сам чи примусить робити інших задля збереження миру і безпеки, і визнала себе відповідальною за

це; щоб кожен підкорив свою волю і судження волі й судженням повірника загалу. Це є більше, ніж згода чи одностайність. Це реальна єдність, втілена в одній особі за домовленістю, укладеною людьми між собою...» [2, с. 187].

У різних типах суспільства різне ставлення до прав людини, і тут ми звертаємось до феноменів волі, уяви, віри. Уява людини породжує віру і з'являється воля до дії і тоді уява змінює зовнішню реальність, впливає на вчинки і відносини. З іншого боку, в координатах метаантропології ми можемо усвідомити, що у внутрішньому світі людини відбувається і інший процес: вольові імпульси, які конституюють екзистенціальні й соціальні виміри людського буття [13, с. 57], породжують гуманістичні чи деструктивні прояви і уяви, і віри.

Більш глибоко використовуючи методологію метаантропології Н.В. Хамітова [13], розроблену їм методологію метаантропології історії [15], а також соціальну метаантропологію С. Крилової [3] можна припустити, що гуманістичну уяву і віру, які сприяють справжній консолідації людей, породжує воля до співтворчості, що, як ми побачили вище, конституює метаграницний вимір особистісного й соціального буття людини [13, с. 32, 36]. У суспільстві метаграницного буття відсутні ворожнеча і ксенофобія, бо вони пов'язані з агресивною емоційністю, зловтіхою, яких не може бути в такому суспільстві з його толерантністю, розумінням Іншого й співтворчістю [13]. В такому суспільстві люди об'єднані спільною метою, працюють продуктивно, а права органічно забезпечені як повітря, бо вони є умовою продуктивного розвитку.

Отже, у суспільстві метаграницного буття основним процесом є вільний творчий процес самореалізації, більше того, люди об'єднуються у співтворчості і роблять акцент на стратегії взаємодії, а не на конкуренції. Суспільство, об'єднане таким чином, є найбільш плідними. Важливо усвідомити, що в такому суспільстві принцип конкуренції не зникає, він втрачає свою антигуманність. Іншими словами, у комунікативному просторі цього суспільства немає потреби антагоністично конкурувати, прагнучи знищити конкурента, вибудовувати ієрархічні стосунки, які ведуть до авторитаризму й неототалітаризму [15], маніпулювати задля отримання результату. Синергія і співтворчість дає більше можливостей реалізуватись в суспільстві метаграницного буття, яке є по-спражньому демократичним, а тому і права людини в цьому суспільстві будуть органічно забезпечуватися, адже немає потреби конкурувати, прагнучи принизити чи знищити конкурента.

Виключно ієрархічні, владні відносини не передбачають суб'єкт-суб'єктних відносин між

людьми й людиною та державою, тоді як «...партнерство ... є важливою умовою свободи, рівноправності й підпорядкованості праву в процесі набуття й розгортання консолідації» [7].

Уява, об'єднуючи людей в спільноти, здатна створювати спільноту, що солідаризувалась проти чужого, ворога. Але ще більше коло солідарності з міцними зв'язками утворюється шляхом консолідації навколо спільної мети та місії. Такий перехід солідаризації в консолідацію, означає появу *гуманістичної уяви* – яка спрямована на творчість і співтворчість, а не на ворожнечу й руйнацію.

Таким чином, члени спільноти (нації), розуміють місію своєї країни, що пропонує духовний та матеріальний продукт для них і це складає суб'єктність країни – і сильну, і гуманістичну. Н. Хамітов справедливо зазначає з цього приводу: «Сенс суспільної консолідації країни, яка є демократичним відкритим суспільством, полягає не в набутті владною меншістю тоталітарної чи авторитарної влади, а в гідній та вільній самореалізації громадян, і вже на цій основі – в наростанні суб'єктності цієї країни у світі» [10, с. 19]

Прикладом солідаризації можна назвати зладжені дії українців в перші дні повномасштабного вторгнення російської армії в Україні, коли інституції нашої держави й громадянського суспільства були на межі, знаходились у стані граничного випробування.

Слова «Україна понад усе» є вираженням цієї об'єднуючої цінності: саме такий ціннісний солідаризуючий підхід дозволив нам вистояти як нації. Проте самої солідаризації навколо страху поразки або навколо страху перед державою чи гніву до ворога недостатньо. Можемо чітко констатувати, що єднання повинно бути консолідуючим – відкритим, гуманістичним, демократичним, творчим й співтворчим, відповідаючи архетиповим основам української культури.

Сьогодні для справжньої перемоги потрібне єднання людей саме шляхом консолідації заради цивілізаційної суб'єктності нашої країни [6], тобто мети більшої, ніж перемогти ворога, мети, що об'єднує народ в цілісну націю, де всі усвідомлюють спільну відповідальність і готові проявляти і служіння, і інноваційність, і здатність до партнерства.

Висновки: Нація є уявна спільнота людей, що консолідувались навколо певних ідей і образів, створюючи консолідоване суспільство. В умовах консолідованого суспільства ми отримуємо природній процес дотримання й захисту прав людини. І саме уява в її гуманістичних проявах розгортає справжню консолідацію, яка дозволяє об'єднати людей не через страх, а через цінність власне спільноти, що інноваційно рухається впе-

ред, маючи всередині партнерські відносини і пропонуючи їх назовні.

Гуманістична уява створює внутрішнє зусилля, що дозволяє прийняти як свого не лише того, хто є знайомим, а й незнайомих людей і об'єднатися з ними. Таке зусилля здатне породжувати суспільну трансформацію, яка актуалізує співтворчість і спонукає людей *консолідуватись навколо конструктивної мети і місії*, а не лише солідаризуватись проти чужого. Гуманістична уява формує простір суспільства *нового гуманізму* [15], в якому ми не просто співчуваємо постраждалому від порушення прав людини, підтримуємо і захищаємо його, а попереджаємо такі порушення – адже ми налаштовані на світоглядний діалог з Іншим, на якого не ставимо тавро чужого. В такому суспільстві права людини є органічними. Немає необхідності постійного контролю і попередження порушення прав, що дає можливість скерувати сили протидії й контролю в сили вільного творчого розвитку, в якому панує повага й партнерство. Сучасні дослідження вказують на те, що філософія уяви може стати потужним інструментом для консолідації суспільства. Вона допомагає створити спільний простір для діалогу та співпраці, створити відносини довіри і змінити ставлення до Іншого та чужого. Мегаантропология доповнює це розуміння, акцентуючи увагу на глибоких антропологічних змінах, які відбуваються в умовах глобалізації та соціальних трансформацій. Таким чином сприяючи більш глибокому розумінню механізмів соціальної згуртованості та розвитку сучасного суспільства.

Література

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму.: Київ, 2001. 272 с.
2. Гоббс Т. Левіафан/ Пер. з англ К.: Дух і Літера, 2000. 606 с. С. 187.
3. Крилова С. А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. К.: КНТ, 2019. 563 с.
4. Крилова С. А. Самореалізація жінки в культурі авторитарного та демократичного суспільства: аспекти філософської антропології й культурології. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, С. 71–75.
5. Левінас Е. Між нами: Дослідження. Думки-про-іншого. Київ: Дух і Літера; 1999. С. 21.
6. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка. 2020. 255 с.
7. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Українське суспільство на шляху консолідації. *Visnik Nacional Noi Academii Nauk Ukraini*, 2017. (11), 43–52. URL: <http://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/958> (дата звернення 14.11.2024)

8. Ступницька Н. М. Дихотомія «свій» – «чужий» як ментальний образ в аспекті імагологічного аналізу. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 2, вип. 32. С. 163–167. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/32/part_2/30.pdf (дата звернення 14.11.2024)

9. Сухомлинов О. Бінарна опозиція «Свій» – «Чужий» як спосіб світосприйняття. *Zeszyt naukowy prac ukraiноznawczych*. nr 2. Gorzo w Wielkopolski, 2018. С. 9–18.

10. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 332 с.

11. Хамітов Н. В., Крилова С. А. Філософська антропологія як метаантропологія як методична основа гуманітарної експертизи культури URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/276/7541/15716-1> (дата звернення 14.11.2024)

12. Хамітов Н., Шашкова Л., Крилова С. Словник новітніх термінів філософії науки та філософії культури, Київ: ВАДЕКС, 2024. 290 с.

13. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Видання 5-е, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2023. 405 с.

14. Inglehart R. & Welzel, Christian. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* / R. Inglehart, C. Welzel. – New York: Cambridge University Press, 2005

15. Khamitov N. *The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century*. Sofia: Kibea. 2023. 124 p.

16. Nikitorowicz J. *Pogranicze, toz samos c , edukacja mie dykulturowa* / J. Nikitorowicz. Biaiyostok : Trans Humana, 1995. 166 p.

Анотація

Дресвяннікова Н. А. Уява як спосіб суспільної консолідації і захисту прав людини. – Стаття.

У статті досліджується феномену уяви в контексті його впливу на об'єднання людей і правозахист. Також досліджується властивість уяви як спосіб консолідації, об'єднання людей та захисту прав людини. На основі методології метаантропології осмислюється значущість уяви, наголошується на недостатньому розумінні ролі уяви в захисті прав людини. Досліджується концепція уяви як способу взаємодії і об'єднання людей, а також як основи формування довіри між людьми, що спрощує прийняття спільних рішень. Розглядається вплив уяви на становлення нації та організації життя і співіснування в метаграничному вимірі людського буття, в якому маємо акцент на діалозі й співтворчості.

Уява розуміється в статті не лише як стихійна гра образів, а й як відчуття емпатії, співпереживання. Завдяки методології метаантропології обґрунтовується можливість отримання фінального результату захисту прав людини – об'єднання з Іншим, який перестає бути чужим, набуває статусу суб'єктності друга й партнера, а не противника, що дає потенцію до гуманізації суспільства і створення умов для розвитку демократії. У статті осмислюється потенціал уяви як інструменту

правозахисту і його значення в умовах війни, в цьому контексті аналізуються особливості процесів солідаризації та консолідації, акцентується спроможність уяви до творення моделей суспільних відносин, в яких не порушуються людські права. Розглядається поняття кола солідарності і зв'язок з об'єднаннями людей в націю та роль уяви в цих процесах. У статті застосовуються ідеї імагології і зв'язок з уявою та гуманізмом.

У методологічних координатах метаантропології робиться висновок, що уява – це важливий спосіб зміни ставлення до чужих і незнайомих людей як до знайомих, «своїх». На цій основі формується фундамент довіри, що відіграє ключову роль у об'єднанні людей через консолідацію. Консолідація будується на довірі до людей, об'єднаних спільними цінностями та спільною метою, що сприяє розумінню і забезпеченню прав людини; натомість солідаризація передусім означає згуртованість проти чужого, що може призводити до свідомих і системних порушень прав людини.

Ключові слова: уява, консолідація, солідаризація, метаантропологія, соціальна метаантропологія, метаантропологія історії, права людини, гуманізм, новий гуманізм, гуманістичні цінності.

Summary

Dresviannikova N. A. Imagination as a way of social consolidation and protection of human rights. – Article.

The article examines the phenomenon of imagination in the context of its impact on the unification of people and human rights protection. It also examines the property of imagination as a way of consolidating, uniting people and protecting human rights. Based on the methodology of meta-anthropology, the significance of imagination is comprehended, emphasizing the insufficient understanding of the role of imagination in the protection of human rights. The concept of imagination as a way of interacting and uniting people, as well as the basis for building trust between people, which simplifies joint decision-making, is explored. The influence of imagination on the formation of a nation and the organization of life and coexistence in the metaboundary dimension of human existence, which emphasizes dialogue and co-creation, is considered.

Imagination is understood in the article not only as a spontaneous play of images, but also as a sense of empathy and compassion. Thanks to the methodology of meta-anthropology, the author substantiates the possibility of obtaining the final result of human rights protection – unification with the Other, who ceases to be a stranger, acquires the status of a friend and partner, not an enemy, which gives the potential for humanizing society and creating conditions for the development of democracy. The article reflects on the potential of the imagination as a tool for human rights protection and its significance in times of war, analyzing the peculiarities of the processes of solidarity and consolidation, emphasizing the ability of the imagination to create models of social relations in which human rights are not violated. The concept of the circle of solidarity and the connection with the unification of people into a nation and the role of imagination in these processes are considered. The article applies the ideas of imagology and the connection with imagination and humanism.

In the methodological coordinates of meta-anthropology, it is concluded that imagination is an important way to change the attitude towards strangers and unfamiliar people as familiar, "one's own. On this basis, a foundation of trust is formed, which plays a key role in bringing people together through consolidation. Consolidation is based on trust in people united by common values and a common goal, which contributes

to the understanding and enforcement of human rights; solidarity, on the other hand, primarily means unity against the alien, which can lead to deliberate and systemic human rights violations.

Key words: imagination, consolidation, solidarity, meta-anthropology, social meta-anthropology, meta-anthropology of history, human rights, humanism, new humanism, humanistic values.

УДК 32:101:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.8>**О. І. Дурдо**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6411-5487>*аспірант кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького***О. Г. Предместніков**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8196-647X>*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри права
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького*

ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Постановка проблеми. Феномен інформаційної війни, що на сьогодні набув значення трансцендентного виклику для вітчизняної філософської думки, спонукає до радикального перегляду онтологічних і гносеологічних концептів у контексті антропологічних загроз цифрової доби. Інформаційна війна, по суті, перетворюється на катаклізм ноосфери, який демонструє діалектичну напругу між конструктами симуляції та автентичної реальності [1, с. 101]. Вона стає полігоном для апробації технік дискурсивної маніпуляції й нейролінгвістичного програмування, завдяки яким можливо впливати на ментальні репрезентації індивідів і таким чином формувати каркас колективного несвідомого. У цьому аспекті, інформаційна війна постає як домінуючий аспект постмодерної «біополітики», що пронизує кожен аспект буття суб'єкта в суспільстві.

Концептуальне осмислення інформаційної війни у вітчизняній філософії часто реалізується через категорії феноменології та герменевтики, які дозволяють окреслити витончені механізми деструкції індивідуальної епістемології [2]. З позицій постструктуралізму інформаційна війна репрезентується як війна за значення, де істина трансформується на капітал у дискурсивному обігу, а маніпулятивний дискурс стає інструментом формування так званих «репрезентативних симулякрів» [3, с. 167]. У цьому дискурсивному полі, інформаційна війна служить закамфльованим засобом гегемонічної боротьби, що ангажує актора не просто як суб'єкта маніпуляції, але й як об'єкта ілюзорного контексту, сповненого симулякрів. Слід зауважити, що у такому симуляційному просторі маргіналізуються елементи традиційної антропологічної ідентичності, що призводить до деконструкції автентичного «Я».

Крім того, проблематика інформаційної війни ставить під сумнів класичні етичні парадигми, оскільки вона підважує усталені норми й аксіо-

логічні орієнтири, перетворюючи маніпуляцію на «апофатичну» форму контролю над масами. Інформаційний простір, подібно до платонівської «печери», творить міражі у свідомості людей, позбавляючи їх можливості досягти когнітивного емпіреюму й самостійно осмислити дійсність [4]. Звідси випливає питання моральної легітимності владних структур, які вдаються до методів когнітивного колоніалізму, спрямованого на деградацію етичного імперативу та встановлення гетерономії свідомості індивіда. Відповідно, інформаційна війна є засобом біополітичного конструювання «новаційного номосу» – системи координат, що нав'язує реципієнту певні модуси поведінки, звільняючи його від вільного вибору [4].

Філософське осмислення інформаційної війни також порушує фундаментальні питання метафізики маніпуляції, де механізми когнітивної прив'язаності та феномени симуляційної «гіперреальності» постають як форма домінування, що відображає апофатичний модус істини, перетворений на об'єкт капіталізації [5, с.38]. Проблематика інформаційної війни у цьому контексті описана як спроба екзистенціальної експропріації сенсу буття, що позбавляє індивіда автономії його епістемологічного статусу й обмежує його здатність до справжнього інтелектуального автономізму. У відповідь на цей виклик, вітчизняні філософи шукають евристичні методи опору та критичної деміфологізації симуляційного світу, прагнучи створити аксіологічний фундамент для нового, неконформістського дискурсу, який може надати індивіду засоби до протидії психосоціальному гнобленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій з тематики інформаційної війни демонструє інтенсивний інтерес як з боку філософів, так і спеціалістів із суміжних дисциплін, зокрема соціології, політології та комунікативістики. Зокрема, помітне

місце займають роботи, що акцентують на семіотичному аналізі дискурсів інформаційної війни, досліджуючи механізми фальсифікації реальності та створення симулякрів, які заміщують автентичне сприйняття подій. Бистрицький Є., Галіпчак В., Івасюк Є., Коростильов Г., Манойло Н., Пучков О., Ситніченко Л., Уваркіна О., наголошують на культурних і антропологічних аспектах цього феномену, зокрема, на його здатності змінювати колективну ідентичність і впливати на символічні системи значень. Дослідники виявили, що інформаційна війна порушує фундаментальні категорії істини та фальші, залишаючи невирішеним питання методів розпізнавання правди у просторі масових комунікацій, що постає як ключовий аспект гносеологічного виміру цієї проблеми.

У сфері етичного та політико-правового осмислення інформаційної війни важливою є увага до проблеми легітимності методів маніпуляції громадською свідомістю. Бондар В., Городиська Н., Гурська В., Ковалевська-Славова А., Кузьменко Н., Лікарчук Н., Лікарчук Д., Федотенко К., звертають увагу на поняття «культурного насильства» та «когнітивного колоніалізму», де маніпуляція інформаційним простором розглядається як форма пригнічення та обмеження свободи волі індивідів. Дискусії ведуться навколо питань допустимих меж державного контролю та етичної відповідальності різних акторів за розповсюдження дезінформації. Однак, невирішеним залишається питання розробки етичних стандартів та механізмів регулювання інформаційної війни, що могли б стати основою для філософської критики сучасних інформаційних практик та забезпечення когнітивної автономії суспільства.

Нарешті, новим напрямком досліджень є антропологічні та психосоціальні аспекти інформаційної війни, які досліджують трансформації індивідуальної та колективної ідентичності під впливом масових симуляцій. Брунстедтер Д., Волковський В., Мозлі А., Нікітенко В., О'Дрісколл С., Самчук Р., Стрільчук Л. розглядають феноменологію «віртуальної реальності» та «гіперреальності» як простори, що руйнують традиційні ієрархії цінностей й модифікують екзистенційні сенси. Хоча більшість праць зосереджена на методах деміфологізації та критичному мисленні як інструментах опору інформаційній війні, недостатньо дослідженими залишаються механізми адаптації свідомості до мінливих симуляцій та способи збереження культурної ідентичності в умовах когнітивного тиску. Ця сфера потребує подальшого емпіричного дослідження, а також концептуальних моделей, що могли б запропонувати засоби захисту для збереження епістемологічної стійкості індивіда і спільноти.

Формулювання завдань і мети статті. Мета статті – дослідити специфіку осмислення фено-

мену інформаційної війни у вітчизняній філософській думці, підкресливши її вплив на національну ідентичність та суспільну свідомість. Завдання: проаналізувати концептуальні підходи українських філософів до проблеми інформаційної війни; визначити роль інформаційної війни у формуванні колективної ідентичності та збереженні культурної суверенності.

Виклад основного матеріалу. Феномен війни в контексті філософської рефлексії являє собою парадигмально амбівалентний об'єкт, що вкорінений в антиномічній природі людської свідомості й прагнення до домінування, яке стає іманентним проявом трансцендентного духу [6, с. 57]. У рамках онтологічного континууму, війна постає як невідворотне зіткнення аполлонічних та діонісійських сил, що, за словами Г. Гегеля, перебувають у діалектичному русі, створюючи передумови для «заперечення заперечення» й піднесення світового духу на новий рівень [8, с. 41]. У цьому контексті війна слугує не лише проявом деструкції, а й потенційною передумовою для суспільного катарсису, де історичний процес постає як самовизначення духу через безжалісну критичну апробацію суспільних устоїв.

Проблематика війни в екзистенційному вимірі втілює концепт антропологічного бінарності, де людина, зазнаючи драматичного розриву між есенцією й екзистенцією, виявляє свою глибинну сутність через акт остаточного вибору, що є втіленням граничної свободи. Для філософів екзистенціалізму, зокрема Ж.-П. Сартра, війна виявляє онтологічний парадокс, коли абсурдність буття стає основою для вибору, що, згідно з теорією, виводить людину на рівень «чистої суб'єктивності», де свобода перетворюється на абсолют. Ж.-П. Сартр зазначає: «війна, хоча й руйнує екстернальні структури, водночас пробуджує у суб'єкті есенційну сутність свободи через самоствердження в умовах антигуманних обставин» [7, с. 47]. У такий спосіб екзистенційний вибір набуває парадоксальної значущості як вищий прояв людської природи.

З огляду на моральні імперативи, війна вступає в антагоністичні відносини з кантівською етикою, де верховний принцип моралі, імператив поваги до людської гідності, вступає у пряме протиріччя з деструктивними намірами. Для І. Канта, війна руйнує не лише екстеріорні структури, а й трансцендентальний моральний закон, що вимагає шанування іншого як самоцінності. У своєму трактаті «До вічного миру», І. Кант зазначає: «війна є актом деструкції, що руйнує засади моральної субстанційності» [7, с. 51-53], наголошуючи, що будь-який конфлікт зумовлює необхідність переосмислення меж правової й етичної доцільності. У випадку України це набуває особливої ваги: тут моральний імператив поєднується з екзистенцій-

ною потребою у захисті національної суб'єктності, що, попри антиномію з кантіанським принципом, є фундаментальним аспектом людської гідності.

Психоаналітичний підхід, зокрема концепція «танатосу» З. Фрейда, проливає світло на метафізичні аспекти війни як зовнішньої репрезентації латентних імпульсів людського несвідомого. Війна, за З. Фрейдом, активізує архаїчний архетип руйнування, який спрямовує агресивні потяги індивідів на колективну мету, утворюючи своєрідну «сублімовану катастрофу», де руйнівні сили легітимізуються культурою [8, с. 109]. У цьому сенсі український досвід війни, що вивільняє ірраціональні імпульси колективної травми, парадоксально зміцнює національну ідентичність, актуалізуючи екзистенційне ядро нації. Війна, як апофеоз конфліктів, служить процесом, де нація отримує можливість перебороти латентні суперечності, досягнувши глибшого рівня само-свідомості.

Телеологічний аспект війни, який можна інтерпретувати через поняття есхатологічної детермінації, пропонує розглядати її як історичну константу, що актуалізує «внутрішню логіку» історичного прогресу, котрий, у свою чергу, визначає умови буття нації [9, с. 103]. У випадку України, війна стає точкою перелому, де національний суб'єкт через героїчне самоствердження долає іманентну діалектику між своїм внутрішнім покликанням й зовнішньою загрозою. Такий героїчний акт виводить суспільство на новий рівень культурно-екзистенційної детермінації, де індивідуальна свобода поступається перед об'єктивним імперативом історичного становлення нації, що прагне до метафізичної автентичності у протистоянні антиномічним силам.

Відповідно, феномен війни з філософської перспективи розкриває глибокий дуалізм між есенційною трансцендентністю та історичною іманентністю, де суб'єктивна свобода зустрічається з онтологічними вимогами буття. Український досвід у цій перспективі є актом культурної й духовної суверенності, який відображає не лише боротьбу за геополітичну територію, а й сакральне право на самовизначення. У межах цього екзистенційного досвіду Україна постає як символічний *locus*, що, за словами П. К'еркегора: «втілює собою трансгресію людського та надлюдського, істинного й абсурдного», де межа між дійсністю й свободою стає водночас межею між буттям та можливістю надбуття [8, с. 111].

На нашу думку, феномен війни у сучасній українській філософській думці набуває характеру граничної онтологічної події, що проливає світло на антропологічні межі ідеї спільного людського досвіду, влітаючи в себе ідеї гегемонічної влади, маніпулятивного комунікативного простору та естетики насильства. У цьому сенсі війна постає

не лише як акт фізичної агресії, але як фундаментальний розрив у тканині соціального буття, де інформаційна війна набуває статусу когнітивної субверсії. Цей феномен визначається українськими дослідниками як елемент радикальної деконструкції, що уможливорює трансгресію культурних й ціннісних бар'єрів, перетворюючи комунікативні процеси на полігон ідеологічного впливу та інфільтрації. Інформаційна війна стає не просто засобом політичного тиску, а метафізичним інструментом [3, с. 160], що здатний розчирити кордони між істиною та симулякром, між колективним уявним та індивідуальною ілюзією, впливаючи на колективні архетипи та моральну свідомість.

У концептуальній площині, дослідники розглядають інформаційну війну як епістемологічну матрицю, в якій комунікативні актанти стають носіями ідеологічної дискурсивної вірусності. Таке середовище формує патогенний ландшафт, де маніпулятивні наративи проникають у свідомість індивідів, спричиняючи їхню когнітивну дезорієнтацію та порушення аксіологічних координат [10, с. 73]. У контексті сучасних постмодерних підходів, інформаційна війна постає як метафора антропологічної ерозії, де процеси комунікації трансформуються у техніки контролю над колективним уявним, породжуючи ілюзію автентичного смислового консенсусу. Водночас, цей тип війни має глибокий вплив на соціальну ідентичність, поступово стираючи межі між суб'єктом та об'єктом комунікативного акту, конститууючи нові онтологічні форми соціальної структури, що піддаються тотальній резонанції в умовах глобального інформаційного протистояння (Таблиця 1).

Сучасний стан інформаційної війни, – поліморфний, багатошаровий та гіперкомплексний феномен, який охоплює найрізноманітніші сфери суспільного буття та вимагає високого рівня концептуального осмислення й аналітичної гнучкості [11, с. 27]. Інформаційне протистояння є водночас інструментом ендогенної дестабілізації й екзогенної маніпуляції, яке суттєво впливає на процеси політичної, соціокультурної, економічної та безпекової модальностей, формуючи контексти [12], в яких існують сучасні держави, зокрема Україна, що протистоїть широкомасштабній інформаційній агресії.

Приміром, поняття постправди є ключовим для осмислення сутності інформаційної війни, адже воно зумовлює перевагу емотивного імпаكتу над фактологічною валідністю [13]. Дане явище виникає на перетині медійної технологізації та ідеологічної інструменталізації, які створюють гіпертекстуальні реальності, де веритативні характеристики поступаються місцем симуляційним маніпуляціям. Інформаційна війна у такому контексті стає засобом системної конструкції

Таблиця 1

Екзистенційний аналіз концептуальних підходів до інформаційної війни в українській філософській думці

Дослідники	Основний концепт	Ключові тези щодо феномену війни та інформаційної війни
Бистрицький Є., Ситніченко Л. [10]	Комунікативна антиномія	Дослідники здійснюють глибинний аналіз війни як граничного феномену комунікативного простору, що виводить на перший план антагонізм світоглядних парадигм. Війна, за їхньою думкою, розгортається як онтологічний і комунікативний розлом, що висуває нову антитезу між концептами «Ми» та «Вони» у світлі трансцендентальних рамок Габермасівської комунікативної етики.
Волковський В., Самчук Р. Ж.-П. [11]	Посттрагічна етика	Автори вводять нову когнітивну парадигму – «філософія після Бучі», що народжується з екзистенціальної потреби етичного переосмислення у посткатастрофічних умовах. Їхня робота розглядає війну як онтологічний злам, який ставить під сумнів раціональність гуманістичного проекту та стимулює перегляд основоположних морально-етичних конструктів в умовах потрясінь.
Кузьменко Н. А. [12]	Дискурсивний антагонізм	Акцентується увага на війнах як на акторах еволюційних змін суспільного буття. У концептуальній площині автор бачить інформаційну війну як динамічний ідеологічний простір, що реконфігурує масову свідомість через когнітивні маніпуляції та приховані механізми соціальної інженерії, які формують парадигматичні зсуви в аксіологічній свідомості.
Стрільчук Л. [13]	Гібридна антропотехніка	Автор підкреслює, що інформаційна війна, як компонент гібридної тактики, виконує функцію когнітивного впливу, який вкорінює психологічні настанови у свідомості мас. Розглядаються інформаційні атаки як форма антропотехнічного маніпулювання, що виводить суспільство в контекст емоційної та когнітивної нестабільності, викликаючи ерозію національної самоідентичності.
Ковалевська-Славова А. В. [14]	Патогенна комунікативність	Автор концептуалізує інформаційні війни як прояв комунікативної патології, що вводить у соціальну тканину елементи деструктивної інфраструктури. Дослідник інтерпретує патогенну комунікативність як соціокультурну аномалію, де комунікація стає інструментом фрагментації колективної свідомості та конструювання ілюзорної реальності для досягнення політично вмотивованих цілей.
Галіпчак В. [15]	Геополітичний елізіум	Увага акцентується на концепті інформаційної війни як стратегічної компоненти гібридної агресії, що детермінує параметри геополітичного протистояння. Такий підхід підкреслює взаємодію когнітивних впливів та військових маніпуляцій у сфері нарративного конструювання, де інформаційні атаки постають як засіб симулякру реальності для контролю над колективними ідентичностями.
Коростильов Г. Л. [16]	Глобальний когнітивний фронт	В дослідження визначається сучасна війна як глобальне явище гібридного конфлікту, де інформаційний вплив набуває центральної ролі у проекції сили. Підкреслюється постмодерна природа війни, у якій інформаційні кампанії підривають межі між миром й війною, створюючи симулятивну реальність, де політика перетворюється на артефакт інформаційної інженерії.
Федотенко К. [17]	Теоретична стратифікація	Автор концептуалізує поняття «інформаційної війни» та «інформаційного фронту» як ключові структурні компоненти сучасної політології. Такий аналіз пропонує стратифіковану модель, де інформаційний фронт функціонує не лише як поле ідеологічного протистояння, а й як система соціального конструювання, котра інфільтрує масову свідомість засобами когнітивної інтрузії.

Продовження таблиці 1

Івасюк Є. [18]	Адміністративна комунікативна ресеміотизація	Автор досліджує, як інформаційна війна деформує комунікаційний простір державних інституцій, змушуючи їх до ресеміотизації стратегій у відповідь на екзогенні інформаційні виклики. Вказується на критичну важливість адаптаційних механізмів для забезпечення стійкості комунікативного поля у відповідь на хвилі маніпулятивного інформаційного вторгнення.
Лікарчук Н. В. [3]	Міжнародно-психологічний когнітивний субверсив	Автор здійснює аналіз інформаційно-психологічних війн як елемента субверсивної стратегії, що спрямована на підрив соціокультурної цілісності. Дослідник інтерпретує психологічну війну як інструмент неомодерного когнітивного домінування, який за допомогою культурної інфільтрації та соціальних конструкцій підриває легітимність політичного устрою й формує керовану ілюзію громадського консенсусу.

Джерело: [3; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]

псевдореальності [14], в якій об'єктивні факти інверсійно перетворюються на ілюзорні символи та знаки, спрямовані на редукцію раціональних засад суспільного мислення.

Для України, що перебуває під постійним впливом російської інформаційної агресії, постправда стала ареною глибоких екзистенційних викликів. Пропагандистська машина рф використовує маніпулятивно-нарративні стратегії з метою фрагментації національної свідомості, підриву державної суб'єктності та руйнації когнітивних структур, які визначають колективну ідентичність українців. Внаслідок цього, російська інформаційна стратегія стає своєрідною мімікрією, у межах якої фабрики тролів, бот-мережі й квазімедійні канали здійснюють гіпермасований напад на культурно-ціннісні атрибути української нації.

Інформаційна війна має багатовекторний характер й включає політичний, економічний, соціокультурний та безпековий виміри, які є ключовими для забезпечення функціональної життєдіяльності суспільства. У політичному просторі інформаційна агресія рф спрямована на девальвацію легітимності українських політичних інституцій шляхом систематичної дискредитації демократичних перетворень та нарративізації України як квазідержавного утворення [15, с. 27-30]. Методологія таких маніпуляцій вкорінена у створенні антагоністичних політичних нарративів, які постійно акцентують на дисфункціональності та корумпованості політичних еліт, що суттєво підриває державну суб'єктність у внутрішньому та міжнародному вимірі.

Економічна компонента інформаційної війни фокусується на інфляції кризових й панічних нарративів, які впливають на інвестиційний імідж держави. Розповсюдження фальшивих даних про можливість дефолту, фінансову неплатоспроможність та економічний занепад є інструментом ство-

рення перманентного відчуття нестабільності. Такі спекуляції слугують для зовнішньої маргіналізації України [16, с. 34], підвищуючи бар'єри до міжнародного економічного співробітництва та знижуючи її капіталізацію як економічного партнера.

Соціокультурний вимір є ареною найінтенсивнішого впливу, оскільки він охоплює концепти національної ідентичності та культурно-історичної пам'яті, що є підґрунтям суспільної інтеграції. Російська пропаганда активно експлуатує історико-міфологічні конструкти, спрямовані на викривлення історичних подій та підрив культурних маркерів, щоб десуб'єктивізувати українську ідентичність. Парадигма «братніх народів», фальсифікація подій Другої світової війни, маніпуляції з темами «спільного минулого» та «генетичної єдності» підривають культурно-семантичний простір України, що спричинює глибоку кризу національної ідентичності [17]. У галузі безпеки інформаційна агресія має на меті створення хаосу та деморалізації, через що інформаційні кампанії концентруються на дискредитації збройних сил України, поширенні паніки та зневіри серед населення. Використання фальсифікованих повідомлень про бойові втрати, критику оборонної стратегії та поширення сумнівів у військовому керівництві призводить до ерозії довіри до оборонних інституцій, створюючи враження їх неефективності.

Україна вибудувала багатовекторний механізм інформаційної протидії, який передбачає імплементацію комплексних заходів із забезпечення інформаційного суверенітету. Зокрема, стратегічна комунікація стала наріжним каменем формування потужного національного нарративу, що сприяє консолідації громадян навколо ідей державності та стійкості. Впровадження законодавчих актів щодо блокування ворожих медіа-ресурсів та діяльність громадських ініціатив, таких як StopFake, слугують системною протидією ворожій

дезінформації, сприяючи розвитку інформаційної обізнаності населення [18, с. 71-76].

Особливе місце сучасні філософи все частіше відводять інтелектуалізації українського суспільства, просвітництву та просвітительству, оскільки, на думку Берегової Г., «основна причина недосконалості людського суспільства, як і раніше, криється в неосвіченості – у низькому культурному рівні людей (нині – наслідок багатьох пороків суспільства, обману народу можновладцями?). Як і раніше, однією з центральних у філософії освіти є проблема людини та її внутрішньої, духовної природи. Основна мета філософії освіти – виховувати й вчити – інтелектуально й морально наставляти людину на шлях істини» [19, с. 55].

Висока роль в інтелектуалізації суспільства відводиться також розвитку медіаграмотності, що дозволяє формувати в суспільстві критичне мислення та розвивати «інформаційний імунітет» до маніпулятивних впливів. У сучасній українській парадигмі інформаційної безпеки спостерігається активне залучення незалежних медіа, які виступають в якості контрбалансу до пропагандистських інтенцій агресора.

Висновки. Феномен інформаційної війни в сучасному українському філософському дискурсі набуває багатовекторної полісемантичної інтерпретації, що охоплює епістемологічні, онтологічні та аксіологічні виміри. У цьому контексті інформаційна війна постає не лише як комплекс маніпулятивних тактик й стратегій у рамках медійного впливу, але й як специфічна когнітивна парадигма, яка підриває традиційні механізми семіозису та фрагментує цілісність соціальних наративів. Використання дезінформаційних конструктів, пропагандистських наративів і субверсивних форм інформаційної агресії детермінує своєрідні соціокультурні трансгресії, що перебувають у фокусі сучасної філософської рефлексії. Українська філософська думка виявляє особливий інтерес до аналізу способів, якими інформаційні атаки піддають фундаментальні суспільні цінності, інституційні структури й механізми формування колективного світосприйняття, що неминує сприяє деструкції автентичних форм національної ідентичності.

З точки зору герменевтичного аналізу, інформаційна війна може бути осмислена як акт «глобальної семіотичної трансформації», де переосмислюються концепти істини, реальності та суб'єкт-об'єктної парадигми. Даний феномен набуває додаткової значущості в контексті теорії симулякрів та симуляцій, де інформаційні конструкції, втрачаючи онтологічну прив'язку до об'єктивних реалій, постають як автономні референти, що набувають статусу елементів нової соціальної онтології. Таким чином, сучасна українська філософія, рефлектуючи над інформаційною

війною, відкриває нові герменевтичні горизонти для осмислення соціальних трансформацій, спричинених інформаційно-комунікаційними технологіями, ставлячи питання не лише про природу цих інформаційних потоків, але й про їхню здатність конституювати нову симулятивну реальність, яка стає визначальною у формуванні соціокультурної парадигми постправди.

Інформаційна війна проти України є багатовимірною експансіоністською стратегією, яка вимагає ретельно продуманих механізмів протидії. Завдяки системному поєднанню стратегічної комунікації, громадських ініціатив та міжнародного співробітництва, Україна вибудувала унікальну матрицю інформаційного опору, що може слугувати дороговказом для світової спільноти. Україна є унікальним кейсом, оскільки вона сформувала специфічну парадигму інформаційного опору, що спирається на мобілізацію громадянського суспільства та міжсекторальний синтез державних й приватних ініціатив. Зокрема, існує тенденція до інституалізації системної аналітики та моніторингу інформаційних загроз, що дозволяє швидко реагувати на нові деструктивні практики та розробляти ефективні методи протидії.

Ефективність інформаційної протидії в Україні підсилюється наявністю міжнародних партнерств, що забезпечують необхідну експертизу та підтримку у розробці новітніх технологій боротьби з дезінформацією. У такий спосіб Україна не лише захищає свій інформаційний суверенітет, але й формує нові стандарти інформаційної стійкості, що стають зразком для інших держав, які зіткнулися з подібними викликами.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку передбачають глибше осмислення інформаційної війни як соціального феномену, що конструює нові моделі колективної свідомості в умовах постправди. Не менш важливим є вивчення механізмів протидії маніпулятивним наративам, які спотворюють національну ідентичність і підривають стабільність суспільних інститутів.

Література

1. Маноїло Н. Академічна філософія під час війни. *Вісник Львівського університету*. 2022. С. 98–103.
2. Пучков О., Уваркіна О. Філософія війни п'ятого виміру. *OF THE LVIV UNIVERSITY*. 2023. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/48_2023/48_2023.pdf#page=126.
3. Лікарчук Н. В., Лікарчук Д. С. Інформаційно-психологічні війни: міжнародно-політичний аналіз. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2022. № 9. С. 157–171.
4. Коростильов Г. Л. Сучасна війна та її види: соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. №. 48. URL: http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/42_2023/42_2023.pdf#page=48.

5. Бондар В. Філософія війни. *Збірник тез міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів «Філософські виміри техніки»*. 2016. С. 38–39.
6. Нікітенко В. Філософія військового управління в умовах цифровізації як новий науковий напрямок. *Humanities Studies*. 2023. № 17 (94). С. 50–59.
7. Brunstetter D., O'Driscoll C. *Just War Thinkers (War, Conflict and Ethics)*. Routledge. 2017. 282 p.
8. Moseley A. *A Philosophy of War*. Algora Publishing. 2003. 280 p.
9. Городиська Н., Гурська В. Філософія та психологія гібридної війни. *Збірник тез I Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки» (до 35 роковин аварії на Чорнобильській АЕС)*. 2021. С. 102–104.
10. Бистрицький Є., Ситніченко Л. Філософія і дискурс війни: конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Filosofska Dumka*. 2022. № 3. С. 64–82.
11. Волковський В., Самчук Р. Чи можлива «філософія після Бучі»: внесок війни в філософію. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*. 2023. № 29. С. 22–51.
12. Кузьменко Н. А. Філософія миру та війни: ролі криз і конфліктів у сучасному світі. 2023. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/b6d057f9-4ce2-4ca7-8945-fb71789ae6d6/content>
13. Стрільчук Л. Інформаційна війна як складова сучасних гібридних воєн (на прикладі Грузії та України). *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 235–239.
14. Ковалевська-Славова А. В. Інформаційні війни: комунікативно-патогенна специфіка. *Вчені записки*. 2024. URL: http://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/2_2024/part_1/8.pdf.
15. Галіпчак В. Інформаційна війна як складова гібридної війни в умовах російської агресії. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2023. № 1 (15). С. 26–32.
16. Коростильов Г. Л. Соціально-філософський аналіз сучасної IV-ої світової гібридної війни. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2024. № 1. С. 32–35.
17. Федотенко К. «Інформаційна війна» та «інформаційний фронт»: наукове осмислення понять. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. № 3 (58). URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/download/285787/282076>.
18. Івасюк Є. Вплив інформаційної війни на комунікацію органів публічної влади в українських реаліях. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12 (26). С. 67–77.
19. Берегова Г. Просвітницька місія філософії освіти в сучасному світі. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 2024. 29(2), 48–59. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-3>.

Анотація

Дурдо О. І., Предместніков О. Г. Осмислення феномену інформаційної війни у вітчизняній філософії. – Стаття.

Актуальність проблеми аналізу феномену інформаційної війни у вітчизняній філософській думці постає

як імператив у сучасному контексті глобальної когнітивної турбулентності та епістемологічної субверсії. Сучасні інформаційні конфлікти характеризуються комплексною багатовекторністю, що спричиняє глибокі трансформації соціальної онтології та аксіологічних структур. Інформаційна війна конститує глибоко амбівалентний простір, де гібридизація реальності з семіотичною фікцією створює гетерономний ландшафт когнітивної деструкції, спрямований на ерозію національної ідентичності та онтологічних засад суспільного буття. Метою статті є всебічне проблематизування дискурсивних модусів та епістемологічних парадоксів, що породжуються феноменом інформаційної війни. Науковий інтерес зосереджується на ідентифікації архетипних матриць маніпулятивного конструювання реальності, що легітимізують симулятивний характер сучасних інформаційних нарративів, а також на виявленні потенціалу філософських конструкцій для евристичної деміфологізації ідеологічних конструктивів та реституції автентичного епістемологічного статусу.

Методологія базується на синтезі герменевтичного аналізу та семіотичної деконструкції, що уможлиблює аналітичне осягнення концептуальних симулякрів як гносеологічних артефактів інформаційної війни. Постструктуралістський підхід забезпечує трансцендентний контекст для критичного рефлексування когнітивної інтервенції в інформаційний простір, де маніпулятивні механізми дестабілізації ментальної онтології формують нову «парадигму контамінованої свідомості».

Результати дослідження вказують на інформаційну війну як на стратегічно сконструйований феномен біополітичної дії, що створює гіперреалістичну субверсію суспільних семантичних структур. У цьому сенсі вітчизняна філософська думка пропонує критичний інструментарій для деконструкції симулятивного дискурсу та деміфологізації маніпулятивних нарративів, відкриваючи нові перспективи для формування «онтологічного імунітету» суспільства. Це сприяє реставрації когнітивної суверенності та аксіологічної автономії, яка є необхідною передумовою для збереження ідентичності в умовах глобальної інформаційної агресії.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційна субверсія, біополітична маніпуляція, симулятивний дискурс, семіотична фікція.

Summary

Durdo O. I., Predmestnikov O. H. Understanding the Phenomenon of Information Warfare in Domestic Philosophy. – Article.

The relevance of the problem of analyzing the phenomenon of information warfare in domestic philosophical thought emerges as an imperative in the contemporary context of global cognitive turbulence and epistemological subversion. Modern information conflicts are characterized by complex multivectorality, leading to profound transformations in social ontology and axiological structures. Information warfare constitutes a deeply ambivalent space where the hybridization of reality with semiotic fiction creates a heteronomous landscape of cognitive destruction aimed at eroding national identity and the ontological foundations of social existence. The purpose of this article is to comprehensively problematize

the discursive modalities and epistemological paradoxes generated by the phenomenon of information warfare. The academic interest focuses on identifying archetypal matrices of manipulative construction of reality that legitimize the simulatory nature of contemporary information narratives, as well as uncovering the potential of philosophical constructs for heuristic demythologization of ideological constructs and the restitution of authentic epistemological status.

The methodology is based on a synthesis of hermeneutic analysis and semiotic deconstruction, which enables analytical comprehension of conceptual simulacra as epistemological artifacts of information warfare. A post-structuralist approach provides a transcendental context for critical reflection on cognitive intervention in the information space, where manipulative mechanisms

destabilizing mental ontology form a new “paradigm of contaminated consciousness”. The results of the research indicate that information warfare is a strategically constructed phenomenon of biopolitical action, creating a hyperreal subversion of social semantic structures. In this sense, domestic philosophical thought offers a critical toolkit for deconstructing the simulatory discourse and demythologizing manipulative narratives, opening new perspectives for the formation of “ontological immunity” within society. This contributes to the restoration of cognitive sovereignty and axiological autonomy, which are necessary prerequisites for preserving identity in the context of global information aggression.

Key words: information warfare, informational subversion, biopolitical manipulation, simulatory discourse, semiotic fiction.

УДК 1: 37.01:005.35:378

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.9>

О. Ю. Кийков

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8368-6367>кандидат філософських наук,
директор дирекції «Дипсервіс»

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРАКТИК

Вступ. В умовах сучасного світу, що швидко змінюється, освіта відіграє ключову роль у формуванні демократичних практик та цінностей суспільства. Вона не лише забезпечує передачу знань і навичок, але й сприяє розвитку критичного мислення, активної громадянської позиції та соціальної відповідальності. Одним із найважливіших аспектів, який визначає ефективність освітньої системи, є освітній менеджмент. Філософія освітнього менеджменту як науковий напрям досліджує концептуальні основи управління освітніми процесами, фокусуючись на ціннісних орієнтирах, етичних засадах та стратегічних підходах.

Ця стаття розглядає значення філософії освітнього менеджменту у контексті формування демократичних практик, аналізуючи його здатність впливати на процеси ухвалення рішень, стимулювання інновацій та створення умов для розвитку соціальної справедливості в освітніх інституціях. Використовуючи підходи та моделі, описані у роботах провідних науковців і практиків, стаття також досліджує, як сучасні підходи до управління освітою можуть сприяти забезпеченню доступності та інклюзивності навчання, формуванню партнерських відносин між освітніми закладами та громадою, а також підтримці демократичних процесів у суспільстві.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі, що характеризується глибокими соціальними та політичними потрясіннями, проблема ефективного управління освітою набуває нових вимірів, особливо в умовах війни та глобальної цифровізації. Філософія освітнього менеджменту потребує переосмислення під впливом постмодерністських підходів, які ставлять під сумнів традиційні ієрархії та акцентують увагу на плюралізмі, децентралізації влади та розмаїтті перспектив. Війна в Україні загострила питання про необхідність адаптивних та стійких систем управління освітою, які здатні забезпечити безперервність навчання та підтримку громадянських цінностей у кризових умовах.

Постмодернізм, з його запереченням абсолютних істин і підкресленням значення локальних

контекстів, пропонує філософські рамки для розуміння складності сучасних освітніх викликів. У цьому контексті, цифровізація освіти виступає як засіб, що одночасно відкриває нові можливості для навчання та викликає питання щодо цифрової нерівності, доступності та етичних аспектів використання технологій. Постмодерністська філософія підкреслює необхідність критичного переосмислення таких процесів, де освітній менеджмент має виступати не лише як інструмент управління, а як засіб підтримки демократичних цінностей та соціальної стійкості.

Проблема управління освітою в умовах війни і стрімкої цифровізації є надзвичайно важливою як з наукової, так і з практичної точки зору. Наукові дослідження повинні зосереджуватися на розробці моделей, що враховують множинність голосів і перспектив, сприяють інклюзивності та децентралізованому підходу до прийняття рішень. Практичні завдання передбачають створення стратегій, які забезпечують освітні можливості для всіх верств населення, навіть в умовах кризових ситуацій, та використовують цифрові технології для збереження і поширення знань.

В контексті сучасних освітніх підходів, праця Мішеля Фуко «Археологія знання» надає фундамент для аналізу того, як формуються та відтворюються дискурси знання у системах управління освітою [9]. За Фуко, знання є продуктом історичних і соціальних практик, які відображають владу та ідеологічні впливи певної епохи. Цей підхід дозволяє зрозуміти, як освітній менеджмент може слугувати механізмом не лише передачі знань, а й контролю, регулювання і підтримки певних соціальних порядків.

У розрізі війни в Україні та цифровізації освіти, постає питання: як освітні дискурси формуються під впливом кризових умов і новітніх технологій? Філософія постмодернізму, у поєднанні з методологією Фуко [9], пропонує розглядати освіту як гнучкий та змінний простір, де взаємодіють різні сили та голоси. Освітній менеджмент, що спирається на постмодерністські підходи, має враховувати плюралізм перспектив, що дозволяє створювати інклюзивні й децентралізовані моделі управління. Це особливо актуально в умовах цифровізації, коли доступ до знань стає одночасно

глобально розширеним і підконтрольним новим формам влади та регулювання. Застосовуючи археологічний метод Фуко до аналізу освітнього середовища, можна виявити, як цифрові технології змінюють структури знання і як освітні дискурси адаптуються або підкорюються новим умовам. У цих умовах управлінські рішення стають не лише засобом організації освітнього процесу, але й політичним актом, що впливає на формування громадянської свідомості та демократичних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В останніх публікаціях, таких як дослідження Зінченка щодо філософських моделей управління освітою у європейських контекстах, наголошується на важливості адаптації освітніх практик до нових викликів [3]. Фініков у своїй статті «Управлінська міфологія» вказує на проблеми ідеалізації управлінських підходів та необхідність критичного аналізу впливу управлінських практик на освітні системи [8]. Аналіз публікації Кондратьєвої А.В. «Філософія освітнього менеджменту» підкреслює важливість філософського підґрунтя для розуміння управління освітніми процесами [4]. Авторка звертає увагу на те, що сучасний освітній менеджмент повинен інтегрувати не тільки технологічні та організаційні аспекти, але й етичні та гуманітарні цінності. У роботі Кондратьєвої наголошується на необхідності збалансованого підходу до управління, який включає демократичні принципи і дозволяє забезпечувати відкритість і справедливість в освітніх установах.

Кондратьєва також звертає увагу на виклики, які постають перед системою управління освітою в умовах швидких соціальних і технологічних змін [4]. Зокрема, цифровізація освіти, яка має потенціал полегшити доступ до знань, одночасно створює ризики цифрової нерівності, де частина суспільства може бути виключена через відсутність доступу або недостатні цифрові навички. Авторка пропонує підходи, що включають розвиток критичного мислення та адаптивності як ключових елементів сучасного освітнього менеджменту.

Робота Радіонової І.О. «Трансформації американської критичної педагогіки: евристичний потенціал і перспективи його застосування» додає цінний аспект до аналізу філософії освітнього менеджменту, акцентуючи увагу на необхідності критичного підходу до освітніх практик [7]. Американська критична педагогіка, яка виникла як відповідь на виклики інституційної нерівності та систематичного придушення голосів маргіналізованих груп, пропонує освіту як інструмент соціальної справедливості та змін. Радіонова підкреслює [7], що критичний підхід у педагогіці має

потужний евристичний потенціал, оскільки він дозволяє не тільки виявляти недоліки існуючих освітніх систем, але й сприяти їх трансформації на основі демократичних ідей.

Критична педагогіка, за Радіоною [7], є особливо актуальною в сучасних умовах, коли війна та соціальні потрясіння потребують від освітніх систем гнучкості та здатності адаптуватися. Освітній менеджмент, який використовує критичний підхід, стає інструментом для створення середовища, де студенти та викладачі мають змогу ставити під сумнів існуючі структури влади та брати участь у спільному виробленні знань. Це підходить для сучасної ситуації в Україні, де освіта має слугувати не лише способом передачі знань, а й підтримкою соціальної єдності та розвитку громадянського суспільства. Таким чином, перспективи використання критичної педагогіки в освітньому менеджменті допомагають перетворити освітні інституції на платформи для демократичних змін і соціальної інклюзії.

Пономарьов О. С. та Харченко А. О. у статті «Філософія управління і суспільна трансформація» досліджують взаємозв'язок між управлінням і суспільними змінами, акцентуючи на важливості філософських основ управління для розвитку гуманітарно-технічної еліти [6]. Автори підкреслюють, що в умовах стрімких соціально-економічних трансформацій, особливо в країнах з нестабільною політичною ситуацією, важливо формувати управлінські підходи, які враховують як технологічний прогрес, так і гуманітарні цінності. Цей підхід є ключем до створення стійких систем, здатних до адаптації та підтримки розвитку.

У статті також розглядається роль управління як чинника, що забезпечує стабільність та інноваційність у різних сферах суспільного життя. Пономарьов і Харченко зазначають [6], що ефективне управління може стати інструментом для подолання кризових ситуацій і побудови національної еліти, яка поєднає в собі технічні знання і соціальну відповідальність. Це має особливе значення в умовах війни та інших криз, коли потрібна швидка адаптація управлінських стратегій і підходів для підтримки освітніх і соціальних систем.

Мельниченко А. А. у праці «Теоретичні засади сучасної філософії управління» висвітлює основні принципи та підходи, що формують сучасну філософію управління [5]. Автор підкреслює, що сучасні системи управління повинні базуватися на інтеграції міждисциплінарних підходів, які враховують не тільки економічні та технологічні аспекти, але й етичні й соціальні фактори. Мельниченко наголошує на необхідності розвитку управлінської культури, яка підтримує інноваційність, гнучкість та адаптивність у відповідь на зміни.

Особливу увагу у статті приділено проблемам, пов'язаним із швидкою цифровізацією та глобалізацією [5]. Автор підкреслює, що управління у сучасних умовах потребує нового розуміння цілей та засобів, що включають стійке управління ресурсами, соціальну відповідальність і підтримку демократичних практик. Ці аспекти особливо актуальні для освітніх систем, які стикаються з викликами глобалізації та необхідністю забезпечення доступності освіти для всіх верств населення.

Гудков С. у статті «Філософія управління як парадигма виживання суспільства» розглядає філософію управління як ключовий фактор, що визначає стійкість суспільства в умовах нестабільності [1]. Автор наголошує, що управління, побудоване на міцних філософських засадах, може стати гарантом виживання і розвитку суспільства навіть під час криз. Це досягається через впровадження гнучких і адаптивних підходів, які відповідають викликам сучасного світу та враховують потреби різних соціальних груп.

Гудков підкреслює [1], що управління повинно передбачати не тільки технологічні аспекти, але й бути орієнтованим на людину, підтримуючи соціальну справедливість та демократичні цінності. З огляду на сучасні виклики, такі як війна в Україні та повсюдна цифровізація, управлінські стратегії повинні адаптуватися і включати механізми підтримки соціальної стійкості та інклюзивності.

Грізери у своїй праці «Знання та користь» зазначає, що визначення управління є викликом, оскільки «навіть при спробі визначити предмет, виникають проблеми з встановленням його достовірності або корисності» [11]. Він підкреслює, що управління не є самостійною дисципліною, а скоріше використовує матеріали з різних суміжних дисциплін, що ускладнює його концептуалізацію. «Ми дійшли висновку, що управління не є самостійною дисципліною (у сенсі наявності спільної бази для дослідження та дискусії), а опирається на матеріали з низки суміжних дисциплін» [11, с. 1].

Це твердження особливо релевантне в контексті сучасних досліджень управління освітою, де інтеграція філософських, соціальних та економічних аспектів є ключовою для створення стійкої системи. Застосування цього підходу може допомогти уникнути вузького розуміння освітнього менеджменту як технічного процесу, підтримуючи його розвиток як міждисциплінарної та адаптивної галузі.

Незважаючи на значні досягнення у дослідженні філософії управління, залишаються невирішені аспекти, що потребують подальшого вивчення. Основна проблема полягає у тому, як інтегрувати етичні та соціальні цінності у цифровізовані системи управління освітою, особливо

в умовах кризи, таких як війна. Відсутність узгоджених підходів, що поєднують технологічні інновації з гуманітарними аспектами, створює ризик посилення соціальної нерівності та втрати демократичних цінностей у процесах управління. Також невирішеним залишається питання щодо адаптації освітніх моделей до швидких змін, збереження інклюзивності та забезпечення участі різних груп у прийнятті рішень. Ці виклики вимагають міждисциплінарних досліджень та розробки нових підходів, що враховують комплексність сучасних соціальних і технологічних трансформацій.

Мета статті полягає у дослідженні філософських основ освітнього менеджменту та з'ясування його значення для формування демократичних практик в умовах сучасних викликів, зокрема війни та цифровізації освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відомий філософ освіти Джон Дьюї у своїй праці «Демократія і освіта» підкреслював, що освіта повинна бути не тільки засобом передачі знань, але й інструментом соціальної інтеграції та розвитку критичного мислення [2]. Це вказує на необхідність створення управлінських моделей, що підтримують активну участь усіх зацікавлених сторін у освітньому процесі. Аналіз робіт Дьюї свідчить про важливість інтерактивності та партнерства у системах управління, що сприяють формуванню громадянських цінностей.

Підхід Мішеля Фуко до вивчення дискурсів дозволяє глибше зрозуміти, як влада і знання взаємодіють у сфері освіти, створюючи системи контролю та впливу. Фуко наголошував на тому, що знання завжди є частиною ширшої системи влади, яка регулює, що може бути сказано або визнано істинним [9]. Це положення є особливо важливим у контексті освітнього менеджменту, де управлінські рішення формують середовище для навчання та розвитку, впливаючи на демократичні практики.

В українському контексті дослідження Кондрацької А.В. показало, що сучасний освітній менеджмент має бути адаптивним та інноваційним, щоб відповідати новим викликам [4]. В умовах цифровізації освіти зростає потреба в інтеграції технологій у навчальний процес, при цьому зберігаючи етичні засади та забезпечуючи доступність для всіх верств населення. Це питання стає ще більш важливим під час кризових ситуацій, таких як війна, що створює додаткові виклики для освітньої системи.

Зінченко В.В. у своїх дослідженнях зазначає, що моделі освітнього менеджменту повинні враховувати міжнародний контекст та специфіку континентальних освітніх систем, що дозволяє інтегрувати найкращі практики і пристосовувати

їх до місцевих умов [3]. Такі моделі сприяють розвитку стійких освітніх систем, здатних адаптуватися до швидких змін.

Радіонова І.О. у своїй роботі «Трансформації американської критичної педагогіки: евристичний потенціал і перспективи його застосування» підкреслює важливість критичного підходу в освіті, який передбачає активне залучення студентів до аналізу та зміни освітніх практик [7]. Вона зазначає, що критична педагогіка має на меті не лише передачу знань, а й розвиток критичного мислення і соціальної свідомості, що є особливо актуальним у контексті сучасних криз. Цей підхід допомагає створювати освітні середовища, де студенти та викладачі взаємодіють як партнери, стимулюючи обговорення та дискусію.

На протипагу цьому, Фініков у праці «Управлінська міфологія» аналізує, як сучасні підходи до освітнього менеджменту часто стають жертвами ідеалізації та впроваджують міфологічні концепції [8]. Він зазначає, що освітні системи часто використовують управлінські моделі, які не відображають реальності й підсилюють ілюзію контролю. Це може призводити до віддалення освітніх установ від реальних потреб суспільства. Таким чином, підхід Фінікова підкреслює необхідність критичного аналізу управлінських стратегій, що доповнює позицію Радіонової щодо важливості критичного підходу.

Пономарьов О.С. та Харченко А.О. розглядають управління як механізм для забезпечення стабільності та розвитку суспільства [6]. Вони акцентують увагу на тому, що освітній менеджмент має бути гнучким і здатним до адаптації в умовах кризи, що актуально для сучасної України. На відміну від Радіонової, їхній підхід більше зосереджений на макрорівні, де управління освітою розглядається як частина загальної суспільної трансформації.

Мельниченко А.А. підкреслює важливість інтеграції міждисциплінарних підходів у сучасному освітньому управлінні [5]. Він звертає увагу на те, що сучасні системи потребують стратегії, які поєднують технологічні, економічні та соціальні аспекти, щоб забезпечити стійкість і адаптивність. Порівняно з підходами Радіонової та Фінікова, які акцентують на критичності та проблематизації існуючих практик, Мельниченко фокусується на практичних інструментах інтеграції, що дозволяють управлінцям забезпечувати ефективне функціонування системи.

Гудков С. у праці «Філософія управління як парадигма виживання суспільства» розглядає управління як ключовий фактор виживання суспільства у кризові часи [1]. Він підкреслює, що управлінські стратегії мають базуватися на гуманітарних цінностях, забезпечуючи не лише економічну ефективність, але й соціальну стійкість.

Підхід Гудкова розширює перспективу, представлену іншими авторами, наголошуючи на значенні гуманітарних аспектів у філософії управління, що дозволяє адаптувати системи до кризових умов, таких як війна та соціальні потрясіння.

Грізері звертає увагу на те, що існують проблеми з визначенням валідності та корисності досліджень в управлінні, підкреслюючи: «Управління має широкий центральний сенс, який сам по собі досить порожній» [11, с.2]. Це дозволяє припустити, що освітній менеджмент також має багатошаровий характер, що вимагає інтеграції філософських, соціальних та економічних підходів для створення стійких моделей управління, які відповідають сучасним викликам.

Цей аналіз важливий для порівняння з підходами Радіонової, яка акцентує на необхідності критичного підходу до освіти для підвищення її соціальної ефективності, та Мельниченка, який підкреслює міждисциплінарність як основний елемент сучасного управління [7; 5].

Стаття Брауна та Поттера «Інтеграція філософії та психології благополуччя» пропонує концептуальні підходи до об'єднання двох дисциплін – філософії та психології, які здебільшого досліджувалися окремо. Автори виділяють три основні категорії інтеграційних проєктів: мета-теоретична уніфікація, психологічна інтеграція у філософії та філософська інтеграція у психології [10]. Це систематизоване бачення дозволяє порівняти різні підходи до інтеграції та визначити їхні переваги і недоліки. Таке поєднання дисциплін дозволяє глибше зрозуміти поняття благополуччя через комплексний аналіз з урахуванням обох галузей знань.

Порівнюючи підхід Брауна та Поттера з ідеями Грізері, можна відзначити спільне прагнення до багатодисциплінарності та пошуку точок перетину між різними галузями знань. Грізері підкреслює складність та багатовимірність управління, яке спирається на матеріали з різних дисциплін [11]. У свою чергу, Браун і Поттер акцентують на значущості інтеграції філософії з іншими науками для досягнення більш повного розуміння благополуччя [10]. Обидва підходи вказують на важливість збагачення управлінських та освітніх моделей через міждисциплінарний аналіз, що дозволяє більш гнучко реагувати на сучасні виклики.

На відміну від прагматичної мети інтеграції дисциплін у роботах Брауна та Поттера, які спрямовані на покращення теоретичного розуміння благополуччя, підхід Грізері має практичне значення для управління, зосереджуючись на визначенні його валідності та корисності. Обидва підходи підкреслюють важливість об'єднання різних перспектив для більшої ефективності у дослідженнях та практиках.

Стаття Піледжі «Гібридний підхід до аналізу великих соціальних опитувань» описує методологічні виклики та рішення при аналізі складних соціальних даних [12]. Автор пропонує рамкову методологію, засновану на кластеризації, для виявлення закономірностей у великих наборах даних, що включають значення, думки та сприйняття, зокрема у межах Світового опитування цінностей (WVS) [12]. Цей підхід передбачає використання гібридних практик, де відсутня попередньо сформульована теорія, що дозволяє відкривати нові знання на основі даних. Піледжі зазначає, що такий підхід забезпечує гнучкість і дає можливість виявляти симбіотичні зв'язки між змінними, наприклад, між сприйняттям фінансової стабільності та задоволеністю життям, а також між безпекою і щастям.

Порівнюючи підхід Піледжі з ідеями Грізері, можна відзначити спільність у наголошенні на важливості міждисциплінарного підходу до аналізу даних та управління. Грізері підкреслює, що управління як галузь черпає свої основи з багатьох дисциплін і не має єдиного, загально визнаного визначення [11]. Аналогічно, Піледжі використовує методологію, яка виходить за рамки традиційних статистичних підходів, надаючи перевагу адаптивним, гібридним рішенням, що відповідають специфічним умовам соціальних досліджень [12]. Обидва автори підкреслюють важливість адаптації методів до контексту дослідження, що є ключовим для успішного управління та аналізу складних соціальних процесів.

Стаття Піледжі також доповнює роботи Брауна та Поттера, які підкреслюють необхідність інтеграції різних дисциплін для повнішого розуміння складних соціальних явищ [10]. У той час як Браун і Поттер зосереджуються на інтеграції філософії та психології, Піледжі застосовує мультидисциплінарний підхід до соціальних досліджень, що дає змогу виявити нові зв'язки між змінними та запропонувати нові напрямки досліджень.

На основі аналізованих робіт можна виділити **три ключові принципи**, які є важливими для сучасної філософії освітнього менеджменту та інтеграції знань:

– *Міждисциплінарність та інтеграція підходів.* Як підкреслюють Грізері та Піледжі, управління та аналіз соціальних процесів повинні спиратися на поєднання різних дисциплін і підходів для досягнення комплексного розуміння і ефективності. Це передбачає залучення елементів філософії, психології, соціології та інших галузей знань для створення стійких і адаптивних моделей управління освітою.

– *Критичність та гнучкість методів.* Радіонова та Фініков підкреслюють важливість критичного підходу до оцінки існуючих практик та

використання гнучких методів, що дозволяють адаптувати освітні та управлінські моделі до швидких соціальних змін. Це забезпечує можливість виявляти слабкі сторони системи та пропонувати нові рішення для їх подолання.

– *Етична відповідальність та соціальна стійкість.* Мельниченко та Гудков наголошують на необхідності врахування етичних аспектів у процесі управління, де важливе місце займають людські цінності та соціальна справедливість. Управлінські підходи повинні включати елементи, що сприяють соціальній стійкості та підтримують демократичні практики, особливо в умовах криз і викликів, як-от війна та цифровізація освіти.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Висновки з проведеного аналізу свідчать про необхідність комплексного підходу до філософії освітнього менеджменту, що враховує інтеграцію різних дисциплін та підходів. Міждисциплінарність, як відзначено в роботах Грізері та Піледжі, відкриває можливості для побудови адаптивних та стійких освітніх моделей, що здатні реагувати на виклики сучасного світу. Умови глобальної цифровізації та соціальних криз, як-от війна в Україні, висвітлюють важливість поєднання філософських, соціальних та психологічних аспектів у стратегіях управління освітою. Підхід, що ґрунтується на співпраці різних дисциплін, дозволяє створювати не лише ефективні, але й етичні управлінські рішення, які підтримують демократичні цінності, соціальну справедливість та інклюзивність.

Важливим аспектом, який впливає з досліджень Радіонової та Фінікова, є необхідність критичної оцінки та переосмислення існуючих освітніх практик. Критична педагогіка, як методологічний інструмент, вказує на важливість активної участі всіх зацікавлених сторін у навчальному процесі. Це підхід, який дозволяє не лише навчати, а й створювати умови для формування громадянської відповідальності та розвитку соціальної свідомості. У цьому контексті, перспективи подальших пошуків у філософії освітнього менеджменту мають бути спрямовані на дослідження моделей, що інтегрують критичне мислення та рефлексивний аналіз у управлінські рішення. Це особливо актуально в умовах постійних змін та необхідності адаптації до нових викликів, що постають перед суспільством.

Мельниченко та Гудков, підкреслюючи важливість етичної відповідальності, показують, що управління повинно бути орієнтованим не тільки на ефективність, але й на створення умов для соціальної стійкості. Це завдання, яке має вирішувати освітній менеджмент, виходячи за межі традиційних економічних показників і зосере-

джуєчись на забезпеченні гуманістичних цінностей. Відповідно, перспективи подальших досліджень повинні включати розробку підходів, які поєднують технологічні інновації з глибоким розумінням людських потреб і цінностей.

В умовах сучасної України, яка зіткнулася з війною та масштабними соціальними потрясіннями, питання освітнього менеджменту набуває нових вимірів. Система освіти має не тільки зберегти свою функціональність у кризових умовах, але й підтримувати суспільство, надаючи йому необхідні знання і стимулюючи критичне мислення та громадянську активність. Використання філософських підходів, таких як підходи Фуко, Радіонової та Мельниченка, може допомогти переосмислити і модернізувати освітні стратегії в Україні. Ці підходи наголошують на необхідності включення елементів етичної відповідальності, соціальної інклюзії та демократичних цінностей в управлінські рішення, що особливо актуально в умовах війни, коли освітня система стає важливим чинником збереження суспільної єдності та підтримки психоемоційного стану населення.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері в Україні можуть включати створення нових управлінських моделей, які спираються на поєднання міждисциплінарності, критичності та гуманістичних цінностей. Ці моделі повинні відповідати викликам сучасного українського суспільства, зокрема підтримці освіти в умовах переміщення населення, руйнування інфраструктури та невизначеності. Дослідження, що поєднують філософські принципи управління з новітніми технологіями та гнучкими адаптаційними стратегіями, допоможуть створити освітні системи, які не лише виживають, але й сприяють відновленню та розвитку країни, зберігаючи її демократичні засади та культурну ідентичність.

Література

1. Гудков С. Філософія управління як парадигма виживання суспільства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2015, Вип. 3 (2), С. 22–30.
2. Д'юї Д. *Демократія і освіта*; пер. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
3. Зінченко В.В. Моделі філософії освіти в інтернаціональних формах менеджменту освіти. Специфіка континентальної європейської освітньо-наукової системи. *Філософія освіти*. 2015. № 2 (17). С. 153–181.
4. Кондратьєва А. В. Філософія освітнього менеджменту. *Грані. Філософія*, 2014. № 4 (108). С. 50–53.
5. Мельниченко А. А. Теоретичні засади сучасної філософії управління. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. *Філософія. Психологія. Педагогіка*, 2015, Вип. 1 (43), С. 57–63.
6. Пономарьов О. С., Харченко А. О. Філософія управління і суспільна трансформація. *Проблеми та перспективи формування національної*

гуманітарно-технічної еліти. 2010, Вип. 27(31), С. 262–272.

7. Радіонова І. О. Трансформації американської критичної педагогіки: евристичний потенціал і перспективи його застосування. *Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди «Філософія»*, 2019. Вип. 1(40). С. 192–203.

8. Фініков Т. «Управлінська міфологія» в сучасних підходах до аналізу освіти. *Філософія освіти*, 2008. Вип. 1-2 (7). С. 221–232.

9. Фуко М. *Археологія знання*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.

10. Brown, J.L.D., Potter, S. Integrating the Philosophy and Psychology of Well-Being: An Opinionated Overview. *J Happiness Stud* 25, 50 (2024). <https://doi.org/10.1007/s10902-024-00763-6>

11. Griseri P. Knowledge and Utility. In: *Management Knowledge*. Palgrave, London, 2002. https://doi.org/10.1007/978-1-4039-0545-1_3

12. Pileggi S. A hybrid approach to analysing large scale surveys: individual values, opinions and perceptions. *SN Soc Sci* 4, 144 (2024). <https://doi.org/10.1007/s43545-024-00954-1>

Анотація

Кийков О. Ю. Філософія освітнього менеджменту та його значення у формуванні демократичних практик. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню філософських основ освітнього менеджменту в контексті сучасних викликів, зокрема війни в Україні та стрімкої цифровізації освітніх процесів. Основна мета статті проаналізувати існуючі підходи до освітнього управління, підкреслити їхні переваги та обмеження, а також визначити невирішені аспекти, які потребують подальших досліджень. В рамках статті розглянуто праці провідних науковців, таких як Мішель Фуко, Джон Дьубої, а також дослідження українських вчених Радіонової, Кондратьєвої, Пономарьова, Харченка, Мельниченка та Гудкова, що дозволяє комплексно оцінити сучасні моделі освітнього менеджменту. Автор підкреслює важливість міждисциплінарного підходу, який сприяє інтеграції різних галузей знань для створення стійких та адаптивних моделей управління освітою. Аналіз філософських та критичних підходів демонструє, що ефективне управління освітою повинно ґрунтуватися на поєднанні теоретичних концепцій та практичних інструментів, з особливим акцентом на етичні аспекти та підтримку демократичних цінностей. Радіонова звертає увагу на значення критичної педагогіки, яка дозволяє студентам та викладачам брати активну участь у навчальному процесі та ставити під сумнів існуючі структури влади. Це доповнюється дослідженнями Фінікова, який аналізує «управлінську міфологію» та її вплив на реальні освітні практики. Це передбачає впровадження стратегій, що підтримують соціальну єдність і забезпечують участь різних соціальних груп у прийнятті рішень. Дослідження показують, що майбутнє філософії освітнього менеджменту має лежати в площині інноваційного поєднання теоретичних і практичних підходів. Пошук нових моделей, які інтегрують міждисциплінарність, критичність і етичну відповідальність, дозволить побудувати освітні системи, що відповідають на виклики сучасності та

зберігають демократичні засади. У статті також розглянуто гібридні підходи до аналізу великих даних, запропоновані Піледжі, які акцентують увагу на використанні інноваційних методів для виявлення зв'язків між соціальними та економічними факторами. Це дозволяє забезпечити гнучкість управлінських стратегій, що є важливим для освітнього менеджменту в кризових умовах.

Ключові слова: філософія освіти, гібридний менеджмент, критична педагогіка, міждисциплінарний підхід, демократичні практики, цифровізація освіти.

Summary

Kiykov O. Yu. The philosophy of educational management and its importance in forming democratic practices. – Article.

The article is devoted to studying the philosophical foundations of educational management in the context of modern challenges, particularly the war in Ukraine and the rapid digitization of educational processes. The primary article aims to analyze existing approaches to educational management, highlight their advantages and limitations, and identify unresolved aspects that require further research. The article examines the works of leading scientists, such as Michel Foucault and John Dewey, as well as the research of Ukrainian scientists Radionova, Kondratyeva, Ponomaryev, Kharchenko, Melnychenko, and Gudkov, which allows for a comprehensive assessment of modern models of educational management. The author emphasizes the importance of an interdisciplinary approach that promotes the integration of various fields of knowledge to create sustainable and adaptive models

of education management. Analysis of philosophical and critical approaches demonstrates that effective education management should be based on a combination of theoretical concepts and practical tools, emphasizing ethical aspects and supporting democratic values. Radionova draws attention to the importance of critical pedagogy, which allows students and teachers to take an active part in the educational process and question existing power structures. This is complemented by Finikov's research, which analyzes "management mythology" and its impact on actual educational practices. This involves the implementation of strategies that support social unity and ensure the participation of different social groups in decision-making. Research shows that the future of the philosophy of educational management should lie in the plane of innovative combination of theoretical and practical approaches. The search for new models that integrate interdisciplinarity, criticality and ethical responsibility will allow building educational systems that respond to modern challenges and preserve democratic principles. The paper also examines the hybrid approaches to extensive data analysis proposed by Pileggi, which emphasize innovative methods to identify connections between social and economic factors. This allows for the flexibility of management strategies, essential for educational management in crisis conditions. The audience, as academics, educators, and researchers, play a crucial role in promoting these democratic practices.

Key words: philosophy of education, hybrid management, critical pedagogy, interdisciplinary approach, democratic practices, digitalization of education.

УДК 504.75.13.101.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.10>**Г. О. Котенко***викладач кафедри філософії та соціології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-4667-1510>***М. П. Похвата***аспірант кафедри філософії та соціології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького***О. Д. Медведь***здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

СОЦІАЛЬНА УЧАСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка наукової проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку людського суспільства зростає роль участі молоді у формуванні суспільної думки та громадянського суспільства, зокрема в процесах державотворення, діяльності інститутів громадянського суспільства, громадських організацій, тощо. Різноманітні види та форми соціально спрямованої діяльності студентської молоді, як суб'єктів соціальної взаємодії, згідно наявних здатностей і готовностей, зокрема навичок соціальної участі як одного з важливих компонентів життєдіяльності сучасної людини, активно продукують власні смисли, моделі, цілі, реінтерпретують пропозиції дискурсів, упроваджують нові практики, змінюють норми і правила, а часом і масштаби соціальної взаємодії. В умовах воєнного стану в державі та викликів, що стоять перед українським суспільством, від форм і змістового наповнення соціальних комунікацій і взаємодій, способів узгодження й оформлення соціальних смислів і дій, багато в чому залежить майбутнє держави. У вказаному контексті проблема соціальної участі студентської молоді набуває ціннісного значення, що, в свою чергу, зумовлює потребу системного розгляду можливостей освітнього простору для підвищення ефективності середовищного впливу закладів освіти, як специфічного простору соціальної взаємодії, що зумовлює розвиток соціальних і громадянських якостей студентської молоді в процесі навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Сьогодні в зарубіжній науковій літературі проблеми участі, зокрема громадянської (Civic, Citizen Participation), громадської (Public Participation), соціальної (Social Participation),

розглядаються в межах різних підходів: соціологічного, соціально-психологічного, поведінкового, політологічного, правового, економічного та педагогічного тощо [17; 21; 22; 23].

В останні роки зростає інтерес до феномену соціальної участі як серед вітчизняних дослідників, так і серед практиків [4;5;7;8;12;13]. Проблематика участі вивчається в контексті теорій, спрямованих на дослідження розвитку спільнот (громад), волонтерства, соціального капіталу, соціальних мереж, соціальних рухів, громадянського суспільства, демократії, якості державних послуг, соціології повсякденності, етики споживання та ін. Результати останніх досліджень, пов'язаних з сьогоденним станом в Україні [11;15], засвідчують, що підґрунтям активної соціальної участі студентства у громадському житті є певні соціальні обставини, пов'язані з потребою подолання в цьому процесі низки бар'єрів соціокультурного життя, які мають складну багатофункціональну структуру й розгорнуту типологію причин їхнього виникнення та складність подолання. Вище наведене обґрунтовує потребу деталізації властивостей впливу освітнього середовища на розвиток соціальної активності студентської молоді, зокрема проблематики участі в просоціальної діяльності як законодамірної форми й етапів розвитку особистісної активності.

Мета статті – на основі аналізу соціально-філософських, соціально-психологічних, соціологічних і педагогічних концептів та практичних досліджень проблеми соціальної участі визначити методи і засоби підвищення рівня участі студентської молоді в просоціальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне середовище традиційно вважають

важливим чинником розвитку особистості, можливості якого визначаються, з одного боку, властивостями середовища, а з другого – властивостями особистості [6, с. 136]. На кожному з етапів суспільного розвитку соціалізації особистості, зокрема громадянського становлення студентської молоді, цей процес можна інтерпретувати, як процес досягнення певного рівня участі студентства у громадянському житті, яке артикулюється соціальним середовищем, задає координати простору громадянської взаємодії і встановлює норми та правила такої взаємодії. Водночас суб'єкти соціальної взаємодії, відповідно до наявних здатностей і готовностей, продукують власні смисли, моделі, цілі, реінтерпретують пропозиції дискурсів, упроваджують нові практики, змінюють норми і правила, а часом і масштаби взаємодії [4, с.38]. У «Філософському словнику соціальних термінів» категорія «соціалізація» тлумачиться як «процес засвоєння і подальшого розвитку індивідом соціокультурного досвіду – трудових навиків, знань, норм, цінностей, включення індивіда в систему соціальних зв'язків і формування в нього соціальних якостей. При цьому передача соціального досвіду, навчання типовим формам і способам діяльності здійснюється завдяки вихованню та впливу зовнішнього соціального середовища» [14, с. 540]. Отже, соціалізація особистості відбувається у певному середовищі при взаємодії різних за кількістю, віком, рівнем культури та соціальним статусом агентів взаємодії, у різноманітних умовах і під впливом різних життєвих обставин. Очевидно, що лише у своїй сукупності і динамічному взаємозв'язку вони виконують роль чинників соціалізації. Тому у процесі соціалізації особистості доречно говорити про суб'єкт-полісуб'єктну взаємодію та багатофакторність. В свою чергу, за своїм характером зазначена взаємодія та впливи факторів можуть бути постійними, тимчасовими, тривалими, випадковими, об'єктивними та суб'єктивними, інтегрованими за своєю сутністю. Також можна стверджувати, що атрибутивно категорія «соціалізація» вказує на аксіологічні чинники процесів формування і розвитку особистості в певних соціальних умовах, оскільки процес засвоєння людиною соціально значущого досвіду, який вона перетворює у власні цінності й орієнтації, вибірково включає у свою систему поведінки ті норми та шаблони, які прийняті у відповідному суспільстві або соціальній групі [1].

Оскільки однією з предметних характеристик рівня залучення індивіда до суспільно корисних практик і одним із центральних елементів структури соціальної активності виступає соціальна участь, видається доцільним розгляд сучасного розуміння участі.

Сьогодні в зарубіжній науковій літературі проблемами участі, зокрема громадянської (Civic, Citizen

Participation), громадської (Public Participation), соціальної (Social Participation), розглядаються в межах різних підходів: соціологічного, соціально-психологічного, поведінкового, політологічного, правового, економічного та педагогічного тощо. Проблематика участі вивчається в контексті теорій, спрямованих на дослідження розвитку спільнот (громад), волонтерства, соціального капіталу, соціальних мереж, соціальних рухів, громадянського суспільства, демократії, якості державних послуг, соціології повсякденності, етики споживання та ін. Осмислення нових соціальних практик привело, з одного боку, до диференціації проблематики участі, виділення окремих його видів у самостійні напрямки дослідження: вивчається політична, цивільна, громадська, індивідуальна, горизонтальна, вертикальна участь, участь в житті спільноти тощо. З іншого боку, досліджуються процеси інституціоналізації участі: розглядаються сфери, норми, правила технології реалізації участі.

У широкому розумінні участь тлумачиться як «ситуативна практика», що реалізується в межах певного територіального та соціального простору з властивими політичними, соціальними, культурними й історичними особливостями [17, с.50]. Тому тезаурусами суспільних дисциплін допоміжного спрямування це поняття використовується в різних контекстах: від опіки різних категорій соціально депривованих громадян до характеристик суспільних відносин (сприяння зростанню соціальної активності в спільнотах; реалізація соціально значущих програм тощо). В англійській мові використовується три самостійних терміни для визначення розглянутих нами видів участі: civic, public, social participation. У вітчизняній науковій практиці визначальним є контекст, у якому вони вживаються.

Аналіз зарубіжних джерел дає змогу стверджувати, що поняття «громадянська участь» використовувалося переважно в працях, присвячених розбудові громадянського суспільства та в політології. У свою чергу, поняття «соціальна участь» здебільшого застосовується в контексті вивчення проблем громад, благодійності та процесів інституціоналізації громадських ініціатив. Одночасно в практиці використання цих термінів спостерігається тенденція до уніфікації, оскільки очевидно видається проблемність ізольованого аналізу різноплановості складних об'єктів і досліджуваних систем [21;23, с. 76]. Науковцями розглядаються різні форми участі волевиявлення, практичних дій індивіда або соціальної групи в певній колективній діяльності для досягнення соціально значущого результату, при цьому суб'єктами участі можуть бути окремі представники соціуму, групи, суспільні об'єднання, товариства, організації [3]. У науковому обігу також існує класифікація соціальної участі за позитивними резуль-

татами, до яких належить: соціальна інтеграція спільноти; загальноприйнятні соціальні норми та положення, що регулюють взаємодію між суб'єктами суспільного життя, позитивно впливають на процеси формування довіри, почуття ідентичності, етнічного капіталу, зв'язків поколінь; що закладають і підтримують суспільні норми здорового життя; сприяють формуванню міцних соціальних зв'язків; забезпеченню належної соціальної підтримки; приросту соціального капіталу тощо. Негативні за наслідками форми соціальної участі класифікуються відповідно до різноманітних деструктивних проявів соціальних деформацій і соціального відчуження [22].

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй розрізняє такі сфери участі молоді в соціальному житті: економічна участь – стосується сфери зайнятості та роботи взагалі, пов'язана з економічним розвитком, подоланням бідності, покращенням економічної ситуації регіону, суспільства в цілому, або молодих людей, які є групою; політична участь – належить до сфери влади, врядування, соціальної політики, впливу на розподіл ресурсів на різних рівнях; соціальна участь – стосується життя місцевої громади, місцевих завдань і проблем; культурна участь – спирається на різні форми мистецтва й творчості [10].

Розгляд засад, викладених у Переглянутій Європейській Хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті [9], дозволяє віднести до основних принципів залучення молоді доступність участі в суспільному житті, добровільність і пов'язаність з реальними потребами молодих людей (важливим мотивуючим чинником для них є залучення у процес розв'язання питань, що їх безпосередньо стосуються: досягнення певних позитивних змін, пошук подолання проблем, здобуття нових навичок і вмінь, розвиток інтересів).

Участь розглядається як: можливість реалізувати свої права, не піддаючись дискримінації, тобто незалежно від громадянства, мови спілкування, приналежності до певної субкультури; форма партнерства між молоддю та дорослими, можливість співпраці й спільного розгляду пропозицій; можливість бути залученим до суспільної діяльності, розв'язувати поставлені завдання та розділяти або брати на себе відповідальність; можливість бути допущеними та залученими до якоїсь діяльності [16;18].

Модель, запропонована М. Янсом та К. де Бекером [20], вказує на те, що: – основу для участі має становити проблематика суспільної участі (тема, напрям, завдання, безпосередньо пов'язані з повсякденним життям молодих людей і містять для них певний інтерес);

– участь повинна ґрунтуватися на можливостях (участь у суспільному житті вимагає від молоді певних знань, умінь і навичок);

– проекти й ініціативи суспільної участі молоді повинні відповідати їхнім можливостям та гарантувати отримання відповідних умінь і навичок, які наразі в них відсутні;

– участь має базуватися на «зв'язку та поєднанні із суспільством, групами, громадами, ідеями, рухами» [20, с.2].

Як можемо висувати, зазначені контексти розвитку та реалізації соціальної участі вимагають ретельнішого вивчення рольових відносин, у яких індивід встановлює різноманітні зв'язки з навколишнім соціальним середовищем. Вказану тезу підтверджують соціально-психологічні дослідження впливу середовища на розвиток особистості, що не лише характеризується фокусуванням на індивіді, а й виокремленням об'єктивного і суб'єктивного чинників впливу середовища, зокрема зосередженістю на ціннісних аспектах розвитку, змістовому наповненню суджень особистості, особливостях сприйняття і переживань [5]. С. Савченко такими ознаками визначає: активне включення молодих людей у нове середовище; самостійність у виборі цінностей, ідеалів, середовища для спілкування, видів діяльності, що підвищує необхідність рівноправної, демократичної партнерської взаємодії; удосконалення механізмів саморегуляції, самокорекції; домінуючим фактором впливу стає нове соціальне середовище [12, с. 12]. За своїм характером ця взаємодія та впливи факторів можуть бути постійними, тимчасовими, тривалими, випадковими, об'єктивними та суб'єктивними, інтегрованими за своєю сутністю. Соціальними психологами сьогодні виокремлюються два аспекти взаємодії особистості і середовища, які стають визначальними для ефективного використання сучасних освітніх практики як чинника соціалізації студентської молоді: уявленнями суб'єктів соціальної взаємодії щодо смислів, цілей, прийнятних/неприйнятних форм та способів соціальної активності, а з другого – здатністю суб'єктів до ефективної практики, що визначається особливостями їхніх ціннісних, ставленневих, когнітивних, мотиваційних та ідентифікаційних якостей і кваліфікаційних характеристик [13]. Низка зарубіжних досліджень також підтверджує, що активній участі в соціальному житті особистості сприяє послаблення в соціальному дискурсі нарративів общинного характеру (підтримка і лояльність) та поширення емансипаційних переконань і цінностей (довіра, норми співробітництва, пріоритет толерантності перед вимогами суворого дотримання норм; автономії – перед владою і авторитетом; егалітаризму – перед патріархальністю; самовираження – перед безпекою) [19]. У доробку науковців чимало досліджень, присвячених про-соціальній діяльності громадян, що дають певне уявлення про вплив громадянських практик

і ціннісних чинників на соціалізацію студентської молоді. В. Васютинський конкретизує інтерсуб'єктні (інтеріндивідні) взаємодії у соціальних групах (колективах) через такі чинники: кожен з учасників виявляє суб'єктність через причетність до створення надіндивідного, інтеріндивідного простору (сутність суб'єкт-суб'єктної взаємодії полягає в її породжуючому ефекті, у створенні нової реальності, яка є ядром спільного інтерсуб'єктного простору); інтерсуб'єктний простір утворюється індивідами в результаті екстеріоризації їхніх внутрішніх станів, а також взаємної інтерпретації один одного, оскільки «учасники взаємодії взаємно репрезентуються один для одного та водночас взаємно означають дійсність, у такий спосіб утворюючи інтерсуб'єктивний світ. Цей світ, з одного боку, виникає в результаті інтерсуб'єктної взаємодії, а з іншого – стає її передумовою, простором, середовищем» [2, с. 172]. Отже, сучасні освітні практики в якості чинника соціалізації студентської молоді слід розглядати як простір соціальної взаємодії, репрезентований дискурсом громадянськості і громадянськими практиками, що зумовлюють розвиток якостей та кваліфікаційних характеристик суб'єктів. Серед інструментів впливу соціального середовища на активізацію молоді дослідники виділяють наступні: обмеження: нормативні (норми, правила, приписи) і ненормативні (оцінки, звичаї); сприяння: схвалення, прийняття, залучення, підтримка, повага, пошана, визнання, заохочення; мотивування: до активності/пасивності, автономності/залежності, раціональності/ірраціональності, довіри/підозрливості, дружельюбності/антагонізму [4, с.44].

У контексті наведених вище векторів середовищного впливу на соціалізацію студентської молоді висновки освітніх інтерпретацій суб'єктних аспектів залучення студентської молоді до участі в громадському житті, як особливої форми соціальної взаємодії, вказують і на необхідність системного розгляду неформальної складової культурно-освітніх практик, оскільки в сьогоденному інформаційному просторі значно зростає роль неявних впливів з боку різних за рівнем культурних середовищ і суб'єктів соціокультурної взаємодії. Власне саме такі взаємодії констатуються дослідниками як особливі соціальні практики (сукупність специфічних комунікацій і взаємодій, способів узгодження й оформлення соціальних смислів і дій), у межах яких формуються ціннісні орієнтації щодо певного знання, його уявлень і орієнтацій в соціальному просторі [8, с.21].

Отже, оскільки успішною соціалізацією студентської молоді може вважатися лише ефективна адаптація до суспільного життя, конструктивно вбачається позиція інтегрування всієї

множини функцій освіти до кількох, з чітко окресленими параметрами цілепокладань щодо соціальної участі студентської молоді, що мають найбільше значення для процесів життєзабезпечення, відтворення та конструктивних суспільних змін:

- функція творення культури;
- функція відтворення соціальної структури;
- функція забезпечення принципу соціальної справедливості у творенні культури та соціальної структури суспільства [7, с. 387].

Висновки. Різноманітні види та форми соціально-напрямованої діяльності студентської молоді, що набули поширення як в освітянському середовищі, так і поза його межами, достатньо чітко характеризують ступінь розвиненості їхніх соціалізаційних навичок та соціальної активності, зокрема навичок соціальної участі як одного з важливих компонентів життєдіяльності сучасної людини. Розглянуті види активної участі молоді у суспільному житті свідчать, що їх підґрунтям є певні соціальні дії, зокрема опосередковано або безпосередньо пов'язані з потребою подолання в цьому процесі бар'єрів соціокультурного життя. Поряд із цим, результати дослідження проблеми подолання бар'єрів соціокультурного життя вказують на складну багатофункціональну структуру й розгорнуту типологію причин їхнього виникнення та складності подолання.

Вище наведене обґрунтовує необхідність виявлення особистісних мотивів та рівня самоувагомлення особистістю власних станів, дій, властивостей впливу цих дій у контекстах її соціальних зв'язків задля успішної розробки моделі наукового супроводу розвитку соціальної активності студентської молоді, зокрема активізації їх участі в просоціальній діяльності як закономірної форми й етапу розвитку особистісної активності.

Література

1. Алексеєнко Т. Соціалізація особистості: можливості й ризики : науковометод. посіб. Київ, 2007. 152 с.
2. Васютинський В.О. Інтеракційна психологія влади. К., 2005. 402 с.
3. Дембицька Н. М. Психологічні особливості політичної соціалізації здобувачів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. К., 2004. 20 с.
4. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110с.
5. Механізми громадянської і національної самоідентифікації: трансформації комунікативних практик : монографія; за наук. ред. І. В. Жадан. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 192 с.
6. Недашківська М. Соціальність – об'єктивний зміст самореалізації особистості. Філософська і соціологічна думка. 1993. № 7-8. С. 130–146.

7. Нечитайло И.С. Изменение общества через изменение образования: иллюзия или реальность?: монография. Харьков: НУА, 2015. 552 с.

8. Нечитайло И.С. Системно-кодова концепція взаємодії суспільства та освіти: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.04. К., 2017. 39 с.

9. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті URL: <https://rm.coe.int/168071b58f>

10. Порядок денний ООН з питань молоді. Надання повноважень молоді в справі розвитку та підтримки миру на Землі. URL: www.un.org/esa/socdev/unyin/agenda.htm.

11. Савастін, А., Хлівнюк, Т. П. Вплив воєнного стану на мотивацію до соціально-активної поведінки студентської молоді. Матеріали до 80-ої студентської наукової конференції. Одеса: ОНУ ім І.І. Мечникова, 2024, 403с

12. Савченко С. Науково-теоретичні засади адаптації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук Луганськ, 2004. 42 с.

13. Соціально-психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості : монографія; за ред. Ю. М. Швалба. К. : Педагогічна думка, 2015. 216 с.

14. Філософський словник соціальних термінів / за ред. В. Андрущенко. Київ ; Харків, 2002. 670 с.

15. Цуркан Т. Активна життєва позиція студентської молоді. Проблеми освіти. 2023. Вип. 1. С. 347–359.

16. Golombek S. (ed.). What works in youth participation: case studies from around the world. International Youth Foundation, 2002. 76 p.

17. Cornwall A. Locating citizen participation. IDS Bulletin. 2002. Vol. 33. No 2. P. 49–58.

18. Griffin C. Challenging assumptions about youth political participation: critical insights from Great Britain. Revisiting youth political participation. Challenges for research and democratic practice in Europe; [Forbrig J. (ed.)]. Council of Europe, 2005. P. 152. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/38959>

19. Inghart R., Velzel K. Modernizazhiya, kyltyrnye izmeneniya i demokratiya; posledovatelnost shelovezheskogo razvitiya (Modernization, Cultural Change and Democracy: A sequence of human development) M.: A new publishing house, 2011., 464 p.

20. Jans M., De Backer K. Youth and social participation. Elements for a practical theory. Brussels: Flemish Youth Council JePl, 2002. P. 2.

21. Kenneth N., Heiko G. Patterns of Participation: Political and Social Participation in 22 Nations: Discussion Paper SP IV 2008–201.

22. Li Y., Savage M., Pickles A. Social capital and social exclusion in England and Wales, 1972-1999. British Journal of Sociology. 2003. No. 54 (4). P. 497–526.

23. Van Deth J. (ed.). Private Groups and Public Life. Social Participation, Voluntary Associations, and Political Involvement in Representative Democracies. London: Routledge, 1997. 264 p.

Анотація

Котенко Г. О., Похвата М. П., Медведь О. Д. Соціальна участь студентської молоді як чинник розвитку громадянського суспільства. – Стаття.

У статті розглядаються соціально-філософські і міждисциплінарні аспекти залучення студентської молоді до активної участі в становленні громадянського суспільства. Встановлено, що соціальна участь є предметною характеристикою рівня залучення особистості до суспільно корисних практик і одним із центральних елементів структури соціальної активності. Встановлено, що проблематика суспільної участі корпусом соціальних наук розглядається в межах різних підходів: соціологічного, соціально-психологічного, поведінкового, політологічного, правового, економічного та педагогічного тощо в контексті теорій, спрямованих на дослідження розвитку спільнот (громад), волонтерства, соціального капіталу, соціальних мереж, соціальних рухів, громадянського суспільства, демократії, якості державних послуг, соціології повсякденності, етики споживання та ін. Інтерпретується соціальна участь, як процес досягнення певного рівня задіяності студентства в громадянському житті, який артикулюється соціальним середовищем, задає координати простору громадянської взаємодії і встановлює норми та правила такої взаємодії. Охарактеризовано різноманітні види та форми соціальноспрямованої діяльності студентської молоді, як суб'єктів соціальної взаємодії, що згідно наявних здатностей і готовностей, зокрема навичок соціальної участі як одного з важливих компонентів життєдіяльності сучасної людини, продукують власні смисли, моделі, цілі, реінтерпретують пропозиції дискурсів, упроваджують нові практики, змінюють норми і правила, а часом і масштаби взаємодії. Розглянуто основні вектори середовищного впливу закладів освіти як специфічного простору соціальної взаємодії, що зумовлює розвиток соціальних якостей та характеристик студентської молоді в процесі навчання. Визначається сукупність специфічних комунікацій і взаємодій, способів узгодження й оформлення соціальних смислів і дій, у межах яких соціальна участь набуває ціннісного значення.

Ключові слова: соціалізація здобувачів, соціальна участь, цінності студентської молоді, громадянське суспільство, освітнє середовище, міждисциплінарний дискурс.

Summary

Kotenko G. O., Pokhvata M. P., Medved O. D. Social participation of student youth as a factor in the development of civil society. – Article.

The article examines socio-philosophical and interdisciplinary aspects of the involvement of student youth in active participation in the formation of civil society. It was established that social participation is an objective characteristic of the level of involvement of an individual in socially useful practices and one of the central elements of the structure of social activity. It has been established that the issue of social participation is considered by the corpus of social sciences within the framework of various approaches: sociological, social-

psychological, behavioral, political, legal, economic and pedagogical, etc. in the context of theories aimed at researching the development of communities (communities), volunteering, social capital, social networks, social movements, civil society, democracy, quality of public services, sociology of everyday life, consumer ethics, etc. Social participation is interpreted as the process of achieving a certain level of student involvement in civic life, which is articulated by the social environment, sets the coordinates of the space of civic interaction and establishes the norms and rules of such interaction. Various types and forms of socially oriented activities of student youth are characterized as subjects of social interaction, who, according to their existing abilities and readiness, in particular the skills of social participation as one of the important

components of the life of a modern person, produce their own meanings, models, goals, reinterpret discourse proposals, implement new practices, changing norms and rules, and sometimes the scale of interaction. The main vectors of the environmental impact of educational institutions as a specific space of social interaction, which determines the development of social qualities and characteristics of student youth in the process of education, are considered. A set of specific communications and interactions, methods of coordination and design of social meanings and actions, within which social participation acquires value, is defined.

Key words: socialization of students, social participation, values of student youth, civil society, educational environment, interdisciplinary discourse.

УДК 504.75.13.101.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.11>**О. В. Котенко**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-3350-350X>*доцент кафедри української філології та зарубіжної літератури
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького***В. В. Максименко***спірант кафедри філософії та соціології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького***Я. М. Сиягівський***здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

ЦІННІСНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС)

Постановка наукової проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку людського суспільства зростає роль участі молоді у формуванні суспільної думки та громадянського суспільства, зокрема в процесах державотворення, діяльності інститутів громадянського суспільства, громадських організацій, тощо. Через різкі зміни у сучасній соціальній структурі співтовариств України та динамічність спільнот спостерігаються значні зміни самоідентифікації і ціннісних орієнтацій здобувачів, що значною мірою впливає на цінність цілей розвитку держави. Оскільки цінності соціальні за своєю природою і розвиваються на рівні соціальної спільноти (окремих суспільних прошарків, соціокультурних і професійних груп і суспільства в цілому), дефіцит уваги до ціннісних аспектів проблеми розвитку соціальної компетентності з урахуванням низки відмінностей індивідуальних та групових соціокультурних особливостей здобувачів в освітньому просторі веде до значних втрат у розумінні взаємозв'язку діяльності різних соціальних груп у загальній канві суспільного розвитку держави. Дотично до українського сьогодення, в умовах війни, коли від стану ціннісної свідомості сучасної студентської молоді, її світоглядних життєвих позицій та практичних дій залежить майбутнє країни, значно зростає актуальність вивчення ролі ціннісних чинників у розвитку соціальної компетентності сучасної студентської молоді, яка буде готова до діяльності в умовах змін, та використанню методологій, що ґрунтується на аксіологічних підходах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Згідно висновків низки міждисциплінарних досліджень, більшістю науковців

соціальна компетентність береться до розгляду як цілісне утворення, яке становить системну властивість особистості, що характеризує її здатність зберігати та оптимально відтворювати, розвивати себе, своє життя, успішно діяти в різних життєвих ситуаціях, вирішувати складні соціальні та міжособистісні проблеми [3, с. 215-218]. Серед базових компетентностей, які формуються у молоді, соціальна компетентність визначається найважливішою для встановлення соціальних контактів, розуміння суті міжособистісної взаємодії, оскільки є основним функціональним інструментом ефективної діяльності. Вітчизняна педагогічна наука на основі соціально психологічного підходу визначає соціальну компетентність як багатовимірну конструкцію з мотиваційними, когнітивними, особистісними, діяльними й контекстуальними вимірами, що містить взаємодію між індивідуальними характеристиками особистості, соціальними вимогами та особливостями культурного контексту й контексту предметної сфери професійної діяльності, а також взаємопов'язані складники (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльсний, особистісно-рефлексивний) [3, с. 215-218]. Зарубіжні дослідники також приділяли значну увагу вивченню такого аспекту соціальної компетентності, як поведінки в певних соціальних ситуаціях, що приводить до позитивної чи негативної взаємодії особистостей і соціуму [13]. Разом з тим, у зарубіжному науковому середовищі дедалі більша увага надається розгляду чинника ціннісного опосередкування, що сприяє поглибленню і деталізації класичних підходів до вивчення соціальної компетентності. Низку практичних досліджень зв'язку розвитку ціннісних чинників соціальної компетентності сучасних здо-

бувачів освіти як особистісних компонентів соціалізації особистості в контекстах сучасних видозмін освітніх середовищ, започатковано у працях Р. Кеттела [10], Дж. Равена [17], У. Канінга [14] та багатьох інших науковців. Ці підходи сьогодні значно збагачені новітніми міждисциплінарними дискурсами наукових досліджень, у яких констатується більш широке використання інформаційно-технологічного контролю в координатах соціально-інформаційного поля процесів соціалізації фахівців, де неодмінно здійснюються взаємовпливи, взаємопроникнення, діалог цінностей або їх конфронтація.

Розгляд соціальних компетентностей, як об'єкту соціального конструювання з боку самих професійних груп і побудови стратегій соціальної поведінки професійних груп, на думку багатьох дослідників засвідчує, що суб'єкт-суб'єктні взаємодії індивідів є визначальними при виборі параметрів характеристик «соціально-компетентних стосунків» здобувачів як нової суб'єктивної реальності, що певним чином виступає формою знаходження індивідом балансу соціальної довіри, доповнюючи інституційне регулювання соціалізаційних аспектів. Тому ціннісний підхід до вирішення цього завдання не тільки розширює межі й поглиблює рівень інтегрованості навичок, але й конкретизує специфіку «соціальності», притаманної тій чи іншій компетентності в міру ускладнення та поглиблення знань, які забезпечують успішний розвиток соціальної компетентності української студентської молоді.

Мета статті – на основі аналізу міждисциплінарних дискурсів наукових досліджень встановити дієвість аксіологічного підходу до проблеми розвитку соціальної компетентності студентської молоді і визначити перспективні спрямування подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аксіологічні виміри розвитку суспільних феноменів є предметом вивчення ряду наук про людину і суспільство, зокрема, соціальної філософії, соціології, психології і педагогіки. Соціально-психологічні і соціологічні підходи до вивчення систем ціннісних орієнтацій особистості мають складну, багаторівневу структуру детермінацію. Особливе значення в цих підходах надається цінностям, що пов'язані з ідеалами і життєвими цілями особистості, а їх вивчення ґрунтується на дослідженні ціннісних орієнтацій, що укладають собою «соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні та ідеологічні засади оціночних суджень суб'єкта про оточуючу дійсність, ті чи інші її сторони, сфери, об'єкти, які

Відтак, на думку фахівців, актуалізується ціннісний чинник розвитку соціальної компетентності студентської молоді – майбутніх професіоналів

до певного рівня їх компетентної і активної участі в соціальній інтеграції спільноти, неухильного дотримання загальноприйнятних соціальних норм та положень, що регулюють взаємодію між суб'єктами суспільного життя, позитивно впливають на процеси формування довіри, почуття ідентичності, соціального капіталу, зв'язків поколінь, приросту соціального капіталу тощо [17, с. 8].

Однак результати досліджень засвідчують, що система ціннісних орієнтацій не є чимось абсолютно впорядкованим і нерухомим, вона суперечлива і динамічна, відображає як головні, істотні, стрижньові зміни взаємозалежності особи зі світом, так і зміну поточних, швидкоплинних, певною мірою випадкових життєвих ситуацій. Скажімо, сьогодні в Україні, як і інших країнах світу, спостерігається девальвація багатьох моральних цінностей. Споживацький спосіб життя суспільства, наявність соціальних контрастів, занепад моралі призводять до росту злочинності, морального нігілізму та глибокого песимізму особливо серед молоді. Девальвації цінностей сприяє і соціальна диференціація суспільства, яка здійснюється в освіті, в навчанні, в культурі та інших сферах життєдіяльності людини. Через різкі зміни у сучасній соціальній структурі співтовариств України та динамічність спільнот спостерігаються значні зміни самоідентифікації і ціннісних орієнтацій здобувачів, що значною мірою впливає на цінність цілей розвитку держави [2]. Зазначимо також і думку дослідників про те, що в умовах війни дефіцит уваги до цієї проблеми веде до ціннісних втрат у розумінні взаємозв'язку діяльності різних соціальних груп у загальній канві суспільного розвитку держави [2; 4, с. 233; 5].

Отже, як можемо висувати з наведеного огляду, точок зору, ключовою особливістю більшості усталених в соціальних і гуманітарних науках визначень поняття «цінності» є те, що воно змістово відображає як значення об'єктів зовнішнього світу, так як вираз інтересів і потреб самої людини [6].

Сучасні соціально-психологічні і соціологічні теорії переважно інтерпретують цінності як риси, мотиви, установки, життєві цілі, каузальні атрибуції, переконання, очікування, наміри, моделі поведінки, зосередження інтересів і бажань тощо. Наприклад, деякі автори вважають, що цінності особистості є загальними установками, на думку інших, вони вказують на корисність чи значущість наслідків діяльності [9;11], пов'язуються з потребами та інтересами особи та суспільства і визначаються як абстрактні оціночні стандарти чи переконання, які визначають бажані цілі та шляхи їх досягнення [12; 16, с.119], відносяться до системи персонального значення, яка включає цілі в житті та формування ідентичності [16]

тощо. У контексті теми нашої роботи зазначимо продуктивну соціально-психологічну методологічну розробку Г. Тріандиса, що дістала назву «Культурних синдромів». Г. Тріандис вводить в науковий обіг поняття «культурних синдромів» як моделей загальних установок, переконань, норм, соціальних ролей, самооцінки та ціннісного ставлення до певних явищ, що ідентифікуються людьми, які розмовляють однією мовою і живуть в тому самому історичному періоді та географічному регіоні і які інтерпретуються як виміри культурного розмаїття [2, с.407-415]. Тріандис ідентифікує чотири універсальні культурні синдроми, які є у всіх культурах:

- культура складність (cultural complexity);
- культурний тиск (cultural tightness);
- індивідуалізм (individualism);
- колективізм (collectivism).

Останні два синдроми є найважливішими типами соціальних взаємин у суспільстві.

Не менш продуктивним вбачається підхід Ш. Шварца та В. Білські що пропонує змістовний аналіз цінностей, що базується на двох основних аспектах: 1) їхньому мотиваційному контенті, на основі якого створюється типологія цінностей і 2) структурних зв'язках між різними типами цінностей [19]. За теорією Ш. Шварца перед кожним суспільством стоять три основні проблеми, які воно має вирішити: 1) відносини між індивідом та групою – ступінь, в якому люди є автономними чи інтегрованими у своїх групах; 2) забезпечення соціально відповідальної поведінки – як мотивувати людей, щоб координувати свої дії та поважати права інших; 3) роль людини в природному та соціальному середовищі – адаптуватися до зовнішнього світу і прийняти його як є або постійно прагнути його змінити та експлуатувати.

Беручи до розгляду пропонування Ш. Шварцом метод вимірювання як індивідуальних, так і культурних цінностей, на даному етапі аналізу можемо констатувати, що:

- ціннісні пріоритети соціальних інститутів необхідно враховувати у природній психологічній динаміці цінностей на індивідуальному рівні, яка відображає основні потреби людей. В іншому випадку, індивіди не можуть функціонувати в рамках соціальних інституцій;

- соціалізація призводить до інтерналізації цінностей суспільства;

- існуючі пріоритети-цінності на культурному рівні підтримуються соціально, що формує індивідуальний досвід сумісності або конфлікту між певними цінностями.

Отже, результати аналізу наукових і методичних джерел щодо досліджуваного феномена соціальної компетентності, його змістового наповнення, особливостей прояву та застосування ціннісної основи соціальної компетентності надають

підстави стверджувати, що ключовими поняттями для визначення продуктивності аксіологічного підходу є «здатність», «спроможність», «готовність» особистості до соціальної дії, а також такі ознаки як активна успішна взаємодія та виконання соціальних ролей [1], що передбачає ефективність реагування особистості й досягнення нею реальних цілей в певному соціальному контексті з використання відповідних для цього методів [8].

Висновки. Етап навчання у становленні особистості здобувача ЗВО з необхідністю актуалізує таку соціалізаційну характеристику як соціальна компетентність, що на певному етапі самостійної самореалізації стає особистісним чинником не лише дотримання норм корпоративної етики професійних співтовариств, а й норм вироблення соціальних стандартів громадянського суспільства. Базовими для успішного оволодіння соціальними компетентностями студентською молоддю стають суспільно прийнятні показники рівня соціальної мотивації, відповідальності, цінності, довіри тощо, які ґрунтуються на певних цінностях, істотно пов'язаних із загальним рівнем культури, знаннями, вміннями й навичками особистості.

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій, як чинника розвитку особистості є предметом вивчення ряду наук про людину і суспільство, зокрема, соціології, психології, філософії і педагогіки. Система ціннісних орієнтацій має складну, багаторівневу структуру детермінацію. Вершина її – цінності, пов'язані з ідеалами і життєвими цілями особи. Система ціннісних орієнтацій не є чимось абсолютно впорядкованим і нерухомим, вона суперечлива і динамічна, відображає як головні, істотні, стрижньові зміни взаємозалежності особи зі світом, так і зміну поточних, швидкоплинних, певною мірою випадкових життєвих ситуацій. Тому у контексті вивчення чинників розвитку соціальної компетентності студентської молоді складність вивчення цінностей полягає насамперед у тому, що ціннісні системи постійно трансформуються у зв'язку із тими змінами, що відбуваються у сучасному суспільстві. Звичайно, процес зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов'язаний із змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства певної країни. існує об'єктивна потреба у вивченні ціннісних аспектів розвитку соціальної компетентності молоді, яка готова до діяльності в умовах змін. Однак при цьому необхідно враховувати як проблеми розвитку громадянського суспільства, так і чинники соціальної бездіяльності індивіда – виникнення певного «тягаря свободи та відповідальності». Разом з тим, враховуючи виклики сьогодення та умови ринкової економіки, актуальним науковим завданням вважаємо розробку методологічного інструментарію і науково-обґрунтованого аксіо-

логічного підходу до супроводу розвитку соціальної компетентності студентської молоді та формуванні ціннісних орієнтацій майбутніх поколінь.

Література

1. Гриффін Е. Комунікація: теорії та практики: пер. з англ. А.А. Науменко. Харків: Гуманітарний Центр, 2015. 688 с.
2. Дослідження «Вплив війни на молодь в Україні». <https://inmol.org/doslidzhennia-vplyv-vijny-na-molod-v-ukraini/>
3. Жадан І. В. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування: колективна монографія. К.: 2007. 218 с.
4. Карпук В. Структурні аспекти соціальної компетентності молоді. Соціальна робота: виклики сьогодення : збірник наукових праць за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2021 р.). Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2021. С. 215–218.
5. Короткіх Я. П. Особливості ціннісних орієнтацій і життєвих перспектив молодого покоління в умовах війни. Зб. наук праць за матеріалами VIII Усеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 07 квітня 2023 р.) [Електронний ресурс]; ред. колегія : І. Р. Крупник, І. С. Попович, Н. І. Тавровецька, О. М. Танасійчук (відп. за випуск) та ін. Херсон : Херсон ; Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. С. 232–236.
6. Прохоренко Т.Г. Соціально-культурні цінності молоді в умовах трансформації суспільства. Вісник Міжнародного Слов'янського університету. СЕРІЯ "СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ". Х. 2008. Т.11, №2. С. 24–27.
7. Фурман А.А. Концепція особистості в аксіологічній психології: контури сутнісної евристики. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4. С. 89–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2016_4_11
8. Хижняк О.В. Колективні дії в умовах трансформації соціальних практик. автореф. дис. ... д-ра. соціологічних наук: 22.00.01. Запоріжжя, 2018. 40 с.
9. Becker G. M., McClintock C. G. Value: Behavioral decision theory. *Annual Review of Psychology*. 1967. 18. P. 239–286.
10. Times New Roman Cattell R.B. Personality and motivation: structure and measurement. N.Y., 1957, McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*. 1973. V. 28. № 1. P. 1–14.
11. Elizur D. Facets of work values: A structural analyses of work outcomes. *Journal of Applied Psychology*. 1984. 69. P. 379–389.
12. Feather N. T. Values, national identification, and favoritism towards the in-group. *British Journal of Social Psychology*. 1994. 33. P. 467–476.
13. Gedviliene G. Social Competence of Teachers and Students: The Case Study of Belgium and Lithuania. Kaunas: Vytautas Magnus University. Kaunas, 2012. 106 p.
14. Kanning U. P. Inventar zur Messung sozialer Kompetenzen in Selbstund Fremdbild (ISK360). G ttingen: Hogrefe, 2014. P. 318–325.

15. Ladd G.W. Social competence: an important educational objective? *Asia-Pacific Journal of Research in Early Childhood Education*. 2007. Vol. 1. № 1. P. 3–37.

16. Oles P. K., Hermans H. J. M. Values assessment. *The encyclopedia of psychological assessment*; ed. R. Fernandes-Ballesteers. Vol. 2. London: Sage, 2003. P. 1082–1088.

17. Raven J. Competence in modern society. Its identification, development and release. Oxford: Oxford Psychologist's Press, 1984. 251 p.

18. Schuller T., Baron S., Field J. Social capital: a review and critique. *Social Capital: Critical Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2000. P. 1–38.

19. Schwartz S. H., Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. 58. P. 878–891.

20. Triandis H. C., Suh E. M. Cultural influences on personality. *Annual Review of Psychology*; 2002. 53. P. 133–160.

Анотація

Котенко О. В., Максименко В. В., Синягівський Я. М. Ціннісний вимір у дослідженні розвитку соціальної компетентності студентської молоді (міждисциплінарний дискурс). – Стаття.

У статті розглядаються соціально-філософські і міждисциплінарні аспекти залучення аксіологічного виміру до вирішення проблеми розвитку соціальної компетентності студентської молоді. Встановлено, що соціальна компетентність студентської молоді – багатоаспектне явище, у якому знаходять певне відображення соціальні вимоги та норми, механізми емоційної саморегуляції, можливості освоєння та активного використання соціально важливого досвіду. Розглядом низки вітчизняних і зарубіжних досліджень обґрунтовується значення соціальної компетентності, як найважливішої серед базових компетентностей для встановлення соціальних контактів, розуміння суті міжособистісної взаємодії, в якості основного функціонального інструменту ефективної діяльності і продуктивної суспільної взаємодії. Встановлено, що оскільки цінності соціальні за своєю природою і розвиваються на рівні соціальної спільноти (окремих суспільних прошарків, соціокультурних і професійних груп і суспільства в цілому), дефіцит уваги до ціннісних аспектів проблеми розвитку соціальної компетентності з урахуванням низки відмінностей індивідуальних та групових соціокультурних особливостей здобувачів в українському освітньому просторі призводить до значних втрат у розумінні взаємозв'язку діяльності різних соціальних груп у загальній канві суспільного розвитку держави. Відтак невідкладним завданням українського громадянського суспільства, а особливо освітнього середовища ЗВО визначається належна увага до формування цінностей студентської молоді, як запоруки набуття необхідного рівня соціальної компетентності і підготовки їх до активної громадської діяльності. На основі аналізу низки праць вітчизняних і зарубіжних авторів констатується важливість аксіологічного опосередкування, поглиблення і деталізації класичних підходів до вивчення, практичних досліджень і розвитку ціннісних чинників набуття соціальної компетентності

здобувачами освіти як особистісних компонентів соціалізації особистості в контекстах сучасних видозмін освітніх середовищ.

Ключові слова: соціальна компетентність, цінності студентської молоді, громадянське суспільство, український освітній простір, аксіологічний підхід, міждисциплінарний дискурс.

Summary

Kotenko O. V., Maksimenko V. V., Syniakhivskiy Ya. M. The value dimension in the study of the development of social competence of student youth (interdisciplinary discourse). – Article.

The article considers socio-philosophical and interdisciplinary aspects of involving the axiological dimension in solving the problem of the development of social competence of student youth. It has been established that the social competence of student youth is a multifaceted phenomenon in which social requirements and norms, mechanisms of emotional self-regulation, opportunities for mastering and active use of socially important experience are reflected. The consideration of a number of domestic and foreign studies substantiates the importance of social competence, as the most important among the basic competences for establishing social contacts, understanding the essence of interpersonal interaction, as the main functional tool of effective activity and productive social interaction. It

was established that since values are social in nature and develop at the level of the social community (individual social strata, sociocultural and professional groups, and society as a whole), a lack of attention to the value aspects of the problem of developing social competence, taking into account a number of differences in individual and group sociocultural characteristics of the acquirers in the Ukrainian educational space leads to significant losses in the understanding of the interrelationship of the activities of various social groups in the general canvas of the social development of the state. Therefore, the urgent task of Ukrainian civil society, and especially the educational environment of higher education institutions, is determined by paying due attention to the formation of values of student youth, as a guarantee of acquiring the necessary level of social competence and preparing them for active social activities. Based on the analysis of a number of works by domestic and foreign authors, the importance of axiological mediation, deepening and detailing of classical approaches to study, practical research and development of valuable factors of acquiring social competence by students of education as personal components of personality socialization in the context of modern changes in educational environments is ascertained.

Key words: social competence, values of student youth, civil society, Ukrainian educational space, axiological approach, interdisciplinary discourse.

УДК 1(100):327.39

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.12>*Т. О. Крижановська*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6391-6871>*кандидат філософських наук,**доцент кафедри філософії**Національного університету «Одеська юридична академія»**М. Ю. Литвин**здобувач вищої освіти факультету судового та міжнародного права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ФІЛОСОФІЯ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: РОЛЬ ООН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МІЖНАРОДНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Філософія міжнародних організацій, зокрема ООН, відіграє важливу роль у забезпеченні міжнародної справедливості, яка охоплює права людини, миротворчість, соціальну рівність і рівноправність держав. Незважаючи на проголошені принципи, викладені у Статуті ООН, зокрема щодо миру, безпеки та суверенітету, постійні конфлікти, як-от російсько-українська війна, виявляють недоліки у функціонуванні організації, ставлячи під питання її здатність реагувати на сучасні виклики.

Об'єкт нашого дослідження – ООН як міжнародна організація, що забезпечує мир, безпеку та справедливість; **предмет** – механізми забезпечення міжнародної справедливості, що використовуються ООН, їх переваги та недоліки.

Метою визначимо наступне: визначити, наскільки ефективною є роль ООН у забезпеченні міжнародної справедливості, враховуючи філософські підходи та сучасні виклики, з якими стикається світова спільнота.

Виклад основного матеріалу. Поняття «міжнародна справедливість» є багатограним і охоплює питання прав людини, миротворчості, соціальної рівності, а також рівноправності держав на міжнародній арені. Це поняття лежить на перетині етики, філософії права, політичної філософії та міжнародних відносин. Залежно від філософського підходу, концепція міжнародної справедливості може акцентуватися на різних аспектах, таких як рівність, права та обов'язки держав, а також моральні норми, що мають регулювати поведінку держав у світовій спільноті. Розглянемо, як відомі філософи та науковці інтерпретували цю концепцію.

Для початку зауважимо, що справедливість є однією з ключових категорій соціально-філософської думки, моральної, політичної та правової свідомості, що привертала увагу багатьох філософів від античних часів. Арістотель, зокрема, наголошував, що без справедливості неможливе ні суспільне, ні політичне життя, і зробив зна-

чний внесок у формальну розробку її структури, виділивши два основні види: розподільчу (дистрибутивну) та зрівняльну (корективну) справедливість. У праці «Нікомахова етика» він розробив ці поняття. Розподільча справедливість – це така, згідно з якою блага мають розподілятися відповідно до заслуг і здібностей кожної людини: «Один вид окремої справедливості та узгодженого з нею справедливого пов'язаний з розподілом почесностей, багатства і всього іншого, що може бути поділено між співгромадянами певного державного устрою (саме серед них один у порівнянні з іншим може мати як нерівну, так і рівну [частку])» [1, с. 199]. Цей підхід акцентує увагу на індивідуальних заслугах і передбачає розподіл ресурсів відповідно до внеску особи у суспільне благо. Але такий підхід може закріпити нерівність, якщо привілеї базуються лише на досягнутому статусі. Зрівняльна ж справедливість, за Арістотелем, стосується відновлення балансу між рівноправними людьми у конкретних випадках, наприклад, через компенсацію або покарання, де порушник має відшкодувати потерпілому збитки. Вона забезпечує рівність «один до одного», але не враховує глибинних структурних нерівностей, що виникають через системні упередження та економічну нерівність. Оскільки зрівняльна справедливість зосереджена на окремих випадках, вона не здатна вирішити проблеми на макрорівні та забезпечити рівні можливості для всіх, що робить її недостатньою в умовах сучасного суспільства, де потрібні комплексні підходи до подолання соціальної нерівності.

Ідеї Арістотеля про справедливість суттєво вплинули на концепцію міжнародної справедливості, зокрема через розрізнення розподільчої та зрівняльної справедливості. Розподільча справедливість підтримує сучасний підхід до перерозподілу благ, наприклад, у міжнародній допомозі та захисті прав людини, що є важливим для діяльності ООН у створенні рівних умов розвитку. Зрівняльна справедливість, яка акцентує увагу на

компенсації збитків, заклала основи міжнародної відповідальності та механізмів відшкодування шкоди в разі порушення міжнародного права.

Щодо міжнародної справедливості, то одним з перших філософів, хто сформулював ідею про необхідність міжнародної спільноти, заснованої на принципах миру та справедливості був Іммануїл Кант. У роботі «До вічного миру» (*Zum ewigen Frieden*, 1795) він описує концепцію «федерації вільних держав», що має забезпечити стабільний мир між народами. Федерація, про яку говорить І. Кант, є радше моральним ідеалом, ніж конкретним політичним проектом. Вона має базуватися на принципах, що виходять за межі будь-яких окремих національних інтересів, відображаючи універсальне прагнення до справедливості. І. Кант бачить міжнародну справедливість як реалізацію універсальних етичних принципів, які можуть забезпечити справедливий порядок між державами. Але цей порядок потребує свідомих зусиль і організації, які б усунули природну схильність людей до конфлікту «Стан миру між людьми, які живуть поряд, не є природним станом (*status naturalis*), останнім, навпаки, є стан війни, тобто якщо і не безперервні ворожі дії, то постійна їх загроза. Отже, стан миру має бути встановлено...» [Цит. за: 3, с. 38]. І. Кант підкреслює, що мир не виникає сам по собі, його необхідно підтримувати через нормативні механізми і спільні домовленості, що, власне, і робить справедливі відносини між державами справді досяжними. Тому досягнення міжнародної справедливості та стабільного миру, згідно з Кантом, можливе лише через створення міжнародних інститутів і правових механізмів, які б регулювали відносини між державами на основі спільних норм. Відмітимо, що ідеї І. Канта мають великий вплив на сучасні підходи до міжнародного права та структуру міжнародних організацій, таких як ООН.

Важливий аспект у сучасну соціальну та політичну філософію привніс американський філософ ХХ століття Джон Роулз (*John Rawls*). Відомі його роботи «Теорія Справедливості» (*A Theory of Justice*, 1971), «Право народів» (*The Law of Peoples*, 1999). У книзі «Теорія справедливості» Дж. Роулз запропонував концепцію справедливості як чесності, або егалітарної справедливості, згідно з якою «розподіл переваг має бути такий, щоб викликати у всіх, хто бере в ньому участь, включно із тими, хто перебуває у гіршому становищі, готовність до співпраці» [7, Теорія, с. 41]. Його концепція надає перевагу рівності можливостей і захищає соціально незахищені групи, обґрунтовуючи необхідність державної підтримки менш привілейованих. Проте критики зазначають, що принцип різниці може обмежувати економічний розвиток через надмірне втручання держави, порушуючи права на особисту власність

і знижуючи мотивацію до підприємництва та самостійного досягнення успіху.

Щодо міжнародної справедливості, Дж. Роулз певною мірою продовжує ідеї І. Канта, особливо в частині побудови міжнародного порядку на основі моральних і правових принципів, але адаптує їх до сучасної міжнародної системи, враховуючи різноманітність політичних систем і культур.

Проблему міжнародної справедливості Джон Роулз розглядає у своїй праці «Закон народів», де пропонує специфічне застосування своєї теорії справедливості до міжнародної спільноти. Філософ розглядає міжнародну справедливість через призму ліберальної концепції, де «народами» вважаються основні агенти, що керуються моральними зобов'язаннями для підтримки миру, прав людини та міжнародного порядку. На думку Дж. Роулза, національні інтереси мають узгоджуватися з принципами глобальної солідарності, без дискримінації через географію, релігію чи культуру. В основі його підходу лежить ідея своєрідного «міжнародного договору», де народи погоджуються на принципи справедливості для уникнення конфліктів і забезпечення стабільності. Дж. Роулз також визнає існування «гідних ієрархічних суспільств» (*decent hierarchical societies*), які, хоча й не є демократичними, керуються всеохопною концепцією блага, часто релігійного характеру, але дотримуються базових прав людини і можуть бути частиною міжнародної спільноти. Відмінними від них є «держави-ізгой» (*outlaw states*), що систематично порушують права людини і не можуть бути легітимними учасниками міжнародного порядку.

Дж. Роулз вважав, що «гідні народи» заслуговують на терпимість і визнання, що виключає насильницьке поширення демократичних цінностей. Міжнародна справедливість можлива лише у межах співіснування ліберальних та «гідних» суспільств, що шанують базові права та взаємні зобов'язання. Він припускав, що терпимість до різних способів життя є нормою, але не аналізував, як зберігати її у сучасному світі, де націоналізм та міжкультурні конфлікти можуть підірвати цю базову терпимість. «Оскільки він припускає, що люди вже є терпимими до тих, хто не згоден з ними з питань способу життя та інших питань, він не запитує, як ми можемо забезпечити, щоб така терпимість залишалася нормою. Однак зараз це стало нагальним політичним питанням» [4, с. 22]. У цьому контексті концепція Дж. Роулза потребує додаткових етичних і правових механізмів, які забезпечували б стабільність і повагу між народами, не тільки через моральні принципи, але й через структурні гарантії та реальні механізми, що запобігають дискримінації та ворожнечі.

Ідеї Дж. Роулза продовжує і розвиває Чарльз Бейтц у своїй праці «Політична теорія і міжна-

родні відносини» (Political theory and international relations, 1979). Чарльз Бейтц проводить глибокий аналіз міжнародної справедливості, звертаючись до космополітичного підходу, що ставить під сумнів традиційні уявлення про суверенітет і справедливість, обмежені кордонами держав. Ч. Бейтц критикує домінуючу у міжнародних відносинах парадигму реалізму, яка вважає національні інтереси найвищим принципом і ігнорує моральні обов'язки щодо інших народів. «Хоча реалісти часто використовували аргументи з глибоким корінням у сучасній політичній теорії, я вважаю, що можна показати, що їхній скептицизм ґрунтується на хибних міркуваннях і неправильних емпіричних припущеннях» [10, р. 15]. Виходячи з цього, він ставить під сумнів уявлення про те, що справедливість діє лише всередині держави, і вважає, що існують моральні зобов'язання, які поширюються на міжнародний рівень. Тож, Ч. Бейтц стверджує, що поняття справедливості має бути універсальним, а не локалізованим у межах національних кордонів. Вчений адаптує теорію справедливості для глобального контексту. Він висуває аргумент на користь того, що принципи справедливого розподілу повинні поширюватися на міжнародну спільноту, де, як і в межах держави, є проблеми нерівності та бідності. Ч. Бейтц вважає, що, незалежно від національності, всі люди мають право на доступ до рівних можливостей і ресурсів, що накладає на міжнародні інституції обов'язок створювати умови для справедливого розподілу. У цьому контексті він розглядає міжнародні організації не як обмежені інструменти державних інтересів, а як *ключових гравців*, здатних зменшувати глобальну нерівність. Ч. Бейтц підкреслює, що для досягнення міжнародної справедливості потрібні нові інституційні форми і механізми, які б сприяли ефективному розподілу благ між націями, зокрема через перерозподільчі механізми. Його космополітична концепція передбачає відмову від абсолютного суверенітету і натомість акцентує увагу на глобальній відповідальності за добробут кожного індивіда, що робить його підхід особливо актуальним у сучасних умовах глобалізації та економічної інтеграції.

Сучасні українські дослідники зазначають, що справедливість як категорія міжнародного права має складну структуру і розкривається через вимоги поміркованості, домірності та публічності, що висувуються до держав у їхніх міжнародних діях. Обмеження державами своїх цілей та інтересів заради справедливості – у цьому полягає вимога поміркованості [5, с. 295]. Елемент поміркованості передбачає не лише стриманість у визначенні цілей, але й розсудливість у встановленні меж своїх інтересів. Вимога домірності покладає на суб'єктів міжнародного права «обов'язок спів-

ставляти значимість і вагомість, з одного боку, своїх цілей та інтересів, які вимагають їх вдаватися до тих чи інших заходів, та, з іншого боку, тих обмежень прав та інтересів інших суб'єктів, до яких приводять ці дії» [5, с. 296]. Вимога публічності передбачає, що держави мають діяти так, щоб їхні принципи були відкриті для міжнародної спільноти й не стали б несправедливими, якби їх оголосили публічно. У сфері міжнародного права вимогу публічності можна розглядати як принцип, згідно з яким держави повинні керуватися такими максимами, що, будучи відкрито проголошеними, не викликали б підозри у несправедливості. Публічність тут виступає не лише як вимога до зовнішньої прозорості, але й як моральний орієнтир для самоконтролю [5, с. 297]. Оскільки повне оприлюднення політичних максим є радше ідеалом, ніж практичною можливістю, цей принцип вимагає від держав не стільки абсолютної відкритості, скільки внутрішньої готовності оцінювати свої наміри і дії з позицій справедливості. Тож, вимога публічності стає інструментом самооцінки, покликаним забезпечити міжнародну діяльність держав від несправедливих прагнень і перетворити її на послідовне дотримання принципів чесності та відповідальності.

Отже, ми здійснили філософський аналіз концепцій міжнародної справедливості, заснованих на раціональних засадах: ідеалістичних (І. Кант), прагматичних (Дж. Роулз) та космополітичних (І. Кант, Ч. Бейтц), розглянули структуру справедливості як категорії міжнародного права. Наступним кроком буде розгляд основних принципів Статуту ООН та аналіз діяльності цієї організації як реалізації сучасних уявлень про міжнародну справедливість у практичній площині.

У Статуті ООН справедливість розуміється як одна з основ світового порядку. Пріоритетними цілями та принципами діяльності ООН визначено підтримку міжнародного миру та безпеки шляхом ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загроз, а також розв'язання конфліктів відповідно до принципів справедливості та міжнародного права [8, с. 7]. «Мир, безпека і справедливість розглядаються у Статуті як однорідні і взаємопов'язані категорії» [5, с. 295]. Поняттю міжнародної справедливості відповідають принципи ООН, закладені в Статуті (Розділ I, стаття 2). Якщо представити їх коротко, то вони виражаються такими положеннями:

1. Принцип суверенної рівності всіх членів ООН.

2. Зобов'язання сумлінно виконувати положення Статуту для забезпечення прав і переваг, що надаються членством.

3. Вирішення міжнародних суперечок мирним шляхом, щоб уникнути загроз міжнародному миру та безпеці.

4. Утримання від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави.

5. Надання допомоги ООН та утримання від підтримки держав, проти яких ООН здійснює примусові дії.

6. Заохочення держав, які не є членами ООН, дотримуватися цих принципів задля міжнародного миру.

7. Заборона втручання у внутрішні справи держав, окрім випадків, передбачених Розділом VII Статуту (примусові заходи) [8].

Тобто, ми бачимо, що Статут ООН, як основоположний документ міжнародної спільноти, закладає філософські принципи, що відображають ідеї міжнародної справедливості, які можна проаналізувати в контексті розглянутих нами концепцій. В Статуті справедливість інтегрована у взаємозалежність миру, безпеки та правових норм, створюючи підґрунтя для міжнародного порядку, де кожна держава має дотримуватися спільно визначених принципів. Принцип суверенної рівності всіх держав, як відображення кантівської автономії народів, забезпечує формальну рівність і повагу, але ігнорує реальні дисбаланси в політичній та економічній силі, через що великі держави мають перевагу в процесі прийняття рішень. Зобов'язання сумлінно виконувати положення Статуту підтримує ідею справедливості Дж. Роулза та стабільного міжнародного порядку, але через різне дотримання зобов'язань без дієвих механізмів примусу ефективність цього принципу знижується. Мирне вирішення суперечок та заборона на використання сили відображають кантіанський ідеал миру і стабільності, проте в умовах агресії або порушень прав людини ці принципи можуть виявитися недостатніми. Надання підтримки ООН та стримання від допомоги порушникам є продовженням космополітичної ідеї Ч. Бейтца, однак залежать від політичної волі, що може призводити до вибірковості. Заборона втручання у внутрішні справи, незважаючи на повагу до суверенітету, створює обмеження для дій ООН у випадках масових порушень прав людини, що може використовуватись державами для прикриття зловживань.

Як зауважує український фахівець в області міжнародного права, «Цікаво, що, хоча в нормах міжнародного права збільшилася кількість посилок на поняття справедливості як в *lex lata*, так і в *de lege ferenda*, зменшилася кількість випадків, коли трибунали були прямо уповноважені приймати рішення у справі відповідно до принципу справедливості» [2, с. 328]. Тобто, ми бачимо певний парадокс у розвитку міжнародної правової системи. Це можна пояснити різними підходами до справедливості в рамках міжнародного права та філософії права, де принцип справедливості

часто розглядається як ідеальна мета, проте його застосування на практиці вимагає чітких правових норм, яких бракує в багатьох міжнародних справах. Зменшення випадків, коли міжнародні трибунали можуть застосовувати принципи справедливості, свідчить про обережність у використанні моральних категорій, які можуть бути спірними у різних культурах і правових системах. Це створює складність у втіленні справедливості на міжнародному рівні, де баланс між прагматичним правом та етичними засадами є постійною дилемою.

Важливим чинником підтримки миру та міжнародної справедливості є миротворчі операції. Їх діяльність визначається резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, а Рада Безпеки постійно розглядає питання щодо необхідності миротворчих місій. Миротворчі операції, згідно з мандатами ООН, включають різноманітні завдання: підтримка миру в зонах конфліктів, запобігання ескалації насильства, моніторинг дотримання угод про припинення вогню, допомога в розбудові стабільних політичних інститутів, а також сприяння гуманітарній підтримці населення. «Починаючи з липня 1992 року і Україна виступає як значний контрибутор підтримання миру. За 18 років участі країни в миротворчій діяльності ООН 28 тисяч військовослужбовців брали участь у 20 операціях і місіях ООН. Географія участі України – Ангола, Афганістан, Боснія і Герцоговина, Грузія, Ефіопія, Косово, Македонія, Хорватія. З початку російсько-української війни Україна відкликала свій миротворчий контингент» [6, с. 18]. Однак, незважаючи на свої переваги, миротворчі операції стикаються з низкою викликів, серед яких: недостатнє фінансування, обмеженість мандатів, залежність від політичної волі окремих держав-членів ООН та складнощі, пов'язані з роботою в умовах складних політичних ситуацій. В аналітичних доповідях, які були представлені для ООН виділено ключові проблеми миротворчих операцій: незнання місцевих умов, прийняття рішень без урахування ситуації, підтримка однієї зі сторін, нездатність до неупередженого посередництва, поспішність у вирішенні лише короткострокових завдань, відсутність гнучкості, а також «ложні обіцянки» – укладання угод, які неможливо виконати [9, с. 44]. Питання ефективності миротворчих місій залишається відкритим, адже вони не завжди здатні забезпечити тривалий мир або справедливість у регіонах, що постраждали від конфлікту. Такий підхід вимагає вдосконалення та адаптації до сучасних викликів, що стоять перед міжнародним співтовариством.

Ще один важливий механізм діяльності ООН – це гуманітарна допомога. На жаль, гуманітарні катастрофи відбуваються дуже часто в різних куточках світу. Причини різні – землетруси,

повені, посухи. Вони призводять до загибелі людей, міграції населення. В таких країнах діяльність ООН, гуманітарна допомога – це елемент загальних зусиль країн-учасниць ООН, міжнародної справедливості. Наприклад, землетрус, який відбувся в 2004 році призвів до виникнення цунамі, який спричинив багато біди народам Індії, Індонезії, Тайланду, Мальдівських островів, Сомалі. Було підраховано, що в цій гуманітарній катастрофі загинуло 217 тисяч людей, півмільйона – залишилося без домівок. ООН приклало багато зусиль для того, щоб відновити сільське господарство, економіку, житловий сектор, медицину, захистити права людини та верховенства права.

Наприкінці наголосимо, що третій і четвертий принципи Статуту ООН щодо мирного вирішення конфліктів і заборони погрози силою порушуються в умовах повномасштабної російсько-української війни. Порушена територіальна цілісність України, анексовані її частини, а Росія вчиняє воєнні злочини, руйнує інфраструктуру та спричиняє гуманітарну катастрофу, зокрема, створюючи потоки біженців. Незважаючи на прийняті ООН резолюції, включно з резолюцією від 2 березня 2022 року, яка засуджує агресію, та закликами Генеральної Асамблеї до припинення насильства і дотримання суверенітету України, бойові дії тривають. Документи ООН підтверджують необхідність всеосяжного та справедливого миру, поваги до територіальної цілісності України та закликають до відповідальності за скоєні на її території злочини. Отже, виникає недовіра щодо ефективності ООН. «І скільки б сьогодні не йшло суперечок про реформування структури ООН, головним залишається питання – чи відповідає ця організація викликам сучасності, чи готова протистояти новим загрозам, з якими стикається світова спільнота» [6, с. 17]. Криза ефективності ООН, зокрема її Ради Безпеки, ставить під сумнів здатність цієї організації підтримувати міжнародний мир і справедливість. Реформування ООН стає дедалі актуальнішим, оскільки без оновлення її механізмів світова спільнота ризикує втратити ключовий інструмент для врегулювання конфліктів та захисту міжнародного права.

Висновки. Тож, можемо зробити наступні висновки. Діяльність ООН у забезпеченні міжнародної справедливості віддзеркалює ключові філософські концепції, що підкреслюють взаємозалежність між миром, безпекою та справедливістю як основами міжнародного порядку. ООН, зокрема, через принципи суверенної рівності та утримання від застосування сили, продовжує ідеї І. Канта про автономію народів та вічний мир, а також космополітичний підхід Ч. Бейтца до глобальної відповідальності. Проте, незважаючи на

визнання цих принципів, сучасні виклики, такі як порушення територіальної цілісності та конфлікти, як у випадку російсько-української війни, підкреслюють недоліки організації в реалізації цих ідеалів. Філософська думка, зокрема підходи Дж. Роулза та Ч. Бейтца до інтернаціональної справедливості, вказує на необхідність глибшої адаптації ООН до глобальних проблем. Потреба у вдосконаленні механізмів забезпечення справедливості, таких як миротворчі місії та захист прав людини, свідчить про важливість комплексного підходу, що враховує соціальні, економічні та культурні відмінності між державами. Тож, у контексті сучасних викликів і невідповідності між ідеалом і практикою, реформування ООН стає важливим не тільки для збереження її легітимності, а й для підвищення її ефективності як інструменту підтримки міжнародної справедливості та миру.

Література

1. Арістотель. Нікомахова етика / Переклад з давньогрецької В. Ставнюк. К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf
2. Бігняк О. В. Право справедливості в міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 327–331. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/80>
3. Денисенко Н., Щириця Т. Актуалізація концепції вічного миру в контексті цивілізаційного розвитку людства за умов війни. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 44. С. 30–40. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.3>
4. Кірюхін Д. Джон Ролз та сучасна політична філософія (С. Фримен, Ф. Петит, Т. Поге, Д. Мілер). *Філософська думка*. 2022. № 1. С. 6–22. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/574/547>
5. Васильчук В. О. Зміст і значення категорії справедливості у міжнародному праві. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1-2. С. 293–298. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11897/34-Vasylychuk.pdf?sequence=1>
6. Коркушко О. Історичні етапи становлення та розвитку Організації Об'єднаних Націй / Роль ООН у сучасному світі: матеріали наукового симпозиуму, присвяченого 75-річчю від дня заснування Організації Об'єднаних Націй, м. Кам'янець-Подільський, 22 жовтня 2020 р. / [редкол.: М. М. Трипак (гол.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 12–18. <https://kaf-asipd.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/zbirnyk-oon-1.pdf>
7. Ролз, Джон. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. К.: Основи, 2001. 822 с.
8. Статут Організації Об'єднаних Націй. Департамент громадської інформації ООН. Київ, 2008, 69 с. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

9. Динич А. Миротворча діяльність ООН у ХХІ ст. / Роль ООН у сучасному світі: матеріали наукового симпозиуму, присвяченого 75-річчю від дня заснування Організації Об'єднаних Націй, м. Кам'янець-Подільський, 22 жовтня 2020 р. / [редкол.: М. М. Тріпак (гол.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 43–48. <https://kaf-asipd.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/zbirnyk-oon-1.pdf>

10. Beitz, Charles R. *Political theory and international relations*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey. 1979. <http://debracollege.dspaces.org/bitstream/123456789/446/1/Charles%20R.%20Beitz%20-%20Political%20Theory%20and%20International%20Relations-Princeton%20University%20Press%20%281999%29.pdf>

Анотація

Крижановська Т. О., Литвин М. Ю. Філософія міжнародних організацій: роль ООН у забезпеченні міжнародної справедливості. – Стаття.

Стаття присвячена філософському аналізу ролі Організації Об'єднаних Націй у забезпеченні міжнародної справедливості, яка є багатограним поняттям і охоплює права людини, миротворчість, соціальну рівність та рівноправність держав. Дослідження зосереджується на філософських основах діяльності ООН, які відображають ідеї справедливості, закладені в Статуті організації, зокрема щодо миру, безпеки та поваги до суверенітету. У статті розглянуто основні принципи міжнародної справедливості з точки зору таких мислителів, як Арістотель, Іммануїл Кант, Джон Роулз та Чарльз Бейтц. Аналіз показує, що діяльність ООН втілює як кантівське бачення міжнародного порядку на засадах рівності та автономії народів, так і космополітичну концепцію Бейтца, що наголошує на відповідальності міжнародної спільноти перед кожною нацією. Показано, що через принцип суверенної рівності держав та утримання від застосування сили ООН прагне забезпечити світовий порядок, базований на справедливості. Однак, сучасні виклики, такі як російсько-українська війна, висвітлюють обмеження організації в досягненні цього ідеалу. Зокрема, постійні порушення третього та четвертого принципів Статуту ООН демонструють складнощі в реалізації концепції міжнародної справедливості в умовах агресії. Висновки статті підкреслюють необхідність реформування ООН для подолання її недоліків, зокрема посилення механізмів миротворчості та захисту прав людини. Зроблено акцент на актуальності філософських підходів Роулза та Бейтца, які наголошують на потребі адаптації ООН до умов сучасної глобальної спільноти, враховуючи соціальні, економічні та культурні відмінності держав. У результаті дослідження визначено, що потреба у вдосконаленні механізмів забезпечення справедливості, таких як миротворчі місії та захист прав людини, свідчить про важливість комплексного підходу, що враховує соціальні, економічні та культурні відмінності між державами. Тож, у контексті

сучасних викликів і невідповідності між ідеалом і практикою, реформування ООН стає важливим не тільки для збереження її легітимності, а й для підвищення її ефективності як інструменту підтримки міжнародної справедливості та миру.

Ключові слова: міжнародна справедливість, філософія права, філософські концепції справедливості, Організація Об'єднаних Націй, міжнародна спільнота, суверенітет, глобальна відповідальність.

Summary

Kryzhanovska T. O., Lytvyn M. Yu. Philosophy of International Organizations: The Role of the United Nations in Ensuring International Justice. – Article.

The article is dedicated to the philosophical analysis of the role of the United Nations in ensuring international justice, a multifaceted concept encompassing human rights, peacekeeping, social equality, and the equality of states. The study focuses on the philosophical foundations of the UN's activities, which reflect the principles of justice enshrined in its Charter, particularly those related to peace, security, and respect for sovereignty. The article examines the main principles of international justice from the perspectives of thinkers such as Aristotle, Immanuel Kant, John Rawls, and Charles Beitz. The analysis shows that the UN's activities embody both Kant's vision of an international order based on equality and the autonomy of nations, and Beitz's cosmopolitan concept emphasizing the international community's responsibility to every nation. Through the principles of sovereign equality of states and the commitment to abstain from the use of force, the UN aims to uphold a global order grounded in justice. However, contemporary challenges, such as the Russia-Ukraine war, highlight the organization's limitations in achieving this ideal. Specifically, the ongoing violations of the third and fourth principles of the UN Charter reveal the difficulties in realizing the concept of international justice in the face of aggression. The conclusions of the article emphasize the need to reform the UN to address its shortcomings, particularly by strengthening peacekeeping and human rights protection mechanisms. The relevance of philosophical approaches by Rawls and Beitz is underscored, stressing the need for the UN to adapt to the conditions of the modern global community, taking into account the social, economic, and cultural differences among states. The study concludes that the need to enhance mechanisms for ensuring justice, such as peacekeeping missions and human rights protection, demonstrates the importance of a comprehensive approach that considers social, economic, and cultural differences between states. Thus, in the context of modern challenges and the gap between ideal and practice, reforming the UN becomes essential not only to preserve its legitimacy but also to improve its effectiveness as an instrument for supporting international justice and peace.

Key words: international justice, philosophy of law, philosophical concepts of justice, United Nations, international community, sovereignty, global responsibility.

УДК [351.862.8-049.5]:[37:7] «364»
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.13>

Д. А. Осейко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1664-4368>
аспірант кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗАГРОЗ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. У сучасному світі стрімкий розвиток глобалізаційних процесів, зростання міжкультурних контактів та інтенсивне впровадження цифрових технологій створюють нові виклики для гуманітарної безпеки. Освіта та культура, як ключові компоненти гуманітарного виміру, відіграють вирішальну роль у забезпеченні соціальної стабільності, розвитку міжкультурного діалогу та збереженні історичної спадщини. Проте ці сфери часто піддаються загрозам, пов'язаним із збройними конфліктами, нерівністю в доступі до ресурсів та маніпулятивним використанням інформаційних технологій.

Однією з центральних проблем є недостатня інтеграція освіти та культури в контексті сучасних викликів, що призводить до втрати ціннісних орієнтирів, соціальної фрагментації та зниження рівня критичного мислення у суспільстві. Крім того, зростає необхідність у створенні ефективних стратегій цифровізації освіти і культури, які б враховували як наукові досягнення, так і практичні аспекти їх застосування [1, с. 34; 2, с. 15–18; 3, с. 56].

Розглянемо зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Враховуючи актуальність цих питань, дослідження спрямоване на вирішення низки важливих наукових і практичних завдань: по-перше це науковий аспект:

– аналіз взаємозв'язків між освітою та культурою у формуванні гуманітарної безпеки [4, с. 29–32];

– вивчення впливу цифрових технологій на збереження культурної спадщини та доступ до освіти [5, с. 42];

– розробка теоретичних моделей, які враховують інтеграцію цих сфер у контексті глобалізації [6, с. 51].

По друге - практичний аспект:

– створення освітніх програм, орієнтованих на міжкультурний діалог і розвиток громадянських компетентностей [7, с. 77–80];

– провадження цифрових інструментів для популяризації культурних цінностей і забезпечення доступності освіти в регіонах з обмеженими ресурсами [8, с. 112];

– формування державних політик, які підтримують гуманітарну безпеку через синергію освіти і культури [9, с. 98].

Таким чином, дослідження має важливе значення як для розробки нових підходів до забезпечення гуманітарної безпеки, так і для створення практичних механізмів їх реалізації на рівні суспільства та держави.

Гуманітарна безпека охоплює широкий спектр аспектів людського життя, серед яких особливе місце займають освіта та культура. Ці дві сфери є фундаментальними для формування колективної ідентичності, соціальної згуртованості та гармонійного розвитку суспільства. Водночас глобальні виклики, такі як війни, збройні конфлікти, інформаційна дезінформація, економічні кризи, кліматичні зміни та пандемії ставлять під загрозу їхній сталий розвиток і взагалі існування [10, с. 84].

Поняття гуманітарної безпеки – це стан захищеності базових людських прав та умов для повноцінного життя. Згідно з Концепцією гуманітарної безпеки ООН. До ключових її компонентів належать захист культурної спадщини та забезпечення доступу до якісної освіти [11, с. 12].

Освіта і культура є взаємодоповнюючими сферами, які сприяють формуванню моральних цінностей та творчого потенціалу суспільства. Освітній процес нерозривно пов'язаний із культурною спадщиною, яка є джерелом ідентичності та історичної пам'яті [12, с. X].

Отже, безпека гуманітарної сфери включає захист базових людських прав і свобод, доступ до освіти, збереження культурної спадщини, гарантування соціальної рівності. Вона передбачає умови, за яких людина відчувається захищеною від загроз, що виникають унаслідок соціальних, економічних чи екологічних ситуацій [13, с. 25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємозв'язку освіти та культури у забезпеченні гуманітарної безпеки активно досліджується у сучасній науковій літературі. Зокрема, у працях Іваненка С.О. [1, с. 34] розглядаються виклики глобалізації для освітнього середовища, а Петрова Л.І. [2, с. 15–18] досліджує роль міжкультурної комунікації у формуванні соці-

альної єдності. Коваленко О.П. [3, с. 56] акцентує увагу на цифрових інструментах у гуманітарній сфері, проте недостатньо охоплює аспекти їхнього інтегративного використання для збереження культурної спадщини.

Попри наявність значної кількості досліджень, залишаються недостатньо висвітленими питання практичного впровадження міждисциплінарних стратегій у контексті взаємодії освіти, культури та цифрових технологій.

Мета статті розглянути основні загрози гуманітарній безпеці в Україні, що виникають унаслідок збройного конфлікту, спричиненого агресією російської федерації. До ключових викликів належать руйнування освітньої інфраструктури, знищення культурної спадщини, русифікація на окупованих територіях, дезінформація та пропаганда. Як результат аналізу викликів і загроз - розробка теоретико-практичних підходів до інтеграції освіти, культури та цифрових технологій у контексті забезпечення гуманітарної безпеки, а також обґрунтування нових моделей їхньої взаємодії. Отже, стаття спрямована на заповнення цієї прогалини шляхом розгляду комплексного підходу до вирішення проблеми.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження було використано міждисциплінарний підхід, що включає аналіз соціокультурних, освітніх і цифрових аспектів. Зокрема, було виділено такі основні напрями: Освітній компонент: проведено аналіз впровадження цифрових освітніх технологій, що сприяють доступності знань у різних регіонах [3, с. 56; 6, с. 51]. Культурний компонент: досліджено вплив цифровізації на збереження культурної спадщини та розвиток міжкультурного діалогу [5, с. 42; 8, с. 112]. Гуманітарна безпека: розроблено модель, яка включає механізми адаптації суспільства до сучасних викликів глобалізації через освіту та культуру [4, с. 29–32; 9, с. 98]. Обґрунтовано необхідність створення нових державних політик, що враховують вплив цифровізації на гуманітарну сферу. Особливу увагу приділено впровадженню програм, орієнтованих на розвиток громадянських компетентностей і підтримку культурного різноманіття.

У контексті освіти та культури, гуманітарна безпека тісно пов'язана з питаннями доступу, інклюзивності та збереження культурного різноманіття.

Освіта та культура – це дві основи, на яких будується гуманітарна безпека будь-якого суспільства. Вони забезпечують розвиток людського капіталу, формування громадянських цінностей і збереження історичної пам'яті. Гуманітарна безпека в Україні у сфері освіти та культури також є дуже важливим чинником, який забезпечує національну стійкість, соціальну згуртованість і відновлення у нинішній кризовий період.

Повномасштабна війна в нашій державі спричинила серйозні виклики для обох сфер.

Освіта стала жертвою цілеспрямованих атак на цивільну інфраструктуру, а культура – об'єктом русифікації та знищення на окупованих територіях. Отже, постає мета дослідження ключових загроз гуманітарній безпеці у сфері освіти та культури, аналіз ефективних заходів щодо їх попередження та рішення для їхнього подолання, з акцентом на конкретні приклади.

В результаті збройного конфлікту, розв'язаного країною агресором – РФ, виникла соціально-економічна нерівність, руйнування освітнього процесу та культурної спадщини. Населення, що перебуває в зоні бойових дій, автоматично попало за межу соціального забезпечення. Відсутність доступу до ресурсів, і як наслідок – бідність, значно обмежують можливості освітнього та культурного розвитку.

Із загального світового прикладу: лише 60% дітей у країнах, що наразі розвиваються, мають доступ до базової освіти [11, с. 10].

Так, під час конфлікту в Сирії з 2011 року понад 290 об'єктів світової спадщини було зруйновано чи пошкоджено, включаючи археологічний комплекс Пальміра, занесений до списку ЮНЕСКО [12, с. 18]. Освіта формує громадянські компетенції, необхідні для розв'язання кризових ситуацій, тоді як культура сприяє міжкультурному діалогу і гармонії. Наприклад, у Фінляндії інтеграція культурних компонентів у навчальні програми сприяє формуванню толерантного суспільства.

В Україні через агресію російської федерації знищено або пошкоджено понад 500 культурних об'єктів, включаючи музеї, театри та релігійні споруди [14, с. 4].

Основною загрозою гуманітарній безпеці під час збройного конфлікту є руйнування освітньої інфраструктури, а знищення шкіл і університетів стає системною проблемою у зонах активних бойових дій.

Наприклад:

– У місті Бахмут, яке перебуває під обстрілами з початку повномасштабної війни, жоден освітній заклад не працює через повне руйнування [15, с. 12].

– В Маріуполі було вщент зруйновано понад 90% шкільних будівель, включаючи лицей, який нещодавно отримав грант ЄС на розвиток STEM-лабораторій [16, с. 10].

Внаслідок війни на території України, в окремих регіонах, в яких відбуваються активні бойові дії, виникла повна втрата доступу до освіти. Понад п'ять мільйонів дітей втратили можливість відвідувати школи. На окупованих територіях батьки часто бояться відправляти дітей до шкіл, оскільки там впроваджуються навчальні програми, спрямовані на дезінформацію та русифікацію [17, с. 18].

Паралельно з освітою потерпає та попадає під загрозу культурна спадщина нашої держави. Цілеспрямоване знищення культурних пам'яток є частиною війни на ідентичність. Наприклад:

- Руйнування Музею Сковороди в Харківській області внаслідок ракетного обстрілу.
- Пошкодження музею Марії Примаченко, чії роботи вважаються важливими зразками українського наївного мистецтва [14, с. 30].

Окупаційною владою проводиться інформаційна агресія. На окупованих територіях у школах пропагується альтернативна історія, яка заперечує існування незалежної України. У Донецькій та Луганській областях використовуються підручники, видані в Росії, які перекирчують факти про Голодомор, Революцію Гідності та сучасні події [15, с. 25].

Інформаційна війна та пропаганда використовуються для маніпуляції історією та культурними цінностями. Наприклад, у Росії активно використовується культурна спадщина для виправдання агресії проти сусідніх країн.

Пропаганда, дезінформація та маніпуляція в медіапросторі створюють суттєві загрози для освіти та культурної інтеграції. Освітня система та культура стають інструментами впливу, що може призводити до ще більшого розпалювання конфліктів.

До загальної проблеми війни як в нашій державі, так і у всьому світі свої негативні наслідки добавила пандемія COVID-19, яка продемонструвала вразливість освітньої системи та культурної сфери. Згідно зі статистикою, понад 90% музеїв у світі були змушені припинити роботу під час пандемії.

Враховуючи всю гостроту проблеми у сфері освіти та культури, виникла відповідна реакція на загрози в галузях. Керівництво держави вживає відповідні заходи щодо відновлення інфраструктури освіти та збереження культурних цінностей.

Державні ініціативи в цьому напрямку мали певні успіхи. Український уряд спільно з міжнародними партнерами створив фонд відновлення шкіл, який вже профінансував реконструкцію 120 закладів освіти в Київській, Харківській і Чернігівській областях.

Міжнародна допомога активно реалізується в дії: у межах проекту «EU4Education» ЄС виділив понад 100 млн на реконструкцію пошкоджених шкіл та створення укриттів для учнів [16, с. 14].

Керівництво держави акумулює всі можливості щодо забезпечення безперервності освіти. Ведеться активний розвиток мобільних навчальних центрів у зонах бойових дій або тимчасових притулках. Наприклад, у Харківській області функціонують «школи у вагонах», що забезпечують освіту для дітей, які постійно переміщуються.

Створені освітні ініціативи для дітей-біженців, а саме - працюють онлайн-платформи. Уряд запустив освітню платформу «Всеукраїнська школа онлайн», яка дає можливість учням навчатися дистанційно, навіть перебуваючи за кордоном. Станом на кінець 2023 року її послугами скористалися понад 3 мільйони школярів [15, с. 40].

Можна стверджувати, що інноваційні підходи до освіти, а саме використання дистанційного навчання під час воєнного стану, пандемії COVID-19, та інших загроз, дозволило зберегти доступ до освіти для 85% школярів як в Україні так і в усьому світі зокрема [16, с. 10].

Вагомим внеском на підтримку сфери освіти стали міжнародні проекти. UNICEF фінансує програми підтримки навчання українських дітей у Польщі, Німеччині та інших країнах ЄС, щоб вони могли продовжувати освіту за українською програмою [17, с. 22].

Актуальним питанням залишається захист культурної спадщини, адже збройні конфлікти призводять до суттєвих втрат культурних цінностей, знищення музеїв, бібліотек, пам'яток архітектури. Наприклад, за даними ЮНЕСКО, понад 40% об'єктів світової спадщини в зонах конфлікту зазнають ушкоджень [12, с. Z].

Поглиблена освіта з питань національної культури та інтеграція в освітній процес знань про національну та світову культуру сприяє збереженню національної спадщини та формуванню толерантності.

Одним із сучасних вирішень проблеми збереження культурних цінностей стала цифровізація. Використання сучасних технологій дозволяє створювати цифрові архіви культурних пам'яток і впроваджувати дистанційне навчання. Як зазначає сучасна наука, «цифровізація є ключем до доступності культури та освіти в умовах криз». Завдяки співпраці з CyArk створено 3D-моделі понад 500 об'єктів української культурної спадщини. Це дозволяє зберігати їхню інформацію для відновлення у майбутньому [13, с. 15].

Міжнародні кампанії також не лишаються осторонь. Наприклад, ініціатива «Save Ukrainian Heritage» об'єднує волонтерів, які транспортують історичні артефакти з зон бойових дій до безпечних місць зберігання.

Одним із важливих пунктів подальшої стратегії попередження загроз є зміцнення нормативно-правової бази на державному та світовому рівні. Держави мають розробляти політики, спрямовані на захист освітньої системи та культурної спадщини, наприклад, шляхом ратифікації міжнародних конвенцій (ЮНЕСКО, Конвенція про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів).

Особливо важливого значення на тепер набуває співпраця на міжнародному рівні в сфері освіти та

науки. Розвиток та впровадження програм обміну студентами, культурних фестивалів, виставок сприяє міжкультурному діалогу.

Перед державою постало також дуже вагомe питання стосовно протидії інформаційній агресії. Одним зі шляхів вирішення може бути запровадження курсів медіаграмотності для учнів та вчителів. Це допоможе розпізнавати фейки в медіапросторі, що поширює країна – окупант (дезінформацію, недостовірні дані, провокаційні наклепи та ін.) та уникати маніпуляцій. Наприклад, програма «Медіаосвіта» вже охопила понад 10 000 педагогів [15, с. 45].

У такий складний та напружений час у країні не слід забувати про підтримку митців і культурних ініціатив. Так, Фонд підтримки українських митців під час війни допоміг профінансувати понад 200 проєктів, серед яких фільми, виставки та театральні постановки на тему війни.

Актуальною залишається залучення та допомога української діаспори, яка активно організовує заходи на підтримку культури за кордоном. Наприклад, у Канаді щороку проходить фестиваль «Українські дні», який сприяє популяризації української культури.

Необхідно пам'ятати про існуючі приклади міжнародного досвіду, які можливо використати в Україні, адаптуючи до внутрішніх проблем. Крім того,

ЮНЕСКО активно впроваджує проєкти для захисту освітньої та культурної спадщини, такі як програма «Культура миру» [12, с. Z]. Зарекомендували себе позитивно ініціативи громадських організацій. З них відомі програми організацій, як-от Save the Children, акцентують увагу на культурному вихованні дітей у зонах конфлікту [18, с. 2]. Організація Save the Children проводить програми культурної адаптації для дітей-біженців, що сприяє інтеграції в нові спільноти.

Враховуючи ризики, що виникли в Україні під час воєнного стану, спричиненого збройним нападом країною-агресором виникла нагальна потреба напрацювання стратегії попередження загроз у сфері освіти та культури. Активніше проваджується міжнародне співробітництво в рамках Програми ООН, такі як «Освіта для всіх», спрямовані на вирішення проблем доступу до освіти у країнах, що розвиваються. У межах ЮНЕСКО діє Конвенція про охорону культурної спадщини під час збройних конфліктів, яка сприяє збереженню пам'яток. У збереженні культурної спадщини допоможе описана вище цифровізація культурних об'єктів, А саме, створення 3D-моделей архітектурних пам'яток у рамках ініціативи СуArk, що посприяє їхньому збереженню для майбутніх поколінь [13, с. 12].

Освіта та культура є незамінними фундаментальними компонентами та елементами

гуманітарної безпеки. Попередження загроз у цих сферах вимагає комплексного підходу, що включає державні програми, цифровізацію, міжнародну співпрацю та громадські ініціативи.

Попередження загроз у цих сферах можливе лише за умови об'єднання зусиль урядів, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Цифровізація, інновації та міжкультурна співпраця є основними стратегіями збереження цих важливих сфер у кризові періоди.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що інтеграція освіти, культури та цифрових технологій є ключовим фактором у забезпеченні гуманітарної безпеки. Розроблені підходи сприятимуть підвищенню рівня міжкультурного діалогу, розвитку критичного мислення та адаптації суспільства до глобальних викликів. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням емпіричної бази для перевірки запропонованих моделей, а також із розробкою конкретних освітніх програм і цифрових платформ, орієнтованих на різні цільові аудиторії.

Гуманітарна безпека у сфері освіти та культури є одним із пріоритетів національної стійкості України під час війни. Завдяки міжнародній підтримці, впровадженню інноваційних рішень і мобілізації громадянського суспільства держава зберігає ці важливі сфери навіть у кризові часи. Надалі акцент має бути на відновленні інфраструктури, протидії інформаційним загрозам та підтримці культурної спадщини.

Література

1. Іваненко С. Глобалізація та освіта: виклики сучасності. Київ: Наукова думка, 2020. 276 с.
2. Петрова Л. Міжкультурна комунікація: теорія і практика. Львів: Світ, 2019. 195 с.
3. Коваленко О. Цифрова трансформація у гуманітарній сфері. Харків: Основа, 2021. 304 с.
4. Сидоренко В. Освіта і культура у забезпеченні безпеки суспільства. *Науковий журнал*. 2022. №3. С. 28–35.
5. Гончарук Т. Цифровізація освіти: вплив на суспільні процеси. Одеса: Пальміра, 2020. 142 с.
6. Андрієнко М. Інноваційні підходи до формування культурної політики. *Гуманітарний вісник*. 2021. №5. С. 48–52.
7. Семенова А. Освітні програми для розвитку міжкультурного діалогу. *Вісник освіти*. 2020. №2. С. 75–81.
8. Шевченко І. П. Технології популяризації культурної спадщини. Полтава: Полтавський університет, 2021. 220 с.
9. Даниленко О. Державна політика у сфері гуманітарної безпеки. *Соціальний вимір*. 2022. №4. С. 94–99.
10. Закон України "Про національну безпеку України" від 05.07.2018. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

11. Концепція гуманітарної безпеки ООН, 1994. URL: <https://www.un.org/humansecurity>.

12. ЮНЕСКО. Конвенція про охорону культурної спадщини під час збройних конфліктів, 1954. URL: <https://unesdoc.unesco.org>.

13. CyArk. Ініціативи цифровізації культурних пам'яток, 2020. URL: <https://www.cyark.org>.

14. Мінкультури України. Статистичні дані щодо руйнувань культурної спадщини, 2023. URL: <https://mkp.gov.ua>.

15. Міністерство освіти і науки України. Освітня платформа «Всеукраїнська школа онлайн», 2023. URL: <https://mon.gov.ua>.

16. Європейська комісія. Проект «EU4Education», 2023. URL: <https://europa.eu>.

17. ЮНІСЕФ. Допомога українським дітям під час війни, 2023. URL: <https://unicef.org>.

18. Save the Children. Програми підтримки дітей у зонах конфліктів, 2022. URL: <https://savethechildren.org>.

Анотація

Осейко Д. А. Попередження загроз гуманітарної безпеки у галузі освіти та культури в Україні під час воєнного стану. – Стаття.

Гуманітарна безпека у сфері освіти та культури є критично важливим аспектом національної стійкості України, особливо під час воєнного стану. У статті розглядаються основні загрози гуманітарній безпеці, що виникають унаслідок збройного конфлікту, спричиненого агресією російської федерації. До ключових викликів належать руйнування освітньої інфраструктури, знищення культурної спадщини, русифікація на окупованих територіях, дезінформація та пропаганда. Наводяться конкретні приклади руйнування шкіл, музеїв та культурних пам'яток, таких як музей Григорія Сковороди чи об'єкти культурної спадщини в Маріуполі.

У статті проаналізовано зусилля держави щодо забезпечення гуманітарної безпеки: відновлення освітньої інфраструктури, цифровізація культурних об'єктів, створення онлайн-освітніх платформ та мобільних навчальних центрів. Наголошується на важливості міжнародної підтримки, зокрема проектів ЄС та ЮНЕСКО, спрямованих на відновлення освітніх закладів і збереження культурної спадщини.

Акцентується на інноваційних підходах до подолання загроз, таких як інтеграція медіаграмотності у навчальні програми, розвиток дистанційної освіти, створення цифрових архівів культурних пам'яток і впровадження міжнародних культурних обмінів. Розглянуто ініціативи міжнародних організацій, наприклад, програма CyArk для створення 3D-моделей пам'яток, а також гуманітарні проекти «Save Ukrainian Heritage» та підтримка українських дітей у європейських країнах. Підкреслюється важливість об'єднання зусиль урядів, міжнародних партнерів і

громадянського суспільства для забезпечення захисту освіти та культури. Висновки статті спрямовані на розробку стратегій попередження загроз, збереження національної ідентичності, історичної пам'яті та забезпечення сталого розвитку суспільства навіть у кризових умовах.

Ключові слова: гуманітарна безпека, освіта, культура, війна, загрози, збройний конфлікт, культурна спадщина, інформаційна безпека, доступ до освіти, цифровізація, соціальна згуртованість, міжнародна співпраця, інновації, медіаграмотність, збереження культурних цінностей.

Summary

Oseiko D. A. Prevention of Humanitarian Security Threats in the Fields of Education and Culture in Ukraine During Martial Law. – Article.

Human security in the field of education and culture is a critically important component of Ukraine's national resilience, especially during martial law. This article examines the primary threats to human security arising from the armed conflict caused by Russian aggression. Key challenges include the destruction of educational infrastructure, the obliteration of cultural heritage, russification in occupied territories, disinformation, and propaganda. Specific examples of damage to schools, museums, and cultural landmarks, such as the Hryhoriy Skovoroda Museum or heritage sites in Mariupol, are provided.

The article analyzes the state's efforts to ensure human security, such as restoring educational infrastructure, digitizing cultural objects, creating online educational platforms, and deploying mobile learning centers. It emphasizes the importance of international support, including EU and UNESCO projects aimed at restoring educational institutions and preserving cultural heritage.

Innovative approaches to overcoming threats are highlighted, including integrating media literacy into curricula, developing distance education, creating digital archives of cultural landmarks, and implementing international cultural exchanges. Initiatives by international organizations, such as CyArk's program for creating 3D models of landmarks, as well as humanitarian projects like "Save Ukrainian Heritage" and support for Ukrainian children in European countries, are discussed.

The author emphasizes the necessity of uniting efforts by governments, international partners, and civil society to protect education and culture. The article's conclusions focus on developing strategies for threat prevention, preserving national identity, historical memory, and ensuring the sustainable development of society even under crisis conditions.

Key words: humanitarian security, education, culture, war, threats, armed conflict, cultural heritage, information security, access to education, digitalization, social cohesion, international cooperation, innovations, media literacy, preservation of cultural values.

УДК 141::2-15+2-17

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.14>

А. О. Пальчик

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1247-1734>кандидат філософських наук,
викладачІнституту богословських наук Непорочної Диви Марії
Кам'янець-Подільської дієцезії Римо-католицької церкви

ПАНЕНТЕЇЗМ ТА ІНШІ ТЕЇСТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА ДЕМАРКАЦІЇ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Постановка проблеми. Термін «теїзм», вжитий у широкому значенні, може охоплювати будь-які концепції, релігійні доктрини чи теорії, в яких передбачається існування істоти, яку можна назвати Божеством. Натомість у вузькому значенні, зважаючи на різноманітність радикально відмінних концептів Бога, цим терміном окреслюється спільний корінь релігійних доктрин іудаїзму, християнства і ісламу, «згідно з яким Бог є досконалим і особовим буттям, відмінним від світу, а світ залишається у відношенні до Нього у (несеміричній!) постійній і абсолютній залежності» [15, с. 326]. Також на позначення теїзму у вузькому значенні деякими авторами застосовується термін «класичний теїзм» або «традиційний теїзм», тим самим вказуючи на існування «некласичних» теїстичних доктрин типу деїзму чи панентеїзму, який є об'єктом нашого дослідження. У літературі за темою також можна зустріти трактування панентеїзму як «рафінованої версії» пантеїзму (Я. Добешевський), або розуміння його як вдосконаленої версії класичного теїзму (Ю. Жицінський). Розповсюджене у словниках визначення панентеїзму як філософсько-релігійної концепції, згідно з якою *світ існує у Богові*, ще не дає достатнього розуміння його специфіки. Більш того, спроби окреслення «панентеїстичного мінімуму» стають ще складнішими, коли враховуємо різноманітність варіантів панентеїстичної моделі [1].

Аналіз останніх досліджень є частиною основного змісту даної статті. На вступі лише варто звер-

нути увагу на те, що авторів публікацій з нашої проблематики можна поділити на апологетів панентеїзму, критично налаштованих до класичного теїзму (Ч. Хартшорн, Ф. Клейтон, ін.) та представників класичного теїзму (напр., Я. Войтисак), у працях яких відчувається серйозний скепсис до панентеїстичної моделі відношення «Бог – світ».

Мета даної статті полягає в характеристиці методів, за допомогою яких сучасні автори (К. Пфейфер, Ч. Хартшорн, М. Брідді, Ф. Клейтон та ін.) намагаються визначити специфічні риси панентеїстичної концепції відношення «Бог – світ».

Виклад основного матеріалу. Карл Пфейфер у своїй статті «Naïve Panentheism» [12] висвітлює поняття панентеїзму у його порівнянні з класичним теїзмом та пантеїзмом за допомогою «кіл Ейлера». Класичний теїзм представлений двома діаграмами, що виражають Бога і світ як окремі субстанції: на першій з них кола просторово відділені, а на другій – мають спільну точку дотику (Рис. 1а і 1б). При цьому, аби чіткіше відрізнити класичний теїзм від деїзму, від більшого кола до меншого додається стрілка, яка має вказувати на можливість втручання Бога у світ.

Аби показати відмінність панентеїзму від класичного теїзму, Пфейфер пропонує наступні дві діаграми, де світ, згідно з визначенням панентеїзму, «існує (міститься) у Богові»:

На Рис. 2а менше коло, що представляє світ, знаходиться всередині більшого кола, яке пред-

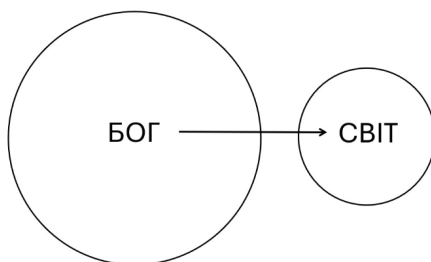

Рис. 1а. Класичний теїзм

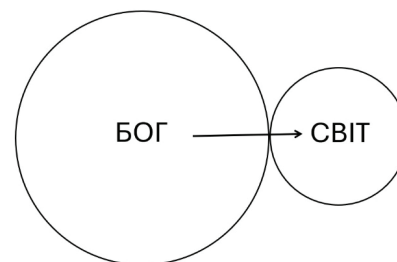

Рис. 1б. Класичний теїзм

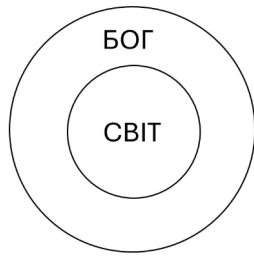

Рис. 2а. Панентеїзм

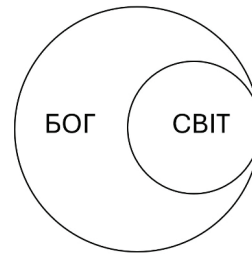

Рис. 2б. Панентеїзм

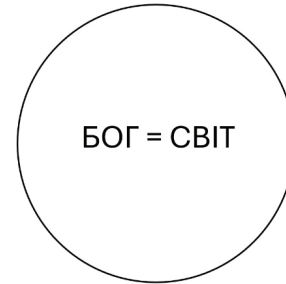

Рис. 3. Пантеїзм

ставляє Бога: «Світ міститься всередині Бога, а взаємодія Бога зі світом представлена спільним місцем розташування точок уздовж внутрішнього кола». Рис. 2б також зображує мале коло (світ) усередині більшого (Бог), але зі спільною точкою дотику. У цьому місці Пфейфер подає два можливих тлумачення тези про існування світу «у Богові»: «1. Світ є у Богові, але світ не є частиною Бога; 2. світ є у Богові і є частиною Бога». Щоб більш наглядно продемонструвати проблему різниці між панентеїзмом і класичним теїзмом, автор звертається до наступного порівняння: як апендикс, так і вишнева кісточка, що випадково потрапила в організм, перебувають «в тілі»; проте, якщо апендикс є частиною тіла, то у випадку кісточки (як чужорідного тіла) такого сказати не можна. Відповідно до такої аналогії, світ, перебуваючи в Богові, може належати або не належати до Його природи [12, с. 128–129].

Далі Пфейфер стверджує, що діаграма 2б за змістом дорівнює діаграмі 1а, а також першій інтерпретації, згідно з якою світ не належить до Божої природи. Він пояснює свою думку наступним чином: «Якщо світ не є частиною Бога, і ми уявляємо точку контакту (Рис. 16 і 2б – А.П.) як петлю, то повертаючи коло, що міститься усередині, подібно до дверей, ми фактично отримуємо 1а. Відкриття “дверей” не залишить круглої діри у великому Божому колі тому, що... якщо ви вилучите щось з Бога, весь Бог однаково буде там». У цьому випадку світ виявляється не чимось на зразок «апендикса», але «кісточкою», видалення якої не призведе до жодної втрати для організму (відповідно – Бога). Таким чином, прийменник *в* у цьому контексті не можна розуміти як «утримання в собі»: «панентеїзм вимагає частки [у Божій природі – А.П.], в іншому випадку він калапсує в [класичний – А.П.] теїзм». Отже, аби надати панентеїзму суттєвого змісту, відмежовуючи його від класичного теїзму, Пфейфер обстоює тезу про необхідність визнання у панентеїстичній моделі «божественного» характеру світу як частини Бога [12, с. 129].

Пфейфер не приділяє особливої уваги порівнянню панентеїзму з пантеїзмом, лише ілюструючи другий з них за допомогою наступної діаграми:

Відсутність коментарів до наведеної діаграми може пояснюватися очевидністю різниці між пантеїзмом та іншими концепціями, де Бог та світ не ототожнюються і, відповідно, представлені двома колами. Отже, для Пфейфера, як можна судити з аналізу, представленому у його статті, першочерговим завданням було відмежування класичного теїзму від панентеїзму; натомість пантеїзм, як це видно на діаграмах, виявляється радикально відмінним від них обох.

Ілюструючи відмінність панентеїзму від інших моделей, Пфейфер відзначає ефективність наведених діаграм, які вирізняються наочністю та простотою сприйняття, проте вказує на загрозу невластивого їх розуміння. Застосовуючи двовимірні кола евклідової геометрії, які мають певну довжину окружності, слід пам'ятати, що представлений за їхньою допомогою Бог не має властивостей, притаманних геометричним фігурам. Отже, буквально сприйняття подібних діаграм (чи інших просторових метафор) може призвести до викривленого розуміння Божих властивостей (як зауважує Борг, немає жодних перепон, аби замість двовимірних діаграм уявити собі тривимірні; щоправда певні труднощі можуть з'явитися зі спробою їхньої візуалізації). На думку Пфейфера, слід «зосередитися на просторовості на більш абстрактному рівні топологічних просторів, серед яких евклідові та інші геометричні простори є лише окремими випадками» [12, с. 136–137; 2, с. 51]. Здається слушним у цьому контексті також навести думку Ю. Жицінського про неприпустимість дотримання сучасною людиною середньовічних уявлень, згідно з якими Бог (а також інші

духовні істоти) займає якесь конкретне місце у фізичному просторі [9, с. 206].

У своїй розлогій аналітичній статті М. Стенмарк порівнює панентеїзм не тільки з класичним теїзмом і пантеїзмом, але й деїзмом. Спільним для них усіх (включно з пантеїзмом) автор вважає твердження про особовий характер Бога – «мінімальний особовий теїзм» (*minimal personal theism* – МРТ). Окрім цієї тези існують й інші, визнання яких обумовлюється або заперечується тим чи іншим різновидом теїзму:

- (1) Онтологічна різниця між Богом і світом;
- (2) Світ у своєму походженні є залежним від Бога як свого творця;
- (3) Можливість існування Бога без цього (або іншого) світу; відповідно – незалежність Бога від світу у своєму існуванні;
- (4) Незалежність існування світу після його створення Богом;
- (5) Залежність створеного світу у своєму існуванні від постійної творчої діяльності Бога;
- (6) Онтологічне включення в себе світу Богом (світ – частина Бога);
- (7) Залежність Божого існування від світу;
- (8) Онтологічна тотожність Бога зі світом; усі речі є «частинами або аспектами Бога» [14, с. 24–28].

Отже, усі теїстичні концепції Стенмарк характеризує як МРТ з додаванням наступних тверджень: для деїзму – (14); традиційного (класичного) теїзму – (1–3, 5); панентеїзму – (2, 5, 6, 7; два останні мають пояснювати сенс складових «rap» і «en» у терміні); пантеїзму – (7, 8). Наступні наведені тези Стенмарк розглядає у межах дискусії між пантеїстами та класичними теїстами стосовно проблематики чутливості і всемогутності Бога, а також осмислення Абсолюту в категоріях процесуалізму та панпсихізму:

- (9) Нездатність Бога переживати емоції (напр., смуток чи страждання унаслідок дії творінь);
- (10) Здатність Бога переживати емоції;
- (11a) Божа всемогутність має характеризуватися принаймні можливістю створення світу та підтримання його подальшого існування (у панентеїстичній версії (11b) додатково вказується на можливу необхідність заміни цього світу іншим та підтримання його як свого «тіла»);
- (12) Абсолютна доброта, співчутливість та любов Бога;
- (13) Переконаючий і непримусовий характер Божої сили;
- (14) «Бог, як і все інше, що існує, є процесом або, принаймні, його найкраще сприймати як процес» [14, с. 29–37].

М. Стенмарк, подібно як і Пфайфер, вважає, що суттєва різниця між класичним теїзмом і панентеїзмом полягає у наступному: якщо у першому констатуємо радикальну онтологічну різницю між

Богом і світом (а Бог не потребує світу для власного існування), то у другому «Бог (онтологічно) включає [в себе – А.П.] світ і у своєму існуванні є залежним від світу» [14, с. 41].

У своїй критичній статті Я. Войтисьяк також зосереджується на порівнянні панентеїстичної та класичної теїстичної концепцій. Реконструкція другої з них, як він зазначає, відбувається за допомогою уявлень про Бога як Творця, а також Божої досконалості («Бог як абсолютно досконале буття»). Так, посилаючись на думку Ансельма Кентерберійського, можна стверджувати, що Бог є буттям, більше якого неможливо нічого помислити. Отже, «плюсуючи» Бога і світ, не отримуємо нічого більшого, ніж Бог; також у випадку, якби Бог не створював світу, жодної досконалості не було б втрачено. Відповідно, разом зі створенням світу з'явилося більше істот, але не збільшилося ні буття як такого, ані досконалості [15, с. 327–328; 13, с. 8–9, 19]. Таким чином, спільним як для класичного теїзму, так і панентеїзму – на думку Н. Грегерсена – є «рівняння» $\Pi - \text{Б} = 0$ і $\Pi \neq \text{Б}$ (де Π – це природа (світ), а Б – Бог). Панентеїсти також приймають істинність твердження: $\text{Б} + \Pi = \Pi$ (відносно: $\text{Б} + \Pi > \text{Б}$). Таке розуміння відкидається класичними теїстами, для яких «в остаточному онтологічному рахунку»: $\text{Б} + \Pi = \text{Б}$ або $\text{Б} + \Pi < \text{Б}$. Іншими словами, якщо сутність (онтологічного) панентеїзму є підкреслення стосунків Бога зі світом, допущення якої-небудь (навіть найслабшої, хоча б тільки пізнавальної) залежності Бога від світу [означає, що – А.П.] Бог панентеїзму не може бути – подібно до Бога теїзму – абсолютно досконалим і суверенним сущим» [15, с. 327–328].

Чарльз Хартшорн, розбудовуючи теорію процесуального панентеїзму, для окреслення власної доктрини застосовував також терміни «сурреалізм», «суперрелятивізм» і «неокласичний теїзм». За допомогою понятійних комбінаторик, ним опрацьованих і представлених у вступі об'ємної праці «Philosophers speak of God», впорядковується низка онтотеологічних доктрин, на тлі яких має виразніше виступити специфіка панентеїзму. Основою першої комбінаторики становлять наступні п'ять вступних понять, позначених символами:

- E** (eternal) – буття вічне і незмінне,
- T** (temporal) – буття часове і змінне,
- C** (conscious) – буття самосвідоме,
- K** (knowing) – буття (стосовно світу) всезнаюче,
- W** (world-inclusive) – вміщення Богом у собі усіх речей світу як власних складових [6, с. 16].

Відповідно, класичний теїзм, за Хартшорном, виражався би як ЕСК: вічне, самосвідоме і всезнаюче буття. Натомість «формулою пантеїзму» була б комбінація усіх наявних тверджень – Е, Т, С, К та W. Отже, ЕТСКW, панентеїзм, є моделлю, де Бог виступає як самосвідоме і всезнаюче Сущє,

яке характеризується одночасно (аспектно) як вічністю (і незмінністю), так і часовістю (і змінністю), і яке охоплює світ, разом з тим залишаючись відмінним від нього. Незважаючи на критику запропонованих Хартшорном ідей з боку деяких авторів, Войтисяк вважає, що заслугою цього процесуального теїста стало звернення уваги на багату різноманітність відомих до того часу концепцій Бога, можливість їх впорядкування та виявлення потенціалу, прихованого у наведеному підході. Сама панентеїстична модель, розроблена Хартшорном, стала плодом аналізу різноманіття теїстичних концепцій [6, с. 16–22; 15, с. 316–317].

Панентеїзм, як синтез класичного теїзму з пантеїзмом, став для Хартшорна «відкриттям» завдяки т. зв. «закону полярності», згідно з яким «протилежності остаточно виявляються взаємозалежними корелятами» [6, с. 2]. Філософ звертає увагу на інтелектуальну тенденцію сприйняття лише «однополярних» доктрин на кшталт згаданих класичного теїзму чи пантеїзму. Натомість доктрина панентеїзму є «диполярною», оскільки дозволяє аспектно співіснувати таким бінарним опозиціям, як вічність і часовість, трансцендентність й іманентність тощо. Однополярні ж доктрини – пояснює цю думку Войтисяк – є наслідками «абсолютизації одного з цих членів опозиції за рахунок іншого члену шляхом штучного абстрагування, тобто відірвання одного від іншого». Таким чином Хартшорн закликає відмовитися від категоричності альтернативи «або – або», замінивши її альтернативою «... і також ...» [15, с. 317]

Ідея диполярності була виражена Хартшорном за допомогою наступної комбінаторики:

C (cause) – Бог як універсальна причина усіх речей;

W (world) – буття, що містить всі речі у їхній цілісності;

A (Supreme Abstraction, nonreflexive form) – абсолютно досконале буття (без можливості вдосконалення);

R (Supreme Concrete, reflexive form) – умовно досконале буття (з можливістю вдосконалення) [6, с. 503, 508].

У даному випадку протилежними «полюсами» виступають **C** і **W**, відповідно – класичний («трансцендентний») теїзм і пантеїзм. Як бачимо, ці поняття-символи набирають більш об'ємного змісту, однак залишаються «абстрактними чи негативними крайнощами, відірваними від реальності. Цього не можна сказати про панентеїзм – **CW**, що являє собою “вищий синтез” і “золоту середину”. Подібна ситуація виникає з наступною парою понять – **A** і **R**: абсолютна досконалість, за Хартшорном, також є наслідком абстрагування реальної досконалості, а що стосується поняття умовної досконалості, то намагатися тлумачити її без уявлення про досконалість абсолютну не має сенсу. Як наслідок, властивою концепцією Бога, виявляється поєднання (подібно, як і в першій комбінаториці) усіх понять воедино – **CWAR**, тобто панентеїзм [6, с. 503, 507–508, 512; 15, с. 317].

Аспектність панентеїстичного уявлення про Бога, представленого Хартшорном, полягає на тому, що однополярні (за його окресленням) концепції (класичний теїзм і пантеїзм в усьому різноманітті їхніх типів) виступають аспектами більш адекватної, диполярної концепції. Перший аспект виражає ідею абсолютно досконалого і незмінного Бога як контингентної причини, а другий – умовно досконалу цілісність світу, що розвивається. «Насправді, однак, Бог і світ залишаються у взаємній вдосконалюючій та необхідній взаємодії. Бог, як причина світу (**C**), присутній у ньому, або навіть охоплює чи конститує його (**W**); він сам по собі є абсолютним і незмінним ідеалом (**A**), який у розвитку світу лише реалізується і збагачується (**RT**)» [15, с. 318].

Авторству Хартшорна належать й інші комбінаторики. Одна з них, проаналізована в «Aquinas to Whitehead. Seven Centuries of Metaphysics of Religion», характеризується відносною простотою, спираючись лише на дві категорії – випадковості та необхідності. У даній комбінаториці застосовуються дві пари символів: **C** і **N**, **c** і **n**. Перша з них (**C**, **N**) використовується у відношенні до Бога, а друга (**c**, **n**) – до світу. Відповідно до типу характеристики, що застосовується до Бога чи світу (подвійної або одиничної), стає можливим виділення дев'яти моделей, що, у свою чергу, зводяться до трьох груп:

«1. Панентеїзм та наближені до нього концепції: 1.1. **NC/nc** (філософія процесу), 1.2. **NC/n**, 1.3. **NC/c** (соцініанство).
2. Класичні підходи: 2.1. **N/nc** (Арістотель), 2.2. **N/n** (стоїки, Спіноза – пантеїзм), 2.3. **N/c** (середньовічна філософія, особливо Тома Аквінський – класичний теїзм).
3. Редукційні підходи: 3.1. **C/nc**, 3.2. **C/n**, 3.3. **C/c**» [7, с. 18; 15, с. 318].

Згодом в енциклопедичній статті «Panthéism and panentheism» (2005) Хартшорн доповнив вищевказану комбінаторику наступними символами: > (вміщення світу у Богові: пантеїзм і три типи панентеїзму), (відсутність світу у Богові: Арістотель, теїзм), ? (неокресленість відношення приналежності світу до Бога, притаманна підходам у третій групі). У даній статті автор надав характеристику різних підходів у формі таблиці, що утворюється шляхом перехрещування двох поділів. Критерієм першого з цих поділів є Божа природа, а другого – природа світу. Відповідно до першого критерію передбачаються три можливі варіанти:

1. Бог не може не існувати, а отже є абсолютно необхідним буттям – N...: теїзм, пантеїзм, Арістотель,

2. Бог (навіть вічний) може не існувати, а отже є можливим (відносним) буттям – C...: три редуційні підходи,

3. Бог не може не існувати, але певні його аспекти є випадковими, а отже Він є буттям з подвійною природою, у якому поєднуються необхідність із випадковістю – NC...: три типи панентеїзму [15, с. 319].

Другий критерій знаходиться в асиметричному відношенні до попереднього:

«1. світ може не існувати: ...с (передусім теїзм);

2. світ не може не існувати: ...n (передусім пантеїзм);

3. може не існувати наш світ, проте не може не існувати який-небудь світ: ...сn» (Арістотель, один з редуційних підходів, а також панентеїзм у стислому значенні) [8, с. 6961; 15, с. 319].

Звісно, що представляючи різні моделі відношення Бога до світу, Хартшорн намагається захистити панентеїстичну концепцію у її стислому сенсі, виражену формулою $NC > сn$. У цій формулі представлена подвійна природа як Бога, так і світу; також у ній виражається відношення охоплення світу Богом. Автор не сумнівається у перевазі даної концепції над усіма іншими з огляду на її дипольність та синтетичність. «Такий панентеїзм ($NC-sn$) являє тут собою повний синтез онтологічних можливостей, повніший від інших підходів (також теїзму $N-c$), що також створює дистанцію між однорідними підходами (такими, як пантеїзм $N-n$). Останній підхід є близьким до панентеїзму завдяки ідеї охоплення ($>$), але й віддаляється від нього завдяки ідеї біполярності та ідеї асиметрії між Богом та світом» [15, с. 319].

Інший представник сучасного панентеїзму, Філіп Клейтон пропонує розглядати панентеїзм як певний діапазон філософсько-релігійних тверджень між класичним теїзмом і пантеїзмом: «Панентеїзм знаходить своє місце як частина континууму, що простягається від

класичного теїзму до пантеїзму» [4, с. 251]. Усі твердження, починаючи від суто класично-теїстичного, і закінчуючи суто пантеїстичним, розміщені у наступному порядку:

1. Бог створив світ як окрему субстанцію. За своєю природою ця субстанція відділена від Бога, що, однак, не заперечує божественної присутності у світі.

2. Бог радикально іманентний світові.

3. Бог веде світ до себе.

4. Світ перебуває (принаймні метафорично, але й, можливо, у більш радикальному сенсі) у Богові.

5. Відношення «Бог – світ» у певному сенсі аналогічне відношенню між розумом і тілом.

6. Світ і Бог (в залежності від концепцій тих чи інших авторів: умовно або необхідно) взаємодіють.

7. Світ і Бог не є двома різними сутностями; існує лише одна субстанція, яку можна назвати «природою»/«Богом» [11, с. 58].

Як можна побачити на схемі, названої «панентеїстичною парасолькою» (або «наметом»), Клейтон включає у концепт панентеїзму 5 тез, що межують з крайнощами класичного теїзму та пантеїзму. На пограниччі з класичним теїзмом (2) панентеїзм стверджує «радикальну іманентність Бога світові», і ця його радикальність є тією рисою, що відділяє його від звичайного твердження про присутність Бога у світі (класичний теїзм). Межа між панентеїзмом і пантеїзмом проходить через питання про відмінність між Богом і світом. Великою перевагою панентеїзму, на думку Клейтона, є те, що він у питанні відношення «Бог – світ» не вимагає вибору між єдністю або відмінністю, але пропонує «діалектичну відповідь, а саме – “єдність в різниці”» [4, с. 251–252; 11, с. 59].

Подібно до проблеми демаркації панентеїзму підійшов М. Брірлі, окресливши п'ятнадцять тверджень, що виражають «континуум від класичного теїзму до пантеїзму» [5, с. 194]: «(1) Бог є відокремлений від космосу. (2) Космос буде в Богові. (3) Бог присутній у космосі.

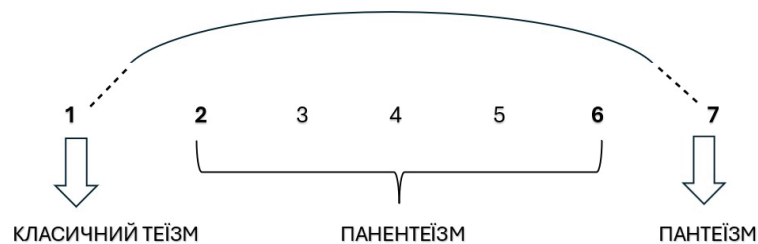

Рис. 4. «Панентеїстична парасолька»

(4) Бог охоплює [contains] космос. (5) Космос має вплив на Бога (напр., Бог страждає). (6) Бог діє в і через космос. (7) Космос є таїнством або чимось сакраментальним. (8) Бог проникає космос. (9) Бог є фундаментом космосу. (10) Космос є тілом Бога. (11) Бог вміщує космос так, як ціле вміщує частину. (12) Бог і космос нерозривно переплітаються. (13) Бог є залежним від космосу. (14) Бог є диполарним. (15) Бог є цілковито залежним від космосу або обсяг понять є тотожним» [3, с. 636–637]. «Панентеїстична віра» починається з четвертого твердження, поділяючи спільні з класичним переконання аж до восьмого пункту. Відмінності панентеїстичної моделі виражаються передусім у пунктах (8) та (9), натомість у деяких версіях можуть простягатися і далі. Пункт (13) можна розуміти двояко: або сам Бог вибирає свою залежність від світу, або ця залежність є детермінованою. «Остаточно панентеїзм зводиться до трьох найважливіших принципів: Бог є невіддільний від космосу; космос має вплив на Бога; Бог є чимось більшим, ніж космос» [5, с. 195].

У своїй статті «The Difficulty with Demarcating Panentheism» Муллінз не задовольняється розглянутими ним спробами відмежувати панентеїзм від класичного теїзму (Б. Гьокке) та пантеїзму (Ф. Клейтон). Не розуміючи сприйняття панентеїстичної моделі як «серединного шляху» між класичним теїзмом та пантеїзмом, він шукає незаперечного критерію, за яким ту чи іншу концепцію можна визначити як панентеїстичну. Для віднайдення такого «панентеїстичного мінімуму» він ставить наступні умови: це має бути «пропозиція, яка (а) говорить про Бога щось унікальне, чого не говорять інші моделі, і (б) вона має висвітлювати твердження про те, що всесвіт [існує – А.П.] у Богові» [10, с. 337–342]. Стосовно першої умови Муллінз знаходить рішення, пропонуючи прийняти абсолютні час і простір як атрибути Бога, посиляючись на ідеї Н. Орезма, П. Гассенді, І. Ньютона та С. Кларка. Натомість «фізичний простір і час існують в межах метафізичного простору і часу Бога» [10, с. 342].

Розвиваючи свою думку, Муллінз далі пише: «Це задовольняє умову (а), оскільки робить унікальне твердження про Бога, якого не роблять інші моделі Бога. Класичні теїсти зазвичай стверджують, що Бог створює простір і час, і тому простір і час не є атрибутами Бога. Деякі неокласичні та відкриті теїсти стверджують, що абсолютний час є необхідним супутнім буттям Бога (наприклад, Кларк і Свінберн), але вони не наполягають на тому, що абсолютний простір і час є божественними атрибутами. Отже, це дає панентеїсту спосіб відмежувати своє розуміння Бога від теїстів». На відміну ж від пантеїзму,

у панентеїзмі «всесвіт не тотожний абсолютному простору і часу. Всесвіт існує в абсолютному просторі і часі». Отже, як вказує Муллінз, стає можливим уникнути помилки пантеїзму, де різниці між фізичним та метафізичним часом і простором не існує, що означає ототожнення Бога і Всесвіту. Разом з цим виконується й друга умова: прийменник «в» можна застосувати у буквальному (а не метафоричному) значенні: «Всесвіт [знаходиться – А.П.] буквально у Богові, оскільки простір і час є атрибутами Бога» [10, с. 343]. Пфейфер зауважує, що категорії абсолютних часу і простору залучаються також іншими неокласичними теїстами та представниками «відкритого» теїзму, однак в їхніх концепціях ці категорії не виступають атрибутами Бога, залишаючись у статусі «необхідних супутніх» буття Бога реалій [12, с. 129].

Передусім слід звернути увагу на те, що евристичний підхід Муллінза запрошує звільнитися від необхідності співставлення панентеїзму з низкою теїстичних моделей («теїзмів»), число яких поступово росте. Однак така цікава пропозиція залишає деякі питання без відповідей. Напр., неясним є відношення між субстанцією та атрибутом: якщо Бог і світ виступають як субстанції, а абсолютний час і абсолютний простір – атрибутами Бога, то чи можливим є, аби «Всесвіт як субстанція містився в атрибутах»? Якщо так, то відбувається ототожнення субстанції з атрибутами, що (за Арістотелем і Фреге) не є можливим. Отже, на думку Пфейфера, користь пропозиції Муллінза обмежується лише встановленням різниці між панентеїзмом і класичним теїзмом [12, с. 130]. Також сумнівною є пропозиція Муллінза щодо чисто метафізичного підходу до проблематики у той час, коли практика застосування різноманітних метафор у працях панентеїстів вже стала нормою.

Висновки. Аналіз розглянутих у даній статті праць свідчить про складність визначення «панентеїстичного мінімуму» навіть у порівнянні з іншими теїстичними (у широкому розумінні цього слова) концепціями. Специфіка панентеїзму виражається за допомогою наступних методів: 1. *порівняльного*, здійсненого за допомогою діаграм (Пфейфер), комбінаторики (Хартшорн), математичних дій (Греггерсен), визначенні і співставленні характерних для тієї чи іншої теїстичної концепції тверджень (Стенмарк), виділення діапазону панентеїстичних тверджень серед низки інших теїстичних тез (Клейтон, Брірлі); та *евристичного* (Муллінз), застосованого з метою віднайдення унікального критерію, яким би відрізнявся панентеїзм. Труднощі у застосуванні порівняльного методу пов'язані з необхідністю вступного визначення

суттєвих ознак («мінімуму») для усіх теїстичних концепцій, з якими порівнюється панентеїзм. Натомість амбіційна пропозиція відмовитися від співставлення панентеїстичних доктрин з іншими теїстичними вченнями, намагаючись віднайти для перших унікальну складову, відсутню в других, також натрапляє на низку методологічних труднощів, обговорення яких може стати темою окремого дослідження.

Література

1. Пальчик А. О. Типології панентеїзму: аналіз сучасних підходів. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. № 3. 2024. С. 214–223.
2. Borg M.J. *The God We Never Knew: Beyond Dogmatic Religion to a More Authentic Contemporary Faith*. San Francisco: Harper, 1997.
3. Brierley M.W. *The Potential of Panentheism for Dialog between Science and Religion*. *The Oxford Handbook of Religion and Science* / ed. Ph. Clayton, Z. Simpson. New York: Oxford University Press, 2006.
4. Clayton Ph. *Panentheism Today / In Whom We Live and Move and Have Our Being: Panentheistic Reflections on God's Presence in a Scientific World* / Eds Ph. Clayton, A. Peacocke. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2004. Pp. 251.
5. Figas-Skrzypulec J. *Drogi myśli od nauk przyrodniczych do teologii. Zapośredniczenia metafizyczne i epistemologiczne*. *Teologia nauki* / Red. J. Mączka, P. Urbańczyk. Kraków: Copernicus Center Press, 2015. S. 173–202.
6. Hartshorne Ch., Reese W.L. *Philosophers Speak of God*. Chicago: The University of Chicago Press, 1953. XIV+535 p.
7. Hartshorne Ch. *Aquinas to Whitehead. Seven Centuries of Metaphysics of Religion*. The Aquinas Lecture, Milwaukee: Marquette University Publications, 1976.
8. Hartshorne Ch. *Pantheism and Panentheism / Encyclopedia of Religion* / Ed. L. Jones. 2005. Vol. 10. Detroit: Macmillan Reference. Pp. 6960–6965.
9. Jasiński K. *Józefa Życińskiego koncepcja transcendencji Boga jako głębi bytu. Idea – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych*. 2014. No XXVI. S. 205–220.
10. Mullins R.T. *The Difficulty with Demarcating Panentheism*. *Sophia*. 2016. Nr 55. Pp. 325–346
11. Park D.-S. *The God–World Relationship Between Joseph Bracken, Philip Clayton, and the Open Theism (2012)*. *CGU Theses & Dissertations*. Paper 43. URL: http://scholarship.claremont.edu/cgu_etd/43
12. Pfeifer K. *Naïve Panentheism. Na ve Panentheism*. *Panentheism and Panpsychism: Philosophy of Religion Meets Philosophy of Mind*. Paderborn: Mentis, 2020. Pp. 123–138.
13. Sokolowski R. *The God of Faith and Reason. Foundations of Christian Theology*. Notre Dame–London: University of Notre Dame Press, 1982.
14. Stenmark M. *Panentheism and its neighbors*. *International Journal for Philosophy of Religion*. 2019.

Nr 85. Pp. 23–41. URL: <https://doi.org/10.1007/s11153-018-9687-9>

15. Wojtyśiak J. *Panenteizm*. W związku z poglądami Józefa Życińskiego, Charlesa Hartshorne'a i innych przedstawicieli zwrotu panenteistycznego. *Roczniki Filozoficzne*. T. LX. Nr 4. 2012. S. 313–337.

Анотація

Пальчик А. О. Панентеїзм та інші теїстичні концепції: проблема демаркації у сучасних дослідженнях. – Стаття.

У даній статті розглядається проблематика окреслення сутності панентеїзму як однієї з теїстичних (у широкому розумінні) моделей відношення «Бог – світ», згідно з якою світ існує у Богові. В проаналізованих у ній публікаціях на нашу тему можна виділити два основні підходи у спробах визначення «панентеїстичного мінімуму»: 1. підхід, у якому сутнісне ядро панентеїзму визначається завдяки порівнянню різних панентеїстичних доктрин з іншими теїстичними концепціями (деїзм, класичний теїзм, пантеїзм тощо) і 2. спроби впровадження у панентеїстичну концепцію унікального онтологічного елементу, відсутнього в інших різновидах теїзму. Перший з них представлений статтею К. Пфейфера, який намагається окреслити специфіку панентеїзму за допомогою діаграм («кіл Ейлера»), передусім зосереджуючись на його порівнянні з класичним теїзмом; роботи М. Стенмарка, який знаходить спільну тезу для усіх теїстичних концепцій (особовість Бога), а далі співставляє їхні специфічні положення; праць Н. Грегерсена і Ч. Хартшорна, які у співставленні панентеїзму з іншими концепціями намагаються застосовувати методи формалізації (математичні дії, комбінаторика). Особливістю методу, застосованого Хартшорном є те, що він дозволяє синтезувати у панентеїстичній моделі класичний теїзм і пантеїзм. Інший підхід представлений статтею Р.Т. Муллінза, у якій автор відкидає метод порівняння панентеїзму з іншими концепціями і пропонує прийняти для першого з них тезу про існування абсолютного часу і простору як атрибуту Бога, у якому міститься Всесвіт, наближаючись таким чином до буквального (а не метафоричного) тлумачення формули «все у Богові». Як перший, так і другий підхід залишаються вразливими на критику і потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: панентеїзм, класичний теїзм, пантеїзм, філософія релігії, відношення «Бог – світ».

Summary

Palchuk A. O. Panentheism and Other Theistic Concepts: The Problem of Demarcation in Contemporary Studies. – Article.

This article examines the problem of delineating the essence of panentheism as one of the theistic (in a broad sense) models of the God–world relationship, according to which the world exists in God. In the publications analyzed on this topic, two main approaches can be identified in attempts to define the «panentheistic minimum»: 1. an approach in which the essential core of panentheism is determined by comparing various panentheistic doctrines with other theistic concepts (deism, classical theism, pantheism, etc.) and 2. attempts to implement a unique

ontotheological element into the panentheistic concept that is absent in other varieties of theism. The first of them is represented in the article by K. Pfeifer, who tries to outline the specifics of panentheism using diagrams («Euler's circles»), primarily focusing on its comparison with classical theism; the works of M. Stenmark, who finds a common thesis for all theistic concepts (the personality of God), and then compares their specific positions; the works of N. Gregersen and Ch. Hartshorn, who try to apply formalization methods (mathematical operations, combinatorics) in comparing panentheism with other concepts. The peculiarity of the method used by Hartshorne is that it allows for the synthesis of

classical theism and pantheism within the panentheistic model. Another approach is presented in the article by R.T. Mullins, in which the author rejects the method of comparing panentheism with other concepts and proposes to accept for the first of them the thesis of the existence of absolute time and space as an attribute of God in which the universe is contained, thus approaching the literal (rather than metaphorical) interpretation of the formula «everything in God». Both the first and the second approaches remain vulnerable to criticism and require further research.

Key words: panentheism, classical theism, pantheism, philosophy of religion, God–world relationship

УДК (141+330.34) (004.9)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.15>

А. Ю. Самарський

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2619-0394>

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ІДЕЙ АКАДЕМІКА В.М. ГЛУШКОВА В ХХІ СТ.

Постановка проблеми. В контексті розвитку інформаційних технологій та поширення їх ролі в суспільному житті, наявною є проблема всебічного осмислення цього процесу. Надзвичайно важливим у філософському дослідженні цього феномену є звернення до ідей вчених, які вважаються засновниками кібернетики. Зокрема, для нас надзвичайний інтерес являє вітчизняний вчений академік В.М. Глушков, один з піонерів кібернетики, який заклав потужне ідейне підґрунтя подальшого розвитку сфери ІТ та створив багато наукових прогнозів, що й досі продовжують підтверджуватись. Головною метою його життя було створення Загальнодержавної автоматизованої системи управління (ЗДАС), яка передбачала впровадження інформаційних технологій у багатьох сферах суспільного життя. Те, що зараз у сфері управління набуло назву «цифрової трансформації» або цифровізації, було передбачено в проєкті ЗДАС як одна з головних компонент. Тренди держуправління останніх років, як створене у вересні 2019 року Міністерство цифрової трансформації України або концепція «держави в смартфоні», були запропоновані українською кібернетикою ще півстоліття тому, проте це досі мало висвітлюється в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що ідеї В.М. Глушкова та історію інформаційних технологій в Україні досліджували вітчизняні вчені, зокрема Б.М. Малиновський [12], який був провідним істориком вітчизняної кібернетики, інформаційних технологій та комп'ютерної техніки. Донька академіка – В.В. Глушкова та С.О. Жабін [2] проводили паралелі між концепцією ЗДАС та сучасною концепцією інформаційного суспільства. Найбільший внесок у дослідження філософських та соціально-економічних ідей В.М. Глушкова зробили Ю.В. Капітонова [1] та В.Д. Піхорович [3].

Ідейна спадщина В.М. Глушкова викликає зацікавленість багатьох іноземних дослідників. Найбільш відомі американські історики інформаційних технологій – Б. Пітерс [13] та С. Герович [6], а також німецький дослідник М. Грюнберг [9]. Проте, залишаються без уваги дописи та статті в західній науковій та науково-популярній

періодиці, які можуть містити цікаву інформацію щодо розвитку ідей академіка Глушкова.

Мета статті полягає в дослідженні розвитку філософської та соціально-економічної ідейної спадщини В.М. Глушкова, зокрема, в аналізі ідей сучасних західних вчених щодо проєкту ЗДАС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після смерті В.М. Глушкова одна з найближчих його соратниць Ю.В. Капітонова уклала книгу «Кібернетика: питання теорії та практики», де було зібрано роботи різних років академіка, які у популярній формі висвітлюють основні питання кібернетики. Очевидно, що вона прекрасно розуміла, яку велику роль грала філософія в ідейній спадщині її вчителя. Філософським поглядам В.М. Глушкова було присвячено окремий розділ «Філософські і методологічні аспекти розвитку кібернетики», який показово був першим. Також філософські ідеї частково висвітлюються в розділі «Моделювання процесів мислення». Економічні та соціальні погляди В.М. Глушкова висвітлені переважно в розділі «Кібернетика і управління»: перш за все детально розглядаються проблеми автоматизації виробництва, впровадження автоматизованих систем управління (АСУ), проблеми побудови загальнодержавної автоматизованої системи управління (ЗДАС), проблеми управління суспільним, науковим та технічним розвитком.

Велику увагу соціально-економічним та філософським поглядам Глушкова приділено в книзі Ю.В. Капітонової та О.А. Летичевського «Парадигми та ідеї академіка В.М. Глушкова». У шостій главі наводиться ретельний опис вимог, які висував В.М. Глушков до побудови економічної моделі з огляду на його бачення суспільного розвитку. Автори книги чудово розуміли та підтримували ідеї В.М. Глушкова. Технології організаційного управління та в цілому систему, які не враховують розвиток промисловості та розвиток суспільства, вони називають застарілими. Зауважимо, що це стосується не тільки управлінської системи СРСР в 60-ті роки, а й сучасних методів управління економікою, адже останні мало в чому змінилися з XVIII століття. Глушковські управлінські ідеї та принципи, навпроти, ґрунтувалися на передових

досягненнях науки і техніки та на діалектичному розумінні суспільного розвитку.

Кількісні зміни у науці, техніці, промисловості призводять до якісних стрибків в системі виробництва, які Віктор Михайлович називав інформаційними бар'єрами. Перехід такого бар'єра передбачав докорінну зміну системи управління. Зокрема, другий інформаційний бар'єр вимагав не тільки застосування комп'ютерних мереж в управлінні економікою, переходу до безпаперової інформатики, паралельного (а не лише послідовного) методу керування науково-технічним прогресом тощо, а й заміни самої економічної моделі з ринкової на нетоварну.

Головний управлінський принцип Глушкова, на який вказують Ю.В. Капітонова та О.А. Летичевський, принцип цілісності (або принцип комплексного чи системного підходу) вкрай важливий для розуміння його концепції: «у впровадженні ЕОМ в управління економікою Глушков бачив комплексний процес, що передбачає обов'язкове вирішення багатьох питань організаційного, економічного, соціального і психологічного характеру. Була необхідна повна перебудова усєї системи управління, удосконалення усєї системи документів, переведення їх на машинні носії, автоматизація документообігу, що дозволяла б радикально позбавитися від паперового потоку і повною мірою використовувати можливості машини» [1, с. 165]. Саме комплексний підхід вимагав створення глобальної системи управління, починаючи від впровадження АСУ на рівні підприємств та галузей, закінчуючи ЗДАС в масштабах країни.

Восьма глава книги присвячена філософським основам кібернетики та деяким досягненням Глушкова в цій сфері. Не будучи філософами за фахом, автори, проте, обирають філософськи грамотний підхід і починають розгляд з того ж, з чого починав засновник кібернетики Н. Вінер. Останній виводив її з філософії. Проте, як зазначають автори, в СРСР саме «філософи та економісти спочатку негативно поставились до кібернетики як до науки і всіляко перешкоджали її розповсюдженню в країні» [1, с. 234] через недостатню компетенцію Вінера в філософії.

Автори зауважують, що Вінер викладав свої ідеї в розповідному стилі та не сформулював і систематично не виклав методи та задачі нової науки. Для кібернетики США та Західної Європи до середини 50-х років було характерне захоплення філософськими аспектами. Поява ЕОМ дозволила зрозуміти, в якому напрямку і як розвивати кібернетику. Проте на Заході поява комп'ютерів зосередила науковців на математичних та технічних аспектах, практично відкинувши філософське підґрунтя і перетворивши її на «computer science».

Як відомо, у нас розвиток кібернетики пішов інакшим шляхом. Глушкову була необхідна філо-

софська база, завдяки якій можна було б розробляти машини, системи та «штучний інтелект» (який Віктор Михайлович спочатку бачив як аналогію людському інтелекту). Осмислення філософського підґрунтя, як зазначається в книзі, привело Глушкова до перевизначення терміну «кібернетика». Якщо французький вчений А.М. Ампер запропонував цей термін для позначення майбутньої науки про управління суспільством, а Н. Вінер, згідно з назвою його книги, визначав кібернетику як «науку про управління та зв'язок в тварині та машині» (про управління в суспільстві він пише в наступній своїй книзі «Кібернетика і суспільство»), то В.М. Глушков бачив кібернетику як науку про загальні закони отримання, збереження, передачі та перетворення інформації в складних системах.

Філософська широта погляду Глушкова дозволила закласти ідейні основи вітчизняної кібернетики як багатосторонньої науки. Під поняття складної системи підпадає надзвичайно широкий спектр: від технічних систем до живих організмів та суспільства. Відповідні вимоги ставилися до методів, понять та категоріального апарату кібернетики, перш за все, базових понять, таких як управління, інформація, складність, системність, дискретність, ймовірність тощо. Відповідно, з'явилися підрозділи: теоретична кібернетика, технічна кібернетика, економічна кібернетика, біологічна кібернетика та ін. Біологічна кібернетика, зокрема, мала б прояснити проблему людського мислення, яка цікавила Віктора Михайловича в контексті розробки штучного інтелекту. Проте цей умовний поділ ніколи не заважав йому бачити кібернетику і її задачі цілісно, що підтверджує справа усього його життя – проєкт ЗДАС.

У кінці глави «Філософські основи кібернетики» автори наводять наступні слова: «Філософське осмислення феномену “кібернетика” і “обчислювальна техніка” може і має вестись прискореними темпами. Адже від цього, зокрема, залежить наше розуміння таких важливих речей, як життя конкретних людей, природа штучного життя, конструкція (будова) комп'ютерів їх вплив на соціальний (і не тільки соціальний) аспект життя суспільства в цілому» [1, с. 254]. Врешті, це ще раз говорить про актуальність дослідження філософських ідей В.М. Глушкова, філософського підґрунтя кібернетики, та суспільних змін, що багатьма людьми пов'язуються з все більш стрімким проникненням інформаційних технологій в їх життя.

Зарубіжні дослідники в основному приділяють увагу соціально-економічним ідеям Глушкова в контексті його проєкту ЗДАС, а сам цей проєкт, як правило, зводять до певного аналогу інтернету.

У 2008 році у США вийшла стаття співробітника Інституту історії науки ім. І. Ньютона Мас-

сачусетського технологічного інституту Слави Геровича «ІнтерНет: Чому Радянський Союз не створив національну комп'ютерну мережу» [6]. Ця стаття була написана на основі вивчення розсекречених матеріалів ЦРУ. В статті відзначається, що американський уряд під час холодної війни розглядав проєкт Загальнодержавної автоматизованої системи управління економікою (ЗДАС) як «радянську кібернетичну загрозу». У доповідній записці ЦРУ для президента Дж. Кеннеді у 1962 році зазначалось, що реалізація проєкту ЗДАС В.М. Глушкова дасть СРСР величезну перевагу, а ігнорування «кібернетичної загрози» призведе до програшу США в холодній війні.

У 2009 році в США побачила світ велика стаття професора університету м. Талси (штат Оклахома) Бена Пітерса «Чому зазнав невдачі радянський інтернет?», в якій він дуже ретельно досліджує погляди В.М. Глушкова і те, що ним було зроблено для створення ЗДАС. Дана публікація, як і наступні роботи Пітерса, були натхненні наданим йому ще до її публікації рукописом статті наукового керівника його докторської дисертації С. Геровича.

У 2016 році була опублікована вже книга Бена Пітерса «Як не оплутати сіткою країну. Непроста історія радянського інтернету» [13]. Книга присвячена історії обчислювальних мереж та мережевих технологій 60-х – 80-х років ХХ століття. Автор аналізує різноманітні підходи до побудови таких мереж, у тому числі проєкт загальнодержавної автоматизованої системи управління В.М. Глушкова. На початку книги він задається питанням: чому в СРСР не вдалося побудувати загальнонаціональну комп'ютерну мережу на кшталт ARPANET в Сполучених Штатах. Публікації книги передувала кропітка робота автора в архівах Національної бібліотеки України, НАН України, РАН, Київського інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова, а також з особистим архівом В.М. Глушкова і архівом його доньки В.В. Глушкової. Крім того, Б. Пітерс опирається на американські джерела: окремі доповідні записки в ЦРУ і на інтерв'ю відомих вчених, робота яких була пов'язана з розробкою проєкту ЗДАС.

В першому розділі автор описує період історії кібернетики до 60-х років ХХ ст. на Заході та в СРСР. Також він порівнює принципові відмінності ARPANET П. Берана, «КІБЕРСІН» С. Біра та ЗДАС В.М. Глушкова. Цікавим моментом є те, що Пітерс вказує на принципову різницю КІБЕРСІН та ЗДАС з одного боку та ARPANET з іншого. Перші проєкти він порівнює з «мозком та нервовою системою» (мережею), яка керує «тілом» (нацією), в той час, як останній – з «мозком без тіла». Так метафорично, але водночас дуже точно Бен Пітерс показує різницю між ЗДАС та інтернетом. В другому розділі Пітерс описує непросту

історію протистояння «традиційних, ліберальних та кібернетичних економістів» в СРСР та відзначає, що в економічній думці 60-х років ХХ ст. В.М. Глушков в боротьбі з економістами-товарниками виявився справжнім новатором, навіть радикальнішим за Л.В. Канторовича. У розділах 4 та 5 викладається вже доволі відома історія ЗДАС, починаючи з розробки та спроб впровадження ЗДАС (ЄДМОЦ) до кінця 80-х років, коли для керівництва СРСР проєкт став неактуальним.

В подальшому буде розглянуто, чому Б. Пітерс виніс у назву книги порівняння ЗДАС з інтернетом, хоча на сторінках самої книги він правильно викладає суттєві положення проєкту і порівнює його з «фабрикою в межах нації».

У своїй книзі Пітерс неодноразово наводить приклади того, як філософія була одним з джерел кібернетики в західних країнах. Тому він ретельно досліджує виступи проти кібернетики, особливо з боку філософів. При цьому автор демонструє ґрунтовні філософські знання, коли розглядає, на ідеї яких філософів опирався Н. Вінер, та які саме його висловлювання та ідеї дали підставу для критики кібернетики на початку 50-х років у СРСР. Врешті, Бен Пітерс робить висновок, що у кінці 40-х – на початку 50-х років у СРСР була хвиля критики цілої низки нових наук, що з'явилися на Заході, і кібернетика не стала винятком. Але вже у 1955 році ставлення до Вінера та кібернетики кардинально змінилось. Що стосується філософських поглядів В.М. Глушкова, Пітерс наголошує (і це, напевно, важливо для нього), що ще в старших класах Глушков прочитав в оригіналі книги Гете та Гегеля «Філософія історії» (насправді В.М. Глушков вказував, що з Гегеля прочитав «Лекції з історії філософії» та «Філософію природи»). Напевно, це автор наводить не просто для «галочки», адже раніше він теж постійно підкреслював роль філософії в появі та розвитку кібернетики.

Книга «Як не оплутати сіткою країну. Непроста історія радянського інтернету» стала науковою сенсацією в 2016 році та викликала широкий резонанс у науковому середовищі. Не менш цікавими є огляди та рецензії цієї книги в пресі. Їх опублікували багато шанованих на Заході ЗМІ та наукових періодичних видань. Наведемо декілька таких рецензій.

«Nature», один з найпопулярніших наукових журналів в світі, 28 квітня 2016 року надрукував огляд на дану книгу професора історії Майкла Гордіна під назвою «За межами Інтернет» [8]. Дописувач доволі точно визначає головну задачу, яку мала б вирішувати ЗДАС: «ідея полягала в тому, щоб використовувати обробку інформації в реальному часі, щоб з'єднати економічні затрати та результати, зробивши планову економіку водночас функціональною та адаптивною».

Що стосується причин того, що система була відхилена, Гордін наводить декілька причин; проте він виключає як причину технічну сторону та ідеологічну – на його думку, кібернетика відповідала філософсько-матеріалістичному світогляду та плановому підходу до економіки.

Популярний шведський таблоїд «Svenska dagbladet» 30 липня 2016 року опублікував статтю Мартіна Крага «Радянський Інтернет мав замінити Сталіна» [11], в якій висловлюється думка, що спроба В.М. Глушкова створити свою комп'ютерну мережу в СРСР – це була вимога часу, обумовлена, з одного боку протистоянням у холодній війні з США, а з іншого – розвитком обчислювальної техніки, який давав таку можливість. Проте автор значно звужує ідею ЗДАС, кажучи лише про «прототип Інтернету». Зауважуючи про «основи мережевого суспільства», які були несумісні з цензурою та політичною системою СРСР, він має на увазі лише інформаційну складову, не розуміючи, що впровадження ЗДАС передбачало значно глибшу суспільну трансформацію.

Лана Гершон, оглядачка видання «SaMP Anthropology» Дослідницького університету Райса (Х'юстон, штат Техас), побудувала рецензію у формі інтерв'ю з Беном Пітерсом [7]. Особливу увагу в ньому було приділено так званому «філософським аспектам кібернетики» (тут під філософією кібернетики Пітерс має на увазі принципи побудови комп'ютерних мереж). Він критикує уявлення ранньої кібернетики про мозок як ідеальний процесор, зауважуючи, що таке уявлення неправильне і було сформоване в західній індивідуалістичній ідеології в ранньобуржуазну епоху. Виходячи з неправильного уявлення, що розум функціонує як комп'ютер, кібернетика, однак, зуміла досягти значних успіхів в створенні архітектури мереж. Проте жодний проект великих комп'ютерних мереж на практиці не схожий на людський розум.

Британська телерадіомовна корпорація «BBC» 26 жовтня 2016 року опублікувала статтю Кріса Баранюка під назвою «Чому забутий радянський Інтернет був приречений із самого початку?» [4]. Назва відображає основний натяк автора, що проєкт ЗДАС не підходила для радянської системи через негнучкість її управлінського апарату. Хоч автор пише, що ЗДАС була призначена для управління економікою, але він також не бачить тут різниці з інтернетом.

Одна з найпопулярніших газет Іспанії «El Mundo» 19 жовтня 2018 року опублікувала своєрідний огляд на книгу Бена Пітерса під назвою «Кібертонія: секретний проєкт створення Інтернету в СРСР у середині минулого століття» [5]. Попри те, що автор Хорхе Бенітес в назві, замість ЗДАС, написав «Кібертонія», яка немає ніякого відношення до ЗДАС, і чомусь нею названий

«секретний проєкт створення Інтернету», в тексті статті наводяться відомості, що значно ближчі до істини. Наприклад, що комп'ютерна мережа мала б об'єднати 200 центрів країни у «автоматизовану систему збору та обробки інформації для обліку, планування та управління народним господарством», планувалася «розробка електронної платіжної системи, свого роду соціалістичного PayPal, яка припинила б обіг банкнот і монет», ідея безнаперової інформатики, об'єднання в мережу наукових центрів. Врешті, наводиться думка В.М. Глушкова, що всі ці заходи спрямовані на «створення більш ефективної економіки».

Фелікс Геррманн з Дослідницького центру Східної Європи Бременського університету, оглядаючи книгу Бена Пітерса, ставить дещо інші акценти, ніж у вищенаведених газетах. Він справедливо пов'язує розвиток кібернетики в СРСР зі спробою вирішити економічні проблеми планової економіки. Тому в огляді приділяється велика увага проєкту ЗДАС В.М. Глушкова як альтернативі ринкових реформ в економіці СРСР, що проводились при прем'єр-міністрі Олексії Косигіні в 60-х роках. Геррманн зазначає, що ЗДАС не була схожа ні на системи планування ресурсів підприємства (ERP), котрі розроблялись на Заході у 70-х роках, ні на інтернет. «Інтернет у заголовку, – пише автор огляду, – мабуть, пов'язаний із маркетинговими міркуваннями – як у випадку зі статтею Слави Геровича 2008 року про ЗДАС. Але це не єдина схожість творів обох авторів. Кожен, хто читав монографію С. Геровича з радянської кібернетики, зазнає деякого дежавю під час читання перших 50 сторінок книги Бена Пітерса. Пітерс залишається настільки прив'язаним до свого наставника (стор. 208), що запозичує у нього цілі заголовки (стор. 30, 191)» [11]. Наприкінці свого матеріалу Геррманн висловлює жаль з приводу того, що Пітерс, провівши десятки інтерв'ю з сучасниками Глушкова і дослідниками проєкту ЗДАС, майже не прокоментував їх. А тому сподівається, що подальші роботи в київських архівах дозволять виявити «справжні скарби в галузі економіки та високих технологій» [11].

Висновки. Проведене дослідження вказує на різницю у підходах до ідейної спадщини В.М. Глушкова у вітчизняних та західних вчених. В той час, як західні дослідники під філософськими ідеями кібернетики зазвичай мають на увазі загальні та абстрактні ізольовані принципи та категорії, які покладені в понятійний апарат даної науки, вітчизняні вчені, маючи більш ґрунтовну філософську підготовку, роблять спробу показати всезагальний зв'язок мислення, науки та суспільного розвитку, влучно виділяючи відповідні категорії та принципи. Через це західні дослідники переважно концентрують увагу на концепції ЗДАС, абстрактно ототожнюючи її

з інтернетом та з електронною платіжною системою. Проте сучасні проблеми застосування ІТ в економіці та необхідність пошуку альтернатив пануючих економічних підходів, змушують деяких західних вчених (зокрема, Германна) проявляти більший масштаб мислення, знаходити та актуалізувати інші ідеї Глушкова щодо управління економікою та соціальними процесами.

З вищенаведеного огляду випливає, що більшості з дослідників не вистачає філософської глибини розгляду, зокрема нерозуміння принципу цілісності та єдності далеких і близьких цілей в проекті ЗДАС, які розумів В.М. Глушков. Це звужує поле їхніх досліджень та не дозволяє розглянути об'єкт у всезагальному зв'язку. Отже, це вимагає від нас подальшого висвітлення та концептуалізації філософського підґрунтя кібернетики. Критично важливо переосмислити ідеї Глушкова для розв'язання сучасних викликів, пов'язаних із цифровою трансформацією суспільства. Його наукова спадщина може стати джерелом нових підходів у розробці економічних та управлінських моделей, що відповідають викликам цифрового світу. Відновлення інтересу до його ідей може сприяти подальшому розвитку суспільства, особливо в умовах глобальних змін.

Література

1. Капітонова Ю. В., Легичевський О. А. Парадигми та ідеї академіка В.М. Глушкова. Київ: Наук. думка, 2003. 355 с.
2. Морозов А. О., Глушкова В. В., Жабін С. О. Наукові та організаційні принципи інформаційного суспільства в проекті ОГАС 1980 р. Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. 2013. № 71. С. 921–926.
3. Піхорович В. Д., Самарський А. Ю. Еволюція філософських та соціально-економічних поглядів академіка В. М. Глушкова. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2022. Т. 13, № 1. С. 151–156.
4. Baraniuk C. Why the forgotten Soviet internet was doomed from the start [Електронний ресурс]. BBC – Homepage. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20161026-why-the-forgotten-soviet-internet-was-doomed-from-the-start> (дата звернення: 01.09.2024).
5. Ben tez J. Cybertonia: el proyecto secreto de la URSS para crear internet hace medio siglo [Електронний ресурс]. ELMUNDO. URL: <https://www.elmundo.es/papel/historias/2018/10/19/5bc89f1546163fb7378b462f.html> (дата звернення: 01.11.2024).
6. Gerovitch S. InterNyet: why the Soviet Union did not build a nationwide computer network [Електронний ресурс]. *History and Technology*. 2008. Vol. 24, no. 4. С. 335–350. DOI: <https://doi.org/10.1080/07341510802044736> (дата звернення: 21.11.2024).
7. Gershon I. Ben Peters on his new book, How Not to Network a Nation [Електронний ресурс]. *CaMP Anthropology*. URL: <https://campanthropology.org/2016/08/01/ben-peters-how-not-to-network-a-nation/> (дата звернення: 10.11.2024).
8. Gordin M. D. Technology: Beyond the 'InterNyet' [Електронний ресурс]. *Nature*. 2016. Vol. 532, no. 7600. С. 438–439. DOI: <https://doi.org/10.1038/532438a> (дата звернення: 31.10.2024).
9. Gr nberg M. Automating away the centre? Optimal planning and the menace of bureaucratization [Електронний ресурс]. *Competition & Change*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1177/10245294231218868>.
10. Herrmann F. Rezension zu: B. Peters: How not to network a nation [Електронний ресурс]. *H-Soz-Kult. Kommunikation und Fachinformation für die Geschichtswissenschaften*. URL: <https://www.hsozkult.de/review/id/reb-23850> (дата звернення: 14.11.2024).
11. Kragh M. Sovjetiskt internet skulle ersätta Stalin [Електронний ресурс]. *Svenska dagbladet*. 2016. 30 липня. С. 33. URL: <http://www.svd.se/sovjetiskt-internet-skulle-ersatta-stalin/om/kultur:under-strecket>.
12. Malinovsky B. N. *Pioneers of Soviet Computing* / Edited by Anne Fitzpatrick; translated by Emmanuel Aronie [Електронний ресурс]. N.p.: published electronically, 2010. URL: http://www.sigcis.org/files/sigcismc2010_001.pdf.
13. Peters B. *How not to network a nation: The uneasy history of the Soviet internet*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2016. 298 p.

Анотація

Самарський А. Ю. Розвиток філософських та соціально-економічних ідей академіка В.М. Глушкова в ХХІ ст. – Стаття.

У статті розглянуто ідейну спадщину академіка В.М. Глушкова, видатного вченого та одного з засновників кібернетики. Розглянуто його основні філософські та соціально-економічні ідеї, зокрема ті, які стосуються його проекту Загальнодержавної автоматизованої системи управління (ЗДАС). Цей проект передбачав масштабне впровадження інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя, що робить його ідеї актуальними в умовах сучасної цифрової трансформації. У статті акцентується увага на зв'язку концепцій Глушкова з сучасними тенденціями розвитку цифрових технологій, такими як електронне урядування та цифровізація економіки. Особливу увагу приділено аналізу філософських засад кібернетики, які Глушков вважав ключовими для створення інтегрованих управлінських систем. Його принцип цілісності, що передбачає системний підхід до вирішення соціальних та економічних проблем, може претендувати на важливе місце в управлінських моделях ХХІ століття.

Досліджені сучасні наукові та науково-популярні роботи, присвячені ідеям В.М. Глушкова. Зокрема, у роботах українських вчених акцентовано на його внесок у розвиток філософських та економічних ідей. Закордонні дослідники зосереджуються переважно на проекті ЗДАС, порівнюючи його з інтернетом. Водночас останні недооцінюють багатогранність підходів вченого, зокрема його прагнення до інтеграції технічних, соціальних та філософських аспектів.

Встановлено, що філософські ідеї Глушкова, зокрема його принцип цілісності та концепція інформаційних бар'єрів, мають велике значення для сучас-

ного управління. Глушков наголошував на необхідності створення інтегрованих систем управління, які б враховували всі аспекти суспільного життя, включно з впровадженням безпаперової інформатики, мережових структур та переходом до нетоварної економіки. Проте, його ідеї, як показує дослідження, залишаються недостатньо вивченими навіть сьогодні. Навпроти, актуалізація цих ідей може надати новий поштовх розвитку інформаційних технологій у гармонії з потребами людства.

Ключові слова: Глушков, філософські основи кібернетики, цифровізація, ЗДАС, інформаційні технології, управління.

Summary

Samarskyi A. Yu. Development of the Philosophical and Socio-Economic Ideas of Academician V.M. Glushkov in the 21st Century. – Article.

The article explores the intellectual legacy of Academician V.M. Glushkov, a prominent scientist and one of the founders of cybernetics. It examines his core philosophical and socio-economic ideas, particularly those related to his project of the Nationwide Automated Management System (OGAS). This project envisioned the large-scale implementation of information technologies across all areas of public life, making Glushkov's ideas highly relevant in the context of modern digital transformation. The article emphasizes the connection between Glushkov's concepts and current trends in digital technology development, such as e-governance

and economic digitalization. Special attention is paid to the analysis of the philosophical foundations of cybernetics, which Glushkov considered essential for creating integrated management systems. His principle of integrity, which advocates a systemic approach to addressing social and economic issues, holds significant potential for management models in the 21st century.

The study analyzes contemporary academic and popular science works dedicated to Glushkov's ideas. Ukrainian scholars focus on his contribution to the development of philosophical and economic thought, while foreign researchers primarily examine the OGAS project, often comparing it to the internet. However, these researchers tend to underestimate the multidimensionality of Glushkov's approaches, particularly his efforts to integrate technical, social, and philosophical aspects.

It has been established that Glushkov's philosophical ideas, particularly his principle of integrity and the concept of informational barriers, are of great importance for modern governance. Glushkov emphasized the necessity of creating integrated management systems that would address all aspects of public life, including the adoption of paperless informatics, networked structures, and a transition to a non-commodity economy. Nevertheless, as the study shows, his ideas remain insufficiently explored even today. On the contrary, their actualization could provide a new impetus for the development of information technologies in harmony with human needs.

Key words: Glushkov, philosophical foundations of cybernetics, digitalization, OGAS, information technologies, management.

УДК 215:165.12

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.16>

Ю. В. Ситайло

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3838-0814>

аспірант кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ВІЗАНТИЗМ ЯК РЕЛІГІЙНЕ ВЧЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я

Постановка проблеми. Для глибокого розуміння візантизму як основи православного релігійного вчення важливо спочатку застосувати ключові особливості візантійської цивілізації. Візантійська імперія виникла через розподіл Римської імперії на східну та західну частини, що стало можливим завдяки політичним ініціативам імператора Костянтина Великого (приблизно 285–337 рр., правління 306–337 рр.). Він переніс столицю держави до міста Візантії, розташованого на перехресті Європи та Азії. За легендою, нову столицю планували заснувати на місці стародавнього Іліона, який пов'язаний з подіями Троянської війни. Проте, згідно з переказами, Господь вказав інше місце, вільне від язичного впливу, символізуючи новий початок.

Мешканці Візантії ідентифікували себе як ромеїв, а свою культуру називали ромеївською. Ця цивілізація гармонійно об'єднала елементи елліністичної спадщини та християнської традиції. Завдяки цьому виникли цікаві культурні паралелі, наприклад, порівняння Діви Марії з богинею Афіною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Іщук Н.В. аналізує адаптаційний потенціал візантизму, наголошуючи на його здатності інтегруватися в різні культурні та політичні системи. Досліджує соборність як ключову ідею візантійської ідеології, яка вплинула на формування української церковної і політичної традиції. Донченко О., Романенко Ю. зосереджуються на архетипах соборності та етатизму, які Візантія передала українській політичній культурі, особливо в контексті державотворення. Шевчук С.Ф. вивчає взаємодію візантійської спадщини з українським менталітетом та європейською орієнтацією, підкреслюючи її роль у культурній ідентичності України.

Арнольд Тойнбі аналізує вплив візантійської цивілізації на світову історію, підкреслюючи її значення як перехідної ланки між античністю та європейським Середньовіччям.

Загалом європейські дослідники розглядають Візантію як модель політичної централізації, яка вплинула на формування ідеї "священної держави" у східноєвропейських культурах. Досліджують роль візантійської культури у трансформації західнохристиянських традицій через обмін ідеями та мистецтвом.

Поглиблення аналізу взаємодії візантійської спадщини з локальними культурами. Дослідження впливу візантизму на політичну думку, зокрема через концепції соборності, етатизму та теократії. Вивчення культурної спадщини Візантії в релігійному, естетичному та соціально-філософському аспектах. Ці дослідження відображають актуальність візантизму як феномену, що продовжує впливати на різні аспекти сучасних культур і суспільств.

Мета статті виявляється у визначенні значення візантизму для соціального та державного устрою того періоду й аналізі його впливу на формування української релігійно-державної ідеї.

Виклад основного матеріалу. Візантійська імперія проіснувала понад тисячу років, від свого заснування до падіння Константинополя під ударами османів у 1453 році. в цей час тут сформувалася і набула розвитку унікальна форма християнства – православ'я.

Візантійське православ'я мало важливі особливості, які відрізняли його від західного католицизму:

1. Воно не визнавало верховенства папи Римського над єпископами, що не ввійшли до юрисдикції Риму.

2. Відкидало догмат про те, що єдина повнота Христової Церкви можлива лише через Римо-католицьку церкву.

3. Будь-яка помісна церква, яка дотримувалася апостольського наступництва та зберігала чистоту віри, визнавалася повноцінною.

4. Проголошувало принцип соборності, відповідно до якого дари Святого Духа доступний кожному члену Церкви [8, с. 213].

Однією з примітних рис історії Візантії є її зовсім скромний внесок у сферу культурної творчості. потенційно на довгу історію та значні ресурси, імперія так і не досягла масштабних успіхів у філософії, соціальній, моральній чи політичній думці. У галузі художньої літератури, живопису, музики, скульптури та театру Візантія також не створила європейських шедеврів, які можна було б поставити в один ряд із досягненнями античної Греції, здобувши Відродження чи Нового часу.

Проте назвати Візантію культурно неспроможною було б несправедливим. Її основна місія полягала не у створенні містечок шедеврів, а в адаптації

християнства до соціокультурних особливостей народів, які населяли східні регіони імперії. Ця релігійна творчість стала ключовим історичним завданням Візантії. Таким чином, імперія зробила значний вплив на слов'янські народи, серед яких особливе місце займала Київська Русь – одна з головних духовних «спадкоємниць» Візантії.

Християнство, яке прийняла Київська Русь, не було універсальним християнством, а представляло саме візантійський його варіант зі всіма властями його особливостями та недоліками. У той же час русичі внесли в цю духовну традицію елементи своєї ментальності та унікальної психології. Існує думка, що Русь не тільки зберегла візантійську традицію, але й певною мірою зменшила її біблійний зміст, позбавивши його живої духовності. Як зазначав стародавній пророк, вона почала «накладати правило на правило, заповідь на заповідь».

Русичі прийняли пишну візантійську риторику як зразок, закріпили її в практичній діяльності, змінили шкірне прагнення на ритуал і надали релігійним текстам форму суворих правил та законів. Це сприяло формуванню унікального підходу до християнства, що відображає поєднання впливу Візантії та власних культурних особливостей [6, с. 135-136].

Християнський дух, який утвердився на Русі, перетворився став важким тягарем для народу. протягом століть візантійська версія християнства – православ'я – частіше віддаляла людей від Христа, ніж наближала до Нього. Водночас ці риси міцно закарбувалися в колективній пам'яті й передавалися з по

Все, що Русь, а згодом і Україна, успадкували від Візантії, постійно описується термінами «візантизм» і «візантизм». Ці поняття мають спільні риси, але між ними є й відмінності. «Візантизм» корисний як культурологічна категорія, тоді як «візантизм» має соціально-політичне зн.

Ще одна різниця підтримує їхню оцінку. «Візантизм» постійно асоціюється з позитивними явищами, тоді як «візантизм» нерідко сприймається як явище з негативними ха

Візантизм знайшов відображення у багатьох аспектах суспільного та культурного життя: переході від латини до грецької мови в імперії, етнічному різноманітті правлячих еліт, формуванні світогляду, що поєднує елліністичні та східні традиції, а також у культурному впливі на прикордонні народи, зокрема східних слов'ян. У цілому візантизм виступає визначальною системною рисою, яка дозволяє розрізнити східну християнську традицію від західної.

У науковій літературі прийнято виділяти дві історичні форми візантизму: первинну, тобто візантійську, та вторинну, яку ототожнюють із російським. Для первинного візантизму харак-

терні такі риси, як відновлення римського цезаризму на території колишньої Римської імперії та толерантність до релігійного різноманіття. Російський візантизм, у свій час, має свої особливості:

1. Повне проникнення візантійської традиції в усю сферу суспільного життя.

2. Набуття «цивілізаційного» спрямування, що передбачало роль ідеї візантизму як об'єднувального чинника для слов'янського світу.

Таким чином, російська форма візантизму адаптувала основні риси оригінальної традиції, водночас трансформуючи їх відповідно до своїх суспільно-культурних умов [3, с. 51].

«Соціальними гріхами» вважаються такі особливості російського візантизму, як: відсутність перед суспільством вищого завдання, яке б відповідало християнським ідеалам; відсутність помітного бажання вдосконалюватися; байдужість держави до неформального релігійно-громадянського та релігійно-морального життя людей; йдеться передусім не про душу народу, а про суспільне тіло; різка невідповідність діяльності російських царів ідеалу християнського царя; залежність вищого начала – християнської церкви – від нижчого начала – держави» [4, с.95]. З цього випливає, що візантизм є складним соціально-політичним і духовним явищем, до створення якого була причетна і Православна Церква. Тому можна припустити, що вона (принаймні у своїй первісній формі) втілює соціальні пріоритети ортодоксії. Ці пріоритети деталізуються в поняттях симфонії сил, соборності, ісихазму та етатизму.

Симфонія повноважень (consonantia) – складова ортодоксального вчення про державу, яка втілює оптимальну модель співіснування церкви і держави. Ця концепція базується на ідеї «співробітництва, взаємної підтримки та взаємної відповідальності без взаємного втручання однієї сторони у виключну сферу компетенції іншої» [5, с. 96]. Відповідно до цієї концепції, держава виникла в результаті минулого історичного процесу, спрямованого Божим провидінням. Її головним завданням було забезпечення земного добробуту людей. Водночас місія Церкви, як інституції «не від цього світу», полягала в турботі про спасіння душі та підготовку до вічного життя. Тому втручання держави у справі Церкви і навпаки вважалося неприпустимим.

Ідея симфонії влади передбачала врегулювання відносин між церковною і державною владою, чітко визначаючи їх межі та принципи співпраці. Суспільна мораль була спільною сферою взаємодії, де така співпраця вважалася бажаною. Держава розраховувала на духовну підтримку Церкви, а Церква користувалася авторитетом державної влади. Разом з цими двома установами повинні були спрямовувати суспільство до досягнення істинного блага.

Ідея «симфонії влади» міцно закріпилася в православній традиції, виражаючи віру у необхідності гармонійного співробітництва між Церквою і державою для морального та духовного виховання суспільства. Проте в реальності її втілення зіткнулося з численними труднощами. У результаті Церква була змушена приєднатися до політичних і соціальних питань, що призвело до викривлення окремих принципів симфонії та поступового формування цезаропапівської моделі, яка змінила баланс у взаємодіях між Церквою і державою.

Серед важливих здобутків, які Русь отримала у спадок від Візантії, варто виділити принцип симфонії, що встановив особливу взаємозалежність між церквою та державою. Цей принцип, закладений у політичній доктрині імператора Юстиніана I (483–565, правління 527–565), спочатку проявився як цезаропапізм – система, в якій духовна та світова влада зливалася, а домінування одного залежало від політичного контексту.

В українській інтелектуальній традиції поняття «візантизм» охоплює широкий спектр ідей і практик, включаючи державно-політичні, релігійно-суспільні, філософсько-моральні та художньо-естетичні концепції, які беруть початок в архетипах візантійської цивілізації.

Вплив візантизму позначився як на соціальній організації, так і на духовній культурі Київської Русі, а згодом і України, формуючи їхню унікальність серед християнських цивілізацій.

Філософи ХХ століття вважали, що візантизм втілював небажання та нездатність церкви і відповідати істинним християнським ідеалам. Це сталося з внутрішніми причинами занепаду Візантії. Таким чином, Володимир Соловйов стверджував, що візантійці неправильно зрозуміли ідею християнства, перетворивши її на об'єкт духовно-ритуального поклоніння, а не руйнівну силу суспільного життя.

Розглядаючи стратегію Візантійської імперії, можна виділити кілька ключових «соціальних гріхів», які, на думку дослідників, характеризують сутність візантизму:

1. Відсутність високих суспільних та державних цілей, які відповідали християнським ідеалам.

2. Брак прагнення до духовної чи моральної досконалості.

3. Байдужість держави до релігійного, морального та громадського життя народу, а також до стимулювання їхнього розвитку.

Одним із найбільших недоліків візантійської системи став цезаропапізм – модель, у якій церква була повністю підпорядкована державі. Цей підхід, характерний для східної традиції, порушував встановлену Богом онтологічну ієрархію, ставлячи світову владу (державу) над духовною

(церковною). Коли правитель (кесар) присвоїв собі функції найвищого церковного ієрарха (Папи чи Патріарха), він отримав духовну владу, яка йому не належала. Водночас держава, володіючи «правом меча», розширила вплив імператора на всі аспекти релігійного життя. У результаті ця церква втратила свою автономію і стала залежною від держави.

У рамках цезаропапівської системи негативні наслідки мали обоюсторонній характер: державою тиск на церкву, тоді як церква, своєю чергою, передавала державним інститутам свій консерватизм. Це сприяло закріпленню застійних процесів у державній системі, збільшуючи її здатність до розвитку та реформ.

Київська Русь, а пізніше й Росія, перейняли цезаропапівську модель управління разом із її суттєвими недоліками. Після приєднання Лівобережної України до Російської імперії в середину ХVІІ ст., а наприкінці ХVІІІ ст., ці негативні впливи посилювалися і на українське суспільство, залишаючи свій слід не лише в суспільному устрої, але й у формуванні ментальності.

Примітно, що як більшовізм, так і сталінізм, попри свій секуляризм і агресивний атеїзм, активно використовували принципи цезаропапізму як механізм утвердження політичної влади. І дореволюційна, і радянська версії цезаропапізму згадали ідеалам вільної демократії та принципу поділу влади. Для європейської свідомості, яка високо цінує ці ідеї, цезаропапізм залишається чужим явищем, неприйнятним для інтеграції в систему цінностей цивілізованого світу.

Відомий англійський історик і культуролог Арнольд Тойнбі також приділяв значну увагу питанню Візантії. Зокрема, він зауважував: «Середньовічна візантійська тоталітарна держава, викликана успішним відродженням Римської імперії в Константинополі, мала руйнівний вплив на візантійську цивілізацію. Вона була злим духом, який призупинив розвиток суспільства, викликавши цього демона. Багатий потенціал візантійської цивілізації, що потрапила в обійми тоталітарної держави, розірвані розриви ідентичності в регіонах за межами ефективної влади Східної Римської імперії лежав або в наступних поколіннях, що виникли після падіння імперії... "специфічна організація" візантійського суспільства не тільки придушила усі передумови творчості, вона довела цивілізацію середньовічної Візантії до її передчасного занепаду» [7, с.279].

На його думку, візантійський дух продовжував існувати в символічній сутності Радянського Союзу, особливо в союзних республіках з православною традицією. При цьому здавалося, що приховані риси візантійської державності можуть проявитися в будь-який момент, коли ослабнуть впливи західних моделей управління [7].

Усі зазначені характеристики візантизму сформували унікальну психокультуру, детально описану в монографії «Архетипи соціального життя і політики» [2] українських учених О. Донченка та Ю. Романенка. Як наголошують автори, для виявлення архетипів візантійської психокультури необхідно звернутися до умов існування Візантії як цілісного психокультурного феномена.

Візантійська імперія, розташована на стратегічному перехресті між Європою та Азією, віками слугувала бар'єром, що захищав європейські землі від навал зі Сходу. Через її територію проходили хвилі гунів, болгар, арабів, аварів, половців, печенігів, сельджуків та інших кочових народів. Окрім фізичної оборони, імперія боролася на духовному фронті, протистоячи релігійному тиску з боку латинського Заходу. Народи, які зазнали впливу грецької культури, часто ставилися до західних сусідів як до варварів.

Постійна боротьба за існування змушувала імперію культивувати войовничий дух, милітаризовану ідеологію та ортодоксальну незламність, паралельно зберігаючи надбання грецької культури, її цінності та світоглядні орієнтири. Такий стан перманентного протистояння між суворими викликами реальності й високими духовно-культурними ідеалами створював хронічну напругу, що впливала на ментальність імперії.

Цей постійний стрес став базовим елементом психокультурного ладу Візантії. Неперервні війни можна порівняти зі станом людини, яка постійно перебуває в несприятливих умовах: її психіка адаптується до мінімізації зовнішніх контактів, оскільки будь-яка інша культура сприймається як загроза автономії. Подібну реакцію демонструвала й візантійська еліта, яка придушувала будь-яку інтелектуальну опозицію, розглядаючи її як джерело потенційної нестабільності [2, с. 118].

Подібна динаміка простежується і в стосунках між українською владою та опозицією з моменту здобуття незалежності. Незалежно від того, хто займає владні позиції, а хто виступає у ролі опозиції, суспільний діалог часто замінюється ворожечєю, нетерпимістю та відсутністю прагнення до компромісів, що зрештою негативно відображається на суспільній атмосфері.

Ще однією особливістю візантійського мислення можна назвати інтеграцію у психокультуру залежності від фізичної реальності. Схильність зосереджуватися на минулому і теперішньому разом зі страхом перед майбутнім сприяє формуванню моделі, яка намагається «заморозити» власну велич. Це особливо помітно у візантійській архітектурі та символізмі, які прагнуть зберегти славу імперії. Парадоксально, але така спрямованість на збереження лише пришвидшує занепад. Якщо романська архітектура вражає своєю суворістю функціональністю, то візантійські храми ніби

уособлюють жіночий архетип: бажання привертати увагу, захоплювати своєю красою і драматично «спокушати» перед обличчям невідворотності.

Фізично-естетичний психокомплекс Візантії був відірваний від реальності. Занурення у «тут і зараз» вело до концентрації на чуттєвих аспектах буття, що проявлялося у матеріальній і духовній культурі: розкішному вбранні, вишуканих стравах, декоративній косметиці та парфумах, які підкреслювали естетизацію повсякдення. Ці риси, хоча й стосувалися переважно привілейованого класу, відображають завершальний етап розвитку візантійської психокультури, який демонструє її захоплення зовнішньою пишністю на шкоду довготривалим цінностям [2, с. 122].

Перед нами постає своєрідний образ української влади, що викликає паралелі з візантійським прагненням до розкоші й демонстративних атрибутів влади. Президентські регалії, наприклад, намисто чи головні убори, подібні до прикрас візантійських імператорів, ніби віддзеркалюють естетичні пріоритети сучасних лідерів.

У Візантії надмірна розкіш у вбранні символізувала божественну природу правителя та його зв'язок із вищими силами. В українських реаліях подібна показовість швидше підкреслює зв'язок лідерів із цілком земними аспектами – впливовими фінансовими групами та елітами.

Те, що в епоху Візантії могло виглядати як величний пафос, у сучасній Україні часто набуває вигляду кітчевої демонстративності. Наприклад, багато народних депутатів замовляють золоті версії своїх значків, хоча й мідні мають ту саму символічну вагу – депутатську недоторканність. Здавалося б, раціональної основи в такій дії немає, але її естетичний підтекст очевидний: це своєрідний міст між минулим і сучасністю. Різниця лише в тому, що візантійська велич базувалася на символізмі та грандіозності, а її сучасна інтерпретація перетворилася на кітчеву надмірність [1].

Формування візантійського типу особистості значною мірою відбулося під впливом православної традиції. Цей тип виник на основі синтезу візантійської моделі християнства та слов'янських язичницьких уявлень, враховуючи їхні психологічні, соціокультурні та ментальні особливості.

Візантійський характер є продуктом суворих суспільних традицій. У своїй службі Церкві та державі він виявляв схильність до максималізму, непримиренності до інакодумців, жорсткого догматизму й уникнення будь-яких компромісів. Цей тип відзначався певною замкнутістю внутрішнього світу, обмеженістю духовного розвитку, недостатністю творчого мислення, слабкою здатністю до саморефлексії та байдужістю до богословських питань, що сприяло монологічному способу мислення.

Релігійність візантійського типу була радше формальною, орієнтованою на виконання обрядів, таких як сповідь і причастя, ніж на глибоке духовне життя. Йому була властива ізоляціоністська та самодостатня позиція як у конфесійному, так і в соціальному аспектах, що обмежувало прояви християнського духу в повноті. Традиції, на яких базувалася ця модель, залишалися застиглими та статичними, гальмуючи їхній розвиток. Така застиглість породжувала консервативність у думках і діях, що унеможлиблювало ефективне розв'язання актуальних духовних і соціальних викликів сучасності.

Однією з рис візантизму, що проявляється у свідомості частини населення України, особливо на Лівобережжі, яке тривалий час перебувало під впливом Російської та Радянської імперій, є авторитарна психологія та ментальність. Цей авторитаризм виявляється через такі особливості:

1. схильність визнавати зовнішні авторитети та готовність беззастережно їм підкорятися;
2. слабкий потяг до свободи, звичка до домінування і підкорення, що переростає у готовність до повного підпорядкування світській владі, будь то цезаропапізм, автократія чи тоталітарна система;
3. байдужість до ідей правової держави та громадянського суспільства;
4. конфесійна ксенофобія, яка виражається у відторгненні представників інших релігій.

Висновки. Таким чином, в Україні можна простежити адаптацію принципів візантизму до місцевих умов. Попри значний вплив на формування соціальної доктрини українського православ'я, ці принципи були трансформовані завдяки традиціям київського християнства. У результаті державницька ідея не стала домінантною у соціальній парадигмі православ'я в Україні. Натомість сформувалися більш динамічні моделі, зокрема трансформаційний ісихазм, гармонійна симфонія цезаропапізму та особистісно орієнтована соборність.

Література

1. Візантинізм як форма культури. Зарубіжна література: Матеріали до вивчення літератур зарубіжного Сходу: Хрестоматія / Упор. Л. В. Грицик. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. С. 544.
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. Київ: Либідь, 2001. 334 с.
3. Іщук Н. В. Адаптаційний потенціал візантизму. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. К.: НАУ, 2009. № 1 (9). С. 50–54.
4. Іщук Н. В. Соборність та етатистські інтенції візантійської ідеології. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. праць К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2014. № 2 (20). С. 94–98.

5. Іщук Н. В. Соціально-філософське вчення православ'я та моральне богослов'я: принципи взаємодії. Наука і молодь. Гуманітарна серія: Зб. наук. праць. Вип. 5. Київ: НАУ, 2005. С. 94–97.

6. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган: Вид. 3-є вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.

7. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі. – Київ: Основи, 2004. – 615 с.

8. Шевчук С. Ф. Особливість національного менталітету українців та європейська орієнтація. Трансформація українського суспільства та його еліти у контексті цивілізаційного розвитку Європи: наукова монографія. За ред. І. А. Мельничука. Житомир: вид-во «Рута», 2018. 300 с.

Анотація

Ситайло Ю. В. Візантизм як релігійне вчення православ'я. – Стаття.

Події, що відбуваються та відбувалися в українському суспільстві, не завжди є очевидними або сучасними за своєю суттю. У багатьох публікаціях, присвячених аналізу сучасної української дійсності, можна зустріти спроби пояснити історичні суперечності, зумовлені певними особистостями та окремими соціальними конфліктами. У такому підході до інтерпретації історико-соціальних явищ реальність виглядає як ланцюг подій та імен, що послідовно змінюють одне одного, виводячи на історичну сцену нових діячів та подій. У результаті отримані цікаві, але спрощені інтерпретації українських реалій. Проте, зважаючи на те, що історичний процес дає можливість глибше аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, таке пояснення не варто ігнорувати. Історія культури відкриває можливість точніше осмислити суспільно-історичні події з культурологічної перспективи. Те, що здається очевидним у повсюдному житті або успіху для наукового пізнання, стає об'єктом культурологічного аналізу та комплексних досліджень. Відчутний і вагомий вплив Візантійської культури та соціального устрою Візантії як державне утворення на розвиток України залишився значний слід в її історії. Сьогодні питання усвідомлення витоків православної віри на території України знову набуває актуальності та гостроти, враховуючи сучасні реалії. Дослідження феномену візантизму, який виступає своєрідною призмою для аналізу тісного зв'язку держави та релігії того періоду, а також для оцінки певних негативних аспектів сучасності, стає важливою темою для наукових розвідок.

Стан дослідження феномену візантизму у всіх його аспектах наразі залишається недостатньо вивченим з боку українських науковців. Найбільший внесок у цю тему зробила доктор філософських наук, професор Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця Наталя Іщук. Її роботи є найбільш обґрунтованими дослідженнями візантизму на сучасному етапі розвитку наукової думки.

У результаті дослідження проаналізовано приклади архетипів візантійської цивілізації та їх вплив на Україну. Це охоплює відповідні форми суспільної

практики як комплекс релігійно-соціальних, державно-політичних, філософсько-духовних і художньо-естетичних ідей, що визначали структуру суспільства.

Ключові слова: візантизм, візантивізм, християнство, вірування, православ'я, культура, цивілізація, суспільство.

Summary

Sytailo Yu. V. Byzantinism as a Religious Doctrine of Orthodoxy. – Article.

Events occurring and that have occurred in Ukrainian society are not always obvious or contemporary in their essence. In many publications dedicated to analyzing modern Ukrainian reality, one can find attempts to explain historical contradictions caused by certain individuals and specific social conflicts. In such an approach to interpreting historical and social phenomena, reality appears as a chain of events and names that successively replace one another, bringing new actors and events to the historical stage. As a result, interesting but simplified interpretations of Ukrainian realities are produced. However, considering that the historical process allows for a deeper analysis of cause-and-effect relationships, such explanations should not be ignored. The history of culture opens up the possibility of more accurately understanding socio-historical events from a cultural perspective. What seems obvious in everyday life or success for scientific

knowledge becomes the object of cultural analysis and comprehensive research. The significant and substantial influence of Byzantine culture and the social structure of Byzantium as a state formation has left a considerable mark on the development of Ukraine. Today, the question of understanding the origins of the Orthodox faith in the territory of Ukraine is once again becoming relevant and pressing, given the current realities. The study of the phenomenon of Byzantinism, which serves as a unique prism for analyzing the close connection between state and religion during that period, as well as for assessing certain negative aspects of modernity, is becoming an important topic for scientific investigations. The state of research on the phenomenon of Byzantinism in all its aspects remains insufficiently explored by Ukrainian scholars. The most significant contribution to this topic has been made by Doctor of Philosophy, Professor Natalia Ishchuk from the O. O. Bohomolets National Medical University. Her works are the most substantiated studies of Byzantinism at the current stage of the.

As a result of the research, examples of archetypes of Byzantine civilization and their impact on Ukraine have been analyzed. This encompasses relevant forms of social practice as a complex of religious-social, state-political, philosophical-spiritual, and artistic-aesthetic ideas that defined the structure of society.

Key words: Byzantinism, Byzantineism, Christianity, beliefs, Orthodoxy, culture, civilization, society.

УДК 101:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.17>

О. Е. Сіпко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0128-9240>

аспірант

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СУЧАСНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Філософія сучасної культури відображає динаміку суб'єкту суспільного розвитку. Значне місце в даному процесі відводиться комунікаційним процесам. Складність, багатфакторність та ймовірнісна сутність реального світу, що зазнає постійної динаміки, зумовлює необхідність філософського осмислення нинішнього комунікативного простору на основі підходу синергізму.

Нелінійність мислення та активна пошукова діяльність сучасної людини формують систему орієнтирів. Нові можливості кіберпростору трансформують традиційні підходи до комунікаційного процесу, надаючи йому небаченої швидкості, інтерактивності та доступності. Це зміщує акценти, адже суспільство отримує можливість активно впливати на динаміку процесів розвитку. Водночас, разом із новими можливостями, розвиток цифрового простору супроводжується низкою викликів, зокрема – підвищенням рівня поляризації суспільства, поширенням дезінформації, маніпуляцією громадською думкою.

Сучасник повинен увесь час бути напоготові до зустрічі з випадковістю, володіти навичками критичного мислення, швидко навчатись та адаптуватись до змінних умов, висувати нові креативні ідеї та оперативно їх реалізовувати на практиці. У зв'язку з цим, на сьогодні усе більше актуалізуються пошуки філософських аспектів розвитку комунікативного простору в контексті синергетики, що передбачає інтеграцію інноваційних цифрових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нинішню епоху суспільного комунікаційний процес вбачається філософською основою людського способу буття та набуває рис провідного суспільство-формуального чинника. Проблема ролі комунікаційного інструментарію в просуванні певних соціально значущих філософських стратегій порушена у низці наукових праць сучасності. Зокрема, вченими Л. Міалковська та ін. [1,2], А. Лелеченко [3], О. Садченко [4], А. Гребенюк, І. Оксенюк [5] досліджено потенціал цифрової комунікації у досягненні глобальних ціннісних орієнтирів сталого розвитку.

Окремі аспекти цієї проблеми висвітлюють науковці А. Зелененко [6], М. Slater, М. Sanchez-Vives [7], Н. Enyedy, S. Yoon [8], В. Воронкова,

В. Нікітенко, Г. Васильчук [9]. Дослідники акцентують увагу на необхідності моніторингу та контролю динаміки довіри суспільства до медіа-сурсів та цифрового комунікаційного простору, що дозволить своєчасно скорегувати тактику та стратегію їх діяльності.

Досліджувана проблематика є одним із пріоритетних напрямів філософського осмислення сучасної культури, про що свідчать наукові праці вчених N. Kovalchuk, L. Ovsyankina [10], Н. Кіт, Р. Множинська, І. Дятлова [11]. Окремі аспекти аналізу комунікаційно-культурних процесів у контексті філософських підходів приведені у публікаціях R. Zarata-Barrero, F. Mansouri [12], T. Modood [13].

У філософсько-культурологічному дискурсі ці ідеї постають у контексті встановлення системи нелінійних зв'язків між тенденціями культурного розвитку суспільства та філософською основою. F. Donelli [14] аналізує синергію цінностей, ідей та культури на базі філософського вчення. Водночас, ученою M. Sofilkanych [15] досліджено соціально-філософський зміст формування нової інформаційної культури майбутнього.

Із огляду на складність досліджуваного феномену, аналіз взаємодії культурно-філософських аспектів розвитку суспільства та сучасного цифрового інформаційно-комунікаційного простору потребують поглибленої аналітики.

Мета дослідження полягає в тому, щоб здійснити філософський аналіз моделей і методів формування сучасного комунікативного простору та оцінити їх впливу на розвиток суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сутність суспільного розвитку можна усвідомити лише з позиції діяльності людини, що здійснюється відповідно до закономірностей природи, на яку вона спрямована. Людина постійно звертається до оточуючої дійсності у пошуках необхідної інформації та енергії, бажаючи віднайти сенс власного життєвого шляху. Комунікативний простір, при цьому, являє собою своєрідне відображення поєднання процесів зародження духовної, матеріальної культури, та культури людських взаємин.

Глобальна мережа як інтегроване комунікаційне середовище надає унікальну варіативність способів досягнення просування різноманітних стратегій у цільовій аудиторії через медіа, циф-

рові комунікаційні технології та Public relations [4]. Зв'язки з громадськістю також успішно реалізуються за посередництвом цифровізованого комунікативного простору. Зазначене дозволяє трактувати комунікаційне поле як управлінський інструмент, що передбачає систематичну діяльність з розповсюдження інформації.

У цілому, для глобальної мережі характерним є механізм, аналогічний дії натовпу, а тому правильно скерована та швидко поширювана інформація може бути реалізована у комунікативному просторі за посередництвом різноманітних психотехнологій [14]. Ефективність комунікації, при цьому, вимірюється рівнем залученості необхідної цільової аудиторії.

Населення планети на сьогодні більш, як на 30% охоплене соціальними мережами. Також, фахівці у сфері комунікацій активно залучають засоби масової інформації. Інтернет-технології наразі дозволяють миттєво поширювати інформацію, котра вимагає оперативного та повноцінного контролю.

У сучасну епоху технології комунікативний простір насичений медіа та піар технологіями. Розвиваються комунікаційні напрями, які швидко отримують популярність та стають новими платформами суспільної взаємодії. До зазначених напрямів належать блоги, онлайн-зустрічі, дискусійні форуми, засоби масової інформації, доступні для розповсюдження цитат, статей, інтерв'ю. При цьому, фахівці цифрової комунікації можуть керувати більшістю елементів сучасної медіа-суміші, піддавати контролю кожен із зазначених елементів.

Питання контролю сучасного комунікативного простору набуває дискусійного характеру. Культурний розвиток суспільства тісно пов'язаний з комунікацією, а однією із першочергових вимог культури до соціуму є творення добра. Необхідність дії для виявлення добра відображається у моральних законах, що володіють універсальним трансцендентним характером, вбачаються обов'язковим смисловим ядром культурного розвитку суспільства [2]. Мораль формує здатність людини власного волею регламентувати потреби та вимоги до оточуючої дійсності, актуалізує спроможність до свободи у самообмеженні. Нестриманість у задоволенні суспільством бажань, нездатність дотримуватися суспільно усталеної міри ідентифікуються як антикультура, що є проявом дегуманізації людських відносин, відходом від глибинних моральних орієнтацій та загальнолюдських цінностей [8]. Нерідко саме такого характеру набувають неконтрольовані процеси комунікації в кіберпросторі.

Філософське підґрунтя розвитку комунікаційних процесів у цифровому суспільстві в кон-

тексті взаємодії людини та культури позиціонує базисом сучасного інноваційно-інформаційного суспільства саме людину. Водночас, для сучасного комунікативного простору характерним є зникнення властивого природі людини емпатичного ставлення до оточуючих [12]. У той же час, активно проявляються байдужість, зверхність, зарозумілість, що позиціонуються не як грубощі, а як звичайна світська поведінка. В середовищі соціуму втрачається атмосфера родинності та гуманності, що вкрай деструктивно впливає на культурологічний розвиток суспільства.

Використовуючи потенціал кіберпростору, медіаорганізації та піар мають можливість трансформувати базові уявлення соціуму щодо стратегій розвитку, мотивувати їх до конкретних практичних дій. На сьогодні особливої популярності здобувають низка стратегій та методів використання технологій цифрового комунікативного простору. Серед них – інструментарій технологій віртуальної реальності (VR) та доповненої реальності (AR), гейміфіковані симуляції, кампанії та челенджі, зосереджені на популяризації сталих поведінкових рішень серед соціуму, мобільні додатки, інтерактивні інсталяції, виставки та інші цільові заходи, що володіють векторністю залучення громадськості до практичного втілення певної концепції розвитку; інтерактивні освітні технології; цільові онлайн-ресурси; онлайн-заходи, семінари та конференції [11].

У контексті розвитку сучасного комунікативного простору особливої ваги набувають тренінги, навчальні технології та коучинг на базисі технологій віртуальної реальності, де пріоритетність користувацького досвіду належить додаткам доповненої реальності.

Вченими [7,8] реалізовується низка досліджень щодо використання змішаної реальності, соціальних мереж, інтерактивного формату та іншого сучасного комунікаційного інструментарію. Результати досліджень учених свідчать, що нинішній період поступу суспільства вимагає переосмислення функціоналу комунікаційних стратегій. Моніторинг довіри суспільства до медіа та піар-ресурсів вважається важливим індикатором ефективності застосовуваних технологій.

У той же час, на сьогодні спостерігається досить невисокий рівень довіри до медіа-ресурсів у глобальному суспільному середовищі (рис.1). При цьому, визначаються низький рівень довіри (1–49%), середній (50–59%) та високий (60% та вище).

Тенденція, відображена на рис.1, відображає загальне зниження рівня довіри до медіа через тенденцію використання ресурсів піару та медіа, здебільшого, у рекламних або, ще гірше – маніпулятивних цілях. Необхідно звернути увагу, що

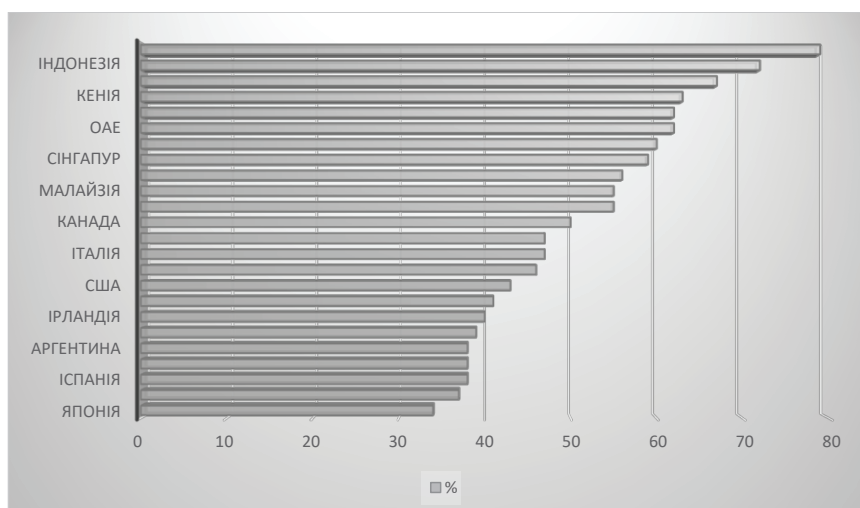

Рис. 1. Рівень довіри суспільства до медіа, %, 2023 р.

Джерело – Edelman Trust Barometer (2023)

ця тенденція характерна, першочергово, для розвинених демократичних країн. Високий рівень довіри до медіа зберігається у країнах з авторитарною політикою та традиційним пріоритетом провладної позиції.

Особливості формування сучасного комунікативного простору проявляються у культивуванні значущості інноваційних технологій. Креативно-інноваційний потенціал цифрового суспільства формується під дією інструментів нейромереж та штучного інтелекту. Це потенційно може призвести до низки негативних наслідків – трансформації особистості, відчуження від власної сутності поглинання її кіберсередовищем (рис.1).

Цифровізація комунікативного простору на нинішньому етапі розвитку суспільства трансформує культурні аспекти, і часто ця трансформація володіє негативним підтекстом. Зокрема, у процесі маніпулювання за допомогою медіа створюється певний простір взаємодії. При цьому, будь-які події, що відбуваються у межах даного простору, є кимось організовані, ініційовані та спрямовані, після чого піддаються відповідному контролінгу. Глобальна мережа як інтегроване комунікаційне середовище наразі надає медіа функцій інструменту для впливу на поведінкові реакції суспільства та тенденції його мисленевого розвитку. У даному випадку медіа виступають у ролі суб'єкту маніпулювання, що володіє мистецтвом управління та передбачає систематичну діяльність з розповсюдження інформації.

Медіаіндустрія, водночас, є лише одним із елементів глибокої поляризації суспільного комунікаційного простору. Останній на сьогодні вимагає переосмислення власного функціоналу та повинен набувати ознак компетентності, достовірності,

нерекламаційного характеру та розвивати в соціумі єдність щодо принципів сталого суспільного розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сучасний етап інтеграції суспільства зумовив виникнення ряду проблем у комунікаційній сфері, вирішення яких залежать від якості процесів взаємодії у суспільному середовищі, а також синергізму розвитку філософської основи, культурних традицій та інформаційно-комунікаційних технологій.

Комунікативний простір може виступати як суб'єктом, так і об'єктом маніпулятивного впливу. Особливої популярності набувають соціальні медіа, де процес маніпулювання проходить під впливом різноманітних факторів, а також інтерактивні зустрічі, онлайн-конференції, гейміфікація.

Для цифрового комунікативного простору характерне зникнення властивого природі людини емпатичного ставлення до оточуючих, проявляються байдужість, зверхність, зарозумілість. Ефективні стратегії розвитку комунікаційних процесів вимагають підвищення відкритості, демократичності та відповідальності, а також розвитку стратегій протидії онлайн-маніпуляціям. При цьому, важлива роль відводиться медіаграмотності як засобу розвитку критичного мислення серед населення та боротьби з дезінформацією. Із метою стимулювання взаємодії філософських та культурологічних аспектів розвитку суспільства наразі необхідно максимально інтегрувати загальнолюдські гуманістичні цінності в сучасне комунікативне середовище.

Подальші дослідження потенційно будуть присвячені можливостям віртуальної та доповненої реальності в розвитку комунікативного простору.

Рис. 2. Переваги та недоліки кіберпростору комунікації

Джерело – розробка автора

Література

1. Mialkovska L., Zhvania L., Yanovets A., Tykha L., Nykoliuk T., Pimenova O. New Media as Modern Communication Technologies: The Digital Dimension. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*. 2023. № 26 (1). P. 79–91. URL: <https://ejournal.khazar.org/index.php/kjhss/article/view/31/30>
2. Mialkovska L., Cherneta S., Zabiaka I., Maiboroda O., Silvestrova O., Voitenko I. Effective Communication: Digital, Informational, Sociolinguistic Aspects (European Experience). *International Journal of Religion*. 2024. №5(4). P. 253–260. <https://doi.org/10.61707/v7tm3p78>
3. Лелеченко А. П. Проблеми досягнення глобальних цілей як конвергенція ціннісних орієнтирів сталого розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. №23. С. 118–123. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.118
4. Садченко О. В. Маркетингові підходи до бережливого виробництва в умовах конвергенції сталого розвитку. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2023. № 22 (3(55)). С. 142–157. [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.3\(55\).301436](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.3(55).301436)
5. Гребенюк А., Оксенюк І. Л. «Цифровий поворот» в освіті у контексті сталого розвитку суспільства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. №2(100). С. 1–15. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740864/>
6. Zelenenko A. Сучасне мас-медіа як середовище формування міфів. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2024. №16(Спецвипуск). С. 20–26. <https://doi.org/10.15421/352403>
7. Slater M., Sanchez-Vives M.V. Enhancing our Lives with Immersive Virtual Reality. *Frontiers in Robotics and AI*. 2016. №3(74). <https://doi.org/10.3389/frobt.2016.00074>
8. Enyedy N., Yoon S. Immersive environments: Learning in augmented+ virtual reality. *International handbook of computer-supported collaborative learning*. 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-65291-3_21
9. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Васильчук Г. М. Філософія цифрового розвитку креативного міста. *Humanities Studies*. 2022. №12(89). С. 16–25. <https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-02>
10. Kovalchuk N. D., Ovsyankina L. A. The problem of dialogue in the context of global processes of our time. *Educational discourse*. 2020. №27. P. 7–16. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-1
11. Кіт Н., Множинська Р., Дятлова І. Філософія міжкультурного діалогу та глобалізації, розуміння впливу глобалізації на сучасний світ. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2024. №27(1). С. 71–78. <https://doi.org/10.15421/172409>
12. Zapata-Barrero R., Mansouri F. A Multi-scale Approach to Interculturalism: From Globalised Politics to Localised Policy and Practice. *Journal of International Migration and Integration*. 2022. № 23(2). P. 775–795. DOI: 10.1007/s12134-021-00846-w
13. Modood T. Must Interculturalists Misrepresent Multiculturalism? *Comparative Migration Studies*. 2017. № 5(15). P. 1–17. DOI:10.1186/s40878-017-0058-y
14. Donelli F. Persuading through culture, values, and ideas. *Insight Turkey*. 2019. № 21(3). P. 113–134. <https://doi.org/10.25253/99.2019EV.04>
15. Sofilkanych M. The formation of a new information culture of the future: the socio-philosophical content. *Futurity Philosophy*. 2022. № 1(1). P. 56–67. <https://doi.org/10.57125/FP.2022.03.30.05>
16. Edelman Trust Barometer. 2023. URL: <https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2023-01/2023%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report.pdf>

Анотація

Сіпко О. Е. Сучасний комунікативний простір: філософський аналіз. – Стаття.

Проблематика активного впливу комунікативних стратегій на громадськість на сьогодні набуває особливої актуальності у глобальному контексті. На тлі загальної цифровізації усіх сфер суспільного життя простір комунікації невідносно та безповоротно трансформується. Метою дослідження є філософський аналіз моделей і методів формування сучасного комунікативного простору, їх впливу на розвиток суспільства. У дослідженні розглянуто специфіку використання потенціалу медіа-ресурсів та глобальної мережі для просування актуальних цілей, у тому числі – цілей сталого розвитку. Визначено переваги та недоліки комунікативних технологій у досліджуваному аспекті. Доведено, що шляхом залучення сучасних механізмів медіа-впливу відбувається активний вплив на суспільний розвиток. Досліджено специфіку сучасних медіа-кампаній та медіапроектів, що володіють векторністю соціального впливу. Обґрунтовано, яким чином використання інноваційних інформаційних технологій у сучасному контексті гейміфікації та інтерактивної комунікації залучають аудиторії до актуальних питань суспільного розвитку. Проаналізовано потенціал віртуальної реальності у даному контексті. Досліджено філософську основу комунікаційних технологій, зацентровано на потенційних можливостях їх інтеграції до сучасного управлінського процесу, зокрема – в контексті підвищення рівня залученості аудиторії, емпатії та інтерактивності. Проаналізовано рівень довіри до медіа-ресурсів у глобальному масштабі в розрізі країн. Досліджено практики упровадження медіа-проектів, віртуальної реальності та кіберпростору, що володіють впливом на застосування комунікаційних інструментів. Доведено, що цифрові технології володіють значним потенціалом для максимального залучення аудиторії до пріоритетних глобальних проблем, що вимагають негайного вирішення.

Ключові слова: медіатехнології, комунікативний простір, філософія культури, духовні цінності, синергетика, рівень довіри, цифровізація, кіберпростір.

Summary

Sipko O. E. Modern communication space: a philosophical analysis. – Article.

The issue of the active influence of communication strategies on the public is of particular relevance in the global context today. Against the background of the general digitalization of all spheres of public life, the communication space is constantly and irrevocably transforming. The purpose of the study is to provide a philosophical analysis of the models and methods of formation of the modern communication space and their impact on the development of society. The study examines the specifics of using the potential of media resources and the global network to promote current goals, including the goals of sustainable development. The advantages and disadvantages of communication technologies in this aspect are identified. It is proved that through the involvement of modern mechanisms of media influence, there is an active impact on social development. The specifics of modern media campaigns and media projects that have a vector of social impact are studied. It is substantiated how the use of innovative information technologies in the modern context of gamification and interactive communication involves audiences in topical issues of social development. The potential of virtual reality in this context is analyzed. The philosophical basis of communication technologies is investigated, focusing on the potential possibilities of their integration into the modern management process, in particular, in the context of increasing the level of audience engagement, empathy and interactivity. The level of trust in media resources on a global scale is analyzed by country. The practices of implementing media projects, virtual reality and cyberspace, which have an impact on the use of communication tools, are studied. It is proved that digital technologies have significant potential for maximizing audience engagement in priority global issues that require immediate solutions.

Key words: media technologies, communication space, cultural philosophy, spiritual values, synergy, level of trust, digitalization, cyberspace.

УДК 1:17.022.1+339.923

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.18>**О. В. Скалацька**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1439-8753>*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри журналістики,
декан факультету журналістики**Національного університету «Одеська юридична академія»***Л. І. Яковлева**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0942-485X>*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології**Національного університету «Одеська юридична академія»***Ю. С. Юшкевич**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8295-0346>*кандидат філософських наук,**старший викладач кафедри філософії, історії та політології**Одеського національного економічного університету*

ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Європейська та євроатлантична інтеграція України є визначальним вектором державної політики та одним із ключових напрямів суспільного розвитку. Водночас він ускладнений багатовимірними викликами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, зокрема недостатньою готовністю інституційної системи до впровадження європейських стандартів, проблемами з корупцією та слабкістю правової системи, необхідністю адаптації економіки до жорстких умов європейського ринку, небезпекою посилення трудової міграції через відкриття кордонів, нерівномірністю підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції серед політичних еліт та різних верств суспільства, та, найголовніше, загрозою зникнення або послаблення національної ідентичності через глобалізацію та домінування західної культури, а також потенційною конфронтацією з існуючими етичними нормами й аксіологічними установками українського суспільства, яке поступово виходить із пострадянського стану. Подолання цих проблем вимагає комплексного підходу, стратегічного мислення та консолідації зусиль усіх сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Востанні роки значна увага приділяється розгляду інтеграції як багатовимірного явища, що впливає на всі сторони суспільного життя. Так історичному аспекту інтеграції України до Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу присвячені праці О. Джеджори, В. Копійки, М. Кордона, А. Круглашова, Т. Шинкаренка, Л. Ямпольської, соціальному – Р. Офіцинського, В. Петренка,

К. Піскун, Л. Ярової, політичному – С. Віднянського, Л. Загайнової, О. Казакевич, А. Мартінова, І. Тодорова, П. Токара, Л. Чупрій, І. Яковюк, економічному – Т. Андросової, В. Козуб, Д. Котляра, А. Янчева, тощо. Водночас, цей процес не обмежується лише політичними або економічними змінами, а зачіпає фундаментальні засади суспільного буття, зокрема світоглядні, культурні та моральні орієнтири. У світлі цих змін філософський аналіз дозволяє глибше зрозуміти сутність інтеграційних процесів, їхній вплив на ідентичність, моральні засади суспільства та концепції майбутнього України. Так, питанню збереження власної ідентичності, духовного зростання та національного відродження на основі консенсусу та солідарності в умовах євроінтеграції присвячені роботи С. Б. Кримського; філософське осмислення необхідності євроатлантичної інтеграції України в контексті забезпечення її національної безпеки та процесів глобалізації здійснено в науковому доробку О. Г. Данильяна та О. П. Дзьобаня; філософсько-методологічний аналіз становлення ідеї європейської інтеграції, в межах якого розкрито сутність та генезу європейської ідеї реалізовано в наукових працях Р. В. Войтовича; соціально-філософські проблеми інтеграції, еволюція історичних поглядів на єдиний світ, тенденції інтеграційних процесів у формуванні загальноєвропейського освітнього простору розглядаються в працях І. В. Артьомова, В. Д. Бондаренко, Ф. Г. Ващука, Д. В. Вітера, О. М. Іваницької, Ю. Г. Кальниша, В. М. Козакова, А. В. Решетніченка, О. М. Руденка.

Однак, не зважаючи на велику кількість наукових публікацій з означеної теми, на наш погляд, все ж таки, залишається недостатньо висвітленим питання європейської та євроатлантичної інтеграції України в контексті світоглядних, аксіологічних та морально-етичних аспектів цього процесу.

Метою статті є визначення етико-аксіологічних основ європейської та євроатлантичної інтеграції України в світоглядно-антропологічному контексті, визначення можливих шляхів гармонізації європейських та національних цінностей для забезпечення збереження української ідентичності та сталого розвитку України.

Дана мета обумовила постановку наступних завдань наукового дослідження: визначення основних концептів філософського наукового дискурсу щодо питання європейської та євроатлантичної інтеграції України; онтологічний аналіз понять «європейські цінності» та «європейська ідентичність»; розгляд аксіологічних систем Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу; оцінка можливості гармонійного поєднання європейських цінностей із традиційними етико-аксіологічними домінантами українського суспільства; визначення ролі особистої відповідальності громадян у контексті реалізації європейського та євроатлантичного інтеграційного курсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософський аналіз проблеми інтеграції України до ЄС та НАТО актуалізує розгляд аксіологічної та морально-етичної проблематики, що є складовою більш широкого світоглядного контексту, в межах якого мова йде про співвіднесення суб'єктом себе з зовнішнім світом, зокрема соціальним та ототожнення з іншими представниками соціуму, тобто усвідомлення власної ідентичності. Слід зазначити, що найбільш адекватним у визначенні поняття ідентичності ми вважаємо такий підхід, в межах якого «акцентується увага на феномені світогляду як на її основі, коли в змісті даного поняття підкреслюється наявність загальних знань, уявлень і переживань, що закладають основу її самототожності та дозволяють індивіду співставляти своє «Я» зі світом «не-Я», і знайти в ньому своє місце. ... Світоглядну основу ідентичності необхідно розглядати як категорію самосвідомості, змістом якої є усвідомлене сприйняття ідей і цінностей певної культури, а також усвідомлення приналежності до конкретної форми світогляду в певну епоху. Така ідентичність є способом засвоєння своєї духовної орієнтації в її співвідношенні з іншими світоглядними формами» [6, с. 397].

Також слід наголосити на важливості громадянської ідентичності та її зв'язку із європейськими цінностями. Саме громадянська ідентичність є фундаментом забезпечення легітимності

публічної влади у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції.

Відзначимо: «Громадянська ідентичність формується на ґрунті наявних соціально-політичних цінностей, які утворюють відповідні механізми взаємодії громадян, й, водночас, виступає у якості важливого фактору впливу на соціально-політичні процеси інтеграції та диференціації суспільства... Цінності пов'язують громадянську ідентичність та публічну владу... Саме ціннісний вимір громадянської ідентичності є визначальним для формування легітимної публічної влади. Адже, публічна влада не може бути легітимною, якщо піддаються сумніву або де легітимації, з кута зору їх сутності соціально-політичні цілі розвитку суспільства й засоби їх досягнення. Громадянська ідентичність, що формується на основі демократичних цінностей стає фактором прогнозу та передбачення політичної підтримки громадянами дій та рішень інститутів публічної влади, а отже таким чином впливає на забезпечення легітимності публічної влади» [9, с. 111].

У формуванні громадянської ідентичності у процесі європейської інтеграції одна із головних ролей належить креативному класу сучасного суспільства – публічним інтелектуалам.

Відзначимо: «Без раціональної аргументації, раціональних дебатів щодо змісту публічної політики та напрямків її впровадження неможливо забезпечити легітимність публічної влади. Подолати дефіцит раціональності у публічній політиці мають звернення інтелектуалів. Завдяки використанню раціональної аргументації публічні інтелектуали відіграють важливу роль у процесі легітимації публічної влади, обґрунтовуючи «право на владу» як окремих осіб так і політичних інститутів... Доповнюючи формулу легітимності влади таким важливим чинником, як звернення публічних інтелектуалів, наголосимо на необхідності підвищення ефективності взаємодії інститутів публічної влади із публічними інтелектуалами» [8, с. 167].

Варто ще раз наголосити, що рефлексія щодо означеної вище проблеми неможлива поза етико-аксіологічним та світоглядно-антропологічним контекстами. Адже значною мірою Європейський Союз є союзом цінностей, а проект європейської інтеграції є проектом цінностей, більш того, саме цінності виступають ключовим елементом роздумів щодо легітимності Європейського Союзу та його інститутів.

Якщо здійснити історичний екскурс щодо цього питання, то можна констатувати, що дискурс щодо «концепту Європи» характеризувався ідеологізацією та міфологізацією. Відзначимо: «Концепт «Європа» завжди мав політичний зміст, що дає підстави вважати його ідеологією. Європа була синонімом гармонії та єдності,

яких бракувало, метою, недосяжним ідеалом, до якого прагнули європейці, месіанська думка про Європу, Європа — центр всесвітньої імперії, Сполучені Штати Європи, новітня пан'європейська спільнота — усе це зміст європейської ідеї. Історія об'єднавчих зусиль 20-40-х років, прагнення до «Європи народів» пов'язані з іменами Гюго, Ж. Сореля, Ніцше, Поля Валері, А. Бріана, а також пізніше Черчилля, де Гаспері, Роберта Шумана, Аденауера. Їхні місіонерські зусилля були визнані у трактуванні їх як великих політиків, «великих європейців», «європейських державних діячів», будівничих більшої Європи... Європа була маяком надії для тих, хто був відрізаний репресивним комуністичним режимом на Сході... У 70-80-х роках Європа стала поштовхом до нового розвитку ідеї європейської спільноти, активізованої численними екуменічними контактами, які не зважають на кордони» [3].

У 1990-х роках звернення до поняття «європейські цінності» сприймалося як крок, що розділяє та виключає — встановлює опозицію між «нашими цінностями» — толерантністю, взаємоповагою та демократією — та «їх цінностями», таким чином, у підсумку, опозицію між «нами» та «ними».

Але вже починаючи з 2010-х років в вихідних дискурсах Європейської Комісії став превалювати менш радикальний аксіологічний підхід, що символізував перехід до менш специфічної системи «європейських цінностей» — більш загальної та дійсно універсальної. Ця трансформація обумовила зміну специфічності та роз'єднаності на користь інклюзивності, універсальності, та, у підсумку, проєкції цінностей — цінностей для більш широкого кола людей або націй.

Виходячи за межі контексту де аксіосфера Європейського Союзу розглядається, як щось цілісне та незмінне, що характеризується фундаментальністю та закритістю, варто зауважити, що значна частина зарубіжних дослідників наголошують на тому, що європейські цінності, незважаючи на те, що вони постійно згадуються у патетичних дискурсах про європейську унікальність і глобальне покликання, мають слабкий нормативний заряд через їхню мінливість і невизначеність. Ця слабкість є як причиною, так і наслідком відсутності політичної волі, здатної затвердити їх категоричність та забезпечити їх поширення. Парадоксально, але ця слабкість також є умовою для використання європейських цінностей як гнучкого нарративу для адаптації різних ідентичностей, ідей та інтересів на європейських теренах [10].

Згідно Статті 2. Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського союзу, «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та

поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків» [2].

Незаперечну роль у збереженні добробуту на теренах Європейського Союзу відіграють такі цінності, як рівність та толерантність. Рівність у Європейському Союзі — це більше, ніж просто слово. Це конкретні дії, спрямовані на забезпечення гендерної рівності, прав меншин і подолання соціальної несправедливості. Наприклад, рівна оплата праці для чоловіків і жінок — це не лише закон, а й соціальна норма. Політика рівних можливостей допомагає кожному громадянину реалізувати свій потенціал незалежно від обставин.

Переходячи до розгляду аксіологічної системи Північноатлантичного Альянсу, слід зазначити, що у відповідності до засадничих документів Альянсу, зокрема до Стратегічної концепції Альянсу, «фундаментальною та постійною метою НАТО є забезпечення свободи та безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами» [5], а країни-члени НАТО «формуєть унікальну спільноту цінностей, відданих принципам індивідуальної свободи, демократії, прав людини та верховенства права» [5].

Необхідно констатувати, що основні цінності Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу відображають глибокі засади, які формують їхню діяльність і визначають їхню роль у міжнародних відносинах. Попри різні завдання й структури, обидві організації поділяють спільне прагнення до миру, стабільності та поваги до фундаментальних прав людини. Водночас ЄС орієнтується, в першу чергу, на політичну та економічну інтеграцію, тоді як НАТО має військово-політичний характер і зосереджується на безпеці та обороні. Однак, співпраця між цими організаціями відіграє важливу роль у створенні умов для стійкості та розвитку євроатлантичного простору, роблячи їхні цінності взаємодоповнюючими.

Аксіологічними домінантами, яким ми вважаємо за необхідне приділити особливу увагу в контексті нашого дослідження виступають свобода та відповідальність. При цьому, для досягнення високоморального стану українським соціумом при визначенні пріоритетності цих двох категорій слід виходити з принципу передування саме відповідальності, адже межею свободи кожного окремого індивіду, так би мовити «платою» за неї, виступає саме особиста відповідальність. Крім того, виходячи з дискурсивно трансформованої універсалістської етики, можна констатувати необхідність переходу на макро- та мікрорівнях взаємовідносин від монологічної до дискурс-етичної відповідальності, що знайшло своє відобра-

ження в двох контрарних моделях відповідальності. Різниця між ними полягає в тому, що монологічний зміст цієї цінності, який яскраво проявився у патерналізмі тоталітарних режимів, розділивши людей на так би мовити відповідальних та таких, що позбавлені цієї якості, передбачає відповідальність особистості «за» свої вчинки. Цей тип, основу якого складають традиційне гіпертрофоване піклування про оточуючих та відповідні добродійності, базується на конвенційному етосі. Діалогічна ж форма, що реалізується через відповідальність «перед» іншими людьми, групами та всім соціумом у цілому забезпечується демократичним механізмом дискурсивної етики. Це колективна відповідальність зрілих особистостей, які, спираючись на принцип справедливості, прагнуть узгодити інтереси та досягти консенсусу на основі діалогу [1, с. 21-24].

Високоморальне демократичне суспільство, де панує свобода та відповідальність, можливе лише за умови ефективної моральної соціалізації його представників, що включає як отримання етичного знання про актуальні в даному соціумі цінності, так і їх інтеріоризацію та реалізацію у відповідній діяльності, наявність якої визначає людину як морально-етичну особистість. Реалізація морально-етичних цінностей на рівні індивідуального суб'єкту передбачає гармонійне поєднання природжених схильностей, здібностей людини та впливу соціального середовища, в якому вона перебуває і з яким себе ідентифікує [7, с. 208].

В світлі необхідності адекватної соціалізації в європейській соціум шляхом інтеріоризації ціннісних систем Європейського союзу та Північноатлантичного Альянсу, можна наголосити на необхідності самовдосконалення. Але коли ми кажемо про шлях самовдосконалення, то мова не йде про нав'язування штучних аксіологічних домінант, що вступають в протиріччя з природною системою морально-етичних цінностей. Самовдосконалення нами розглядається, як повернення до аксіосфери, що була спотворена на певних історичних етапах існування України, через самопізнання та самореалізацію.

Крім того, на користь основних концептуальних положень нашого наукового пошуку свідчать показники, отримані за підсумками четвертого загальнонаціонального соціологічного дослідження, яке проводив Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології в партнерстві з Програмою розвитку ООН (UNDP) в Україні та Центром прав людини ZMINA. Даючи оцінку різним цінностям як найважливішим для прав людини, серед різних відповідей свободу обрали 90,7% респондентів, безпеку – 79%, справедливість – 76,1%, гідність – 71%, рівність – 62,6%, а відпо-

відальність – 57,5%. Порівнюючи дані з першої хвилі дослідження у 2016 році, соціологи помітили, що відтоді поменшало тих, хто вважає, що на державі має лежати повна відповідальність за забезпечення кожної людини всім необхідним для її життя та розвитку – із 44,6 до 34,6%. Водночас збільшалося людей, які вважають, що держава повинна забезпечити людям рівні умови та можливості у житті, а далі сама людина є відповідальною. У 2016-му такої думки дотримувались 48,2%, а у 2023-му – 58% [4].

Висновки. Отже, етико-аксіологічний аналіз світоглядно-антропологічного виміру проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України дозволяє дійти висновку про обумовленість розуміння концептів «європейська ідентичність» та «європейські цінності», що виступають еталоном відповідності націй європейським стандартам, історичним та політичним контекстом – вони різняться у просторі та часі у своїх інтерпретаціях, але, в той же час, в формальному сенсі, їм притаманна безперервність і стабільність. Європейський Союз та Північноатлантичний Альянс є двома ключовими структурами, які об'єднують країни навколо спільних принципів. Вони поділяють майже однакові цінності – свободу, демократію, верховенство права, повагу до прав людини, тощо – але їхня спрямованість та методи реалізації мають суттєві відмінності, зумовлені різними функціями цих організацій. Гармонізація цих цінностей є ключем до ефективної інтеграції нових країн, таких як Україна. Успішність інтеграції залежить від здатності суспільства знайти баланс між збереженням власної унікальності та прийняттям нових цінностей, що вимагає критичного осмислення власної ідентичності, пошуку точок дотику з іншими культурами та формування нового, більш відкритого світогляду. Цей процес обумовлює необхідність самовдосконалення представниками українського соціуму шляхом самопізнання та самореалізації через повернення до ментально природжених аксіологічних домінант, таких як відповідальність. Українська ідентичність з її світоглядом та цінностями формувалась під впливом складних історичних, географічних та культурних чинників. У контексті інтеграції до Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу, ці аспекти стають основою для гармонійного входження України до європейського простору, зберігаючи її унікальність і збагачуючи спільноту ЄС та НАТО.

Література

1. Єрмоленко А. М. Монологічна та дискурс-етична моделі відповідальності у суспільстві за доби реконструкції. *Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід*. К.: Етна-1. 2006. С. 13–31.

2. Консолідована версія Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського союзу (2010/С 83/01). *Офіційний вісник Європейського союзу*. 2010. № С 83/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 19.12.2024)

3. Прихода Я. І. Європа як концепт. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=268>(дата звернення 19.12.2024)

4. Свобода, безпека та справедливість: які цінності є основними для українців? ZMINA : Центр прав людини. URL: <https://zmina.info/news/svoboda-bezpeka-ta-spravedlyvist-yaki-czinnosti-ye-osnovnymy-dlya-ukrayincziv/> (дата звернення 21.12.2024)

5. Стратегічна концепція Альянсу. Україна – НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/pro-nato/strategichna-konceptsiya-alyansu> (дата звернення 20.12.2024)

6. Шмиголь М. Ф., Юшкевич Ю. С. Світоглядні основи феномену ідентичності та проблеми її трансформації в сучасному інформаційному суспільстві. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 153(2). С. 396–399.

7. Юшкевич Ю. С. Трансформація аксіосфери української освіти в контексті євроінтеграційних процесів. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип.120 (5). С. 207–210.

8. Яковлева Л.І., Яковлев Д. В. Політика без токшоу. Потенціал звернень публічних інтелектуалів щодо легітимації влади. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 39. С. 163–169.

9. Яковлева Л. І. Роль громадянської ідентичності в процесі забезпечення легітимності публічної влади. *«UChoice: 4P» Ukrainian Choice: Public Policy, Politics, Psychology*: матер. третьої міждисципл. наук-практ. конфер. (м. Одеса, 6 жовтня 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 110–112. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f2669720-d7f6-4f1d-a8cd-6c545fa1034c/content> (дата звернення 19.12.2024)

10. Foret F., Calligaro O. European values: challenges and opportunities for EU Governance. London. Routledge. 2018. 200 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781351037426/european-values-fran%C3%A7ois-foret-oriane-calligaro> (дата звернення 18.12.2024)

Анотація

Скалацька О. В., Яковлева Л. І., Юшкевич Ю. С. Європейська та євроатлантична інтеграція України: філософський аналіз. – Стаття.

Європейська та євроатлантична інтеграція України є визначальним вектором державної політики та одним із ключових напрямів суспільного розвитку. Водночас цей процес ускладнений багатовимірними викликами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, зокрема загрозою зникнення або послаблення української ідентичності через глобалізацію та домінування західної культури, а також конфронтацією з існуючими етичними нормами й аксіологічними установками українського суспільства. Метою статті є розкриття етико-аксіологічних основ європейської та євроатлантичної

інтеграції України в світоглядно-антропологічному контексті, визначення можливих шляхів гармонізації європейських та національних цінностей для забезпечення збереження української ідентичності та сталого розвитку України. Етико-аксіологічний аналіз світоглядно-антропологічного виміру проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України дозволив дійти висновку про обумовленість розуміння концептів «європейська ідентичність» та «європейські цінності», що виступають еталоном відповідності націй європейським стандартам, історичним та політичним контекстом – вони різняться у просторі та часі у своїх інтерпретаціях, але, в той же час, в формальному сенсі, їм притаманна безперервність і стабільність. Європейський Союз та Північноатлантичний Альянс є двома ключовими структурами, які об'єднують країни навколо спільних принципів. Вони поділяють майже однакові цінності – свободу, демократію, верховенство права, повагу до прав людини, тощо – але їхня спрямованість та методи реалізації мають суттєві відмінності, зумовлені різними функціями цих організацій. Гармонізація цих цінностей є ключем до ефективної інтеграції нових країн, таких як Україна. Успішність інтеграції залежить від здатності суспільства знайти баланс між збереженням власної унікальності та прийняттям нових цінностей, що вимагає критичного осмислення власної ідентичності, пошуку точок дотику з іншими культурами та формування нового, більш відкритого світогляду. Цей процес обумовлює необхідність самовдосконалення представниками українського соціуму шляхом самопізнання та самореалізації через повернення до ментально природжених аксіологічних домінант, таких як відповідальність.

Ключові слова: євроатлантична інтеграція, європейська ідентичність, європейська інтеграція, європейські цінності, свобода, відповідальність, морально-етичні цінності, національна ідентичність, самовдосконалення, світогляд.

Summary

Skalatska O. V., Yakovleva L. I., Yushkevych Yu. S. European and Euro-Atlantic integration: philosophical analysis. – Article.

European and Euro-Atlantic integration of Ukraine is a defining vector of state policy and one of the key areas of social development. At the same time, this process is complicated by multidimensional challenges of both internal and external nature, in particular, the threat of disappearance or weakening of Ukrainian identity due to globalization and the dominance of Western culture, as well as confrontation with existing ethical norms and axiological attitudes of Ukrainian society. The purpose of the article is to reveal the ethical and axiological foundations of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine in the worldview and anthropological context, to determine possible ways of harmonizing European and national values to ensure the preservation of Ukrainian identity and sustainable development of Ukraine. An ethical and axiological analysis of the worldview and anthropological dimension of the problem of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine allowed us to conclude that the understanding of the concepts of «European identity» and «European values», which serve as a standard of conformity of nations

to European standards, is conditioned by the historical and political context – they differ in space and time in their interpretations, but, at the same time, in a formal sense, they are characterized by continuity and stability. The European Union and the North Atlantic Alliance are two key structures that unite countries around common principles. They share almost identical values – freedom, democracy, the rule of law, respect for human rights, etc. – but their focus and methods of implementation have significant differences due to the different functions of these organizations. Harmonization of these values is the key to the effective integration of new countries such as Ukraine. The success of integration depends on the

ability of society to find a balance between preserving its own uniqueness and accepting new values, which requires critical reflection on its own identity, searching for points of contact with other cultures and forming a new, more open worldview. This process determines the need for self-improvement by representatives of Ukrainian society through self-knowledge and self-realization through a return to mentally innate axiological dominants, such as responsibility.

Key words: Euro-Atlantic integration, European identity, European integration, European values, freedom, moral and ethical values, national identity, responsibility, self-improvement, worldview.

УДК 321.7-044.922]:355.48

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.19>

А. О. Слива

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9312-2441>аспірант кафедри філософії і соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ: ПОЛІТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Війна, яка точиться вже третій рік в Україні, має вирішити долю української державності, йдеться про виборювання Україною права на її існування як суверенної держави. Але це також війна цінностей – цінностей демократичного вільного суспільства проти авторитаризму й суспільної несвободи. Цей аспект надає російсько-українській війні світового значення, яке далеко виходить за межі проблем самої України. Ціннісний аспект війни неодноразово проголошувався керівниками нашої держави. Захист демократії проти авторитаризму можна вважати офіційною ідеологічною державною позицією у цій війні. Утім у такій ситуації виникає низка проблем, на перший погляд, досить теоретичних, але таких, що безпосередньо відбиваються на дійсності і перспективах сучасного українського суспільства. Вони мають бути осмислені на рівні політично-філософського аналізу.

Почати з того, що війна є надзвичайно недемократичним засобом подолання суспільних (міжнародних і внутрішніх) суперечностей. Очевидно, що військо – це один з найбільш недемократичних елементів будь-якої політичної системи. Такою є природа мілітарної сфери. Логічно запитати, чи можливий захист демократичних цінностей недемократичними засобами? Так, не ми розв'язали цю війну, але ми змушені її вести. Вимушеним під час війни є також обмеження демократичних засад в політичному житті суспільства. Виникає питання про міру відступу від принципів демократії, який припустимий для захисту демократії. Наскільки легким буде повернення до повноцінної демократичної системи після закінчення війни? Історія класичних демократій Заходу (наприклад, Великої Британії періоду першої і другої світових війн) свідчить про можливість збереження демократичних інституцій, традицій і цінностей під час війни. Проте для України ця проблема потребує особливого розгляду й осмислення.

Важливо звернути увагу на один аспект цієї проблеми. Пострадянська Україна зазнала процесу трансформації своєї політичної системи

в бік її демократизації. Це сутнісний для соціально-політичної сфери країни процес, який має продовжуватися. У сучасному демократичному світі відбувається поступовий розвиток демократії у певному напрямі. Чи цілком припиняється демократизація в її принципових рисах в умовах зовнішньої агресії? Чи корелює демократизація українського суспільства із загальносвітовими тенденціям у розвитку демократії? Відповіді на поставлені питання є нагальними для сьогоденної України не лише в теоретичному, але й у практичному сенсі.

Результати досліджень. Трансформація політичної системи України належить до популярних тем досліджень. Ця тема розглядається як в контексті загальної проблематики змін у пост-радянському українському суспільстві, так і окремо. Аналіз наукової літератури показує, що увагу дослідників привертають, насамперед, два основні аспекти теми. По-перше, це трансформація політичних інститутів (тут можна вказати узагальнюючу роботу з відповідною назвою [9]). По-друге, активно вивчається проблема становлення громадянського суспільства і взаємовідносин політичної влади з громадянським суспільством [7], [4], [2]. Під час війни ці предмети дослідницького інтересу не зникають, що є непрямим свідченням актуальності процесів демократизації попри складності в політичному житті. Стан суспільства в умовах зовнішньої агресії не може не викликати особливу увагу науковців, чи не на перший план в дослідженні цього стану виходить політична сфера, про що свідчать аналітичні збірки «Українське суспільство в умовах війни» [10], [11]. Українською важливою є оцінка взаємин влади й суспільства за цих обставин [5].

Проблема збереження демократичної спрямованості політичних процесів в Україні з необхідністю постає при розгляді політичної сфери українського суспільства під час війни. Цим зумовлений особливий інтерес до розуміння демократії як цінності в роботах [1], [6], до дослідження демократії в системі цінностей суспільства й аналізу з цього боку процесу демократизації політичної сис-

теми. Більш загальний підхід до демократичної трансформації, виявлення її моделі, що особливо важливо простежити під час війни, здійснюється в роботі [3]. Слід також відзначити дослідження, де сполучаються концепції демократії і політичної участі [8]. Попри напрацьований матеріал, у цілому, лише починається дослідження трансформації політичної системи України як становлення і розвитку демократичних принципів, практик та інститутів, зокрема – під час війни. Існує потреба концептуального політично-філософського дослідження, окреслення загальних питань щодо названої теми та виявлення шляхів їх можливого розв'язання.

Мета статті – виходячи із загальносвітових закономірностей демократизації локальних суспільств, визначити напрям і тенденції в процесі демократизації українського суспільства з урахуванням ситуації зовнішньої агресії, в якій перебуває країна.

Основна частина. Демократія – це політичний режим народоправства, коли народ певної країни реалізує себе як єдине джерело влади, причому влади, яка реально здійснюється (не є лише номінальною). Демократія звичайно визнається найвищим із досяжних в сучасних історичних умовах політичним устроєм і зрозуміло, що на її втілення спрямована трансформація суспільства, яке модернізується і намагається відповідати сучасним реаліям. В основі такої трансформації суспільства – визнання демократії найвищою політичною цінністю і еталоном політичного життя, саме по собі це визнання є елементом демократичної трансформації суспільства. У пострадянській Україні процес визнання безумовної цінності демократії був досить тривалим і суперечливим, його можна вважати показником створення суспільних умов для демократизації. Як свідчать дослідники, із цінністю демократії «за роки незалежності відбулися найбільш вражаючі метаморфози». Ще у кінці 1990-х років «демократичні політико-громадянські цінності суттєво поступалися в значущості всім іншим, при цьому, не претендуючи на особистісне ціннісне кредо», але вже в середині 2010-х років вони «посіли досить близькі позиції до цінностей самореалізації й позитивного соціального самопочуття» українців [1, с. 44]. Це одне з найвиразніших свідчень того, процес трансформації українського суспільства на демократичних засадах дійсно відбувається.

Демократичний політичний устрій базується на певних принципах, вони реалізуються інституціонально – в діяльності певних політичних організацій і у нормах, яким підпорядковується ця діяльність. У рамках демократичних інституцій функціонує складна система суб'єктів і об'єктів політичної діяльності, виділяються аспекти різної ваги. Деякі з цих аспектів мають принципове

значення, без них демократичний устрій перестає бути таким, втрачає свої сутнісні ознаки. Інші аспекти функціонування демократичних інституцій мають ситуативний характер, позначають не демократію як таку, а певні історичні форми або національні різновиди демократії. Відповідно, у політичній трансформації суспільства слід розрізняти моменти сутнісного становлення й розвитку демократії, а також формування менш суттєвих, хоча також притаманних їй рис.

Головним, базовим принципом є народне волевиявлення, політична система, в якій не виявляється воля народу, не може бути демократичною (хай навіть у ній присутні зовнішні демократичні форми). Для здійснення народного волевиявлення необхідні відповідні механізми, до яких належить, насамперед виборча система й електоральний процес. У свою чергу повноцінно функціонувати демократична виборча система не може без гарантій політичних прав і свобод громадян. Важливі інструменти волевиявлення – вільні від політичного тиску і некорумповані ЗМІ, діяльність опозиційних політичних сил. Звичайно, для народного волевиявлення має бути постійно діючий зворотній зв'язок у відносинах держави й суспільства, відкритість і прозорість у діяльності владних структур.

Разом з тим, у межах демократичного устрою необхідно присутні безперечно демократичні, але менш суттєві риси політичної системи, які можуть існувати в різних формах, проявляти себе меншою або більшою мірою. Йдеться, наприклад, про конкретні форми взаємодії державних органів і населення, про ті чи інші канали інформаційних зв'язків між ними. Можуть бути різними в різних демократичних країнах і за різних історичних умов способи регулювання діяльності політичних партій і ЗМІ, включно з певними обмеженнями щодо такої діяльності. Неоднаковою мірою можуть здійснюватися в рамках демократичних процедур додаткові політичні свободи й права громадян (право на законодавчу ініціативу, право на проведення референдумів, право бути обраним тощо). Не є незмінними для всіх країн і часів особливості електоральної системи (прямі або непрямі вибори, періодичність виборів, норми електоральної діяльності). Зокрема, регулярність виборів важлива, але може бути за певних надзвичайних обставин порушена без руйнування сутнісних ознак демократії.

Можна зробити висновок, що демократія суттєво залишається собою за певних її ситуативних обмежень, зумовлених конкретними обставинами. У цьому сенсі очевидна відмінність між демократичним у цілому суспільством з певними недоліками й обмеженнями демократії і недемократичним (авторитарним або тоталітарним) суспільством, хоча б і здатним продемонструвати

певні формальні елементами демократії. Аналізуючи політичну трансформацію українського суспільства у пострадянський період, дослідники звертають увагу на брак у цей період повноцінного втілення демократичних принципів. Багато що в політичному житті країни цього періоду викликає зауваження й критику. Іноді говорять про «відносну демократію» в Україні, визначаючи її як «пасивну народну демократію», втім визначаючи прагнення суспільства до справжньої демократії [6, с. 91]. Проте такі оцінки не є сутнісними щодо політичної системи України. Не викликає сумніву в цілому демократичний характер пострадянського українського суспільства. Ще більш важливим є незаперечний факт демократичного напрямку трансформації нашого суспільства.

Війна, безперечно, є чинником, який негативно впливає на демократичні інститути, вона може призупинити процес демократичної трансформації. Стан боротьби країни проти зовнішньої агресії потребує мобілізації всіх сил заради перемоги, не зважаючи на різноманітні інтереси й думки членів суспільства. За таких умов влада - навіть демократично обрана - змушена діяти на певних напрямках авторитарно. Цілком природно, що тут стає неможливо забезпечити бездоганне здійснення всіх формальних демократичних процедур. Чи означає це, що, потрапляючи до ситуації війни, демократична держава перестає бути такою? Думається, що найважливіші, принципові риси демократії, а відтак і демократичний за сутністю політичний устрій можна зберегти і під час війни.

Свідчення на користь цієї думки можна знайти, аналізуючи політичну сферу сучасного українського суспільства. Фактом є те, що після початку широкомасштабної агресії проти України діяльність жодного демократичного інституту не було призупинено. Зокрема, продовжують функціонувати виборчі органи влади – як органи місцевого самоврядування, так і загальнодержавний законодавчий орган – Верховна Рада. У цьому контексті можна говорити про парламентський контроль за діяльністю Уряду та інших органів виконавчої влади. Продовжується під час війни діяльність політичних партій, в тому числі опозиційних, а також інших громадських організацій, що також є формою громадського контролю щодо держави.

Зрозуміло, що за умов воєнного стану впроваджуються певні обмеження інформаційних потоків, пов'язані з державною безпекою. Утім зберігаються можливості критики і контролю за діями влади з боку політичних і неполітичних громадських організацій. Можна говорити і про збереження каналів зворотного зв'язку між державою, її структурними частинами та суспільством. Йдеться, насамперед, про прямі звернення

до народу, інформування громадян з приводу тих чи інших дій і рішень з боку владних структур, починаючи з Президента України. У певному сенсі ці інформаційні зв'язки між державою і суспільством навіть посилюються, держава зацікавлена в прямому діалозі з народом, з іншого боку суспільство жваво реагує на дії влади, всі важливі питання широко обговорюються в країні.

Усе це указує на те, що демократичний процес у країні продовжується попри ускладнення воєнного часу. При цьому суттєві значення мають навіть не наведені факти продовження демократичного розвитку (зазначимо ще раз, що відсутність деяких з них може не позначатися на загальній оцінці політичного життя). Головним і принциповим з точки зору долі демократії в країні є те, що рішення і заходи влади у цілому узгоджуються з волінням народу. Тому вони є формою народного волевиявлення. Діяльність держави відповідає прагненню народу в головному – досягти перемоги, забезпечити стабільний мир і розвиток для українського суспільства. Це основа, на якій стає реальним збереження й розвиток демократичних інституцій під час війни.

Інше важливе питання – чи продовжується під час війни демократична трансформація політичної системи України? Чи розвивається демократичний процес в Україні у стані протидії зовнішній агресії? Або ж можна говорити лише про збереження деяких демократичних принципів, але не про їх вдосконалення, не про появу нових рис в політичному житті суспільства? Здається, що для демократизації суспільства зараз немає сприятливих умов, подальший розвиток у цьому напрямі поставлений на паузу. Насправді ситуація є складнішою, ніж здається. Для її більш точної оцінки слід охарактеризувати загальні світові тенденції сучасного розвитку демократії, визначити сутність такого розвитку.

Перш за все, треба зазначити, що із загально-теоретичної точки зору суспільне явище демократії не є застиглою формою. Демократія – це процес пошуку більш адекватних й ефективних форм народовладдя. Не можна сказати, що розвинені країни, розбудувавши демократичну політичну систему, далі політично не розвиваються, не удосконалюють її. Можливості для розвитку демократичного процесу завжди є. Крім того, демократичні тенденції в суспільстві завжди протистоять антидемократичним, демократію слід відстоювати. Як підкреслюють дослідники, «історія останніх років свідчить про те, що боротьба за демократію ніколи не закінчується, і досягнення революцій, подібних до 1989 р., потребують активного захисту» [3, с. 29], особливо це актуально для так званих «молодих демократій», які «все більше стикаються з новими викликами та загрозами» [3, с. 28]. Отже, постійний розвиток

демократії є необхідністю, або, іншими словами, «в демократичній проекції модель суспільно-політичного розвитку має еволюційний характер, оскільки спрямована на якісні зміни в політичному житті суспільства як на соціальному, так і на інституційному рівні» [3, с. 29].

Слід відзначити щодо розвитку демократії дві суперечливі тенденції, які мають місце в сучасній Україні. Щоб їх окреслити, розглянемо загальносвітовий процес розвитку демократії. Суттєвою для розуміння цього процесу здається поширена в західній політологічній літературі концепція «демократії участі» (*participatory democracy*). Йдеться про розширення прав і можливостей громадян щодо участі у діяльності державної влади (*expanding rights to participate* [12, с. 17]). Уважається, що таке розширення здійснюється не лише за рахунок можливостей і каналів участі, але й шляхом висунення на перший план певних форм участі («It cannot be increased solely by increasing the number of opportunities or channels to participate. It is rather increased by allowing for certain forms of participation in contrast to others» [12, с. 17].) Головне тут – доступ до політичних рішень і можливість впливати на них («access to policy decisions and the ability to influence these decisions» [12, с. 17]).

Не викликає сумніву, що існує багато аспектів удосконалення демократії. Утім, серед них простежується головна тенденція. Її можна охарактеризувати як перехід від формальної демократії до демократії участі. Ця тенденція є головною, тому що стосується самої сутності демократії, а саме – способу народного волевиявлення і здійснення громадянами своїх політичних функцій як носіїв суверенітету. До цього треба додати, що процес переходу від формальної демократії до демократії участі є об'єктивним, він випливає із сутнісних рис демократії і відбувається з необхідністю в сприятливих історичних умовах. Дослідники вказують на такі фактори, що сприяють активності громадян, як «підвищення освітнього рівня населення; розвиток суспільних комунікацій; періоди активізації політичного протесту, залучення нових рекрутів у соціальні об'єднання; реакція громадськості на знову висунуті урядові програми перетворень і т. д.» [4, с. 208].

Вихідний стан демократії можна охарактеризувати як *формальну демократію*, коли основні ознаки демократичного політичного устрою вже наявні, але не цілком розвинені. Формальна демократія – це низка чітко окреслених і забезпечених ресурсами процедур, які забезпечують контроль суспільства над державною владою. Головні з цих процедур пов'язані з формуванням представницької влади, вони утворюють те, що називають електоральним процесом. Проте за межами електорального процесу вплив суспільства на владу

на стадії формальної демократії в цілому – опосередкований. Політична позиція громадян є переважно пасивною, вони впливають на державну владу, головним чином, обираючи представників.

Розвиток *демократії участі* – це поступове збільшення форм і засобів участі членів суспільства у здійсненні політичної влади. Йдеться про поступовий перехід до співробітництва влади й суспільства у прийнятті рішень і контролі за їх виконанням. Треба розуміти, що демократія участі не тотожна *прямій демократії*, коли громадяни переймають на себе функції держави. Держава тут не розчиняється в суспільстві, залишається окремою політичною організацією з відповідними владними повноваженнями. Відбувається не заміна суспільством держави (що відрізняє пряму демократію), а збільшення участі громадян у виконанні органами влади своїх функцій. Часто цю трансформацію пов'язують з формуванням так званого громадянського суспільства. В Україні цей процес фіксують дослідники, стверджуючи, що «сьогодні відбувається поступове перетворення ініціативних груп українського населення на елементи громадянського суспільства, тобто колишні групи інтересу об'єднуються в загальнонаціональну спільноту з певною структурою, спільними цілями, відповідними цим цілям функціями» [7, с. 44].

Концепція політичної участі добре відома сучасним представникам соціальних наук, вона визначається досить однозначно як «дія, за допомогою якої рядові члени будь-якої політичної системи впливають на результати її діяльності». Також «політична участь виглядає як міра залученості людей в існуючу структуру владних відносин всередині соціально-політичної спільноти. Ця спільнота передбачає можливість впливу громадськості на перебіг соціально-політичних процесів у суспільстві» [8, с. 32], виражає «ступінь реального впливу громадян на інститути влади і процеси ухвалення рішень» [8, с. 33].

Відзначається різноманітність форм і способів політичної участі громадян, причому сама ця різноманітність є показником рівня демократизації суспільства, «можна стверджувати, що чим більш досконалий та універсальний механізм включення людини в політику, тим більш демократичним є суспільство» [8, с. 34]. В цілому види політичної участі можна звести до форм доведення громадської думки до влади, оцінки рішень, висунення пропозицій, добровільної допомоги у діяльності органів влади. Конкретний набір таких форм залежать від особливостей певної країни – національних, історичних, економічних, культурних. Але проявляються вони всюди, де створюються умови для розвитку демократії.

Становлення інститутів демократії в Україні припадає на перші роки після одержання держав-

ного суверенітету, можна сказати що вже в 90-ті роки ХХ століття в країні з'явилася формальна демократія. Перехід до більш високого рівня демократичного устрою, трансформація формальної демократії в демократію участі стали чи не основною політичною проблемою наступного періоду (який продовжується й сьогодні). Виникає (насамперед, в експертному середовищі) розуміння недостатності наявного рівня демократії в Україні, дослідники відзначають як головну ваду наявного стану пасивність громадян, більшість громадян «хотіли б мати демократію, але самі не готові відстоювати свої права, контролювати владу» [6, с. 95]. У цьому зв'язку дослідники вказують на неповну сформованість громадянського суспільства в Україні, «розглядаючи... мережу неурядових громадських організацій зазначимо, що однією з гострих проблем їх розвитку є низька участь громадян у їх діяльності» [6, с. 95-96].

Відтак ясно проглядається потреба у розвитку демократії участі, це висувається як очевидна мета політичних змін в Україні: «українська неконсолідована демократія сьогодні конче потребує політичної культури участі [9, с. 39], існує «запит на соціальну самоорганізацію як громадянські ініціативи, що покликані здійснювати справді впорядковуючий вплив на плінне, непевне трансформаційне суспільство» [2, с. 62].

Війна, зрозуміло, внесла свої корективи до ситуації, яка описується, наявні елементи демократії участі й тенденції до її розвитку мають підпорядкуватися нагальним потребам держави й суспільства у протидії зовнішній агресії. В Україні під час війни держава змушена у певних сферах брати на себе повну відповідальність за прийняття рішень и виконання певних дій. Це зумовлено нагальною потребою забезпечення максимальної ефективності й швидкості дій. Відповідно, громадське суспільство відсторонене від участі у деяких сферах діяльності держави (такі сфери існують і в мирний час, але під час війни вони значно розширюються). Це стосується певних аспектів, що пов'язані з організацією збройних сил, із забезпеченням країни необхідними для ведення війни ресурсами. Із захистом населення, ліквідацією наслідків ворожих дій. Це також пов'язане з інформаційною безпекою країни, з необхідністю забезпечення морально-психологічної єдності суспільства.

Певні ускладнення в участі громадян у справах держави пов'язані також з обмеженням ресурсів, які держава дозволяє виділяти на певних ділянках громадського життя. Пріоритет у виділенні ресурсів надається оборонній сфері, що цілком слушно, адже йдеться про виживання країни. У зв'язку з цим відбувається певне зменшення активності громадських організацій і органів самоврядування у деяких (не пов'язаних з обороною країни)

сферах. Деякі демократичні процедури (наприклад, електоральний процес) не можуть бути здійснені у повному обсязі через втрату країною частки території, наявність зон військових дій, повсякденні загрози мирному життю громадян. Природно говорити про певне обмеження процесу демократичної трансформації суспільства під час війни.

Незважаючи на всі ці обмеження, в українському суспільстві проявляє себе під час війни й зворотна тенденція – до збільшення активності громадян, насамперед, організованих громадян – громадянського суспільства. Справа в тому, що війна стала особистим викликом для кожного громадянина України, тому вона значною мірою посприяла прояву ініціативи «знизу». Патріотичний підйом, який всі відзначають, призвів до різноманітних спонтанних дій громадян, спрямованих на допомогу державі, на сприянні розв'язанню певних державних завдань, подекуди – на заміщення держави у певних справах. Дослідники відзначають набуття українським громадянським суспільством вже у 2023 році «нових рис і виконання ряду функцій, які демонструють його сильні сторони і закріплюють важливу роль у структурі політичної системи суспільства», зокрема, «внутрішню здатність до вирішення проблем соціального, політичного, економічного культурного і навіть безпекового характеру поза межею втручання владних інституцій» [5, с. 402]. Така «зміна місця і фактичної ролі громадянського суспільства у структурі політичної системи України сприяє зміцненню демократичних засад її політичного життя» [5, с. 402], тобто оцінюється в контексті демократичної трансформації суспільства.

Активізація громадян та організацій громадянського суспільства була спричинена, насамперед, безпосередньою реакцією на початок широкомасштабних військових дій. «Воля до боротьби», яку відзначають дослідники, у перші дні війни проявилася у новому виді активності – участі у територіальній обороні [10, с. 269]. Яскравим прикладом активності громадян є волонтерський рух, який набув надзвичайного поширення в Україні. З'явилася велика кількість волонтерів і волонтерських організацій, причому цілком добровільних, створених з ініціативи громадян. «Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» у травні 2022 р. ...зафіксувало, що більше половини мешканців Заходу і Центру країни (56,9%) були залучені до волонтерської роботи, допомагаючи фізично та фінансово» [10, с. 269]. Низка важливих функцій, що доповнюють діяльність держави, здійснюється на основі ініціативи «знизу» – насамперед, це допомога фронту. Також це допомога постраждалим, покращення функціонування органів охорони здоров'я, правопорядку,

інформування громадян. Фіксуються й інші форми громадської активності. Мається на увазі «взаємодія і взаємодопомога мешканців у місцях проживання, в укриттях», коли люди «ділилися продуктами харчування, медикаментами, вночі чергували у під'їздах», «учителі давали безкоштовні онлайн-уроки для дітей», «лікарі безкоштовно консультували людей онлайн» [10, с. 269-270].

Поширюються також форми участі громадян у діяльності держави, які стосуються інформаційної та ідеологічної активності. Йдеться про проведення різноманітних заходів, спрямованих на підвищення патріотичної єдності, участь у формуванні громадської думки. До цього слід додати такі види активності як допомога постраждалим від бойових дій, вимушеним переселенцям. Згадаємо також про добровільні пожертвування на армію і постраждалих, донорство, тощо.

Усі наведені факти репрезентують не щось інше, як продовження процесу демократизації суспільства. Соціально-політична активність громадян зростає. Вони беруть участь у державних справах там, де у держави не вистачає ресурсів і при цьому виявляють сфери спільних інтересів держави і суспільства, в яких суспільство готове співпрацювати з державою, виконувати певні функції політичної влади. Соціологічний аналіз фіксує постійне збільшення долі громадян, які активно допомагають державі розв'язувати нагальні проблеми, пов'язані з війною, за 2022-2023 роки кількість таких людей збільшилася удвічі [11, с. 95]. Можна говорити про спонтанне продовження процесу переходу до демократії участі в Україні, викликане воєнною напругою суспільства й держави.

Зрозуміло, що демократизація в умовах війни є суперечливим процесом. Розширення громадської активності у певних сферах супроводжується її звуженням у інших сферах. Утім неможна говорити, що процес демократизації поставлений на паузу. У цілому демократизація в Україні продовжується, хоча і в ускладнених умовах і в дещо обмеженому вигляді. І це справжній процес демократизації, він відповідає загальносвітовій тенденції до переходу від формальної демократії до демократії участі. Можна очікувати, що інституалізація нових форм громадської активності, які розвиваються в Україні під час війни, вихід демократичної політичної системи країни на новий рівень відбудеться вже по її завершенні. Принаймні, досягнутий під час війни рівень громадянської активності було б корисно зберегти й на період післявоєнного відновлення й розвитку країни.

Висновки. Суттєвою частиною соціальної трансформації, яка відбувається в Україні в останні десятиріччя, є зміни у політичній системі країни. Основна тенденція модернізації політичної сфери – демократизація суспільства, перехід від

формальної демократії до демократії участі. Під час війни цей процес ускладнюється, набуває суперечливого характеру, в ньому простежуються дві протилежні тенденції. З одного боку, необхідність концентрації державою всіх сил заради перемоги призводить до вимушених обмежень у функціонуванні демократичних інститутів. З іншого боку, чинник зовнішньої агресії мобілізує суспільство, викликає зростання спонтанної активності, що призводить до появи нових форм вільної участі громадян у справах держави, до розвитку, таким чином, процесу демократизації суспільства, незважаючи на складні зовнішні умови.

Література

1. Євдокімова О. О. Українське суспільство до і після війни *Особистість, суспільство, війна: тези доп. Учасників міжнар. Психол. Форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.)*. Харків: ХНУВС, 2022. С. 43–46.
2. Каралаш Ю. І. Самоорганізація українського суспільства у контексті глобальних системних трансформацій. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього: зб. Матеріалів XXII Всеукр. Наук. Конф. Викладачів, молодих науковців і студентів (м. Харків, 1 груд. 2020 р.)*. Харків: Право, 2020. С. 60–64.
3. Ключкович А. Категорія «модель суспільно-політичного розвитку» як аналітичний інструмент вивчення демократичних трансформацій. *Політичні трансформації сучасного суспільства: зб. Матеріалів V Всеукр. Наук.-практ. Конф. (м. Полтава, 22 лютого 2024 р.)*. Полтава: ПДАУ, 2024. С. 25–29.
4. Кравчук О. Процеси трансформації громадянського суспільства та децентралізації влади: механізми взаємозв'язків. *Літопис Волині*. 2021. (24). С. 207–211.
5. Лисенко Ю. В. Політична трансформація влади і громадянського суспільства: виклики і тенденції. *Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту: зб. тез доп. Міжнар. Наук.-практ. Конф. (20–22 верес. 2023 р., Україна, м. Харків)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. С. 401–402.
6. Матета О. А. Ціннісні виміри трансформації сучасного українського суспільства. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць*. Харків, 2018. Вип.1(15). С. 87–99.
7. Мухіна М. О. Трансформація українського громадянського суспільства як єдиної системи (політологічний аспект). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2015. 18(8). С. 42–46.
8. Прохоренко Є. Я. Концептуалізація категорії «політична участь» в соціологічному дискурсі. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 березня 2023 р.)*. Одеса: Нац. Ун-т «Одес. Юрид. Акад.», 2023. С. 31–35.
9. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М.І. Михальченко (керівник) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кюраса НАН України, 2016. 440 с.

10. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / за ред. Н. Є. Головахи, Н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

11. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / за ред. Н. Є. Головахи, Н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

12. Participatory Democracy and Political Participation. Edited by Thomas Zittel and Dieter Fuchs. Routledge. London and New York. 2007. 234 p.

Анотація

Слива А. О. Трансформація політичної системи українського суспільства в умовах зовнішньої агресії: політично-філософський аспект проблеми демократизації. – Стаття.

Стаття присвячена політичним аспектам соціальної трансформації українського суспільства доби незалежності та ускладненню цього процесу під час війни. Проблема збереження демократичної спрямованості політичних процесів в Україні з необхідністю постає при розгляді політичної сфери українського суспільства під час війни. Трансформація політичної системи України належить до популярних тем досліджень. Ця тема розглядається як в контексті загальної проблематики змін у пострадянському українському суспільстві, так і окремо. Аналіз наукової літератури показує, що увагу дослідників привертають, насамперед, два основні аспекти теми. По-перше, це трансформація політичних інститутів. По-друге, активно вивчається проблема становлення громадянського суспільства і взаємовідносин політичної влади з громадянським суспільством. Розглянуто сутність політичних змін у пост-радянський період, які зводяться до демократизації суспільства. Зазначено, що демократизація в умовах війни є суперечливим процесом. Розширення громадської активності у певних сферах супроводжується її звуженням у інших сферах. І це справжній процес демократизації, він відповідає загальносвітовій тенденції до переходу від формальної демократії до демократії участі.

Зроблено висновок про збереження основних принципів демократії в Україні під час її боротьби із зовнішньою агресією. Простежено загальносвітову тенденцію у розвитку демократичних інститутів, що полягає у переході від формальної демократії до демократії участі. Виявлено дві суперечливі тенденції щодо розвитку демократії в Україні в умовах війни. З одного боку, необхідність концентрації державою всіх сил заради перемоги призводить до обмежень у функціонуванні демократичних інститутів. З іншого боку, чинник зовнішньої агресії викликає зростання спонтанної активності громадян, що призводить до нових форм їх участі у справах держави.

Ключові слова: соціальна трансформація, демократія, політична система, зовнішня агресія, суспільство.

Summary

Slyva A. O. Transformation of the political system of Ukrainian society in the context of external aggression: political and philosophical aspect of the problem of democratization. – Article.

The article is devoted to the political aspects of the social transformation of Ukrainian society during the period of independence and the complications of this process during wartime. The issue of maintaining the democratic orientation of political processes in Ukraine becomes crucial when considering the political sphere of Ukrainian society during war. The transformation of Ukraine's political system is one of the popular research topics. This issue is examined both in the context of the general problem of changes in post-Soviet Ukrainian society and as a standalone topic.

An analysis of scientific literature shows that researchers focus primarily on two main aspects of the topic. Firstly, this involves the transformation of political institutions. Secondly, the problem of the development of civil society and the relationship between political power and civil society is actively studied.

The essence of political changes in the post-Soviet period is examined, focusing on the democratization of society. It is noted that democratization during wartime is a contradictory process. The expansion of civic activity in certain areas is accompanied by its restriction in others. However, it cannot be said that the democratization process has been paused. In general, democratization in Ukraine continues, although under complicated conditions and in a somewhat limited form. This is a genuine democratization process that corresponds to the global trend of transitioning from formal democracy to participatory democracy.

Conclusions are drawn about the preservation of the fundamental principles of democracy in Ukraine during its fight against external aggression. A global trend in the development of democratic institutions is traced, characterized by a shift from formal democracy to participatory democracy. Two contradictory tendencies regarding the development of democracy in Ukraine during wartime are identified. On the one hand, the necessity for the state to concentrate all efforts for victory leads to restrictions on the functioning of democratic institutions. On the other hand, the factor of external aggression triggers increased spontaneous civic activity, resulting in new forms of public participation in state affairs. The level of civic activity achieved during the war would be beneficial to retain in the post-war period of recovery and development of the country.

Key words: social transformation, democracy, political system, external aggression, society.

УДК 1:316.3:37.01

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.20>

О. І. Якимчук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-8389>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри психосоматики та психології здоров'я

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ТРАНСВЕРСАЛЬНИЙ ПОВОРОТ У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Трансверсальний поворот в філософії освіти ХХІ століття є значимою зміною в парадигмі освіти. Він передбачає принциповий відхід від дисциплінарно орієнтованих, традиційних підходів та перехід до зміщення акцентів на більш цілісному, міждисциплінарному та контекстуальному аспектах. Даний поворот є характерним для європейської системи освіти, що ж до української, то вона наразі має чимало проблем на шляху до впровадження його принципів. Слід розуміти, що трансверсальний поворот засвідчує не просто відхід від традиційної освітніх складових, а насамперед орієнтацію на співпрацю закладів освіти та діючого ринку праці з його потребами та вимогами до фахових навичок потенційного фахівця. Так, головні принципи, які пропонує нова парадигма освіти полягають у наступному: поєднанні знання та навичок з різних областей науки для комплексного вирішення реальних проблем та задач; взаємозв'язку навчання та вимог реального часу, акцентуючи увагу на практичних навичках та вмінні застосовувати знання в різних ситуаціях; врахуванні унікальних потреб, інтересів та здібностей кожного здобувача освіти, а поряд з цим зважає і його прояви як фахівця; розвитку здібності до аналізу інформації, оцінки та обґрунтуванні рішень, а ще креативність та інші принципи.

Оскільки сучасний світ є досить складним конгломератом, який дуже швидко змінюється, то й ринок праці потребує фахівців з гнучкими навичками, які відкриті до змін, вміють використовувати технології, орієнтовані на інноваційність тощо. І тут ми маємо свідомо розуміти, що цей парадигмальний злам є не забаганкою чи зайвим експериментом в системі освіти – це реальна вимога глобального, цифрового, технологічного та інших світових мегатрендів. В цій ситуації людина більше не може залишатися в межах традиційної форми набуття певного фаху, освоєння спеціальності. Світ вимагає від людини бути динамічною, відкритою та такою, що усвідомлює необхідність постійного / безперервного навчання. Адже, до прикладу, ті ж таки технології, які постійно вдосконалюються, змінюються в своїх пропозиційних складових, та потребують освоєння. Або ж інтерактивні платформи, вірту-

альна реальність, що дають чимало можливостей, теж не можливі без освоєння, критичного підходу до їх використання та вміння генерування нових знань. Не останню роль в цій парадигмі займає розвиток кожної окремої особистості. Так, в межах трансверсального повороту формується всебічно обізнана та розвинена особистість, здатна до самовираження та пошуків реалізації себе.

Метою дослідження є філософське з'ясування сутності трансверсального повороту у сучасній філософській освіті, соціокультурних умов його виникнення, та модернізаційного потенціалу для сучасних освітніх систем.

Стан дослідження проблеми. Для того аби концептуалізувати конотативні смисли, які закладено в основу «трансверсального повороту», «трансверсальних компетенцій» та ін., необхідно звернутися до самого поняття «трансверсальність», а точніше його витлумачення. Насамперед знаходимо відповідники ще в латині, де фігурують такі поняття як *transvertere*, *vertere* з яких надалі ми отримуємо різномірні його варіації. Так, *trans* (через) та *vertere* (перевертати) утворюють смислове ядро будь-чого, що не є опорою, а навпаки знаходиться на ній та схильне до динаміки, до прикладу, того ж таки перевертання. Деякі словники відсилають нас до версії слова у вигляді *transverse* під яким вбачають те «що покладено на якусь основу». В цьому контексті знаходимо чимало відсилок до «ліній», «поперечних балок» тощо. Це пов'язано з тим, що тривалий час терміни «трансверсальність» та «трансверсальний» належали континууму функціональних контекстів точних наук (математика, механіка та ін.). Так, в алгебрі дане поняття (в загальних рисах) тлумачиться як «пряма лінія, що перетинає криву». Тобто, сенсово ми можемо підвести до певного взаємоперетину. В логіці розмірковувань маємо підкреслити на тому, що вже в засновках цього поняття знаходиться «гнучкість», «верткість» та «перетин» з іншими лініями, об'єктами тощо.

Сьогодні дещо переглянуло дане поняття, а відтак воно набуло іншого звучання в філософії освіти та освітніх практиках, і тут переважно йдеться про європейські освітні програми, де концепт трансверсальності був актуалізованим останні роки. Адже саме там почали формуватися так звані

«освітні компетенції», які мають свою характеристику та розподіл: «На сьогодні загальноприйнятим є поділ компетентностей на дві групи: предметно-спеціальні (фахові) (subject specific competences) компетентності, що визначають профіль освітньої програми та кваліфікацію випускника та загальні (ключові) компетентності (generic competences, transferable skills, soft competences, transversal competencies), що мають універсальний, не прив'язаний до предметної області характер, проте мають бути збалансованими із спеціальними компетентностями при розробленні освітніх програм формування обов'язково має бути заплановано» [1, с. 166]. Дане визначення є досить умовним і радше свідчить про загальне розуміння значення «трансверсальних компетенцій» в системі освіти. Адже попри зведення їх до «наскрізності» в вимозі до розробки освітніх програм, воно ще й постійно прив'язується до формальної вимоги навчання, яка лише зафіксована на папері. При цьому, не зважаючи та не цілком усвідомлюючи всього того значення, яке стоїть за трансверсальністю навичок/компетенцій, які набуваються не лише протягом часу вивчення якоїсь конкретної освітньої програми. Тут же ми бачимо дещо не коректне застосування поняття компетентності, про що будемо говорити нижче.

Перш ніж перейти до окреслення системи координат на якій буде визначено місце трансверсальності, слід відмітити, що в окремих дослідників знаходимо аналітику, яка підводить до того, що трансверсальність в освітньому просторі має чимало спільних характеристик з японською концепцією кайдзен. Підтримка та вдосконалення, які визначаються головними функціями даної управлінської концепції, націлені на сприяння розвитку фахівців нової формації. Оскільки сучасний світ вимагає свого роду універсального фахівця, який сам по собі є окремою системою, що здатна швидко перелаштовуватися та бути адаптивною будь-яких змін, то й в концепції кайдзен ми знаходимо відображення цих вимог. А постійна підтримка на різних рівнях, будь-то технологічна чи організаційна, в сукупності з безперервним вдосконаленням методів роботи, власної ефективності тощо становить певну філософію ведення бізнесу. Беззаперечно, що специфічні функції кайдзен проявляються й у трансверсальному підході, але цілковито не охоплюють його. Адже тут йдеться не лише про управлінську сферу.

Трансверсальні навички наразі важливі для будь-якого фахівця, будь-якої сфери діяльності, який може відповідати стандартам європейського рівня, і не лише. Насамперед, людина, яка йде шляхом набуття трансверсальних навичок, відповідає запиту сьогодення. Їржі Балкар, дослідник з Технічного університету Острави (Чехія), разом зі своїми колегами завважає на навичках актуальних в будь-якій «професійній ситуації» та належ-

них до всіх сфер діяльності: «трансверсальні компетентності можна розглядати як групу компетентностей, які застосовуються в будь-якій професійній ситуації для кожного завдання, незалежно від того, як їх набули, уможливіючи цим свою необхідність для всіх професій» [4, с. 38]. Власне тому, у цьому дослідженні ми можемо знайти групування як спеціальностей, де стають в нагоді ці навички, так і кваліфікатор компетентційних характеристик. До прикладу, група соціальних, міжкультурних навичок, що регулює встановлення зв'язків та роботи в команді, а також сприяє розвитку підприємливості та інноваційності; група технічних, електронних навичок, що націлена на роботу з новими матеріалами та процесами з урахуванням екологічного підходу застосування технологій в будь-якій сфері діяльності тощо [4, с. 50].

Виклад основного матеріалу. Отже, звернемося до головних постулатів «трансверсального повороту» в системі європейської освіти. Працевлаштування є однією з важливих складових, не лише політик сьогодення будь-якої держави, а й важливим показником діяльності закладів вищої освіти та буття кожної окремої людини. Сучасний світ, як ми вже попередньо говорили, вимагає неабиякої гнучкості в підході до побудови кар'єри. Відтак, коли йдеться про першість компетенцій, які вимагає сучасний ринок праці, чи не на перше місце виходить вміння адаптуватися. Адаптивність до обставин, колективу, змінних набору технічного забезпечення, вміння оперувати даними та інше включено в цю категорію. Ця трансверсальна компетенція дозволяє людині управляти власною кар'єрою, сприяє інтеграції можливостей подальшого навчання та циркуляції на ринку праці.

На певному етапі розвитку світової економіки, ринок праці поступово трансформувалася: «Вид зайнятості поступово перейшов з визначених і відносно постійних – відповідно до логіки роботи на все життя – до більш тимчасових і нестійких її видів – логіка тимчасової роботи» [7, с. 408]. Даний перехід фахівці пов'язують з економічними кризами, які переживали ті чи інші країни на певному історичному етапі. Дійсно, ті, хто закінчили навчання в складні економічні часи, мають більшу ймовірність знайти відповідну роботу порівняно з випускниками, які виходять на ринок праці в економічні часи зростання або процвітання. А ті, хто вчилися жити в умовах економічних криз, вчилися адаптуватися, і в меншій мірі в подальшому піддавалися турбулентності, ніж випускники закладів освіти. Ця група відчувала невідповідність роботи та невдоволеність від часткової зайнятості, тому у таких професіоналів, що сформувалися під час економічних криз, перспективи з часом ставали все вищими: переходи

між місцем праці, як правило, більш часті та складні формують в людині розуміння факторів, які сприяють людині справлятися з новою реальністю [7, с. 409-410].

Звісно, ми не говоримо, що кожній людині потрібно потрапити в ситуацію переживання економічної кризи країною, аби вона збагнула сенс роботи сучасного типу. З подібних ситуацій можна лише зробити висновки та взяти новий вектор у формуванні кар'єри, який буде полягати у прикладанні максимуму зусиль до самопізнання, постійних пошуків, розвитку тощо, але без прив'язки до одного робочого місця на все життя. Адже звільнення, скорочення чи будь-яка інша вимушена необхідність зміни роботи за умов нерозуміння кар'єрної гнучкості та адаптивності може виявитися для людини суцільною катастрофою. Ця навичка є базовою і напевне має прививатися ще з раннього етапу розвитку дитини, для того аби вона була відкрита до навчання, отримання знання та розуміла, який результат в подальшому отримає.

Щодо класифікацій системи трансверсальних навичок, то вони можуть дещо варіювати, однак спільний каркас все ж вони мають. Так, слідуючи логіці класифікаційної групи трансверсальних компетенцій Гарсія-Арасіла та ван Вельдена, виокремлюють наступні: «Комунікативні компетенції (розумне мовлення та ефективне письмо); методологічні компетенції (здатність використовувати інструменти та ресурси, такі як проблемний аналіз, використання інформаційних технологій, володіння іноземною мовою тощо); міжособистісні компетенції (здатність працювати та взаємодіяти з іншими, а також керувати конфліктами, працювати в команді, мотивувати інших тощо); компетенції участі (ініціатива, автономія, самомотивація, формування рішень, визначення можливостей, інновації, навчання впродовж життя тощо); організаційні компетенції (здатність організовувати завдання, планувати, збирати та обробляти інформацію, бути уважним до деталей тощо); соціально-емоційні компетенції (здатність керувати емоціями і переносити стреси, впевненість у собі, самоконтроль тощо); і загальні компетенції (загальні знання, почуття громадянства, етична свідомість тощо)» [7, с. 413]. Щодо загальних компетенцій, то дослідники їх додають задля врахування свідомісної компоненти на глобальному рівні.

В контексті українських фахових кіл дотепер точаться палкі дискусії, щодо питання визначення «компетентності» та «компетенції» та їх застосування в нормативному забезпеченні освітнього процесу. В одній з україномовних статей знаходимо виважену та обґрунтовано-аргументовану аналітику з посиланнями на сучасні європейські дослідження, яка доречно розкриває зміст

цих двох понять. Відтак нижченаведене розмежування засвідчує насамперед, відмінність даних понять, і відповідно взаємозв'язок, який між ними беззаперечно існує: «Компетенція як категорія відображає суттєві характеристики здатності особи визначати засоби та прийоми дій, які доцільні для вирішення завдання або досягнення цілі у конкретному виді діяльності» [2, с. 119]. В той час, коли «компетентність як категорія відображає суттєві характеристики здатності особи ефективно вирішувати завдання певної сфери діяльності або завдання, що виникають у нестандартних ситуаціях, з урахуванням особистого досвіду» [2, с. 119]. За такого формулювання можна судити, що компетенція є безпосередньою навичкою, яка отримується в результаті освоєння освітнього компоненту / компонентів за певного підходу та методології. Щодо компетентності, то вона набувається в процесі застосування компетенцій в діяльності. Як зазначають автори розвідки з посиланнями на відповідні дослідження: «відмінність між компетенцією та компетентністю полягає у тому, що сформувати компетенцію в процесі навчання можна, а компетентність – ні, оскільки для цього необхідний досвід у певній сфері діяльності» [2, с. 119].

Відтак дійсно можемо побачити очевидну відмінність між цими поняттями. Але існує ще й взаємозв'язок. І тут ми будемо наголошувати на необхідності розуміння деяких смислових змістів, які будуть значимими для увиразнення трансверсального підходу. В процесі навчання дійсно можна набути спеціальних навичок та вмінь, які знадобляться в подальшій діяльності. Щодо компетентності, то вона може посили компетенції, але ще й взагалі набуватися попри наявність конкретних компетенцій: «...в окремих випадках деякі компетентні фахівці набувають досвід і професіоналізм, не маючи повної та закінченої фахової вищої освіти. Такий феномен стосується, насамперед, бізнес середовища, творчих спеціальностей» [2, с. 119], що власне й є вкрай виразним моментом. Саме він свідчить про те, що в таких випадках буде відігравати роль, той запас особистих здібностей, особистісних якостей, здатності до саморозвитку та самоосвіти тощо. Адже геть без освіти, наявних здібностей жоден бізнес побудувати неможливо. Відповідно, людина навіть без набутої спеціальної освіти має інші навички набуті з інших джерел. Тому вже тут ми можемо побачити, що є навички, які набуваються «периферично» незалежно від того, який фах чи спеціальність набувала людина, і вони будуть саме тим, що передбачає трансверсальність. Відповідно до європейських тенденцій, саме на цьому потрібно зробити акцент і в контекст здобування освіти, адже ці навички знадобляться на сьогодні, і не лише в освоєнні бізнес-середовища.

Ілюстративним в даному сенсі є наступний підхід: «Для проєктних менеджерів отримана фахова вища освіта з управління проєктами є характеристикою наявності фахових компетенцій, стаж роботи за фахом та реалізовані проєкти – фахової компетентності, а кількість, якість і складність реалізованих проєктів та програм – фахової досконалості, професіоналізму. А для військових льотчиків кількість годин теоретичного навчання і тренувань на тренажерах є характеристикою наявності фахових компетенцій, кількість годин пілотування, виконання завдань пілотажу та участь у навчаннях – фахової компетентності, а кількість і результативність бойових вильотів – фахової досконалості, професіоналізму» [2, с. 120]. Розмежування того, що є компетенцією, а що компетентністю є зрозумілим. Щодо розуміння ж того, де тут з'являються трансверсальні компетенції, а відтак і подальша компетентність, то вони «посилують» цей каркас додатковим «шаром» вмінь.

Як у випадку управління проєктами, так і з прикладом щодо військових льотчиків, будь-яка з цих сфер постійно удосконалюється та видозмінюється. Зміна управлінських стратегій щодо потреб ринку, зміна технічних засобів (удосконалення літаків тощо) вимагає того, щоб фахівець був відкритий до нових змін та усвідомлював необхідність їх освоєння. Існує потреба в тому, аби фахівець вмів налагоджувати комунікаційні зв'язки та в команді вирішував складні практичні задачі. Але для того аби ці компетенції набувалися необхідно аби їх методично впроваджували в структуру освітніх програм. І відтак, це має бути не просто вимога про потребу вводити додаткові опції в програму до дисциплін, а свідомо та цілеспрямовано розробка програм до курсів, які б забезпечували, як і набуття фахових компетенцій, так і трансверсальних.

У дослідженні Кетрін Андерсон-Левітт знаходимо дещо інший підхід [3]. Авторка зауважує, що досить часто можна спостерігати підміну понять, а що стосується самого терміну «компетенція», то в деяких англомовних текстах для його позначення використовується слово «competence», в деяких – «competency», а в деяких – обидва: «Для деяких компетентність відноситься до широкого поняття, тоді як компетенція стосується конкретних здібностей; для інших компетентність є більш конкретним словом, тоді як компетенція є більш широким поняттям. Крім того, і «компетентність», і «компетенція» згортаються в одне слово в романських мовах (наприклад, *compétence* у французькій мові, *competencia* в іспанській)» [3, с.6]. Зважаючи на відсутність узгодженості щодо термінології, у своєму дослідженні авторка статті схиляється до того аби вбачати, що «компетентність» є еквівалентом «компетенції», і навпаки,

стверджуючи наступне: «Термін «компетенція» використовується для позначення навичок (знати, як) і схильностей (бути готовим до), зазначаючи, що це значення охоплює будь-які знання (знаючи це), необхідні для застосування своїх навичок у конкретній ситуації чи контексті» [3, с.7].

Таким чином, трансверсальні «навички XXI століття» / «twenty-first century skills» є комбінацією компетенцій та знання, які необхідні випускнику закладу освіти для того, аби бути продуктивним та ефективним працівником та добропорядним громадянином. На сьогоднішній день, різні європейські учасники ринку праці мають перелік компетенцій, які вони висувають в якості вимог до своїх потенційних співробітників. Ключовими з-поміж цих компетенцій є цифрова компетенція, критичне мислення та вміння стратегічно вирішувати проблеми, підприємливість та ініціативність, креативність та інноваційність.

Протягом останніх десятиліть політики, освітня та експерти різних європейських країн впроваджують компетенції та компетентнісний підхід в освітні компоненти, освітні реформи та програмне забезпечення. Запровадження компетенцій як навчальних цілей навчальної програми відбулося в кількох десятках держав. Прихильники даного підходу в освіті часто пропонують їх як частину стандартів навчальних планів, а деякі аналітики вважають стандарти як частину «Глобального руху за реформу освіти», що полегшує оцінювання, а отже, робить можливим підзвітність у децентралізованих системах. Великі міжнародні організації активно сприяють розвитку «компетенційних реформ» (до прикладу ОЕСР), а відтак шукають нові шляхи для встановлення співпраці між всіма учасниками процесу в системі «заклади освіти ринок праці державні установи».

Висновки. Узагальнення, до якого приходимо ми у статті, полягає в тому, що трансверсальний поворот є важливим та незмінним процесом, як глобалізація та інше. У ситуації, коли ми не можемо відмінити ті світові зміни та тенденції, які лише набирають обертів, ми також не можемо не бути свідомими того, що здобувачі освіти мають отримувати ті навички, які сприятимуть їх подальшому розвитку та успішному кар'єрному зростанню. Саме тому, є сенс аби в подальшому налагодити таку систему співпраці між різними агентами цієї нової парадигми освіти, яка б функціонувала та приносила результат, а не була черговим відбитком на папері, який має функціональність лише в теоретичному плані та є важко застосованим на освітній практиці. Власне, для цього й є необхідним вивчення європейського досвіду реалізації принципів трансверсальності, який продемонструє на початкових стадіях поширення цих ідей у вітчизняному дослідницькому дискурсі як вивірені стратегії впровадження цієї моделі

в життя, так і недоліки та помилки, які спіткали ту чи іншу країну на шляху до її реалізації.

Література

1. Попова Л. М. Екземпліфікація терміну «трансверсальність» у сучасному науковому просторі через призму підготовки майбутніх фахівців. *Теорія і методика професійної освіти*. Вип. 48. Т. 2. 2022, С. 165–169.
2. Поскрипко Ю. А., Данченко О. Б. Компетенція, компетентність: консенсус. *Вчені записки Університету «КРОК»*. № 3 (55). 2019. С. 117–127.
3. Anderson-Levitt K., Gardinier M. P. Introduction contextualising global flows of competency-based education: polysemy, hybridity and silences. *Comparative Education*. 57(1). 2021. P. 1–18.
4. Balcar J., et al. *Transferable Competences across Economic Sectors: Role and Importance for Employment at European Level*. Luxembourg: Publications Office of the European Union (version without appendices), 2011. 84 p.
5. Johnson D. N. Now that's Controversial! Tracing the Influence of Policy Discourses on History Education Reform in the Balkans. *History and Anthropology*, 26(2). P. 2015. 165–186. doi:10.1080/02757206.2014.977275
6. Martínez-Clares P., González-Morga N. Teaching methodologies at university and their relationship with the development of transversal competences / Metodologías de enseñanza en la universidad y su relación con el desarrollo de competencias transversales. *Cultura y Educación*, 30(2), 2018. P. 233–275. doi:10.1080/11356405.2018.1457610
7. Monteiro S., Ferreira J. A., Almeida L. S. Self-perceived competency and self-perceived employability in higher education: the mediating role of career adaptability. *Journal of Further and Higher Education*, 44(3), 2018. P. 408–422.

Анотація

Якимчук О. І. Трансверсальний поворот у філософії освіти XXI століття. – Стаття.

У статті йдеться про зміну парадигм в освіті, яка сталася в XXI столітті. Трансверсальний поворот, який відбувся в європейській системі освіти засвідчив необхідність тісної співпраці закладів освіти та ринку праці. Ця складова довго була відсутньою, адже традиційна модель освіти більше була орієнтована на надання фаху, спеціальності здобувачам освіти без зайвого втручання в те, що потрібне потенційному роботодавцю. Надшвидкі та динамічні зміни, які відбуваються в суспільному бутті, що спровоковані глобалізацією, інформатизацією чи технологізацією не залишили освітньому середовищу нічого окрім необхідності перегляду власних підходів.

Оскільки впровадження трансверсального підходу в освітній процес більш характерне для європейської системи освіти, то існує потреба в тому аби детально вивчити всі переваги та недоліки і в подальшому свідомо впроваджувати це в українську систему освіти, а не перетворити процес на черговий експериментаріум. Раціональність підказує, що на сьогодні дійсно є необхідність в тому, аби здобувачі освіти вчилися працю-

вати над реальними проектами, інтегруючи знання з різних областей науки, аби вони вміли обмінюватися знаннями та ідеями задля вирішення конкретних проблем, а також глибоко розуміли специфіку сучасного ринку праці. Тому, на фахівців з області філософії освіти, експертів із забезпечення якості освітньої політики покладається неабияке завдання, що полягає в тому, аби вивчити та розробити чітку систему впровадження даного підходу.

Трансверсальний поворот – це не черговий модний тренд в освіті, а відповідь на виклики сучасного світу. Він пропонує новий підхід до освіти, який допомагає розвинути конкретні компетенції / навички та набуті компетентність, що важлива саме для побудови кар'єри в цьому нетривкому сьогоденні.

Ключові слова: трансверсальність, трансверсальний поворот, філософія освіти XXI століття, компетентність, компетенція, міждисциплінарність, комплексний підхід, ринок праці.

Summary

Yakymchuk O. I. A transversal turn in the philosophy of education of the 21st century. – Article.

This article investigates the paradigmatic shift in education that took place in the 21st century. The transversal turn that took place in the European education system proved the need for close cooperation between educational institutions and the labor market. This component was absent for a long time, because the traditional model of the education system was more focused on providing a profession, a specialty to those seeking education without unnecessary interference in what a potential employer need. Too fast and dynamic changes taking place in social life, provoked by globalization, informatization, or technology, have left the educational environment with nothing but the need to revise its own approaches.

Since the introduction of a transversal approach to the educational process is more characteristic of the European education system, there is a need to study in detail all the advantages and disadvantages and in the future consciously introduce it into the Ukrainian education system, and not turn the process into another experiment. Common sense suggests that today there is a real need for education seekers to learn to work on real projects, integrating knowledge from different fields of science, so that they are able to exchange knowledge and ideas to solve specific problems, and also understand rationally the specifics of the modern labor market. Therefore, experts in the field of philosophy of education, ensuring the quality of educational policy are entrusted with a considerable task, which is to study and develop a clear system for the implementation of this approach.

The transversal turn is not another fashionable trend in education, but a response to the challenges of the modern world. It offers a new approach to education that helps develop specific competencies/skills and acquire competence that is important precisely for building a career in this volatile present.

Key words: transversality, transversal turn, philosophy of education of the 21st century, competence, competency, interdisciplinary, comprehensive approach, labor market.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.356.4:316.774:314.151.3(477.64)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.21>

Л. В. Афанасьєва

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9386-6529>

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Н. І. Глебова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3417-1337>

доктор соціологічних наук,
професор кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Л. Ф. Глинська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2223-2024>

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

І. О. Чичановський

старший викладач кафедри соціології та філософії,
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ЧИННИКИ АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ ВПО МЕЛІТОПОЛЬЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

До повномасштабної війни в багатокультурному Мелітополі були зареєстровані та активно діяли 31 громадська організація національно-культурної спрямованості, об'єднані з 2000 року в «Спілку громадських організацій «Рада національних товариств». Поглибленню демократичних засад полікультурного розвитку міста сприяла участь Спілки у роботі «Координаційної ради національно-культурних товариств» – постійно діючого консультативно-дорадчого органу при виконавчому комітеті Мелітопольської міської ради. У наслідок російської військової агресії та тимчасової окупації міста, 2/3 представників етноспільнот вимушено покинули місто, перемістившись як на підконтрольну Україні територію, так і за кордон. Це спричинило втрату комунікації, як зі своїми національно-культурними товариствами (НКТ), так і зі «Спілкою «Рада національних товариств», посилило соціальну ізоляваність,

уповільнило громадську активність, міжкультурну взаємодію і спільну співпрацю з органами місцевого самоврядування. Зазначені чинники можуть призвести до припинення існування деяких НКТ, виникнення міжетнічних непорозумінь та конфліктів після деокупації Мелітополя.

Теоретичним основам та практичним аспектам інтеграції, збереження культурної ідентичності та роботи етнічних спільнот в умовах війни і міграції в останні роки присвячено ряд фундаментальних досліджень, що висвітлюють взаємозв'язок між соціальними змінами, війною та міграцією і трансформацією ідентичності, підкреслюючи, що збереження культурних традицій допомагає адаптації в умовах глобалізації (Головаха Є., Кульчицький С.) [2; 5]. Важливим аспектом є конструктивний міжкультурний діалог, який запобігає конфліктам і сприяє соціальній стабільності через інтеграцію та взаємоповагу (Левенець Ю.) [6]. Практичні підходи,

як-от акультурація, створюють між інтеграцією до нового середовища та збереженням етнічної ідентичності (Беррі Дж.) [7], з акцентом на роль освітніх і соціальних програм (Порте А., Румбо Р.) [9]. Умови війни та міграції вимагають регулювання потоків і захисту прав меншин, щоб забезпечити культурний плюралізм і національну безпеку (Винничук О., Романенко В.) [1; 3]. Моделі культурних відмінностей (Гофстеде Г.) [8] допомагають зрозуміти й вирішувати між-етнічні конфлікти, формуючи основу для мирного співіснування.

З метою визначення чинників, що сприятимуть відновленню ефективної роботи НКТ Мелітополя, Центр соціологічних досліджень МДПУ імені Богдана Хмельницького провів соціологічне дослідження серед представників та представниць національних меншин (спільнот) міста [4], які з початку повномасштабної війни та тимчасової окупації були вимушені переїхати на підконтрольну територію України, і отримали статус вимушено переміщених осіб (ВПО).

Для визначення чинників активізації діяльності національно-культурних товариств Мелітопольщини в одному з блоків анкетного опитування респондентам було запропоновано відповісти на наступні питання анкетного опитування:

– які на Вашу думку, які кроки місцевої влади сприятимуть активізації діяльності національно-культурних товариств Мелітополя під час війни та вимушеного переміщення?;

– яких саме ресурсів, на Вашу думку, не вистачає для ефективної роботи національно-культурних товариств внутрішньо переміщених представників національних меншин?;

– у нашому місті функціонували факультиви, недільні школи з вивчення рідної мови. Наразі, чи є у Вас можливість її вдосконалення?;

– які, підходи /заходи/події роботи національно-культурного товариств у місцевості де наразі проживаєте, Ви б хотіли запровадити після повернення в Мелітополь?;

– як і чим особисто Ви можете допомогти роботі вашого національно-культурного товариства під час війни та вимушеного переміщення?;

Аналізуючи результати анкетного опитування, щодо кроків, які можуть сприяти активізації діяльності національно-культурних товариств Мелітополя під час війни та вимушеного переміщення, можна виділити кілька ключових моментів. Найвищу підтримку (47,5%) отримала пропозиція залучати представників етнічної спільноти до прийняття управлінських рішень через створення комунікаційної платформи для обговорень та внесення пропозицій. Це свідчить про важливість відкритого діалогу і взаємодії з місцевою владою, що дасть можливість етнічним

громадам брати участь у вирішенні суспільних питань. Публічне засудження тих, хто дискредитував роботу національно-культурних товариств, підтримують 36,6% опитаних, що вказує на важливість репутації та захисту НКТ від негативного впливу. Значна кількість опитаних (35,6%) підтримують згуртування національних меншин навколо ідеї української державності, що свідчить про готовність до спільної роботи на благо країни, навіть у складних умовах війни. 31,7% респондентів вважають за необхідне створити стратегічний план роботи Спільноти громадських організацій «Рада національних товариств», що говорить про усвідомлення необхідності довгострокового бачення та планування діяльності НКТ в умовах війни. 29,7% опитаних підтримують ідею надання майданчиків для проведення заходів, що є важливим інструментом для консолідації та розвитку діяльності національних культурних товариств. 28,7% респондентів наголошують на необхідності ведення суспільного діалогу з представниками етнічних меншин для вирішення їхніх нагальних питань, особливо в умовах переміщення, що підкреслює актуальність вирішення поточних проблем меншин.

Ідея ефективної співпраці мелітопольського виконкому з місцевою владою у містах компактного проживання ВПО отримала підтримку 24,8%, що вказує на важливість підтримки на місцевому рівні.

Саме тому основними напрямками для активізації діяльності НКТ є залучення етнічної спільноти до процесу прийняття управлінських рішень через створення комунікаційної платформи, необхідність ведення суспільного діалогу, стратегічне планування, а також консолідацію навколо ідеї української державності. Створення комунікаційної платформи для обговорення та внесення пропозицій з боку представників етнічних громад дозволить представникам національних спільнот брати участь у прийнятті рішень, що зміцнить довіру до влади та покращить взаємодію. Публічне засудження тих, хто дискредитує роботу НКТ захистить репутацію товариств і підвищить їхню роль у громаді, що сприятиме активізації їхньої діяльності. Важливо працювати на консолідацію національних меншин, що сприятиме спільним діям на благо країни в умовах війни. Створення довгострокової стратегії роботи НКТ дозволить підвищити ефективність роботи та забезпечити сталий розвиток їхньої діяльності в складних умовах, а надання майданчиків для проведення культурних заходів дасть змогу національним громадам підтримувати та розвивати свою культуру, що сприятиме їх інтеграції та зміцненню зв'язків з місцевою громадою. Важливо постійно вести відкритий діалог з представниками національних меншин для вирішення

їхніх проблем, особливо тих, що стосуються переселення та адаптації в нових умовах. Співпраця та координація дій з владою міст, де компактно проживають ВПО допоможе забезпечити кращі умови для переселенців і сприятиме інтеграції національних меншин у нових громадах.

Щодо ресурсів, яких бракує для ефективної роботи національно-культурних товариств внутрішньо переміщених представників національних меншин, дослідження показує певні пріоритети та проблеми, з якими стикаються ці спільноти. Найбільший відсоток респондентів вказав на нестачу людських ресурсів (19%) та ефективних лідерів (14%) Успіх роботи національно-культурних товариств ВПО значною мірою залежить від наявності талановитих, ініціативних і компетентних лідерів, здатних організувати роботу та волонтерів, спеціалістів, працівників, які здатні допомогти в організації та функціонуванні товариств. Тому важливо розвивати кадрову базу через тренінги та залучення нових членів. Для ефективної роботи багатьом громадам бракує структурованої платформи, яка б їх об'єднувала і надавала підтримку.

Саме тому 15,3% респондентів вказують на необхідність створення громадських організацій ВПО в місцях їх тимчасового проживання. Важливим чинником для 14,2% опитаних є адміністративні ресурси, що можуть включати в себе допомогу з боку органів місцевого самоврядування Мелітопольщини і органів влади на місцях через доступ до інфраструктурних можливостей та медіа для популяризації культурних ініціатив, а також налагодження комунікації між різними товариствами та місцевими громадами.

Внутрішньо переміщені представники національних меншин стикаються з недостатністю фінансування для реалізації проектів, проведення культурних заходів та підтримки активностей, пов'язаних із збереженням національної ідентичності, на важливість фінансових ресурсів вказує 12,2% опитаних. Національно-культурним товариствам потрібні приміщення для зустрічей, офісні ресурси, техніка (комп'ютери, принтери тощо) для забезпечення адміністративної роботи, саме тому 7,8% респондентів вважають за необхідне покращити матеріальну базу своїх організацій. У ВПО часто виникає потреба в консультаціях щодо правового статусу, реєстрації організацій, отримання грантів та субсидій, саме тому 7,1% важливим ресурсом вважають правову (юридичну) допомогу. Враховуючи умови переміщення, багато представників меншин стикаються з травмами і стресом. Потрібна допомога психологів та соціальних працівників для адаптації та інтеграції саме на це вказали 6,8% респондентів. Щодо ресурсів, яких бракує для ефективної роботи національно-культур-

них товариств внутрішньо переміщених представників національних меншин респонденти зазначають також навчальні та освітні програми. Важливо створювати програми з вивчення мови, культури та історії для представників національних меншин. Це також включає тренінги для лідерів товариств щодо управління проектами, фандрейзingu та правової підтримки.

Найбільш критичною є нестача людських ресурсів та ефективних лідерів, що вимагає розвитку кадрової бази та лідерства через навчання і залучення волонтерів. Також є потреба у створенні структурованих громадських організацій та доступі до адміністративних ресурсів. Фінансова підтримка, матеріальна база та правова допомога також є важливими, згідно з респондентами, для реалізації проектів та підтримки діяльності. Надання цих ресурсів сприятиме збереженню національної ідентичності та інтеграції національних меншин у нові громади.

Найбільша частка вимушено переміщених представників національних меншин Мелітопольщини (43,6%) вдосконалює рідну мову на рівні родинного спілкування. Це вказує на те, що в умовах війни та вимушеного переміщення зберігається важливість сімейного середовища для підтримки мовної ідентичності. Значна частка опитаних (27,7%) використовує можливість самостійного навчання онлайн. Це вказує на важливу роль цифрових ресурсів, які стають альтернативою традиційним освітнім установам. 13,9% респондентів вдосконалюють рідну мову, переглядаючи фільми рідною мовою. Це свідчить про те, що медіа-ресурси, зокрема фільми, можуть бути корисним інструментом для підтримки мовної компетенції. Лише 10,9% респондентів повідомили, що на новому місці є можливість відвідувати факультативи та недільні школи з вивчення рідної мови. Це свідчить про брак доступних навчальних закладів або програм, що спеціалізуються на вивченні рідної мови, що може стати перешкодою для мовного розвитку. Варто звернути увагу на те, що 28,7% опитаних не мають можливості вдосконалювати рідну мову. Це вказує на проблему доступності ресурсів для мовного розвитку, особливо в умовах війни та переселення

Основним джерелом вдосконалення рідної мови, згідно анкетного опитування, залишається родинне спілкування та самостійне онлайн-навчання, тоді як формальні можливості, такі як факультативи і недільні школи, є обмеженими. Значна частина людей взагалі не має можливості вдосконалювати мову, що вимагає додаткових заходів підтримки мовної освіти серед переселенців.

Щодо бажаних заходів, які респонденти хотіли б впровадити після повернення в Меліто-

поль багато відповідей вказують на важливість збереження мови та культури. Респонденти згадують заходи, що стосуються вивчення мови, культури, танців, традицій, а також організацію культурно-мистецьких виставок. Це свідчить про потребу в підтримці національної ідентичності через культурні події. Частина відповідей акцентує увагу на необхідності проведення правових годин, просвітницьких заходів та боротьби з фейковими новинами. Це свідчить про бажання респондентів поглибити знання у правових питаннях і розвивати інформаційну грамотність. Чимало респондентів бачать необхідність у спільних проектах з владою та в організації громадських центрів для різних національних спільнот, таких як центри допомоги або платформи для митців. Деякі учасники анкетування згадують про релігійні свята (іудейські, католицькі, різдвяні), а також заходи державного значення. Відзначається також потреба в спільних зустрічах та волонтерських подіях, і необхідність у більш активному спілкуванні між спільнотами та співпраці з владою.

На основі відповідей респондентів можна зробити висновок, що після повернення в Мелітополь вони хотіли б впровадити кілька важливих підходів і заходів для активізації роботи національно-культурних товариств спрямованих на збереження мови та культури, правової освіти та інформаційної грамотності, релігійних та державних свят. Таким чином, респонденти бачать майбутню діяльність національно-культурних товариств у Мелітополі як поєднання культурно-освітніх, правових та соціальних ініціатив, спрямованих на збереження національної ідентичності, налагодження співпраці з владою та посилення взаємодії між різними громадами.

Особиста допомога представників етноспільнот роботі свого національно-культурного товариства (НКТ) під час війни та вимушеного переміщення безпосередньо сприяє підтримці громади, збереженню культурної ідентичності та допомагає долати складні обставини. Усвідомлюючи це, респонденти готові особисто допомагати роботі свого товариства під час війни та вимушеного переміщення (респондентам надали можливість обрати до 3 варіантів відповідей) такими формами роботи як «Популяризацією заходів НКТ Мелітополя через соціальні мережі, платформу ютуб» – 49,5%, «Наданням волонтерської і спонсорської допомоги» 37,6%, «Просвітницькою діяльністю зів збереження та відтворення етнокультурної спадщина спільнот Мелітополя» 33,7%, «Участю в організації та проведенні онлайн/офлайн заходів (конференції, круглих столів, семінарів) для представників НКТ Мелітополя» 31,7%, Проведенням мовних онлайн курси для дітей та дорос-

лих 19,8%, Сприянням розвитку міжетнічних і партнерських міжнародних відносин 17,8%, Наданням юридичних консультації для представників НКТ Мелітополя 6,9%.

Як бачимо, респонденти виявляють високий рівень залученості та готовності підтримувати НКТ через різноманітні форми діяльності, відповідно до своїх можливостей і компетенцій, що сприяє інтеграції переселенців, розвитку лідерства та волонтерства, зміцненню громади та її активної діяльності у складних умовах. Слід зазначити, що Ради внутрішньо переміщених осіб при місцевих та обласних органах влади, які діють з квітня 2023 року, не стали ще ефективним механізмом захисту прав та інтересів ВПО, саме тому респонденти вказують на необхідність створення та активізація діяльності у місцях їх тимчасового проживання громадських організацій, що сприятиме кращій координації, підтримці та об'єднанню етнічних спільнот.

Всі вище вказані заходи можуть допомогти не тільки активізувати діяльність НКТ, а й створити сприятливі умови для їхнього розвитку та зміцнення в умовах війни та переміщення.

Література

1. Винничук О., Романенко В. Міграційні процеси та національна безпека. Київ: Парламентське видавництво, 2021.
2. Головаха Є., Паніна Н. Соціальні зміни та ідентичність: Україна у фокусі соціології. Київ: Наукова думка, 2018.
3. Доклади ООН з прав національних меншин: Стан і перспективи захисту культурних прав в умовах міграції та конфлікту.
4. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Багатокультурний Мелітополь очима вимушено переміщених представників національних меншин» в рамках реалізації проекту «ДІМ ТАМ, ДЕ МИ РАЗОМ!» громадської організації «Ком'юніті Плюс» за підтримки Проекту Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». Київ – Запоріжжя, Центр соціологічного дослідження Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. 2024. 70 с.
5. Кульчицький С. Етнічна ідентичність в умовах трансформації суспільства. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2019.
6. Левенець Ю. Міжкультурний діалог в Україні: виклики і перспективи. Київ: Фоліо, 2020.
7. Berry J.W. Acculturation: A Conceptual Overview. In Perspectives on Migration (Springer, 2017).
8. Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. McGraw-Hill, 2010.
9. Portes A., Rumbaut R. Immigrant America: A Portrait. University of California Press, 2014.

Анотація

Афанасьєва Л. В., Глебова Н. І., Глинська Л. Ф., Чичановський І. О. Чинники активізація діяльності національно-культурних товариств ВПО Мелітопольщини під час війни. – Стаття.

Стаття досліджує чинники, що сприяють активізації діяльності національно-культурних товариств (НКТ) Мелітопольщини під час війни та вимушеного переміщення. До повномасштабної війни Мелітополь був зразковим полікультурним містом, де функціонувало 31 НКТ, об'єднані у «Спілку громадських організацій «Рада національних товариств». Через агресію РФ і тимчасову окупацію значна частина представників етнічних спільнот виїхала, що спричинило зниження громадської активності, соціальну ізоляцію та втрату комунікації з органами влади. Центр соціологічних досліджень МДПУ імені Богдана Хмельницького провів анкетування серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО) для визначення стратегій відновлення та активізації діяльності НКТ.

Результати дослідження показують, що ключовими чинниками, що сприяють активізації діяльності національно-культурних товариств є: створення комунікаційних платформ для обговорення управлінських рішень, стратегічне планування роботи НКТ, консолідація навколо ідеї української державності, суспільний діалог з етнічними спільнотами, забезпечення ресурсами та фінансуванням. Збереження мовної та культурної ідентичності через родинне спілкування, онлайн-навчання та культурні заходи також визнано важливими аспектами. Респонденти готові долучитися до підтримки НКТ через волонтерську діяльність, популяризацію заходів, проведення мовних курсів і організацію культурних подій. Визначено необхідність створення громадських організацій ВПО в місцях їх проживання для координації та підтримки.

Висновки спрямовані на формування практичних рекомендацій щодо консолідації етнічних громад, активізації їхньої діяльності та інтеграції в українське суспільство як важливого елементу збереження міжкультурного діалогу та національної ідентичності під час війни.

Стаття пропонує практичні рекомендації для активізації діяльності НКТ в умовах війни та переселення, акцентуючи увагу на співпраці з місцевою владою, розвитку лідерства та міжетнічного діалогу.

Ключові слова: національно-культурні товариства (НКТ), вимушено переміщені особи (ВПО), Рада національних товариств, міжкультурний діалог, полікультурність, інтеграція етнічних спільнот, громадська активність.

Summary

Afanasyeva L. V., Hlebova N. I., Glyns'ka L. F., Chychanovskyi I. O. Factors of activation of national-cultural societies of IDPs in Melitopol region during the war. – Article.

The article examines the factors that contributed to the intensification of the activities of national-cultural societies (NCS) in the Melitopol region during the war and forced displacement. Prior to the full-scale war, Melitopol was a model multicultural city with 31 NCCs united in the Union of Public Organizations "Council of National Societies". Due to the Russian aggression and temporary occupation, a significant number of representatives of ethnic communities left, which led to a decrease in civic activity, social isolation, and loss of communication with the authorities. The Center for Sociological Research of Bohdan Khmelnytsky Kyiv State Pedagogical University conducted a survey among internally displaced persons (IDPs) to identify strategies for restoring and revitalizing the activities of CCTs.

The results of the survey show that the key factors contributing to the revitalization of national-cultural societies are: the creation of communication platforms for discussing management decisions, strategic planning of the work of NCTs, consolidation around the idea of Ukrainian statehood, public dialogue with ethnic communities, and provision of resources and funding. Preserving linguistic and cultural identity through family communication, online learning, and cultural events were also recognized as important aspects. Respondents are ready to engage in supporting NCTs through volunteering, promoting events, conducting language courses and organizing cultural events. The need to establish IDP NGOs in their places of residence for coordination and support was identified.

The conclusions are aimed at formulating practical recommendations for the consolidation of ethnic communities, intensification of their activities and integration into Ukrainian society as an important element of preserving intercultural dialogue and national identity during the war.

The article offers practical recommendations for intensifying the activities of NCTs in the context of war and displacement, focusing on cooperation with local authorities, leadership development and interethnic dialogue.

Key words: national-cultural societies (NCS), internally displaced persons (IDPs), intercultural dialogue, multiculturalism, integration of ethnic communities, public activity.

УДК 316.346.32

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.22>**О. Ю. Клименко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8560-8642>

доктор соціологічних наук, професор,

провідний науковий співробітник

відділу соціальної експертизи

Інституту соціології Національної академії наук України

Г. І. ЧепуркоORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7540-5174>

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник,

завідувачка відділу соціальної експертизи

Інституту соціології Національної академії наук України

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАВМИ ПІД ВПЛИВОМ СТРЕСОВИХ СТАНІВ У ПРАЦІВНИКІВ ПРИВАТНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Постановка проблеми. Російсько-українська війна створила безпрецедентні умови для загострення психологічних і соціальних проблем у населення України – постійний страх, загроза переміщення та втрати майна, економічна нестабільність, релокація підприємств, руйнування робочих місць і порушення звичного способу життя, втрата соціального капіталу та вимушена міграція провокують виникнення стресових станів, тривале перебування в яких провокує формування дистресу, що на третій рік війни вже переростає у соціальну травму [1]. Соціальна травма включає психологічні, економічні та соціальні аспекти і визначається нами як колективна реакція на екстремальні стресові події, що порушують зв'язки між індивідом та суспільством. У приватному секторі економіки України це проявляється у вигляді порушення стосунків в трудових колективах, втрати почуття стабільності та прогнозованості майбутнього, виникненні нетрадиційних форм зайнятості, а також у зростанні недовіри до соціальних інституцій. Війна суттєво знизила економічну активність і підвищила рівень безробіття, створивши додатковий тиск на приватні підприємства та самозайнятих громадян. Соціально-економічні чинники, такі як безробіття, економічна нестабільність, зниження доходів і страх втрати роботи викликають у громадян хронічний стрес та є важливими предикторами розвитку соціальної травми, оскільки можуть мати кумулятивний ефект. Відсутність доступу до якісної психологічної допомоги посилює проблему, знижуючи шанси на подолання травматичних переживань на початковій стадії їх виникнення. Безпекові виклики війни вимагають розробки дієвих механізмів підтримки працівників приватного сектору економіки для зменшення негативних наслідків стресу і запобігання соціальній дезінтеграції та попередження формування соціальної травми,

яка є багатовимірною проблемою, що поєднує психологічні, соціальні та економічні аспекти життя суспільства. Її дослідження є надзвичайно актуальним для розробки ефективних стратегій подолання наслідків війни, як для окремих індивідів, так і для українського суспільства в цілому, що вимагає залучення міждисциплінарного підходу та детального аналізу проблеми формування соціальної травми під впливом стресових станів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Війна в Україні, спричинена російською збройною агресією, значно вплинула на всі сфери життя суспільства, включаючи ринок праці. На відміну від закладів та установ державної форми власності, де усі процеси регулюються бюджетними інтервенціями і адмініструються нормативними актами виконавчої влади, приватні підприємства зіткнулися з серйозними викликами та великими ризиками, що, безмовно, вплинуло на їх працівників, створивши умови для появи стресових станів, що з часом перетворюються в стрес, затяжний характер якого провокує появу дистресу. Оскільки війна, актуалізуючи соціальні стресори і предиктори, негативним чином впливає на робочі відносини, змінюючи акцент в балансі між вимогами до якості та кількості роботи і ресурсом, що пропонується у винагороду за її виконання, то для наукового аналізу є цікавою модель «Job Demands-Resources» (JD-R), запропоновану японською дослідницею Ю. Нагата [2, с. 620].

Модель «Job Demands-Resources» (JD-R) була розроблена як інтеграційний підхід до вивчення проблеми виникнення стресу, обумовленого соціальними взаємодіями в рамках робочого процесу та отриманими від цього результатами (розподілом ресурсів). Вона поєднує різні аспекти соціальних впливів робочого середовища, організаційної культури, безпекових гарантів, умов праці та механізмів прийняття управлінських рішень, щоб

пояснити, як робочі вимоги і отримані, в результаті виконання роботи, ресурси впливають на виникнення стресових станів у працівників приватного сектору, а також позначаються на продуктивності та результативності професійної діяльності. Основна ідея моделі JD-R полягає у тому, що люба працевзятість має свої унікальні робочі вимоги та гарантовану винагороду за їх виконання (конкретні ресурси, які отримуються за підсумками роботи). Робочі вимоги (Job Demands) можуть включати фізичні, психологічні, соціальні, організаційні аспекти, що виникають під час роботи і передбачають постійне залучення фізичних, інтелектуальних та психологічних зусиль працівника. Ресурси отримані в результаті роботи (Job Resources) сприяють підвищенню мотивації та досягненню цілей, знижують робочі вимоги і стимулюють особистий розвиток за рахунок дієвих мотиваційних, стимулюючих чинників [3, с. 3]. Підвищені вимоги та зменшені ресурси в умовах війни значно збільшують ризики виникнення стресових станів, що потребує більш детального вивчення та висвітлення.

Сам процес виникнення стресу в рамках JD-R моделі виглядає наступним чином – предиктори(певні обставини), провокують виникнення соціальних чинників негативного / позитивного впливу, які сприяють формуванню низки взаємопов'язаних стресорів, що створюють дисбаланс між існуючими вимогами, обумовленими певними реаліями, та наявними ресурсами, обмеженими тими чи іншими обставинами.

Окремої уваги заслуговує науковий доробок Тетяни Нікельсен та Ізраїля Ліберсона, що працюють в рамках наукового проекту «Building research capacity to implement outcome research and evidence-based trauma care after mass violence in Ukraine» фонду «Fogarty» -, який спрямований на розвиток досліджень і практик лікування травматичного стресу в Україні. Основна увага приділяється використанню доказових методів лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР), таких як когнітивна обробка, поведінкова активація та фармакотерапія. Їхні дослідження враховують вплив кумулятивних або тривалих травматичних подій, характерних для військового час [4].

Аналізом макро-соціальних індикаторів, які є критичними аналітичними інструментами в соціології для ідентифікації причин стресу та дистресу в різних соціальних групах, займаються українські науковці, що розглядають такі показники: економічні (наприклад, рівень безробіття), соціальні (рівень нерівності, соціальна напруженість, лояльність), безпекові (ризики для життя та здоров'я, умови праці), а також політичні (індекс демократії, політична стабільність, наявність конфліктів або воєн). Використання макро-соці-

альних показників сприяє комплексному розумінню природи стресу, допомагаючи ідентифікувати його ключові предиктори [5, с. 43-44].

Наведені наукові підходи сприяють розумінню складної природи виникнення стресу в умовах війни, а також створюють основу для підвищення адаптаційної здатності приватного сектору та підтримки працівників у стресових умовах, що в подальшій перспективі стане корисним для розробки теорії соціальної травми.

Формулювання мети статті. Метою статті є висвітлення проблеми формування соціальної травми під впливом стресових станів у працівників приватного сектору економіки України.

Методологічна база. Статтю підготовлено в перебігу виконання науково-дослідницької роботи «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації» (державний реєстраційний номер: 0123U100793) за конкурсною тематикою НАН України «Наукові і науково-технічні (експериментальні) роботи за пріоритетним напрямом «Українське суспільство в умовах війни, повоєнної трансформації та європейської інтеграції» на 2023-2024 рр.» (шифр: 6541230).

Польовий етап дослідження був проведений Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України на всій території України (крім окупованих територій Криму та Донбасу) 6-10 жовтня 2023 року. Збір даних проводився у форматі «mixed mode» із застосуванням Computer Assisted Telephone Interviewing (CATI) для рекрутингу респондентів та Computer Assisted Web Interviewing (CAWI) для відповідей респондентів за основним блоком анкети. Вибірка, що була використана для фінального аналізу, включає 2767 респондентів і репрезентує жителів України у віці від 18 до 69, які користуються смартфоном (орієнтовно – 74% дорослого населення України). Вибірка не включає українців, які зараз не перебувають в Україні. Похибка вибірки з довірчою імовірністю 0,95 та врахуванням дизайн-ефекту становить $\pm 2,0\%$, коефіцієнт досяжності респондентів – 9,5%.

Виклад основного матеріалу. Виникнення стресових станів у працівників приватного сектору є важливою проблемою, яка привертає увагу науковців через свій вплив, як на продуктивність праці, так і на ефективність соціальних взаємодій на робочому місці, а також на особистий добробут пересічних громадян. Аналіз відповідей самозайнятих українців на питання щодо їх переживань під час війни, де було запропоновано 31 індикатор, продемонстрував відносно низький рівень постійного стресу серед цієї групи. Зокрема, лише 5,3% респондентів перебувають у стані майже постійного стресу, що свідчить про наявність певного рівня психологічної стійкості та адаптивності до

умов війни у більшості опитаних. Водночас варто звернути увагу на 20,5% респондентів, які періодично відчувають стрес та на 44,5% респондентів, які відчувають його лише зрідка, що на пряму вказує на присутність факту певної схильності до емоційних переживань, особливо в певних обставинах або ситуаціях, пов'язаних з умовами війни. Ці дані також вказують на необхідність подальших досліджень та наукових розвідок в напрямку розробки стратегій підтримки працівників приватного сектору, спрямованих на зниження рівня стресу серед самозайнятих, оскільки навіть епізодичний стрес може негативно впливати на їхню продуктивність, ефективність роботи і погіршувати загальний стан здоров'я (рис. 1).

Позитивним аспектом, на наш погляд, є те, що 29,6% респондентів зауважили, що взагалі не переживали стресових станів із запропонованого переліку індикаторів, що може бути результатом адаптації до складних умов, високим психологічним рівнем стресостійкості або наявності ефективних стратегій подолання стресу.

В цілому, результати дослідження (переважна більшість 70,4% респондентів в тій чи іншій мірі переживають стрес) вказують на необхідність впровадження цільових психологічних програм та заходів з підтримки, які б допомогли самозайнятим українцям ефективно справлятися зі стресом в умовах війни, запобігаючи його накопиченню та переходу в хронічну форму, коли адаптаційні можливості організму вичерпуються або стають недостатніми – дистрес. Приватний сектор, який характеризується конкурентним середовищем, динамічними вимогами до роботи та гіперболізованою мотивацією отримання прибутків, в умовах війни часто ставить працівників у ситуації підвищених ризиків та надмірного психологічного навантаження, що сприяє виникненню певних стресових станів, нами було виділено 10 найпоширеніших з них (рис. 2).

Аналізуючи найпоширеніші стресові стани, на які звернули увагу працівники приватного сектору можна виділити три ключові блоки:

1. Стресові стани, пов'язані з проблемами соціальної взаємодії;
2. Стресові стани, пов'язані з психологічними проблемами;
3. Стресові стани, пов'язані з проблемами погіршення здоров'я.

Окремо слід розглянути такий індикатор стресового стану, як «відсутність мотивації», яку 6,9% – переживають майже постійно, 29,6% – періодично, 39,6% – зрідка і лише 23,9% – ніколи.

Блок 1. Стресові стани пов'язані з проблемами соціальної взаємодії – «відчуття, що більшості людей не можна довіряти»; «відчуття, що люди зловживають довірою», якщо їм це дозволити; «відчуття незручності, коли люди спостерігають або говорять» про респондента, є наймасовішими. Так, респонденти зауважили: «Відчуття, що більшості людей не можна довіряти», – переживають майже постійно 14,5%, періодично – 35,3% і зрідка – 37,8%, ніколи – лише 12,4% (це найвищий показник з 31 запропонованого індикатору). В умовах тривалої війни джерелами виникнення стресу, що призводять до формування недовіри є невизначеність і нестабільність ситуації, яка підриває довіру до роботодавців, колег і навіть державних установ. Наявність відчуття, що люди зловживають їх довірою майже постійно підтвердили 9,1% опитаних, періодично – 32,0%, зрідка – 44,1% і тільки 14,8% – стверджують, що ніколи не переживали в такому стані.

Таким чином, недовіра є одним з ключових соціальних індикаторів стресових станів, пов'язаних з соціальною взаємодією в умовах тривалої війни та соціально-економічної кризи. Дослідження наочно демонструє, що значна частина респондентів майже постійно або періодично відчуває недовіру до людей з якими змушена взаємо-

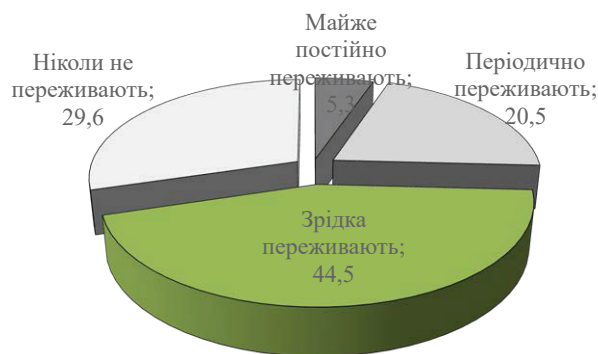

Рис. 1. Середній рівень переживання стресових станів у працівників приватного сектору, у %

Джерело: зроблено авторами статті за даними (соціологічного дослідження «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації»)

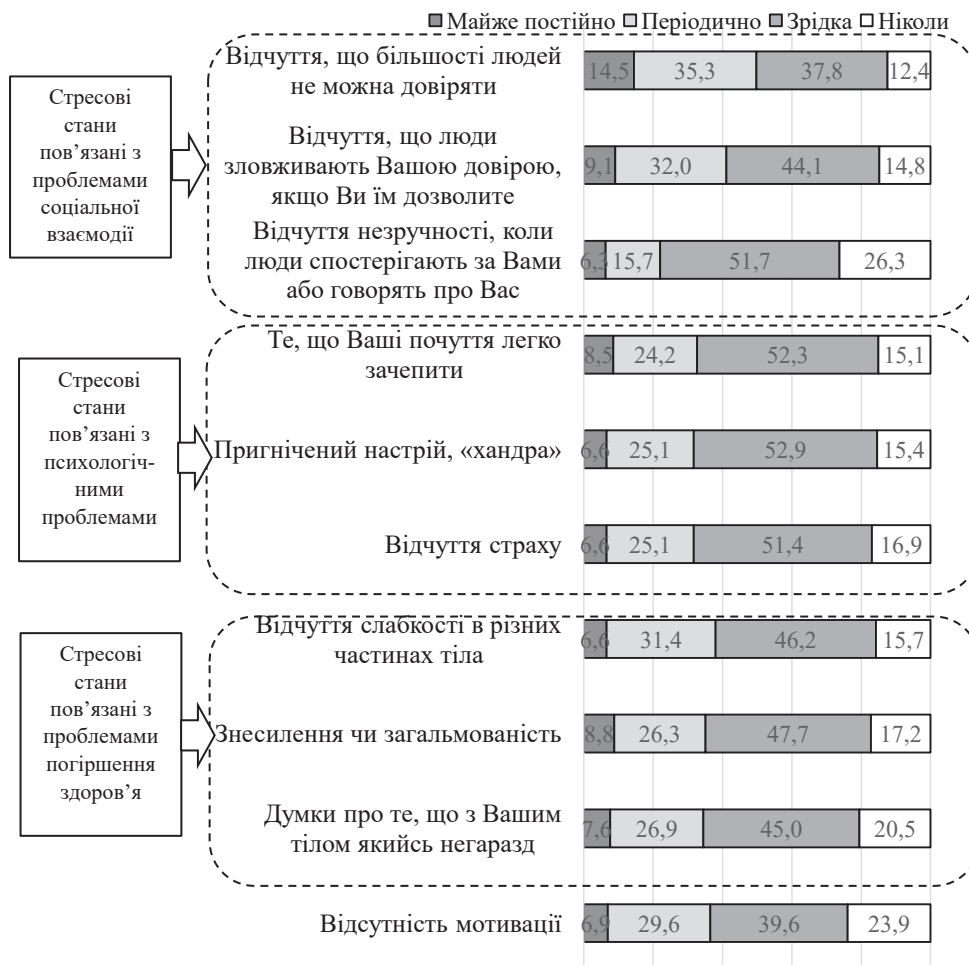

Рис. 2. Топ 10 найпоширеніших стресових станів, які спостерігаються у працівників приватного сектору, у %

Джерело: зроблено авторами статті за даними (соціологічного дослідження «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації»)

діяти і які знаходяться в її соціальному оточенні. Це свідчить про високий рівень соціальної недовіри, яка може бути результатом тривалої невизначеності та нестабільності, спровокованих умовами війни і може стати серйозною перешкодою для ефективної соціальної взаємодії та кооперації як на робочому місці, так і в більш широкому соціальному контексті. Відчуття, що інші люди можуть зловживати довірою, є ще одним поширеним джерелом стресу серед респондентів, що підсилює загальну тенденцію до підозрливості та обережності у соціальних взаємодіях, закритості особистих та робочих контактів, що підтверджує наше припущення про недовіру, як домінуючий індикатор стресу у представників приватного сектору.

В той же час, довіра є базовим управлінським критерієм для організації продуктивної командної роботи. За умов руйнування довіри на рівні соціальних взаємодій на робочому місці – ефективність співпраці різко знижується, оскільки

люди можуть неохоче ділитися інформацією, делегувати завдання або не підтримувати ініціативу своїх колег, наслідком чого є порушення ланцюгів комунікації та різке зниження продуктивності праці. В свою чергу, непорозуміння, спровоковане комунікаційними проблемами є пусковим механізмом виникнення соціальної напруги, суперечок і провокує виникнення конфліктів. Окрім того, недовіра має глибокі соціальні наслідки – вона може бути чинником послаблення згуртованості та інтенсифікації процесів соціального відчуження і передумовою для формування неспроможності колективно вирішувати нагальні проблеми, спровокувавши виникнення в суспільстві поляризації та дестабілізації.

В умовах тривалої війни соціальна недовіра та підозрливості є домінуючими стресорами, що мають значний вплив на психологічний стан людей. Недовіра до інших, особливо в контексті соціальної взаємодії на роботі та в громадському житті, може призводити до погіршення соці-

альних зв'язків і викликати додаткові психологічні та соціальні проблеми, таким чином актуалізуючи питання зміцнення соціальної довіри в українському суспільстві. Непередбачуваність російської збройної агресії створює середовище постійної невизначеності, що є джерелом стресу та загострює почуття незахищеності щодо свого майбутнього, а отже призводить до посилення занепокоєння, погіршення психологічного стану та формування переживань з приводу наявності недиагностованих захворювань або можливого виникнення серйозних проблем зі здоров'ям.

2. До блоку стресових станів пов'язаних з психологічними проблемами, спровокованих постійними загрозами війни та підвищеними соціально-економічними ризиками, входять емоційна вразливість; «відчуття страху»; «пригнічений настрій, хандра», майже постійне переживання яких визнали в середньому 7,2%, періодично відчують зазначені стани – 24,8%, зрідка можуть бути враженими 52,2% опитаних, а 15,8% респондентів стверджують, що ніколи не перебували в зазначених психологічних станах.

Дослідження показало чіткий взаємозв'язок між проблемами соціальної взаємодії, пов'язаними з розмиванням довіри і формуванням у респондентів таких психологічних станів, як почуття безнадії та хандра. Тривога, пов'язана з гіперболізацією власних почуттів у працівників приватного сектору провокує надмірну підозрілість та постійне напруження щодо мотивів інших людей майже постійно відчують вразливість 8,5% опитаних, періодично – 24,2%, зрідка – 52,3% і тільки 15,1% – стверджують, що ніколи не перебували в такому стані.

В комплексі, сукупність стресових станів, пов'язаних з психологічними проблемами є наслідком не тільки впливу недовіри, як домінантного стресора але й результатом безпекових занепокоєнь, які провокують високий рівень емоційної вразливості. Постійні загрози особистій безпеці, чи то через прямі бойові дії, чи пов'язані з ними збройну агресію (ракетні удари, атаки дронів, тощо), створюють посилене відчуття вразливості. Майже постійно відчують страх 6,6% опитаних, періодично – 25,1%, зрідка – 51,4%, а 16,9% – стверджують, що ніколи не перебували в такому стані.

Таким чином, результати дослідження засвідчують, що значна частина респондентів періодично або зрідка переживає емоційну вразливість, страх, пригнічений настрій, хандру. Це свідчить про те, що в умовах тривалої війни і підвищених соціально-економічних ризиків такі психологічні стани стають звичними, а отже підвищують загальний рівень стресу в суспільстві. Існує чіткий взаємозв'язок між соціальною недовірою і виникненням у працівників приватного сектору відчуття безнадії,

хандри, страху. Недовіра, що виникає в умовах соціальної нестабільності та невизначеності, призводить до зниження психологічної стійкості, посилює, в свою чергу, відчуття вразливості та пригніченості. Це підсилює загальний психологічний тиск на працівників приватного сектору, роблячи їх більш вразливими до стресових станів. Поширеність станів страху та пригніченості свідчить про те, що психологічний тиск, спричинений війною та соціально-економічними ризиками, постійно присутній у житті самозайнятих людей, що в перспективі буде мати серйозні наслідки для їхнього психічного та фізичного здоров'я.

Блок 3. Стресові стани, пов'язані з проблемами погіршення здоров'я – «відчуття слабкості в різних частинах тіла», «думки про те, що з тілом якийсь негаразд», «знесилення чи загальмованість» займають третє місце у ієрархії індикаторів стресових станів. Проблема погіршення здоров'я працівників приватного сектора під час війни є багатоаспектною та має глибокі соціальні наслідки. Триваючий збройний конфлікт загострює існуючі стресові фактори та створює нові, що призводить до ряду проблем із фізичним здоров'ям, що майже постійно на собі відчують 7,7% респондентів, періодично – 28,2%, зрідка – 46,3%, ніколи з цим не стикались – 17,8% [6, с. 48].

У зруйнованому війною середовищі багато працівників приватного сектору відчують збільшення робочого навантаження через скорочення робочої сили, збої в ланцюгах постачання, вимушену релокацію, втрату постачальників та необхідність швидко адаптуватися до мінливих умов. Таке посилене робоче навантаження сприяє вигоранню, що характеризується відчуттям слабкості, виснаження та втоми, які майже постійно на собі відчують 6,6% респондентів, періодично – 31,4%, зрідка – 46,2%, ніколи – 15,7% опитаних.

Окрім того, описані вище такі стресові стани, як емоційне виснаження, деперсоналізація і вразливість, не тільки провокують психологічне вигорання, але й негативним чином впливають на працівників приватного сектору, внаслідок чого вони відчують себе фізично виснаженими, психічно відокремленими та нездатними на високу продуктивність праці. Наслідком таких стресових впливів є хронічна втома яка проявляється у вигляді знесилення та загальмованості, а це майже постійно на собі відчують 8,8% респондентів, періодично – 26,3%, зрідка – 47,7%, ніколи – 17,2% опитаних, що, вочевидь, знижує, як їх фізичні, так і когнітивні функції. Підтвердженням цьому є той факт, що думки про наявність певних негаразд фізіологічного характеру майже постійно відчують 7,6% респондентів, періодично – 26,9%, зрідка – 45,0%, і ніколи – 20,5% опитаних. Сприйняття фізичної слабкості та втоми часто є не лише психологічним, а й фізі-

ологічним, оскільки ресурси організму постійно виснажуються постійним стресом

Хронічний стрес – дистрес, пов'язаний з роботою в умовах війни, може активувати реакцію організму, призвести до викиду гормону стресу – кортизолу, що може призвести до численних проблем зі здоров'ям, включаючи виникнення серцево-судинних захворювань, проблем з травленням і ослаблення імунної системи. Система охорони здоров'я України не готова до таких навантажень, фінансування масового лікування стресових станів законодавством не передбачено, а тому воно стане економічним тягарем для пересічних громадян [7]. Дистрес часто проявляється у вигляді тривоги, депресії та занепокоєння за своє здоров'я, він може спровокувати виникнення таких соматичних симптомів, як відчуття загальмованості (уповільнення рухів і мислення) та занепокоєння щодо наявності недиагностованих захворювань. Тож постійна тривога за стан власного здоров'я, або так звана іпохондрія, стимулює утворення циклу взаємопов'язаних тривог та фізичних скарг, оскільки змушує людину неправильно інтерпретувати нормальні тілесні відчуття як ознаки серйозної хвороби. Розпад соціальних структур і втрата соціального капіталу під час війни, провокують зниження соціальної підтримки, яка є критично важливим фактором захисту від стресу та погіршення здоров'я, її відсутність посилює відчуття виснаження та загальмованості.

Таким чином, поєднання підвищеного робочого навантаження, соціальної напруги, психологічного стресу, безпекових переживань, занепокоєнь за своє здоров'я створюють кумулятивний ефект, вплив якого на українців буде мати довгострокові наслідки, включаючи загострення хронічних захворювань, виникнення ментальних розладів та погіршення загальної якості життя. Тривалий характер війни означає, що ці проблеми не є тимчасовими, а можуть накопичуватись і погіршуватись з часом.

Відсутність мотивації у працівників приватного сектору економіки. Приватний сектор відіграє вирішальну роль у економічному відновленні України під час та після війни. Однак, якщо робоча сила деморалізована та недовірлива, здатність бізнесу впроваджувати інновації, розвиватися і робити внесок у економічне відновлення країни може бути серйозно обмежена.

«Відсутність мотивації» є критичним показником стресового стану, який відображає зниження бажання брати участь у професійній діяльності, соціальній активності чи особистому житті. Цей стан може бути симптомом більш глибоких психологічних і фізіологічних проблем, часто пов'язаних із тривалим впливом стресу. Наразі існує кореляція між стресом, який послаблює когнітивні

функції, знижуючи активність, і відсутністю мотивації. Тож, дистрес, особливо в умовах тривалої невизначеності або несприятливих ситуацій (таких як війна, економічна криза або докорінна трансформація ринку праці), може призвести до тривалої відсутності мотивації. Результати дослідження демонструють такі прояви стресових станів як апатія, депресія та емоційне виснаження, що сприяє втраті мотивації, особливо в рамках трудової діяльності. Для тих самозайнятих, хто відчуває зазначений стан майже постійно (6,9%), це вказує на наявність психологічного стресу високого рівня, що, ймовірно, потребує втручання фахівців. Періодичні або випадкові переживання такого стану (29,6% і 39,6%, відповідно) свідчать про коливання рівня стресу, пов'язані із соціальними предикторами (розглянуті нами вище).

Той факт, що 23,9% респондентів засвідчили, що ніколи не відчували браку мотивації, свідчить про наявність високого рівня психологічної стійкості або ефективних механізмів подолання стресу. Ці люди можуть мати доступ до кращої соціальної підтримки, більш здорових практик боротьби зі стресом або більш оптимістичні погляди на життя, що в комплексі захищає їх демотивуючих ефектів стресу. Відсутність мотивації є ключовою ознакою вигорання – стану емоційного, фізичного та розумового виснаження, спричиненого тривалим стресом, що може призвести до відсторонення від роботи, зниження продуктивності та погіршення якості життя. Для 6,9% респондентів, які відчувають цей стан майже постійно, існує значний ризик виникнення довгострокових проблем із психічним здоров'ям. Періодичні та випадкові переживання, про які повідомили 29,6% і 39,6% респондентів, можуть бути базовими симптомом виникнення депресії, особливо у поєднанні з такими стресовими станами як постійний смуток, безнадія або підозрілість. Мотивація тісно пов'язана з когнітивним функціонуванням людини, тож спричинені стресом когнітивні порушення, такі як труднощі з концентрацією, проблеми з пам'яттю та складності з прийняттям рішень, погіршують стан невмотивованості, створюючи нерозривне коло проблем, де зниження мотивації призводить до зниження продуктивності, що, у свою чергу, збільшує стрес.

В контексті професійної реалізації та продуктивності праці відсутність мотивації суттєво знижує працездатність, приводить до ігнорування службових обов'язків і незадоволеності роботою. Для підприємств та організацій це збільшує ризики плинності кадрів, зниження інновацій, погіршення загальної продуктивності праці – спаду виробництва та/або погіршення обслуговування. Усунення факторів, що сприяють демотивації, має вирішальне значення для попередження виникнення таких явищ, як соці-

альне відчуження та десолідаризація, оскільки співробітники можуть навмисно уникати соціальної взаємодії та ігнорувати колективну діяльність [8, с. 145].

Таким чином, аналіз такого індикатора стресового стану, як «відсутність мотивації» показує його значний вплив, як на професійну діяльність та особисте життя, так і на функціонування суспільства в цілому, що підкреслює необхідність цілеспрямованих заходів для подолання хронічного стресу та його наслідків в українському суспільстві. В той же час, періодичний і випадковий досвід демотивації серед значної частини працівників зайнятих у приватному секторі економіки є проблемою, яка напряму залежить виключно від соціальних предикторів, а усунення, або нівелювання, основних з них сприятиме підвищенню стійкості психічного здоров'я та зменшить поширеність демотивації, покращуючи загальну якість життя.

Висновки. Дослідження показало, що стресові стани, які переживають працівники приватного сектору під час тривалої війни та соціально-економічної кризи, мають комплексний характер і включають як соціальні, так і психологічні фактори. Одним із найбільш поширених джерел стресу є недовіра до оточуючих, яка результат тривалої невизначеності та нестабільності. Недовіра, у свою чергу, сприяє формуванню підвищеної підозрливості, емоційної вразливості, страху та депресії серед працівників. Це значно знижує їх психологічну стійкість і здатність до ефективної соціальної взаємодії, що негативно впливає на продуктивність праці та якість життя. Крім того, стрес, пов'язаний із фізичним виснаженням, проблемами зі здоров'ям та надмірним робочим навантаженням, також є важливим аспектом, який призводить до емоційного вигорання і зниження когнітивних функцій. Система охорони здоров'я, зокрема в Україні, не готова до масового лікування стресових станів, що ускладнює ситуацію і ставить під загрозу здоров'я працівників. Відсутність мотивації в умовах стресу є ще одним критичним аспектом, що може призвести до зниження продуктивності та погіршення соціальної згуртованості.

Таким чином, комплексний підхід до розв'язання проблем стресових станів, що виникають через соціальну нестабільність та безпекові загрози, є необхідним для підвищення психологічної стійкості працівників, зниження рівня стресу та мотивації, а також для покращення загальної якості життя в умовах тривалої війни. Важливими заходами є зміцнення соціальної довіри, покращення системи соціальної підтримки та розробка ефективних методів психологічної допомоги для осіб, які переживають стресові стани. Тож, незважаючи на численні негативні фактори,

при належній підтримці та адаптації можна зберегти ефективність праці і підготуватися до відновлення виробничих потужностей після перемоги.

Література

1. Lushchak O., Velykodna M., Bolman S., Strilbytska O., Berezovskyi V., Storey K. Stress, anxiety and PTSD prevalence among Ukrainians grew dramatically during the first year of russian invasion: results of nationwide survey. 2023. URL: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2023.06.24.23291803v1.full.pdf>
2. Nakata Y., Takahashi M. Work environment and stress among Japanese workers. *Journal of Occupational Health*, 2012, 54(1), 1–7.
3. Nakata Y., Ikeda T., Takahashi M., Haratani T. Impact of psychosocial job stress on non-fatal occupational injuries in small and medium-sized manufacturing enterprises. *American Journal of Industrial Medicine*, 2008, 51(9), 619–630.
4. Scutty S. Providing evidential assistance to Ukrainians suffering from PTSD. 2024. URL: <https://www.fic.nih.gov/News/GlobalHealthMatters/september-october-2023/Pages/bringing-evidence-based-ptsd-care-to-ukraine.aspx>
5. Сальнікова С., Мурадян О., Сидоров М. Міжнародні макро-соціальні показники як аналітичні інструменти в соціології. *Соціологічні студії*, 2020. 2 (17), 41–54. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-41-54
6. Чепурко Г., Клименко О., Прівалов Ю. Поведінкові стратегії населення в умовах поширення соціально небезпечних хвороб. Київ: Інститут соціології НАН України. 2023. 263.
7. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення. Закон України *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. № 5. 2018. 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
8. Клименко О. Ю. Взаємозв'язок динаміки розповсюдження соціально-небезпечних хвороб з соціальними нерівностями та умовами військового часу в Україні. *Соціологія: теорія, методи маркетинг*. 2023. № 2. С. 143–161. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.143>

Анотація

Клименко О. Ю., Чепурко Г. І. Формування соціальної травми під впливом стресових станів у працівників приватного сектору економіки України під час війни. – Стаття.

У статті розглядається як війна в Україні спричинила суттєві трансформації в соціально-економічній структурі, зокрема ринку праці, викликавши зміни умова праці та змістивши баланс між вимогами і ресурсами, доступними для працівників приватного сектору, що стало пусковим механізмом виникнення стресових станів, формування стресу, переростання його в дистрес.

Метою статті є висвітлення проблеми формування соціальної травми під впливом стресових станів у працівників приватного сектору економіки України.

Авторками була проаналізована модель «Job Demands-Resources» (JD-R), в рамках якої дослідниці

пропонують ефективний підхід до аналізу цих змін, акцентуючи увагу на дисбалансі між підвищеними робочими вимогами та обмеженими ресурсами, який значно посилюється в Україні під час війни. Аналіз досліджень сучасних українських та міжнародних науковців, зроблений у статті, дає можливість висвітлити роль впливу тривалих стресорів на робочі процеси, що є важливими для подолання викликів, спричинених військовими діями, а використання макро-соціальних індикаторів для аналізу соціальної травми дозволило ідентифікувати ключові фактори стресу та предиктори переходу його у дистрес, допомагаючи в розробці ефективних стратегій управління робочим середовищем.

У статті проаналізовано результати соціологічного дослідження «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації», яке показало, що працівники приватного сектору під час війни та кризи стикаються зі стресом через соціальну нестабільність і психологічні фактори, такі як недовіра, страх і депресія, що знижує їх продуктивність і якість життя. Фізичне виснаження, проблеми зі здоров'ям і перевантаження також сприяють емоційному вигоранню. Відсутність належної медичної допомоги ускладнює ситуацію. Для вирішення проблем потрібна розробка комплексного підходу, зміцнення соціальної довіри, покращення системи підтримки та ефективні методи первинної психосоціальної допомоги.

Ключові слова: соціальна травма, дистрес, предиктори стресу, стресори, стресові стани, війна, приватний сектор економіки.

Summary

Klymenko O. Yu., Chepurko G. I. Formation of social trauma under the influence of stressful conditions in employees of the private sector of the economy of Ukraine during the war. – Article.

The article examines how the war in Ukraine caused significant transformations in the socio-economic structure, in particular the labor market, causing changes

in working conditions and shifting the balance between the demands and resources available to private sector employees, which became the trigger for the emergence of stressful conditions, the formation of stress, and its development into distress.

The aim of the article is to highlight the problem of the formation of social trauma under the influence of stressful conditions in employees of the private sector of the Ukrainian economy.

The authors analyzed the “Job Demands-Resources” (JD-R) model, within the framework of which the researchers offer an effective approach to the analysis of these changes, focusing on the imbalance between increased work demands and limited resources, which significantly increased in Ukraine during the war. The analysis of research by modern Ukrainian and international scientists, made in the article, makes it possible to highlight the role of the impact of long-term stressors on work processes, which is important for overcoming the challenges caused by military actions, and the use of macro-social indicators for the analysis of social trauma made it possible to identify key stress factors and predictors of its transition to distress, helping to develop effective strategies for managing the work environment. The article analyzes the results of the sociological study “Stress conditions of the population of Ukraine in the context of war: prevalence, risk groups and ways of compensation”, which showed that private sector employees during war and crisis face stress due to social instability and psychological factors, such as distrust, fear and depression, which reduces their productivity and quality of life. Physical exhaustion, health problems and overload also contribute to emotional burnout. The lack of proper medical care complicates the situation. Solving problems requires developing a comprehensive approach, strengthening social trust, improving the support system, and effective methods of primary psychosocial care.

Key words: social trauma, distress, stress predictors, stressors, stressful conditions, war, private sector of the economy.

УДК 316.47

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.23>

А. С. Лобанова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675>*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету*

А. С. Рекало

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-7598-1140>*аспірант кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету*

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЯК СОЦІОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ: ЗМІСТ, СТРУКТУРА І КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. В умовах глобальних викликів, криз, військових конфліктів особливої значущості набуває соціальна-професійна ефективність діяльності у будь-якій сфері, а відтак і підготовка фахівців у системі вищої освіти, місією яких є вирішення важливих економічних та соціальних завдань, які стоять перед суспільством. У соціологічній, педагогічній, економічній науках поширеними і часто використовуваними є такі поняття як: «ефективність», «економічна і соціальна ефективність», «соціально-професійна компетентність», «професійна продуктивність», «соціально-професійна зрілість» та інші. Між тим у поняттєво-категоріальному апараті соціологічної науки залишається недостатньо дослідженою та обґрунтованою категорія «соціально-професійна ефективність», зміст і функціональне призначення якої, вважаємо, є значно ширшим, ніж соціальна ефективність чи соціально-професійна компетентність, оскільки стосується не тільки професійної результативності, але й укоріненості професії у суспільну тканину трудових відносин. А відтак актуалізується наукова потреба у пошуках наукових обґрунтувань її змісту та структури для запровадження у поннятево-категоріальний апарат соціальних наук, зокрема соціології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Проблематика дослідження соціальної та професійної ефективності, компетентності, зрілості є однією з найбільш важливих в умовах суспільних трансформацій, змін. Адже кінцевий результат у будь-якій сфері діяльності людей, зокрема і у освітній, визначається соціальним ефектом або соціальною ефективністю, які свідчать про його корисність для життя та розвитку соціальної групи чи суспільства в цілому. Тому науковці активно долучаються до пошуку найбільш адекватних та дієвих визначень їх змісту та характеру. Ще у 1987 році широкої популярності набула наукова праця шведського вченого П. Бохма (P. Bohm) «Social Efficiency. A Concise

Introduction to Welfare Economics», в якій він обґрунтовує соціальну ефективність як результат досконалої економіки і миру суспільства добробуту [1]. Про важливість дослідження соціальної ефективності писали Л. Лефебер (L. Lefebber, Канада) і Т. Веторіш (T. Vietorisz, США) [2, с. 139-164]. Мексиканські дослідники: Ф. Фене (F. Fene), Е. Серван-Морі (E. Serv n-Mori), М. Мендоса (M. Mendoza), С. Чіварді (C. Chivardi), Х. Рейес-Моралес (H. Reyes-Morales) і Г. Нігенда (G. Nigenda) запропонували модель аналізу та вимірювання соціальної ефективності надання послуг з охорони здоров'я матерів у Мексиці [3, с. 889-899]. Болгарський вчений В. Терзев (V. Terziev) розглядав соціальну ефективність як міру соціальної діяльності [4, с. 656-662]. Ханг Цао (Hang Cao) і Л. Ван (L. Wang) досліджували соціальну ефективність в форматі входження у вертикально пов'язані структури ринку і визначали її залежність від асиметрії витрат між компаніями нижнього рівня [5].

Японські науковці Р. Арефін (R. Arefin), К. М. А. Кабір (K. A. Kabir), М. Джусуп (M. Jusup), Х. Іто (H. Ito) і Дж. Танімото (J. Tanimoto) обґрунтували положення про те, що дефіцит соціальної ефективності, який вимірює потенційний приріст суб'єкта у корисності чи придатності шляхом переходу від еволюційної рівноваги до соціального оптимуму, узагальнює силу сучасних соціальних дилем, незалежно від їх складності [6]. Соціальну ефективність як результат сталого розвитку розглядали Л. Сан-Хосе (L. San-Jose), Х. Л. Ретоласа (J. L. Retolaza), Е. Ламарк (E. Lamarque). Аналізуючи європейський кооперативний банківський бізнес, вони дійшли висновку, що постійного позитивного взаємозв'язку між соціальною та економічною ефективністю немає, незважаючи на те, що вони ґрунтуються на однакових цінностях [7].

Українські дослідники Т. Г. Коломoeць, О. В. Кілієвич, С. Мочерний, І. М. Полежаєва,

Д. Ядранський досліджували соціальну ефективність на індивідуальному та суспільному рівнях трудової та освітньої діяльності [8], [9, с. 40–44]. М. В. Туленков обґрунтував ефективність організаційної взаємодії у соціальному управлінні [10].

Як бачимо, зміст, структура *соціальної ефективності* є предметом багатьох наукових досліджень, однак термін «соціально-професійна ефективність» вкрай рідко зустрічається у соціологічній термінологічній базі, хоча, на нашу думку, він має великий евристичний потенціал для розвитку соціологічної науки. Оскільки поняттєво-категоріальний апарат соціології знаходиться у постійному розвитку та удосконаленні, *метою наукової роботи* є обґрунтування змісту, структури, чинників та критеріїв соціально-професійної ефективності як соціологічної категорії. Для досягнення мети, необхідно вирішити наступні завдання: *по-перше*, уточнити та співставити зміст соціальної та професійної ефективності; *по-друге*, обґрунтувати зміст і сутність соціально-професійної ефективності як соціологічної категорії; *по-третє*, визначити її основні характеристики і структуру та обґрунтувати її функціональне призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення змісту соціально-професійної ефективності, важливо з'ясувати та співставити наукове розуміння соціальної і професійної ефективності. У енциклопедичній та науковій літературі існує доволі багато різних тлумачень соціальної ефективності. Найбільш поширеним є розуміння соціальної ефективності як «відповідності результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства», основними показниками якої є підвищення народного добробуту, якості життя, виробництво товарів народного споживання в загальному обсязі виробництва за певний період часу (як правило, за рік), поліпшення умов і змісту праці, всебічний розвиток здібностей людини, її сутісних сил, поліпшення навколишнього середовища та ін. [11]. Ясно, що мова йде не тільки про потреби суспільства, але й про інтереси конкретної людини, оскільки суспільство стає розвинутим і багатим, коли кожний його громадянин має пристойний стандарт життя. Український соціолог М. Туленков розглядає соціальну ефективність на мікрорівні підприємства, організації, фірми і підкреслює, що вона характеризує «сукупність властивостей і параметрів, які виражають якість організації спільної діяльності людей, економічність витрачання ресурсів, раціональність технологій виготовлення продукції (надання послуги), повноту використання обладнання та робочого часу, продуктивність праці персоналу тощо, а результативність – це корисність (доцільність) діяльності певного соціального утворення, тобто конкретні результати,

що задовольняють певні суспільні потреби, носіями яких можуть бути суспільство в цілому, окремі соціальні групи і конкретні особистості як суб'єкти управління тощо» [10, с. 338]. Отже, соціальну ефективність доцільно розглядати як на соціальному, так і груповому та індивідуальному рівнях, акцентуючи увагу на ефективній реалізації потреб суспільства, спільноти, групи та конкретної людини. Специфічна особливість соціальної ефективності полягає у тому, що вона використовується для оцінки рівня продуктивності чи результативності функціонування різних сфер життєдіяльності суспільства: економіки, соціальної політики, адміністративного управління, освіти, медицини, права і т. і. задля реалізації в кінцевому рахунку потреб кожного громадянина країни. Як справедливо підкреслює болгарський вчений В. Терзев, «рівень досягнення соціальної ефективності визначається позицією руху до соціально значущої мети, що всебічно розкривається як стан найповнішої реалізації потреби індивіда та самореалізації його істотних сильних сторін, іншими словами, його особистості, яка реалізується насамперед у створенні умов життя і розвитку людини» [4, с. 660]. Як бачимо, В. Терзев акцентує увагу на тому, що соціальна ефективність не може бути досягнута без чітко поставленої мети, досягнення якої забезпечує у повній мірі реалізацію потреб людей.

Якщо термін «*соціальна ефективність*» найбільш часто використовується для узагальненої оцінки трудової діяльності людей, то у сфері освітньої підготовки фахівців більш поширеним є поняття «*професійна ефективність*». Так, Н. Ржевська, досліджуючи проблему професійної ефективності майбутніх фахівців у сфері комерції, зазначає, що «освіта має бути тісно пов'язаною з вимогами роботодавців, і тому варто зважити на методи оцінки професійної ефективності (продуктивності) праці, що застосовуються в Європейському Союзі і розробити рекомендації, які можуть бути використані в освітньому процесі підготовки майбутніх фахівців» [12, с. 167]. Дослідниця, зокрема зауважує, що для вимірювання та оцінки ефективності кожного конкретного співробітника бізнес використовує КРІ – конкретні та вимірювані показники, які співробітник має виконати за встановлений період часу, тобто ключові показники ефективності (індикатори діяльності). Наприклад, для сфери комерції такими показниками, на думку Н. Ржевської, можуть бути такі, як: продажі; середній розмір замовлення; валовий прибуток; кількість транзакцій; коефіцієнт конверсії, тобто швидкість конвертації (або покупки) користувачів на сайті електронної комерції; замовлення нових клієнтів та замовлення клієнтів, що повертаються; вартість проданих товарів і конкурентне ціноутво-

рення. Виконання цих показників співробітниками сприятиме досягненню мети підприємства, а відтак свідчатиме про їх професійну ефективність. Відповідно до сфери підготовки фахівців необхідно розробити такі освітні компоненти, що забезпечать формування загальних і спеціальних компетентностей, які сформують у них здатність у найкращий спосіб досягти ключових показників професійної ефективності [12]. Психолог Г. В. Гуменюк вважає, що професійна ефективність «тісно пов'язана з професійним успіхом людини, з її кар'єрою», динамічний аспект якої «визначається головним чином рівнем працездатності, тобто тою мірою зусиль, які доклав фахівець для досягнення бажаного (запланованого) результату за певний проміжок часу» [13, с. 76]. Це слушна думка, оскільки працівник, метою діяльності якого службово кар'єра, безперечно буде прагнути досягти професійного удосконалення та професійної ефективності у діяльності.

Є. О. Савельєва, досліджуючи ефективність професійної самореалізації працівників банківських установ на основі кореляційного аналізу показників співвідношення професійної ефективності з їх індивідуально-психологічними характеристиками, засвідчила про те, що незалежно від віку, посади, статі, усі вони «володіють здатністю швидко аналізувати інформацію; емоційною стабільністю; відповідальністю; бажанням вчитися і розвиватися; вмінням вести переговори; здатністю запам'ятовувати великий обсяг інформації; бажанням самореалізуватися і бути частиною компанії з власною корпоративною культурою» [14, с. 151].

Питання досягнення професійної ефективності постає і у сфері публічного та соціального управління. Корисний досвід у цьому напрямку має Національне Агентство України з питань державної служби (НАДС), яке разом з Маріупольським державним університетом запровадили короткострокову програму «Професійна ефективність на державній службі та в органах місцевого самоврядування», основною метою якої є підвищення загального професійного рівня державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування, поглиблення та оновлення теоретичних знань, розвиток практичних умінь і навичок, необхідних державним службовцям для ефективної професійної діяльності в умовах реформування системи державного управління. Основними компетентностями, які передбачено сформувати у здобувачів освіти для набуття професійної ефективності, є наступні: професійні знання; виконання на високому рівні поставлених завдань; впровадження змін; командна робота та взаємодія; комунікація та взаємодія; прийняття ефективних рішень; управління організацією роботи та персоналом [15].

Н. Ржевська пропонує при оцінюванні освітнього процесу в аспекті професійної ефективності враховувати, по-перше, реально затребувані роботодавцями компетентності; по-друге, здобувач освіти повинен чітко розуміти мету та хід оцінювання; по-третє, усі учасники освітнього процесу мають розуміти значущість компетентностей для професійної реалізації і, по-четверте, методи оцінювання повинні відповідати поставленій меті, бути інноваційними, професійно обґрунтованими [12, с. 167].

Українська дослідниця Т. Г. Коломоець пропонує визначати соціальну ефективність професійної діяльності як «кількісно-якісне співвідношення мотиваційних чинників професійної діяльності з понесеними витратами та отриманими результатами, що визначають зміст, характер, напрямок та перспективи такої діяльності з позиції її соціальної значимості» [8, с. 58-59]. А соціальну значимість професійної діяльності Т. Г. Коломоець визначає як складову соціального ефекту та поділяє на внутрішню та зовнішню, що дозволяє оцінювати як особистісні так і суспільні соціальні результати. І тому можна погодитися з нею у тому, що «з одного боку, соціальна ефективність професійної діяльності спрямовується на акумулювання внутрішнього потенціалу індивіда реалізовувати свої професійні знання, навички, здібності в межах своєї професії та спеціальності, а з іншого боку, ефективна професійна діяльність індивіда приносить користь не тільки йому, але й оточуючим в суспільстві, що може проявлятися в користі результатів його праці для тих чи інших членів суспільства (зовнішній ефект). Обидві складові і становлять єдиний механізм існування соціальної ефективності професійної діяльності в сучасному суспільстві» [8, с. 58-59].

Отже поняття «соціальна ефективність» і «професійна ефективність» є широко використовуваними у наукових текстах для позначення рівня професійних якостей працівників, які здійснюють трудову діяльність у різних сферах суспільства і у різних формах: колективній, груповій чи індивідуальній. Між тим *соціальна ефективність* зазвичай стосується впливу діяльності або проекту на суспільство в цілому. Вона враховує, як результати роботи сприяють покращенню життя людей, розвитку громади, вирішенню соціальних проблем різних соціальних спільнот чи домогосподарств. Так, наприклад, соціально-ефективний проект може зменшити бідність, покращити доступ до освіти або здоров'я. Натомість *професійна ефективність* стосується продуктивності та якості виконання конкретних завдань у рамках професійної діяльності. Вона вимірюється через результати роботи, дотримання термінів, якість виконання завдань та здатність до інновацій.

Однак ці два поняття: і соціальна, і професійна діяльність тісно пов'язані між собою: професійна ефективність може сприяти соціальній ефективності, якщо, наприклад, працівники реалізують проекти, які мають позитивний вплив на громаду. Навпаки, соціальна ефективність може підвищувати мотивацію та залученість працівників, що також покращує їхню професійну ефективність. І тому, на нашу думку, доречним є введення у категоріальний апарат соціології терміну "*соціально-професійна ефективність*", яка у своїй структурі поєднує і соціальну і професійну характеристики ефективності.

За своїм змістом *соціально-професійна ефективність* може бути схарактеризована як ступінь досягнення особою поставлених професійних цілей, яка враховує як індивідуальні, так і соціальні фактори, оскільки вона визначає ступінь досягнення індивідом чи групою поставлених цілей у межах певної соціальної чи професійної діяльності. Вона є показником того, наскільки вдало використані ресурси та можливості для досягнення запланованих результатів, враховуючи інтереси як окремої людини, так і суспільства в цілому. *Сутність соціально-професійної ефективності* полягає у поєднанні особистісних якостей (компетентність, професійні знання, навички, мотивація) та соціальних умов (робоче середовище, підтримка, доступ до ресурсів), які сприяють або обмежують досягнення ефективних результатів. Отже соціально-професійна ефективність — це складна соціологічна категорія, що охоплює результати діяльності особи в професійній сфері, а також її взаємодію з соціальним середовищем, оскільки вона за своєю метою, змістом і кінцевим результатом спрямована на створення доданої цінності як для суспільства в цілому, так і для окремих організацій. Ця взаємозалежність відображає синергію між досягненням соціальних цілей і професійних результатів, забезпечуючи розвиток суспільного добробуту та підтримуючи стійкість і конкурентоспроможність організацій та їх працівників у мінливому соціальному та професійному середовищі.

Наукова доцільність запровадження та використання терміну «соціально-професійна ефективність» у соціології управління та соціології освіти може бути обґрунтована на основі таких її характеристик, як:

(1) *комплексність*, оскільки це поняття поєднує в собі два важливі аспекти - соціальний вплив і професійну продуктивність, що дозволяє комплексно підійти до аналізу впливу професійної діяльності на суспільство і навпаки;

(2) *актуальність*, так як у сучасному світі важливо оцінювати не лише результати роботи, а й їхній вплив на громаду, а відтак це поняття може допомогти у формуванні більш відповідаль-

ної професійної етики, що є вкрай актуальним у сучасному мінливому світі;

(3) *суспільна корисність*, оскільки соціально-професійна ефективність може стати корисним критерієм для оцінки соціальних проектів, що враховують потреби суспільства і сприяють його розвитку;

(4) *міждисциплінарність* тому, що це поняття може стати містком між соціологією, економікою, менеджментом та іншими науками, що досліджують вплив професійної діяльності на соціальні процеси, що сприятиме міждисциплінарному підходу при дослідженні професійної підготовки фахівців для різних галузей народного господарства країни;

(5) *адаптивність*, так як у експоненціальному світі, де соціальні умови та професійні вимоги постійно змінюються, пришвидшується технологізація та цифровізація, це поняття дозволяє більш гнучко реагувати на виклики і потреби, а відтак більш адекватно відображає адаптивність фахівців до прискореного соціально-економічного розвитку.

З'ясування змісту, сутності та основних характеристик соціально-професійної ефективності дозволяє визначити її структуру, до якої доцільно віднести наступні компоненти: а) *професійні навички* (кваліфікація та знання, характер виконання професійних завдань і обов'язків); б) *продуктивність* (ступінь ефективності виконання працівником своїх професійних обов'язків); в) *соціальні навички та відносини* (комунікація та взаємодія з іншими; здатність працювати в команді); г) *етичні аспекти* (дотримання професійних етичних норм; відповідальність і добропорядність у відносинах з колегами та клієнтами); д) *особистісний розвиток* (постійне навчання та самовдосконалення; здатність адаптуватися до змін); є) *вплив на суспільство* (позитивний або негативний вплив професійної діяльності на суспільство в цілому; участь у соціальних проектах та ініціативах; внесок у розвиток громади або галузі). Звісно, що запропонована структура не є остаточною, вона потребує свого удосконалення в залежності від галузевого контексту використання терміну «соціально-професійна ефективність».

Висновки та перспективи подальших пошуків. Здійснений науковий аналіз змісту, структури, чинників та критеріїв *соціально-професійної ефективності* як соціологічної категорії уможливило висновок про те, що вона є інтегративною характеристикою працівника чи організації (установи, підприємства, бізнес-структури), яка поєднує успішність їх професійної діяльності з досягненням соціально значущих цілей. Вона вказує на здатність організацій чи індивідів одночасно досягати високих результатів у професійній сфері та робити позитивний внесок у розвиток громади

чи суспільства. У сучасних умовах глобальних викликів, соціально-професійна ефективність постає як ключовий інструмент забезпечення здатності фахівців ефективно функціонувати в складних соціально-економічних реаліях.

Концепція соціально-професійної ефективності виходить за межі традиційного розуміння професійної результативності чи соціальної ефективності, інтегруючи індивідуальні досягнення суб'єктів суспільно-корисної діяльності та її вплив на суспільство. Соціально-професійна ефективність здатна мобілізувати та формувати відповідні моделі професійної поведінки, в яких враховуються як індивідуальні потреби фахівця, так і стратегічні цілі розвитку суспільства. Запропонована концепція соціально-професійної ефективності демонструє комплексний підхід до оцінки професійної діяльності, який передбачає аналіз не лише її кількісних показників, але й якісних, які визначаються соціальним контекстом та суспільним результатом. Тому, вкрай важливо розробляти й впроваджувати методологію оцінки соціально-професійної ефективності для різних галузей професійної діяльності, що дозволить створити більш гнучку та адаптивну систему професійної підготовки та розвитку кадрів.

Подальші наукові розвідки у цьому контексті передбачають звернення до питань розробки комплексної методології вимірювання соціально-професійної ефективності, дослідження її впливу на різні сфери суспільного життя, а також вивчення механізмів її формування та розвитку в умовах цифрової трансформації суспільства.

Література

1. Bohm P. Social Efficiency. A Concise Introduction to Welfare Economics. *Red Globe Press London*. 1987. DOI: 10.1007/978-1-349-18786-7
2. Lefebvre L., Vietorisz T. The Meaning of Social Efficiency. *Review of Political Economy*. 2007. 19(2). 139–164. DOI: 10.1080/09538250701256672
3. Fene F., Serván-Mori E., Mendoza M.Á., Chivardi C., Reyes-Morales H., Nigenda G. Measuring and analysing social efficiency in the production of maternal health services in Mexico, 2008–15, *Health Policy and Planning*. 2020. 35(8). 889–899. DOI: 10.1093/heapol/czaa055
4. Terziev V. Social Efficiency as a Measure of Social Activities. *IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences*. 2019. V(14). August. Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3449899>
5. Hang Cao, Wang L.F.S. Social efficiency of entry in a vertically related industry revisited. *Economics Letters*. 2020; July: Volume 192. DOI: 10.1016/j.econlet.2020.109200
6. Arefin M. R., Kabir K.M.A., Jusup M. et al. Social efficiency deficit deciphers social dilemmas. *Scientific Reports*. 2020. 10. 16092. DOI: 10.1038/s41598-020-72971-y
7. San-Jose L., Retolaza J.L., Lamarque E. The Social Efficiency for Sustainability: European Cooperative

Banking Analysis. Sustainability. 2018. 10(9). 3271. DOI: 10.3390/su10093271

8. Коломоець Т. Г. Соціальна ефективність професійної діяльності фахівців корекційних закладів освіти України (на прикладі Дніпропетровської області): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук; Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет; 2015. DOI: 10.31812/123456789/4344

9. Ядранський Д.М. Соціальна ефективність та результат трудового процесу. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2012. (1). С. 40–44.

10. Туленков М.В. Теорія організаційної взаємодії: Підручник. Київ.: ПІК ДСЗУ; 2011.

11. Економічна енциклопедія: У трьох томах; Т1 / Редкол.: Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін.; Київ: Видавничий центр «Академія»; 2000; 864 с. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/63-s/2667-sotsialna-efektivnist> (дата звернення: 15.11.2024)

12. Ржевська Н. Професійна ефективність майбутніх фахівців у сфері комерції. Збірник наукових праць: Розділ 1. Педагогіка. Вип. 25 (2–2018) Частина 1. С. 167–173. DOI: 10.32626/2309-9763.2018-25-1.167-173

13. Гуменюк Г. В. Професійна успішність, ефективність праці та професійне здоров'я: шлях психологічного пошуку. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я*, 2019. С. 73–77. URL: <https://jhealth.donnu.edu.ua/article/view/7504>

14. Савельєва Є. О. Дослідження ефективності професійної самореалізації працівників банківських установ. *Психологія та соціальна робота*. 2020. 2 (52). С. 144–154. DOI: 10.18524/2707-0409.2020.2(52).225435

15. Професійна ефективність на державній службі та в органах місцевого самоврядування. НАДС. Портал управління знаннями. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/profesiina-efektyvnist-na-derzhavnii-sluzhbi> (дата звернення: 15.11.2024)

Анотація

Лобанова А. С., Рекало А. С. Соціально-професійна ефективність як соціологічна категорія: зміст, структура і критерії визначення. – Стаття.

У статті здійснено комплексне теоретико-методологічне дослідження соціально-професійної ефективності як соціологічної категорії, її змісту, структури та критеріїв визначення. На основі системного аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових джерел розкрито сучасні підходи до розуміння соціальної та професійної ефективності, виявлено їх взаємозв'язок та особливості прояву в різних сферах суспільної діяльності. Авторами обґрунтовано наукову доцільність введення в категоріальний апарат соціології терміну "соціально-професійна ефективність" як інтегративної характеристики, що поєднує успішність професійної діяльності з досягненням соціально-значущих цілей та враховує як індивідуальні, так і суспільні фактори розвитку.

У роботі визначено та детально охарактеризовано основні властивості соціально-професійної ефективності: комплексність (поєднання соціального впливу

і професійної продуктивності), актуальність (відповідність сучасним вимогам оцінки результатів професійної діяльності), суспільна корисність (врахування потреб розвитку громади), міждисциплінарність (інтеграція підходів різних наук) та адаптивність (гнучке реагування на суспільні виклики). Запропоновано структуру соціально-професійної ефективності, яка включає шість взаємопов'язаних компонентів: професійні навички, продуктивність, соціальні навички та відносини, етичні аспекти, особистісний розвиток та вплив на суспільство. Обґрунтовано, що дана категорія має значний евристичний потенціал для розвитку соціологічної науки та може бути ефективно використана в теоретичних і прикладних дослідженнях соціології управління та соціології освіти.

Ключові слова: фахівці, професійна компетентність, соціально-професійна ефективність, професійна діяльність, освіта, продуктивність, суспільна корисність, суспільний розвиток.

Summary

Lobanova A. S., Rehalo A. S. Socio-professional efficiency as a sociological category: content, structure and criteria of definition. – Article.

The article presents a comprehensive theoretical and methodological research of socio-professional efficiency as a sociological category, its content, structure and criteria of definition. Based on a systematic analysis of national and foreign scientific sources, modern

approaches to understanding social and professional efficiency are revealed, their relationship and peculiarities of manifestation in various areas of social activity are identified. The author substantiates the scientific expediency of introducing the term “socio-professional efficiency” into the categorical apparatus of sociology as an integrative characteristic that combines the success of professional activity with the achievement of socially significant goals and takes into account both individual and social factors of development.

The paper identifies and describes in detail the main properties of socio-professional effectiveness: complexity (combination of social impact and professional productivity), relevance (compliance with modern requirements for assessing the results of professional activity), social utility (taking into account the needs of community development), interdisciplinarity (integration of approaches from different sciences) and adaptability (flexible response to social challenges). The structure of socio-professional effectiveness is proposed, which includes six interrelated components: professional skills, productivity, social skills and relationships, ethical aspects, personal development and impact on society. It is substantiated that this category has a significant heuristic potential for the development of sociological science and can be effectively used in theoretical and applied research in the sociology of management and sociology of education.

Key words: specialists, professional competence, socio-professional efficiency, professional activity, education, productivity, social utility, social development.

УДК 316.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.24>**Г. М. Редькіна**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7000-8062>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-психологічних і гуманітарних наук
Дніпровського державного технічного університету

ОСНОВНІ СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Постановка проблеми. Наукова проблема, які пов'язана з вивченням людських цінностей, є однією з найважливіших проблем суспільних наук. Цінності є інтегративним стрижнем як окремої особистості, так і малих та великих соціальних груп, культур, націй і людства в цілому. Наявність і формування ціннісного підґрунтя особистості сприяє загальному розвитку людини.

Як один з елементів структури особистості, ціннісні орієнтації відіграють ключову роль у регуляції поведінки, формуванні світогляду, переконань та виборі життєвого шляху, особливо на етапі становлення професійної діяльності в юнацькому віці. Завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісною в навколишньому світі. Світ цінностей є передусім світ культури, сфера духовної діяльності людини та її моральної свідомості.

Вивчення специфічних рис та основних тенденцій формування цінностей молоді України є однією з актуальних проблем сучасної соціологічної науки. Враховуючи всі події, що відбулися за роки державної незалежності України, особливо війну, можна побачити, що змінилися не лише економічні та політичні відносини, а й система цінностей суспільства, зокрема, молоді.

Молодь України відіграє особливу роль у суспільстві. Адже саме представники молоді у свій час відчайдушно підтримали державну незалежність країни та демократичні цінності, встали на захист України з самого початку російської агресії, й в найближчому майбутньому стануть керівниками держави і урядів, науковцями, менеджерами, бізнесменами тощо. Саме тому від цінностей і ціннісних орієнтацій сучасної молоді залежить її майбутнє та майбутнє українського суспільства в цілому.

Отже, дослідження вказаної проблеми є актуальним на сучасному етапі розвитку України. В умовах суспільної кризи ідеалів та зневіри більшої частини населення, в оптимістичній перспективі для України є дуже важливим вивчати й формувати суспільно-корисні цінності української молоді, які є загальнозначущими та вічними для всіх – добро, любов, благо, чесність, патріотизм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема характеризується посиленою

увагою вчених й залишається цікавим предметом дослідження багато років. Теоретичною базою нашого дослідження стали доробки вчених, які представляють свої здобутки у багатьох наукових напрямках.

Соціальний феномен цінностей найбільш широко представлений у західній філософії XIX-XX століть, в роботах таких дослідників, як С.Александр, Ф.Брентано, В.Віндельбанд, М.Гартман, Дж.Гелбрейт, В.Дільтей, Дж.Дьюї, І.Кант, К.Клакхон, Р.Лотце, Ж.Маритен, А.Мейнонг, Т.Парсонс, Б.Перрі, Л.Реймекер, Г.Ріккерт, П.Сорокін, Е.Тоффлер, М.Шелер, О.Шпенглер та інших.

У соціально-філософській та психологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається в дослідженнях В.Бакірова, В.Васютинського, Є.Головахи, Г.Костюка, С.Максименка, А.Маслоу, Н.Паніної, А.Ручки, К.Роджерса, Л.Сокурянської, В.Франкла та ін. Вчені звертають увагу на важливість вивчення вказаної теми, вказують на важливість емоційних елементів, національних духовних цінностей і звернення до проблеми збереження, накопичення та відродження останніх.

Проблему формування ціннісних орієнтацій молоді висвітлено в низці наукових праць сучасних вітчизняних і зарубіжних авторів: І.Беха, І.Бичка, П.Гнатенка, В.Огнев'юка, Н.Победи, Є.Подольської, А.Ручки, М.Сагатовського, Л.Сокурянської, Н.Ткачової, С.Гончаренка, О.Сухомлинської та інших.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки вивчення специфічних рис та основних тенденцій формування цінностей молоді України потребують дослідження у динаміці та ревізії, як вони змінювалися в умовах державної незалежності. Вивчення вказаних аспектів допоможе країні вижити у важкі часи й відновити Україну у повоєнний період, оскільки саме молодому поколінню доведеться відбудувати нашу країну і ментально, і духовно, і фізично.

Метою статті є здійснення аналізу специфічних рис та основних тенденцій формування цінностей молоді України в умовах державної незалежності.

Виклад основного матеріалу. Молодь є активною соціальною групою, яка швидко реагує на суспільні перетворення. Незважаючи на свою різноманітність, молодь є соціокультурною спільнотою зі схожим стилем життя, моделями поведінки та цінностями. Зміни, що відбулися в українському суспільстві, значною мірою торкнулися цінностей молоді.

Можна стверджувати, що більшість української молоді не лише підтримує, але й втілює європейські цінності. Молодь відіграла важливу роль у революційних подіях, що відбувалися в Україні за роки державної незалежності. Це стосується революції на граніті (1990 рік), участі молоді у подіях Помаранчевої революції (2004-2005 роки), Революції гідності (2013-2014 роки), російського вторгнення в Україну (2014 рік) та повномасштабної війни в Україні (2022 рік). Варто згадати, що саме протести молоді проти відмови підписати угоду про асоціацію з ЄС стали початком Євромайдану.

Аналізуючи ціннісні орієнтації молоді за роки незалежності, варто звернути увагу на дослідження «Студенти – образ майбутнього», проведене Інститутом Горшеніна у 2011 році. Більшість студентської молоді України пишаються своїм громадянством – 55,4%. Найважливішими проблемами для молоді є політична нестабільність (51,3%), економічний розвиток (49,5%) та корупція (46,7%). Також актуальними є проблеми алкоголізму та наркоманії (26,2%). Найменше молодь турбують питання соціального захисту (18,6%) та молодіжної політики (7,9%) [2].

Цінності та переконання людей мають вирішальне значення для економічного розвитку, зміцнення демократичних інститутів, підвищення гендерної рівності та ефективності урядування. Такі висновки зроблено у «Світовому дослідженні цінностей» (WSV) [7], яке проводиться з 1981 року і охопило майже 100 країн. Для оцінки суспільства дослідники використовують два основні протиставлення: традиційні / секулярно-раціональні цінності та цінності виживання / самовираження. Жителі постіндустріальних країн з високим рівнем економічного добробуту орієнтовані на секулярно-раціональні цінності та самовираження, хоча вибори в деяких західних країнах показали, що це не означає занепад традиційних цінностей. Оцінки та погляди суспільства значною мірою залежать від філософських, релігійних та політичних ідей, що домінують у країні. Отже, значна частина відповідальності за місце країни на ціннісній мапі світу лежить на її політичній та інтелектуальній еліті.

Після подій Євромайдану СОЦІС провів опитування за методикою WVS і виявив, що позитивна динаміка відновилася, але зміни відбуваються повільніше, ніж в інших країнах [5].

Поки населення змушене дбати про своє щоденне виживання та безпеку, демократичні цінності та принципи залишатимуться на другому місці. Дослідження «Що українці думають і знають про права людини» [6] 2017 року показало, що цінність толерантності, порівняно з іншими, опинилася на останньому місці (її важливість відзначили лише 25,0% респондентів загальнонаціонального опитування), тоді як на перших місцях були свобода (80,3%), безпека (71,9%) і справедливість (70,1%) [6, с.27, 28].

Україна, яка приєдналася до опитування у 1996 році, опинилася у групі секулярно-раціональних країн, де переважають цінності виживання. Це означає, що для більшості населення пріоритетом є економічна та фізична безпека. На межі тисячоліть Україна демонструвала позитивну динаміку, тобто рухалася у напрямку цінностей самовираження, однак у 2011 році був зафіксований регрес [4, с.13].

У свою чергу, проводячи у 2024 році опитування молодих мешканців м.Кам'янське (вибірка становила 402 особи), ми поставили запитання про те, на які цінності та стандарти повинно орієнтуватись наше суспільство сьогодні? Молодь міста вважає, що українське суспільство повинно орієнтуватись на західні цінності та стандарти. Молодь не бажає орієнтуватись на цінності російського та «радянського» спрямування. Це спричинене тим, що зараз в нашій країні склалася військові відносини з РФ, а також з реформою декомунізації, що нині проводиться по всій країні.

Враховуючи той факт, що ми хочемо побачити, яким трансформуються ціннісні орієнтації української молоді, нами було поставлено питання «Якою, на Вашу думку, є роль західного способу життя і культури в нашому житті?». Більшість опитаних вбачають у західному способі життя та культури лише позитивні фактори впливу на наше суспільство, а саме: сприяють формуванню толерантного ставлення до людей інших рас, національностей, культур і релігій – 24,0%, залучають до кращих зразків культури – 23,0% та ведуть до єднання людей різних національностей на основі єдиної універсальної культури та способу життя.

Звичайно, окрім позитивних факторів, є й негативні чинники. Що стосується негативного впливу західного способу життя та культури на наше життя, то респонденти вважають, що через це відбувається руйнація моральних устоїв нашого суспільства – 17,0% та підірив коренів нашої національної культури – 16,0%.

Ми також не оминули теми міграцій у нашому опитуванні. Для респондентів було запропоновано відповісти на питання, стосовно їхнього бажання переїхати до іншої країни. Бажання переїхати за кордон виявило 38,0% опитаних, 28,0% скоріше б хотіли переїхати, 17,0% скоріше б не хотіли

покидати країну, 11,0% респондентів не змогли дати відповіді на це питання і лише 6,0% чітко зазначали своє бажання жити в Україні.

Кожна людина, особливо молода, повинна мати мету життя, від якої залежатиме її майбутнє молоді людини. Тому у нашому дослідженні ми поставили питання, яке стосується майбутніх цілей, а тим самим і цінностей, котрі є в пріоритеті у кам'янської молоді. Більше за все у своєму житті молодь м.Кам'янське хотіла б досягнути сімейного щастя (64,0%), особистого розвитку (40,0%), бути вільними та незалежними у своїх рішеннях та вчинках, мати можливість реалізувати свої таланти та здібності по 39,0%, знайти вірних добрих та вірних друзів (29,0%) та мати багатство (22,0%).

Поняття «успіх» і «уявлення про успіх» безпосередньо пов'язані з цінностями кожної особистості. Вони належать до тих чинників, що визначають систему ціннісних пріоритетів, служать основою визначення життєвої стратегії особистості. Наше дослідження містило питання про те, що на думку молоді більш за все допомагає досягнути життєвого успіху? Це питання було поставлене молоді м.Кам'янське. Були отримані такі відповіді: працелюбність, професіоналізм, ділові якості – 34,0%, вміння використовувати будь-які засоби для досягнення цілей – 24,0%, власний інтелект – 18,0%, вдача та наявність стартового капіталу – по 7,0% відповідно.

Молодь м.Кам'янське вважає, що її життя залежить як від неї особисто, так і від зовнішніх обставин, про що свідчить 35,0% відповідей на це питання. 26,0% респондентів вважають, що саме від них залежить, яким чином складеться їхнє життя, 24,0% вбачають, що більшою мірою від них залежить як складеться їхнє життя, ніж від зовнішніх обставин. 12,0% опитаних не змогли дати відповіді на це питання. Ті, хто вважає, що здебільшого від зовнішніх обставин, ніж від них самих, залежить їхнє подальше життя, становить лише 2,0%. І лише 1,0% опитаних думають, що їхнє подальше життя залежить тільки від зовнішніх обставин.

Під час нашого дослідження респондентам було запропоновано обрати, що є важливим саме для них у їхньому житті. Аналізуючи отримані дані, ми побачили, що на першому місці важливим є матеріальне становище, гроші (відсутність матеріальних труднощів) – 54,0%, на другому місці – здоров'я (здоровий спосіб життя) – 53,0%, на третьому місці – сімейне щастя – 50,0%.

Так, нами було встановлено, що найбільше всього молодь турбує відсутність стабільності, впевненості у майбутньому, про що зазначили 49,0% респондентів; важке матеріальне положення – 20,0%; власне здоров'я та здоров'я близьких турбує 14,0% опитаних; 12,0% опита-

них зазначили, що їх нічого не турбує; не змогли дати відповіді на це питання 2,0% і по 1,0% обрали проблеми, які пов'язані з навчанням, відсутність вірних друзів та незадовільний розвиток культури.

У 2023 р., згідно даних соціологічного моніторингу «Українське суспільство», єдиною демографічною групою, в якій абсолютна більшість вважала українську державу справедливою, була молодь віком до 24 років [1, с.41].

Втім, згідно Національного опитування молоді, проведеного у червні-липні 2024 р. за допомогою телефонних інтерв'ю, 38,0% тих, хто не бачить свого майбутнього в Україні – стосується виключно молоді, яка хотіла б постійно проживати за кордоном, а їх 10,0% серед молоді 16-35 років [3, с.13]. Водночас дані свідчать, що більшість молоді (93,0% віком 13-15 років і 82,0% віком 16-35 років) вірить у перемогу України [3, 105].

Більшість респондентів 13-15 років вважають неприйнятним переглядати російські соцмережі (91,0%), підтримувати ліберальних росіян (82,0%), дивитися російські фільми чи серіали (78,0%), бути підписаними на російських блогерів (77,0%), слухати музику російських виконавців (76,0%) та переглядати на YouTube відео російських блогерів (69,0%). Подібними є і результати анкетування дорослішої аудиторії (16-35 років): опитані здебільшого так само виступають проти всіх перелічених варіантів, утім їхні відповіді відрізняються певною радикальністю. Серед старших респондентів трохи більша кількість тих, хто вважає ці пропозиції абсолютно неприйнятними [3, с.29].

Понад половина молодих українців, які виїхали через війну, вже повернулися. З 42,0% опитаних, що змінили місце проживання після 24 лютого 2022 року, 52,0% вже повернулися. Кожен четвертий повернувся через тугу за домом, кожен п'ятий – через сім'ю та друзів [3, с.8-10].

Громадянська активність залишається високою: 94,0% роблять пожертви на військові потреби, 78,0% – на соціальні [3, с.79, 80].

Толерантність свідчить про високий рівень соціальної згуртованості: більше 90,0% молоді комфортно спілкуються з різними соціальними групами [3, с.96-98]. Загалом, молодь усіх вікових груп задоволена поточними форматами навчання: 83,0% серед 10-12-річних, 77,0% серед 13-15-річних і 83,0% серед 16-35-річних [3, с.33].

Що стосується корупції, то 60,0% респондентів вважають, що її рівень зріс, але 41,0% бачать позитивні зміни у боротьбі з нею [3, с.88]. Зазначимо, що популярність теми корупції у вітчизняних медіа призводить до того, що надзвичайно невелика кількість молоді 10-15 років (2,0%) бажає працювати державними службовцями [3, с.58].

Попри виклики, 83,0% молоді бачать своє майбутнє в Україні, а 94,0% впевнені, що воно залежить від них самих [3, с.102-104].

Таким чином, опитування щодо цінностей української молоді, проведені за роки незалежності, показали, що молодь нашої країни досі дотримується як традиційних, так і пострадянських цінностей. Традиційні цінності проявляються у ставленні до сім'ї та стосунків, а пострадянські – у ставленні до корупції та громадянської відповідальності. Результати досліджень підтверджують, що більшість української молоді поділяють основні ціннісні орієнтири європейської спільноти, хоча їхні уявлення про європейські цінності залишаються фрагментарними та суперечливими.

Висновки. Дослідження ціннісного світу української молоді за роки незалежності показали, що в суспільстві домінує тип молодіжного середовища, яке надає перевагу особистісним цінностям над суспільними, національними та глобальними. Молодь вважає, що саме від неї залежить, як складеться її життя, тому покладається на власні здібності, сили та знання. В умовах глибоких суспільних трансформацій значна частина української молоді втратила позитивні життєві орієнтири та можливість реалізації своїх планів і прагнень. Більшість молоді непокоїться за майбутнє, матеріальне становище, власне здоров'я та здоров'я близьких. Незважаючи на те, що в суспільстві переважають матеріальні цінності (про що свідчать відповіді респондентів), непорушними залишаються любов, сім'я та дружба.

Соціологічні дослідження ціннісних орієнтацій молоді років незалежності переконують, що у свідомості сучасної молоді формується тип особистості, характерний для західного суспільства – особистості, яка насамперед цінує себе і вважає, що її діяльність, успіх у житті й т.п. залежать саме від неї. З одного боку, це непогано, адже орієнтація на власні сили, розум, здібності при досягненні життєвих цілей вимагає роботи над собою, наполегливого оволодіння знаннями тощо. Утім найголовніше, щоб при виконанні цих завдань не формувалась людина-еготист, яка зможе переступити через усе заради досягнення своєї мети.

Подальші дослідження цінностей молоді України є важливими та необхідними. Вони потребують глибокого аналізу та наукового вивчення для забезпечення успішного розвитку нашої країни.

Література

1. Дембіцький С. Особливості громадської думки та її вивчення в Україні під час війни. *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023* : Колективна монографія / С.Дембіцький, О.Злобіна, Н.Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є.Головахи,

д. соц. н. С.Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. С. 15–44.

2. Клаунінг Н. Україна і Польща, на думку студентів, мають однакові проблеми. *Наше слово*. № 34 від 21.08.11. URL: <https://gorshenin.ua/publication/ukrayina-i-polshha-na-dumku-studentiv-mayut-odnakovi-problemi/> (дата звернення 28.08.2024).

3. Результати опитування української молоді, проведеного з 19 червня по 21 липня 2024 року Центром аналізу та соціологічних досліджень (CISR) Міжнародного республіканського інституту (MPI) в межах програми USAID «Мріємо та діємо». URL: <https://mriemotadiemorazom.org/ukrainian-youth-today> (дата звернення 28.10.2024).

4. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні / Л.Акуленко, О.Балакірева, І.Волосевич та ін. Київ : Український центр європейської політики, 2020. 214 с.

5. Цінності українців: pro et contra реформ в Україні. Результати дослідження Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799с8650906a9dd662сee6db323ee1.html (дата звернення 28.10.2024).

6. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І.Бекешкіна, Т.Печончик, В.Яворський та ін.]; під заг. ред. Т.Печончик. Київ, 2017. 308 с.

7. World Values Survey. Findings and Insights. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (дата звернення 28.10.2024).

Анотація

Редькіна Г. М. Основні специфічні риси та тенденції формування цінностей молоді України в умовах державної незалежності. – Стаття.

У статті розглядаються основні специфічні риси та тенденції формування цінностей молоді України в умовах державної незалежності. Вказується на те, що молодь України відіграє ключову роль у суспільстві, активно підтримуючи державну незалежність та демократичні цінності, борючись за захист країни від російської агресії. Метою статті є аналіз специфічних рис та тенденцій формування цінностей молоді України в умовах державної незалежності. Звертається увага на те, що, не зважаючи на різноманітність, молодь є соціокультурною спільнотою зі схожими цінностями та моделями поведінки. Дослідження показують, що українська молодь підтримує європейські цінності та відіграє важливу роль у революційних подіях. Опитування показують, що молодь України поділяє основні ціннісні орієнтири європейської спільноти, хоча їхні уявлення про ці цінності можуть бути суперечливими. Дослідження цінностей молоді в Україні за роки незалежності демонструють, що більшість української молоді не лише підтримує, але й втілює європейські цінності. Молодь активно брала участь у революційних подіях, таких як революція на граніті, Помаранчева революція, Революція гідності та протистояння російській агресії. Результати показують, що молодь України підтримує демократичні принципи, свободу, безпеку та справедливість. Вони також цінують екологічну стійкість та здоровий спосіб життя. Аналіз цін-

нісних орієнтацій допомагає зрозуміти, які цінності є важливими для сучасної молоді та як вони змінювались протягом років незалежності. Висновки дослідження показують, що молодь України дотримується як традиційних, так і сучасних цінностей, орієнтуючись на європейські стандарти. Важливо продовжувати вивчати цінності молоді, щоб зрозуміти їхні потреби та пріоритети, а також підтримувати їх у розвитку й самореалізації.

Ключові слова: молодь, цінності, Україна, Європейські цінності, соціальні дослідження, державна незалежність.

Summary

Redkina H. M. Main specific features and trends of the formation of values of the youth of Ukraine in the conditions of state independence. – Article.

The article examines the main specific features and trends in the formation of values of the youth of Ukraine in the conditions of state independence. It is pointed out that the youth of Ukraine play a key role in society, actively supporting state independence and democratic values, fighting to protect the country from Russian aggression. The purpose of the article is to analyze specific features and trends in the formation of values of the youth of Ukraine in the conditions of state independence. Attention is drawn to the fact that,

regardless of diversity, young people are a socio-cultural community with similar values and behavior patterns. Studies show that Ukrainian youth support European values and play an important role in revolutionary events. Surveys show that the youth of Ukraine share the main value orientations of the European community, although their ideas about these values may be contradictory. Studies of the values of youth in Ukraine during the years of independence demonstrate that the majority of Ukrainian youth not only supports, but also embodies European values. Young people actively participated in revolutionary events, such as the Revolution on Granite, the Orange Revolution, the Revolution of Dignity, and resistance to Russian aggression. The results show that the youth of Ukraine support democratic principles, freedom, security and justice. They also value environmental sustainability and a healthy lifestyle. The analysis of value orientations helps to understand which values are important for today's youth and how they changed during the years of independence. The findings of the study show that the youth of Ukraine adheres to both traditional and modern values, focusing on European standards. It is important to continue studying the values of young people in order to understand their needs and priorities, as well as to support them in their development and self-realization.

Key words: youth, values, Ukraine, European values, social studies, state independence.

УДК 316.022

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.25>**В. В. Чепак**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4952-0029>*доктор соціологічних наук, професор,
декан факультету соціології, професор кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***А. Ю. Тащенко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6038-7337>*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПАНДЕМІЯ COVID-19 У КЛАСТЕРАХ: СОЦІОЛОГІЧНІ ЗАЛАШТУНКИ РІШЕНЬ, ЩО ЗДАЮТЬСЯ ОСТАТОЧНИМИ

Постановка проблеми. У розпорядженні соціологів нині знаходиться величезна кількість інформаційних ресурсів та зібраних даних із приводу пандемії COVID-19. Маючи доступ до інтернет мережі, можна знайти як офіційні колекції наукової літератури [1], так і медійні науково-популярні матеріали щодо різних регіонів поширення коронавірусу та рекомендацій і знахідок для фізичного та інформаційного захисту [2–4]. Цілком логічно, що з огляду на глобальність проблеми виникав запит на кластеризацію країн по всьому світу, щоби зрозуміти, хто якою мірою страждав від пандемії, хто результативніше давав раду новому біополітичному виклику і якими соціальними технологіями досягалися найкращі результати; паралельно з цим, звісно, всередині країн проводився окремий кластерний аналіз, що враховував національну специфіку практик турботи про здоров'я. Протягом 2020–2021 рр. було відпрацьовано багато способів кластеризації та інших методів аналізу ситуації з COVID-19 – наскільки вона була ризикованою у порівняльній світовій перспективі, наскільки підготовленими були уряди та пересічні громадяни, наскільки адекватною та витратною була реакція на нову біозагрозу тощо [5–14]. Однак навіть тоді, коли суспільний устрій було названо *постпандемічним* [15] і вже здобувала розвиток ідея кластеризації гносеологічних, а не онтологічних засад пізнання коронавірусу [16], науковий інтерес до реалій багатоаспектної кризи все ще набирала оберти. Протягом 2022–2024 рр. з'являються ґрунтовані на кластеризації доповнення, зміни, переосмислення, перепрогнозування, більш актуальні оцінки щодо впливу пандемії на людську поведінку [17–25], виникають дискусії з приводу висновків про успішність подолання небезпеки COVID-19 і своєчасність оголошень про відповідний стан охорони здоров'я [26]. Тим не менш, засади дослідницького вибору між різними наборами кластерів, що

здатні підсвічувати або, навпаки, затемнювати відмінності між певними категоріями населення, рідко здобувають публічну платформу для дискусій, хоча кластерний аналіз покликаний створювати наукову користь саме для блага найбільш загрожених представників конкретних соціальних типажів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час і власне ковідного, і постковідного періоду соціально-поведінковими науковими дослідженнями було охоплено багато інноваційних тем, що водночас не завадило визнанню непорушного культурного фундаменту соціальних відносин. Так, з одного боку, ми мали значну увагу до специфічних рухів, спільнот, пропозицій і можливостей у цифровому просторі [27–34], візуальної аргументації політичних рішень [35; 36], поточного стану клімату і відносин між людьми та тваринами [37; 38], техносоціальності [39], секуляризованої сакральності місць у *новій нормальності* [40] тощо. З іншого боку, у найкритичніші пандемічні роки зберігали пам'ять про важливість релігійних потреб [41], культурного порядку [42], загальних цінностей [43], національної культури [44], морального самозахисту [45], колективної ідентичності [46] тощо, і відповідне дослідження останньої згаданої теми в рамках вимірювання індексу соціальної згуртованості від Ipsos у 2020 р. показало, що в розпал коронавірусної хвороби по всьому світу люди почали мислити більш егоїстично. Найймовірніше, вони відчували себе покинутими напризволяще і наданими у свої власні руки, але необхідно було встановити, для яких категорій населення роззгуртовування потенційно видавалося кращим рішенням і які саме моделі поведінки у них формувалися. Програми статистичної обробки даних можуть запропонувати результати групування / типізації досліджуваних із використанням різних методів, але вони не є суб'єктами вибору остаточного робо-

чого варіанту, в той час як вибір далеко не завжди є очевидним і, мабуть, завжди або майже завжди пов'язаний із жертвами – мова йде про питання, відмінності між якими категоріями населення ми не зафіксуємо, якщо оберемо саме цей варіант групування / типізації, і це вже точно завжди потребує відкритої фахової саморефлексії, до висвітлення прикладу якої стосовно України у 2020 р. ми прагнемо у даній статті.

Мета статті – порівняти різні варіанти побудови поведінкових кластерів на початку пандемії в Україні і ставленнєвих кластерів приблизно того ж самого періоду стосовно необхідності подальшого карантину через COVID-19, що буде здійснено заради доповнення вже існуючої картини відмінностей [23, с. 65–74] відомостями про непомічені раніше гіпотетичні проблеми серед окремих категорій населення в межах побудованих кластерів на основі даних із проекту

«RUBICON» від Research & Branding Group з охопленням нами чотирьох хвиль збору даних

від 28 березня по 24 квітня 2020 р. Також це порівняння буде нашим внеском до дискусії не тільки щодо онтологічних, а й щодо гносеологічних обставин кластеризації, а саме – обґрунтування доречності зупинки на одному з багатьох можливих кластерних рішень як ситуативно кращому варіанті.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на наявні обмеження ми порівняємо два варіанти побудови кластерів у сімнадцятій версії SPSS, що були створені двома популярними та часто рекомендованими методами кластеризації. Назви цих методів і відповідні дані представлено у Таблиці 1; слід зауважити, що у більш ранніх публікаціях [23; 31] за основу було взято метод «внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів» як визнаний більш інформативним експертами зі статистичної обробки даних. З наведених у таблиці даних видно, що в обох випадках кластеризація може бути визнана якісною, бо профілі трьох соціальних типів серед респондентів за крос-перевірки

Таблиця 1

Зіставлення двох наборів поведінкових кластерів дотримання карантинних заходів на початку пандемії COVID-19 в Україні (дані у % серед тих, хто відповів)

Метод	Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів			Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів		
	«Мінімалісти» (363/1393 осіб)	«Максималісти» (674/1393 осіб)	«Помірквані» (356/1393 осіб)	«Мінімалісти» 363/1393 осіб	«Максималісти» (601/1393 осіб)	«Помірквані» (429/1393 осіб)
Перейшли на дистанційний режим роботи	0,6	41,7	5,3	0,6	45,3	6,5
Не користуюся громадським транспортом	3,3	90,8	28,9	3,3	94,3	34,5
Мию руки частіше і ретельніше ніж зазвичай	41,9	97,6	84,3	41,9	98,2	85,8
Не виходжу без потреби з дому	48,5	93,9	64,9	48,5	95,5	67,6
Ношу маску при виході з будинку і в громадських місцях	50,7	92,9	80,3	50,7	94,8	79,7
Дезинфікую поверхні	20,9	86,5	41	20,9	89,4	44,8
Уникаю місць скупчення людей	10,2	95,7	34,8	10,2	97,3	42,9
Дотримуюся соціальної дистанції в 1-2 м	6,6	94,8	32,3	6,6	97,7	38,9
Часто провітрюю приміщення, в якому живу або довго перебуваю	4,4	95,1	47,2	4,4	96,8	52,9
Роблю покупки онлайн та / або з доставкою додому	0,3	21,8	2,2	0,3	24,1	2,3
Відвідную магазини продуктів рідше, ніж зазвичай	9,1	93,5	47,5	9,1	95,8	52
Інше	7,2	4,7	4,5	7,2	5,2	4

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 65]

були дуже близькими за виявленими рисами щодо дотримання карантинних заходів – напівжирним шрифтом і сірим кольором у таблиці виділено частки, що наближаються до 50% і перевищують цей показник; лише напівжирним шрифтом виділено частки, що не досягли такого рівня, але є вищими за 20%.

То чи не все одно, яким варіантом користуватися? Ні в якому разі. Якщо побудувати двовимірні розподіли за базовими соціально-демографічними ознаками та за додатковими актуальними на момент проведення опитування ознаками для обох варіантів, то ми дізнаємося, що перший метод дає кращий рівень значущості відмінностей щодо проживання у різних типах населених пунктів, а другий метод – кращий рівень значущості для відмінностей щодо ставлення до медиків та сфери охорони здоров'я, хоча відсотки в усіх розглянутих випадках дуже схожі (див. Таблиці 2–4, значущість відмінностей:

«***» – рівень 0,001; «**» – рівень 0,01; «*» – рівень 0,05). З точки зору планування локальної політики щодо ефективнішого соціального рекламування карантинних заходів слід було би обрати

другий метод, проте з точки зору соціальної згуртованості і повсякденного прийняття рішень важливішою була би міра наявної довіри до сфери впливу медицини. Протягом пандемії окремою кризою було збільшення і загострення недовіри до вчених, що потребувало підкреслення позитивних наслідків дослухання до них [47–50]; за допомогою спеціалізованих розслідувань і досліджень широкий загаль набгато критичніше поглянув на умови та засади праці лікарів і медсестер [51–53]; також сфера охорони здоров'я, будучи у державному підпорядкуванні, стала заручницею негативного або неоднозначного сприйняття самих офіційних інституцій як таких [54] та політичних експериментів [55], через що, в свою чергу, увагу привертала питання не тільки зміненої якості життя [56], а і якості управління [57] та трансформації індустрії страхування [58] тощо. Тож це суцвіття причин, маючи доповнення у тому, що коронавірус ігнорував звичні для нас як соціальних істот адміністративно-територіальні кордони [59, с. 11], суттєво аргументувало надання переваги першому методу на початку роботи.

Таблиця 2

Дві версії поведінкових кластерів на початку пандемії, деталізація за ознаками статі, віку та типу населеного пункту (дані у % по рядку, % серед тих, хто відповів)

Кластер \ Категорія	Чол.	Жін.	18-29 р.	30-49 р.	50+ р.	Обл. центр	Місто	Село
Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів. Стать***, вік***, тип населеного пункту*								
«Мінімалісти»	52,3	47,7	12,1	39,4	48,5	40,5	28,1	31,4
«Максималісти»	41,7	58,3	18	42,7	39,3	44,1	33,1	22,8
«Помірквані»	38,8	61,2	14,6	34,6	50,8	37,6	34,8	27,5
Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів. Стать***, вік***, тип населеного пункту**								
«Мінімалісти»	52,3	47,7	12,1	39,4	48,5	40,5	28,1	31,4
«Максималісти»	40,4	59,6	18	43,8	38,3	44,9	32,4	22,6
«Помірквані»	41	59	15,2	34,5	50,3	37,5	35,4	27

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 66]

Таблиця 3

Дві версії поведінкових кластерів на початку пандемії, деталізація за ознаками, що стосуються сумісного проживання (дані у % по рядку, % серед тих, хто відповів)

Кластер \ Категорія	«Скільки осіб, включно з Вами, проживає разом з Вами?»*					«Чи є у Вас діти молодше 18-ти років, що живуть з Вами разом? Якщо так, то скільки таких дітей?»*			
	Тільки я	Я+1	Я+2	Я+3	Я+4 і більше	Немає таких	1 дитина	2 дітей	3 дітей + 4 дітей і більше
Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів									
«Мінімалісти»	15,2	31,6	18,3	15,2	19,7	62,6	17,7	13,9	5,8
«Максималісти»	11,1	28,6	25,1	20,5	14,6	57,9	25,3	13,3	3,5
«Помірквані»	13	33,6	22,6	17,8	13	64	17,7	14,6	3,7
Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів									
«Мінімалісти»	15,2	31,6	18,3	15,2	19,7	62,6	17,7	13,9	5,8
«Максималісти»	11,1	28,8	25,7	20,1	14,3	58,1	25,5	12,6	3,9
«Помірквані»	12,7	32,5	22,2	18,9	13,7	62,8	18,7	15,5	3

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 66]

Таблиця 4

Дві версії поведінкових кластерів на початку пандемії, деталізація за ставленням до медичних працівників і охорони здоров'я (дані у % по рядку, % серед тих, хто відповів)

Метод	Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів***			Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів**		
	Позитивне	Байдужість	Негативне	Позитивне	Байдужість	Негативне
Кластер	(Підтримка + Повага)		(Недовіра + Ненависть)	(Підтримка + Повага)		(Недовіра + Ненависть)
«Мінімалісти»	73,9	8,7	17,4	73,9	8,7	17,4
«Максималісти»	80,8	3,5	15,7	81,5	3,7	14,8
«Помірковані»	82,9	3,4	13,7	81,6	3,1	15,3

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 67]

Навіщо ж ми тоді взагалі взялися писати статтю про другий зазначений метод кластеризації, якщо він програв першому ще на початку деталізації отриманих даних? Будучи більш чутливим до відмінностей за типом населеного пункту, другий метод придатний для ідентифікації непомічених першим методом окремих проблем окремих категорій чоловіків як титульних агентів і в урбанізованій, і в сільській місцевості [60; 61]. Так, по-перше, за методом

«міжгрупові зв'язки + різниця розмірів» знаходимо вищий рівень значущості відмінностей між чоловіками і жінками старшого віку – згідно з цим варіантом кластеризації, чоловікам важче було прийняти максималістичний карантинний габітус і легше було прийняти поміркований, ніж про то свідчив застосований метод «внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів». По-друге, метод

«міжгрупові зв'язки + різниця розмірів» дає вищий рівень значущості відмінностей між чоловіками у різних типах населених пунктів і підказує, що насамперед чоловікам у звичайних містах необласного значення важче опанувати максималізм у турботі про здоров'я і легше опанувати поміркованість; також дещо легше чоловікам у селах. По-третє, досліджуваний нами інший метод бачить однаково значущі відмінності як між жінками різного віку, так і між чоловіками різного віку, в той час як прийнятий раніше метод бачив значущі вікові відмінності лише між жінками; тож ми би могли не дізнатися, що наявність труднощів у переконанні чоловіків старшого віку захищатися від зараження COVID-19 може бути науково підтвердженою (див. Таблиці 5 і 6, значущість відмінностей: «***» – рівень 0,001; «**» – рівень 0,01; «*» – рівень 0,05).

Тепер може здатися, що першопочатковий вибір кластерного рішення щодо поведінки на початку пандемії був гендерною дискримінацією чоловіків, навмисною чи ненавмисною. Чому ж їхні інтереси нібито були знехтувані? Метод «внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів» теж мав що висвітлити: окрім того, що він знаходив

вищу значущість відмінностей у ставленні до медпрацівників та охорони здоров'я, аналогічне стосувалося 1) чоловіків і жінок, з якими проживають дві неповнолітні дитини, 2) чоловіків і жінок, які мали позитивне ставлення до медпрацівників та охорони здоров'я. Також лише він бачив значущі відмінності між самотніми чоловіками і жінками та між тими чоловіками і жінками, з якими не проживали неповнолітні діти. Тому за сукупністю деякої чисельної переваги і за якісною важливістю знання про поведінку вищезгаданих категорій (чи різняться у них уявлення про те, скільки захисту потребують діти? кого довіра медикам і державі так і не спонукала до дотримання карантинних заходів? хто з одинаків та «бездітних» знецінюватиме необхідність власного захисту від COVID-19?) перший метод був більш виграшним з точки зору відрефлексованого суспільного різноманіття. Й аналогічну виграшність ми можемо помітити навіть у найбільш загальних рисах кластеризації за іншими обставинами. Зокрема, коли респондентами моделювалася ситуація захворювання, другий метод обробки отриманих даних підказував, що оптимальною кількістю кластерів буде три кластери, як і у випадку застосування першого методу, але третій кластер за методом

«міжгрупові зв'язки + різниця розмірів» склався усього з 2 осіб. За об'єднання трьох кластерів у два заради можливості статистичного аналізу ці 2 особи приєднувалися до маленького кластера і ми мали один гігантський кластер, який виключав наявність в українському суспільстві диференціації не панічних стратегій (див. Таблицю 7; принцип виділення числових показників напівжирним шрифтом та кольором тотожний принципу у Таблиці 1). Також перший метод стабільно тримався знайдених значущих відмінностей у ставленні до медиків і держави, що надавало більшого сенсу кластеризації ставлень до карантину за доступними для аналізу ознаками, щодо впливу яких можна було розбудувати частково виправдані фактами гіпотези (див. Таблицю 8, значущість відмінностей: «***» – рівень 0,001; «**» – рівень 0,01; «*» – рівень 0,05).

Таблиця 5

**Дві версії поведінкових кластерів, інтерсекційний аналіз серед окремих підкатегорій населення
(дані у % по рядку, % серед тих, хто відповів)**

Метод і категорія / Кластери		«Мінімалісти»	«Максималісти»	«Помірквані»
Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів, відмінності між людьми 50+ років*	Чоловіки	34,9	39,1	26,1
	Жінки	24,2	44,8	31
Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів, відмінності між людьми 50+ років**	Чоловіки	34,9	30,7	34,5
	Жінки	24,2	40,9	34,9

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 68]

Таблиця 6

**Дві версії поведінкових кластерів, інтерсекційний аналіз серед різних підкатегорій чоловіків
(дані у % по рядку, % серед тих, хто відповів)**

Метод	Категорія \ Кластер	«Мінімалісти»	«Максималісти»	«Помірквані»
Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів	Чоловіки з обл. центрів*	30,2	51,3	18,5
	Чоловіки із міст*	26,8	45,9	27,3
	Чоловіки із сіл*	37,9	37,9	24,2
Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів	Чоловіки з обл. центрів**	30,2	46,8	23
	Чоловіки із міст**	26,8	37,7	35,5
	Чоловіки із сіл**	37,9	31,1	31,1
Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів	Чоловіки у віці 18-29 років**	29,2	49,1	21,7
	Чоловіки у віці 30-49 років**	28,7	44,5	26,8
	Чоловіки у віці 50+ років**	34,9	30,7	34,5

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 69]

Таблиця 7

**Дві версії поведінкових кластерів у ситуації гіпотетичного захворювання на коронавірус,
початок пандемії в Україні (дані у % серед тих, хто відповів)**

Метод	Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів			Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів	
	«Спокійні» (821/1393 осіб)	«Занепокоєні» (499/1393 осіб)	«Налякані» (73/1393 осіб)	«Неспокійні» (1318/1393 осіб)	«Налякані» (75/1393 осіб)
Дії в разі коронавірусу / Кластер					
Подзвоню до лікаря	54,7	78,2	95,9	63,5	96
Викличу лікаря додому	9,9	19,4	90,4	13,4	90,7
Піду в лікарню на прийом до лікаря	5	6	34,2	5,2	36
Викличу «швидку допомогу»	22,5	48,7	94,5	32,3	94,7
Самоізолююся – мінімізую спілкування з близькими та іншими людьми	2,3	60,9	95,9	24,4	96
Буду займатися самолікуванням	1,3	4,2	6,8	2,3	9,3
Нічого не буду робити – почекаю поки пройде	0,6	0,8	4,1	0,6	5,3
Інше	1,8	4,8	4,1	3	4

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 70]

Таблиця 8

**Дві версії ставленнєвих кластерів, предмет дослідження – потрібність подальшого карантину
під час пандемії COVID-19 у 2020 р.**

Метод	Декларовані засади \ Кластер	Внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів		Міжгрупові зв'язки + різниця розмірів	
		«Обережні» (555/668 осіб)	«Відчайдушні» (113/668 осіб)	«Обережні» (520/668 осіб)	«Відчайдушні» (148/668 осіб)
Чи пододала Україна те найгірше, що пов'язане з епідемією і кризою через це***	Ні + Скоріше ні	15,1	46	13,7	43,9
	Найгірше – це зараз	13,2	15	13,1	14,9
	Так + Скоріше так	71,7	38,9	73,3	41,2

Продовження таблиці 8

Підтримка продовження карантину до 12.05 (недостатньо підтверджено значущість ***)	Так + Скоріше так	94,2	0	99	5,4
	Однаково	1,4	0,9	0,6	4,1
	Ні + Скоріше ні	4,3	99,1	0,4	90,5
Готовність до можливого ще довшого карантину (недостатньо підтверджено значущість ***)	Так + Скоріше так	65,6	12,4	67,1	19,6
	Однаково	1,1	0	1,2	0
	Ні + Скоріше ні	33,3	87,6	31,7	80,4
Матеріальний стан (відмінності не значущі)	Нужденні + З їжею	20,9	16,8	20	20,9
	Їжа + найнеобхідніше	39,1	37,2	39,6	35,8
	Майже забезпечені + Забезпечені	40	46	40,4	43,2
Ставлення до медичних працівників та сфери охорони здоров'я* – значущість наявна лише за першим методом	Позитивне	83,6	74,3	83,8	75,7
	Байдуже	4	8	4	6,8
	Негативне	12,4	17,7	12,1	17,6
Коли потрібно знімати карантинні обмеження***	Прямо зараз (дві альтернативи разом)	14,6	85,8	13,7	72,3
	Менше хворих (дві альтернативи разом)	45,6	13,3	46,9	16,2
	Без хворих + Вакцина	39,8	0,9	39,4	11,5

Джерело: побудовано авторами з новим доповненням попередніх даних із [23, с. 72]

Висновки з дослідження і перспективи. Глобальність коронавірусу відобразилася у пошуці обґрунтованих кластерних рішень для розуміння впливу пандемії на різні країни та регіони, ефективності боротьби з біополітичним викликом, результативності відповідних соціальних технологій, національних особливостей практик турботи про здоров'я тощо. Це сприяло розробці більш адаптованих стратегій порання з пандемією, і протягом 2020–2021 рр. було випробувано багато методів кластеризації, що дозволили оцінити ризики, підготовленість урядів та громадян, адекватність їхньої реакції на нову біозагрозу. У постпандемічний період з'являлися нові кластеризувальні дослідження, що переосмислювали вплив пандемії на людську поведінку. Порівняння двох популярних методів кластеризації – «внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів» та «міжгрупові зв'язки + різниця розмірів» – у нашому дослідженні на основі даних із проекту «RUBICON» від Research & Branding Group показало, що обидва методи створили дуже схожі профілі соціальних типів, проте перший метод показав кращий рівень значущості відмінностей щодо проживання у різних типах населених пунктів, а другий був точнішим у виявленні значущих відмінностей у ставленні до медиків та сфери охорони здоров'я. З точки зору планування локальної політики щодо позитивного представлення карантинних заходів доцільнішим виглядає другий метод; водночас для забезпечення соціальної згуртованості та підвищення довіри до представників медичної сфери ціннішим визначено перший метод. Також другий метод кластеризації виявився більш чутливим до відмінностей між різними категоріями чоловіків, що дозволило ідентифікувати їхні непомічені пер-

шим методом потенційні складнощі в адаптації до пандемії, в той час як перший метод допоміг, у частковому, виявити значущі гендерні відмінності між одинаками і тими, з ким не проживали неповнолітні діти. Перший метод суттєво краще відображав різноманітність українського суспільства та надавав більше сенсу кластеризаціям дій у випадку захворювання на COVID-19 та ставлень до продовження карантину, хоча другий метод можна визнати корисним для виявлення окремих проблем з меншою глибиною їх аналізу. Цінність кластерного аналізу як інструменту розуміння та подолання наслідків COVID-19 зменшується без публічного обговорення засад вибору того, які відмінності між категоріями населення будуть зафіксовані, а які залишаться непоміченими, тож варто закривати ці прогалини в умовах виникнення нових пандемічних викликів.

Література

1. Добко Т. В., Мацкевич Л. П., Штих П. М. Коронавірусна хвороба 2019 (COVID-19): бібліографія (2020-2022). *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5936> (дата звернення: 23.09. 2024).
2. Радіо Свобода. Коронавірус в Україні і світі. Живий блог. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30466101.html> (дата звернення: 23.09.2024).
3. Суспільне Новини. Знеболювальний ефект та ген від неандертальців. Огляд наукових досліджень про коронавірус. URL: <https://suspilne.media/69614-zneboluvajnij-efekt-ta-gen-vid-neandertalciv-oglad-naukovih-doslidzen-pro-koronavirus/> (дата звернення: 23.09.2024).
4. Суспільне Новини. Миття рук врятує світ від пандемії. Огляд наукових досліджень про коронавірус. URL: <https://>

suspilne.media/52171-mitta-ruk-vratue-svit-vid-pandemii-oglad-naukovih-doslidzen-pro-koronavirus/ (дата звернення: 23.09.2024).

5. Clustering analysis of countries using the COVID-19 cases dataset / V. Zarikas et al. *Data in brief*. 2020. Vol. 31. P. 105787. URL: <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105787> (дата звернення: 23.09.2024).

6. Clustering and correlation methods for predicting coronavirus COVID-19 risk analysis in pandemic countries / R. Kurniawan et al. *2020 8th international conference on cyber and IT service management (CITSM)*, Pangkal Pinang, Indonesia, 23–24 October 2020. 2020. URL: <https://doi.org/10.1109/citsm50537.2020.9268920> (дата звернення: 23.09.2024).

7. Fuzzy clustering method to compare the spread rate of Covid-19 in the high risks countries / M. R. Mahmoudi et al. *Chaos, solitons & fractals*. 2020. Vol. 140. P. 110230. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.110230> (дата звернення: 23.09.2024).

8. Clustering analysis of countries using the COVID-19 cases dataset / V. Zarikas et al. *Data in brief*. 2020. Vol. 31. P. 105787. URL: <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105787> (дата звернення: 23.09.2024).

9. Zoumpekas T. COVID-19 cluster analysis. *Medium*. URL: <https://towardsdatascience.com/covid-19-cluster-analysis-405ebbd10049> (дата звернення: 23.09.2024).

10. Erandathi M., Chung Wang W. Y., Hsieh C.-C. Clustering the countries for quantifying the status of Covid-19 through time series analysis. *Information discovery and delivery*. 2021. Ahead-of-print, ahead-of-print. URL: <https://doi.org/10.1108/idd-03-2021-0034> (дата звернення: 23.09.2024).

11. Sadeghi B., Cheung R. C. Y., Hanbury M. Using hierarchical clustering analysis to evaluate COVID-19 pandemic preparedness and performance in 180 countries in 2020. *BMJ open*. 2021. Vol. 11, no. 11. P. e049844. URL: <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-049844> (дата звернення: 23.09.2024).

12. Cluster analysis of the COVID-19 epidemic process in Ukraine / D. Chumachenko et al. *2021 international biothreat reduction symposium : abstract book, Ukraine, 2021*. 2021. P. 46. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/items/47ad83c8-1324-49a2-a697-230a67d30cb3> (дата звернення: 23.09.2024).

13. Вдовин М., Зомчак Л., Боднар О. Кластеризація країн ЦСЄ за показниками ЗЕД. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-50> (дата звернення: 23.09.2024).

14. Світовий центр даних. Форсайт COVID-19. URL: <http://wdc.org.ua/uk/covid19-vaccination-impact-on-attenuation> (дата звернення: 23.09.2024).

15. Maksymenko O. Society after pandemic: Ukraine and the world. The 14th annual conference (International sociological readings) in memory of Natalia Panina. *Sociology: theory, methods, marketing*. 2021(1). P. 172–183. URL: <https://doi.org/10.15407/sociology2021.01.172> (дата звернення: 23.09.2024).

16. Ekin Eren M., Solovyev N. COVID-19 literature clustering. *Kaggle: Your Machine Learning and Data Science Community*. URL: <https://www.kaggle.com/>

<code/maksim-eren/covid-19-literature-clustering> (дата звернення: 23.09.2024).

17. A machine learning and clustering-based approach for county-level COVID-19 analysis / C. Nicholson et al. *PLoS ONE*. 2022. No. 17(4). e0267558. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267558> (дата звернення: 23.09.2024).

18. Changes in the clustering of health-related behaviors during the COVID-19 pandemic: examining predictors using latent transition analysis / C. Salazar-Fernandez et al. *BMC public health*. 2022. Vol. 22, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13854-x> (дата звернення: 23.09.2024).

19. Tupper P., Pai S., Colijn C. COVID-19 cluster size and transmission rates in schools from crowdsourced case reports. *eLife*. 2022. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.7554/elife.76174> (дата звернення: 23.09.2024).

20. Clustering of COVID-19 Multi-Time Series-Based K-Means and PCA With Forecasting / S. N. Alaziz et al. *International journal of data warehousing and mining*. 2023. Vol. 19, no. 3. P. 1–25. URL: <https://doi.org/10.4018/ijdwm.317374> (дата звернення: 23.09.2024).

21. COVID-19 dataset clustering based on k-means and EM algorithms / Y. Boutazart et al. *International journal of advanced computer science and applications*. 2023. Vol. 14, no. 3. URL: <https://doi.org/10.14569/ijacsa.2023.01403105> (дата звернення: 23.09.2024).

22. Trzpiot G., Krysiak Z. Cluster analysis and visualisation describing the phenomenon of the COVID-19 virus pandemic. *Econometrics*. 2023. Vol. 27, no. 2. P. 45–61. URL: <https://doi.org/10.15611/eada.2023.2.03> (дата звернення: 23.09.2024).

23. Tashchenko A. Y., Cherak V. V., Panasenko Y. A. Retrospective (re)conception in time: analysis of declared quarantine behavior during COVID-19. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2023. No. 99. P. 59–77. URL: <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2023.99.5> (дата звернення: 23.09.2024).

24. Токар В. Clustering of EU member states by the level of development of institutional investor asset management. *Економіка та суспільство*. 2024. No. 60. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-38> (дата звернення: 23.09.2024).

25. Кучер П., Юнькова О. Кластерний аналіз товарних ринків в умовах пандемії. *LXVII international scientific and practical conference April 11-12, 2024, Chicago*. URL: https://www.researchgate.net/publication/380168785_KLASTE_RNIJ_ANALIZ_TOVARNIH_RINKIV_V_UMOVAN_PANDEMII (дата звернення: 23.09.2024).

26. BBC News Україна. Кінець ковіду? Пандемію можуть оголосити завершеною, але є проблема. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64429296> (дата звернення: 23.09.2024).

27. Самохвалова Л. Людина мережева і «закрите» майбутнє: соціологи про світ після пандемії. *Українформ актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3154752-ludina-merezeva-i-zakritta-majbutnogo-sociologi-pro-svit-pisla-pandemii.html> (дата звернення: 23.09.2024).

28. Панькова О., Касперович О. Громадянське суспільство, пандемія та цифрові трансформації. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/>

hromadjanske-suspilstvo-pandemija-ta-tsifrovi-transformatsiji.html (дата звернення: 23.09.2024).

29. Lima L. Home Office, a post-pandemic reality DataValue. *DataValue*. URL: <https://datavalue.com.br/en/home-office-a-post-pandemic-reality/> (дата звернення: 23.09.2024).

30. Сидоренко В. Життя в стилі COVID. Навіщо українцям low touch economy?. *NV Бізнес*. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/viddaleniy-dostup-do-vsogo-low-touch-economy-trendi-pid-chas-pandemiji-ostannipovini-50157408.html> (дата звернення: 23.09.2024).

31. Тащенко А., Олексюк О. Вплив COVID-19 на глобальне споживання даних. *Ексабайтова економіка: підручник. За науковою ред. к.е.н., доц. Татомир І.Л., к.техн.н., доц. Шульжика Ю.О. Трускавець, 2022. С. 28–39.*

32. Fedorchenko A., Kulyk A., Ponomarenko I. Features of the clusterization method application in marketing research of the pharmaceutical market of Ukraine. *Marketing and digital technologies*. 2023. Vol. 1, no. 7. P. 7–28. URL: <https://doi.org/10.15276/mdt.7.1.2023.1> (дата звернення: 23.09.2024).

33. Baker S. A., Walsh M. J. “Memes save lives”: stigma and the production of antivaccination memes during the COVID-19 pandemic. *Social media + society*. 2024. Vol. 10, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1177/20563051231224729> (дата звернення: 23.09.2024).

34. Нав А. L. Digital racism and antiracism toward Asian and Muslim communities during the COVID-19 pandemic: the Australian experience. *Media international Australia*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1177/1329878x241274446> (дата звернення: 23.09.2024).

35. Cheshire J. Next slide please: data visualisation expert on what’s wrong with the UK government’s coronavirus charts. *The Conversation*. URL: <https://theconversation.com/next-slide-please-data-visualisation-expert-on-whats-wrong-with-the-uk-governments-coronavirus-charts-149329> (дата звернення: 23.09.2024).

36. Allen W. L., Bandola-Gill J., Grek S. Next slide please: the politics of visualization during COVID-19 press briefings. *Journal of European public policy*. 2023. P. 1–27. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2160784> (дата звернення: 23.09.2024).

37. Акерманн А., Алієва О. Пандемія чи зміна клімату: ми всі (не) помремо. *Heinrich Bull Stiftung | Київ – Україна*. URL: <https://ua.boell.org/uk/2020/04/10/pandemija-chi-zmina-klimatu-mi-vsi-ne-pomremo> (дата звернення: 23.09.2024).

38. Browne J., Sutton Z. Human-Animal relationships in times of pandemic and climate crisis. London: Routledge, 2024. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003257912> (дата звернення: 23.09.2024).

39. Deejay A., Henne K. Creating a new normal? Technosocial relations, mundane governance and pandemic-related disruption in everyday life. *Sociology*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1177/00380385231205135> (дата звернення: 23.09.2024).

40. Berman N. Reaffirming the campus as a sacred space: a Japanese case study. *Journal of applied youth studies*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s43151-023-00098-8> (дата звернення: 23.09.2024).

41. Національний інститут стратегічних досліджень. Релігійні організації в умовах пандемії COVID-19. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/religiyni-organizacii-v-umovakh-pandemii-covid-19> (дата звернення: 23.09.2024).

42. Kostenko N. V., Skokova L. G., Naumova M. Y. Displacement of cultural and information-communicative orders under the COVID-19 pandemic. *Ukrainian society*. 2021. Vol. 77, no. 2. P. 40–58. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2021.02.040> (дата звернення: 23.09.2024).

43. Stegnii O. Biopolitics during the COVID-19 pandemic: dilemmas of public safety and freedom. *Sociology: theory, methods, marketing*. 2021(2). P. 181–196. URL: <https://doi.org/10.15407/sociology2021.02.181> (дата звернення: 23.09.2024).

44. Kampmark B. COVID meets Volvo: the Swedish public health approach to coronavirus. *Australian and New Zealand journal of European studies*. 2021. Vol. 13, no. 1. URL: <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol13.iss1.15483> (дата звернення: 23.09.2024).

45. Oxford Middle East Centre. War on bodies: moral immunity and the psychopolitics of the COVID-19 pandemic in Iran, 2021. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zR5MCg9WTAI> (дата звернення: 23.09.2024).

46. Ipsos. Social cohesion is under assault globally. URL: <https://www.ipsos.com/en/social-cohesion-pandemic-age-global-perspective> (дата звернення: 23.09.2024).

47. Facing the pandemic with trust in science / J. Sulik et al. *Humanities and social sciences communications*. 2021. Vol. 8, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00982-9> (дата звернення: 23.09.2024).

48. Brik T., Chayinska M., Melis Ulug O. When your optimism can hurt you during the pandemic. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/en/when-your-optimism-can-hurt-you-during-the-pandemic/> (дата звернення: 23.09.2024).

49. Дурнев О., Юрчик Т. Конспірологічні теорії пандемії Covid-19: соціальні фактори виникнення та поширення. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2021. № 24(6). С. 90–99. URL: <https://doi.org/10.15421/172163> (дата звернення: 23.09.2024).

50. Multifaceted nature of social media content propagating COVID-19 vaccine hesitancy: Ukrainian case / O. Zakharchenko et al. *Procedia computer science*. 2022. Vol. 198. P. 682–687. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.12.306> (дата звернення: 23.09.2024).

51. Ткаліч О. «Будь як Ніна»: як під час пандемії та медреформи зародився рух медсестер. *Спільне*. URL: https://commons.com.ua/uk/ruh-medsester-pid-chas-medreformy-i-pandemii/?fbclid=IwAR3Sc8UN_VEA9enqRskqXfWeswJg0nDCxFwQSYqPrPjJnzbrxgOZjFB_kOQ (дата звернення: 23.09.2024).

52. Gold D., Hughes S., Thomas D. Perceptions, experiences and opportunities for occupational safety and health professionals arising out of the COVID-19 Pandemic. *Humanities and social sciences communications*. 2021. Vol. 8, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00955-y> (дата звернення: 23.09.2024).

53. Petrashko L. P., Martyniuk O. V. Ethical compass for medical solutions in the COVID-19 pandemic. *Ukrainian society*. 2021. Vol. 77, no. 2. P. 9–25. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2021.02.009> (дата звернення: 23.09.2024).

54. Шульга О. Пандемія, хронічні хвороби та спокуса "сильної руки". *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/pandemiya-hronichni-hvorobi-ta-spokusa-silnoyi-ruki-342761_.html (дата звернення: 23.09.2024).

55. Couvrette A. The most consequential experiments carried out during the COVID-19 pandemic will be social. *Impact of Social Sciences*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2021/06/04/the-most-consequential-experiments-carried-out-during-the-covid-19-pandemic-will-be-social/> (дата звернення: 23.09.2024).

56. Balakireva O. M., Dmytruk D. A. The impact of the COVID-19 pandemic on the quality of life of Ukrainians. *Ukrainian society*. 2021. Vol. 78, no. 3. P. 132–151. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.132> (дата звернення: 23.09.2024).

57. Nabin M. H., Chowdhury M. T. H., Bhattacharya S. It matters to be in good hands: the relationship between good governance and pandemic spread inferred from cross-country COVID-19 data. *Humanities and social sciences communications*. 2021. Vol. 8, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00876-w> (дата звернення: 23.09.2024).

58. Brydun I. Y. Transformation of global insurance industry under the influence of the COVID-19 pandemic. *Ukrainian society*. 2021. Vol. 78, no. 3. P. 76–87. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.076> (дата звернення: 23.09.2024).

59. Chernysh N. Y. Sociological aspects of the study of interconnections between globalization and the COVID-19 pandemic. *Ukrainian society*. 2020. Vol. 75, no. 4. P. 9–16. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.009> (дата звернення: 23.09.2024).

60. Расулова О. Міста для жінок і чоловіків. Чому стаття має значення, коли йдеться про вулиці. *Kufer*. URL: <https://kufer.media/misto/mista-dlya-zhinok-i-cholovikiv-chomu-stat-maye-znachennya-koly-jdetsya-pro-vulytsi/> (дата звернення: 28.09.2024).

61. Івнська К., Данкевич В. Село і гендер. Кому належить українська земля: чоловікам чи жінкам. *Гендер в деталях*. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/selo-i-gender-komu-nalezhit-ukrainska-zemlya-cholovikam-chi-zhinkam-134955.html> (дата звернення: 28.09.2024).

Анотація

Чепак В. В., Тащенко А. Ю. Пандемія COVID-19 у кластерах: соціологічні залаштушки рішень, що здаються остаточними. – Стаття.

Глобальний вплив пандемії коронавірусу зумовив необхідність пошуку обґрунтованих кластерних рішень для розуміння її наслідків для різних країн та регіонів, ефективності відповідей на біополітичний виклик, результативності відповідних соціальних технологій та національних особливостей практик охорони здоров'я. Це призвело до розробки більш адаптованих стратегій управління пандемією, і протягом

2020-2021 рр. було випробувано багато методів класифікації для оцінки ризиків, підготовленості урядів та громадян, а також адекватності їхніх відповідей на нову біозагрозу. У постпандемічний період з'явилися нові кластерні дослідження, що переосмислювали вплив пандемії на людську поведінку. Наше дослідження, засноване на даних проекту «RUBICON» від Research & Branding Group, порівняло два популярні методи класифікації – «внутрішньогрупові зв'язки + різниця розмірів» та «міжгрупові зв'язки + різниця розмірів». Обидва методи створили дуже схожі профілі соціальних типів; однак перший метод показав кращий рівень значущості відмінностей щодо проживання у різних типах населених пунктів, тоді як другий метод був точнішим у виявленні значущих відмінностей у ставленні до медичних працівників та сфери охорони здоров'я. З точки зору планування локальної політики щодо позитивного представлення карантинних заходів, другий метод виглядає більш доцільним, проте для забезпечення соціальної згуртованості та підвищення довіри до медичної сфери ціннішим визначено перший метод. Крім того, другий метод класифікації виявився більш чутливим до відмінностей між різними категоріями чоловіків, що дозволило ідентифікувати їхні потенційні складнощі в адаптації до пандемії, які не були помічені першим методом. У свою чергу, перший метод частково допоміг виявити значущі гендерні відмінності між одинаками та тими, з ким не проживали неповнолітні діти. Перший метод значно краще відображав різноманітність українського суспільства та надавав більше сенсу кластеризаціям дій у випадку захворювання на COVID-19 і ставлень до продовження карантину, хоча другий метод можна визнати корисним для виявлення окремих проблем з меншою глибиною їх аналізу. Цінність кластерного аналізу як інструменту розуміння та подолання наслідків COVID-19 зменшується без публічного обговорення засад вибору того, які відмінності між категоріями населення будуть зафіксовані, а які залишаться непоміченими, і важливо закривати ці прогалини в умовах виникнення нових пандемічних викликів.

Ключові слова: пандемія COVID-19, громадська думка, кластерний аналіз, гендерні нерівності, довіра.

Summary

Chepak V. V., Tashchenko A. Yu. The COVID-19 pandemic in clusters: sociological backstage of seemingly final decisions. – Article.

The global impact of the coronavirus pandemic necessitated the search for justified clustering solutions to understand its effects on different countries and regions, the effectiveness of responses to the biopolitical challenge, the efficacy of relevant social technologies, and the national peculiarities of health care practices. This led to the development of more adapted strategies for managing the pandemic, and throughout 2020-2021, many clustering methods were tested to assess risks, the preparedness of governments and citizens, and the adequacy of their responses to the new bio-threat. In the post-pandemic period, new clustering studies emerged, rethinking the pandemic's impact on human behavior. Our study, based on data from the 'RUBICON' project by the Research & Branding Group, compared two

popular clustering methods – ‘within- group linkage + size difference’ and ‘between-group linkage + size difference’. Both methods created very similar social type profiles; however, the first method showed a better level of significance in differences regarding residence in different types of settlements, while the second method was more accurate in identifying significant differences in attitudes towards healthcare workers and sector. From the perspective of planning local policies for positively presenting quarantine measures, the second method appeared more appropriate. However, for ensuring social cohesion and increasing trust in the medical sector, the first method is deemed more valuable. Additionally, the second clustering method proved more sensitive to differences among various categories of men, allowing the identification of their potential adaptation difficulties to the pandemic that were unnoticed by the first method.

In contrast, the first method partially helped identify significant gender differences between single individuals and those without minor children. The first method significantly better reflected the diversity of Ukrainian society and provided more meaningful clusterings of both actions in case of COVID-19 infection and attitudes towards continuing quarantine, although the second method can be considered useful for identifying specific problems with less depth of analysis. The value of cluster analysis as a tool for understanding and overcoming the consequences of COVID-19 diminishes without public discussion of the principles behind the choice of which differences between population categories will be recorded and which will remain unnoticed, thus it is essential to address these gaps in the face of new pandemic challenges.

Key words: COVID-19 pandemic, public opinion, cluster analysis, gender inequalities, trust.

УДК 316.7:81'276.3(477):008

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.26>**І. П. Шевель**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6387-2506>

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри івент – менеджменту та індустрії дозвілля
Київського національного університету культури і мистецтв

УКРАЇНЬСКА КУЛЬТУРА ТА НОВА УКРАЇНІЗАЦІЯ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постанова проблеми. Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідження ідентичності та культурних процесів в Україні в умовах глобалізації та політичних викликів. В умовах війни та соціальних змін питання українізації набуває особливого значення, оскільки вона сприяє консолідації суспільства, відродженню національної самосвідомості та культурної спадщини.

Актуальність дослідження нової українізації в контексті сучасних соціокультурних змін зумовлена декількома ключовими факторами. По-перше, глобалізація, яка пронизує всі сфери життя, несе з собою як ризики, так і можливості для збереження національної ідентичності. В умовах активного впливу західних культур, важливо забезпечити стійкість української культурної ідентичності та відродити інтерес до українських традицій і мови, що є фундаментом національної самосвідомості.

По-друге, політичні та соціальні зміни в Україні, зокрема, триваюча війна та її наслідки, підкреслюють необхідність культурної консолідації суспільства. На тлі зовнішніх загроз та викликів важливо не лише зберігати, а й активно просувати українську культуру, щоб зафіксувати національну єдність і стійкість. Нова українізація стає засобом формування сильного культурного фронту, який здатен протистояти зовнішнім впливам.

По-третє, українізація також стає важливим елементом у розвитку громадянського суспільства, де молодь відіграє ключову роль. Підтримка ініціатив, що сприяють освіті та культурному обміну, допомагає формувати нове покоління, яке цінує свою ідентичність і культуру. Активна участь молоді в процесах українізації створює нові можливості для самовираження та інтеграції в сучасний культурний контекст.

По-четверте, українська діаспора також стає важливим гравцем у процесах українізації. В умовах глобалізації та міграції, українці за кордоном беруть на себе відповідальність за збереження національної спадщини та її популяризацію на міжнародній арені. Взаємодія між українськими громадами за кордоном і на батьківщині може сприяти розвитку культурного обміну, що в свою

чергу збагатить як українську культуру, так і досвід діаспори.

Отже, дослідження нової українізації є надзвичайно актуальним, оскільки воно дозволяє не лише виявити існуючі проблеми, але й розробити стратегії для їх подолання, забезпечуючи тим самим збереження української культурної спадщини та її розвиток в умовах сучасного світу. Ця тема потребує всебічного аналізу та уваги з боку дослідників, культурних діячів і суспільства в цілому, що робить її важливою як для науки, так і для практичної діяльності в Україні та за її межами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українізація та українська культура неодноразово зацікавлює українських так і зарубіжних науковців. Цю проблематику згадує в працях Є. Головаха, соціолог, який висвітлює культурні практики під впливом війни, культурний конфлікт та роль українізації як формування суспільної єдності. Цікаві праці є у соціологів, О. Стегнія та Н. Паніної, які торкаються аналізу трансформації соціокультурного простору, соціальних змін та культурного контексту в Україні під впливом війни та українізації. В. Хмелько, соціолог, досліджує вплив українізації на прояв ідентичності та вияв суспільних настроїв. В. Паніотто, соціолог, вивчає соціокультурні зміни і мовну політику, також цього питання торкаються в інших соціологів такі як: С. Гантінгтон, в праці про зіткнення цивілізацій, А. Ручка про культурні процеси, І. Шевель, досліджує конфлікт в процесі культурного розвитку, О. Пахльовська, культурологиня, яка приділяє увагу у своєму дослідженні на деколонізаційні процеси в українській культурі та мовному питанню національної ідентичності.

Історик, Т. Снайдерролі, вивчає поняття культури у формуванні національної ідентичності, Марк фон Гаген, історик, фокусується на вивченні про українську історію, культуру, націоналізм, аналізує соціокультурні перетворення у XX-XXI століттях. Д. Арель, канадський україніст, політолог, досліджує вплив мовної політики на українське суспільство. Р. Інглгарт, американський соціолог, політолог, досліджує культурні зміни в українському соціумі, особливо в кри-

зові часи (теорія модернізації). З огляду на те, що активно досліджуються зміни у культурних практиках, українській приналежності та мовному питанню під впливом війни, цю проблему все ж треба розвивати в подальших дослідженнях.

Метою статті є вивчення сучасних процесів українізації, їх впливу на формування української ідентичності та виявлення шляхів подолання проблем, що виникають у процесі цього соціокультурного явища.

Виклад основного матеріалу. У сьогоднішній спостерігається вагомий вплив соціокультурних факторів, процесів на формування національної свідомості, ідентичності, особливо під час війни в Україні. Це сталося у населення через зростання відтворення, ідентифікацію з українськими цінностями, культурою та мовою.

У сучасній Україні почався процес українізації як інструмент впливу не тільки культурного, а й політичному опору. Як ми можемо спостерігати по останніх реформах та законопроектах, що цей супротив проявляється у дерусифікації, занепад старого і відтворення нового, популяризації української мови, а саме з витоків історичної спадщини, яка зміцнює національну самобутність та ідентичність проти колоніальному спадку і відбувається процес деколонізації української культури через активні культурні ініціативи.

Під час війни в Україні дуже гостро стоїть питання збереження культурних цінностей та спадщини. Агресор цілеспрямовано знищує нашу українську культурну складову. В Україні ця проблема врегульовується нормативно-правовими актами та міжнародними конвенціями. А саме Гаазька конвенція 1954 року про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [Конвенція] та міжнародна організація ЮНЕСКО надала посиленій захист двадцяти історичним пам'ятках культурної спадщини України [9].

З повномасштабним вторгненням росії до України, дуже сильно розвинулася популяризація в світі всього українського нематеріального, а саме культури, мистецтва, музики, символіки, мови, їжі. В 2022 році липні місяці внесли до культурної спадщини ЮНЕСКО український борщ. Українці дуже пишаються цим досягненням [6].

Популяризації української музики фокусувалася через Євробачення 2022, де переміг гурт KALUSH, цей гурт колоритно представив Україну не тільки з піснею «Стефанія», а й одягом, танцем і українським духом [1].

В часи війни гостро приділяється увага на збереження, просування, популяризацію, відновлення, культурної спадщини будь – якого виду. Війна об'єднала всіх творчих, культурних митців, щоб донести інформацію про Україну і українізувати всі форми культури через соціальні мережі, блоги, відео, кулінарію, мистецтво, пісні, заходи,

благодійність, переговори, зустрічі, щоб правду про себе і вказати на свої цінності та залучитися підтримкою міжнародних партнерів [7].

Як зазначає міністр культури України М. Точицький, що українська культура є символом незламності, а коли закінчиться війна, то стане фундаментом відновлення [4].

На думку Є. Головахи, що в суспільстві під час війни формується європейська нація з демократичними цінностями, з консолідацією та об'єднанням цивілізаційного світу. Ми боремося за культурні, духовні, моральні. Історичні, політичні, національні, європейські цінності і світ це баче і повинен підтримувати і все, що і нас [8].

Коли вперше приїхав до України американський письменник Дейв Еггерс, він говорив, що всі говорять навколо про військову та збройну допомогу, але треба не забувати, що росія прагне знищити українську культуру і показати світу, що ця держава не є особливою. Коли держава не має своєї спадщини, то легко завоювати націю. Український народ об'єднує українська культура і вони не дозволяють її ображати, просувають та розвивають українізацію в світі [3].

Ще з 2014 року і по цей час ми бачимо, що відбувається війна культур: українська, яка зійшлася з західною, опозиціонує позитив і російська, яка схильна до зла та хаосу. Сучасні виклики культури мають початок від того, що Україна почала відмовлятися від старого, тобто російського. Почалася велика перебудова культури, один елемент культури почав створювати інші структуровані нові елементи, почався вироблятися свій власний культурний продукт.

Як зазначав С.Гантінгтон, в його праці “зіткнення цивілізацій та новий світовий порядок” стосовно України, що якраз і є “розлом цивілізацій”, а саме війна культур, (тобто між різними культурними, цивілізаційними полюсами), яку переживає Україна, це і є джерелом міжнародного супротиву в сучасному світі. Україну не захищена в середині держава до прихильності російського впливу і дуже вразлива конфліктам внутрішнім і зовнішнім. Цей “розлом” за С.Гантінгтоном показує, що поділ в Україні є серед регіонів, де схід – російські інтереси, а захід – європейські. Україна твердо взяла шлях європейського розвитку і міцно підтримує зв'язок з західною цивілізацією і легко звільняється від радянського, і це саме той важель, який досліджував С. Гантінгтон в своїй роботі [10].

За даними громадською організацією BRAND UKRAINE було проведено комплексний аналіз “Звіт про сприйняття України в світі”, які базуються на даних провідних міжнародних та українських компаніях. а саме компанія LOOQME. З дослідження ми бачимо, що велика частка опи-

таних вважає, що українці є нацією героїв і це становить найбільший відсоток 31% та 21,9% бачать, що Україна демократична країна і це дуже імпонує англомовним респондентам і на що звертаємо увагу, що вони бачать Україну в членах європейської сім'ї, це показує 12,4% від всіх опитаних [2]. Рис. 1.

Популярність бренд-атрибутів України в англомовних медіа

Рис. 1. Популярність бренд-атрибутів України в англомовних медіа, 2023 р.

У різних регіонах України з початку повномасштабної війни збільшилася відмова від російських продуктів, зокрема у сферах культури, освіти, побутового споживання.

У Західній і Центральній частині України відбулася заборона російських артистів, фільмів, продаж російських товарів та всіх інших культурних продуктів і це становить 71% опитаних респондентів, які підтримують цю ініціативу на захист інформаційного простору від російського впливу.

У Харківській і Донецькій областях відмова від російської продукції стала справою визнання ідентичності та опору проти використання російської мови та культурних продуктів у повсякденному житті.

За даними соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) показано, що значно виросла частка опитаних серед населення України у їх ставленні до відмови від російського продукту, майже пропорційно по всіх регіонах це тримає однаковий відсоток, в середньому приблизно 26% [5]. Рис. 2.

Після початку війни в Україні зріс попит на вітчизняні продукти, це стало патріотичними мотивами для економічного розвитку. Українці стали надавати перевагу товарам внутрішнього виробника та партнерам із країн ЄС, став розвиток локального бізнесу та відтворився культурний ренесанс в Україні. Підтримка українських виробників створює такі переваги: формування

національної ідентичності; деколонізація споживчих практик; підтримка мови через продукт; культурна трансформація через економіку.

Як показують результати дослідження КМІС, що також змінилася на збільшення частка опитаних про кількість споживання українського продукту і вона зросла до 75,7%, це великий показник в порівнянні з іншими роками [5]. Рис. 3.

Відмова від російського продукту по регіонах України

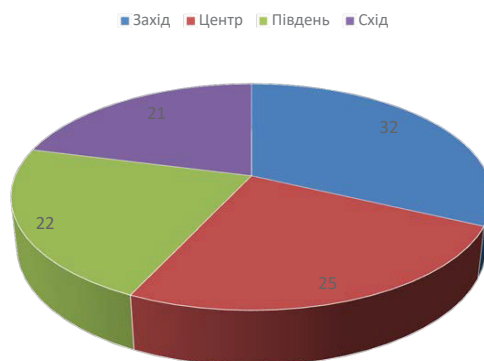

Рис. 2. Відмова від російського продукту по регіонах України

Як змінилася кількість українського культурного матеріалу (фільми, книги, музика і т.д.)

Рис. 3. Кількісний попит на український продукт

Війна стала каталізатором цього процесу, перетворила споживчі практики на стратегію захисту та розвитку української культури і розвинула значну зацікавленість серед українців.

Результати соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології показати, що 84,1% респондентів мають шалену зацікавленість саме в українському культурному продукті. Це характеризує, що українське населення відроджує, підтримує, просуває свою культуру, історію та прагне зміцнити свою незалежність і національний дух [5]. Рис. 4.

Як змінилася зацікавленість українськими культурними матеріалами (кіно, книги, музика і т.д.)

Рис. 4. Зацікавленість в попиті на український продукт

Висновки. Українська культура стала на шлях нової українізації і постає як стратегічний інструмент у процесі державотворення. Цей новітній етап українізації посилюється під час воєнних подій, став відповідно етапом відродження, популяризацію української мови, історичної пам'яті, культурних традицій, розвитку культури, мистецтва, літератури, що сприяє консолідації суспільства. Цей процес має багато проблем і вартий досконалого вивчення. Саме глобалізація дуже значно робить виклики, вона створює конкуренцію між локальною і глобальною культурою. Попри ці труднощі до українізації зростає інтерес, як до культурного відродження, особливо серед молоді та підтримки держави, яка формує сприятливий ґрунт для розвитку.

Таким чином, сучасний соціокультурний дискурс українізації є одночасно викликом і можливістю для України. Він дозволяє переосмислити національну ідентичність, подолати колоніальне минуле та створити нову, цілісну платформу для розвитку української культури в глобальному контексті.

Література

1. Бондаренко О. Наскільки важливою є перемога Kalush Orchestra на Євробаченні. *Суспільне. Культура*. 2022. URL: <https://suspilne.media/240044-naskilki-vazlivou-e-peremoga-kalush-orchestra-na-evrobacenni/>
2. “Звіт про сприйняття України в світі”. BRAND UKRAINE, 2023. URL: https://brandukraine.org.ua/documents/148/UA_Ukraines_Global_Perception_Report_2023.pdf
3. Знищення української культури є ключовим елементом російської агресії. письменник Дейв Еррерс. 07 грудня, 2022 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/eggers-zvit-vtraty-ukrayinskoyi-kultury-ahresiyarosiya/32164637.html>
4. Культурна платформа “Україна відкрита світу” промова М. Точицького міністра культури та стратегічних комунікацій. Укрінформ. Вересень, 2024. URL: [\[pisla-peremogi-stane-osnovou-dla-vidnovlennatocickij.html\]\(https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d1/UCBI-Culture2023_rpt-UA_fin.pdf\)](https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3905284-kultura-pid-cas-vijni-e-simvolom-nezlamnosti-a-

</div>
<div data-bbox=)

5. Культурні практики населення України: поведінка та ставлення результати соціологічного опитування. Аналітичний звіт, КМІС, 2023. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d1/UCBI-Culture2023_rpt-UA_fin.pdf

6. Куницький О. Український борщ внесли до культурної спадщини ЮНЕСКО. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/ukrainskyi-borshch-vnesly-do-kulturnoi-spadshchynu-yunesko/a-62329030>

7. Придятько С.М., Просяник О.П. Збереження та просування української культури в умовах війни. *Молодіжна наукова ліга*, 2023. С. 197–199. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/29326/1/тези%20Придятько%20С.pdf>

8. Соціолог Євген Головаха: Якщо ми не здамося – вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною. 2022. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/>

9. ЮНЕСКО надало посилений захист 20 об'єктам культурної спадщини України, 2023. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/news/yunesko-nadalo-posilenij-zahist-20-obyektam-kulturnoyi-spadshchini-ukrayini>

10. Sam Huntington The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. 1996. P. 410. URL: <https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingt onTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf>

Анотація

Шевель І. П. Українська культура та нова українізація: соціокультурний дискурс, проблеми та перспективи. – Стаття.

Стаття присвячена всебічному аналізу сучасних процесів українізації в контексті відродження української культури. Розглядаються нові цінності та ідентичність в умовах глобалізації, впливу зовнішніх факторів, збереженню мовної та культурної спадщини, а також способам їх подолання. Визначені перспективи подальшого розвитку української культури в умовах нової українізації, що включає активну участь молоді, розвиток культурних інституцій та підтримку державних програм.

В умовах глобалізації українська культура зазнає як викликів, так і нових можливостей для розвитку, які ґрунтуються на українських традиціях, мові та культурних надбаннях.

Процеси українізації в Україні активно підтримуються державними програмами, культурними ініціативами та громадськими рухами, що сприяють збереженню мовної та культурної спадщини. Відзначено вплив культурних подій, фестивалів, а також освітніх програм, які покликані поширювати знання про українську культуру на національну та міжнародному рівнях. Водночас, українці за кордоном створюють спільноти, які активно відстоюють та популяризують українську мову та культуру, через організацію культурних заходів, навчальних курсів та медіа-проектів.

Окремо розглядаються проблеми, з якими стикаються українці, зокрема потребу в збереженні та популяризації української культурної спадщини в умовах

сучасних викликів, таких як війна в Україні та глобалізація. Стаття також ілюструє багатогранність процесів українізації та підкреслює важливість консолідації зусиль на державному та міжнародному рівнях для збереження та розвитку української культури.

Зростання інтересу до української культури серед європейців свідчить про важливість соціокультурного дискурсу в процесах культурного обміну. У ситуації, коли українська ідентичність стає об'єктом зовнішнього впливу, дослідження українізації в контексті соціокультурних процесів набуває критичного значення для розуміння сучасних тенденцій в українському суспільстві.

Виявлені перспективи подальшого розвитку української культури в контексті нової українізації включають активну участь молоді, розвиток культурних інституцій, інтеграцію нових технологій у культурні практики та підтримку державних ініціатив. Це підкреслює необхідність інноваційних підходів до збереження та популяризації української культури, що забезпечить її стійкість у глобалізованому світі.

Ключові слова: українська культура, нова українізація, ідентичність, глобалізація, культурні процеси, державні програми.

Summary

Shevel I. P. Ukrainian culture and new Ukrainization: socio-cultural discourse, problems and prospects. – Article.

The article is devoted to a comprehensive analysis of modern processes of Ukrainization in the context of the revival of Ukrainian culture. New values and identity in the context of globalization, the influence of external factors, the preservation of linguistic and cultural heritage, as well as ways to overcome them are considered. Prospects for the further development of Ukrainian culture in the context of new Ukrainization are determined, which includes the active participation of youth, the development of cultural institutions and support for state programs.

In the context of globalization, Ukrainian culture experiences both challenges and new opportunities for

development, which are based on Ukrainian traditions, language and cultural heritage.

The processes of Ukrainization in Ukraine are actively supported by state programs, cultural initiatives and public movements that contribute to the preservation of linguistic and cultural heritage. The influence of cultural events, festivals, and educational programs designed to spread knowledge about Ukrainian culture at the national and international levels is noted.

At the same time, Ukrainians abroad create communities that actively defend and popularize the Ukrainian language and culture through the organization of cultural events, training courses, and media projects. The problems faced by Ukrainians are separately considered, in particular, the need to preserve and popularize Ukrainian cultural heritage in the face of modern challenges, such as the war in Ukraine and globalization. The article also illustrates the multifaceted nature of the processes of Ukrainization and emphasizes the importance of consolidating efforts at the state and international levels to preserve and develop Ukrainian culture.

The growing interest in Ukrainian culture among Europeans indicates the importance of socio-cultural discourse in the processes of cultural exchange. In a situation where Ukrainian identity becomes an object of external influence, the study of Ukrainization in the context of socio-cultural processes becomes critical for understanding modern trends in Ukrainian society.

The identified prospects for the further development of Ukrainian culture in the context of the new Ukrainization include the active participation of youth, the development of cultural institutions, the integration of new technologies into cultural practices, and support for state initiatives. This emphasizes the need for innovative approaches to the preservation and popularization of Ukrainian culture, which will ensure its sustainability in a globalized world.

Key words: Ukrainian culture, new Ukrainization, identity, globalization, cultural processes, state programs.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 329.340

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.27>

А. І. Алексєнко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-2860-3267>аспірант кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся ГончараФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сучасна форма правління актуалізується в поняттях демократизації та інституційних інновацій. В сучасній політичній науці особливий інтерес викликає її конструкційна функція в рамках політичної системи, яка вказує на генезу демократичних інституцій. В умовах сучасної України політологічного осмислення потребує реконцептуалізація політичного значення форми правління. На відміну від державно-правового та публічно-управлінського тлумачень, в науковому політологічному дискурсі форма правління робить внесок в з'ясування спроможності політичних інститутів у певних нормативних рамках (які набувають статусу «політичних правил гри»).

При цьому в умовах трансформації актуалізується пошук ресурсів ефективної політичної модернізації. Вони виступають важливими чинниками розкриття потенціалу реальної демократії на рівні національних політичних систем. Для сучасної України у повоєнний період буде вкрай актуальною проблема взаємозв'язку між політичним представництвом, політичним управлінням та процесами ухвалення політичних рішень.

Форма правління в політичному плані виступає як механізм узгодження інтересів еліт та засобам консолідації широкого політичного загалу. За таких умов форма правління може стати чинником консолідації суспільства в рамках розв'язання завдань державного будівництва й успішного націєтворення. При цьому спроможна держава та консолідована нація виступають макросуб'єктами політичних трансформацій.

Аналіз публікацій. Українські науковці активно розробляли тематику оптимізації форми державного правління. О. Дудник аналізує роль президента Казахстану в розбудові «азіатської моделі» демократії [2]. Т. Ляшенко встановлює специфіку інституту президентства в країнах Центральної Азії [4]. П. Мироненко здійснив осмислення конфліктологічних підходів у контексті забезпечення стабільності соціально-по-

літичного розвитку [5]. Дж.Сарторі дослідив структуру, мотиви і результати конституційна інженерія на основі порівняння [8], Ю. Шемшученко та В. Авер'янов дали відповідь на питання оптимальної моделі Президента у змішаній формі державного правління [11]. При цьому раніше не вивченим аспектом залишається консолідаційний потенціал форми державного правління в політико-інституційному середовищі.

Метою статті є виявлення потенціалу та умов розвитку форми правління як чинника консолідації трансформаційних політичних систем. Завданням статті є розкриття функцій форм правління в рамках процесів політичної консолідації.

Основний зміст статті. Політична консолідація виступає процесом вироблення відносин самообмеження та координації форм правління. Форма правління встановлює спільну мету інституційної еволюції. Політична консолідація суспільства є необхідним процесом для досягнення стабільності, згуртованості та розвитку сучасної держави. Системна консолідація суспільства найкраще досягається шляхом модернізації форми державного правління, яка включає вдосконалення інституцій, зміцнення верховенства права та створення сприятливого клімату для демократичної участі громадян. Проте існують й термінологічні розбіжності, які впливають на розуміння генези та вектору консолідаційних процесів. Знані українські науковці В. Литвин та А. Романюк розкривають функцію сучасної політичної науки щодо доповнення досвіду обґрунтування поняття «форма державного правління». Він напрацьований здебільшого вітчизняними, й меншою мірою західними правниками, доробками західних теоретиків політичної науки (зокрема представників європейських та американської шкіл порівняльної політології), в яких здебільшого говорять про систему (конституційну і/чи політичну) державного правління [3].

В умовах суспільно-політичних трансформації зростає потреба у політичній стабільності. Форма

правління дає певні «нормативні плани» такого розвитку (про це зауважують П. Мироненко [6] та М. Томенко [10]). У ХХІ столітті перехідні країни стикаються з багатьма чинниками нестабільності, зокрема такими, як глобалізація, розвиток цифрових технологій та соціальні зміни. Для подолання вказаних викликів, форми правління мають адаптуватися шляхом інтеграції інноваційних методів і сучасних технологій. Зокрема, електронне урядування та інституційна прозорість є ключовими інструментами, які допомагають підвищити довіру громадян до державних інституцій, одночасно підвищуючи їх ефективність. Це демонструється на прикладі співвідношення теоретичного змісту змішаних форм правління. В. Литвин та А. Романюк слушно відокремлюють усталені в українській політичній та в юридичній науці поняття «президентської», «парламентської» та «напівпрезидентської» (значно менше – «напівпарламентської») форми правління. Вони, згідно з львівськими вченими, мають бути радше й більш внутрішньо (категоріально) окреслені, як поняття «президентської», «парламентської» і «напівпрезидентської» (а також менше «напівпарламентської») систем правління. За аналогією, «парламентська монархія» має відповідати «парламентській системі правління». Відмінність стосується тільки того, які форми державного правління репрезентують ті чи інші системи державного правління [3].

Політичні інститути в процесах консолідації потребують узгодження функціональних ролей на макрорівні. Форма правління дає рамку поведінки за межами вузьких суб'єктних інтересів. Політично консолідоване суспільство потребує системи правління, яка заохочує діалог між громадянами та політичною елітою. Модернізація форми правління в системно-функційному плані повинна бути спрямована на залучення різних соціальних груп до процесу прийняття рішень, сприяння політичній рівності та соціальній справедливості. Системна політика інклюзивності на основу балансу гілок влади сприятиме зменшенню соціальної напруги та формуванню практик національної солідарності. Конкретизуючи цю тезу, В. Литвин та А. Романюк обґрунтовано наполягають на розмежуванні понять «форма державного правління» і «система державного правління», оскільки перша з них відображає лише або здебільше конституційно-правову сторону держави та її політичної системи, а натомість друга з них детермінує конституційно-правову й інституційно-політичну сторону держави і її політичної системи. Відповідно, під прицілом дослідження інституційно-процесуальних й політичних атрибутів та різновидів президенталізму, напівпрезиденталізму чи парламентаризму (а також напівпарламентаризму) варто

послугуватись категорією системи державного правління [3].

Інституційний дизайн політичної системи перехідного суспільства потребує апробації в рамках конкретного владного (режимного) курсу. Іншим важливим аспектом політичної консолідації є зміцнення верховенства права та забезпечення підзвітності політичного класу. Модернізовані правила взаємодій між політичними інститутами мають забезпечити рівне ставлення до кожного громадянина з боку закону, усуваючи умови корупції та волюнтаризму. Це створює більш міцну основу для громадянської довіри та суспільної стабільності, що наочно підтверджується в рамках сучасних міждисциплінарних дискусій. Українські дослідники Т. Михайліна та Ю. Гоцуляк аргументовано викладають позицію загальної теорії держави, відповідно до якої політико-правовий режим та форма правління, нарівні з адміністративно-територіальним устроєм, належать до самостійних складників форми держави. Що ж до практики, то у сучасному світі форма правління та політико-правовий режим нерідко (але не завжди) не виявляють ознак кореляції. Зокрема, усі без винятку європейські обмежені монархії можуть бути віднесені до демократичних держав. У той час, як значна кількість держав світу, які за конституціями визнають себе республіками, насправді є авторитарними або навіть тоталітарними щодо їхнього політико-правового режиму [7].

Політична система сучасної України в умовах російської агресії перебуває в умовах випробування політичної єдності. Консолідаційна форма правління пропонує своєрідну матрицю політичного планування державного будівництва. Модернізація форми державного правління є фундаментальною умовою для політичної консолідації суспільства. Вона забезпечує більш прозоре, справедливе та ефективне демократичне правління, створюючи дієві політико-правові умови для сталого розвитку та довгострокової стабільності. Завдяки цьому процесу утворюється міцніший зв'язок між громадянами та державою, що сприяє формуванню більш інтегрованого та стабільного суспільства на протигагу глобальним авторитарним тенденціям. Т. Михайліна та Ю. Гоцуляк вірно констатують, що тоталітарні політико-правові режими характеризуються абсолютною відсутністю інституцій, притаманних демократії (найчастіше навіть на нормативному рівні). У той час, як в авторитарних державах створюється видимість їх наявності, формальне їх закріплення у законодавстві, але, водночас, вони є повністю недієвими, неефективними внаслідок відсутності на нормативному та практичному рівні гарантій їх здійснення [7].

Стратегічне планування політичних перетворень вимагає гнучкості політичних інститутів та координаційної взаємодії. Форма правління дає високий шанс успішної корекції дисфункційних інститутів. Зміцнення політики демократичних реформ у післявоєнний період в Україні є основою утвердження справедливості, критики, єдності в суспільстві. Враховуючи сучасні порівняльні (рейтингові) розробки міжнародних дослідних агенств, можна покращити уявлення щодо чинників політичної консолідації суспільства. Т. Михайліна та Ю. Гоцуляк спираючись на рейтинг Democracy Index, яким виділяються повноцінні демократії, недосконалі демократії та гібридні режими, вірно стверджують, що за своїми характеристиками так звані транзитні демократії можуть відноситись або до недосконалих демократій, або до гібридних режимів, залежно від комбінації характеристик конкретного національного політико-правового режиму [7].

Неврівноваженість впливу різних політичних сил та концепцій розвитку суспільства вимагає досконалої нормативно-правової рамки, яка обмежує довільність і деструктивність, стримує межі політичних екстремумів в перехідному суспільстві. При цьому на форму правління, так би мовити, «покладається» й «консолідаційне» завдання: забезпечити залучення громадян до прийняття політичних рішень. Означене спрямоване на встановлення розуміння та партнерства між владою і суспільством в рамках формування режиму консолідованої демократії. У зв'язку з цим С. Серьогіна до ознак (властивостей) демократичного режиму доречно зараховує: формальне визнання народу джерелом влади, сувереном у державі; суспільно-політичний плюралізм; виборність найважливіших органів публічної влади; поділ влади; юридичну рівність громадян; захист людини від свавілля та беззаконня; врахування інтересів більшості й меншості; ефективні механізми прямого впливу населення на характер державної влади; надання свободи особі у сферах економічного, політичного і культурного життя; наявність правової основи, що відображає об'єктивні потреби розвитку особи й суспільства [9, с.10].

Слід зауважити, що потреби демократизації трансформаційного суспільства можуть використати зовнішньополітичні актори (зокрема, країна-агресор) з деструктивною метою. Форма правління до певної міри «програмує» нормативний рівень представництва, притаманний можливостям даного суспільства (див.: Б. Глотов та М. Кудрявцева [1]). Проте фіксація політико-інституційних взаємодій встановлюється на певний момент в минулому. Це до певної міри стримує розвиток політичного радикалізму. С. Серьогіна аргументовано наголошує на

обопільному впливі форми правління й форми державного режиму, які значною мірою обумовлюють одна одну і здійснюють. Отже, зміна однієї з них неодмінно призводить до певних змін в іншій. Так само як кожна з форм правління передбачає не лише набір певних інституцій, але й відповідний інструментарій володарювання, так і будь-яка форма державного режиму передбачає конкретну систему органів влади та відносин між ними [9, с.13]

Процеси формування громадянської політичної культури вимагають можливостей політичної самопрезентації. Парламентська форма правління стимулює громадянський активізм в контексті забезпечення ритміки демократичних політичних процесів. С. Серьогіна справедливо називає співвідношення між формою правління і державним режимом є неоднозначним і непростим; на нього впливає ціла низка різномірних і різноспрямованих чинників, спільна дія яких і визначає остаточний результат [9, с.13].

Таким чином, традиції національного політичного діалогу закладаються на основі дискусії щодо форми правління та її змін. Такі події формують базу практичних кейсів консенсусу, які стають «драйверами» політичної консолідації. Відновивши політичну консолідацію, політичний клас та широкі верстви громадськості будуть більш раціонально інтерпретувати свої права та обов'язки в рамках подальших демократичних перетворень.

Висновки. Отже, сучасна форма правління реалізує низку функцій, які забезпечують консолідацію перехідної політичної системи. Зокрема, в рамках еволюції форми правління здійснюється нормування представництва та забезпечення рівноваги між політичними силами через встановлення процедур орієнтованих на національний порядок денний. Цим досягається рівень задоволеності політичних потреб основних соціальних верств.

Також у рамках інституційних трансформацій реалізується балансування між суб'єктами політичного управління. Воно забезпечує черговість участі політичних стейкхолдерів у процесах вироблення політики державного будівництва. Форма правління у функціональному плані забезпечує розгляд політичних альтернатив в рамках підвищення спроможності суб'єктів ухвалення рішень за рахунок набуття ними відповідних владних повноважень. В цілому форма правління відображає рівень інституційної спроможності демократичних політичних інститутів у конкретній державі. На цій основі формується стан консолідованості як політичної взаємодії та координації за межами конфліктного протистояння, який необхідно досліджувати в подальших розвідках.

Література

1. Глогов Б., Кудрявцева М. Класифікація форм державного правління: український контекст. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_2/10gbbpuk.pdf
2. Дудник О. Роль президента Казахстану в розбудові «азіатської моделі» демократії. *Політичний менеджмент*. 2010. Спецвипуск. С. 138–151.
3. Литвин В. С., Романюк А. С. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 20. 2016. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/LytvynRomaniuk_Formsystem.pdf
4. Ляшенко Т. Інститут президентства в країнах Центральної Азії. *Політичний менеджмент*. 2006. Спецвипуск. С. 175–182.
5. Мироненко П. В. Осмислення конфліктологічних підходів у контексті забезпечення стабільності соціально-політичного розвитку. *Політологічний вісник* : зб. наук. праць. Київ: Інтас, 2007. Вип. 28. С. 53–58.
6. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. К. : ВЦ «Академія», 2014. 220 с.
7. Михайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Політико-правовий режим та його співвідношення з суміжними категоріями. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/795/728>
8. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів. К. : АртЕк, 2001. 212 с.
9. Сєрьогіна С.Г. Форма правління і політичний режим: взаємозв'язок і взаємодія Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х. : Право, 2005. Вип. 9. С. 3-13.
10. Томенко М. В. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 299 с.
11. Шемшученко Ю. С. Авер'янов В. Б. Яка модель Президента потрібна у змішаній формі державного правління. *Правова держава* : щорічник наук. праць. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. Вип. 21. С. 3 – 8.

Анотація

Алексієнко А. І. Форма державного правління як чинник політичної консолідації трансформаційного суспільства. – Стаття.

У статті обґрунтовано, що в умовах сучасної України політологічного осмислення потребує реконцептуалізація політичного значення форми правління. При цьому, в умовах трансформації актуалізується пошук ресурсів ефективної політичної модернізації. На тлі сучасних проблем українського державотворення, спроможна держава та консолідована нація розглядаються як макросуб'єкти політичних трансформацій. Політична консолідація суспільства відстоюється як необхідний процес для досягнення стабільності, згуртованості та розвитку сучасної держави. Для подолання викликів глобалі-

зації, форми правління мають адаптуватися шляхом інтеграції інноваційних методів і сучасних технологій. Аргументовано, що модернізація форми правління в системно-функційному плані повинна бути спрямована на залучення різних соціальних груп до процесу прийняття рішень, сприяння політичній рівності та соціальній справедливості. Метою дослідження є виявлення потенціалу та умов розвитку форми правління як чинника консолідації трансформаційних політичних систем. У статті проаналізовано особливості політично консолідованого суспільства, яке потребує системи правління, що заохочує діалог між громадянами та політичною елітою. Визначено модернізовані правила взаємодій між політичними інститутами, які мають забезпечити рівне ставлення до кожного громадянина з боку закону, усуваючи умови корупції та волюнтаризму. Встановлено, що модернізація форми державного правління є фундаментальною умовою для політичної консолідації суспільства. Досліджено міркування зміцнення політики демократичних реформ у післявоєнний період в Україні як основи для утвердження справедливості, конструктивної критики, єдності в суспільстві. Зроблено висновок, що у рамках інституційних трансформацій реалізується балансування між суб'єктами політичного управління. Воно забезпечує черговість участі політичних стейкхолдерів у процесах вироблення політики державного будівництва.

Ключові слова: форма правління, консолідація, політичне представництво, політичний консенсус, політична відповідальність, інституційна спроможність.

Summary

Aleksieienko A. I. Form of government as a factor of political consolidation of transforming society. – Article.

The article substantiates that in the conditions of modern Ukraine, political scientific understanding requires reconceptualization of the political meaning of the form of government. At the same time, in the conditions of transformation, the search for resources for effective political modernization is becoming more relevant. Against the background of modern problems of Ukrainian statehood, a capable state and a consolidated nation are considered as macro-subjects of political transformations. Political consolidation of society is advocated as a necessary process for achieving stability, cohesion and development of a modern state. To overcome the challenges of globalization, forms of government should adapt by integrating innovative methods and modern technologies. It is argued that the modernization of the form of government in the systemic and functional plan should be aimed at involving different social groups in the decision-making process, promoting political equality and social justice. The purpose of the study is to identify the potential and conditions for the development of the form of government as a factor in the consolidation of transformational political systems. The article analyzes the features of a politically consolidated society, which requires a system of government that encourages dialogue between citizens and the political elite. Modernized rules of interaction between political institutions are determined, which should ensure equal

treatment of each citizen by the law, eliminating the conditions of corruption and voluntarism. It is established that the modernization of the form of government is a fundamental condition for the political consolidation of society. The considerations of strengthening the policy of democratic reforms in the post-war period in Ukraine as a basis for establishing justice, constructive criticism, and unity in society are investigated. It is concluded that

within the framework of institutional transformations, a balancing between the subjects of political governance is implemented. It ensures the priority of participation of political stakeholders in the processes of developing state-building policies.

Key words: form of government, consolidation, political representation, political consensus, political responsibility, institutional capacity.

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.28>**І. О. Балак**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2546-6638>*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Волинського національного університету імені Лесі Українки***О. Б. Пікулик**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0990-3578>*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ КОМІТЕТУ РЕГІОНІВ У ПОЛІТИЦІ ЗГУРТУВАННЯ ЄС

Постановка проблеми. Публічна дипломатія протягом останніх років відіграє вагомий роль в сучасній європейській інтеграції. Заходи, які впроваджує Комітет регіонів при здійсненні політики згуртування ЄС, вирізняються новизною, охоплюють взаємодію політиків, дослідників та всіх зацікавлених осіб, проводяться на регулярній основі, що дозволяє інтенсифікувати комунікацію на різних рівнях та швидко вирішувати нагальні проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації публічної дипломатії ЄС перебувають в центрі уваги українських дослідників. Представники київської школи міжнародних відносин М. Рижков та Н. Піпченко обґрунтовують наявність зовнішнього та внутрішнього виміру публічної дипломатії ЄС [1, с. 79]. І якщо перший вимір орієнтується на комунікацію на рівні держав, то внутрішній спрямовується на спілкування з населенням.

Трансформація публічної дипломатії Європейського Союзу в залежності від віянь глобалізаційних процесів сучасності перебуває в центрі уваги досліджень М. Трофименка [2].

П. О. Сандрін та А. Р. Гоффманн розглядають європейську публічну дипломатію як ієрархічне відображення сутності Європейського Союзу, а саме об'єднання – як модель демократії, миру та добробуту [10].

Вплив сучасної російсько-української війни на трансформацію публічної дипломатії ЄС обґрунтовує Н. Чабан [3]. На думку дослідниці, протистояння лише стимулювало публічну дипломатію Євросоюзу до пошуку нових інструментів та рішень.

М. Джіуа, Ф. М. Періколі, Е. Піеруччі стверджують, що саме застосування системи регіонального поділу та політики згуртування ЄС дозволяють цьому об'єднанню ефективно протистояти викликам світової фінансової кризи, вправно вирішувати проблеми завдяки розробленим програмним періодам [7].

Дослідження впливу політики згуртування та спільної сільськогосподарської політики на рівень добробуту громадян ЄС висвітлюються в працях М. Радойчіча [9]. На його думку, саме позитивна практика реалізації політики згуртування підвищує рівень публічної підтримки євроінтеграції в суспільстві.

Водночас, залишаються не в повній мірі розкритими особливості застосування окремих заходів публічної дипломатії у політиці згуртування, що втілюються на рівні Комітету регіонів як інституційної складової структури Європейського Союзу.

Мета статті. Метою даного дослідження є розкрити особливості публічної дипломатії Комітету регіонів у реалізації політики згуртування ЄС як однієї з найбільш вагомих складових розвитку європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього десятиліття ЄС зосередився на зростанні автономії місцевих акторів – громад, регіонів. Вони набули тих цінностей, що дозволило їм інтегруватися в європейське суспільство. Ключовою зміною у публічній дипломатії ЄС стала її спроможність координувати інформацію, отриману від країн-членів та власних інституцій. Після 2022 р. публічна дипломатія, що її реалізовували різні інституції ЄС була переглянута в контексті російсько-української війни. Це вторгнення створило важливі можливості для перегляду багатьох прогалин у публічній дипломатії ЄС, які виникли після анексії Криму. Це має змінити взаємостосунки ЄС і України, оскільки остання є державою-кандидатом на членство в ЄС, та саме підтримка європейських цінностей стала вирішальним поштовхом у цьому протистоянні. Натомість, рф намагається трансформувати усталений світопорядок у своїх інтересах і баченнях. Публічна дипломатія отримала нового поштовху для свого розвитку, оскільки всі нові зміни безпосередньо стосуються кожного учасника об'єд-

нання. Нова європейська публічна дипломатія визначається як політичний інструмент, що його використовують держави, асоціації держав, недержавні актори для того, щоб зрозуміти культуру, ставлення поведінку, збудувати вигідні взаємовідносини, впливати на думки і поширювати цінності.

Загалом публічна дипломатія ЄС на рівні місцевих громад та регіонів реалізується у різних формах та присвячена багатьом сферам, як от:

- сільське господарство, рибальство, споживча політика;
- зміни клімату, енергетика;
- політика згуртування;
- конституційні й інституційні справи;
- економіка і фінанси;
- освіта і культура;
- зайнятість і соціальна політика;
- підприємництво й індустрія;
- навколишнє середовище;
- європейський підприємницький регіон;
- європейське групування територіального співробітництва;
- зовнішні справи, розширення і політика добросусідства;
- юстиція і внутрішні справи;
- дослідження, інновації та цифровізація;
- транспорт [6].

Інституцією ЄС, що покликана представляти місцеві та регіональні органи влади, є європейський Комітет регіонів. При ухваленні рішень щодо освіти, культури, охорони здоров'я та довкілля, справ молоді різними структурними складовими Європейського Союзу обов'язковими є консультації з Комітетом регіонів. Він є консультативним органом, який покликаний орієнтуватися на дотримання європейських прав, свобод. Заходи, які проводить інституція, зорієнтовані на євроінтеграцію, значно інтенсифікувалися протягом останніх років з огляду на нові тенденції у публічній євродипломатії.

Також Комітет регіонів відіграє важливу роль при реалізації політики згуртування ЄС. Європейський Союз – це система, в основі якої закладена уніфікація та подальша інтеграція суспільства. Політика згуртування ЄС є однією з найбільш визначальних політик об'єднання, оскільки торкається особисто кожного громадянина, на її впровадження виділяється близько третини бюджету об'єднання. Для ефективного представлення публічної дипломатії у політиці згуртування ЄС Комітет регіонів використовує ряд інструментів та заходів (рис. 1).

Щорічне відзначення тижня регіонів та міст – це один з найбільш значимих публічних заходів у формі багатоденних виставок, що проводяться Брюсселем в рамках популяризації політики згуртування. Його співорганізаторами виступають Європейська комісія та Комітет регіонів. Проведення тижнів регіонів та міст бере початок в 2003 році. Наразі вони є незмінним та особливим засобом комунікації, дієвою платформою, що поєднує регіони, міста, до реалізації яких залучені політики, адміністратори, експерти та науковці. Кілька десятиліть ці тижні є необхідністю у поширенні знань про регіональну політику, впровадження позитивного досвіду. Так, в 2021 р. на другий дистанційний з'їзд долучилося 18 тисяч зареєстрованих на 300 зустрічей за тиждень з понад 590 партнерами. В 2022 р. для обговорення було запропоновано найактуальнішу тематику: Зелений перехід, Територіальне згуртування, Цифровий перехід та Розширення можливостей для молоді [13].

Чи не найдієвішим інструментом публічної дипломатії у сфері політики згуртування ЄС є так звані зустрічі. Вони проводяться на регулярній основі майже щомісяця. Зустрічі в період пандемії COVID-19 та постковідний період проводилися дистанційно, однак з кінця 2022 року відновлено формат «живих» зустрічей. Місця проведення теж не обмежуються виключно Брюсселем (Бель-

Рис. 1. Види заходів публічної дипломатії у діяльності Комітету регіонів*

* Складено за: [6].

гія). В 2023–2024 рр. долучилися міста Угорщини, Фінляндії, Кіпру, Румунії, що підтверджує пошук ширшої аудиторії з числа зацікавлених у транскордонній, транснаціональній та міжрегіональній співпраці [8].

Ще однією зі сучасних форм публічної дипломатії у політиці згуртування ЄС став публічний діалог. Він є одним зі способів популяризації політики згуртування ЄС, що впроваджується Комітетом регіонів ЄС для заохочення до організації діалогів на місцевому рівні мешканцями округів. У такий спосіб Комітет регіонів сприяє додатковій комунікації та промоції у відповідь на запит від своїх членів. Це лише підсилює зближення мешканців регіонів ЄС, підвищує їх інтерес до ініціатив місцевих громад, водночас такі публічні заходи мають стратегічну ціль у просуванні окремих політик ЄС, зокрема, й політики згуртування. Задля інформування населення щодо анонсу зазначених подій на сторінці Комітету регіонів Євросоюзу є відповідний лінк. Тематика таких заходів є багатогранною та зорієнтована на різні аудиторії. Ці публічні діалоги часто присвячені подіям, що мали вплив на європейські держави в минулому. Так, 11 листопада 2024 р. відбулася публічна дискусія «Громадянський діалог: чому нам потрібна Європа?» в місті Нордерштедт, ФРН [4]. Як очевидно з дати, спілкування відбулося в рамках 35-річчя відкриття кордонів між Західною та Східною Німеччиною. На дебатах висвітлювалися переваги семидесяти років миру, відкритості кордонів у Європейському Союзі. Водночас, організатори намагалися уявити, на що було б схожим життя їхніх громад без єдиної валюти, спільного внутрішнього ринку переміщення товарів, послуг, людей. Ці ідеї дозволяють підвищити заохоченість мешканців землі Шлезвіг-Гольштейн до європейської ідеї, протистоянню правим настроям, які нещодавно активізувалися в громадах.

Серед інших подій заслуговує на увагу дискурс «Гендерна терпимість: міста і регіони на передовій» (02 жовтня 2024 року, Перуджіа), який проводився в регіоні Умбрія в Італії за участю місцевих адміністрацій [8]. До дебатів також були залучені місцеві інституції, центри протидії, науковці, правники, шкільні вчителі, спортклуби та ін. Під час публічного заходу популяризувалася роль місцевих громад у подоланні зазначеної проблеми, були представлені заходи різного терміну впровадження.

Проблематика згуртування ЄС також перебуває в полі зору місцевих громад. Так, цьому питанню були присвячені громадські слухання «Назустріч Європі майбутнього – діалог про політику згуртованості та відкриті дані» (13 квітня 2024 р., Джойоза Іоніка, Італія) [12]. Дискусія була зорієнтована на студентів, зокрема, та усіх

громадян загалом, щоб зацікавити політикою згуртування і відкритих даних. Проведений в рік європейських виборів дискурс намагався залучити виборців до чутливості та необхідності електоральних процесів.

Флагманська подія «Стан регіонів і міст в ЄС» – це захід приурочений до 30-річчя Європейського Комітету регіонів, що був проведений 07 жовтня 2024 р.. На думку президента комітету Васко Альвеса Кордейро, для того, щоб бути ближчим до громадян ЄС, не потрібно віддалятися на вершину, а, навпаки, варто починати співпрацювати в місцевих общинах і у регіонах [11]. З метою поширення інформування про особливості європейської інтеграції та впровадження політичних рішень в ЄС було оприлюднено черговий щорічний звіт 2024 року. Звіт складається з чотирьох розділів: Ближчий до людей, Сильніший, Згуртований, Амбітний. Вони тезисно, за допомогою кейсів, обґрунтовують доцільність та важливість ЄС, містять переконливий ілюстративний матеріал: картосхеми, рисунки. Це підсилює зорове сприйняття інформації. Звіт сприяє популяризації європейських ідей згуртованості, важливості усіх громад, територій, міст, регіонів для звичайних громадян Євросоюзу. Матеріал є доступним усіма мовами держав Європейського Союзу. Для наочності на сторінці сайту Комітету регіонів також розміщені підбірки мультимедіа та фото.

З 2023 р. Комітет регіонів активно використовує консультації з зацікавленими сторонами (стейкхолдерами). Тематика цих заходів торкається різних сфер європейської інтеграції: використання політики згуртування для демократичних змін, відкритість бюджету ЄС, цінностей ЄС, майбутнє політики згуртування ЄС.

Після масштабного розширення Європейського Союзу в 2004 р. постала необхідність співпраці з населенням держав, які в недавньому історичному минулому мали протилежний досвід реалізації демократичних свобод та цінностей суспільства, тому ряд європейських інституцій, серед яких і Комітет регіонів, сконцентрували свої зусилля на поглибленні інформування зацікавлених громадян «нових» держав-членів організації щодо особливостей та переваг євроінтеграції. Комітетом з цією метою використовуються навчальні візити, як от до м. Шегед в Угорщині у вересні 2024 р. [5]. До цієї співпраці запрошуються і представники держав-кандидатів на членство в ЄС. Метою є поінформувати про шляхи розширення організації. Такі зустрічі стають наріжним каменем у залученні місцевих громад, міст, регіонів в євроінтеграційних процесах.

Питання ключової ролі субнаціональних і місцевих урядів у Глобальній рамковій програмі збереження біорізноманіття, особливості подання заявки на участь у програмі INTERREG та ін. чи

не найповніше обговорюються на вебінарах, що присвячуються відповідним питанням. Такий інструмент вирізняється гнучкістю до місця проведення (он-лайн), охоплює широке коло зацікавлених осіб, дозволяє швидко пояснити найпроблемніші питання.

Протягом останніх років заходи, які проводить Комітет регіонів, набули нових форм та способів проведення та орієнтуються на поширення і підтримку ідей європейської інтеграції.

Висновки. Публічна дипломатія є дієвим інструментом Європейського Союзу загалом та Комітету регіону як консультативного органу організації, зокрема. Після лютого 2022 р. європейська публічна дипломатія отримала нових поштовх для свого розвитку. Важливу роль у сучасних євроінтеграційних процесах відіграє реалізація політики згуртування ЄС, у тому числі Комітетом регіонів як функціональною інституцією об'єднання. Традиційні та нові заходи внутрішнього виміру публічної дипломатії Комітету регіонів дозволяють розширити традиційне коло спілкування політиків та науковців представниками різних вікових груп, окремих територіальних громад, міст та регіонів «старих» і «нових» держав-членів, кандидатів на членство та усіх зацікавлених осіб з огляду на проведення як в очній формі, так і дистанційно, враховуючи виклики та можливості сьогодення.

Література

1. Піпченко Н. О., Рижков М. М. Публічна дипломатія ЄС. Принциповий прагматизм» ЄС – наслідки для Східної та Південно-Східної Європи: політичні, економічні, правові та комунікаційні аспекти: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21-22 травня 2021 р. Київ, 2021. С. 79–81.
2. Трофименко М. Трансформація публічної дипломатії Європейського Союзу в умовах глобалізації. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2015. Вип. 7. С. 298–304. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2016/35.pdf
3. Chaban N., Elgstr m O. Russia's war in Ukraine and transformation of EU publicdiplomacy: challenges and opportunities. *Journal of European Integration*. 2023. Vol. 45. Is. 3. P. 521–537. <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2190107> (date of access: 19.11.2024)
4. Citizens' Dialogue: Why do we need Europe? URL: <https://cor.europa.eu/en/plenaries-events/citizens-dialogue-why-do-we-need-europe> (date of access: 14.11.2024)
5. CIVEX Commission Study Visit To Szeged – Addressing Benefits and Challenges of Enlargement For EU and Candidate Countries' Cities and Regions. URL: <https://cor.europa.eu/en/plenaries-events/civex-commission-study-visit-szeged-addressing-benefits-and-challenges-enlargement-eu-and-candidate> (date of access: 25.11.2024)
6. European Committee of the Regions, The state of regions and cities – EU annual report 2024, European

Committee of the Regions, 2024. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2863/802688> (date of access: 25.11.2024)

7. Giua M., Pericoli F. M., Pierucci E. EU Cohesion Policy and Inter-regional Risk-sharing: First Evidence and Lessons Learned. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2024. Vol. 62. Is. 1. P. 142–167. <https://doi.org/10.1111/jcms.13483> (date of access: 15.11.2024)

8. Local Dialogues. URL: <https://cor.europa.eu/en/plenaries-events/eu-local-dialogues> (date of access: 14.11.2024)

9. Radojii N. The Clash of the Policies: The Joint Effect of EU Cohesion Policy and Common Agricultural Policy on the Public Support for European Integration *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2024. P.1–19. <https://doi.org/10.1111/jcms.13680> (date of access: 17.11.2024)

10. Sandrin P. O., Hoffmann A. R. Silences and hierarchies in European Union Public Diplomacy. *Revista Brasileira de Pol tica Internacional*. 2018. 61 (1). <https://doi.org/10.1590/0034-7329201800111> (date of access: 20.11.2024)

11. The State of Regions and Cities in the European Union. URL: <https://cor.europa.eu/en/plenaries-events/state-regions-and-cities-european-union-2024> (date of access: 25.11.2024)

12. Towards the Europe of tomorrow – dialogue on cohesion policies and open data URL: <https://cor.europa.eu/en/plenaries-events/towards-europe-tomorrow-dialogue-cohesion-policies-and-open-data> (date of access: 14.11.2024)

13. 20th anniversary of the European Week of Regions & Cities (2003-2022). URL: <https://cor.europa.eu/en/plenaries-events/20th-anniversary-european-week-regions-cities-2003-2022> (date of access: 25.11.2024)

Анотація

Балак І. О., Пікулик О. Б. Публічна дипломатія Комітету регіонів у політиці згуртування ЄС. – Стаття.

На тлі викликів європейському світопорядку перед інституціями ЄС постають завдання, для вирішення яких потрібна злагоджена співпраця на регіональному та місцевому рівні. Публічна дипломатія на рівні регіонів впроваджується у різних формах та зосереджена на багатьох сферах, зокрема, і на політиці згуртування ЄС, що реалізується під егідою Комітету регіонів, який є консультативним органом об'єднання, координує співпрацю з місцевими громадами, ухвалення рішень на рівні ЄС щодо освіти, культури, охорони здоров'я та довкілля, справ молоді тощо. Для реалізації покладених на нього завдань Комітет регіонів проводить різні заходи: виставки, конференції, зустрічі, вебінари, місцеві діалоги, навчальні візити, флагманські події.

Тиждень регіонів і міст залучає до дискусії політиків, адміністраторів, експертів, науковців навколо тематики: Зелений перехід, Територіальне згуртування, Цифровий перехід та Розширення можливостей для молоді. Публічний діалог сприяє промоції євроінтеграції на рівні округів, зорієнтований на потреби певної аудиторії, часто присвячується подіям минулого. Громадський дискурс залучає до діалогу студентів, молодь, зокрема, щодо необхідності електоральних процесів. Флагманська подія «Стан регіонів і міст в ЄС»

була приурочений 30-річчю Комітету регіонів. Тематика консультацій зі стейкхолдерами зачіпає різні сфери європейської інтеграції: використання політики згуртування для демократичних змін, відкритість бюджету ЄС, цінностей ЄС, майбутнє політики згуртування ЄС. Навчальні візити поглиблюють інформування зацікавлених громадян «нових» держав-членів ЄС і держав-кандидатів про особливості та переваги євроінтеграції. Вебінари вирізняються гнучкістю до місця проведення (он-лайн), охоплюють широке коло зацікавлених осіб, дозволяють швидко пояснити актуальні питання.

Ключові слова: політика згуртування, публічна дипломатія, міжнародна комунікація, Комітет регіонів, Європейський Союз.

Summary

Balak I. O., Pikulyk O. B. The Committee of the Regions Public Diplomacy in the EU Cohesion Policy. – Article.

Against the backdrop of challenges to the European world order, the EU institutions are faced with tasks that require coordinated cooperation at the regional and local levels. Public diplomacy at the regional level is implemented in various forms and focuses on many areas, in particular, on the EU Cohesion Policy, which is implemented under the protection of the Committee of the Regions, which is a consultative body of the association, coordinates cooperation with

local communities, decision-making at the EU level on education, culture, health and environment, youth affairs, etc. To implement the tasks assigned to it, the Committee of the Regions holds various events: exhibitions, conferences, meetings, webinars, local dialogues, study visits, flagship events.

The Week of Regions and Cities involves politicians, administrators, experts, and scientists in the discussion around the topics: Green Transit, Territorial Cohesion, Digital Transit, and Expanding Opportunities for Youth. Public dialogue promotes European integration at the district level, is focused on the needs of a specific audience, and is often dedicated to past events. Public discourse involves students and young people in the dialogue, in particular, on the need for electoral processes. The flagship event “The State of Regions and Cities in the EU” was dedicated to the 30th anniversary of the Committee of the Regions. The stakeholder consultations topics touch on various areas of European integration: the Cohesion Policy use for democratic change, the EU budget openness, EU values, the EU Cohesion Policy future. Study visits deepen the information of the “new” EU member states and candidate countries interested citizens about the European integration features and benefits. Webinars are flexible in terms of location (online), and cover a wide range of stakeholders.

Key words: Cohesion Policy, public diplomacy, international communication, Committee of the Regions, European Union.

УДК 341.24:07-049.5](477:4)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.29>**М. В. Білоусов**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1008-9649>аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

МІСЦЕ УКРАЇНИ В БЕЗПЕКОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ ЄС: АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ

Постановка проблеми. Слід зазначити, що повномасштабний наступ РФ на Україну 24 лютого 2022 р. став справжнім переломним моментом в історії і України і Європи XXI ст.. Це радикально змінило європейський стан безпеки, зокрема інформаційної. Російська агресія є не виправданим нападом на Україну, а й нападом на кардинальні цінності Європи – свободу, демократію та права людини. Сьогодні, підтримка України в інформаційному просторі залишається стратегічним пріоритетом ЄС.

Протягом 2022-2024 рр. була виявлена зростаюча кількість широкого спектру дій з боку РФ проти ЄС та його держав-членів, включаючи кібератаки, інформаційні маніпуляції та кампанії втручання, порушення супутникового зв'язку, випадки підпалів, вандалізму та саботажу, зокрема проти критичної інфраструктури держав-членів ЄС. Ці зловмисні дії є частиною широкої скоординованої гібридної кампанії, спрямованої РФ як спроба розділити європейське суспільство, дестабілізувати, послабити ЄС та його держави-члени, а також підірвати європейську підтримку України та її здатність захищатися.

Завдяки рішенням встановити спеціальну систему обмежувальних заходів з огляду на деструктивну діяльність РФ, ЄС робить рішучі кроки у цьому напрямку саме на законодавчому рівні. Відповідно до нової законодавчої бази, ЄС може переслідувати тих, хто відповідальний за протиправні дії в інформаційній сфері, реалізує, підтримує або отримує вигоду від дестабілізуючих дій РФ в усьому світі, а також їхніх спільників і прихильників. ЄС продовжує зміцнювати свою інформаційну стійкість, тісно співпрацювати з партнерами та повною мірою використовувати існуючий інструментарій ЄС, включаючи дипломатичні та обмежувальні заходи, а також усі доступні інструменти для запобігання, стримування та реагування на гібридну діяльність Росії [20].

Хоча країни-члени ЄС не були безпосередньо залучені в російсько-українську гібридну війну, їхні мережі та інформаційний простір зазнали атак, що потребувало серйозних заходів для посилення їх кібербезпеки. Збройний напад РФ на Україну в лютому 2022 р. трансформував кон-

цепцію безпеки ЄС. Багато в чому це можна розглядати як кульмінацію тривалого конфлікту, який йому передував. Гібридна війна, яка тривала майже десятиліття до її повномасштабної фази, також активно вплинула на формування концепції безпеки ЄС. Зміна ставлення та нормативних актів щодо кібербезпеки була невід'ємною частиною цієї трансформації. Адже, високий рівень цифровізації в державах-членах та їхніх суспільствах зробив їх надзвичайно вразливими в кіберпросторі. Слід зазначити, що протягом 2022-2024 рр. ЄС активно працює над вдосконаленням нормативно-правової бази у сфері захисту безпекового інформаційного простору і проявляє ініціативну у співпраці з Україною, яка постраждала від впливу російської гібридної війни.

Актуальність обраної проблематики посилюється недостатньою розробкою тематики та невисоким ступенем висвітлення у вітчизняній науковій школі і потребує детального аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність обраної теми дослідження підкреслює наявність результатів напрацювання зарубіжних науковців, зокрема, європейських та американських дослідників, які ми застосували для врахування напрацювань закордонних фахівців у нашому дослідженні. Варто згадати такі прізвища: Р. Келемен [24], Й. Пшетачник, Л. Тотова [26], Е. Валтонен [32]. Ця категорія дослідників приходить до висновку, що ЄС має тісну співпрацю у сфері інформаційної безпеки та кібербезпеки, як з міжнародними партнерами, так і з Україною. А з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 р. ця співпраця постійно посилюється і набуває обертів як на двосторонньому, так і на тристоронньому рівнях.

З іншого боку маємо відмітити, що обрана проблематика мало висвітлена у працях українських дослідників, що ще більше актуалізує тему. Зокрема, серед українських дослідників, які звертали увагу на місце України в безпековому інформаційному просторі ЄС з точки зору нормативно-правової бази, слід згадати роботи вітчизняних дослідників С. С. Троян [4], А. О. Хмель [6;7], М. Гончар, А. Чубик, С. Жук, О. Чижова, Г. Максак, Ю. Тищенко, О. Зварич [1], А. Правдюк [25].

Ця категорія дослідників аналізує стан інформаційної безпеки ЄС та України, зокрема, як комплексне явище і робить акцент на потребі вдосконалення існуючої нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки з урахуванням посилення гібридних загроз з боку РФ.

Слід зазначити, що не тільки науковці, але й безпосередні практики, такі як Ю. Шипілова [8]; О. Кабанов та Т. Олексюк [3]; К. Федоренко, Л. Поляков, І. Козій [19] аналізують проблеми інформаційної безпеки ЄС та місце в ній України в своїх аналітичних доробках.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток України як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави можливий завдяки інформаційній безпеці. Зростання кількості масштабних дезінформаційних кампаній, інформаційна політика РФ, яка є агресивною, виступає як загроза демократії та суверенітету не тільки нашої держави, а й всіх країн-учасниць ЄС, викликає нагальну потребу в удосконаленні та розширенні законодавчих ініціатив з боку України та ЄС.

Автор вважає, що невирішеними частинами загальної проблеми залишаються: 1) гармонізація законодавства України з чинним законодавством ЄС у сфері підвищення ефективності системи захисту персональних даних громадян; 2) посилення відповідальності за порушення встановлених вимог; 3) врегулювання питання державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки між Україною та ЄС на законодавчому рівні.

Метою статті є здійснення аналізу місця України в безпековому інформаційному просторі ЄС на законодавчому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що протягом 2014-2022 рр. РФ активно вела гібридну війну, в якій військові заходи не були основними. Головними заходами в російській гібридній війні (2014-2022 рр.) проти ЄС стали: інформаційний тиск, пропаганда, економічна війна і т.д. Однак, у лютому 2022 р. з початком повномасштабного вторгнення військова складова – стала основною. Тобто, звичайна війна посилилася потужною дезінформаційною кампанією РФ проти України і проти ЄС.

Сьогодні, РФ активно використовує розвиток інформаційних технологій для поширення дезінформації та пропаганди. Антизахідна пропаганда є частиною інформаційної війни РФ. На відміну від РФ, однією з головних цінностей в Європі є свобода слова, тому контролювати дезінформацію майже неможливо, що ще раз підкреслює важливість прийняття відповідних рішень країнами-учасницями ЄС на законодавчому рівні, з метою усунення цієї проблеми.

Про російські дезінформаційні операції проти України йдеться в українській Доктрині інфор-

маційної безпеки 2017 р.. У документі перераховані загрози дезінформації, серед яких, зокрема, проведення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на розпалювання етнічного та релігійного конфлікту в Україні, створення негативного іміджу України за кордоном та зниження морального духу української армії [3]. До цих загроз також можна додати: політичну та лобістську діяльність на Заході проти України, а також діяльність, що підриває позитивне сприйняття українцями ЄС; інформаційну ізоляцію окупованих територій від України; створення і підтримка російської пропаганди та відтворення її на проросійських каналах, які зловживають свободою слова для дискредитації України та поширення інформаційної продукції з метою розколу суспільства та підготовки соціальної бази для нових протестів і провокацій [26].

Слід зазначити, що ЄС протягом останнього десятиліття більш активно протидіє гібридним загрозам, в яких більш впливовим фактором є саме інформаційний вплив. Зазначимо, що гібридні загрози – сукупність дій, які застосовуються державними або ж недержавними акторами з метою маніпуляції вразливими системами конкретних держав або організацій [7, с. 119].

Варто пригадати той факт, що ще на початку 2010-х рр. ЄС визнав необхідність втручання у сферу кібербезпеки, оскільки змістовно проблема є транскордонною і охоплює все суспільство [1, с. 55].

У 2016 р. ЄС прийняв Спільну програму про протидію гібридним загрозам [22], спрямовану на сприяння координації на рівні ЄС, покращення обізнаності про ситуацію та підвищення стійкості. Того ж року ЄС створив Центр аналізу гібридних загроз для сприяння обміну інформацією між державами-членами про гібридні загрози [10]. У 2017 р. ЄС створив Набір інструментів кібердипломатії для спільної дипломатичної реакції на зловмисну поведінку в кіберпросторі. А в 2018 р. ЄС опублікував Спільну програму про «Підвищення стійкості та зміцнення можливостей протидії гібридним загрозам» [19; 21].

У Стратегічному компасі безпеки та оборони ЄС на 2022 р. [11] гібридні загрози та захист критичної інфраструктури визнано за ключові сфери, де ЄС має покращити свої зусилля. Стратегічний компас пропонує плани щодо створення гібридного інструментарію ЄС для координації відповіді ЄС і держав-членів на гібридні атаки шляхом поєднання всіх доступних цивільних і військових інструментів, які можна використовувати проти гібридних загроз. ЄС також планує створити гібридні групи швидкого реагування ЄС, які надаватимуть спеціалізовані національні, цивільні та військові експертизи для підтримки держав-членів, місії Спільної політики

безпеки та оборони і країн-партнерів у протидії гібридним загрозам.

Стратегія кібербезпеки України на 2021-2025 рр., яка координується Національним координаційним центром кібербезпеки, спрямована на створення «умов для безпечного функціонування кіберпростору» [2]. Документ стосується концепцій стримування, стійкості та взаємодії стосовно кіберпростору України. 25 жовтня 2021 р. Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) запропонувала створити галузевий центр кібербезпеки, який зосередиться на захисті критичної енергетичної інфраструктури (наприклад, енергетики, нафти та газу). Ще до повномасштабного вторгнення Україна шукала подальшої підтримки від ЄС і НАТО на тлі підвищених загроз нападу на такі основні активи [25, с. 43].

Тоді як 22 листопада 2022 р. Україна вирішила законодавчо визнати – на експериментальній основі – кваліфіковані електронні підписи, що походять з держав-членів ЄС, 25 січня 2023 р. Комісія опублікувала інструменти (список довірених країн третіх країн), які полегшують перевірку електронних підписів або печаток, створених у третіх країнах. Україна стала першою третьою країною в цьому списку.

1 грудня 2022 р. Верховна Рада прийняла Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення укладення угоди між Україною та ЄС про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементацію законодавства ЄС у сфері електронної ідентифікації. Закон передбачає обов'язкову оцінку відповідності кваліфікованих постачальників довірчих послуг незалежними органами відповідно до моделі сертифікації, подібної до моделі ЄС [16].

28 лютого 2022 р., через кілька днів після того, як РФ розпочала повномасштабну війну проти України, Київ офіційно подав запит на прискорену процедуру, щоб стати країною-кандидатом на членство в ЄС. Прохання було позитивно прийняте багатьма лідерами ЄС та Європейським парламентом. У вівторок, 1 березня 2022 р., Європарламент прийняв резолюцію на підтримку надання Україні статусу кандидата, а 10-11 березня 2022 р. це питання обговорювалося на неформальному саміті Європейської ради в Парижі, де лідери ЄС визнали «європейський вибір України», але не схвалили прискорене членство країни [31].

Поряд з цим, з моменту прийняття в березні 2022 р. ЄС швидко реалізував багато цілей, поставлених у Стратегічному компасі. Агресивна війна РФ проти України додала ще більшої гостроти зусиллям зробити ЄС сильнішим і надійнішим учасником безпеки та оборони. Країни-члени ЄС швидко запустили «Компас» і мобілізували інструменти, передбачені на його чоти-

рьох стовпах. Це включало надання летального та нелетального обладнання, а також навчання понад 40 000 українських військових та нарощування потенціалу Збройних сил України. Стратегічний компас – це амбітний план дій щодо зміцнення політики безпеки та оборони ЄС до 2030 р. [11].

ЄС та Україна підтримували діалог у сфері кібербезпеки з початку війни, зосереджуючись на посиленні стійкості. Європейська служба зовнішніх дій оцінює, що «завдяки тісній співпраці з ЄС та іншими міжнародними партнерами у сфері кібербезпеки та кібербезпеки оборони, Україна продемонструвала величезний потенціал для відбиття кібератак і захисту своєї критичної інфраструктури» [28].

Слід зазначити, що початок російсько-української війни призвів до посилення співпраці між ЄС та НАТО, що дало значні результати у сфері кібербезпеки, часто вираженої військовими термінами. Відомо, що центральною темою саміту НАТО у Мадриді у 2022 р. була російсько-українська війна та підтримка України. Підсумковий документ наголошує на зміцненні стратегічного партнерства при повазі цілісності ЄС та НАТО, посиленого їхньою спільною прихильністю до України. Кіберпростір залишався центральною темою. У комюніке саміту зазначено, що кібернетичні, космічні, гібридні та інші асиметричні загрози, а також зловмисне використання нових і руйнівних технологій, повинні вирішуватися у співпраці.

Обидві організації зобов'язуються продовжувати підтримку України проти РФ, включаючи надання нелетального оборонного обладнання для посилення кіберзахисту та стійкості України. З російсько-українською війною енергетична безпека стала пріоритетом. Вони спрямовані на прискорення адаптації Альянсу та підвищення стійкості до кібернетичних і гібридних загроз шляхом інтегрованого застосування політичних і військових інструментів [24, с. 86].

Також, відповідно до Підсумкового документа, ЄС зробив значні кроки для посилення кібербезпеки України після початку війни. З березня 2022 р. по лютий 2023 р. ЄС виділив на ці цілі майже 11 млн євро. Його основною метою була підтримка потреб української влади в кібербезпеці та безпеці даних, зосереджуючись на заміні знищеного обладнання та забезпеченні безперервної роботи державних послуг під час війни. Естонська академія електронного урядування очолила реалізацію проекту, використовуючи свій досвід цифрового управління та кібербезпеки для підтримки України в цей критичний час.

Наступним кроком був Вільнюський саміт НАТО 2023 р., у підсумковому документі якого було підтверджено, що російсько-українська

війна поглибила співпрацю ЄС-НАТО з непохитною відданістю подальшій підтримці України, наприклад, шляхом створення спільної Координаційної групи ЄС-НАТО. У результаті обговорень під час Саміту було досягнуто значного прогресу в таких сферах, як протидія дезінформації, гібридним і кіберзагрозам, тероризм, а також розбудова обороноздатності, оборонна промисловість і дослідження. Тим не менш, співробітництво слід і далі розширювати в таких сферах, як стійкість, захист критичної інфраструктури, нові та революційні технології, космос, геостратегічна конкуренція та тісніша співпраця з промисловістю та академічними колами [33].

Наступною важливою подією на законодавчому рівні стало підписання 12 липня 2023 р. Спільної декларації підтримки України [23], згідно з якою: «ЄС і Україна посилюватимуть співпрацю у сфері стійкості, зосереджуючись на протидії гібридним і кіберзагрозам, маніпулюванню іноземною інформацією та втручанню, а також захисту критичної інфраструктури. ЄС підтримуватиме Україну у запобіганні, стримуванні та реагуванні на ці загрози шляхом інтегрованого використання наборів інструментів ЄС, а також для підвищення кіберстійкості шляхом навчання з кібербезпеки, підтримки законодавчої та політичної розробки, методологічної сумісності та технічної допомоги» [23].

Також у Спільній декларації підтримки України зазначається, що: «ЄС та Україна прагнуть і далі активізувати політичну та технічну співпрацю з кібернетичних питань, у тому числі використовуючи створений кібердіалог. Україна прагнучиме посилити співпрацю в рамках Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним загрозам (м. Гельсінкі, Фінляндія)» [23].

ЄС є провідною організацією у світі за діяльністю, розробленими стратегіями та проектами з точки зору кібербезпеки. Кібербезпека часто є головною темою різноманітних конференцій та зустрічей ЄС, більше того, кібератака вважається найактуальнішою проблемою в ЄС. Цю тему контролюють спеціальні агентства: «Агентство мережевої та інформаційної безпеки ЄС» (ENISA), Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (EUROPOL/EC3), Європейське оборонне агентство (EDA) [15, с. 200].

У грудні 2023 р. Агентство ЄС з кібербезпеки (ENISA) оформило робочу домовленість з українськими колегами. Робоча домовленість базується на дискусії, розпочатій у 2022 р. у Варшаві під час Діалогу з кібербезпеки між Україною та ЄС. Ця домовленість спрямована на розбудову спроможностей, обмін найкращими практиками та підвищення обізнаності про ситуацію. Угоду про партнерство з ENISA, з української сторони, підписали Національний координаційний центр з кібербез-

пеки та Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Секретар РНБО України, голова Національного координаційного центру кібербезпеки Олексій Данілов так описав значення згаданої домовленості: «Це історичний день для нашої країни і, безперечно, важливий крок на шляху України до ЄС. Співпраця з ENISA відкриває нові можливості для посилення співробітництва у сфері кібербезпеки та обміну найкращими практиками з державами ЄС. Що особливо важливо зараз, коли Україна перебуває в авангарді глобальної кібервійни, яку веде РФ. Об'єднання наших зусиль зміцнить європейську систему кібербезпеки, а Україна братиме участь у формуванні стратегічних підходів та розробці нових політик у сфері кібербезпеки та кіберзахисту на міжнародному рівні» [17].

Голова Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДСЗІ) Юрій Щиголь додав: «... Кіберпростір став повноцінною складовою війни, яку РФ веде проти України. Ця війна також дала всьому світу чітке розуміння того, що цивілізований світ лише разом може протистояти агресії в кіберпросторі. Ми готові обмінюватися інформацією та ділитися досвідом України у першій у світі кібервійні, щоб допомогти кожній країні стати сильнішою перед лицем нових загроз» [5].

Передбачається співпраця в таких сферах:

1. Розвиток кіберобізнаності та потенціалу для підвищення кіберстійкості: включаючи сприяння участі в якості представників третіх країн у конкретних загальноєвропейських навчаннях або тренінгах з кібербезпеки, можливі домовленості про відрядження, а також обмін та просування інструментів і програм кіберобізнаності.

2. Обмін найкращими практиками для забезпечення узгодження законодавства та впровадження, зокрема такого як NIS-2, і таких секторів, як телекомунікації та енергетика.

3. Систематичний обмін знаннями та інформацією щодо ландшафту загроз кібербезпеці для підвищення загальної обізнаності про ситуацію серед зацікавлених сторін і спільнот [17].

21 травня 2024 р. Європейська рада схвалила висновки згідно яких державні та недержавні суб'єкти все частіше використовують гібридну тактику, створюючи зростаючу загрозу безпеці ЄС, його держав-членів і партнерів, а також закликала інституції ЄС і країни-члени активізувати дії для моніторингу спроб іноземних акторів втрутитися в демократичний процес ЄС.

Через місяць, 27 червня 2024 року, Європейська рада рішуче засудила всі типи гібридної діяльності, яка збільшується та спрямована проти ЄС, його держав-членів і партнерів. Крім того, Європейська Рада закликала, серед іншого, продовжити роботу в Раді щодо встановлення нового

режиму санкцій з огляду на гібридні загрози [27]. Цього ж дня, у Брюсселі Президент України Володимир Зеленський, Президент Європейської ради Шарль Мішель і Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн підписали Спільні зобов'язання щодо безпеки між Україною та ЄС. Документ підтверджує готовність усіх держав-членів посилити санкції ЄС проти РФ, протидіяти спробам їх обійти, а також співпрацювати у протидії гібридним загрозам і кіберзагрозам та забезпеченні вільного судноплавства в Чорному та Азовському морях [29].

Багатогранний характер гібридного втручання РФ становить серйозну загрозу європейській безпеці. Ерозія довіри, дестабілізація економічних і політичних систем і руйнування критичної інфраструктури можуть мати драматичні наслідки. ЄС, як суб'єктів, який заснований на принципі співпраці, варто визначити комплексні стратегії боротьби з гібридними загрозами, посилити заходи кібербезпеки та підвищити стійкість держав-членів до кампаній з дезінформації [7, с. 120].

Роботу, яка виконується в Гельсінкі Європейським центром боротьби з гібридними загрозами, що відкритий як для держав-членів ЄС, так і для держав-членів НАТО, було посилено і тепер вона здатна допомагати ще ефективніше розширювати можливості держав-учасниць боротися з гібридними загрозами та запобігати їм.

Боротьба зі складними та взаємопов'язаними загрозами безпеці вимагає цілісного підходу. Це означає, що безпека є змінною концепцією, яка виходить за рамки традиційної військової оборони та об'єднує інформаційні, економічні, соціальні, екологічні та політичні аспекти [32].

15 липня 2024 р. ЄС та Україна провели III раунд кібердіалогу у Брюсселі. Сторони домовилися про подальшу співпрацю у сфері кібербезпеки. Міністерство цифрової трансформації України продовжує працювати над стратегією кіберуправління та проектами з кібербезпеки, а також над посиленням міжнародної співпраці в рамках Таллінського механізму. Кібербезпека є наскрізним елементом цифрової інтеграції, тому є головним пріоритетом, особливо в рамках Українського механізму. Флагманські проекти, такі як «CyberEast», спрямовані на підвищення кіберстійкості в країнах Східного партнерства, також триватимуть. Крім того, зусилля з кіберпідтримки будуть координуватися з державами-членами та партнерами, в тому числі через Таллінський механізм [30].

Крім того, Міністерство цифрової трансформації України працює над посиленням спроможності органів державної влади та реформуванням українського законодавства відповідно до стандартів ЄС. Україна прагне приєднатися до роумінгової зони ЄС «Роумінг, як вдома» та інтегруватися в єдиний цифровий ринок ЄС.

ЄС та Україна обговорили мінливий ландшафт кіберзагроз, поділилися новинами щодо останніх законодавчих розробок. Ключовим пріоритетом для України є подальше узгодження з Директивою ЄС щодо безпеки мережевих та інформаційних систем. Україна рухається до приведення у відповідність до вимог, встановлених на рівні ЄС Директивою NIS-2 [9].

Також Україна та країни ЄС працюють у двосторонньому форматі в напрямку кібербезпеки. Так, у лютому 2024 р. між Україною та Італією була підписана Угода про співробітництво у сфері безпеки. Задля розвитку Спільної декларації країн «Групи семи», яка була підписана у Вільнюсі 12 липня 2023 р., Італія спільно з іншими країнами буде сприяти у питаннях безпекових зобов'язань для України. Сторони приділили увагу також співробітництву у сфері інформаційної безпеки. Україна та Італія будуть вести співробітництво задля покращення можливостей України протистояти інформаційним загрозам, російському або ж будь-якому інформаційному маніпулюванню, зловмисній пропаганді та дезінформаційним кампаніям, які негативно впливають на національну безпеку. В Угоді також зазначається, що сторони будуть сприяти розробці спільних освітніх і навчальних програм для фахівців з інформаційної безпеки та постійному обміну досвідом у цій сфері [12].

16 лютого 2024 р. була підписана Угода про співробітництво та довгострокову підтримку у сфері безпеки між Україною та ФРН. Сторони погодилися продовжувати взаємну співпрацю у сфері протидії російській та будь-якій іншій інформаційній маніпуляції та пропаганді. Україна та Німеччина спільно сприятимуть розвитку спроможності України протистояти загрозам інформаційній безпеці, вживатимуть спільних заходів для протидії дезінформації з боку іноземних держав та організацій, а також прагнутимуть розробити спільні освітні та навчальні програми для експертів у сфері стратегічної комунікації та публічної дипломатії, регулярний обмін досвідом та професійні заходи із залученням експертів у сфері стратегічної комунікації та публічної дипломатії [13].

В Угоді про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Францією, яка була підписана того ж дня зазначається, що сторони співпрацюватимуть для покращення спроможностей України протистояти іноземному втручанням та маніпулюванню інформацією, насамперед російським пропагандистським та дезінформаційним кампаніям, обмінюватимуться досвідом та сприятимуть розробці спільних освітніх та тренінгових програм для фахівців з інформаційної цілісності [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У сучасному світі інформаційна війна стала такою ж потужною зброєю, як

і фізична. Підсумовуючи, варто зазначити, що Україна, борячись за своє існування, також знаходиться і на передовій захисту європейської системи та європейських цінностей. РФ прагне досягти політичних цілей шляхом гібридної війни чи інформаційної кампанії, не вдаючись до військової сили, або використовуючи її обмежено. ЄС вжив заходів для пом'якшення кіберризиків, пов'язаних із гібридною війною, посилення мережевої та когнітивної безпеки. Однак наступальні кібероперації все частіше можуть призвести до відкритого збройного конфлікту. Під час існуючих конфліктів деякі кібероперації можуть підірвати довіру суспільства та ще більше загострити ситуацію. ЄС та його державам-членам варто приділяти пильнішу увагу динаміці ескалації у своєму законодавстві та практиці. Дуже важливо уважно вивчати кіберполітику, встановлювати конкретні цілі та терміни та регулярно їх оновлювати. Це вимагатиме від зацікавлених сторін пошуку відповідних нормативних рівнів і узгодження національних норм, практики та стандартів.

ЄС та його держави-члени рішуче засуджують посилення кампанії гібридної діяльності РФ проти ЄС, його держав-членів і партнерів. Автор статті здійснив аналіз місця України в безпековому інформаційному просторі ЄС на законодавчому рівні і виокремлює в законодавчій базі три рівні: 1) двосторонні угоди між Україною та державами-членами ЄС (зокрема, Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Італією; Угода про співробітництво та довгострокову підтримку у сфері безпеки між Україною та ФРН (лютий 2024 р.); 2) двосторонні угоди між Україною і ЄС (Спільна декларація підтримки України у 2023 р.); 3) тристоронні угоди Україна-ЄС-НАТО (підсумковий документ Вільнюського саміту НАТО у 2023 р., в якому було підтверджено, що російсько-українська війна поглибила співпрацю ЄС-НАТО з непохитною відданістю подальшій підтримці України, наприклад, шляхом створення спільної Координаційної групи ЄС-НАТО). Підписані документи наголошують на тому, що засобом протидії інформаційним загрозам є інтеграція України в регіональний європейський інформаційний простір.

З моменту повномасштабного вторгнення РФ в Україну, ЄС та країни-члени вжили широких правових та політичних заходів для підтримки України. ЄС зазнав багатьох правових та інституційних змін. Європейський парламент, Комісія та Рада швидко погодили статус кандидата для України. ЄС та Україна мають намір продовжувати тісну співпрацю між відповідними органами, включаючи структуровану співпрацю, яка забезпечується робочою домовленістю з ENISA – Агентством ЄС з кібербезпеки та операційною угодою з Європолем. ЄС значно посилив свою кібер-

підтримку України з початку неспровокованої та невинуватої російської агресії в лютому 2022 р. та має намір продовжувати підтримувати Україну для зміцнення її кіберстійкості, зміцнення взаємодії та підтримки щодо запобігання, виявлення та стримування і реагування на кіберзагрози, зокрема щодо критичної інфраструктури та мереж.

У цьому контексті перспективним напрямом для подальших наукових розвідок є дослідження ефективного нормативно-правового забезпечення для системи інформаційної безпеки України з урахуванням її місця в безпековому інформаційному просторі ЄС.

Література

1. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і східного партнерства. Аналітичний документ. М. Гончар, А. Чубик, С. Жук, О. Чижова, Г. Максак, Ю. Тищенко, О. Зварич. Київ, 2018. 106 с.
2. Стратегія кібербезпеки України (2021 – 2025 роки). РНБО: офіційний сайт. 2021. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf (дата звернення: 23.11.2024).
3. Кабанов О., Олексіюк Т. Відповідність законодавства України окремим положенням правового регулювання сфери відкритих даних у Європейському Союзі. Аналітичний звіт. Київ, 2023. URL: <https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/Vidpovidnist-zakonodavstva-Ukrayiny-okremym-polozhennyam-pravovogo-regulyuvannya-sfery-vidkrytyh-danyh-u-YEvropejskomu-Soyuzi.pdf> (дата звернення: 23.11.2024).
4. Троян С. С. Інформаційно-безпекова політика Європейського Союзу. *Зовнішні справи : суспільно-політичний журнал*. 2019. № 2/3. С. 28–32.
5. Україна посилює співпрацю з ЄС у сфері кібербезпеки: НКЦК підписав Угоду про співпрацю з ENISA. РНБО: офіційний сайт. 2023. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6706.html?PRINT> (дата звернення: 23.11.2024).
6. Хмель А. О. Боротьба із гібридними загрозами в ЄС (за нормативно-правовою базою Європейського Союзу). *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. Вип. 4. 2022. С. 91–101.
7. Хмель А. О. Місце гібридних загроз у Стратегії безпеки ЄС 2020. *The European Union's Experience of Responding to Security Challenges*. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-methodical seminar. Within the Erasmus+ Jean Monnet Modules project 621046-EPP1-2020-1-EN-EPPJMO-MODULE European political integration: historical retrospective and nowadays. Hlukhiv. 2021. P. 117–123.
8. Шипілова Ю. Правова база української кібербезпеки: загальний огляд і аналіз. *Міжнародна фундація виборчих систем в Україні*, 2019. 40 с. URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Ukrainian-Cybersecurity-Legal-Framework-Overview-and-Analysis-2019-10-07-Ukr.pdf> (дата звернення: 23.11.2024).
9. 3rd EU-Ukraine Cyber Dialogue takes place in Brussels. *The Ministry of foreign affairs of Ukraine: official*

web-site. 2024. 16 of July. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/tretij-raund-kiberdialogu-ukrayina-yes-vidbuvsya-u-bryusseli> (дата звернення: 23.11.2024).

10. A Europe that protects: good progress on tackling hybrid threats. *European Commission: official web-site*. 2019. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_2788 (дата звернення: 23.11.2024).

11. A Strategic Compass for Security and Defence. *European Union: official web-site*. 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en (дата звернення: 23.11.2024).

12. Agreement on security cooperation between Ukraine and Italy. *Governo Italiano Presidenza del Consiglio dei Ministri: official web-site*. 2024. URL: https://www.governo.it/sites/governo.it/files/Accordo_Italia-Ucraina_20240224_1.pdf (дата звернення: 23.11.2024).

13. Agreement on security cooperation and long-term support between the Federal Republic of Germany and Ukraine. *Bundesregierung: official web-site*. 2024. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/2196306/2260158/d84fa168bdd3747913c4e8618bd196af/2024-02-16-ukraine-sicherheitsvereinbarung-eng-data.pdf?download=1> (дата звернення: 23.11.2024).

14. Agreement on security cooperation between Ukraine and France. *President of Ukraine: official web-site*. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/ugoda-pro-spirvobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89005> (дата звернення: 23.11.2024).

15. Bitsadze T. EU's Cyber Security Strategy Before and During the War in Ukraine. 2023. P. 193-210. URL: https://www.researchgate.net/publication/374641321_EU_s_Cyber_Security_Strategy_Before_and_During_the_War_in_Ukraine (дата звернення: 23.11.2024).

16. Commission staff working document, Ukraine 2023, Report. *European Commission: official web-site*. 2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf (дата звернення: 23.11.2024).

17. Enhanced EU-Ukraine cooperation in Cybersecurity. *European Cybersecurity Competence Centre and Network: official web-site*. 2023. 08 of December. URL: https://cybersecurity-centre.europa.eu/news/enhanced-eu-ukraine-cooperation-cybersecurity-2023-12-08_en (дата звернення: 23.11.2024).

18. European Parliament resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2019/2202(INI)). *European Parliament: official web-site*. 2021. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.html (дата звернення: 23.11.2024).

19. Fedorenko K., Polyakov L., Koziy I. Cooperation between Ukraine and the European Union in the Security Sector Public Monitoring Report. *The Institute for Euro-Atlantic Cooperation*, 2019. 25 p. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Cooperation-between-Ukraine-and-the-European-Union-in-the-Security-Sector.-Public-Monitoring-Report.pdf>

20. Hybrid threats/Russia: Statement by the High Representative on behalf of the EU on Russia's continued hybrid activity against the EU and its Member States.

Delegation of the European Union to Ukraine. 2024. 08 of October. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/hybrid-threats-russia-statement-high-representative-behalf-eu-russia%E2%80%99s-continued-hybrid-activity_en (дата звернення: 23.11.2024).

21. Joint Communication: Increasing resilience and bolstering capabilities to address hybrid threats. *European Union: official web-site*. 2018. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/46397_en (дата звернення: 23.11.2024).

22. Joint Framework on countering hybrid threats, Joint communication to the European Parliament and the council. *European Union: official web-site*. 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018> (дата звернення: 23.11.2024).

23. Joint security commitments between the European Union and Ukraine. *European Council Council of the European Union*. 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/oredhmis/eu-ukraine-security-commitments-en.pdf> (дата звернення: 23.11.2024).

24. Kelemen R. The Impact of the Russian-Ukrainian Hybrid War on the European Union's Cybersecurity Policies and Regulations. *The Quarterly Journal*. Vol. 22. No 2. 2023. P. 75-90. URL: <https://doi.org/10.11610/Connections.22.2.55> (дата звернення: 23.11.2024).

25. Pravdiuk A. Problems of legal regulation of the information security system in Ukraine. *European Political and Law Discourse*. № 9 (2). 2022. P. 40-47. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2022/2022-9-2/07.pdf>

26. Przetacznik J., Tothova L. EU-Ukraine relations and the security situation in the country. *European Parliament: official web-site*. 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698907/EPRS_BRI\(2022\)698907_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698907/EPRS_BRI(2022)698907_EN.pdf) (дата звернення: 23.11.2024).

27. Russia: New sanctions framework against those responsible for destabilising activities against the EU and its member states. *European Council: official web-site*. 2024. 08 of October. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/10/08/russia-eu-sets-up-new-framework-for-restrictive-measures-against-those-responsible-for-destabilising-activities-against-the-eu-and-its-member-states/> (дата звернення: 23.11.2024).

28. Ukraine and EU Held the Second Round of the UA-EU Cybersecurity Dialogue. *European External Action Service*. 2022. 29 of September. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/ukraine-and-eu-held-second-round-ua-eu-cybersecurity-dialogue_en (дата звернення: 23.11.2024).

29. Ukraine and the EU Signed the Joint Security Commitments. *President of Ukraine: official web-site*. 2024. 27 of June. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-yes-pidpisali-splni-bezpekovi-zobov'yazannya-91813> (дата звернення: 23.11.2024).

30. Ukraine: 3rd Cyber Dialogue with the European Union takes place in Brussels. *European Commission: official web-site*. 2024. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/ukraine-3rd-cyber-dialogue-european-union-takes-place-brussels> (дата звернення: 23.11.2024).

31. Ukraine's EU application: A new paradigm for EU Enlargement? *The Institute of International and European Affairs*. 2022. URL: https://www.ieea.com/blog/ukraines-eu-application-a-new-paradigm-for-eu-enlargement?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwpvK4BhDUAR-IsADHt9sQ41gPcKzj6hpz9XcbycCxCuKSm2KuYjJuk-WZN07UosShWdSMmD7TQaAhG5EALw_wcB (дата звернення: 23.11.2024).

32. Valtonen E. Europe's defence against Russia. *Fondation Robert Schuman*. 2024. 17 of September. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/760-europe-s-defence-against-russia> (дата звернення: 23.11.2024).

33. Vilnius Summit Communiqué. *NATO: official website*. 2023. 11 of July. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm (дата звернення: 23.11.2024).

Анотація

Білоусов М. В. Місце України в безпековому інформаційному просторі ЄС: аналіз нормативно-правової бази. – Стаття.

Охарактеризовано основні нормативно-правові акти, які регулюють сферу безпеки в інформаційному просторі ЄС та України на сучасному етапі, з урахуванням аналізу трьох рівнів у законодавчій базі, а саме двосторонні угоди між Україною та провідними державами-учасницями ЄС; двосторонні угоди Україна-ЄС; тристоронні угоди Україна-ЄС-НАТО.

Зазначено, що Доктрина інформаційної безпеки України (2017 р.); Стратегія кібербезпеки України на 2021-2025 рр.; Резолюція Європарламенту щодо імплементації Угоди між Україною та ЄС від лютого 2021 р.; Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення укладення угоди між Україною та ЄС про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементацію законодавства ЄС у сфері електронної ідентифікації (2022 р.), спрямовані на наближення українського законодавства у сфері інформаційної безпеки до законодавства та стандартів ЄС.

Акцентовано, що Спільна програма ЄС про протидію гібридним загрозам (2016 р.); Стратегічний компас безпеки та оборони ЄС на 2022 р., який є амбітним планом дій щодо зміцнення політики безпеки та оборони ЄС до 2030 р.; Спільна декларація підтримки України (2023 р.); Спільні зобов'язання щодо безпеки між Україною та ЄС (2024 р.) виступають основними законодавчими ініціативами з боку ЄС для підтримки України в безпековому інформаційному просторі від моменту повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 р..

Зроблено висновок, що важливою подією стало оформлення у 2023 р. робочої домовленості між Агентством ЄС з кібербезпеки (ENISA) та українськими партнерами, яка дозволяє сторонам співпрацювати у протидії гібридним загрозам і кіберзагрозам з боку РФ. Двосторонні угоди між Україною та Італією, Францією, ФРН підписані у 2024 р. дозволяють спільно протистояти російському або ж будь-якому інформаційному маніпулюванню, зловмисній пропаганді та

дезінформаційним кампаніям, які негативно впливають на національну безпеку України.

Завдяки охарактеризованим нормативно-правовим актам Україна братиме участь у формуванні стратегічних підходів та розробці нових політик у сфері кібербезпеки та кіберзахисту на міжнародному рівні.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, НАТО, РФ, інформаційна безпека, інформаційні загрози, нормативно-правова база.

Summary

Bilousov M. V. Ukraine's place in the EU information space: analysis of the regulatory framework. – Article.

The main normative legal acts regulating the sphere of security in the information space of the EU and Ukraine at the present stage are characterized, taking into account the analysis of three levels in the legislative base, namely bilateral agreements between Ukraine and the leading EU member states; bilateral agreements Ukraine – EU; trilateral agreements Ukraine – EU – NATO.

It is noted that the Doctrine of Information Security of Ukraine (2017); Cybersecurity Strategy of Ukraine for 2021-2025; Resolution of the European Parliament on the implementation of the Agreement between Ukraine and the EU (February 2021); Law on Amendments to Certain Legislative Acts to Ensure the Conclusion of an Agreement between Ukraine and the EU on the Mutual Recognition of Qualified Electronic Trust Services and the Implementation of EU Legislation in the Field of Electronic Identification (2022), aimed at bringing Ukrainian legislation in the field of information security closer to EU legislation and standards.

It is emphasized that the EU Joint Programme on Countering Hybrid Threats (2016); the EU Strategic Compass for Security and Defence (2022), which is an ambitious action plan to strengthen the EU's security and defence policy until 2030; the Joint Declaration of Support for Ukraine (2023); the Joint Security Commitments between Ukraine and the EU (2024) are the main legislative initiatives on the part of the EU to support Ukraine in the information security space since the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation in February 2022.

It was concluded that an important event was the formalization in 2023 of a working agreement between the EU Agency for Cybersecurity (ENISA) and Ukrainian partners, allowing the parties to cooperate in countering hybrid threats and cyber threats from the Russian Federation. Bilateral agreements between Ukraine and Italy, France, Germany signed in 2024 allow jointly countering Russian or any information manipulation, malicious propaganda and disinformation campaigns that negatively affect the national security of Ukraine.

Thanks to the described regulatory and legal acts, Ukraine will take part in the formation of strategic approaches and the development of new policies in the field of cybersecurity and cyber defense at the international level.

Key words: Ukraine, European Union, NATO, Russian Federation, information security, information threat, legal framework.

УДК 327.2/.3:327.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.30>**О. В. Буряченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5308-2570>*кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
Державного університету «Київський авіаційний інститут»***О. Ю. Сохацький**ORCID ID: <https://orcid.org/000-0001-8735-866X>*доктор філософії (PhD) з міжнародних економічних відносин,
докторант кафедри міжнародних економічних відносин
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин імені Б. Д. Гаврилишина
Західноукраїнського національного університету***Н. А. Дубовик**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0151-9480>*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій*

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, КОНКУРЕНЦІЇ МІЖ ВЕЛИКИМИ ДЕРЖАВАМИ ТА СТРАТЕГІЙ УПРАВЛІННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИМИ ІНТЕРЕСАМИ

Постановка проблеми. Сучасне політичне становище держав на глобальній арені все більше визначається не лише їхньою військовою чи економічною могутністю, але й здатністю ефективно впливати на різносторонній міжнародний простір. Важливим елементом стає глобальна безпека, яка охоплює різні аспекти життя суспільства та політики. Вона включає можливість цілеспрямовано формувати світову систему та просувати сучасні цінності, що є ключовим інструментом сучасної міжнародної взаємодії.

Міжнародні відносини та конкуренція, як частини цієї діяльності, відіграють важливу роль у просуванні національних інтересів й зміцненні національної безпеки. Вони спрямована на створення довгострокових відносин із міжнародною аудиторією, захист зовнішньополітичних інтересів держави, а також поширення та роз'яснення своїх цінностей й політичних інститутів на міжнародній арені [1, с. 127].

Одним із головних механізмів міжнародних відносин є вивчення громадської думки в інших країнах та вплив на неї, а це включає не лише інформування, але й активне використання ЗМІ та інструментів «м'якої сили» для впливу на масову аудиторію. Міжнародні відносини в цілому орієнтовані на зміцнення взаєморозуміння між різними країнами та сприяють розвитку діалогу із міжнародними партнерами [2, с. 769].

Протягом останніх десятиліть дослідження ролі гегемонії в галузі міжнародних відносин проводилося переважно в межах так званої «теорії гегемоністської стабільності», прихильники якої

зосереджують свою увагу на тих аспектах цього феномена, які заведено називати «матеріальними» [3, с. 85].

До таких аспектів належать економічний добробут, глобальна безпека, військово-політична міць, а також здатність забезпечувати міжнародну систему «суспільними благами» – підтримувати безпеку, гарантувати мирне врегулювання конфліктів, насичувати світову економіку фінансовими ресурсами. Так, класичним прикладом гегемонії вважається Бреттон-Вудська система, що сформувалася після завершення Другої світової війни, в якій США здобули лідерські позиції, взявши на себе фінансовий тягар, пов'язаний з управлінням світовою економічною системою та її військовим захистом [3, с. 90]. Крім того, як зазначає Р. Майкл: «гегемоністські держави (великі держави) повинні контролювати джерела сировини, джерела капіталу, ринки та конкурентні переваги у виробництві найцінніших товарів...» [4, с. 32], що дозволяє їм надалі претендувати на розширення сфери свого впливу. Отримуючи контроль над ключовими матеріальними ресурсами, гегемоністська держава розподіляє їх всередині міжнародної системи таким чином, щоб забезпечити стійкість чинних владних відносин загалом й власного домінуючого становища зокрема.

Тому, в умовах сучасної глобалізації міжнародні відносини та конкуренція між великими державами стають важливим інструментами впливу на міжнародні процеси, сприяючи просуванню національних інтересів через створення

позитивного іміджу країн та побудову довірливих відносин з іншими державами в межах управління геополітичними інтересами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження у сфері міжнародних відносин зосереджені на еволюції стратегій великих держав, які спрямовані на забезпечення національних інтересів в умовах висхідної геополітичної напруги. Особливо увага приділяється аналізу глобальної конкуренції між США, Китаєм та ЄС, що є ключовими акторами у формуванні нової архітектури світового порядку. Дослідники, такі як Апалвік Т., Зелений В., Сохацький О., Ульріх К., Шрамм Л., аналізують концепцію пастки Фукідіда, яка пояснює потенційний конфлікт між висхідною силою (Китаєм) та панівною силою (США), а також зростаючі ризики ескалації конфліктів у різних регіонах світу, що порушує рівновагу геополітичних інтересів.

Однак, попри значну кількість досліджень, існують аспекти, що залишаються недостатньо вивченими. Веселовський А., Гавриленко Н., Калдара Д., Лікарчук Н., Майкл Р., Пересипкіна І., відзначають, що обмежена увага приділяється взаємодії гео економічних інструментів у конкуренції між великими державами, таких як санкції, торговельні війни та контроль за стратегічними ресурсами. Веселовський А., Гавриленко Н., Калдара Д., Лікарчук Н., Майкл Р., Пересипкіна І., Яков'єлло М. зауважують, що багато сучасних досліджень не враховують вплив новітніх технологій, таких як штучний інтелект і кібербезпека, на геополітичні стратегії, що використовуються великими державами для управління своїми інтересами.

Стаття націлена на заповнення цих прогалин шляхом аналізу нових аспектів конкуренції між великими державами, включаючи використання економічних важелів та глобальної безпеки.

Метою статті є дослідження міжнародних відносин через призму конкуренції між великими державами та вивчення стратегій управління їхніми геополітичними інтересами для оптимізації впливу на глобальну арену.

Виклад основного матеріалу. Література з гегемонії є обширною, і регулярно виходять нові дослідження, проте це свідчить не лише про досить серйозну опрацьованість тематики, але й про певну її фрагментованість: існує багато інтерпретацій й розумінь до концептів розвитку та функціонування великих держав. Гегемонія розглядається з позицій різних теоретичних підходів, для цього надаються огляди інтерпретацій й способів концептуалізації гегемонії різними теоретичними школами (концепція пастки Фукідіда) [5, с. 19]. Упорядковуючи теоретичні підходи, автори створюють когнітивну основу для аналізу проблем світового порядку, оскільки: «сама гегемонія

у світовому масштабі цікавить сучасний світ, враховуючи наявні виклики та тенденції», й «вона представляє собою особливо цікавий феномен в умовах відсутності світового уряду та перспектив його формування в найближчому майбутньому» [6, с. 63]. З урахуванням такого дослідницького інтересу формулюється визначення впливу великих держав на перетині соціальних теорій влади та теорій гегемонії, якими керуються сучасні науковці, попри все різноманіття підходів, представлених у цих концепціях: «...гегемонія – це легітимне правління», за якого «домінуючі гравці у світовій політиці використовують свої ресурси для підтримки домовленостей, що впорядковують життя світової спільноти», причому «багато або навіть більшість акторів підтримують гегемоністську владу, вважаючи її доречною та правильною» [6, с. 65; 7, с. 43]. Приміром, американська гегемонія зберігає міцний економічний фундамент та функціонує, як основний захисник та контролер глобальної безпеки. У цьому контексті цікавий потенціал альтернативних гравців на роль світового гегемона.

Згідно з теорією гегемоністської стабільності, там, де гегемон (велика держава) бере на себе відповідальність за забезпечення суспільних благ, а усі держави міжнародної системи отримують вигоду. І оскільки порядок у світовій політиці зазвичай створюється однією або декількома домінуючими державами, тривале існування такого союзу необхідне для стабільності світового порядку [8, с. 12]. У цьому сенсі діяльність великих держав має перевагу порівняно з анархічними міжнародними системами, що є в центрі уваги теоретиків реалістичного підходу. Так, якщо в умовах анархії матеріальні ресурси й влада розподіляються в результаті боротьби держав, які переслідують егоїстичні національні інтереси, то наявність домінуючого актора дозволяє забезпечувати централізований й відносно справедливий розподіл «суспільних благ», що гарантує стабільність усієї міжнародної системи [9, с. 4]. Маючи широкий набір інструментів як непрямого, так й прямого примусу, держави-гегемони здатні долати національний егоїзм окремих членів міжнародної спільноти, створюючи стимули для такої поведінки держав, яка б дозволяла реалізовувати колективні інтереси, досягати, користуючись термінологією Л. Шрамма та К. Ульріха: «первинних цілей суспільного життя» – збереження існуючої міжнародної системи, глобальної безпеки та економічної стабільності підтримки суверенітету держав-членів, недопущення війн та конфліктів, а також дотримання загальноприйнятих норм поведінки [10, с. 5]. Наприклад, головним конкурентом США, який кидає виклик сучасному гегемону, є Китай. Стратегія Китаю характеризується як довгострокова й інклюзивна (орієнто-

вана на співробітництво) [10, с. 13]. Китай володіє значним економічним потенціалом, – ВВП \$17,66 трлн (Рис 1). Відповідно, Китай залишається другою за величиною економікою світу, де ВВП на душу населення, – \$12 040, а річний темп зростання ВВП становить +5,2% . [11].

Натомість США має найвищі економічні показники у світі, де ВВП сягає \$27,36 трлн, відповідно на душу населення: \$81 630, тобто маємо річний темп зростання ВВП, що сягає +2,5% [11].

Варто відзначити, що за останні десять-п'ятнадцять років Китай розширює свій вплив у різних міжнародних інститутах й намагається створювати власні міжнародні інституційні структури. Відповідно протистояння Китаю та США з економічних та технологічних питань розглядається як гегемоністська боротьба [12, с. 57]. Однак поразка одного учасника не означатиме автоматично початок епохи гегемонії іншого. У Китаю немає комплексу ідей, які він може запропонувати світу. У нього також немає системи військових альянсів, що могли б згуртувати навколо нього союзників [12, с. 64].

Важливо, що всі ці гравці мають й деякі спільні проблеми. З позицій світ-системних, неограмшанських та постколоніальних теорій вони всі стикаються з однією й тією ж перешкодою для зміцнення свого світового впливу – соціальними протестами [13, с. 99].

Відповідно до вище відзначеного, варто зауважити, що враховуючи сучасні тенденції на світовій політичній арені виникають недержавні гравці, які здатні суттєво впливати на міжнародний порядок. Вони часто діють у тісній взаємодії з традиційними акторами, але при цьому автономно, не підпорядковуючись їм ієрархічно [10, с. 19]. Це призводить до того, що влада (здатність досягати поставлених

завдань) все більше відходить від політики (можливості формулювати ці завдання), переходячи з рук держави в руки недержавних акторів. В результаті держава стає слабшою через дефіцит влади, а народ втрачає довіру до здатності інститутів забезпечити його інтереси, насамперед безпеку.

Як приклад недержавного актора, який зосередив у своїх руках суттєву владу, розглядається Think20 [12, с. 89], – мережа аналітичних центрів при G20, що виконує затребувану експертну функцію й здобуває певну «експертну владу» – здатність та право формулювати порядок денний й домінуючий нарратив, навіть критично оцінювати дії держав. Think20 забезпечує «самоусвідомлення» світового порядку й, таким чином, може легітимізувати гегемонію [12, с. 96].

Аналіз міжнародних відносин й геополітичної динаміки між провідними державами, у сучасному світі, ілюструє складну взаємодію економічних інтересів, стратегічної конкуренції та безпекових викликів [13, с. 97]. В умовах глобалізованої економіки та постійних трансформацій у сфері міжнародних альянсів, великі держави формують багаторівневі стратегії, спрямовані на забезпечення гегемонії у відповідних регіонах, а також на зміцнення власної економічної й військової могутності. У цьому контексті важливими чинниками виступають як економічна дипломатія та вплив через інфраструктурні інвестиції, так і акцент на питання глобальної безпеки, ядерного стримування та екологічних ініціатив (Таблиця 1).

Інститути гегемоністського порядку забезпечують відносно мирне врегулювання конфліктів та надають гарантії невикористання військової сили, впроваджуючи відповідні стратегії (Таблиця 1),

Рис. 1. Список країн за ВВП на 2024 рік (Інфографіка LIGA.net) [11]

Таблиця 1

Порівняльний аналіз міжнародних відносин, конкуренції між великими державами та стратегій управління геополітичними інтересами.

Держава	Основні інтереси	Конкуренція з іншими державами	Стратегії управління інтересами	Приклади дій та ініціатив	Міжнародні економічні відносини	Глобальна безпека
США	Домінування у світовій економіці Безпека союзників (НАТО, Азія) Контроль міжнародних інституцій	Китай ЄС (економічна конкуренція) Регіональні сили (Іран, Північна Корея)	Політика «стримування» (containment) Створення економічних альянсів (наприклад, USMCA, Indo-Pacific Economic Framework) Військова присутність	Розширення НАТО Санкції проти країн-супротивників Залучення до міжнародних форумів, таких як ООН, G7, WTO Інвестиції у військово-технологічний розвиток	Лідерство у міжнародній фінансовій системі (МВФ, Світовий банк) Встановлення санкцій і торгових обмежень для конкурентів Просування вільної торгівлі та економічних альянсів	Участь у глобальних безпекових коаліціях (НАТО, AUKUS) Проведення військових навчань із союзниками Боротьба з тероризмом та ядерним розповсюдженням (Іран, КНДР)
Китай	Стратегічне розширення впливу (ініціатива «Один пояс, один шлях») Енергетична безпека Домінування у технологіях	США Індія (регіональне суперництво) Японія, Австралія (Азійсько-Тихоокеанський регіон)	Економічна дипломатія Використання м'якої сили (soft power) Інвестиції у критичні інфраструктурні проекти інших країн	Ініціатива «Один пояс, один шлях» Створення торгових та фінансових альянсів (RCEP) Технологічні інновації та інвестиції у кіберпростір	Розширення економічних зв'язків у Африці, Латинській Америці через інфраструктурні проекти Підтримка нових валютних систем та альтернативи долару	Розвиток власного військово-морського флоту Активна участь у миротворчих операціях ООН Підтримка режимів у стратегічних регіонах (Африка, Близький Схід)
ЄС	Економічна стабільність і єдність Глобальна екологічна політика Підтримка міжнародного права	США (торговельні суперечки) Китай (торговельна конкуренція) Туреччина (регіональне питання)	Інтеграція та координація політики у рамках ЄС Розвиток стратегічної автономії у безпеці та обороні Глобальна екологічна дипломатія	Впровадження «Зеленого курсу» (Green Deal) Санкції проти порушників міжнародного права Участь у миротворчих операціях і гуманітарних ініціативах	Активний учасник міжнародних економічних форумів (G20, WTO) Впровадження екологічних стандартів у міжнародній торгівлі Фокус на захист європейських ринків від іноземної конкуренції	Миротворча діяльність Внутрішня безпека через FRONTEX (міграція, контроль кордонів) Участь у міжнародних безпекових структурах
Індія	Регіональне лідерство у Південній Азії Енергетична безпека Баланс між Заходом і Сходом	Китай (приклад Південно-Східної Азії) Пакистан (конфлікт у Кашмірі) США (як потенційний партнер-конкурент)	Прагматична нейтральність у міжнародних конфліктах Інвестиції у військову та економічну модернізацію Підтримка стратегічного партнерства з іншими великими державами	Партнерство в рамках БРІКС Участь в Quad (Чотиристоронній діалог з безпеки) Ядерний баланс з Пакистаном	Активна участь в економічних об'єднаннях, таких як БРІКС, G20 Розвиток інфраструктури для підключення до глобальних ринків Зростаючий технологічний сектор та співпраця з великими економіками	Ядерна безпека та контроль озброєння з Пакистаном Миротворчі операції під егідою ООН Підтримка регіональних мирних ініціатив у Південній Азії

Продовження таблиці 1

Японія	Регіональна безпека (стримування загроз з боку Китаю та Північної Кореї); економічний розвиток; технологічне лідерство	Китай Північна Корея Південна Корея (економічна конкуренція)	Підтримка тисних альянсів із США Вклад у міжнародну систему безпеки (ООН, миротворчі місії) Інвестиції у технології та інновації	Підтримка американської присутності в регіоні Сприйняття політиці санкцій проти Північної Кореї Ініціативи у сфері кліматичної та технологічної політики	Розвиток експорту технологій та інновацій Участь у транстихокеанських економічних угодах (ТРР) Стратегічні інвестиції в інфраструктуру та регіональні проекти	Співпраця в системі ПРО з США Підтримка миру через дипломатію та економічні інвестиції Стимування загроз з боку Північної Кореї та Китаю
Німеччина	Економічне лідерство в ЄС Енергетична незалежність Міжнародне співробітництво та стабільність	США (торговельні розбіжності) Китай (торгівля та технології) Великобританія (після Brexit)	Підтримка європейської інтеграції Розвиток «зеленої» економіки Посилення партнерств у галузі безпеки через НАТО та ЄС	Активна роль у кліматичних ініціативах (Паризька угода) Розвиток енергетичної диверсифікації та відновлюваних джерел енергії Підтримка глобальної торгівлі та інвестицій	Провідна роль у ЄС (локомотив економіки Єврозони) Один з найбільших експортерів технологій та промислових товарів Інвестиції у «зелену» енергетику	Провідний партнер у НАТО Участь у міжнародних миротворчих операціях Підтримка ініціатив щодо контролю озброєнь та роззброєння у рамках

Джерело: власна розробка автора на основі [10]

знижуючи ймовірність застосування державами насильства та примусу. Саме тому держава-гегемон прагне до експансії підконтрольних їй інститутів, оскільки це сприяє не тільки зміцненню її геополітичних позицій, але й поширенню гегемоністських норм й цінностей, що дозволяє забезпечувати лояльність і передбачуваність поведінки другорядних держав [14, с. 159; 15, с. 57]. Тому, як пишуть Д. Калдара та М. Яков'єлло, за умов гегемонії: «сила не повинна використовуватися для забезпечення домінування найсильніших доти, доки слабкі приймають переважні владні відносини як легітимні», тобто доти, доки держава-гегемон «здатна представляти своє лідерство в термінах загальних інтересів, а не лише власних» [16, с. 1199]. Іншими словами, діяльність великих держав здійснюється за допомогою переконання, а не примусу, прагнучи представити силу нерівність як виправдану та необхідну умову розвитку й стабільності міжнародної системи, яка потребує централізованого управління для підтримання порядку. Тому нормативно-ціннісна експансія «гегемоністського блоку» набуває особливого значення з точки зору пом'якшення невдоволення асиметрією влади.

Висновки. Аналіз міжнародних відносин та конкуренції між великими державами демонструє, що глобальні процеси нині значно залежать від здатності цих країн впливати на економічну, політичну та безпекову ситуацію у світі. Важливою є роль гегемоністичних держав, які, забезпечуючи стабільність міжнародної системи, прагнуть утримувати контроль над ключовими ресурсами та ринками. Це дозволяє їм зміцнювати свої позиції та поширювати власні політичні й економічні моделі на світовій арені.

Сучасні стратегії великих держав спрямовані на збереження геополітичного домінування через економічні, технологічні та безпекові інструменти. Зокрема, суперництво між Сполученими Штатами та Китаєм є прикладом глобальної боротьби за лідерство, яка охоплює різні сфери – від економіки до впливу на міжнародні організації. Подальша ескалація конфліктів може мати непередбачувані наслідки для глобальної безпеки та створити нові виклики для світової спільноти.

Дослідження репрезентує комплексний порівняльний аналіз геополітичних та економічних стратегій великих держав, що дозволяє виявити сутнісні вектори їхньої міжнародної активності. Зіставлення стратегічних імперативів США, Китаю, ЄС та інших суб'єктів глобальної арени демонструє, що сучасні геополітичні акції дедалі більше еволюціонують у бік інтеграції економічних та безпекових інструментів. Ключовими елементами їхнього впливу стають глобальні інфраструктурні ініціативи, економічна дипломатія, технологічне лідерство та регіональна безпека,

що функціонують як інструменти політичної гегемонії. Крім того, розширення економічних альянсів та участь у міжнародних інститутах дозволяє великим державам консолідувати свої позиції в багатополлярному світі, створюючи умови для дифузії їхнього домінування та поступової трансформації глобальних норм у відповідності до їхніх стратегічних інтересів.

Зростання ролі нових технологій і недержавних акторів також змінює геополітичний ландшафт. Країни активно використовують м'яку силу та кіберінструменти для просування своїх інтересів. Водночас виникає загроза зростання соціальної нестабільності та зниження довіри до інституцій, що може спричинити зміни в балансі влади на глобальному рівні.

Оптимізація впливу великих держав на глобальну арену передбачає ретельну інтеграцію їхніх геополітичних інтересів через багатовекторні стратегії, що об'єднують економічну експансію, дипломатичний вплив та технологічну перевагу. В умовах зростаючої конкуренції між державами ключову роль відіграють інструменти економічної дипломатії та м'якої сили, які забезпечують не лише матеріальний контроль над стратегічними ресурсами, але й культурно-ідеологічну легітимацію домінування. Для досягнення цієї мети великі держави мають не лише розширювати свій вплив через економічні проекти глобального масштабу, як, наприклад, ініціатива «Один пояс, один шлях» Китаю, але й консолідувати свої зусилля в міжнародних організаціях, що дозволяє їм формувати глобальні правила гри на власну користь.

Окрім того, оптимізація впливу можлива завдяки використанню технологічних інновацій та глобальних інфраструктурних проектів, які стають новим полем конкуренції між державами. Держави-гегемони, такі як США та Китай, намагаються досягти стратегічної переваги через інвестування в розвиток технологій штучного інтелекту та кібербезпеки, що не тільки забезпечує їх лідерство у новітніх галузях, але й зміцнює їхню здатність формувати глобальні дискурси та норми. Таким чином, оптимізація впливу великих держав полягає у синтезі традиційних механізмів геополітичного домінування з новими, інноваційними підходами, що дозволяє їм не лише адаптуватися до динамічних змін глобального середовища, але й зберігати стабільну присутність на міжнародній арені.

Література

1. Зелений В., Сохацький О. Політичні Інтереси Великих Держав Та Їх Вплив На Конфлікти У Регіоні. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2023. № 6.2. С. 123–133.
2. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political

process in social networks. *Cuestiones Politicas*. 2023. № 41(76). P. 769–779.

3. Капітоненко М. Американська стратегічна культура й еволюція великої стратегії США у XXI столітті. *Actual Problems of International Relations*. 2022. № 1.153. С. 81–97.

4. Michael R. The Business World in 2025. Four scenarios to stress test your strategy. 2023. 25 p.

5. Aralvik T. Small Power Realities in a Great Power Realm: American Grand Strategy and Norwegian Adaptation since 2009. *Master's Thesis. Nord universitet*. 2022. P. 17–21.

6. Паршин Ю. І., Паршина М. Ю. Аналіз соціально-економічного розвитку країн в умовах геополітичної напруженості. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. № 25. С. 61–68.

7. Пересипкіна, І. В. Особливості геостратегії США в сучасних міжнародних відносинах. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2023. № 1.24. С. 39–50.

8. Веселовський А.І. Відносини США – Європейський Союз: тенденції та варіанти у середньостроковій перспективі. Аналітична доповідь. НІСД. 2020. 33 с.

9. Гавриленко Н. М. Щодо відносин між США та КНР у торгівельній сфері. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. С. 4–5.

10. Schramm L., Ulrich K. Leadership in European crisis politics: France, Germany, and the difficult quest for regional stabilization and integration. *Journal of European Public Policy*. 2023. P. 1–26.

11. Рейтинг 20 найбільших країн за ВВП у 2024 році. Аналітична доповідь LIGA.net. 2024 URL: <https://finance.liga.net/ua/infographic-of-the-day/infografica/reitynh-20-naibilshykh-krain-za-vvp-u-2024-rotsi>

12. Goldberg P. The unequal effects of globalization. MIT Press 2023. 109 p.

13. Lu Zhou, et al. The impact of geopolitical risks on financial development: evidence from emerging markets. *Journal of Competitiveness*. 2020. № 1. P. 93–107.

14. Лікарчук, Н. В., Лікарчук, Д. С. Інформаційно-психологічні війни: міжнародно-політичний аналіз. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2022. №9. С. 157–171.

15. Zhang Z., Bouri E., Klein T., Jalkh N. Geopolitical risk and the returns and volatility of global defense companies: A new race to arms? *Int. Rev. Financ. Analyse*. 2022. 327 p.

16. Caldara D, Iacoviello M. Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*. 2022. № 112.4. P. 1194–1225.

Анотація

Буряченко О. В., Сохацький О. Ю., Дубовик Н. А. Аналіз міжнародних відносин, конкуренції між великими державами та стратегій управління геополітичними інтересами. – Стаття.

У сучасному епохальному континуумі системної трансформації світового порядку, феноменологія міжнародних відносин і динаміка конкуренції між провідними геополітичними акторами стають особливо релевантними для наукових досліджень. Пропонована стаття акцентує увагу на необхідності поглибленого

аналізу стратегій, які формуються гегемонічними суб'єктами міжнародної арени в контексті управління геополітичними інтересами. Методологічний апарат дослідження вибудовано на інтеграції теоретичних парадигм щодо аналізу гегемонії та її когнітивних та матеріальних імплікацій на міжнародну взаємодію. Особлива увага приділяється диференційованому аналізу як матеріальних, так і нематеріальних детермінант, зокрема економічної резиліентності, архітекtonіки глобальної безпеки та культурно-ідеологічної гегемонії. У рамках порівняльної методології здійснено аналіз стратегічних наративів ключових держав – Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки, Європейського Союзу та інших вагомих суб'єктів, що функціонують у глобальному полі дискурсу конкуренції. Використання змішаних (якісних і кількісних) методів аналізу надало можливість заглиблено дослідити механізми та вектори міждержавної взаємодії в сучасних реаліях.

Фундаментальною метою дослідження є виявлення домінуючих тенденцій і стратегій, до яких вдаються великі держави для ретенції та просування своїх геополітичних амбіцій.

Результати аналізу свідчать про поступову деконструкцію традиційної парадигми конкуренції великих держав, таких як Сполучені Штати Америки та Китай, що дедалі більше набуває характеру техноцентричної та кіберсферичної боротьби. Китайська Народна Республіка продовжує нарощувати свій гегемоністський вплив завдяки ініціативі «Один пояс, один шлях», тоді як США залишаються основним стовпом архітектури глобальної безпеки. Європейський Союз, у свою чергу, концентрується на імплементації інноваційних екологічних парадигм і забезпеченні економічної стійкості. Розвиток вказаних стратегій наочно демонструє, що міждержавна конкуренція вийшла за межі класичних військово-економічних інструментів, поширюючись на нові сфери технологічного домінування.

У підсумковій частині автори акцентують увагу на необхідності стратегічного менеджменту геополітичними інтересами з метою стабілізації глобальної системи міжнародних відносин. Вони зазначають, що великі держави повинні не лише ефективно мобілізувати свої ресурсні бази задля підтримки міжнародного порядку, але й адаптувати свої стратегії до нових викликів, зокрема технологічних інновацій та глобальних трансгресивних загроз. Успіх на світовій арені дедалі більше корелює з можливістю держав синтезувати традиційні механізми впливу з новітніми формами м'якої сили та економічної дипломатії, що формує основу для нової геополітичної реальності.

Ключові слова: міжнародні відносини, великі держави, геополітичні інтереси, гегемонія, конкуренція, глобальна безпека, економічна дипломатія, міжнародні економічні відносини.

Summary

Buriachenko O. V., Sokhatskyi O. Yu., Dubovyk N. A. Analysis of international relations, competition between great powers and strategies for managing geopolitical interests. – Article.

In the modern epochal continuum of the systemic transformation of the world order, the phenomenology of

international relations and the dynamics of competition between leading geopolitical actors become particularly relevant for scientific research. The proposed article emphasizes the need for an in-depth analysis of strategies formed by hegemonic subjects of the international arena in the context of managing geopolitical interests. The conditions of postmodern globalization, which have caused deviant transformations of the international system, emphasize the growing importance of economic power and soft power as key factors that ensure the continuum of global stability.

The methodological apparatus of the study is built on the integration of theoretical paradigms for the analysis of hegemony and its cognitive and material implications for international interaction. Special attention is paid to the differentiated analysis of both material and non-material determinants, in particular economic resilience, architecture of global security and cultural and ideological hegemony. Within the framework of the comparative methodology, an analysis of the strategic narratives of key states – the United States of America, the People's Republic of China, the European Union and other important subjects operating in the global field of competition discourse – was carried out. The use of mixed (qualitative and quantitative) methods of analysis provided an opportunity to deeply investigate the mechanisms and vectors of interstate interaction in modern realities.

The fundamental goal of the study is to identify dominant trends and strategies used by major powers to retain and advance their geopolitical ambitions. The author's team is aimed at researching the correlation between technological breakthroughs and innovations

in the economic sphere and their impact on competitive processes in the global dimension.

The results of the analysis testify to the gradual deconstruction of the traditional paradigm of competition of great powers, such as the United States of America and China, which is increasingly becoming a technocentric and cyberspheric struggle. The People's Republic of China continues to increase its hegemonic influence through the Belt and Road Initiative, while the US remains the main pillar of the global security architecture. The European Union, in turn, concentrates on the implementation of innovative ecological paradigms and ensuring economic stability. The development of these strategies clearly demonstrates that interstate competition has gone beyond classic military-economic tools, spreading to new areas of technological dominance.

In the final part, the authors emphasize the need for strategic management of geopolitical interests in order to stabilize the global system of international relations. They note that great powers must not only effectively mobilize their resource bases to support international order, but also adapt their strategies to new challenges, including technological innovations and global transgressive threats. Success on the world stage is increasingly correlated with the ability of states to synthesize traditional mechanisms of influence with the latest forms of soft power and economic diplomacy, which forms the basis for a new geopolitical reality.

Key words: international relations, major powers, geopolitical interests, hegemony, competition, global security, economic diplomacy, international economic relations.

УДК 323.2:316.485.26

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.31>

С. О. Вовк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6818-4107>

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політології та міжнародних відносин

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА: ПОВЕДІНКОВІ МОДЕЛІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ¹

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних гібридних конфліктах інформація стала ключовою зброєю. Російсько-українська війна продемонструвала ефективність застосування різноманітних маніпуляцій інформацією та поширення дезінформації для впливу на психологічний стан населення, громадську думку та ментальне здоров'я окремих індивідів. У цьому контексті навички інформаційної гігієни, тобто здатність індивіда споживати, оцінювати та реагувати на інформацію без ризику потрапити під вплив наративів російської пропаганди та фейків / діпфевків набувають особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні наукові соціально-поведінкові дослідження інформаційної гігієни останніх років (Бадер А., Мазур Ю., Мельничук В., Горохова Л., Острога М., Юрченко А., Коровай А., Тихомиров О., Курило В., Караман О., Степаненко В., Халамедник В.) зосереджуються на таких аспектах, як: 1) висвітлення впливу російської інформаційної агресії на суспільну свідомість та її впливу на стійкість громадян до маніпуляцій; 2) алгоритми поширення інформації; 3) питання критичного мислення як чинника безпеки.

Науковий дискурс демонструє глибокий інтерес до питань інформаційної гігієни та формування критичного мислення, проте деякі аспекти залишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті є аналіз моделей поведінки громадян України під час війни в контексті інформаційної гігієни, зокрема розглядаються механізми адаптації до умов інформаційної агресії, стратегії протидії дезінформації, а також особливості споживання та поширення інформації в умовах кризових ситуацій.

Вклад основного матеріалу. У сучасному інформаційному суспільстві, де обсяги доступної інформації зростають експоненційно, інформаційна гігієна стає критично важливою складовою особистої та колективної безпеки. Інформаційна гігієна, враховуючи позицій визначення останньої як: 1) «...профілактики й збереження здоров'я людини, визначення інформаційних

життєвих пріоритетів, збереження власного часу як найбільш цінного ресурсу сьогодні...» [Хламдник]; 2) «...фільтрації потоку отримуваної інформації, що допомагає не засмічувати голову фейками, протистояти шахрайству та не робити непотрібних помилок у момент паніки» [4]; 2) «... своєрідний засіб самозахисту людини в процесі здійснення права на інформацію, або ж елемент системи захисту таких новітніх прав як право на безпечне інформаційне (цифрове, електронне) середовище, право на захист від дезінформації, маніпулювань, право на кібербезпеку, право на безпечні інформаційні (цифрові) технології...» [Тихомиров], – може бути представлена як комплекс навичок, знань і практик, які забезпечують ефективно та коректно сприйняття, аналіз і використання інформації. Інформаційна гігієна спрямована на захист індивіда від негативного впливу дезінформації, маніпуляцій та інформаційного перевантаження, що можуть призвести до формування хибних уявлень, панічних настроїв або неправильних рішень. Основними складовими формування інформаційної гігієни є критичне мислення, здатність перевіряти джерела, розпізнавання фейків та маніпуляцій, а також формування збалансованої інформаційної дієти.

«Критичне мислення в рамках інформаційно-психологічної безпеки особистості визначають як специфічний вид розумової діяльності, результатом якого є виявлення негативних інформаційних впливів за допомогою логіки, рефлексії, діалогу, інтерпретації, опори на знання класифікацій інформаційних впливів, що приводить у дію захисні установки особистості» [14]. Критичне мислення є фундаментальною навичкою, яка передбачає здатність об'єктивно аналізувати отриману інформацію, виявляти логічні помилки, упередження та суперечності, «...критичне мислення це здобуток кожного члена суспільства і соціальної групи, які осмислюють особливості існування суспільства та його трансформації» [5]. Воно дозволяє відокремлювати факти від думок, оцінювати аргументи та робити обґрунтовані висновки. Здатність пере-

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002.

віряти джерела включає оцінювання надійності та авторитетності джерел, перевірку інформації через офіційні канали, академічні публікації, статистичні дані та незалежні медіа. Розпізнавання фейків та маніпуляцій потребує уважного аналізу заголовків, перевірки дат та контексту, аналізу візуальних матеріалів на предмет редагування або монтажу. Важливу роль в цьому відіграє так звана інформаційна дієта – «... свідоме обмеження використання інтернету, читання газет, перегляду телевізора та зустрічей з друзями... .. Сенс інформаційної дієти простий: досить відгородити себе від потоку інформації...» [9]. Формування збалансованої інформаційної дієти означає свідомий вибір контенту, що включає різні точки зору та теми, обмеження часу, проведеного в соціальних мережах або перед екраном, та уникнення надмірного споживання негативних або стресових новин.

Інформаційна гігієна також включає самоосвіту та постійне оновлення знань про нові загрози та методи їх нейтралізації. У добу цифрових технологій кібербезпека та захист персональних даних стають невід'ємною частиною інформаційної гігієни. Використання антивірусного програмного забезпечення, складних паролів, двофакторної аутентифікації та обережність при розкритті особистої інформації в Інтернеті є практичними заходами для зменшення ризиків. «В умовах введеного в Україні воєнного стану захист персональних даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних, захист державних інформаційних ресурсів, IT-систем об'єктів критичної інфраструктури, державних реєстрів, які містять персональні дані є вкрай важливими» [12].

Важливим є також етичний аспект споживання та поширення інформації, що означає відповідальне ставлення до репоста або коментування матеріалів, усвідомлення можливих наслідків поширення неперевіреної або провокативної інформації. Підтримка культури інформаційної відповідальності в суспільстві сприяє зміцненню соціального капіталу та довіри між громадянами. «До основних цінностей інформаційної етики можна віднести: 1) гуманність – безпека, довіра, конфіденційність, чесність, щирість та інші; 2) ясність – доступність та недоступність інформації, систематичність і можливість її використання; 3) модальність – взаємозумовленість, здійсненність та логічність; 4) конструктивність – моральність інформації, її сучасність, нормативність» [1].

Для аналізу поведінкових моделей українців під час війни варто звернути увагу на опитування громадян різних вікових груп, а також аналіз статистичних даних щодо використання медіа

та соціальних мереж. На липень 2024 р. «...українці найбільше довіряють соціальним мережам (47,3%), інтернету без соціальних мереж (43%) і телебаченню (34,1%). Якщо у 2023 році рівень довіри до більшості джерел інформації потроху зростав, у 2024 році українці стали менше довіряти всім джерелам інформації. Натомість зростає кількість людей, які не довіряють жодному джерелу інформації (5,2% у 2022, 7,7% у 2023 і 15,2% у 2024 році). Найбільше (майже на половину) довіру громадян втратили телебачення (34,1% у 2024 році проти 61,1% у 2023 році) і радіо (24,2% проти 41%). Довіра до друкованих ЗМІ знизилася з 30,3% у 2023 році до 18% у 2024 році. Новинам із соцмереж стабільно довіряє найбільше респондентів (47,3%), але загалом довіра до них падає (з 60% у 2023 році до 47,3% у 2024 році). Інтернету без соціальних мереж довіряє 43% українців (лише на 4,3% менше, ніж соціальним мережам), що на 5,8% нижче, ніж у 2022 році – це найменший відсоток спаду серед усіх джерел.

На відміну від 2023 року, коли різниця у рівні довіри до джерел інформації між жінками й чоловіками була меншою, у 2024-му жінки вище оцінюють свою довіру до джерел інформації, ніж чоловіки. Найбільше жінки довіряють соціальним мережам (52,8%), а чоловіки – новинам з інтернету поза соцмережами (43,1%). Друге місце серед жінок посідає інтернет (43%), а серед чоловіків – соціальні мережі (40,6%). На третьому місці що у жінок, що у чоловіків перебуває телебачення (28,8% у чоловіків, 38,4% у жінок). В обох статей однаковий рівень довіри до інтернету без соціальних мереж (43% чоловіків і 43,1% жінок) та різниця в межах статистичної похибки в довірі до радіо (25% жінок, 23,2% чоловіків)» [6].

Останні дослідження демонструють, що українці продовжують активно використовувати різноманітні джерела інформації, однак рівень довіри до них значно змінюється. Якщо у 2023 р. більшість респондентів віддавали перевагу офіційним та авторитетним джерелам, таким як державні медіа, офіційні сайти органів влади та перевірені журналістські платформи, то у 2024 р. спостерігається спад довіри до всіх джерел інформації. Офіційні канали, як-от Telegram-канал Міністерства оборони України, зберігають популярність із стабільним зростанням аудиторії, однак загальна тенденція вказує на збільшення кількості громадян, які не довіряють жодному джерелу інформації.

Особливістю 2024 р. є суттєве зниження довіри до традиційних медіа. Довіра до телебачення впала майже на половину (з 61,1% у 2023 році до 34,1% у 2024 році), а до друкованих ЗМІ – з 30,3% до 18%. Водночас, новинам із соціальної мережі стабільно довіряє найбільше респондентів

(47,3%), проте ця довіра теж зменшилася з 2023 роком (60%). Інтернет без соціальних мереж зберігає досить високий рівень довіри (43%) і демонструє найменший спад серед усіх джерел.

Поведінкові моделі українців в умовах зростання інформаційного скептицизму включають активне використання крос-перевірки даних, аналізу контексту тощо. Наприклад, отримавши повідомлення про можливу небезпеку, громадяни її перевіряють засобами двох або більше офіційних джерел, таких як Державна служба з надзвичайних ситуацій чи місцеві адміністрації. Громадяни звертаються до офіційних сайтів державних установ для підтвердження або спростування отриманої інформації. Під час поширення чуток про масову евакуацію з певних регіонів люди перевіряли цю інформацію через сайти обласних адміністрацій та Міністерства інфраструктури. Платформи на кшталт VoxCheck та «Детектор Медіа» стали популярними інструментами для виявлення фейків. Кількість запитів на цих сайтах зросла на 70% у порівнянні з довоєнним періодом. Громадяни порівнюють новини з різних медіа, включаючи міжнародні видання, такі як BBC, The Guardian, Deutsche Welle, що дозволяє отримати більш об'єктивну картину подій та виявити можливі маніпуляції. При цьому береться до уваги контекст, у якому інформація була опублікована, виключно з часом, місцем та етичними мотивами. Аналіз такого контексту дозволяє громадянам уникати поширення наклепу чи необгрунтованих звинувачень, які можуть підірвати довіру до офіційних структур або витягнути паніку. Таким чином, перевірка інформації через офіційні джерела слугує механізму запобігання не лише дезінформації, але й виявленим проявам дифамації, які можуть негативно вплинути на суспільну стабільність.

Підвищена увага до якості джерел також проявляється у зростанні популярності незалежних фактчекінгових платформ. Наприклад, сайт StopFake, який спеціалізується на спростуванні дезінформації, зафіксував збільшення відвідуваності на 85% протягом першого півріччя війни.

Оскільки розповсюдження дезінформації та маніпулятивних матеріалів стало однією з головних загроз інформаційній безпеці України, і зусилля держави та громадянського суспільства, сприяли зростанню обізнаності українців щодо методів розпізнавання дезінформації. Громадські організації розробили та впроваджують різноманітні стратегії для захисту від інформаційної агресії, що свідчить про зростаючу зрілість інформаційної культури в суспільстві. Освітні програми та тренінги з медіаграмотності, організовані громадськими організаціями та навчальними закладами, також сприяють формуванню критичного ставлення до вибору джерел інформації.

«Інформаційні та освітні стратегії України відображають спектр заходів комплексного підходу до протидії дезінформації та пропаганді включає як державні ініціативи, так і співпрацю з громадським сектором та міжнародними партнерами, що сприяє зміцненню інформаційної стійкості країни в умовах постійних інформаційних загроз. Українські освітні ініціативи спрямовані на розвиток критичного мислення та аналізу медійної інформації, надаючи населенню інструменти для протистояння маніпуляціям та пропаганді в інформаційному просторі, включають розробку освітніх курсів з медіаграмотності, використання методу «кейс-стаді» та проведення форумів та дискусій» [2]. Прагнення до участі у таких програмах громадян України, свідчить про високий рівень зацікавленості населення у підвищенні своєї медіакомпетентності.

Основні поведінкові стратегії українських повинні включати обмеження часу перебування в соціальних мережах, ігнорування та не поширення підозрілих новин, блокування та скарги на пропагандистський контент, використання VPN та інших засобів захисту приватності, участь у тренінгах та вебінарах з інформаційної безпеки, підтримку психологічного благополуччя. Індивіди, які практикують обмеження контакту з інформаційним шумом та ретельно відбирають джерела інформації, демонструють кращі показники психічного здоров'я.

Дотримання правил інформаційної гігієни має значний позитивний вплив на емоційний стан громадян, знижуючи рівень тривожності та стресу, спричинених війною. Психологічні дослідження свідчать, що надмірне споживання негативною інформації може призводити до розвитку тривожних розладів, депресії та інших психічних проблем. Практичні заходи, які громадяни застосовують для підвищення рівня інформаційної гігієни, включають фільтрацію новинних джерел, встановлення часових лімітів, критичний аналіз інформації та психологічну саморегуляцію.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Громадяни України під час російсько-української війни все більше усвідомлюють важливість інформаційної гігієни та застосовують різні поведінкові моделі для захисту від інформаційного впливу. Вибір надійних джерел, критичне оцінювання контенту, перевірка фактів та обмеження контакту з інформаційним шумом стали все більш розповсюджуваними практиками серед громадян.

Подальші дослідження мають зосередитися на аналізі того, як національні традиції, мова, історичний досвід і культурні особливості впливають на сприйняття інформації, формування критичного мислення та адаптивних стратегій.

Література

1. Бондар Г., Гаркуша А. Інформаційна політика та етика в добу діджиталізації. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 4 (23). 2019. <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-4-27-33>.
2. Вовк С., Бадер А. Реакція на війну: порівняльний аналіз інформаційних та освітніх стратегій України й росії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. <https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.19>.
3. Курило В., Караман О., Степаненко В. Критичне мислення і протидія маніпулятивному впливу в контексті безпеки особистості в інформаційно-психологічному вимірі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 60. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.34>.
4. Мазур Ю., Крижановський В.Г. Правила інформаційної гігієни під час війни. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень*. (Груд 2022), 146-149.
5. Мельничук В. В., Горохова Л. В. Критичне мислення як складова інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. 29. с. 7–13. <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.29.1>.
6. Опора. Громадянська мережа. Медіаспоживання українців: третій рік повномасштабної війни. 10 липня 2024 р. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/doslidzhennya-mediaspozhyvannya-ukrayinciv-tretyy-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-25292>.
7. Острога М., Юрченко А., Коровай А. Інформаційна гігієна та інформаційний шум. *Академічні візії*. 2023. Вип. 22. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8252019>.
8. Педорич А. Інформаційна гігієна як складова здорового способу життя. *Вісник національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка»*. 2024. Т. 181. № 25.
9. Перепечай А. Інформаційна дієта: розвантаж свою свідомість. URL: <https://lady.tochka.net/ua/29544-informatsionnaya-dieta-razgruzi-svoe-soznanie/>.
10. Рудь О. В. Інформаційна гігієна та медіаосвіта: що нового в умовах воєнного часу. Навч.-метод. п-к / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І. Київ. 2023. 44 с.
11. Тихомиров О. О. Ідея інформаційної гігієни в контексті інформаційної безпеки і захисту інформаційних прав людини. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 59–65.
12. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Захист персональних даних в умовах воєнного стану. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Воєнний%20стан/Захист%20персональних%20даних/Захист%20персональних%20даних%20в%20умовах%20воєнного%20стану.pdf>.
13. Халамедник В. Інформаційна гігієна як фактор збереження психічного здоров'я. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_35_7.pdf.
14. Kurylo V., Karaman O., Bader S., Pochinkova M., Stepanenko V. Critical thinking as an information security factor in the modern world. *ocial & Legal Studios*. 2023. Vol. 6, No. 3. DOI: 10.32518/sals3.2023.67.
15. Stop. Fake. URL: <https://www.stopfake.org/uk/golovna/>.

Анотація

Вовк С. О. Інформаційна гігієна: поведінкові моделі громадян України під час війни. – Стаття.

У статті розкривається актуальне питання інформаційної гігієни в контексті поведінки моделей громадян України під час повномасштабної війни. Акцент зроблено на ролі інформаційної гігієни як ефективного механізму захисту індивідів і суспільства від негативних впливів дезінформації, маніпуляцій та інформаційного перевантаження. Особливу увагу приділено аналізу адаптивних стратегій, які застосовують громадяни для збереження психічної рівноваги та стійкості до інформаційної агресії.

Встановлено, що сучасні гібридні конфлікти, зокрема російсько-українська війна, сприяють розвитку навичок критичного мислення, перевірки джерел інформації, розпізнавання фейків та підтримки збалансованої інформаційної дієти. У статті представлено основні компоненти інформаційної гігієни, зокрема здатність індивіда споживати, оцінювати та реагувати на інформацію без ризику піддаватися російським нарративам пропаганди чи маніпуляцій. Також досліджено роль самоосвіти з використанням сучасних інструментів фактчекінгу та формування відповідного ставлення до поширення інформації в цифровому просторі.

Інноваційність дослідження полягає у вивченні новітніх стратегій поведінки українців, які включають перевірку інформації через кілька джерел, використання сучасних фактчекінгових технологій, обмеження інформаційного шуму та свідомості формування збалансованої інформаційної дієти. Зазначено, що ці практики сприяють підвищенню рівня медіакомпетентності громадян та зміцненню стійкості суспільства.

Науковий аналіз базується на емпіричних даних, включаючи статистику довіри українців до джерел інформації, таких як соціальні мережі, телебачення та друковані ЗМІ. Продемонстровано, що у 2024 р. довіри до всіх джерел інформації зменшилася, натомість збільшилася кількість громадян, які критично оцінюють новини та активно використовують незалежні платформи для перевірки фактів. Вино, що перевірка отриманих повідомлень через два або більше офіційних джерел стала розширеною практикою серед громадян.

У статті обґрунтовано важливість комплексного міждисциплінарного підходу до вивчення інформаційної гігієни, яка включає соціальні, психологічні, політологічні та технологічні аспекти. Наголошено про необхідність впровадження освітніх програм із діаграмотності та розвитку критичного мислення як частини національної стратегії забезпечення інформаційної безпеки. Зазначено, що підтримка етичного аспекту споживання та поширення інформації посилення зміцнення довіри та соціального капіталу у суспільстві.

У висновках підкреслено, що громадяни України під час російсько-української війни все більше усвідомлюють важливість інформаційної гігієни та застосовують різні поведінкові моделі для захисту від інформаційного впливу. Вибір надійних джерел, критичне оцінювання контенту, перевірка фактів та обмеження контакту з інформаційним шумом стали все більш

розповсюджуваними практиками серед громадян. Подальші дослідження мають зосередитися на аналізі того, як національні традиції, мова, історичний досвід і культурні особливості впливають на сприйняття інформації, формування критичного мислення та адаптивних стратегій.

Ключові слова: інформаційна гігієна, медіаграмотність, критичне мислення, дезінформація, інформаційна безпека, моделі поведінки, російсько-українська війна.

Summary

Vovk S. O. Information Hygiene: Behavioral Models of Ukrainian Citizens During the War. – Article.

The article addresses the pressing issue of information hygiene in the context of behavioral models of Ukrainian citizens during the full-scale war. Emphasis is placed on the role of information hygiene as an effective mechanism for protecting individuals and society from the negative impacts of disinformation, manipulation, and information overload. Special attention is given to the analysis of adaptive strategies employed by citizens to maintain psychological stability and resilience against informational aggression.

It has been established that modern hybrid conflicts, particularly the Russian-Ukrainian war, foster the development of critical thinking skills, source verification, fake detection, and adherence to a balanced information diet. The article highlights the core components of information hygiene, including the ability to consume, evaluate, and respond to information without succumbing to Russian propaganda narratives or manipulations. The study also explores the role of self-education, leveraging modern fact-checking tools, and cultivating responsible attitudes toward the dissemination of information in the digital space.

The novelty of the research lies in the examination of the latest behavioral strategies of Ukrainians, which include cross-checking information through multiple

sources, utilizing modern fact-checking technologies, reducing information noise, and consciously forming a balanced information diet. It is noted that these practices contribute to enhancing citizens' media competence and strengthening societal resilience.

The scientific analysis is based on empirical data, including statistics on Ukrainians' trust in information sources such as social media, television, and print media. It demonstrates that in 2024, trust in all information sources has declined, while the number of citizens critically evaluating news and actively using independent fact-checking platforms has increased. It has been found that verifying received messages through two or more official sources has become a widespread practice among citizens.

The article substantiates the importance of a comprehensive interdisciplinary approach to studying information hygiene, encompassing social, psychological, political, and technological aspects. It underscores the necessity of implementing educational programs on media literacy and fostering critical thinking as part of a national strategy for ensuring information security. The ethical dimension of information consumption and dissemination is emphasized as a means of strengthening trust and social capital within society.

In conclusion, it is highlighted that during the Russian-Ukrainian war, Ukrainian citizens are increasingly aware of the importance of information hygiene and are adopting various behavioral models to protect themselves from informational influence. The choice of reliable sources, critical evaluation of content, fact-checking, and limiting exposure to information noise have become increasingly common practices among citizens. Future research should focus on analyzing how national traditions, language, historical experience, and cultural characteristics affect information perception, critical thinking development, and adaptive strategies.

Key words: information hygiene, media literacy, critical thinking, disinformation, information security, behavioral models, russian-ukrainian war.

УДК 323.1:070.13

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.32>

М. Р. Лагутін

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-5353-1195>

аспірант кафедри політичних наук і права

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ: ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В епоху глобальних тектонічних політичних та соціально-економічних трансформацій, суттєвого масштабування регіональних конфліктів та війн однією із актуальних теоретичних та практичних проблем для сучасної політичної науки виступає визначення сутності «національного інтересу» та його впливу на національну безпеку. Концептуалізація й подальша реалізація національного інтересу у різних сферах напрямку стосується як внутрішньої політики так і зовнішньополітичного вибору.

Дослідження сутності національного інтересу у сучасних умовах, особливостей та етапів процесу його формування, впливу дискурсу медіа потребують інноваційного підходу. Погодимось із В. Кириченко, який наголошує на тому, що «... потрібні інновації як у визначенні об'єкта та предмета, так і у застосуванні методик, а це вже вимагає нових поглядів на природу соціальної реальності, її структуру та ін... Актуальним для сучасної політичної науки України є питання розвитку нових методологічних і теоретичних підходів до опису, пояснення і прогнозування політичних процесів. Це зумовлюється як зовнішніми (соціальна і політична ситуація в країні), так і внутрішніми (потреба в розширенні дослідницького поля, інституціоналізація науки, рефлексія над наявними принципами дослідження предмета політології) для політичної науки чинниками. Політика як багаторівневий феномен вимагає для свого дослідження створення і застосування адекватних підходів та процедур, що спрямовані на розуміння, пояснення та осмислення форми, змісту та процесів...» [3, с. 44].

Однією із новацій стає дослідження національного інтересу з точки зору дискурсивного підходу. Йдеться не лише про дискурс політичної науки (у якому, власне й відбувається концептуалізація «національного інтересу»), а й визначення ролі та місця дискурсу щодо національного інтересу України у медіа-дискурсі, дискурсі політичних партій, передвиборчому дискурсі тощо. Дослідження проблеми формування національного інтересу у дискурсивному просторі актуалізується під час війни,

адже національний інтерес є важливою складовою системи національної безпеки.

Важливим теоретичним завданням є визначення зв'язку у дискурсивному просторі між національним інтересом, суспільним благом, «всеохопним інтересом» (М. Олсон), груповими інтересами, приватними інтересами. Щодо співвідношення національного інтересу та суспільного блага, то слід відзначити інтерпретацію політики, як діяльності щодо визначення та досягнення суспільного блага. Зокрема, варто погодитись із тим, що «Однією із головних проблем для сучасної політичної теорії та практики є визначення суспільного блага та шляхів його досягнення. Політична діяльність індивідуальних (лідерів) та колективних (партій) акторів напрямку пов'язується із суспільним благом та оцінюється громадянами відповідно до міри його реалізації. Проблематизація інтерпретацій політики як обмеження приватних інтересів задля примноження суспільного блага напрямку пов'язана із практичними завданнями, які вирішують політики під час виборчих змагань, голосування у парламенті, презентуючи свою позицію у публічному просторі за посередництвом традиційних медіа, або звертаючись до громадян напрямку у соціальних мережах» [12, с. 254].

Слід окремо відзначити проблему медіатизації національного інтересу, тобто вплив на його формування масмедіа. В умовах становлення цифрового суспільства дискурс медіа щодо національного інтересу отримує «символьну владу» щодо створення самого феномену національного інтересу, впливає на реальну взаємодію політичних акторів щодо його визначення та реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Серед наукових візії щодо даної теми слід відзначити декілька напрямків досліджень: дискурсивний підхід (представники якого наголошують на дискурсивному конструюванні феномену національного інтересу за допомогою «символічної влади»), історичний підхід (історична обумовленість концептуалізації національного інтересу) та інституційний підхід (роль інститутів та інституційної взаємодії у процесі формування національ-

ного інтересу). Щодо дискурсивного підходу, то варто погодитись із тим, що «У руслі конструктивістського підходу розробляють особливе трактування дискурсу. Тут дискурс розуміють як форму, зміст і процес пізнання, розуміння і репрезентації світу. Формою є сам текст зі своїми параметрами, одиницями, структурою. Змістом є значення слів та смисл тексту, а процес – це власне дискурсивна взаємодія, в рамках якої відбувається, наприклад, політична соціалізація, чи дебати в парламенті, або виступ політика перед аудиторією... Дискурс виражає ставлення суб'єкта до світу, задає його позицію, виступає як феномен, що орієнтує і організує діяльність свого «власника». З одного боку, дискурс як «історію та оповідання про життя» вважають чинником бачення соціальної реальності, картиною світу, що створена людиною та обумовлює її поведінку» [3, с. 44].

Відзначимо, що провідна роль у процесі формування національного інтересу належить державі. Натомість, очевидно, що у сучасному світі дискурсивний підхід має враховувати й активну участь інших, не державних та навіть не політичних акторів.

Зокрема, М. Кулініч вважає, що це «...консолідований результат інтелектуального пошуку науковців, представників інститутів громадянського суспільства та політичного керівництва держави щодо відповіді на питання стосовно потреб подальшого розвитку кожного індивіда, суспільства та держави і, відповідно, захисту їх від зовнішніх та внутрішніх загроз» [6, с. 20].

Відповідно, не слід зводити національний інтерес до державного інтересу. Хоча реалізація національного інтересу у зовнішній політиці покладається на державу. На це звертає увагу П. Шляхтун. Він, зокрема, зазначає: «Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці як сукупності військових і дипломатичних, економічних і правових засобів намагається найбільш оптимально реалізувати свій національний інтерес» [11].

При цьому, інститути публічної влади у процесі формування та реалізації національного інтересу мають взаємодіяти із інститутами громадянського суспільства, масмедіа як у внутрішньополітичній так і у зовнішньополітичній діяльності. Наприклад, у зовнішньополітичній сфері йдеться про зростаючий потенціал публічної дипломатії. Відзначимо: «Офіційна комунікація, орієнтована на іноземну громадськість, зрештою, не є новим явищем у міжнародних відносинах. Культивування іміджу, пропаганда та заходи, які ми зараз назвали б публічною дипломатією, майже такі ж старі, як сама дипломатія. Навіть у стародавні часи князі та їхні представники, які піклувалися про престиж, ніколи повністю не ігнорували потенціал і підводні камені громадської думки в чужих країнах» [13, р. 3].

Водночас, слід безумовно погодитись із А. Аміровим, який зазначає: «...національний інтерес не можна підмінити вузькими ідеологічними інтерпретаціями, зводити його до інтересу окремої групи, правлячої еліти, «партії влади» тощо. Це означає, що національний інтерес (який у вимірі зовнішньої політики постає як державний інтерес) не може кардинально змінюватись після чергової ротації еліт за результатами виборчої кампанії» [1, с. с. 19].

У цілому, проблематика національного інтересу висвітлюється у працях таких українських дослідників, як О. Бодрук, О. Воронянський, С. Віднянський, Д. Гребенюк, В. Горбулін, Г. Ситник, О. Копанчук, Ф. Медвідь, С. Наумкіна, О. Рафальський, Ю. Рубан, Б. Фасій, В. Циганов, ін.

Національний інтерес у політичному дискурсі епохи модерну протиставляється як державному інтересу (єдиним суб'єктом формування якого виступає тоталітарна держава) так і приватним (егоїстичним) інтересам, які домінують у економічній сфері. Можна стверджувати, що небезпеку для дискурсу національного інтересу у демократичних країнах представляють прихильники як «тоталітарної» так і «мінімалістської» держави. Виразниками національного інтересу у політиці стають нації, класи, політичні партії. Саме тому слід погодитись із тим, що український середній клас потребує партійного та парламентського представництва [14].

Водночас, в епоху постмодерну до традиційного кола суб'єктів дискурсивного формування національного інтересу додаються представники медіа та креативного класу.

Констатуємо, що попри досить значну кількість ґрунтовних праць з даної теми, все ж таки недостатньо уваги приділяється дискурсу щодо національного інтересу та визначенню суб'єктів дискурсивного формування національного інтересу в умовах медіатизації політики.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення національного інтересу та особливостей його формування з точки зору дискурсивного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дискурсивний підхід до дослідження процесу формування національного інтересу передбачає аналіз політичної боротьби у символічному просторі. Сучасний етап розвитку дискурсивного підходу характеризується синтезом двох підходів: критичного дискурс-аналізу (інтерпретує дискурс як владний ресурс) та постмодерністського дискурс-аналізу. Соціальний конструктивізм є важливою частиною дискурс-аналізу. На цьому наголошують А. Рябчук та Т. Хурцидзе: «...всі теорії дискурсу ґрунтуються на принципах соціального конструктивізму: сконструйованість

знання; існування множинних варіантів знання; одночасно конструювання і відтворення соціально реальності в процесі соціально взаємодії; ідея про те, що суб'єкти конструюють значення всередині дискурсу, у свою чергу дискурс конструює соціальну реальність» [9, с. 3].

Сучасний дискурс щодо національного інтересу формується масмедіа, які активно використовують комунікативні технології (зв'язки із громадськістю, пропаганду, рекламістику тощо). Визначення сутності національного інтересу потребує не лише врахування ролі комунікативних технологій у процесі його дискурсивного формування, а й вимог щодо реалізації. Слід погодитись із О. Копанчук у тому, що «Власне, дефініція «національний інтерес» є загальноживаною категорією, але досить дискусійною з точки зору здійснення державного управління, юриспруденції, соціально-гуманітарного циклу наукових досліджень. Складність розкриття зазначеної категорії пов'язана, перш за все, із тим, що кожен науковець трактує це поняття, виходячи з власних світоглядних орієнтирів... У вузькому сенсі це сукупність прийомів та засобів, які спрямовані на розвиток та забезпечення найбільш важливих сутнісних характеристик держави: незалежність, територіальна цілісність та безпека, збереження економічної самостійності та стабільності, культурної, національної самобутності суспільства й розвиток оптимального життєвого рівня у соціумі» [4, с. 219].

У демократичних країнах однією із усталених форм дискурсивного конструювання національного інтересу виступають політичні дебати, які, проте, не виключають інших комунікативних форм. На жаль, в Україні фактично відсутня традиція політичних дебатів щодо національного інтересу протягом усіх років Незалежності. Це відноситься як до передвиборчих дебатів так і до парламентських. На необхідність впровадження традиції публічного обговорення сутності та шляхів реалізації національного інтересу звертає увагу дослідниця О. Копанчук. Вона, зокрема, наголошує: «Категорія «національні інтереси» є загальноживаною як на повсякденному рівні, так і у науковому просторі. Враховуючи її широке використання, здавалося б жодних концептуальних питань існувати, апіорі не може. Водночас, беручи до уваги значний синтез наукових праць як українських науковців у різних сферах суспільного та державного життя, так і зарубіжних, можна констатувати про відсутність єдиного та сталого підходу до її розуміння... Сучасне українське суспільство потребує формування традиції обговорення національних інтересів, а це можливо лише в процесі становлення самої нації, національної самосвідомості, появи внутрішньої сили, що народжує і відтворює національну державу» [5, с. 460].

Як зазначає Ф. Медвідь, визначаючи роль національних інтересів у цивілізаційному вимірі: «Національні інтереси виступають як реалізація природного права народу на гідне існування, як важлива детермінанта національного відродження України. Вона набуває особливої гостроти в моменти, коли виникають нагальні потреби задовольнити спрагли національні сподівання і потреби та максимально використати багаті національні ресурси. Національні інтереси завжди виступали і зараз виступають у ролі дійової, рушійної сили історії, так як вони полягають в реалізації права кожного народу на самостійне існування та включеність його у світову цивілізацію» [7, с. 782].

У науковій літературі наявні декілька підходів до структури національних інтересів. Наведемо їх. По-перше, О. Копанчук виокремлює наступні складові системи національних інтересів « за сферами впливу (економічні, політичні, ідеологічні, інформаційні, інноваційні, корпоративні тощо); за рівнем стійкості (безпосередні терміном до одного року; короткострокові на строк від одного до п'яти років; середньострокові від п'яти до двадцяти років; довгострокові понад двадцять років); за ступенем значущості (важливі мають загальнодержавне значення для суспільства і пов'язані із збереженням, примноженням та захистом національних цінностей; стратегічні спрямовані на розвиток та підтримку основоположних елементів існування держави та суспільства загалом); за територією впливу (глобальні, регіональні, локальні) [4, с. 220].

По-друге, цілком слушним уявляється наявний поділ національних інтересів на внутрішні та зовнішні.

По-третє, як зазначає Ф. Медвідь, «У залежності від ступеня впливу на економічну, політичну, військову, науково-технічну та інші сфери функціонування держави національні інтереси можна класифікувати за ступенем важливості як життєво важливі, другорядні, критичні, і за ступенем стійкості – стратегічні, оперативні і тактичні інтереси» [7, с. 785].

По-четверте, А. Редькіна наступним чином окреслює «...основні українські національні інтереси в умовах війни: 1. Політичні інтереси: 1) розбудова демократичного суспільства; 2) створення соціально-орієнтованої внутрішньої політики уряду; 3) врегулювання конфліктного поділу всередині країни з урахуванням мовного, міграційного, соціального чинників тощо. 2. Безпекові інтереси: 1) забезпечення національного суверенітету, безпеки та цілісності країни, що є головним стратегічним національним інтересом; 2) розвиток міжнародних взаємовідносин (ЕС, НАТО тощо); 3) екологічна безпека; 4) енергетична безпека; 5) ефективна служба органів внутрішніх

справ та безпеки. 3. Економічні інтереси: 1) розвиток економічної сфери суспільства з урахуванням військового стану; 2) вступ до ЄС; 3) енергетична незалежність; 4) відновлення, збереження та подальше реформування агропромислового комплексу; 5) реформування податкової системи з урахуванням інтересів представників малого та середнього бізнесу; 6) реформа управління державними підприємствами; 7) посилення механізмів соціального забезпечення, пенсій, соціальних виплат і допомоги та ін.» [8, с. 147].

Щодо зв'язку національного інтересу та національної безпеки, то слід погодитись із Д. Гребенюком у тому, що «Політика національної безпеки... має на меті реалізацію національних інтересів через сукупність дій, використовуючи всі доступні засоби» [2, с. 23]. Варто також відзначити, що «Важливою складовою національної безпеки є не лише захист держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, але й забезпечення збалансованого підходу до захисту прав людини, що потребує ретельного узгодження між національними інтересами і міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини... тільки при необхідному рівні національної безпеки, можуть бути забезпечені права людини» [10, с. 115].

Слід відзначити, що у дискурсі щодо національного інтересу під час виборів переважають політичні маніпуляції та технології, які штучно конструюють передвиборчий дискурс щодо національного інтересу задля електоральної перемоги. З одного боку, дискурсивний підхід дозволяє визначити не-урядові організації та масмедіа в якості суб'єктів дискурсивного конструювання національного інтересу. З іншого боку, відкриває можливості для фіксації політичних маніпуляцій задля штучного впливу з боку зацікавлених груп інтересів за допомогою масмедіа на дискурс щодо національного інтересу.

Висновки. Відтак, на основі застосування дискурсивного підходу у дослідженні процесу формування національного інтересу слід зробити наступні висновки. По-перше, визначено багатосуб'єктність дискурсу щодо національного інтересу. Якщо в епоху модерну монополія у формуванні та реалізації національного інтересу належала органам державної влади, то у сучасних умовах дискурсивний підхід дозволяє визначити державу, масмедіа та громадянське суспільство в якості основних суб'єктів. Також відчутним є зовнішній вплив глобальних потуг (як держав, так і наддержавних утворень і не-урядових організацій) та транснаціональних корпорацій на дискурс щодо національного інтересу. На основі дискурсивного підходу відзначено зростаючий вплив медіа на процес формування національного інтересу, медіатизацію цього процесу. Фактично, формування національного відбувається у дискур-

сивному просторі на який визначальним чином впливають медіа. По-друге, дискурсивний підхід пов'язується із соціальним конструктивізмом. Це дозволяє стверджувати, що медіа є не просто майданчиком (комунікативним середовищем) для формування національного інтересу. Медіа беруть активну участь у конструюванні національного інтересу за допомогою комунікативних технологій. По-третє, в умовах війни у політичних дебатах щодо національного інтересу обов'язково має бути враховано зв'язок національного інтересу та національної безпеки. Йдеться про поєднання захисту громадян від зовнішніх загроз (безпековий аспект) та забезпечення їх основних прав та свобод.

Література

1. Аміров А. О. Дискурс мас-медіа щодо зовнішньополітичного вибору України. *Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2019 р.) / за загальною редакцією Н. В. Петлюченко. Одеса: Фенікс, 2019. С. 19–21.
2. Гребенюк Д. О. Трансформація концепції національної безпеки. *Національні інтереси України*. 2024. № 4(4). С. 22–28. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/16159/16231>
3. Кириченко В. О. Дискурсивний підхід до дослідження політичної культури. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Том 121. С. 43–47. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3610>
4. Копанчук О. Є. Гносеологічні аспекти становлення національних інтересів у сфері міжнародних відносин. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2020. Т.31(70). № 2. С. 218–222. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/36>
5. Копанчук О. Є. Механізми формування та реалізації національних інтересів України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2018. Вип. 1(8). С. 459–465. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/10854/3/O.%20Kopanchuk.pdf>
6. Кулінич М. А. Україна в новому геополітичному просторі: проблеми регіональної та субрегіональної безпеки. Київ: НІСД, 1994. Вип. 29. 29 с.
7. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету. Серія історична.. Спецвипуск*. 2017. С. 781–789. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/781-789_Medvid-RM.pdf
8. Редькіна А. Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політичні дослідження*. 2023. № 1 (5). С. 144–162. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Anna-Redkina.pdf>
9. Рябчук А., Хурцидзе Т. Застосування дискурс-аналізу в сучасних соціальних дослідженнях. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2023.

Том 6. С. 3–15. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/27541>

10. Фасій Б. Національна безпека і права людини: баланс між свободою та захистом. *Національні інтереси України*. 2024. № 4(4). С. 112–118. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/16169/16241>

11. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки) [Електронний ресурс]: Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2005. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2021.html>

12. Яковлев Д. В., Яковлева Л. І. Політична креативність середнього класу у процесі реалізації ідеї суспільного блага. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 254–258. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/48_2024/41.pdf

13. Melissen J. The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice. *The New Public Diplomacy. Studies in Diplomacy and International Relations*. London: Palgrave Macmillan, 2005. P. 3–27. https://doi.org/10.1057/9780230554931_1

14. Yakovlev D., Yakovleva L., Koltsov, V. Middle Class In Ukraine: Government Or Opposition? *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. 9(3). P. 86–95. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2133>

Анотація

Лагутін М. Р. Формування національного інтересу: дискурсивний підхід. – Стаття.

У статті визначено сутність національного інтересу та особливості його формування з точки зору дискурсивного підходу. Відзначено, що дискурсивний підхід, поряд із історичним та інституційним є одним із основних у дослідженнях процесу формування національного інтересу. Його пізнавальний потенціал проявляється у інтерпретації національного інтересу, як феномену, що конструюється у дискурсивному просторі, під впливом «символічної влади». Натомість, історичний підхід наголошує на тягlostі формування національного інтересу, залежності його сучасних інтерпретацій від подій у минулому та історично обумовлених особливостей. Інституційний підхід досліджує роль інститутів та інституційної взаємодії у формуванні національного інтересу.

Обґрунтовано, що критичний дискурс-аналіз, який інтерпретує дискурс як інструмент влади та панування, спрямований не лише на аналіз політичної боротьби у символічному просторі, а й має зв'язок із соціальним конструктивізмом.

Визначено, що важливою складовою формування дискурсу національного інтересу у демократичних країнах є дебати між політичними акторами, які транслюються медіа. Констатовано, що в Україні відсутні дебати щодо національного інтересу та шляхів його досягнення як під час електорального процесу, так і у парламенті.

У сучасних умовах одним із головних акторів дискурсивного формування національного інтересу виступають масмедіа. Це дозволяє стверджувати медіатизацію процесу формування національного інтересу. Сучасний дискурс щодо національного інтересу формується масмедіа. Вони активно використовують

комунікативні технології (зв'язки із громадськістю, пропаганду, рекламістику тощо). Визначення сутності національного інтересу потребує не лише врахування ролі комунікативних технологій у процесі його дискурсивного формування, а й вимог щодо реалізації.

Відзначено зв'язок та співвідношення між національним інтересом, суспільним благом, груповими інтересами та приватними інтересами. Обґрунтовано важливість національного інтересу як складової національної безпеки.

Ключові слова: політика, інтерес, національний інтерес, суспільний інтерес, суспільне благо, формування національного інтересу, політичний дискурс, масмедіа, політичні інститути.

Summary

Лагутін М. Р. Formation of the national interest: a discursive approach. – Article.

The article defines the essence of the national interest and the peculiarities of its formation from the point of view of the discursive approach. It is noted that the discursive approach, along with the historical and institutional approaches, is one of the main ones in the study of the process of national interest formation. Its cognitive potential is manifested in the interpretation of the national interest as a phenomenon that is constructed in the discursive space under the influence of 'symbolic power'. The historical approach, on the other hand, emphasizes the continuity of the formation of the national interest, the dependence of its current interpretations on past events and historically determined features. The institutional approach examines the role of institutions and institutional interaction in the formation of the national interest.

It is substantiated that critical discourse analysis, which interprets discourse as an instrument of power and domination, is aimed not only at analyzing political struggle in the symbolic space, but also has a connection with social constructivism. It is determined that an important component of the formation of the discourse of national interest in democratic countries is the debate between political actors broadcast by the media. It is stated that in Ukraine there are no debates on the national interest and ways to achieve it both during the electoral process and in the Parliament.

In modern conditions, one of the main actors in the discursive formation of the national interest is the media. This allows us to assert the mediatization of the process of forming the national interest. The modern discourse on the national interest is shaped by the mass media. They actively use communication technologies (public relations, propaganda, advertising, etc.). Determining the essence of the national interest requires not only taking into account the role of communication technologies in the process of its discursive formation, but also the requirements for its implementation.

The author notes the connection and correlation between the national interest, the public good, group interests and private interests. The importance of the national interest as a component of national security is substantiated.

Key words: politics, interest, national interest, public interest, public good, formation of national interest, political discourse, mass media, political institutions.

УДК 327.56:327.82«20/21»

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.33>**М. М. Марусинець**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7366-9328>

кандидат філологічних наук, доцент,

старший науковий співробітник,

доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,

старший дослідник

Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцьки

Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

ТРАНСФОРМАЦІЯ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ США В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ В УМОВАХ БРЕКЗІТУ ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА США ДЖ. БАЙДЕНА

Постановка проблеми. Миротворча діяльність США в Північній Ірландії в умовах Брекзиту полягає в підтримці мирного процесу, що склався після підписання мирної угоди – Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. або Белфастської угоди [1]. США твердо стоять на захисті мирної угоди, яка поклала кінець протистоянню в Північній Ірландії. Ця угода є невід'ємною частиною політичної історії та самобутності США. Вона також слугує основою зовнішньої політики США. Навіть в умовах глобальних політичних трансформацій XXI ст. важливу частину в яких посідають події, пов'язані з виходом Великої Британії зі складу ЄС – Брекзитом, підтримка миру в Північній Ірландії в межах Угоди Страсної п'ятниці є рідкісним прикладом консенсусу між республіканською та демократичною партіями в політичному полі США, яке загалом вирізняється високою поляризацією. Підтримка мирного процесу в Північній Ірландії залишається однією з небагатьох позицій, яку президенти США можуть обстоювати на світовій арені, не викликаючи невдоволення з боку іншої партії та маючи двопартійний консенсус.

В умовах Брекзиту мир і стабільність у Північній Ірландії через чверть століття з моменту підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., що поклала кінець так званого тридцятирічного періоду «Смути» в історії Північної Ірландії, знов викликає сумніви й занепокоєння з приводу можливого відновлення міжконфесійного конфлікту у вигляді протистояння католицько-республіканської громади, що виступає за возз'єднання Ірландії, та протестантсько-юніоністської громади, що твердо стоїть на позиції збереження єдності Північної Ірландії з Великобританією. Активізація дипломатичних зусиль США, пов'язаних із підтриманням миру та стабільності в Північній Ірландії в умовах Брекзиту припадає на правління адміністрації 46-го президента США Дж. Байдена, який має ірландське походження і зробив значний внесок у недопущення міжконфесійного протистояння.

У 2023 р. США привітали досягнення нової угоди між Великою Британією та ЄС щодо Північної Ірландії – Вінздорську рамкову програму [2]. Вона доповнює та пом'якшує спірний Протокол щодо Північної Ірландії 2021 р. [3] і спрямована на врегулювання торговельної суперечки та напруженості, що виникли після Брекзиту 2020 р., а також на збереження відкритого кордону Великої Британії з Республікою Ірландія, яка є членом ЄС. Президент США Дж. Байден наголосив, що нова угода про правила торгівлі після Брекзиту є «істотним кроком» для забезпечення зміцнення миру та прогресу, запропонованих у підписаній Угоді Страсної п'ятниці 1998 р. – угоді про припинення конфлікту, що тривав десятиліттями, на острові Ірландія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфлікт у Північній Ірландії і його мирне врегулювання є показовим приміром можливостей дипломатичних зусиль як окремих держав, таких як США так і великому значенні дипломатії у світовій політиці. Питання, пов'язані з війною і миром, завжди викликали інтерес у багатьох учених протягом усієї історії людства. Проблема конфлікту в Північній Ірландії продовжує привертати увагу дослідників, і ця тема вже досить добре вивчена. Однак набагато менше публікацій присвячено ролі американської дипломатії в мирному врегулюванні конфлікту та підтримці миру в Північній Ірландії. Особливо у світлі змін у системі міжнародних відносин і світовому порядку наприкінці XX ст., центральною подією яких для мирного процесу в Північній Ірландії виявився Брекзит. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують наукові розвідки таких ірландських, британських, європейських та американських дослідників, як Сандерс А., Елліон С., Вейр Б., Сміт Т., Слот А., Астана А., Паркер А., Фостер П., Боффі Д., О'Рейлі С., Боргер Дж., Руй Д., Боффі Д., Менс Х., Керролл Л., Керролл Р., Керні В., Коббі Е., Коллінз Р., МакКаррі К., Фейт П., Сміт О., Ландов Ч., МакБрайд Дж., Шонін Г.

Серед новітніх досліджень привертає увагу наукова монографія 2024 р. британського вченого А. Сандерса «Перегляд ролі Сполучених Штатів Америки в Північній Ірландії». Автор справедливо зазначає, що нові проблеми, які виникли внаслідок виходу Сполученого Королівства з ЄС, призвели до появи цілої низки питань, пов'язаних із конституційним устроєм Північної Ірландії [4]. Науковий інтерес представляє колективна публікація американських дослідників С. Елліотт, Б. Вейр і Т. Сміта «Спеціальний посланник США в Північній Ірландії допоміг би зберегти мир». У роботі автори акцентують увагу на важливості спеціальних представників США в Північній Ірландії в умовах Брекситу [5]. Американська дослідниця А. Слоут у науковому доробку «Брексит може поставити під загрозу мир у Північній Ірландії, а Америка ігнорує це» критикує адміністрації президентів США, на каденцію яких припав Брексит [6].

Мета статті. Головна мета дослідження полягає у всебічному аналізі ролі дипломатичних зусиль США у підтримці миру та стабільності в Північній Ірландії в умовах Брекситу за адміністрації президента США Дж. Байдена.

Виклад основного матеріалу. Адміністрація 46-го президента США Дж. Байдена виявила особливий інтерес до проблем підтримання миру в Північній Ірландії. Дж. Байден розумів, що Брексит серйозно вплинув на ситуацію в Північній Ірландії. Дж. Байден, який має ірландське походження, завжди підтримував Угоду Страсної п'ятниці 1998 р. На початку червня 2021 р. президент США Дж. Байден прибув до Великої Британії в рамках своєї першої офіційної зарубіжної поїздки з двома чіткими посланнями. По-перше, Дж. Байден наголосив, що «Особливі відносини» між країнами залишаються міцними і стабільними. По-друге, Дж. Байден наголосив, що США будуть уважно стежити за тим, щоб Угоду Страсної п'ятниці було збережено та чітко виконували [7].

У цьому контексті 46-й президент США підтвердив свою прихильність мирній угоді як тодішньому прем'єр-міністру Республіки Ірландія Л. Варадкару (2017-2020; 2022-2024) в березні 2021 р. так і тодішньому прем'єр-міністру Великої Британії Б. Джонсону (2019-2022) під час їхньої двосторонньої зустрічі. Дж. Байден, зокрема, заявив, що «Сьогодні Велика Британія та США підтверджують свою відданість тісній співпраці з усіма сторонами Угоди, щоб зберегти її тендітний баланс та реалізувати її концепцію примирення, порозуміння, рівності, поваги до прав та рівноправності. Розкриття величезного потенціалу Північної Ірландії є важливою частиною збереження стабільності, створеної Угодою, і Велика Британія та США продовжать спільну роботу для

досягнення цієї спільної мети» [8]. Ці події створили умови для відновлення участі США у вирішенні складного питання щодо подальшого підтримання миру в Північній Ірландії.

Прихильність США захисту угоди Страсної п'ятниці 1998 р. є невід'ємною частиною їхньої політичної історії та ідентичності. Однак це також є фундаментом зовнішньополітичного курсу США. Питання підтримки мирного процесу в Північній Ірландії є рідкісним випадком, коли дві провідні політичні сили країни можуть дійти згоди з важливих питань, хоча в цілому політична арена США вкрай поляризована. Це одна з небагатьох позицій, яку Дж. Байден міг займати на світовій арені, не викликаючи незадоволення республіканців.

Емоційна прихильність Дж. Байдена до Ірландії була незмінною впродовж усього його дорослого життя і стала частиною його політичної ідентичності. Дж. Байден часто згадує історію сім'ї своєї матері та свої зв'язки з графством Мейо. Він цитує ірландських поетів і використовує приклад британського правління в Ірландії, щоб співпереживати меншинам, яких переслідують. Дж. Байден вважає свій внесок у встановлення миру в Республіці Ірландія важливою частиною своєї спадщини. У 1980-х рр. він входив до групи сенаторів, які почали наполягати на більш активній дипломатичній участі США у врегулюванні конфлікту. Будучи членом комітету Сенату з міжнародних відносин, він допоміг адміністрації Б. Клінтона виділити ресурси та політичний капітал для укладання Угоди Страсної п'ятниці у 1998 р. [9].

За трохи більше ніж чверть століття, що минули з моменту підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., у Північній Ірландії багато чого змінилося. На той час нинішній президент Дж. Байден був членом Комітету Сенату з міжнародних відносин і підштовхував адміністрації США, які змінювали одна одну, до мирного врегулювання північноірландського конфлікту [10]. Але, як свідчить його нещодавнє підтвердження прихильності Угоді Страсної п'ятниці, «мир – це процес, який триває». У той час як мирна угода 1998 р. створила умови для мирного процесу, політичний процес, на якому вона заснована, розвивався нерівномірно – навіть до виходу Сполученого Королівства з ЄС. Переговори про статус Північної Ірландії та транскордонні торговельні угоди після Брекситу ще більше ускладнили цей процес [11].

Участь США в переговорах 1998 р. виявилася вирішальним чинником у підписанні мирної угоди. І досі позиція США як нейтральної сторони у розв'язанні конфлікту в Північній Ірландії має велике значення. Крім того, напруженість у відносинах між двома ключовими союзниками

США – Великою Британією та Республікою Ірландією, яка зберігається, не відповідає стратегічним інтересам США в Європі. Відновлення прихильності США забезпеченню стабільності в Північній Ірландії вимагає переходу від риторики до політичних дій і активної дипломатії. Для цього також необхідне глибоке розуміння залучених сторін у мирний процес, а також усі тонкощі, пов'язані з Брекзитом.

У сучасному процесі мирного врегулювання в Північній Ірландії беруть участь багато тих же ключових сторін, що й у 1998 р. Юніоністська сторона, цього разу представлена Демократичною юніоністською партією (ДЮП), яка виступала проти Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., яка сьогодні є домінуючою, хоч і слабшою юніоністською силою; Республіканська сторона в особі націоналістичної партії, що виступає за возз'єднання Ірландії, – «Шинн Фейн», яка тривалий час вважалася політичним крилом Ірландської республіканської армії (ІРА), але зараз посідає лідерські позиції як у Північній Ірландії, так і в Республіці Ірландія; Міжгромадська фракція у партії «Альянс», що зараз перебуває на підйомі; Уряди Великої Британії та Республіки Ірландія, чия політика розрядження напруженості підготувала ґрунт для мирного процесу; США та ЄС, чия дипломатична активність і схема відкритих кордонів відповідно сприяли укладенню Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. [10].

Слід також враховувати й той факт, що ключові фігури, які стоять на чолі згаданих груп, зазнали змін, а їхні позиції стали більш жорсткими. Наприклад, нове керівництво ДЮП зайняло жорсткішу позицію з приводу Протоколу щодо Північної Ірландії після Брекзиту. Цей протокол зберігає регіон у рамках єдиного ринку ЄС та митного союзу для деяких товарів. Наразі ДЮП переживає внутрішні потрясіння [12]. У свою чергу Уряд Великої Британії відмовився від духу компромісу, який був характерний для переговорів у 1998 р. і тепер у переговорах із ЄС він дотримується безкомпромісної позиції.

На відміну від 1998 р., ЄС нині має сильнішу зацікавленість у мирному процесі. Це обумовлено насамперед тим, що ЄС прагне зберегти цілісність єдиного ринку та митного союзу, контролюючи те, що надходить до торговельної зони ЄС, частиною якої залишається Республіка Ірландія [13]. У відповідь на відмову Сполученого Королівства від початкових умов Протоколу щодо Північної Ірландії ЄС ініціював «заходи покарання», щоб зберегти цей контроль, хоча немає жодної впевненості в тому, що Лондон виконає несприятливе для нього рішення суду. Тим часом уряд Республіки Ірландія вів активну дипломатичну діяльність, щоб питання про кордон із Північною Ірландією залишалося в центрі уваги під час пере-

мовин – як у ЄС, так і в США, – але тепер він побоюється наслідків «заходів покарання».

Не дивлячись на те, що Сполучені Штати були ключовим гравцем у переговорах 1998 р., в останнє десятиліття вони відійшли від цього питання. Проте президент Дж. Байден зберігає глибокий зв'язок зі своїм ірландським корінням. Як Дж. Байден так й Конгрес неодноразово підтверджували свою підтримку виконання умов Угоди Страсної п'ятниці та Протоколу щодо Північної Ірландії [14]. Однак залишається незрозумілим, чи Сполучені Штати докладатимуть ефективних дипломатичних зусиль у разі погіршення ситуації в Північній Ірландії.

З підписання Угоди Страсної п'ятниці в 1998 р. у політичному процесі Північної Ірландії неодноразово спостерігалися періоди стагнації. Так, у період з 2017 р. по 2020 р. у Північній Ірландії була відсутня виконавча влада в Стормонті, у зв'язку з чим регіон тимчасово перейшов під пряме управління з Лондона. Незважаючи на те, що компетентні державні службовці забезпечували мінімальний рівень послуг, це означало, що під час більшої частини переговорів щодо Брекзиту в Белфасті не було уряду, який міг би допомогти сформувати майбутні відносини і статус Північної Ірландії [10].

Крім того, уряд Великої Британії не взяв до уваги вплив Брекзиту на Північну Ірландію та інші складові частини країни під час і після референдуму. Він не цікавився цим питанням доти, доки у 2017 р. йому не знадобилися голоси юніоністів, а останнім часом – доки він не зміг ігнорувати побоювання юніоністів з приводу нового торгового бар'єру в Ірландському морі [15].

Тривале затишшя в політичному процесі та особливий торговий статус Північної Ірландії поставили під загрозу мирний процес. Після Брекзиту констатується помітне збільшення спалахів заворушень, насамперед у таборі юніоністів. Це викликає побоювання, що насильство може повернутися в повсякденне життя Північної Ірландії [16]. Через напружені стосунки між партіями у виконавчому органі (насамперед між ДЮП і Шинн Фейн), а також між Лондоном і Брюсселем, наразі мало можливостей для обговорення миру і політичного прогресу в Північній Ірландії [17].

У контексті безпрецедентної двопартійної підтримки США мирного процесу в Північній Ірландії необхідно зазначити, що 16 березня 2021 р. американські сенатори представили резолюцію, в якій підтвердили підтримку США мирної угоди в Північній Ірландії – Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Резолюцію було презентовано перед Днем Святого Патрика на тлі зростаючого занепокоєння у Вашингтоні тим, що після Брекзиту розбіжності між Лондоном та ЄС ставлять під загрозу вико-

нання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Голова Комітету у закордонних справах сенату Б. Менендес, демократ, і сенатор С. Коллінз, республіканець, представили цю двопартійну пропозицію, що дістала одностайну підтримку. У цьому контексті С. Коллінз відзначив, що «всеосяжна система розподілу влади, встановлена Белфастською угодою, стала знаковим досягненням, яке заклало основу для миру і примирення в Північній Ірландії. Наша резолюція закликає всі сторони продовжувати роботу з реалізації Белфастської угоди, а також наступних угод, які сприятимуть миру і стабільності на острові Ірландія» [10].

У контексті двопартійної підтримки миру на острові Ірландія необхідно також зазначити, що за адміністрації Дж. Байдена був також створений Спеціальний комітет із захисту Угоди Страсної п'ятниці Конгресу США – це міжпартійний комітет, який 2022 р. виступив із критикою рішення британського уряду в односторонньому порядку скасувати деякі положення Протоколу щодо Північної Ірландії. У своїй заяві комітет наголосив на неспроможності юридичних обґрунтувань цієї дії та її політичній необґрунтованості. Конгресмени закликали президента США Дж. Байдена використати всі дипломатичні інструменти, щоб вплинути на наміри Великої Британії прийняти умови Протоколу.

На початку березня 2021 р. міністр закордонних справ Республіки Ірландія С. Ковні (2017–2022) поінформував групу американських законодавців про події, пов'язані з напруженістю довкола умов Брекзиту – угоди, яка набрала чинності 1 січня 2021 р. і закріплює вихід Великої Британії з ЄС. Суперечка про введення нових перевірок комерційних товарів, що переміщуються між Великою Британією та Північною Ірландією, викликала напруженість щодо Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., яка поклала кінець трьом десятиліттям кровопролиття відомого як період «Смути» в Північній Ірландії.

У зв'язку з набранням чинності договору про Брекзит на початку 2021 р. відбувся Віртуальний брифінг ірландських і європейських чиновників у якому прийняли участь представники двопартійної групи «Друзі Ірландії» на Капітолійському пагорбі. Цю групу було створено у 1981 р. для підтримки мирних ініціатив і примирення в Північній Ірландії і вона мала значний вплив на забезпечення підтримки мирного процесу з боку США. Групу було засновано ірландсько-американськими політиками, – сенатором Т. Кеннеді, сенатором Д. Мойніханом і спікером Палати представників Т. О'Нілом, для підтримки ініціатив зі встановлення миру і примирення в Північній Ірландії. Група виступає проти насильства і тероризму в Північній Ірландії та підтримує політику США, що сприяє справедливому, міцному і мир-

ному врегулюванню конфлікту. На брифінгу було зазначено, що мир перебуває під загрозою через проблеми, пов'язані зі здійсненням торговельних змін після Брекзиту.

Демократи і республіканці з групи «Друзі Ірландії» в Конгресі неодноразово заявляли, що у Великій Британії не буде шансів укласти угоду про вільну торгівлю зі США, якщо Брекзит і порушення угоди про Брекзит поставлять під загрозу мир на острові Ірландія. Б. Бойл, конгресмен-демократ із Пенсільванії та провідний член групи «Друзі Ірландії», в інтерв'ю відомому британському виданню «The Guardian» зазначив, що «в американській політиці нині дуже багатопартійна ситуація, і дуже мало питань, буквально кілька, які справді є двопартійними. Захист Белфастської угоди і збереження миру на острові Ірландія – одне з таких питань». Далі Б. Бойл також наголосив, що двопартійна підтримка миру на острові Ірландія є не лише серед виборних посадових осіб: «Якби ви опитали експертів із зовнішньої політики та національної безпеки, незалежно від того, в лівих чи правих аналітичних центрах вони працюють, ви би дійшли до такої самої одностайної думки. Чесно кажучи, у США це не викликає розбіжностей. Це вирішене питання. Те, що уряд Б. Джонсона робить під час переговорів щодо Брекзиту, насправді ізолює Велику Британію від усіх її традиційних союзників» [10].

Зокрема, було згадано рішення британського уряду відкласти запровадження нових митних перевірок на кілька місяців після узгодженої дати початку у квітні 2021 р. Це рішення призвело до порушення умов Протоколу щодо Північної Ірландії – частини угоди про Брекзит, яку Велика Британія уклала з ЄС. Протокол спрямований на забезпечення вільного пересування товарів і людей між Республікою Ірландія, яка залишається членом ЄС, і Північною Ірландією, що залишила ЄС разом із рештою Великої Британії в січні 2020 р. [3]. Під час кількох місяців напружених переговорів між ЄС і Великою Британією з приводу вироблення Протоколу щодо Північної Ірландії, неодноразово висловлювалася стурбованість тим, що британський уряд був готовий ігнорувати положення ірландського мирного договору. Цей договір, який ефективно і символічно усунув усі ознаки фізичного кордону між Республікою Ірландія та Північною Ірландією з підписанням Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., мав величезне значення для встановлення миру на острові Ірландія [18].

Брекзит став предметом бурхливих обговорень і викликає заклики до возз'єднання Ірландії. Націоналістична партія і рух, що діє як у Республіці Ірландія, так і в Північній Ірландії виступає за возз'єднання двох частин однієї Ірландії – «Шинн Фейн», розпочала рекламну кампанію в США, закликаючи до проведення референдуму про

возз'єднання. Однак розмови про возз'єднання Ірландії, що означало б втрату Північної Ірландії Великою Британією, викликають занепокоєння в багатьох, особливо в протестантського населення – юніоністів, які виступають за збереження союзу з Великою Британією та побоюються втратити свої привілеї, які ґрунтуються на невеликій політичній більшості в Північній Ірландії [18].

У січні 2021 р. рішення ЄС викликало неоднозначну реакцію в Північній Ірландії та Республіці Ірландія. У той час, коли країни ЄС зазнавали труднощів із забезпеченням достатньої кількості доз вакцини проти «COVID-19», ЄС розглядав можливість введення жорстких обмежень на переміщення вакцин через кордон між Північною Ірландією та Республікою Ірландія. Цю пропозицію було швидко відхилено, проте вона викликала стурбованість і негативні наслідки. Крім того, юніоністські воєнізовані угруповання, які раніше не поспішали погоджуватися з мирною угодою 1998 р., оголосили про тимчасове припинення підтримки мирної угоди через побоювання з приводу реалізації положень про Брекзїт [18].

У різних районах Північної Ірландії, що підтримують ідеї юніонізму, були розміщені плакати, що виражають незгоду з кордоном, який може з'явитися після виходу Великої Британії з Європейського союзу. Цей кордон пройде по Ірландському морю і розділить острів на дві частини: Ірландію і Північну Ірландію. Такий морський кордон може спростити митні процедури, але одночасно підкреслить відокремлення Північної Ірландії від решти території Великої Британії. На деяких із найпохмуріших плакатів можна побачити людину в масці та зі зброєю, яка вимовляє фразу: «Наші предки боролися за нашу свободу і права. Море не знає кордонів, і ми продовжуємо боротьбу» [18].

На відміну від попереднього президента Д. Трампа Дж. Байден шкодує про Брекзїт, але із запізненням призначив послів до Великої Британії та Республіки Ірландія. Дж. Байден тривалий час не висловлював зацікавленості в призначенні спеціального посланця США у Північній Ірландії. Однак 19 грудня 2022 р. державний секретар США Е. Блінкен оголосив про призначення Дж. Кеннеді III спеціальним посланником США в Північній Ірландії з економічних питань. У пресрелізі про призначення Дж. Кеннеді III було зазначено, що його нова роль полягає у сприянні економічному розвитку та інвестиційним можливостям у Північній Ірландії в інтересах усіх спільнот, а також у зміцненні зв'язків між США та Північною Ірландією. Однак у релізі також наголошували на «прихильності підтримці миру, процвітання і стабільності в Північній Ірландії та мирних дивідендів від Угоди Страсної п'ятниці» [19].

В умовах Брекзїту посилюються економічні проблеми та внутрішні політичні розбіжності в Північній Ірландії, яка опинилася між Великобританією та ЄС. Так, доходи населення в Північній Ірландії відстають від доходів решти Сполученого Королівства, а рівень зайнятості серед молоді віком від 16 до 24 років становить близько 59 відсотків. Колишній сенатор США Дж. Мітчелл, головний переговорник від США за угодою 1998 р., ще у 1990–ті рр. наголошував, що «економічні поневіряння є одним із чинників, що сприяють виникненню проблем у Північній Ірландії». Дж. Мітчелл бачив кореляцію між безробіттям і насильством, і цей взаємозв'язок зберігається і в даний час. Невдоволення населення готове спалахнути будь-якої миті [20].

В умовах глобальних політичних трансформацій зберігається потреба в посередництві США з метою налагодження та зміцнення міжгромадських відносин у Північній Ірландії. Сьогодні віктимізація як з боку каталіків-республіканців, так і протестантів-юніоністів перешкоджає справжньому примиренню та інтеграції суспільних просторів. Сполучені Штати повинні зосередитися на сприянні транскордонному суспільному діалогу між політичними та громадськими лідерами, а також місцевими активістами. Це допоможе задовольнити нагальні соціальні потреби шляхом поліпшення надання послуг. Політичне посередництво має спонукати партійних лідерів ставити інтереси народу Північної Ірландії понад усі інші міркування і приймати основні принципи відкритого діалогу, нехай навіть неформального. Це могло б включати в себе залучення невеликих груп політичних представників зі США та Північної Ірландії для приватних консультацій. США та їхні європейські партнери – Великобританія, Ірландія та лідери ЄС – «можуть скористатися цією можливістю, щоб підготуватися до важких розмов про возз'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія» [20].

Сьогодні відносно нещодавно усталений мир перебуває під загрозою через проблеми, спричинені Брекзїтом і чотирирічною кризою в уряді Північної Ірландії з 2017 р. по 2020 р. Через Брекзїт стає дедалі важче підтримувати дружні стосунки як між Північною Ірландією та іншою частиною Великої Британії, так і між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, що викликає занепокоєння у обоз громад – протестантів та католиків. Постійні проблеми в роботі уряду Північної Ірландії заважають розвитку та викликають сумніви щодо ефективності та законності його діяльності. Такі умови означають, що знову виникла ситуація, в якій США повинні зіграти життєво важливу роль у дотриманні умов Угоди Страсної п'ятниці, в досягненні якої вони відіграли ключову роль.

Питання про підтримку миру і стабільності в Північній Ірландії в контексті виконання умов Угоди Страсної п'ятниці отримує має підтримку обох партій США і, отже, є тим питанням, у якому можна домогтися реального прогресу. Роль спеціальних посланників США в Північній Ірландії особливо важлива для протидії закликам прихильників Брекзиту до більш вираженого відокремлення від Республіки Ірландія, яка входить у склад ЄС. У США існують міркування з приводу можливості призначити другого спеціального посланника, який займатиметься збереженням інститутів Угоди Страсної п'ятниці, оскільки це може мати вирішальне значення для збереження миру і створення більш стабільного суспільства з функціонуючою політичною системою [5].

Економічні інвестиції та торгівля також матимуть велике значення для зміцнення миру завдяки відновленню довіри між спільнотами та наданню альтернативних можливостей тим, хто найбільш схильний до участі у воєнізованих формуваннях. Участь США в цьому питанні є важливим символом мирного процесу, який може дати надію жителям Північної Ірландії. Порушення миру в Північній Ірландії та зростання напруженості досі знаходили вихід у невеликих заворушеннях серед молоді. Спільноти робітничого класу дедалі більше турбуються про те, що організоване воєнізоване насильство відновиться і поверне Північну Ірландію до громадянської війни. Тому, США мають продовжувати виконувати активну ролі дипломатичного посередника у встановленні та підтримці миру на острові Ірландія.

Необхідно зазначити, що розбіжності з приводу Протоколу щодо Північної Ірландії 2021 р. дипломатичними зусиллями адміністрацією Дж. Байдена все ж таки було подолано. У 2023 р. США вітали досягнення нової угоди між Великою Британією та ЄС щодо Північної Ірландії. Віндзорська рамкова програма – це юридична угода між Європейським союзом і Сполученим Королівством після Брекзиту, яка регулює дію Протоколу щодо Північної Ірландії. Угода спрямована на врегулювання торговельної суперечки і напруженості, що виникли після Брекзиту, а також на збереження відкритого кордону Великої Британії з членом ЄС – Республікою Ірландія. Вона сприяє скороченню перевірок щодо товарів, що переміщуються з Великої Британії до Північної Ірландії, і надає північноірландським законодавцям свободу дій відносно деяких торговельних правил, нав'язаних ЄС цьому регіону за умовами угоди про Брекзиту.

Висновки. З моменту підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Північна Ірландія досягла значних успіхів у царині примирення та розвитку. США зробили істотний внесок у досягнення миру та його підтримання в умовах глобальних політичних трансформацій, зокрема

Брекзиту. Процес підтримання миру і стабільності в Північній Ірландії, досягнутими в рамках мирної угоди, ґрунтується на трирівневому підході. Він спрямований на: встановлення демократичних інститутів у Північній Ірландії; забезпечення співробітництва та консультацій з боку урядових і неурядових структур США на всій території острова Ірландія; а також створення структур для взаємодії США з Республікою Ірландія, Північною Ірландією та Великою Британією.

Значні трансформації у зовнішній політиці США щодо підтримання мирного процесу в Північній Ірландії в умовах Брекзиту відбулися за 46-го президента США Дж. Байдана (2021–2025). Адміністрація Дж. Байдана ґрунтувалася на тому, що роль США в мирному процесі в Північній Ірландії полягає в забезпеченні виконання домовленостей у рамках Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Вихід Великої Британії з ЄС створив значні складнощі з управлінням ірландським кордоном і загрожує виконанню Угоди Страсної п'ятниці. У відповідь ірландська діаспора США почала організовувати лобювання, щоб захистити мирну угоду. Після обрання Дж. Байдена президентом США тиск з боку Білого дому допоміг прем'єр-міністру Великої Британії Б. Джонсону (2019–2025) укласти угоду щодо виходу Великої Британії зі складу ЄС, головним пріоритетом якої було збереження міцного миру на острові Ірландія. Крім того, США продовжують надавати економічну допомогу та інвестувати в економіку Північної Ірландії. В умовах Брекзиту вкрай важливо, щоб США продовжували свою діяльність через спеціальних посланців, прагнучи протистояти закликам прихильників виходу зі складу ЄС до більш явного відокремлення Північної Ірландії від Республіки Ірландія.

Література

1. The Belfast Agreement: An Agreement Reached at the Multi-Party Talks on Northern Ireland 1998. *Government of the UK*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/619500728fa8f5037d67b678/The_Belfast_Agreement_An_Agreement_Reached_at_the_Multi-Party_Talks_on_Northern_Ireland.pdf
2. The Windsor Framework: The agreement reached by the UK and EU regarding the Windsor Framework. *Government of the UK*. 17 May, 2024 URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-windsor-framework>
3. Protocol on Ireland/Northern Ireland. *Government of Ireland*. 11 October, 2023. URL: <https://www.gov.ie/en/publication/c3bf8-protocol-on-irelandnorthern-ireland/>
4. Sanders A. Revisiting the Role of the United States of America in Northern Ireland. / *The Routledge History of Irish America*. P. 355–367. London : Routledge, 2024. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003278153-33>
5. Ellion S., Weir B., Smyth T. A US special envoy to Northern Ireland would help preserve the peace. *The Hill*. 16 march, 2022. URL: <https://thehill.com/opinion/>

international/597953-a-us-special-envoy-to-northern-ireland-would-help-preserve-the-peace/

6. Sloat A. Brexit Could Jeopardize Peace in Northern Ireland—and America Is Ignoring It. *Time*. 29 June, 2018. URL: <https://time.com/5325315/peace-ireland-border-brexite/>

7. Miller Z., Superville, Kirka D. Biden recommits to Good Friday accord on St. Patrick's Day. *AP News*. 17 March, 2021. URL: <https://apnews.com/article/joe-biden-good-friday-accord-85b0a7afe8b1ce70e0d60355197bf650>

8. Joint Statement on the Visit to the United Kingdom of the Honorable Joseph R. Biden, Jr., President of the USA at the Invitation of the Rt. Hon. Boris Johnson, M.P., the Prime Minister of the UK. *The White House*. 10 June, 2021. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/10/joint-statement-on-the-visit-to-the-united-kingdom-of-the-honorable-joseph-r-biden-jr-president-of-the-united-states-of-america-at-the-invitation-of-the-rt-hon-boris-johnson-m-p-the-prime-min/>

9. O'Reilly S. Is Joe Biden really our very own Celtic tiger in the White House? *The Guardian*. 13 November, 2020. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/nov/13/joe-biden-celtic-tiger-white-house-us-irish-president>

10. Borger J. Why Joe Biden is so invested in defending Good Friday agreement. *The Guardian*. 10 June, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2021/jun/10/why-joe-biden-is-so-invested-in-defending-good-friday-agreement>

11. Ruy D. Remember Brexit? *CSIS*. 5 March, 2021. URL: <https://www.csis.org/blogs/brexit-bits-bobs-and-blogs/remember-brexit>

12. Edwin Poots to "use courts" to remove NI Protocol. *The Irish News*. 7 June, 2021 URL: <https://www.irishnews.com/news/northernirelandnews/2021/06/07/news/edwin-poots-to-use-courts-to-remove-ni-protocol-2346410/>

13. Boffey D. EU to make Northern Ireland concessions but says patience is 'wearing thin'. *The Guardian*. 7 June, 2021. <https://www.theguardian.com/politics/2021/jun/07/brexit-row-deepens-between-frost-and-eu-over-northern-ireland-protocol>

14. Menendez, Collins, Colleagues Introduce Resolution Reaffirming Bipartisan Support for the Good Friday Agreement. *Foreign Relations Committee of the US Senate*. 16 March, 2021. URL: <https://www.foreign.senate.gov/press/dem/release/menendez-collins-colleagues-introduce-resolution-reaffirming-bipartisan-support-for-the-good-friday-agreement>

15. Mance H. Conservatives strike deal for government support with DUP. *Financial Times*. June 26, 2017. URL: <https://www.ft.com/content/96830e81-27fe-351a-a0acd306d0ae8c90>

16. Carroll L., Carroll R. Northern Ireland assembly meets after sixth night of unrest. *The Guardian*. 8 April, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/apr/07/bus-set-on-fire-in-belfast-on-sixth-night-of-unrest-in-northern-ireland>

17. Kearney V. Sinn Féin accuses DUP of 'bad faith' over language act. *RTE*. 13 Jun 2021. URL: Northern Editor <https://www.rte.ie/news/regional/2021/0613/1227867-sinn-fein-stormont-dup/>

18. Cobbe E. U.S. to stress support for Good Friday Agreement as Brexit strains Northern Ireland's peace. *CBS News*. 16 March, 2021. URL: <https://www.cbsnews.com/news/northern-ireland-good-friday-agreement-brexit-uk-us-biden/>

19. Collins R. The Day on Which Peace Is Taken for Granted in Northern Ireland, I Will Be Fulfilled: George Mitchell, the Clinton Administration, and the Role of the US Special Envoy. *New Hibernia Review*. 2023. Vol. 27. P. 108-123. doi: <https://doi.org/10.1353/nhr.2023.a914434>

20. Faith P. A Renewed U.S. Commitment to Peace in Northern Ireland. *CSIS*. 14 JUNE, 2021. URL: <https://www.csis.org/analysis/renewed-us-commitment-peace-northern-ireland>

Анотація

Марусинець М. М. Трансформація миротворчої діяльності США в Північній Ірландії в умовах Брекзиту за адміністрації Дж. Байдена. – Стаття.

У статті проаналізовано роль США у підтримці миру та забезпечення стабільності в Північній Ірландії в умовах Брекзиту. Встановлено зміни у миротворчій діяльності США в Північній Ірландії в контексті Брекзиту за президентства Дж. Байдена. Аргументовано, що з моменту підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., Північна Ірландія досягла значних успіхів у царині примирення та соціально-економічного розвитку. США зробили істотний внесок у досягнення миру та його підтримання в умовах глобальних політичних трансформацій, зокрема Брекзиту. Процес підтримання миру і стабільності в Північній Ірландії, що було досягнуто в рамках мирної угоди, ґрунтується на трирівневому підході. Він спрямований на: встановлення демократичних інститутів у Північній Ірландії; забезпечення співробітництва та консультацій з боку урядових і неурядових структур США на всій території острова Ірландія; а також створення структур для взаємодії США з Республікою Ірландія, Північною Ірландією та Великобританією.

Доведено, що значні трансформації у зовнішній політиці США щодо підтримання мирного процесу в Північній Ірландії в умовах Брекзиту відбулися за 46-го президента США Дж. Байдана. Адміністрація Дж. Байдана ґрунтувалася на тому, що роль США в мирному процесі в Північній Ірландії полягає в забезпеченні виконання домовленостей у рамках Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Вихід Великої Британії з ЄС створив значні складнощі з управлінням ірландським кордоном і загрожує виконанню Угоди Страсної п'ятниці. У відповідь ірландська діаспора в США почала організовувати лобіювання, щоб захистити Угоди Страсної п'ятниці. Після обрання Дж. Байдена президентом США тиск з боку Білого дому допоміг прем'єр-міністру Великої Британії Б. Джонсону (2019–2022) укласти угоду щодо виходу Великої Британії зі складу ЄС, головним пріоритетом якої було збереження міцного миру на острові Ірландія. Крім того, США продовжують надавати економічну допомогу та інвестувати в економіку Північної Ірландії. В умовах Брекзиту вкрай важливо, щоб США продовжували свою діяльність через спеціальних посланців, прагнучи протистояти закликам прихильників

виходу зі складу ЄС до більш явного відокремлення від Республіки Ірландія.

Обґрунтовано, що в умовах Брекзиту виникла проблема виконання умов Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. У цьому контексті важливим є той факт, що у 2021 р. сенатори США запровадили резолюцію, в якій повторно висловили підтримку мирної угоди щодо Північної Ірландії. Позиція адміністрації президента США Дж. Байдена ґрунтується на тому, що будь-яка торговельна угода між США та Великою Британією має ґрунтуватися на повазі до Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. і запобіганні поверненню «жорсткого» кордону між Північною Ірландією та Республікою Ірландія.

Ключові слова: США, конфлікт у Північній Ірландії, дипломатія, Угода Страсної п'ятниці 1998 р, мирний процес, мирне врегулювання, Брекзит, Республіка Ірландія, Велика Британія.

Summary

Marusynets M. M. Transformation of US peacekeeping in Northern Ireland in the context of Brexit under the J. Biden administration. – Article.

The article analyses the role of the United States in maintaining peace and ensuring stability in Northern Ireland in the context of Brexit. Changes in US peacekeeping activities in Northern Ireland in the context of Brexit under the presidencies of J. Biden are identified. It is argued that since the signing of the Good Friday Agreement in 1998, Northern Ireland has made significant progress in reconciliation and socio-economic development. The United States has made a significant contribution to peace and its maintenance in the context of global political transformations, including Brexit. The process of maintaining peace and stability in Northern Ireland, which was achieved as part of the peace agreement, is based on a three-tiered approach. It is aimed at: establishing democratic institutions in Northern Ireland; ensuring cooperation and consultation by US governmental and non-governmental structures

throughout the island of Ireland; and creating structures for US interaction with the Republic of Ireland, Northern Ireland and the UK.

It is proved that significant transformations in US foreign policy in support of the peace process in Northern Ireland in the context of Brexit took place under the 46th US President J. Biden. Biden's administration was based on the premise that the US role in the peace process in Northern Ireland is to ensure the implementation of the 1998 Good Friday Agreement. The UK's exit from the EU has created significant difficulties with the management of the Irish border and threatens the implementation of the Good Friday Agreement. In response, the Irish diaspora in the United States began to organise lobbying to protect the Good Friday Agreement. After the election of J. Biden as US President, pressure from the White House helped British Prime Minister B. Johnson (2019-2022) to conclude a deal on the UK's withdrawal from the EU, the main priority of which was to maintain a lasting peace on the island of Ireland. In addition, the United States continues to provide economic assistance and invest in Northern Ireland's economy. In the context of Brexit, it is crucial that the United States continues to engage through special envoys to counter the calls of the pro-Brexit side for a more explicit separation from the Republic of Ireland.

It is substantiated that in the context of Brexit, the problem of fulfilling the terms of the 1998 Good Friday Agreement has arisen. In this context, it is important that in 2021, US senators introduced a resolution reiterating their support for a peace agreement on Northern Ireland. The position of the administration of US President J. Biden is based on the fact that any trade agreement between the US and the UK should be based on respect for the 1998 Good Friday Agreement and prevent the return of a 'hard' border between Northern Ireland and the Republic of Ireland.

Key words: United States, conflict in Northern Ireland, diplomacy, 1998 Good Friday Agreement, peace process, peaceful settlement, Brexit, Republic of Ireland, United Kingdom.

УДК 32.019.52:316.334.2:659.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.34>

А. П. Приймич

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7566-1608>

аспірант кафедри політології та філософії

імені Сергія Коновала

Західноукраїнського національного університету

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ЧОРНОГО ПІАРУ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. Коли йдеться про політичний процес, дослідники, як правило, говорять про складний механізм, який визначає формування, реалізацію та зміну влади в суспільстві. Цей механізм охоплює різні етапи, включаючи створення політичних партій та груп, виборчі кампанії, ухвалення рішень, реалізацію політичних програм, а також контроль і зворотний зв'язок з громадськістю. Політичний процес є відображенням боротьби за владу, різних ідеологічних протистоянь, інтересів численних соціальних груп і взаємин між інститутами. Значною частиною політичного процесу є роль медіа, зокрема, як медійний контент сприймається громадськістю і які наслідки це має для їх політичних переконань.

Метою дослідження є методологічний аналіз чорного піару як політичного процесу, розгляд його інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень. Досліджуючи проблему методології аналізу чорного піару як політичного процесу, відомий американський політолог та медіа-дослідник, який зосереджується на вивченні взаємозв'язків між медіа та політикою Роберт Ентман у своїй книзі «Медіа та політика: роль медіа в політичному процесі» (2018) описав вплив технологічних змін на медіа та їхню роль у політичному процесі, зокрема розвиток інтернету, соціальних мереж та інших цифрових платформ, наголошуючи на концепції медійного фреймінгу, що означає спосіб, яким медіа представляють інформацію про політику, впливаючи таким чином на сприйняття аудиторії. Науковець розглядає концепцію «агенда-сеттінгу», тобто процесу, за якого медіа впливають на те, що громадськість вважає важливим у політичному дискурсі [14]. Опису взаємодії медіа та політики, впливу соціальних мереж і цифрових платформ на політичні процеси, ролі комунікацій у зменшенні впливу криз на політичні організації присвячені роботи таких зарубіжних дослідників, як А. Розенфорд, Д. Стенлі, Л. Хатчеон, Тімоті Р. Кумбс, Баррі Меєр та інших, в яких ґрунтовно розкриваються окремі аспекти цих явищ. Серед вітчизняних вчених з цієї теми варто виділити праці Т. Лаврук, А. Гурківської, О. Колтик та

інших. Варто також зазначити, що дослідження аналізу чорного піару як політичного процесу недостатньо є вивченою, є проблема методології аналізу чорного піару.

Виклад основного матеріалу. Політичний процес у кожній країні має свої унікальні характеристики, які зумовлені історичними, культурними, економічними та іншими чинниками. Він також постійно еволюціонує під впливом новітніх технологій, соціальних тенденцій та глобальних подій [15]. Політичний процес тісно пов'язаний з концепцією чорного піару. Це означає, що в рамках політичного процесу можуть використовуватися елементи чорного піару, що виявляється у застосуванні негативних і маніпулятивних технік для впливу на громадську думку. Приклади цього можуть включати поширення недостовірної інформації про політичних супротивників, спроби знищення їхньої репутації або застосування інших стратегій, що призводять до зменшення підтримки їхньої політики чи кандидатури [9]. Хоча ці методи можуть використовуватися в боротьбі за владу або вплив на політичній арені, вони також можуть підірвати довіру до демократичних процесів та негативно вплинути на політичний плюралізм. Професор Джейсон Стенлі з Єльського університету, котрий спеціалізується на впливі соціальних мереж та цифрових платформ на політичні процеси, у своїх роботах «How Propaganda Works» (2018) та «How Fascism Works: The Politics of Us and Them» (2019) аналізує маніпулятивні техніки в політиці та їх значення у виборчих кампаніях. У своїх дослідженнях він розкриває, як цифрові технології, зокрема платформи соціальних мереж, змінюють механізми комунікації між політичними партіями, кандидатами та виборцями, а також як ці технології сприяють мобілізації виборців і впливають на їх політичні уявлення. Стенлі досліджує різні аспекти, такі як масштаб і цілеспрямованість інформаційних кампаній, вплив алгоритмів соціальних мереж на формування громадської думки, використання мікротаргетингу для залучення виборців, а також інші технології та стратегії, спрямовані на вплив на політичні уподобання та поведінку виборців. Він також розглядає використання чорного піару у виборчих кампаніях як

одну з форм політичних процесів. Аналіз чорного піару як політичного процесу потребує ретельного та об'єктивного підходу, а також глибокого усвідомлення політичного контексту і вміння працювати з різноманітними джерелами інформації. Важливо розглядати чорний піар не лише як набір функціональних компонентів, а в контексті його цілісної сутності. З цього погляду чорний піар включає в себе: суб'єкти, носії, об'єкти та засоби обслуговування. Усі ці елементи формують інфраструктуру чорного піару [5]. Перш ніж перейти до детального аналізу кожного з цих елементів, варто зазначити, що чорний піар, часто відомий як негативна реклама або матеріали, що шкодять репутації, може поширюватися різними суб'єктами з власними мотивами та цілями. Як підкреслює канадський професор Лінда Хатчеон, засоби масової інформації та форми високого мистецтва, завдяки своєму впливу, ставлять під сумнів об'єктивність та політичну нейтральність наших візуальних образів і словесних наративів. Це свідчить про те, що ці засоби не тільки передають інформацію, але й активно формують наше сприйняття реальності і наш досвід. Спробуємо класифікувати суб'єкти таким чином:

1. Конкуренти – особи, які можуть застосувати чорний піар для підризу репутації своїх суперників та привернення уваги аудиторії до власних політичних сил.

2. Політичні супротивники або опоненти – політичні партії, які можуть використовувати чорний піар для компрометації конкурентів або зміни громадської думки на свою користь.

3. Громадські організації або активісти – цей сегмент може використовувати чорний піар для викриття негативних аспектів діяльності політичних лідерів, держави чи інших політичних організацій.

4. Окремі особи-індивіди, які з особистих причин, наприклад, через бажання помститися, можуть впроваджувати чорний піар.

5. Блогери та медіа – сюди входять журналісти, блогери та інші медіа-фігури, здатні створювати негативні матеріали або поширювати чорний піар з метою збільшення свого впливу на громадську думку.

6. Інтернет-тролі – цю групу також варто виділити окремо. До неї входять особи або групи, які спеціально поширюють шкоду або маніпулятивну інформацію в Інтернеті, часто за винагороду, задля впливу на громадську думку.

7. Державні актори – ці суб'єкти є дуже цікавими у контексті чорного піару і включають країни, які можуть використовувати дезінформаційні кампанії в якості інструменту гібридної війни для дискредитації політичних опонентів або маніпуляції внутрішньою та зовнішньою політикою інших держав.

Всі ці суб'єкти, як видно, мають власні мотиви для використання чорного піару, і важливо критично аналізувати інформацію, яку вони поширюють, оскільки їхні дії можуть мати суттєві наслідки для всіх залучених сторін, включаючи тих, хто ініціює ці процеси. Адже явища і процеси не з'являються випадково чи спонтанно, а завжди спочатку розробляються кимось, а потім реалізуються через впровадження [8]. Чорний піар – це практика застосування негативних або недостовірних методів з метою дискредитації людей, компаній, ідей або продуктів. Як показує вищевикладене, суб'єкти чорного піару можуть бути різними і включати конкурентів, політичні групи, індивідуумів або навіть недобросовісних осіб, які прагнуть завдати шкоди іншим. Однак варто зазначити, що виявлення цих суб'єктів може бути непростим, оскільки вони часто намагаються приховати свої дії. На сьогоднішній день суб'єкти чорного піару у виборчих кампаніях діють досить вправно, через те, що «геополітика надає перевагу образам, оскільки – вони пропонують значний ресурс «розширеного тлумачення» національних потреб і трансісторичного покликання, реалізацію цієї мети в конкретно-історичному просторі. Більше того, геополітика оперує не стільки концептами, поняттями і знаками, скільки образами, їх інтуїтивно навіювальним, а не раціональним сприйняттям, трансляцією, репрезентацією і пропагуванням» [3, с. 109]. До носіїв чорного піару можуть належати різні засоби масової інформації або публічні особи, які активно застосовують негативну рекламу для знищення репутації кого-небудь чи чого-небудь. Це може охоплювати фейкові новини, вірусні чутки або спотворену інформацію, що має на меті завдати шкоди. Серед засобів масової комунікації, які виконують роль носіїв чорного піару, можна виокремити таблоїди, соціальні мережі, відеохостинги, а також різноманітні веб-сайти та медіа-платформи, що широко використовуються для популяризації негативної або дискредитуючої інформації про осіб, політичні партії чи ідеї, оскільки «світ нині перебуває в стані спрощення, коли індивідам здається, що їх мозок може пояснити будь-яке явище, і це пояснення може бути простим, поверховим, каузальним; коли відбувається перманентна реіфікація (тобто створення спрощених образів абстрактної дійсності)... Інструментами описаної моделі стають телебачення, Інтернет, засоби масової інформації та інші джерела поширення політичної пропаганди, яка є дієвою маніпуляцією, впливом на людську свідомість, але вже маючи ширше коло можливостей, ніж сторіччя тому» [1, с.151]. Такі носії можуть впливати на громадську думку та ставлення до певних суб'єктів, часто вдаючись до перебільшення, маніпулювання фактами або

спотворення істини, що потенційно може призвести до кризи політичної системи. Як зазначає відомий дослідник у сфері кризової комунікації Тімоті Р. Кумбс, який зосереджений на управлінні кризами, стратегіях реагування на них та ролі комунікації у пом'якшенні впливу криз на політичні організації: «криза може виникнути не лише внаслідок конкретної події, а й завдяки тому, як її сприймають різні сторони та як ця подія інтерпретується іншими учасниками політичного процесу». [7, с. 425].

Якщо порівнювати суб'єкти чорного PR з носіями цієї практики, варто зазначити, що суб'єкти – це особи або політичні організації, які займаються створенням або замовленням негативних матеріалів чи інформації з метою дискредитації певних осіб чи об'єктів. Вони можуть використовувати різноманітні методи, такі як поширення чуток, шкідливих новин або маніпуляції в соціальних мережах для досягнення своїх цілей. Носії чорного PR, у свою чергу, це медійні канали, платформи чи індивіди, які сприяють розповсюдженню цієї негативної інформації. Сюди відносяться веб-сайти, блоги, журналісти, соціальні мережі, які роблять негативні матеріали більш доступними або популярними серед широкої аудиторії. Основна відмінність полягає в тому, що суб'єкти чорного PR активно створюють і поширюють негативну інформацію, тоді як носії надають платформу для її розповсюдження. Проте їх об'єднує спільний вплив на сучасний політичний ландшафт [16]. Якщо розглядати об'єкт чорного піару як ще один елемент інфраструктури, слід застосувати системний підхід, який передбачає сприйняття об'єкта як цілісної, внутрішньо самодостатньої і автономної системи. Проте, коли йдеться про чорний піар, можуть виникнути методологічні складнощі через його характеристики та природу. Чорний піар може відповідати вимогам цілісності, оскільки він є складною системою, що включає різноманітні елементи, такі як дезінформація, маніпуляція громадською думкою тощо. Проте він не може існувати як окреме і самодостатнє явище, оскільки завжди має зв'язок зі своїм соціальним носієм, його потребами та інтересами. Одна з методологічних стратегій для вивчення чорного піару може полягати в аналізі його впливу на соціальні структури, а також у масштабах, способах розповсюдження та взаємодії з іншими соціокультурними явищами. За словами журналіста Баррі Меєра, важливо також враховувати контекст і мотивації осіб, які беруть участь у практиці чорного піару [4]. В цілому, дослідження чорного піару вимагає комплексного підходу, що враховує його складну взаємодію з соціальним середовищем та іншими чинниками, які впливають на його діяльність.

Об'єкти чорного піару включають в себе різні методи негативної реклами та маніпулювання громадською думкою для досягнення певних цілей. У своїх книгах «Політична ситуація» (1919) та «Привид публічності» (1925), видатний американський соціолог Уолтер Липман формулює «такі очевидності: відомості, якими володіє окрема особа, обмежені, і вона змушена узагальнювати їх у формі сумнівних уявлень, вірувань, стереотипів» [12, с.92]. Далі він додає: «соціальна реальність є комплексним узагальнюючим стереотипом, що охоплює всі часткові системи стереотипів; оскільки кожна особа компетентна лише щодо обмеженого фрагменту реальності, а опитування громадської думки завжди стосуються широкого спектру питань, то обґрунтовані відповіді можна очікувати лише на невелику частину проблем і альтернатив» [11, с.121]. Спробуємо тепер класифікувати об'єкти чорного піару:

1. Особи чи компанії – це можуть бути люди або політичні партії, які піддаються атакам на свою репутацію з метою впливу на громадську думку.

2. Послуги – це об'єкти, які можуть зазнати дискредитації з боку конкурентів чи інших зацікавлених осіб, які прагнуть створити негативний імідж.

3. Політичні діячі або партії – у політичному середовищі чорний піар часто використовується для знищення репутації опонентів та маніпуляції громадською думкою щодо різних політичних питань.

4. Суспільні рухи або політичні організації – такі групи можуть стати мішенню чорного піару, коли інші особи чи організації намагаються зменшити їхній вплив або підірвати їхню діяльність.

5. Спільноти або групи людей – іноді чорний піар може бути спрямований на певні групи, з метою створення напруженості або конфлікту між ними.

Усі ці об'єкти можуть стати мішенню для різних стратегій чорного піару, таких як поширення негативної інформації, створення шкідливих чуток чи маніпуляція медійною інформацією. На думку професора Джеймса Кауфмана з Університету Коннектикуту, негативна політична реклама може призвести до багатьох негативних наслідків. Одним із таких наслідків є зниження довіри до політиків і політичних інститутів. Це відбувається через те, що негативна реклама підсилює враження, що політика – це брудна гра, де кандидати зосереджуються лише на взаємних атаках, а не на конструктивних обговореннях. Крім того, така реклама може викликати цинізм серед виборців і зменшити їхнє бажання брати участь у виборах. Вона також може спотворювати сприйняття політичних партій та кандидатів, змушуючи виборців обирати не найкращі ідеї чи програми, а тих, кого вони вважають «меншим злом»

[10]. На завершення розглянемо засоби чорного піару, які включають різні методи та прийоми, що використовуються для негативного впливу на репутацію особи, компанії або організації, тобто «як досягти бажаного результату у потрібний час» [6]. До таких інструментів належать:

1. Фейкові новини та дезінформація, що поширюються для маніпуляції громадською думкою.

2. Чорний SEO, який використовує недоброчесні методи оптимізації для підвищення рейтингу непорядних веб-сайтів у пошукових системах.

3. Клептоплагіат – крадіжка контенту чи ідей з метою дискредитації автора або джерела.

4. Атаки відмовності в обслуговуванні, що перешкоджають нормальному функціонуванню послуг або продуктів певної політичної сили чи особи.

5. Спам та кібератаки – масове розсилання спаму, використання вірусів, хакерських атак та інших кібернетичних методів для завдання шкоди.

6. Купівля фальшивих відгуків, що полягає в організованому створенні позитивних або негативних відгуків про політичну силу або особу для впливу на їхню репутацію.

7. Тролінг та загрози, які використовують агресивні коментарі, погрози або образливу мову в Інтернеті з метою заплутати або травмувати опонента.

Ці методи, як зазначає американський політолог польського походження, професор Нью-Йоркського університету Адам Пшеворський, можуть використовуватися як окремо, так і в комбінації, в залежності від цілей та стратегій особи або політичної організації, яка застосовує чорний піар [13]. Об'єкти, суб'єкти, носії та інструменти чорного піару є важливими для розуміння та аналізу ситуацій у сфері управління репутацією. Вони можуть мати різні характеристики, але їх об'єднує наявність негативних намірів та вплив на репутацію чи діяльність особи або політичної організації [2].

Висновки. Таким чином, інфраструктура чорного піару включає в себе:

1. Об'єкти чорного піару – це особи або політичні організації, які стають мішенню для негативних атак. Наприклад, якщо на вас спрямована кампанія чорного піару, ви є об'єктом таких дій.

2. Суб'єкти чорного піару – це ті, хто ініціює та реалізує чорний піар. Це можуть бути конкуренти, вороже налаштовані особи або навіть політичні партії, які прагнуть поширити негативну інформацію.

3. Носії чорного піару – це канали або засоби, через які передається негативна інформація. Сюди входять соціальні мережі, онлайн-ресурси, газети, телевізійні канали та інші медійні платформи.

4. Засоби чорного піару – це самі методи та стратегії, що використовуються для поширення негативної інформації. Це можуть бути чутки, фейкові новини, маніпуляції з зображеннями або текстами, а також спроби дискредитації.

Розрізнити об'єкти, суб'єкти, носії та засоби чорного піару можна, звертаючи увагу на їхню роль і характеристики в цьому процесі. Знання цих відмінностей допоможе виборцям ефективніше аналізувати ситуації, пов'язані з чорним піаром, а також розробляти стратегії для реагування на його негативний вплив або захисту від нього.

Література

1. Гурківська А. Концептуалізація поняття «політична пропаганда». Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 35. С. 150–160
2. Колтик О. Підходи до визначення терміна «пропаганда». URL: <https://labipt.com/approaches-to-the-definition-of-propaganda>
3. Лаврук Т. П. Геополітичний образ: між утопією та міфом. Вісник Дніпропетровського університету. 2015. № 1. С. 108–114
4. Меер Баррі. Індустрія розслідувань: як приватні шпигуни впливають на політику. Пер. Ольга Тильна. К.: Фабула, 2023. 264 с.
5. Altraide D. Cold Fusion Presents: New Thinking: From Einsteinto Artificial Intelligence, the Science and Technology that Transformed Our World. Mango, 2019. 280 p.
6. Burg B. The Art of Persuasion: Winning Without Intimidation. Sound Wisdom LLC, 2019. 240 p.
7. Coombs Timothy R. And Sherry L. Holladay The Hand book of Crisis Communication. Second Edition. NewYork: Wiley-Blacwell, 2022. 592 p.
8. Hadnagy C. Social Engineering: The Science of Human Hacking. Wiley, 2018. 320 p.
9. Johnston C. Perspective and Guidancefora Time of Deep Discord: Why We See Such Extreme Social and Political Polarization – and What We Can Do About It. ICD Press, 2021. 194 p.
10. Kaufman James. Special Education. What it is and Why Wr Need it. Second Edition. New York: Taylor & Francis, 2018. 166 p.
11. Lippmann W. The Phantom Public. Piscataway, NJ: Transaction Publishers, 1925. 195 p.
12. LippmannW. The Political Scene. NewYork: Henry Holt & Co,1919. 124 p.
13. Przeworski Adam. Why Bother With Elections? Polity, 2018. 152 p.
14. Robert Entman Media and Politics: The Role of Media in the Political Process. URL: <https://labipt.com/approaches-to-the-definition-of-propaganda>
15. Rutherford A. Elements of Critical Thinking: A Fundamental Guide to Effective Decision Making, Deep Analysis, Intelligent Reasoning, and Independent Thinking. ARB Publications, 2023. 154 p.
16. Visvizi A., Lytras M. D. Politics and Technology in the Post-Truth Era. Emerald Publishing Limited, 2019. 477 p.

Анотація

Приймич А. П. Методологія вивчення інфраструктури чорного піару в контексті політичного процесу. – Стаття.

У статті досліджується проблема взаємозв'язку чорного піару з політичним процесом, що передбачає використання негативних і маніпулятивних методів для впливу на громадську думку. Це може включати поширення недостовірної інформації про політичних опонентів, спроби дискредитації їхньої репутації або інші техніки, спрямовані на зменшення підтримки їхньої політики чи кандидатур. Автор підкреслює, що це може бути одним із засобів боротьби за владу чи вплив на політичній арені, але водночас може підірвати довіру до демократичних процесів і заважати політичному плюралізму. Аналізуючи чорний піар, автор доходить висновку, що його слід розглядати не лише як набір функціональних елементів, а в контексті його цілісного існування. З цього погляду чорний піар включає: суб'єкти, носії, об'єкти та обслуговуючі засоби. Всі ці складові формують інфраструктуру чорного піару. У дослідженні підкреслено, що одна з методологічних стратегій для вивчення чорного піару може полягати в аналізі його впливу на соціальні структури, а також у масштабах, способах розповсюдження та взаємодії з іншими соціокультурними явищами. Автор статті наголошує, що об'єкти, суб'єкти, носії та інструменти чорного піару є важливими для розуміння та аналізу ситуацій у сфері управління репутацією. Вони можуть мати різні характеристики, але їх об'єднує наявність негативних намірів та вплив на репутацію чи діяльність особи або політичної організації. Доведено, що розрізнити об'єкти, суб'єкти, носії та засоби чорного піару можна, звертаючи увагу на їхню роль і характеристики в цьому процесі. Знання цих відмінностей допоможе виборцям краще та ефективніше аналізувати політичні ситуації, пов'язані з чорним піаром, а також розробляти стратегії для реагування на його негативний вплив або захисту від цього шкідливого для політики явища.

Ключові слова: чорний піар, політичний процес, методологія, інфраструктура, об'єкти, суб'єкти, носії, засоби чорного піару.

Summary

Priymich A. P. The methodology of studying the infrastructure of black PR in the context of the political process. – Article.

The article examines the problem of the relationship between black PR and the political process, which involves the use of negative and manipulative methods to influence public opinion. This may include spreading false information about political opponents, trying to discredit their reputation, or other techniques aimed at reducing support for their policies or candidacies. The author emphasizes that this can be one of the means of struggle for power or influence in the political arena, but at the same time it can undermine trust in democratic processes and hinder political pluralism. Analyzing black PR, the author comes to the conclusion that it should be considered not only as a set of functional elements, but in the context of its integral existence. From this point of view, black PR includes: subjects, carriers, objects and service facilities. All these components form the infrastructure of black PR. The study emphasizes that one of the methodological strategies for studying black PR can be to analyze its impact on social structures, as well as the extent, methods of distribution and interaction with other socio-cultural phenomena. The author of the article emphasizes that objects, subjects, carriers and tools of black PR are important for understanding and analyzing situations in the field of reputation management. They may have different characteristics, but they are united by the presence of negative intentions and influence on the reputation or activities of a person or political organization. It has been proven that it is possible to distinguish objects, subjects, media and means of black PR by paying attention to their role and characteristics in this process. Knowing these differences will help voters more effectively analyze situations involving black PR and develop strategies to respond to or protect against its negative impact.

Key words: black PR, political process, methodology, infrastructure, objects, subjects, carriers, means of black PR.

УДК 327-025.12:33.012.8-045.45[(4-191.2+4-11:477)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.35>

Д. А. Сех

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2963-587X>

аспірантка

Львівського національного університету імені Івана Франка

ІНФРАСТРУКТУРНІ ПРОЄКТИ МІЖМОР'Я ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ З ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЮ ЄВРОПОЮ

Постановка проблеми. Ефективна інтеграція України в європейський економічний простір є стратегічним завданням, особливо в умовах сучасних геополітичних викликів. Ініціатива трьох морів (Тримор'я) пропонує унікальну платформу для регіональної співпраці, спрямовану на розвиток транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури між країнами Центрально-Східної Європи. Україна, яка не є членом Європейського Союзу, але має статус партнера ініціативи, стикається з необхідністю адаптації своєї інфраструктури до стандартів ЄС, що одночасно відкриває значні можливості для економічного зростання та інтеграції.

Проблема полягає в недостатньому залученні України до проєктів ЗСИ, попри її географічну та логістичну значущість. Транспортні коридори, такі як Via Carpathia та Rail Baltica, LNG-термінали та цифрові ініціативи є ключовими інструментами, здатними посилити зв'язки України з країнами ЄС. Проте їх потенціал для України поки використовується обмежено.

Розробка науково обґрунтованих підходів до інтеграції України в інфраструктурні проєкти Тримор'я має як теоретичне, так і практичне значення. Зокрема:

– Наукове значення полягає в аналізі можливостей трансформації інфраструктури України для підвищення її економічної конкурентоспроможності та геополітичної ваги.

– Практичне значення полягає в розробці рекомендацій для державної політики, спрямованої на поглиблення співпраці з країнами ЗСИ у транспортній, енергетичній та цифровій сферах.

Таким чином, дослідження цієї теми є актуальним з огляду на потребу підвищення ролі України у регіональній взаємодії, забезпечення енергетичної безпеки, розширення ринків збуту та підвищення інфраструктурної взаємодії з Європою.

Аналіз останніх досліджень. У наукових і аналітичних публікаціях значна увага приділяється історичним передумовам створення Ініціативи трьох морів, ролі Польщі та країн Балтії у формуванні регіональної взаємодії (Зеленюк Х., Семенова І.). Також розглядаються конкретні інфраструктурні проєкти, такі як Rail Baltica, Viking Train та LNG-термінали (Дуймович К., Беліщук Б.).

Однак недостатньо досліджено: роль України як потенційного партнера ЗСИ з урахуванням її географічного положення та інфраструктурних можливостей;

механізми адаптації української інфраструктури до стандартів країн-членів ЗСИ;

ризики та бар'єри, зокрема політичні та економічні, які можуть ускладнювати інтеграцію.

Ці аспекти залишаються актуальними для дослідження та створюють наукове підґрунтя для даної статті.

Вирішення цієї проблеми має як наукове, так і практичне значення, оскільки сприяє інтеграції України в європейський економічний простір, що є ключовим пріоритетом державної стратегії розвитку.

Метою статті є аналіз інфраструктурних проєктів Ініціативи трьох морів та оцінка їхнього потенціалу як інструменту економічної інтеграції України з країнами Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. Тримор'я, або Ініціатива трьох морів (Балто-Адріатично-Чорноморська ініціатива), є міжнародним об'єднанням, яке включає 12 держав-членів Європейського Союзу. Ця ініціатива має багатомірний характер, охоплюючи геополітичні, інфраструктурні та економічні аспекти співпраці. Назва проєкту відображає географічне розташування країн-учасниць, що мають вихід до Балтійського, Адріатичного та Чорного морів. Територія цих держав становить 29% площі ЄС (приблизно 1,21 млн км²), їхнє населення налічує близько 112 мільйонів осіб, що відповідає 25% населення Євросоюзу, а їхній сукупний внесок у ВВП ЄС складає близько 19%.

Ініціатива була офіційно започаткована у серпні 2016 року під час саміту в хорватському місті Дубровник. Учасники прийняли декларацію про співпрацю в економічній сфері, яка включає ключові напрями, такі як енергетика, транспорт, інфраструктура та цифровий зв'язок. Президент Польщі Анджей Дуда охарактеризував Тримор'я як нову концепцію, спрямовану на зміцнення єдності та згуртованості Європи[3].

Концепція інтеграції країн Центрально-Східної Європи поступово формувалася ще у XIX столітті, в період, коли Річ Посполита втратила свою

державність. Ідея відновлення польської держави була поширена серед поляків, однак не знаходила підтримки серед українців та білорусів, що стало однією з причин поразок польських повстань проти Російської та Австрійської імперій. На зміну прагненням відновлення втрачених територій прийшла концепція створення рівноправного союзу незалежних національних держав, які раніше входили до складу Речі Посполитої.

Маршал Польщі Юзеф Пілсудський розробив ідею Міжмор'я, яка отримала дві концептуальні форми. Перша передбачала створення союзу Польщі, України, Білорусі та Литви, однак втратила актуальність після советсько-польської війни. Друга версія Міжмор'я включала розширення союзу за рахунок балтійських держав, Чехословаччини, Угорщини, Румунії та Югославії. Згодом міністр закордонних справ Польщі Юзеф Бек спробував реалізувати союз із Угорщиною, Румунією та Італією, проте ці плани були зірвані початком Другої світової війни та подальшою советською окупацією.

Спільною метою всіх концепцій Міжмор'я було забезпечення незалежності й суверенітету країн регіону перед загрозами з боку Росії та Німеччини. Повернення до цієї ідеї відбулося після анексії Криму у 2014 році. Для України, яка не є членом Європейського Союзу, але бере активну участь у проєктах Ініціативи трьох морів, було створено спеціальний статус «партнера-учасника» [5].

Серед ключових інфраструктурних проєктів, які реалізуються в рамках Ініціативи трьох морів, варто виділити такі:

– **Автомостраль Via Carpathia:** транспортний коридор, що має стратегічне значення для з'єднання портового міста Клайпеда в Литві з Салоніками в Греції. Проєкт спрямований на створення нових можливостей для вантажних і пасажирських перевезень, сприяючи інтеграції регіону.

– **Балтико-адриатичний залізничний коридор:** ініціатива, що передбачає покращення залізничної інфраструктури та сполучення між країнами Центральної Європи, підвищуючи їхню транспортну доступність та економічну взаємодію.

– **Інфраструктура для зрідженого природного газу (LNG):** цей проєкт включає будівництво та розвиток LNG-терміналів у Польщі (Свіноуйсьце) та Хорватії (острів Крк). Він спрямований на забезпечення енергетичної безпеки країн регіону через диверсифікацію джерел постачання енергоносіїв.

– **Автомостраль Via Baltica:** масштабний інфраструктурний проєкт, який з'єднує Прагу (Чехія) з Гельсінкі (Фінляндія), формуючи ефективний транспортний зв'язок між центральними та північними регіонами Європи.

– **Залізничний коридор Rail Baltica:** ключовий залізничний проєкт, спрямований на інтеграцію транспортних мереж країн Балтії (Естонії, Латвії, Литви) до загальноєвропейської залізничної системи. Його реалізація сприяє економічному розвитку та взаємодії країн регіону з рештою Європи.

– **Вантажний коридор Amber Rail:** проєкт, метою якого є оптимізація вантажних перевезень між країнами, що входять до складу Ініціативи трьох морів, сприяючи підвищенню ефективності транспортування товарів.

Ці проєкти спрямовані на посилення регіональної інтеграції, забезпечення економічного зростання та покращення інфраструктурної взаємодії в межах Ініціативи трьох морів [3].

Україна має значний потенціал для внеску в розвиток Ініціативи трьох морів (3SI), пропонуючи практичні рішення у сфері енергетики, логістики та інфраструктури. Зокрема, одним із ключових напрямів є диверсифікація постачання енергоносіїв, у межах якої Україна вже бере участь у реалізації проєкту газового коридору «Північ-Південь», що спрямований на забезпечення енергетичної безпеки в регіоні.

У сфері транспортної логістики Україна є активним учасником проєкту 3SI Viking Train, який з'єднує порт Одеси з країнами Балтії, створюючи ефективний вантажний коридор між Чорним і Балтійським морями. Крім того, Україна висловила зацікавленість у приєднанні до транспортного коридору **Via Carpathia**, що має стратегічне значення для інтеграції західних, центральних регіонів України, а також Києва й Одеси до транспортної мережі Центральної та Східної Європи.

Україна також демонструє ефективність у багатосторонніх форматах співпраці, зокрема у рамках **Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону (ЄСДР)**. Із листопада 2021 року Україна стала першою країною поза межами ЄС, яка очолила цю макрорегіональну стратегію. Участь у ЄСДР сприяє реалізації спільних проєктів у сферах енергетики, розвитку інфраструктури та цифровізації – ключових напрямів, які мають високий пріоритет і для Ініціативи трьох морів [4].

Україна має вагомні перспективи для зміцнення співпраці з країнами Ініціативи трьох морів (3SI) у сфері енергетики. Згідно з аналізом Бартоша Беліщука, аналітика з енергетичних питань Польського інституту міжнародних відносин, країна здійснила низку важливих реформ у секторі природного газу. Серед ключових досягнень варто відзначити:

– **Розділення функцій транспортування та постачання газу;**

– **Підписання угод про інтерконектори з операторами сусідніх країн;**

- **Послуги транзиту на короткі відстані;**
- **Потенціал використання українських газосховищ.**

Ці зміни сприяють прозорості ринку та інтеграції України в енергетичний простір ЄС і ЗСІ. За словами Беліщука, вже зараз деякі компанії виявляють інтерес до використання українських газосховищ, що може забезпечити створення більш ліквідного та конкурентного регіонального ринку газу. Окрім того, амбіційна політика ЄС щодо розвитку відновлюваних джерел енергії відкриває нові можливості для співпраці в цій сфері.

Кршеван Антун Дуймович, старший науковий співробітник Інституту розвитку та міжнародних відносин (Хорватія), наголошує на важливій ролі України в регіональному контексті. Західна частина України має історичні, культурні та географічні зв'язки з країнами ЗСІ, що робить її природним партнером у цій ініціативі. Залучення України дозволить:

- **Збільшити геополітичну вагу ЗСІ**, адже спільно з Україною країни Ініціативи охоплюватимуть третину території ЄС і перевищуватимуть розміри Росії з демографічної точки зору;
- **Сприяти енергетичній незалежності регіону** через створення інтерконекторів, які зменшують залежність від імпорту російського газу;
- **Розвивати транспортну та цифрову інфраструктуру**, інтегруючи Україну в регіональні мережі.

На думку Дуймовича, Ініціатива трьох морів залишається неповною без України, яка володіє значним потенціалом для реалізації взаємовигідних проєктів.

Як зазначає Даніель Шеліговський, керівник програми «Східна Європа» Польського інституту міжнародних відносин, Україна здатна зробити важливий внесок у три основні напрями співпраці ЗСІ: транспорт, енергетику та цифрові технології.

1. Транспорт: Україна є важливою транзитною ланкою між Балтійським і Чорним морями. Найкоротший маршрут від польського Гданська до румунського порту Констанца проходить через Західну Україну.

2. Енергетика: українська газова інфраструктура, включно з потужними підземними сховищами газу, є цінним активом для інтеграції енергетичних ринків регіону.

3. Цифрові технології: розвинений ІТ-сектор України може сприяти створенню цифрових зв'язків у регіоні, стаючи привабливим партнером для країн ЗСІ [1].

Переваги для України від приєднання до Ініціативи трьох морів

Економічні переваги

1. Розширення ринків збуту. Інтеграція України до Тримор'я відкриває доступ до нових ринків країн Центрально-Східної Європи, спри-

яючи збільшенню експорту українських товарів і послуг.

2. Залучення інвестицій. Участь у проєктах ініціативи стимулюватиме притік іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, такі як транспорт, енергетика та цифровізація.

3. Покращення транспортної логістики. Інтеграція у транскордонні транспортні мережі зменшить витрати на перевезення та скоротить час доставки товарів, що підвищить конкурентоспроможність української економіки.

Енергетичні переваги

1. Диверсифікація енергопостачання. Участь у проєктах ЗСІ дозволить Україні знизити залежність від російського газу завдяки доступу до альтернативних джерел енергії, таких як термінали ЗПГ у Польщі та Хорватії.

2. Експорт електроенергії. Україна може стати постачальником електроенергії до ЄС, сприяючи підвищенню енергетичної безпеки регіону та створенню додаткових джерел доходів для державного бюджету.

Безпекові переваги

1. Посилення співпраці у сфері безпеки. Участь у Тримор'ї допоможе Україні активніше протидіяти геополітичним викликам, зокрема агресії з боку Росії, через спільні зусилля країн-учасниць.

2. Розвиток механізмів реагування. Спільні проєкти у сфері цивільної безпеки та кризового реагування зміцнять здатність України та її партнерів протистояти надзвичайним ситуаціям.

Соціальні переваги

1. Підвищення якості життя. Інвестиції в інфраструктуру та економічні реформи, пов'язані з інтеграцією до Тримор'я, сприятимуть зростанню доходів населення та розвитку регіонів.

2. Освітні та культурні можливості. Співпраця у межах ініціативи надасть нові можливості для навчання, обміну досвідом і професійного розвитку громадян України.

Приєднання України до Ініціативи трьох морів є стратегічним рішенням, яке сприятиме економічному розвитку, зміцненню безпеки та соціальному прогресу. Участь у ЗСІ дозволить реалізувати спільні проєкти у сфері інфраструктури, енергетики та цифровізації, поглиблюючи інтеграцію з Європейським Союзом і підвищуючи якість життя громадян України [3].

Загострення безпекової ситуації в Європі, спричинене агресією Росії, вимагає посилення стратегічної взаємодії між Україною та ЄС. Як держава, що опинилася на передовій боротьби з агресором, Україна прагне інтегруватися до загальноєвропейської системи безпеки. Співпраця охоплює ключові напрями, зокрема кібербезпеку, протидію тероризму та гібридним загрозам, модернізацію військової освіти, роз-

виток оборонної промисловості та енергетичну безпеку.

Кібербезпека: спільна стратегія для колективного захисту

Постійні кіберзагрози, що надходять з боку Росії, стимулюють Україну до поглиблення співпраці з ЄС через платформу CERT-EU. Це дозволяє зміцнювати кіберстійкість завдяки:

- обміну технологіями та залученню експертів;
- спільним навчанням і симуляціям для покращення готовності;
- розробці колективних підходів до попередження та реагування на загрози.

Інтеграція України в загальноєвропейську кібермережу зміцнює захист критично важливої інфраструктури та створює сталі механізми захисту.

Модернізація військової освіти: запровадження європейських стандартів

Україна активно адаптує систему військової освіти до європейських стандартів, що підвищує рівень підготовки кадрів. Серед ключових напрямів співпраці:

- програма обміну «Військовий Еразмус»;
- стажування українських військових у європейських академіях;
- спільні дослідницькі проекти у військовій сфері.

Ці ініціативи забезпечують інтеграцію української військової системи в європейську спільноту, зміцнюючи її позиції на міжнародному рівні.

Протидія тероризму та гібридним загрозам: спільні підходи

Досвід України у боротьбі з тероризмом і гібридними загрозами є важливим ресурсом для ЄС. Переваги співпраці включають:

- обмін розвідувальною інформацією;
- створення спільних аналітичних центрів;
- реалізацію програм протидії дезінформації.

Ці заходи сприяють ефективнішій боротьбі з терористичними проявами, пропагандою та захисту демократичних цінностей.

Розвиток оборонної промисловості: інтеграція у європейський ринок

Україна має значний потенціал у розвитку оборонних технологій і виробництва. Серед перспектив:

- участь у проектах PESCO;
- спільна розробка сучасних систем озброєння, безпілотників і космічних технологій;
- інтеграція в дослідницькі проекти для модернізації оборонного комплексу.

Це дозволяє Україні отримувати доступ до новітніх технологій і зміцнювати свою оборонну спроможність.

Енергетична безпека: основа стабільності

Поглиблення енергетичної співпраці з ЄС допомагає Україні знижувати залежність від російських ресурсів. Основні ініціативи включають:

- інтеграцію української енергосистеми з ENTSO-E;
- спільні проекти у сфері відновлюваних джерел енергії та енергоефективності;
- модернізацію газотранспортної інфраструктури для транзиту енергоресурсів.

Це забезпечує стабільність енергетичного ринку та підсилює позиції України як надійного партнера.

Посилення стратегічного партнерства України та ЄС у сфері безпеки є важливим кроком до стабілізації регіону. Інтеграція в європейські системи безпеки, модернізація ключових сфер і реалізація спільних проектів зміцнюють безпековий потенціал як України, так і Європи, створюючи нові можливості для подальшої інтеграції [2].

Висновки. Ініціатива трьох морів є потужною платформою для економічної інтеграції країн Центрально-Східної Європи, і Україна має значний потенціал для активної участі в її реалізації. Інфраструктурні проекти, такі як Via Carpathia, Rail Baltica та LNG-термінали, створюють можливості для розвитку транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури України, сприяючи її інтеграції до загальноєвропейського ринку.

Залучення до проектів 3SI дозволяє Україні не лише диверсифікувати постачання енергоносіїв та знизити залежність від російських ресурсів, а й розширити логістичні зв'язки, що є ключовим фактором для підвищення економічної конкурентоспроможності.

Інфраструктурні ініціативи також створюють передумови для залучення інвестицій у критично важливі сектори економіки, розбудови регіональної співпраці та посилення геополітичної ваги України в Центрально-Східній Європі.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на більш глибокий аналіз економічної та політичної складових участі України в Тримор'ї, розробку рекомендацій щодо адаптації національної інфраструктури до європейських стандартів і вивчення перспектив довгострокового партнерства у межах 3SI. Це сприятиме максимізації вигод від співпраці та закріпленню ролі України як надійного партнера регіону.

Література

1. Зеленюк Х. Ініціатива трьох морів: що це таке і де тут Україна. ТСН. 17 жовтня 2020. URL: <https://tsn.ua/politika/iniciativa-troh-moriv-scho-ce-take-i-de-tut-ukrayina-1647382.html> (дата звернення: 28.11.2024).
2. Інститут євроатлантичного співробітництва. Безпека Східного партнерства: які перспективи відкриті для України. Європейська правда. 5 березня 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/5/7120304/> (дата звернення: 28.11.2024).
3. Семенова І. «Наш зв'язок із вільним світом». Що таке Тримор'я і чому Україна прагне приєднатися

до цього об'єднання 12 країн ЄС. НВ. 21 червня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/trimor-ya-shcho-ce-ta-yaki-krajini-do-nogo-vhodyat-ukrajina-stala-partnerom-iniciativi-troh-moriv-50251323.html> (дата звернення: 28.11.2024).

4. Сливчук О. Тримор'я стає ближчим: що допоможе Україні в центральноевропейській ініціативі. Європейська правда. 25 січня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/25/7133066/> (дата звернення: 28.11.2024).

5. Тримор'я – значення сучасного Міжмор'я для України. 6 вересня 2023. URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/trimor-ya-znachennya-suchasnogo-mizh-mor-ya-dlya-ukrayini-wnZbH> (дата звернення: 28.11.2024).

Анотація

Сех Д. А. Інфраструктурні проекти Міжмор'я як інструмент економічної інтеграції України з Центрально-Східною Європою. – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз інфраструктурних проектів Ініціативи трьох морів (Тримор'я) як важливого інструменту економічної інтеграції України з країнами Центрально-Східної Європи. Розглянуто історичні аспекти формування ідеї Тримор'я, починаючи з концепції Юзефа Пілсудського, та її сучасне відродження у відповідь на геополітичні виклики регіону. Висвітлено ключові напрями реалізації ініціативи, які охоплюють транспортну, енергетичну та цифрову інфраструктуру.

Особливу увагу приділено стратегічним проектам, таким як Via Carpathia, Rail Baltica, LNG-інфраструктура, Viking Train та інші. Вони сприяють інтеграції української транспортної системи до європейських мереж, зниженню енергетичної залежності від Росії, покращенню транзитних можливостей і створенню умов для залучення інвестицій у розвиток інфраструктури. Аналіз продемонстрував, що Україна може стати важливим учасником ініціативи завдяки своєму географічному розташуванню, потужній газотранспортній інфраструктурі, а також розвинутому ІТ-сектору.

У статті підкреслено економічні, енергетичні та безпекові переваги для України, які включають розширення ринків збуту, диверсифікацію джерел постачання енергоресурсів, посилення конкурентоспроможності на європейському ринку та зміцнення позицій країни як транзитного хабу між Балтійським і Чорним морями.

Результати дослідження містять практичні рекомендації щодо модернізації української інфраструктури відповідно до стандартів ЄС, поглиблення співпраці з країнами-членами Тримор'я та інтеграції в загальноєвропейські транспортні й енергетичні мережі. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом економічної доцільності участі України в

ініціативі, розробкою стратегій з адаптації інфраструктури та оцінкою політичних ризиків для її реалізації.

Ключові слова: Ініціатива трьох морів (3SI), інфраструктурні проекти, економічна інтеграція, Центрально-Східна Європа, транспортна інфраструктура, енергетична безпека, цифровізація, Via Carpathia, Rail Baltica, LNG-термінали, Viking Train, регіональна співпраця.

Summary

Sekh D. A. Infrastructure Projects of the Intermarium as a Tool for Ukraine's Economic Integration with Central and Eastern Europe. – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the infrastructure projects under the Three Seas Initiative (3SI) as a significant tool for Ukraine's economic integration with Central and Eastern European countries. It examines the historical evolution of the Three Seas concept, originating with Jzef Piłsudski's vision, and its modern revival in response to geopolitical challenges in the region. The key areas of the initiative's implementation, including transportation, energy, and digital infrastructure, are thoroughly explored.

Special attention is paid to strategic projects such as Via Carpathia, Rail Baltica, LNG terminals, Viking Train, and others. These projects facilitate the integration of Ukraine's transportation system into European networks, reduce energy dependence on Russia, enhance transit capabilities, and create conditions for attracting investments into infrastructure development. The analysis highlights Ukraine's potential role as a crucial participant in the initiative due to its geographic location, robust gas transportation infrastructure, and advanced IT sector.

The article emphasizes Ukraine's economic, energy, and security benefits from participating in the 3SI. These include market expansion, diversification of energy resource supplies, improved competitiveness in the European market, and strengthening the country's position as a transit hub between the Baltic and Black Seas.

The study concludes with practical recommendations for modernizing Ukraine's infrastructure to meet EU standards, deepening cooperation with 3SI member states, and integrating into European transport and energy networks. Future research perspectives include evaluating the economic feasibility of Ukraine's participation in the initiative, developing strategies for infrastructure adaptation, and assessing political risks associated with its implementation.

Key words: Three Seas Initiative (3SI), Infrastructure projects, Economic integration, Central and Eastern Europe, Transport infrastructure, Energy security, Digitalization, Via Carpathia, Rail Baltica, LNG terminals, Viking Train, Regional cooperation.

УДК 32:808.53 (477+4)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.36>

О. В. Сокур

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1745-9243>

аспірант кафедри політичних наук і права

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ТРАНСФОРМАЦІЇ ДИСКУРСУ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ (НА ОСНОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ АНАЛІТИЧНИХ ДОПОВІДЕЙ)

Постановка проблеми. Протягом усіх років Незалежності України тема європейської інтеграції характеризувалась важливістю та актуальністю для громадян, політиків та експертів. Це, безумовно, топ-тема у масмедіа. Навколо європейської інтеграції відбувались політичні та економічні дискусії, формувалась громадська думка.

В останні десятиліття європейська інтеграція стала однією із головних тем у дискурсивному просторі України. Важливою складовою формування дискурсу європейської інтеграції є експертний дискурс, а комунікація між експертами та представниками публічної влади виступає однією із фундаментальних основ вироблення та реалізації процесу європейської інтеграції. На прикладі ефективної комунікації між експертами та політичним істеблшментом і якісної аналітики, яка не тільки віддзеркалює, а й формує дискурс європейської інтеграції в Україні слід особливо відзначити аналітичні доповіді до щорічного «Послання Президента України до Верховної Ради України». Вони готуються працівниками Національного інституту стратегічних досліджень та оприлюднюються на сайті інституту [13].

Одна із основних дослідницьких проблем, яку здатний вирішити аналіз дискурсу щодо європейської інтеграції шляхом залучення текстів з різних дискурсів (політичного, експертного, медійного тощо), полягає у визначенні діалектичного зв'язку між інституційним виміром функціонування ЄС та ціннісним виміром «ідеї Європи», який сягає епохи античності. Погодимось із тим, що «Тема європейської інтеграції є однією з найважливіших для українського політичного дискурсу та відображає основні протиріччя в політиці та суспільстві... концептуалізація європейської інтеграції та, пов'язаного з нею, зовнішньополітичного вибору України відбувається в українському медійному дискурсі з використанням таких домінуючих фреймів: геополітичне протистояння, цивілізаційний вибір та інструмент внутрішніх змін» [19].

Подана наукова проблема тісно пов'язана із важливими теоретичними завданнями щодо подальшого осмислення історичних, соціокультурних та політичних джерел європейської інте-

грації й визначення перспектив Європейського Союзу щодо розширення та забезпечення стійкості його інститутів перед новітніми викликами. Курс на європейську інтеграцію закріплено у Конституції України, а сам цей процес визначено, як «...зближення України з Євросоюзом як на рівні законів, так і на рівні правил і звичаїв, що існують у суспільстві. Її кінцевим результатом має стати вступ України до ЄС» [8]. Враховуючи це, дослідження дискурсу щодо європейської інтеграції також має зв'язок із важливим практичним завданням – реалізацією курсу України на набуття членства у Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням трансформацій політичного та експертного дискурсу України щодо європейської інтеграції присвячено ґрунтовні праці українських та зарубіжних науковців. Передусім, слід відзначити монографію Г. Яворської та О. Богомолова «Непевний об'єкт бажання: ЄВРОПА в українському політичному дискурсі» [16], аналітичну доповідь А. Баровської «Міфи щодо європейської інтеграції в офіційному дискурсі ЄС» [6], видання «Європеїзація Центральної та Східної Європи», де укладачами виступили Ф. Шіммельфеннінг та У. Зедельмаєр [15]. У монографії «Непевний об'єкт бажання: ЄВРОПА в українському політичному дискурсі» цілком справедливо відзначається, що «...тема європейської інтеграції України перетворилася на постійний складник українського політичного дискурсу» [16]. Автори наголошують: «За останні півтора десятиліття на Європейському континенті сформувалася нова політична та культурна реальність. Європейський Союз (ЄС)... – це не просто велике політико-економічне інтеграційне об'єднання, він постає як втілення самої *ідеї Європи* – з усією повнотою філософських та історико-культурних смислів та асоціацій, пов'язаних із цим словосполученням. Європейський Союз ототожнює себе з Європою взагалі – і в плані... вже узвичаєного способу називання країн Європейського Союзу *Європою* без жодних обмежувальних уточнень, і в плані власної когнітивної репрезентації» [16]. Ф. Шіммельфеннінг та У. Зедельмаєр визначають «європеїзацію» як процес впливу Європейського Союзу

на окремі країни Європи [15, с. 5]. Схожої думки дотримуються українські авторки К. Нестеренко та М. Богатирьова [12]. Вони зазначають: «європеїзація вітчизняної системи державного управління пов'язана з впливом на цей процес значної кількості багатопланових та різнорівневих системних зовнішніх і внутрішніх чинників, до яких слід уналежнити європейські структури та інституції, державні та галузеві політики, наднаціональне законодавство, соціально-психологічні артефакти, цінності, норми й правила, історичні та культурні традиції, євроінтеграційний досвід інших країн. Зауважимо, що основою впливу повинні стати базові принципи європейської інтеграції, реалізація яких повинна бути спрямована на створення єдиного соціально-економічного простору і здійснюватися у відповідності до суспільних демократичних цінностей» [12].

Окремо слід відзначити праці, які присвячені дослідженню дискурсивного простору, зокрема вивченню комунікативно-прагматичного аспекту до аналізу текстів промов Президента України [11, с. 102], аналізу текстів новинних стрічок топових онлайн-медіа [9] та в сучасному українському газетному тексті [17]. Враховуючи складність, амбівалентність та багатофакторність дискурсу щодо європейської інтеграції його слід уналежнити до «дискурсу ризику». Як зазначає В. Ущина у статті «Дискурс ризику: комунікативний та прагматичний аспекти»: «Дискурс ризику має щонайменше два різновиди: а) власне дискурс ризику, тобто дискурс, продукований суб'єктом безпосередньо у ситуаціях ризику (йдеться, наприклад, про мовленнєву поведінку суб'єкта у ситуаціях, пов'язаних із загрозою життю чи здоров'ю); б) дискурс про ризики, тобто дискурс, у якому обговорюється інформація про можливі ризики, навіюється відчуття небезпеки та нагнітається психологічний тиск у зв'язку з передбаченням ризикованих ситуацій, або ж за примарними ризиками приховується правда про можливі невдачі (особливо у політичному дискурсі)» [14]. Безпосередньо дослідженню процесу «дискурсивного конструювання» присвячено статтю О. Борисенко «Дискурсивне конструювання поняття «реформа» в політичному полі (на прикладі стенограм засідань верховної ради України)» [7]. У ній авторка відзначає, що «Сьогодні слово «реформа» часто знаходиться в тісному зв'язку зі згадками про процеси євроінтеграції, що виглядає логічно, адже Європейський Союз висуває певні вимоги до вступу, а це означає, що країна-претендент має проводити реформи, аби відповідати стандартам членства. Саме в цьому перш за все зовнішньополітичному контексті і знаходиться сьогодні офіційний політичний дискурс країни» [7].

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення трансформацій дискурсу України

щодо європейської інтеграції (на прикладі дослідження текстів аналітичних доповідей НІСД до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України).

Виклад основного матеріалу. Процес європейської інтеграції, який розпочався на рівні декларацій українською владою у 90-х роках минулого сторіччя, почав поступово наповнюватись реальним змістом. Якщо раніше, очевидно, у процесі «європейської інтеграції» переважав передусім дискурсивно-символічний вимір, то після 2014 року слід відзначити розвиток інституційної складової.

Безумовно, слід погодитись з тим, що «...зкінця 1990-х років Україна виявила свою готовність брати участь у європейській інтеграції, заявивши про намір приєднатися до Європейського Союзу. Проте її зовнішньополітичні декларації не супроводжувалися необхідним прискоренням реформ у внутрішньому контексті. Україна прагнула до інтеграції з ЄС, але без європеїзації, тобто суттєвих змін в інституціях і політиці на внутрішньому рівні у відповідь на умови ЄС – як це було у випадку з державами Центральної та Східної Європи» [20].

Емпіричною базою даного дослідження стали аналітичні доповіді до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України» [13].

Враховуючи активізацію процесу європейської інтеграції в Україні після подій 2013-2014 років та важливість європейської підтримки у протистоянні російській збройній агресії було визначено хронологічні рамки дослідження – це аналітичні доповіді НІСД у період з 2015 по 2018 роки.

Як зазначає Д. Орлова «Європа» вже давно є важливим маркером в українському публічному дискурсі. Його значення було разюче очевидним під час протестів Євромайдану, оскільки сама назва відображала «європейські прагнення» руху. Європа асоціюється з поляризацією в українських політичних дебатах щодо національної ідентичності та зовнішньої політики... нормативна модель Європи була особливо посилена медіатизованим дискурсом українських політичних еліт у роки до Євромайдану» [18].

Перед тим, як звернутись до ретроспективного аналізу, наведемо цитату з щорічного звернення. Наголосимо, що у цьому році щорічне послання Президента В. Зеленського до Верховної Ради мало назву «Ми маємо не допустити, щоб хтось у світі засумнівався у стійкості всієї України». Воно було проголошено у парламенті на 1000 день супротиву широкомасштабній збройній агресії – 19 листопада 2024 року. У посланні Президент згадує як «Європу», так і «Євросоюз». Він відзначає: «На цьому етапі війни вирішується, хто дотисне. Або ми ворога, або ворог нас, українців. І європейців. І всіх у світі, хто хоче

жити, і жити вільно й не підпорядковано якомусь одному диктатору... Ця битва – вона не тільки про Покровськ, Куп'янськ чи будь-яке наше українське місто, містечко, село... Ця битва – про всю Україну. Битва про всю Європу... Зараз уже й не згадують, як раніше, що нібито Євросоюз ні на що не здатний. Не так давно це було мейнстрімом у політичних розмовах. Нібито це бюрократія. Нібито Євросоюз не здолає кризи і не витримає ударів. Євросоюз досяг значно більшого, ніж від нього очікували... Вже сформовано всю необхідну архітектуру для перемовного процесу із Європейським Союзом... Україна має стати найшвидшою у вступі в ЄС. І тому кожен в Україні має бути найшвидшим в ухваленні та реалізації відповідних рішень, які трансформують нас, Українську державу» [8].

Аналітичні доповіді у визначений період (2015-2018 роки) готувались колективом НІСД під керівництвом В. Горбуліна. Вони мають схожу структуру: від першого розділу «Україна в умовах зовнішньої агресії» до ґрунтовних статистичних даних, які містяться у додатках. У аналітичній доповіді до позачергового Послання Президента України [5] запропоновано проект Стратегії національної безпеки України та протиставлено «європейську цивілізаційну ідентичність», яку сформовано в Україні і «європейську демократичну державу», яку так і не побудовано. Відзначено: «З часу отримання державної незалежності Україна будувала власну систему національної безпеки на основі загально визначених норм міжнародного права. Це дозволило Україні визначитися зі своєю європейською цивілізаційною ідентичністю та започаткувати на цій основі складний і суперечливий процес трансформації суспільства і держави, системи національної безпеки. Водночас обрані в середині 1990-х років неефективні суспільно-політична й соціально-економічна моделі розвитку перешкоджали становленню України як європейської демократичної держави... Корупція пронизала систему державних органів та спотворила основні механізми її функціонування. Революція гідності 2014 року, спрямована проти спровокованої ззовні спроби ревізії європейського цивілізаційного вибору, відкрила перед Україною нові можливості для докорінного реформування публічних інститутів, оновлення державної влади, радикального перегляду системи відносин між громадянином, суспільством і державою» [5].

Окремі підрозділи присвячено створенню «комунікативної моделі «влада–громадяни» на європейських засадах» (п. 2.5) та інтеграції в Європейський Союз (п. 4.6. «Стратегія»). Також визначено конкретні плани: «Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як ключовий пріоритет своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Україна

поділяє спільні з ЄС цінності й цілі та виходить з того, що членство в ЄС є для неї важливою гарантією її демократичного поступу, економічного добробуту й національної безпеки. Угода про асоціацію з ЄС та національна програма її імплементації слугують дорожньою картою для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації національного законодавства до норм і правил ЄС. Пріоритетним завданням є формування до 2020 року ключових передумов, необхідних для набуття Україною членства в ЄС, приєднання до Шенгенської угоди та Євросоюзу» [5].

У аналітичній доповіді 2015 року другий розділ повністю присвячений «європейському шляху». Він називається «Українські реформи на європейському шляху» і у ньому йдеться про «консолідацію суспільства», «демократичне оновлення влади», «зміцнення спроможності держави», «громадянське суспільство» тощо. Це якраз не про інтеграцію до ЄС, а про європеїзацію основних напрямків внутрішньої політики України. Окремо про європейську/євроатлантичну інтеграцію та співпрацю з ЄС автори аналітичної доповіді зазначають у підрозділі 3.3. Відзначимо: «Безальтернативність європейської та євроатлантичної інтеграції є стратегічною новелою сучасної української зовнішньої політики... Європейська та євроатлантична інтеграція втратили характер зовнішньополітичних опцій і перетворилися на імперативну вимогу збереження України як держави. Конкретні завдання, спрямовані на інтегрування з європейськими та євроатлантичними структурами, набули для України екзистенційного значення, а ціна можливих похибок та прорахунків значно зросла» [1]. Далі у тексті відзначено здобутки нової української влади щодо реалізації завдань «Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію на 2014–2017 роки» та визначені подальші необхідні кроки у процесі європейської інтеграції.

У аналітичній доповіді 2016 року [2] вже перший розділ присвячений питанню глобальної безпеки та європейській безпеці, також визначено євроатлантичну інтеграцію як зовнішньополітичний пріоритет (5.1) та «незворотність процесу європейської інтеграції України» (5.3).

Водночас, йдеться про необхідність пошуку нових союзників та «формування Балто-Чорноморської підсистеми міжнародної безпеки» (6.1.), диверсифікацію зовнішньополітичних зав'язків (6.3.); окрему увагу приділено проблемам реформування та інтеграції енергетичного сектору до ЄС (15.1). Відзначено: «Україна є «буфером», який стримує власними силами збройну агресію РФ від поширення її на захід до кордонів ЄС, захищаючи при цьому демократичні цінності... поглиблення політичної та військової співпраці

України з європейськими країнами, у тому числі у форматі євроатлантичного співробітництва, відповідає спільним інтересам. Україні необхідно зберегти і поглибити підтримку наших союзників і стратегічних партнерів, проте ще більш важливо нарощувати власну оборонну спроможність» [2].

На особливу увагу заслуговує фіксація у Аналітичній доповіді нової ситуації, яка сформувався у ЄС та НАТО.

Йдеться про наступне: «Євроатлантична інтеграція України є невід'ємною частиною загального курсу на європейську інтеграцію. При цьому зміст інтеграції до структур НАТО та ЄС, при збереженні стратегічної мети набуття членства в цих організаціях, зазнає певних концептуальних і функціональних змін... Згідно зі змінами, що очікують ЄС, євроінтеграційний курс України потребуватиме адаптації. При цьому слід врахувати, що набуття членства України в ЄС є довгостроковою метою, а можливі зміни в ЄС на тлі загальної невизначеності міжнародного порядку не дають змоги чітко визначити майбутній вигляд реалізації Європейського проекту. Результати британського референдуму 23 червня 2016 р. про вихід з ЄС створили принципово нову ситуацію для цього інтеграційного об'єднання» [2].

У Аналітичній доповіді 2017 року тема трансформації ЄС знаходить своє продовження. При цьому, про європейську інтеграцію України зазначається у п'ятому та шостому розділах. Природно, першочерговими для України визначено питання безпеки, а у інтеграційних проектах наголос зроблено на «економічну дипломатію». Зазначається: «Європейський Союз пройшов шлях від великих сподівань до великих сумнівів, від амбіційного розширення на схід до міграційної кризи і загрози розколу. Перша половина 2017 року стала одним із визначальних періодів на європейському шляху України. У 2016 році Україні вдалося підтвердити правильність зробленого євроінтеграційного вибору і зробити рішучі кроки в напрямі його закріплення. Зокрема, нашим підприємствам вдалося переломити «перехідну» тенденцію й перейти до зростання, як відносного, так і абсолютного, нашого експорту до країн Євросоюзу. Механізм, передбачений правилами зони вільної торгівлі з ЄС, почав працювати. Важливим кроком стала остаточна ратифікація усіма країнами ЄС Угоди про асоціацію з Україною, підкріплена рішенням ЄС про надання Україні безвізового режиму пересування громадян» [3].

Подальше зміщення акцентів на «диверсифікацію» зовнішньополітичного курсу є досить помітним у Аналітичній доповіді 2018 року. Передусім, відзначено санкції та «Мінські угоди», як зовнішньополітичні чинники тиску на країну-агресора. Промовистими також назви розділів, присвячених європейській інтеграції та їх пріоритетність

у тексті доповіді. Зазначається: «Поглиблення відносин України з Європейським Союзом залежатиме від здатності законодавчої та виконавчої влади ефективно працювати над втіленням Угоди про асоціацію. Важливо, щоб Уряд спільно з Президентом та Парламентом України напрацювали протягом наступного року проактивні рішення, які дадуть змогу перевести у практичну площину переговори про приєднання України до «чотирьох союзів» ЄС: Енергетичного союзу, Цифрового єдиного ринку, Митного союзу та асоціації з Шенгенською зоною. У разі успіху це забезпечить у перспективі впродовж наступних п'яти років «прихід Європи в Україну», після чого вступ до Європейського Союзу перетвориться на формальну процедуру, яку буде здійснено у сприятливий для цього час» [4].

У підрозділі 2.4. йдеться про «Утвердження зовнішньополітичної суб'єктності України», а «поступу на шляху до євроатлантичної та європейської інтеграції» присвячено пункт 2.4.5.; У пункті 3.4.3. визначено напрямки «Інтегрування України до ЄС на основі «чотирьох союзів», а у 3.4.9. йдеться про «Необхідність оновлення зовнішньополітичної стратегії». Зокрема, зазначається: Під впливом багатьох чинників з'явилися нові тренди у внутрішній та зовнішній політиці країн – членів ЄС – безпосередніх сусідів України – Польщі, Угорщини, Словаччини (як приклад – соціологічне дослідження квітня 2018 р., яке свідчить, що більшість мешканців цих країн вважають винним у війні в Україні більше президента України, ніж Росії), а також Румунії й Молдови. Тривають процеси розпаду пострадянського простору в Білорусі, Казахстані, Узбекистані, Вірменії, важливі зміни відбуваються в Туреччині. Країни Південного Кавказу та Центральної Азії дрейфують відповідно до політичної кон'юнктури та економічних можливостей у бік вигідніших ділових партнерів чи альянсів та надійнішої безпеки... Вимагають більшої уваги до себе країни, що стрімко розвиваються та виходять на світову арену як нові потужні гравці. Це стосується, передусім, КНР, Індії, Бразилії, Мексики, Канади, Австралії. Останні дві країни, разом зі США, Великою Британією та Новою Зеландією, зміцнюють безпекову співпрацю (UKUSA Agreement)» [4].

Отже, у текстах Аналітичних доповідей визначено основні напрямки реалізації курсу європейської інтеграції України як щодо формування «європейських цінностей» та «європейської ідентичності» так і відносно змін інституційного дизайну під впливом взаємодії із Європейським Союзом.

Висновки. Відтак, у процесі дослідження дискурсу європейської інтеграції слід обов'язково враховувати, що йдеться не лише про політичний

дискурс (партійний, електоральний чи дискурс публічної політики). У творенні дискурсу щодо європейської інтеграції активну участь беруть масмедіа, інститути громадянського суспільства, представники експертного товариства, бізнес-спільнота тощо. Дискурс щодо європейської інтеграції не тотожний осмисленню політичної, правової чи економічної взаємодії з інститутами Європейського Союзу та не обмежується ним. Високі стандарти демократії та економічна потужність ЄС ґрунтуються на спільних європейських цінностях. Саме тому, дискурс щодо європейської інтеграції України містить широке коло проблем, які охоплюють поля історії та культури, релігії та моралі, ідеології та політики.

Дискурс щодо європейської інтеграції, як простір символічної боротьби, має не лише сприяти інституціоналізації демократичних практик у політичному просторі (від електоральних змагань до впровадження публічних політик), але й сам підлягає «європеїзації». Вона полягає у реалізації європейських дискурсивних практик комунікативної взаємодії між владою та громадянами, раціональних дебатів відносно політичного курсу, поширенню «культури діалогу».

Література

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Київ: НІСД, 2015. 684 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/POSLANNYA-2015_giper_new-4af35.pdf
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». Київ: НІСД, 2016. 688 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-10/poslanya_new-cc2e3.pdf
3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». Київ: НІСД, 2017. 928 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Poslanya_druk_fin.pdf
4. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Київ: НІСД, 2018. 688 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Poslanya_druk_fin.pdf
5. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ: НІСД, 2014. 148 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/Dopovid_Prezidentps-0ab72.pdf
6. Баровська А. В. Міфи щодо європейської інтеграції в офіційному дискурсі ЄС: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2013. 72 с.
7. Борисенко О. Дискурсивне конструювання поняття «реформа» в політичному полі (на прикладі стенограм засідань верховної ради України). *Український соціологічний журнал*. 2019. Вип. 22. С. 61–71. DOI: 10.26565/2077-5105-2019-22-06.
8. Європейська інтеграція. EU-UA. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/integration/euintegration/>
9. Мельник С. М., Назаренко О. М., Сікорська В. Ю. Мовна репрезентація концепту «війна» в сучасному українському медіадискурсі. *Philological education and science: transformation and modern development vectors*. Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. С. 446–467. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-20>
10. Ми маємо не допустити, щоб хтось у світі засумнівався у стійкості всієї України. Щорічне Послання Президента до Верховної Ради. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 19 листопада 2024 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-ne-dopustiti-shob-htos-u-sviti-zasumnivavsya-u-sti-94497>
11. Назаренко О. М. Комунікативно-прагматичний аспект промов Президента України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. Випуск 32 (3). Одеса, 2018. С. 102–104. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v32/part_3/30.pdf
12. Нестеренко К. О., Богатирьова М. О. Реформування публічного управління в Україні у контексті євроінтеграції. *Lex Portus*. 2019. № 6 (20). URL: <https://doi.org/10.26886/2524-101X.6.2019.4>
13. Послання Президента України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini>
14. Ущина В. А. Дискурс ризику: комунікативний та прагматичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія: «Філологія»*. 2012. Вип. 29. С. 373–375. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_29_124
15. Шіммельфеннінг Ф., У. Зедельмаєр. Європеїзація Центральної та Східної Європи: Наук. Вид. Київ: Юніверс, 2010. 288 с.
16. Яворська Г. М., Богомолів О. В. Непевний об'єкт бажання: ЄВРОПА в українському політичному дискурсі: Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 136 с.
17. Nazarenko O. M. Communication and pragmatic aspect of modern Ukrainian text. *Communicative-pragmatic, normative and functional parameters of the professional discourse*. Collective monograph. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2021. С. 155–171. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-232-9-10>
18. Orlova D. 'Europe' as a Normative Model in the Mediatized Discourse of Ukrainian Political. *Europe-Asia Studies*. 2017. Vol. 69(2), P. 222–241. DOI: 10.1080/09668136.2017.1295302
19. Polegkyi O. Framing of European integration in Ukrainian media discourse. *Central European Journal of Communication*. 2016. Tom 9. № 2 (17). P. 180–196. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=458816>
20. Wolezuk K. Integration Without Europeanisation: Ukraine and its Policy Towards the European Union (October 24, 2004). *European University Institute, EUI Working Papers, RSCAS*. 2004, No. 2004/15. P. 1–22. URL: <https://ssrn.com/abstract=2344806>

Анотація

Сокур О. В. Трансформації дискурсу щодо європейської інтеграції України (на основі дослідження аналітичних доповідей). – Стаття.

У статті визначено трансформації дискурсу щодо європейської інтеграції України на основі дослідження аналітичних доповідей Національного інституту стратегічних досліджень. Доповіді готуються до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України. Вони є важливою складовою дискурсу європейської інтеграції, виступають основою для комунікативної взаємодії експертного товариства та публічної влади. Дослідження трансформацій дискурсу щодо європейської інтеграції України характеризується актуальністю та чітко пов'язано із важливими теоретичними та практичними завданнями як щодо подальшого осмислення історичних, соціокультурних та політичних джерел європейської інтеграції так і з реалізацією курсу України на набуття членства у Європейському Союзі.

Відзначено, що у політичному дискурсі наявні відмінності між ідеєю «Європи» (яка є фундаментальною для європейських цінностей, європейської ідентичності тощо) та Європейським Союзом, як зовнішнім чинником європеїзації політичних інститутів в Україні. Обґрунтовано, що однією із основних проблем, яку здатний вирішити аналіз дискурсу щодо європейської інтеграції шляхом залучення текстів з різних дискурсів (політичного, експертного, медійного тощо), полягає у визначенні діалектичного зв'язку між інституційним виміром функціонування ЄС та ціннісним виміром «ідеї Європи», який сягає епохи античності.

Тема європейської інтеграції є однією із головних у політичному дискурсі України. Водночас, як свідчать результати дослідження, дискурс щодо європейської інтеграції зазнавав суттєвих трансформацій у період з 2015 по 2018 роки. Передусім, йдеться про структуру аналітичних доповідей та місце у ній теми європейської інтеграції. Наголошується на тому, що в Україні сформовано «європейську цивілізаційну ідентичність», але так і не побудовано «європейську демократичну державу». У текстах Аналітичних доповідей визначено основні напрямки реалізації курсу європейської інтеграції України як щодо формування «європейських цінностей» та «європейської ідентичності» так і відносно змін інституційного дизайну під впливом взаємодії із Європейським Союзом.

Ключові слова: дискурс, політика, політичний дискурс, політична комунікація, європейська інтеграція, європеїзація, Європейський Союз, політичні інститути.

Summary

Sokur O. V. Transformation of the discourse on Ukraine's European integration (based on the study of analytical reports). – Article.

The article identifies the transformations of the discourse on Ukraine's European integration based on the study of analytical reports of the National Institute for Strategic Studies. The reports are prepared for the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine. They are an important component of the European integration discourse and serve as a basis for communication between the expert community and public authorities. The study of the transformations of the discourse on Ukraine's European integration is characterized by its relevance, and it is directly related to important theoretical and practical tasks of further understanding the historical, socio-cultural and political sources of European integration and the implementation of Ukraine's course towards membership in the European Union. It is noted that in the political discourse there are differences between the idea of 'Europe' (which is fundamental to European values, European identity, etc.) and the European Union as an external factor of Europeanisation of political institutions in Ukraine. It is substantiated that one of the main problems that can be solved by analyzing the discourse on European integration by using texts from different discourses (political, expert, media, etc.) is to determine the dialectical relationship between the institutional dimension of the EU's functioning and the value dimension of the 'idea of Europe', which dates back to antiquity. The topic of European integration is one of the main ones in the political discourse of Ukraine. At the same time, according to the results of the study, the discourse on European integration underwent significant transformations in the period from 2015 to 2018. First of all, it concerns the structure of analytical reports and the place of the topic of European integration in it. It is emphasized that Ukraine has formed a 'European civilizational identity', but has not built a 'European democratic state'. The texts of the Analytical Reports identify the main directions of implementation of Ukraine's European integration course both in terms of the formation of 'European values' and 'European identity' and in terms of changes in institutional design under the influence of interaction with the European Union.

Key words: discourse, politics, political discourse, political communication, European integration, Europeanisation, European Union, political institutions.

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.37>*О. В. Солоділова*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3991-6721>*кандидат філософських наук, доцент,**доцент кафедри філософії, соціології та історії**Дніпровського державного аграрно-економічного університету*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Масштабна агресія з боку Російської Федерації створила чимало труднощів для демократичних змін в Україні. Тривалий період воєнного стану впливає на її політичну систему, функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльність політичних партій, медіа, соціальних і громадських інститутів, доступ до публічної інформації тощо. Після завершення Другої світової війни жодна європейська демократія не зіштовхувалася з викликами, подібними до тих, які сьогодні постали перед нашою державою. Вперше в післявоєнній історії демократична країна стала об'єктом нападу з боку авторитарного режиму, який стрімко перетворюється на тоталітарний. Україна фактично залишилася сам на сам із військовою агресією сусідньої держави, яка відкрито заявила про невизнання українського державного суверенітету. У відповідь на цю агресію наша країна змушена шукати нову політико-правову модель державності, що відповідала б не тільки актуальним безпековим викликам, але й демократичним принципам.

Отже, на сьогодні практичний досвід конституційно-правового регулювання діяльності системи методів і засобів здійснення політичної влади, а також форм взаємодії державних структур і суспільства в екстраординарних умовах є майже відсутнім. Незважаючи на значний науковий здобуток у цьому напрямку, спроби створити належну теоретичну основу для процесів пострадянської демократизації в умовах воєнного стану залишаються недостатніми. Таким чином, це питання залишається відкритим і важливим для подальших наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На розробку проблеми поєднання між збереженням демократичних інституцій і демократичних практик в Україні та пріоритетами національної безпеки в умовах повномасштабного вторгнення Росії, введення воєнного стану в Україні справили вплив вітчизняні дослідники О. Бабкіна, Г. Зеленько, О. Майборода, М. Михайлов, О. Левін, Н. Наталіна, О. Рафальський, В. Тисячний та ін. Досліджуючи джерела, пов'язані з темою роботи, можна зробити висновок, що, хоча ця проблематика привертає значну увагу вітчизняних науковців, питання

особливостей зміни політичного режиму в умовах воєнного часу окремо майже не розглядається. Основна причина цього полягає в тому, що такі процеси ще тривають, і більшість дослідників очікують завершення війни. Проте вже починають з'являтися певні аналітичні матеріали, присвячені цій темі [1, 2, 5, 13].

Метою даної статті є вивчення впливу воєнного стану, запровадженого у перший день повномасштабного вторгнення, на трансформацію політичної системи України, збереження демократичних перетворень в нашій країні, пошук нових інструментів захисту демократії від внутрішніх та зовнішніх ворогів у контексті повномасштабної збройної агресії РФ проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочата Росією війна в Україні спричинила серйозні економічні, соціальні, військові та політичні труднощі. Наша держава опинилася перед безпрецедентними загрозами, що ставлять під сумнів її існування як незалежної та суверенної країни і ведуть до змін у функціонуванні органів державної влади й місцевого самоврядування, а також тимчасових обмежень прав і свобод громадян. Повномасштабне вторгнення РФ на українські території вплинуло на всі сфери суспільного життя, призвело до серйозних зрушень у процесі політичної трансформації країни та порушення рівноваги всієї політичної системи України. Це також стало великим викликом для демократії в Україні. Тривалий період воєнного стану впливає на її внутрішньополітичну ситуацію, змінює медійний простір, обмежує доступ громадян до публічної інформації, впливає на діяльність політичних партій, громадських організацій, судових органів та інших державних інституцій.

Відомо, що правовий режим воєнного стану, введений в Україні з 24 лютого 2022 року, дозволяє владі обмежувати низку прав і свобод громадян, таких як недоторканність житла, свободу думки та зібрань. Чоловікам призовного віку, за відсутності відповідних документів, заборонено виїзд за кордон, а комендантська година стала реалією повсякденного життя. На місцевому рівні реформа децентралізації опинилася під загрозою через створення військових адміністрацій, керівники яких призначаються президентом, а не обираються на виборах [6, 11].

Для оцінки змін у політичному режимі України, пов'язаних із початком війни, доцільно застосувати загальноприйняті у політичній науці критерії. На думку Г. Зеленько, такими критеріями є, зокрема:

- конституційний порядок як основа й система державних органів;
- співвідношення між центральною і регіональною владою;
- стан партійної системи та виборчого процесу;
- роль груп інтересів і тиску у політичному процесі;
- правовий статус особи, стан і гарантії прав та свобод людини, ЗМІ, політичних свобод [2, с. 13].

Як зазначалося, порядок здійснення влади в Україні зараз визначається дією правового режиму воєнного стану. Він надає органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування необхідні повноваження для відвернення загроз, протидії збройній агресії, забезпечення національної безпеки та захисту територіальної цілісності. Це також включає тимчасові обмеження конституційних прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб, зазначаючи строки дії таких обмежень. Воєнний стан вводиться в Україні або її окремих регіонах у разі збройної агресії, загрози нападу чи загрози національній незалежності та територіальній цілісності держави.

Від початку воєнного стану в Україні було створено 25 обласних військових адміністрацій та низку військових адміністрацій на рівні населених пунктів. Повноваження вищих органів державної влади – Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України – залишилися в силі, але їхні пріоритети зазнали змін, що вплинуло на результати їхньої роботи.

Найбільші зміни стосуються інституту глави держави. Президент України є ключовою постаттю, яка впливає як на центральну, так і на місцеву владу. В умовах повномасштабної війни саме президент отримав усі реальні важелі впливу в державі. Він здійснює загальне керівництво введенням та реалізацією заходів воєнного стану, стратегічне управління Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, а також приймає рішення про призначення та звільнення посадових осіб, наділяючи іншими відповідними повноваженнями в разі потреби.

Зміцненню президентської вертикалі влади сприяло і створення обласних та районних військових адміністрацій відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». На основі державних адміністрацій створювалися військові адміністрації, а їхні голови набули статусу начальників відповідних військових адміністрацій. Ці органи – тимчасові державні структури, утворені указом Президента України, які діють на визначе-

них територіях для гарантування безпеки в умовах воєнного стану.

Крім цього, закон чітко регулює взаємодію військового командування та військових адміністрацій з міністерствами й іншими центральними органами виконавчої влади, захист правового режиму воєнного стану, безпеки громадян та інтересів держави. Це також включає підпорядкування їм військових формувань, правоохоронних органів, їхніх частин та установ, що визначаються Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Усе це вказує на суттєві зміни у розвитку політичної системи України в умовах війни, перезавантаження політичної системи держави та поступовий перехід від парламентсько-президентської форми правління до президентської. На сьогодні ми можемо стверджувати, що відбулося об'єднання президентської та виконавчої гілок влади за фактичною втратою суб'єктності з боку Верховної Ради України.

Незважаючи на те, що Верховна Рада України формально продовжує свою діяльність, ми спостерігаємо фактичну монополізацію виконавчою (у нашому випадку – президентською) владою порядку денного парламенту. Якщо врахувати також традиційно низький рівень довіри українців до цього законодавчого органу, нестабільність та різноплановість його складу перед початком широкомасштабного вторгнення РФ, нерегулярність роботи парламенту під час війни та загальне зниження його ролі в політичному житті країни, можна стверджувати про серйозну кризу парламентаризму в українському владному трикутнику.

Судова система України продовжує функціонувати навіть в умовах воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів і органів правосуддя, передбачені Конституцією, залишаються недоторканими, навіть під час війни. Конституція гарантує здійснення правосуддя і в мирний, і у воєнний час, а передача цих функцій іншим органам або створення надзвичайних судів є неприпустимою. Хоча через воєнний стан обмежено доступ до інформації, яка раніше була відкритою, включаючи реєстр судових рішень та дані про стадії розгляду справ. Це зроблено з метою забезпечення безпеки даних та суддів. Рада суддів також рекомендувала обмежити доступ до судових засідань сторонніх осіб, окрім учасників.

Ознакою стійкості української демократії стало впровадження у 2023 році конкурсного відбору до Конституційного Суду України, коли суддів уперше обирають за результатами оцінювання компетентності у сфері права та високих моральних якостей за участю міжнародних експертів. У 2023 році також відновлено роботу Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів.

Пропаганда країни-агресора поширює чутки про нелегітимність виборних органів влади

в Україні. Дійсно, парламентські вибори, що мали відбутися 29 жовтня 2023 року, а також чергові вибори Президента – 31 березня 2024 року, відкладені. Згідно зі статтею 19 Закону «Про правовий режим воєнного стану», у воєнний час забороняється проведення виборів. Конституція у статті 83 визначає, що повноваження Верховної Ради продовжуються до першого засідання новообраної Ради після скасування воєнного стану.

Аналіз конституційного та виборчого законодавства й судової практики вказує на несумісність воєнного стану з дотриманням конституційних виборчих принципів, а отже, проведення демократичних виборів є неможливим. У суспільстві наразі також відсутній запит на вибори, що обумовлює доцільність та правову можливість продовження повноважень парламенту та президента задля захисту демократії.

Важливим аспектом трансформації органів влади є реорганізація місцевого самоврядування. Повномасштабне вторгнення РФ перервало одну з найуспішніших українських реформ – децентралізацію. На першому етапі (2014-2019 рр.) було закладено основу для перерозподілу повноважень, ресурсів та відповідальності між різними рівнями урядування. Другий етап (з 2020 р.) включав затвердження нового адміністративно-територіального поділу, формування 1469 територіальних громад, ліквідацію 490 районів та проведення місцевих виборів за новим адміністративним устроєм. Реформа надала місцевим органам більше фінансових ресурсів та самостійності.

Війна, що почалася в лютому 2022 року, виявила ефективність та стійкість місцевого самоврядування і реформи децентралізації. Попри обмеження повноважень місцевих органів, місцеве самоврядування довело свою інституційну життєздатність. Воно стало фундаментом територіальної оборони та організаційною основою для забезпечення життєдіяльності громад в умовах війни. Місцева влада підтримує військових та цивільних, надає прихисток внутрішнім переселенцям, забезпечує лікування поранених, стабільність у тилу та функціонування релокованого бізнесу. Громади активно допомагають армії, покриваючи потреби, які держава не може забезпечити повною мірою.

На початок російської агресії українське суспільство було політично неструктурованим, з високим рівнем скепсису до партій і партійної системи загалом. Ця криза мала системний та тривалий характер: більшість українських політичних партій не мали чіткої ідеологічної спрямованості, об'єднувалися навколо лідерів, а не виборців, мали слабку структуру регіональних осередків. Через це партійний простір складався переважно з політичних проєктів клубного типу, створених під конкретних лідерів.

Повномасштабна війна суттєво змінила політичний ландшафт, впливаючи на розміщення політичних сил і на механізми функціонування партійної системи. По-перше, з початком війни більшість партій не змогли знайти свого місця в нових умовах. Ослаблення позицій українських олігархів призвело до деолігархізації партійного фінансування та вперше відкриває можливість формування нових партій без втручання великих фінансово-промислових груп. Чимало партій, які існували лише як виборчі проєкти спонсорів, опинилися на межі зникнення.

По-друге, заборона на реєстрацію нових партій під час воєнного стану обмежує появу нових політичних суб'єктів. Однак зростає запит на професійну політику, що формує передумови для поляризації політичного простору до двопартійної моделі, типової для західних демократій, з двома основними силами – владою та опозицією.

По-третє, війна призвела до відсутності запиту на проросійські партії. Це стало можливим після ухвалення Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» та припинення діяльності партій, помічених у проросійських настроях. Рада національної безпеки і оборони у березні 2022 року призупинила діяльність низки партій, задіяних в антиукраїнській пропаганді та виправданні війни. З початку вторгнення було заборонено близько двадцяти проросійських партій, таких як «Опозиційний блок – За життя» та «Партія Шарія».

Суспільно-політичні настрої українців також зазнали змін, впливаючи на структуру партійної системи. Обмеження політичних прав і свобод ускладнює публічну артикуляцію нових настроїв, однак вони відображаються у соціально-політичних уподобаннях, що створює передумови для якісної зміни партійного поля.

Слід зазначити, що система ухвалення політичних рішень була недосконалою ще до війни, підпорядкованою передусім інтересам фінансово-промислових груп. Війна привела до формування нової, відносно ефективної для військового часу системи, яка потребує централізації. Після завершення дії воєнного стану військові адміністрації будуть скасовані, однак важливо не просто повернутися до мирної системи, а створити модель управління, здатну відповідати суспільним запитам і вирішувати завдання повоєнного відновлення.

Російська збройна агресія стала каталізатором для значного розвитку громадянського суспільства в Україні. Це супроводжується як структурними та кількісними, так і якісними змінами. Внаслідок цих процесів посилюються горизонтальні зв'язки у суспільстві та зростає інституційна довіра, що є основою розвитку соціального капіталу. Одним з чинників пасивності громадянського суспільства

в минулі роки була, зокрема, нестача інституційної довіри.

Повномасштабна війна привнесла суттєві зміни у діяльність громадських організацій, які тепер більше схильні до співпраці, а не до конкуренції. Це проявляється у зростанні кількості спільних ініціатив для підтримки українського суспільства у протидії агресору. Наразі основними напрямками роботи громадських організацій є підтримка інтеграції ветеранів, співпраця з місцевими та регіональними громадами, проведення соціологічних досліджень, організація навчальних тренінгів, збирання та поширення інформації, забезпечення прозорості та залучення громадян до ухвалення рішень, планування відновлення зруйнованих територій тощо. В умовах війни громадські організації взяли на себе деякі функції, які зазвичай виконують державні органи виконавчої влади.

З початком повномасштабного вторгнення РФ значних змін зазнала українська медіасфера. Інформаційна політика, як і інші сфери, була підпорядкована задачам протистояння агресору. Національна рада з питань телебачення та радіомовлення підтримала ініціативу медіаіндустрії щодо створення єдиного інформаційного марафону – «Єдині новини #UАразом», рішення про запуск якого було ухвалено у березні 2022 року Радою національної безпеки і оборони України як платформи стратегічної комунікації.

Ще одна тенденція в українській медіасфері після російського вторгнення – адаптація до вимог ЄС для початку переговорів про вступ України до Євросоюзу. У рамках цього процесу 30 серпня 2022 року Верховною Радою було ухвалено новий закон «Про медіа» [8].

До ключових змін у роботі медіасфери після початку війни можна віднести:

- в умовах жорстокої інформаційно-психологічної війни держава забезпечила свободу слова та невтручання в діяльність ЗМІ. Попри ухвалення законодавчих актів, які запровадили певні обмеження щодо права на інформацію, було досягнуто балансу між свободою слова та відповідальністю за її використання без зайвого правового регулювання;

- на телебаченні, яке залишається популярним джерелом інформації для 62% українців, із першого дня війни було запущено єдиний телемарафон «Єдині новини». На думку експертів, на початковому етапі війни цей формат був виправданий через потребу подолати паніку та підтримати інформаційну єдність країни в умовах загрози;

- зростання активності українців в інтернеті, зокрема на платформах Facebook, YouTube, Telegram, TikTok. Однак ці платформи не підпадають під регулювання українського законодавства і не несуть відповідальності за поширюваний контент. Такі ресурси часто надають інтерпретації

новин, а не самі новини. Нові медіа, зокрема месенджери, виконують роль ЗМІ, хоча формально такими не є;

- зростання популярності соціальних мереж як альтернативи традиційним ЗМІ стимулює розвиток блогосфери. Це демократичне явище, яке не потребує значних фінансових вкладень та є доступним для громадян. Однак воно несе ризики тінізації медіасередовища, оскільки контролювати велику кількість блогерів складніше, ніж традиційні медіахолдинги;

- ослаблення позицій олігархів, зокрема на медіаринку, спричинило зміни у розповсюдженні інформації. Антидержавні наративи, спроби нав'язати суспільству чужі цінності та гонитва за сенсаціями – ці методи довоєнного інформаційного просування, сподіваємося, залишилися у минулому.

Важливим індикатором політичного режиму є громадянське суспільство. За словами Г. Зеленько, в умовах війни воно зазнало значних якісних і кількісних трансформацій. До повномасштабного вторгнення рівень розвитку громадянського суспільства в Україні був одним із найвищих серед пострадянських країн.

Для оцінки політичних процесів і політичного режиму науковці використовують кількісні методи. Хоча демократія є абстрактним поняттям, у політології розроблено індекси, які дозволяють відстежувати трансформаційні процеси в окремій країні. Традиційно глобальні індекси рівня демократії об'єднують різноманітні індикатори політичних прав та демократичних свобод у єдиний комплексний показник. До найбільш показових індексів у порівняльній політології належать Freedom in the World, Nations in Transit та Democracy Index.

Freedom in the World – щорічне дослідження неурядової організації Freedom House, яке вимірює рівень громадянських свобод і політичних прав у всіх країнах світу та спірних територіях. Індекс охоплює 192 країни, розділені на 14 територій. Починаючи з 1973 року, Freedom in the World оцінює політичні права (виборчий процес, робота уряду, політичний плюралізм) та громадянські свободи (верховенство закону, свобода слова, права асоціацій та персональна автономія). На підставі загального індексу демократизації країни (за рівнем демократичного розвитку) діляться на «вільні» (1,0–2,5 бала), «частково вільні» (3,0–5,0) та «невільні» (5,5–7,0) [13].

Проект Nations in Transit (Країни перехідного періоду) аналізує демократичні зміни у країнах Європи та Євразії. Моніторинг охоплює 29 країн і забезпечує Freedom House даними про цей регіон. Дослідження включає такі показники, як демократичність правління, виборчий процес, громадянське суспільство, незалежні ЗМІ, місцеве самоврядування, незалежність судової системи та рівень корупції [16]. Типологія країн включає «консолі-

довану демократію», «перехідне суспільство» та «авторитарний режим».

Ще один індекс демократичних змін – Democracy Index, який складає Economist Intelligence Unit. Індекс оцінює виборчий процес, уряд, участь населення в політиці, громадянські права та політичну культуру у 167 країнах, поділяючи їх на повноцінні демократії, неповні демократії, країни з перехідним режимом та авторитарні держави [14].

Загалом глобальні індекси демократизації дають змогу об'єктивно аналізувати демократичні зміни, а система емпіричного індексування є важливим інструментом для дослідження демократичних процесів на пострадянському просторі.

Перед початком російської агресії політичний режим в Україні, згідно з класифікацією Freedom House, був гібридним, а сама Україна вважалася «частково вільною» країною, з індексом 5–5,7 бала (з 7 можливих) протягом 2015–2021 років [13]. За категоріями Nations in Transit Україна входила до «перехідного суспільства» або «змішаного режиму». Дані Democracy Index для України за 2021–2023 роки наведено в таблиці 1 [14].

Як бачимо, повномасштабна війна призвела до певного падіння більшості показників Індексу демократії, але не суттєво. В свою чергу російське керівництво та пропаганда намагалися, використовуючи негативну динаміку зниження рівня життя українського народу, прав і свобод багатьох наших співгромадян демотивувати й розколоти українське суспільство, підірвати віру в перемогу України, підірвати довіру до Збройних сил і політичного керівництва України, гіперболізувати проблеми, які існують у державі. Але, навпаки, підштовхнула українське суспільство до самоорганізації. Йдеться насамперед про структурні зміни. Так, якщо раніше більшу частину в структурі ГС становили громадські організації, то у 2022 р. тенденції змінилися. Торік кількість зареєстрованих благодійних організацій більш ніж удвічі перевищувала кількість громадських організацій, які реєструвалися, та суттєво перевищила аналогічні показники попередніх років. Кількість зареєстрованих у 2022 р. благодійних організацій становила 6367 організації (показник 2021 р. – 830) проти 2760 зареєстрованих громадських організацій (показник 2021 р. – 4360). Такий сплеск зареєстрованих організацій громадянського суспільства свідчить

про здатність, по-перше, до самоорганізації в умовах небезпеки, що стало одним з факторів того, що Україна вистояла на початку війни; по-друге, до кооперації громадян між собою у протидії російській збройній агресії [1, с. 28].

В умовах війни українське суспільство показало високу стійкість і здатність до об'єднання. Спільна мета – перемога над агресором – підсилює прагнення до консолідації представників різних політичних, соціальних і релігійних груп, зменшує розбіжності у цінностях і політичних поглядах. Домінуючим настроєм у суспільстві стала віра в перемогу, якою сьогодні живе близько 90% українців. Можна сказати, що перемога у війні стає національною ідеєю, а суспільство і влада уклали новий суспільний договір, суттю якого є єдність і спільна боротьба проти ворога. Навіть в умовах агресії основи конституційного ладу продовжують підтримуватися.

Беручи до уваги певні обмеження, запроваджені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (призупинення виборів, заборона референдумів, мітингів, обмеження свободи слова та пересування, введення комендантської години), українське суспільство все одно демонструє високий рівень громадської активності та розуміння необхідності мілітарної ієрархії та централізації влади в умовах війни. За словами О.В. Солоділової, цим негативним ефектам протидіє позитивний соціо-культурний досвід людства, традиційна культура, яка історично спрямовує свідомісне життя, визначає горизонти духовності та соціокультурні стосунки, змагаючись з інноваційною культурою [12, с. 84].

Незважаючи на значний рівень радикалізму, більшість українців підтримують дії влади, хоча й відчують напруженість, характерну для суспільства, що перебуває у стані екзистенційної боротьби.

Війна пробудила в багатьох українцях почуття гордості, патріотизму та взаємодопомоги. Понад 80% українців сьогодні відчують гордість за свою державу, 75% вважають, що ми рухаємося правильно. У 2020 р. абсолютна більшість людей говорили, що вони відчують розчарування у ставленні до держави, то зараз 90% такого розчарування не мають [3].

Висновки

1. В умовах війни український народ показав здатність захищати свободу і незалежність,

Таблиця 1

Показники Індексу демократії («Democracy Index») України за 2021–2023 рр.

Показники/рік	Місце в світі	Виборчий процес і плюралізм	Функціонування уряду	Участь в політичному процесі	Політична культура	Цивільні права	Індекс
2021	86	8,25	2,36	6,67	5,00	5,59	5,57
2022	87	7,42	2,71	6,11	5,63	5,28	5,43
2023	91	5,58	3,07	7,22	5,00	4,41	5,06

а система публічної влади підтвердила стійкість демократії та збереження конституційного ладу.

2. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України змінило характер політичного режиму країни, що було необхідно для збереження державного суверенітету та цілісності. Це призвело до змін у структурі, функціях і діяльності державних та місцевих органів, що слід розглядати як тимчасові заходи, обумовлені викликами війни.

3. Російсько-українська війна стала перевіркою на спроможність українських політичних інститутів та індикатором згуртованості суспільства. Влада, політичні сили та громадські інститути об'єдналися заради перемоги. Консолідація нації базується як на ентузіазмі громадян, так і на виважених діях влади, що демонструють національний консенсус і готовність до співпраці з громадянським суспільством.

4. Війна підкреслила потребу України в стабільних і ефективних державних інститутах із чітко визначеними функціями. До війни політична система коливалася між посиленням і послабленням президентської вертикалі, але зараз відбувається остаточне посилення виконавчої влади. Після перемоги одним із напрямків політичної трансформації може стати перехід до президентської форми правління з визначенням ключової ролі Президента в структурі влади. Проте навіть за умов війни немає підстав говорити про спроби обмежити права громадян.

5. Не зважаючи на побоювання про запит на сильного керівника, українське суспільство підтримує демократію як бажаний державний устрій і не має запити на авторитарний режим, незважаючи на дії російської пропаганди.

6. Хоча показники демократії в Україні дещо знизилися, соціологічні дослідження та форми громадянської активності свідчать про здорові процеси у суспільстві, зокрема зростання запити на демократію, готовність її захищати, відмова від політичних чвар задля єдності проти ворога, посилення інституційної довіри.

7. Суспільство демонструє запит на соціальну справедливість. Пильність громадян щодо державних і місцевих бюджетів, нетерпимість до корупції, активне волонтерство – усе це характерні риси сьогодення. Волонтерство є важливим елементом соціальної довіри та основою соціального капіталу в Україні, що є важливим для подальшого розвитку громадянського суспільства, оскільки криза інституційної довіри в минулому обмежувала його становлення.

8. Українська демократія, попри російську агресію, продовжує функціонувати згідно з Конституцією, яка закріплює європейську ідентичність та незворотність курсу на ЄС і НАТО. Підтвердженням цього є отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС у 2022 році. На

лютий 2024 року український уряд уже затвердив План заходів із виконання рекомендацій Єврокомісії для початку переговорів про членство в ЄС, що стало можливим завдяки захисту демократії українським народом.

Література

1. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.

2. Бабкіна О. Політичний режим в Україні напередодні та під час воєнного стану. Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень: збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). С. 20-23.

3. Коваліско Н., Сокурянська Л. Круглий стіл «Українське суспільство після перемоги». Національний інститут соціології НАН України. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 4. 2022. С. 179–192. URL: <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2022-4/16.pdf> (дата звернення : 14.08.2024).

4. Криворучко О. І. Індекси суспільно-політичних перетворень на пострадянському просторі: порівняльний аналіз. *Magisterium. Політичні студії*. 2014. Вип. 58. С. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_17. (дата звернення: 14.08.2024).

5. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.

6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. Верховна Рада України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 14.08.2024).

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора : Закон України від 3 березня 2022 року № 2109-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text> (дата звернення 13.01.2024 р.).

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03. 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12> (дата звернення: 22.08.2024).

8. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22 травня 2022 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 13.01.2024 р.)

9. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 року № 2849-IX. <https://ips.ligazakon.net/document/T222849?an=3> (дата звернення: 20.08.2024).

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 14.08.2024).

11. Солоділова О.В. Естетика гендеру як об'єкту оцінки соціальної дійсності: історико-культурний аспект (XIX – XX ст.). Гілея: науковий вісник. К. : «Видавництво «Гілея», 2020. Вип. 152 (№ 1). С. 208-213.

12. Тисячний В. Процес девіації політичної системи України в умовах її моноцентричності та воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. 1(67). 49-58. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1\(67\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1(67)-7) (дата звернення: 14.08.2024)

13. Democracy Index. 2021. Economist Intelligence Unit : website. URL : <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> (дата звернення : 29.12.2022)

14. Freedom in the World, Final Report. (2023). URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2023>. (дата звернення : 14.08.2024).

15. Nations in Transit Methodology [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT. (дата звернення : 14.08.2024).

Анотація

Солоділова О. В. Вплив російсько-української війни на трансформацію політичного режиму в Україні. – Стаття.

У статті досліджено вплив російсько-української війни, введення воєнного стану в Україні на трансформацію її політичного режиму. Війна, розв'язана Росією, становить серйозну загрозу на шляху України до повної та успішної демократії, змушуючи громадян жертвувати частиною своїх прав заради перемоги. Актуальність теми статті полягає у тому, що дилема балансу між збереженням демократичних інституцій і демократичних практик в Україні з одного боку та пріоритетами національної безпеки – з іншого набуває сьогодні непересічного значення. Тому дослідження впливу війни на хід політичних процесів в Україні, на методи, способи і засоби здійснення політичної влади є безумовно актуальним в контексті подальших перетворень політичної системи країни.

Доведено, що політична система України в умовах повномасштабного вторгнення РФ продемонструвала свою інституційну стійкість і ефективність. За допомогою глобальних індексів рівня демократизації підтверджено, що, незважаючи на певне падіння показників України за всіма індексами на протязі воєнних років, українське суспільство періоду війни, навпаки, вважає демократію найбільш бажаним типом державного устрою, а дані соціологічних досліджень і форми громадянської активності, які спостерігаються в Україні після повномасштабного російського воєнного вторгнення, свідчать про доволі здорові процеси у суспіль-

стві, які стосуються посилення запиту на демократію, готовність до її захисту, до відмови від політичних чвар задля протистояння ворогу, посилення інституційної довіри та громадянської активності.

Зроблена спроба осмислення проблем, які виникли в функціонуванні органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації, політичних і неполітичних інститутів суспільства та аналізу нових політичних реалій і процесів.

Ключові слова: політична система, політичний режим, трансформація, війна, індекси рівня демократизації.

Summary

Solodilova O. V. The influence of the Russian-Ukrainian war on the transformation of the political regime in Ukraine. – Article.

The article examines the impact of the Russian-Ukrainian war, the introduction of martial law in Ukraine on the transformation of its political regime. The war unleashed by Russia poses a serious threat to Ukraine's path to full and successful democracy, forcing citizens to sacrifice some of their rights for the sake of victory. The relevance of the topic of the article lies in the fact that the dilemma of the balance between the preservation of democratic institutions and democratic practices in Ukraine on the one hand and national security priorities on the other is gaining extraordinary importance today. Therefore, the study of the impact of the war on the course of political processes in Ukraine, on the methods, methods and means of exercising political power is definitely relevant in the context of further transformations of the country's political system.

It is proven that the political system of Ukraine in the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation demonstrated its institutional stability and efficiency. With the help of global indices of the level of democratization, it has been confirmed that, despite a certain drop in Ukraine's indicators on all indices during the war years, Ukrainian society during the war period, on the contrary, considers democracy the most desirable type of state system, and the data of sociological studies and the forms of civil activity observed in Ukraine after the full-scale Russian military invasion testify to fairly healthy processes in society, which relate to the strengthening of the demand for democracy, readiness to defend it, to abandon political quarrels in order to confront the enemy, strengthening of institutional trust and civic activity.

An attempt is made to understand the problems that have arisen in the functioning of state and local self-government bodies, mass media, political and non-political institutions of society, and to analyze new political realities and processes.

Key words: political system, political regime, transformation, war, indices of the level of democratization.

УДК 323.130

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.38>

О. В. Цаценко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6460-4501>аспірант кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ГРОМАДЯНСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ КАМПАНІЙ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АДВОКАЦІЇ

Постановка проблеми. Поглиблення розвитку демократії висуває перед політичною наукою нові дослідні завдання. Процеси громадсько-політичної участі набувають нового значення в умовах діджиталізації. Зростає попит на наукові публікації, які висвітлюють особливості соціального капіталу, громадянської когезії та підтримки під час масових акцій протестів та інших демонстративних, опозиційних та представницьких дій. Значущість феномену громадянської солідарності неможливо переоцінити, оскільки вона має як поведінковий, так і ціннісний виміри. В умовах цифрової комунікаційної революції потребує переосмислення досвід розвитку громадських рухів та політичні перспективи країн, які вже реалізували власні проекти демократизації.

В умовах російського вторгнення в Україну актуалізується питання солідарності в рамках функціонування волонтерських проєктів підтримки Збройних Сил. В період післявоєнного відновлення для України спроможність громадських спільнот підтримувати сталість функціонування громадських мереж та волонтерських організацій буде вважатися однією з основ європейської ідентичності. Таким чином, громадянська солідарність виступає як академічною, так і прикладною проблемою. Вона потребує розв'язання в контексті понять інституційної спроможності, інституційної достатності рівня демократичних перетворень, поглиблення процесів демократичної політичної участі тощо.

Аналіз публікацій. Громадянська солідарність стала предметом розгляду не лише академічних розробок, але й низки міжнародних нормативних документів. Зокрема, Хартія основоположних прав Європейського Союзу (2000/СЗ64/01) описує основні права, які захищаються в ЄС, що важливо для розуміння правової основи солідарності та прав людини в законодавстві ЄС, забезпечуючи прямий зв'язок із цінностями та принципами, що лежать в основі політики ЄС [5]. Регламент Ради (ЄС) № 2012/2002 заснував Фонд солідарності Європейського Союзу (EUSF), механізм фінансової допомоги у відповідь на стихійні лиха [6]. Дослідник Є. Кючук критично досліджує концепцію солідарності в праві ЄС [7]. Веб-сайт Фонду солідарності ЄС надає практичну інформацію

про функціонування, критерії прийнятності та вплив Фонду солідарності ЄС [8]. Науковець-правознавець Дж. Лішке розглядає солідарність як моральний поділ праці, пропонуючи філософську та соціологічну перспективу [9]. Електронний ресурс, присвячений солідарності під час пандемії COVID-19, надає приклади солідарності ЄС у дії [10]. Стаття П.Тідеманна містить стислий, але глибокий філософський огляд концепції солідарності, поміщаючи її в ширший контекст права та етики [11]. У сукупності названі джерела пропонують комплексне уявлення про солідарність в ЄС, охоплюючи правові, практичні, теоретичні та філософські аспекти. Водночас існує потреба розкрити зміст громадянської солідарності в більш прикладному вимірі ефективності політичних адвокаційних кампаній.

Метою статті є з'ясування потенціалу громадянської солідарності в контексті реалізації кампанії громадянської адвокації. Завданням статті є виявлення чинників спроможності інституційних акторів щодо імплементації практик громадської взаємодії та взаємної підтримки.

Основний зміст статті. Поняття громадянської співпраці (колаборації) позначає спільні дії членів суспільства для досягнення політичних цілей. Ця співпраця є основою громадянського суспільства, яке розвивається на основі соціальної справедливості, демократії та стабільності. Натомість громадянська солідарність охоплює інший вимір адвокаційних соціально-політичних взаємодій, який спричиняє появу «нової інституційної реальності»: добровільного громадянського руху. Як вірно наголошують О.Безкоровайна та А.Ткачук, громадянська солідарність є свідомим вибором громадян об'єднуватись та ідентифікувати себе з суспільством, це спільні норми та цінності, схожість переконань, єдність, відчуття приналежності саме до цього об'єднання, активізм чи будь-яка інша діяльність, спрямована на користь конкретного об'єднання, держави, відчуття особистісної реалізації від цих дій [1].

Важливість громадянської співпраці вбачається насамперед у забезпеченні стабільності суспільства. Хоча в суспільстві існують різні думки та інтереси, важливо досягти спільної згоди та взаєморозуміння. Така співпраця сприяє

збереженню миру та безпеки. О. Безкоровайна та А.Ткачук справедливо визначають вплив громадянської позиції на стабільність міжкультурні комунікації які стрімко розширюються, збільшуючи інтенсивність культурного обміну. Це явище безумовно впливає на поведінку та світосприйняття людей, закріплюючи певний культурний плюралізм в соціумі. В епоху глобалізації ідентичність загалом характеризується певною динамікою, множинністю, незавершеністю і контекстуальністю [1].

Громадянська солідарність на макрорівні підвищує потенціал розвитку суспільства. Адвокаційні акції (кампанії) є шляхом прояву взаємодопоміжності громадян, волонтерських рухів та громадських організацій, які допомагають органічно вирішувати соціальні проблеми. Наприклад, адвокаційні ініціативи у сфері освіти, охорони здоров'я та навколишнього середовища є результатом саме органічної (природної) громадянської співпраці. Українські фахівці Т. Потапчук, І. Пукас та Т. Бабюк обґрунтовано встановили, що органічна солідарність передбачає спільність цілей та інтересів, але в той же час визнає індивідуальну свободу і самостійність. Це сприяє розвитку індивідуальності, творчості та соціального прогресу. Важливо збалансувати механічну та органічну солідарність в суспільстві для забезпечення гармонії та стабільності [2].

Крім того, громадянська солідарність зміцнює демократичні цінності. Головним показником демократії є інституалізація репрезентативної потреби суспільства, в рамках якої громадські адвокаційні актори ведуть відкритий діалог з владою, висловлюють свою думку та беруть участь у прийнятті рішень. Цей процес дозволяє надійно захистити права і свободи громадян, які потребують конкретних здобутків від політичного ладу демократії. Т. Потапчук, І. Пукас та Т. Бабюк однією з головних причин недостатньої громадянської солідарності вірно називають знижений інтерес та залученість громадян до суспільних справ. Багато людей виявляють пасивність та байдужість до проблем, що відбуваються навколо них. Вони не проявляють активності у вирішенні соціальних або політичних питань. Це може призводити до бездіяльності та відсутності змін у суспільстві [2].

В контексті проведення адвокаційних кампаній, громадянська згуртованість є невід'ємною частиною громадянського суспільства. Вона забезпечує стабільність, розвиток і справедливість суспільства та сприяє підвищенню якості життя кожної людини. Тому розвиток громадянської солідарної співпраці є близьким (досяжним) опціоналом для кожного свідомого громадянина. При цьому українські вчені слушно називають проблемою відсутність ефективних механізмів та струк-

тур для сприяння громадянській солідарності. Відсутність організованої взаємодії, партнерства між громадськими організаціями, урядом та громадянами ускладнює розвиток та підтримку солідарних ініціатив. Необхідні ефективні механізми співпраці та спільної дії для досягнення спільних цілей і вирішення проблем [2].

Основним підґрунтям концепцій демократії участі є побудова збалансованої системи управління через участь людей, прозорість і справедливість. Але в багатьох випадках демократична структура є спотвореною у своєму функціонуванні, що відоме як «спотворена демократія». У цій ситуації влада посилюється, прозорість і підзвітність знижуються, права громадян звужуються. Солідарна мобілізація громадян може бути потужним інструментом корекції дій влади у цій ситуації. С. Городецька представляє загальний погляд на громадянську солідарність як поведінкову стратегію громадянського діалогу, а саме на такі її складові, як національна самоідентифікація, ціннісно-моральна основа, довіра та актори реалізації даної стратегії, не надають багато оптимізму щодо перспективи утвердження солідарності в українському суспільстві і тому потребують напрямків зміцнення солідарної нації [3].

Політичні процеси в трансформаційних демократіях часто служать інтересам можновладців, ігноруючи потреби та права простих людей. У цій ситуації громадянська мобілізація може створити сильну позицію проти чинної влади. Об'єднаний рух народу тисне на правителів і змушує їх направляти їх у вірне русло. Наприклад, масові протести чи мирні протести часто відіграють важливу роль у зміні політики. С. Городецька вважає за необхідне створити освітні та виховні програми щодо формування національної ідентичності: посилити вивчення історії України та української мови, запровадити конкурси на найкращий твір «Я-громадянин України», підвищити рівень інформаційної культури [3].

Громадянська мобілізація в контексті політичної когезії має наслідком не лише протест, а й розвиток демократичного політичного процесу. Це підвищує обізнаність громадян і забезпечує їх активну участь. В рамках кампанії громадянської дії громадяни можуть створити цифрову платформу, на основі соціальних мереж та організації, де їхні голоси будуть почуті. С. Городецька доречно виступає за забезпечення принципів соціальної справедливості у всіх сферах життя та підвищити рівень культури українського населення у сфері політичних відносин, солідарності до старшого покоління, волонтерських програм, релігійної солідарності [3].

Крім того, громадянська солідарність бореться з розколом і дискримінацією. Розви-

ток транзитивної демократії в багатьох випадках спричиняє розкол у суспільстві, який можна подолати солідарністю. Мобілізаційні громадянські кампанії відіграють важливу роль у відновленні прав дискримінованих груп, в тому числі політичних дисидентів (опозиціонерів). Згідно з публічною заявою міжнародної платформи «Громадянська солідарність», вона найрішучішим чином засуджує дії російської та білоруської влади щодо систематичного тиску на правозахисників, громадянських активістів та неурядові організації [4].

Нарешті, громадянська солідарність є важливим елементом у контексті децентралізації демократії. Вона відіграє значну роль не лише в реформуванні політичного управління, але й у побудові справедливої, міцної та залученої (інклюзивної) демократії на протизагу автократіям сучасного світу. Згідно із заявою міжнародної платформи «Громадянська солідарність», авторитарні режими путіна та лукашенка використовують переслідування правозахисників та незаконне обмеження діяльності громадських організацій як один із ключових інструментів для знищення громадського контролю за діями влади та громадської підтримки людей, які постраждали від політичних репресій та масових порушень прав людини [4].

Кампанії за громадянські права є проявом розвитку громадських рухів за рівність, справедливість і захист прав у демократичному суспільстві. Базовою основою успіху цих кампаній є громадянська солідарність, без якої неможливо досягти цілей жодної акції. Це стосується й громадського опору диктаторським режимам. Міжнародна платформа «Громадянська солідарність» стверджує, що автократичні режими створили атмосферу страху та переслідують будь-кого, хто відстоює цінності прав людини та основоположних свобод. Ліквідація владою однієї з найстаріших правозахисних організацій у росії, «Меморіалу», а також сотень неурядових організацій у білорусі, зокрема правозахисного центру «Весна», свідчить про екзистенційну загрозу існуванню громадянського суспільства в обох країнах [4].

Громадянська солідарність підсилює потенціал громадської активності. Представники різних класів і спільнот об'єднуються, забуваючи про свої відмінності. Вони можуть тиснути на уряди, аби вони змінили політику та закони. Рух за громадянські права в Америці (у 1960-ті роки) є чудовим прикладом, коли чорні та білі громадяни США об'єдналися для боротьби проти расової дискримінації в рамках масової адвокаційної кампанії. Цей досвід міг би бути корисним в контексті російсько-української війни. Згідно із заявою міжнародної платформи, після початку широкомасштабної військо-

вої агресії проти України у лютому 2022 року масштаб політичних репресій у росії та білорусі значно зріс. Число людей, затриманих за участь у мирних антивоєнних акціях або за те, що вони в інший спосіб виявили солідарність з Україною, вимірюється багатьма тисячами. Сотні людей зазнали адміністративного чи кримінального переслідування за вираження своєї антивоєнної позиції [4].

Громадянська солідарність не лише зміцнює правозахисні кампанії, але й посилює взаєморозуміння, братерство та соціальну згуртованість у суспільстві. З'являються можливості для громадян збиратися разом і підвищувати обізнаність щодо проблем громадянського відстоювання, що дає змогу змінювати рівень політичної когезії на низовому рівні. Тому кампанії з захисту громадянських прав не є ефективними без громадянської солідарності. Вони реалізуються не лише завдяки зміні законодавства, але й зміні мислення та структури суспільства. Тому важливо, аби громадяни розуміли важливість взаємної співпраці та підтримки та брали активну участь в адвокаційних рухах.

Висновки. Таким чином, громадянська солідарність виступає мотиваційним чинником громадської згуртованості, інституалізації практик волонтерської політичної участі, розвитку соціального капіталу, політичного представництва на мікрорівні.

Кампанії громадянської адвокації на основі громадянської солідарності отримують більшу сталість, перспективи мультиплікації позитивного досвіду розширення громадських мереж. Досвід громадянської солідарності в країнах Центральної та Східної Європи засвідчив, що політична ідентичність громадських активістів укріплюється та поширюється на основі конкретних прикладів громадянської згуртованості.

Громадянська солідарність виступає нематеріальним стимулом та ціннісною засадою конструктивної демократичної політичної поведінки. Індивіди відчують більшу належність до певної громадської групи та схильність до реалізації певних політичних дій.

Громадянська солідарність в умовах цифровізації виступає альтернативою політичній анемії, ескапізму та іншим проявам уникнення політичної діяльності. Попри існування значної кількості традиційних концепцій громадської участі, громадянська солідарність виступає ключовою ознакою спроможності сучасних громадських рухів, локальних громадських спільнот тощо. Вона також є параметром, який дозволяє судити про рівень самоорганізованості громадянського суспільства, його відокремленості від державних структур, віддаленості від практик політичного тиску, примусу та тіню-

вої політичної інклюзії. Подальшими перспективами розробки даної проблеми є зіставлення змісту понять громадянської солідарності з явищами політичного клієнталізму в різних сучасних політичних системах.

Література

1. Безкоровайна О., Ткачук А. Сучасні аспекти формування громадянської солідарності у майбутніх вчителів іноземної мови в умовах міжкультурного інформаційного простору. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/564>
2. Потапчук Т. В., Пукас І. Л., Бабюк Т. Й. Громадянська солідарність майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1903105>
3. Городецька С.Л. Громадянська солідарність як поведінкова стратегія громадянського діалогу. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/597/612>
4. Заява Платформи «Громадянська солідарність» у зв'язку з присудженням Нобелівської премії миру 2022 року трьом членам Платформи. URL: <https://ccl.org.ua/claims/zayava-platfomy-gromadyanska-solidarnist-u-zvyazku-z-prysudzhennyam-nobelivskoyi-premiyi-myru-2022-roku-trom-chlenam-platfomy/>
5. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C364/01). URL: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
6. Council Regulation (EC) No 2012/2002 of 11 November 2002 establishing the European Union Solidarity Fund – Official Journal. L 311, 14/11/2002. P. 0003–0008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32002R2012>
7. Küçük E. Solidarity in EU Law: An Elusive Political Statement or a Legal Principle with Substance? Maastricht Journal of European and Comparative Law. Vol 23, Issue 6, 2016. URL: <https://doi.org/10.1177/1023263X1602300604>
8. EU Solidarity Fund. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/index.cfm/en/funding/solidarityfund/
9. Leschke J. Solidarität als moralische Arbeitsteilung. Münster, 2015. 213 p.
10. Snapshots of European solidarity, 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/coronavirus-european-solidarity-action_en
11. Tiedemann P. Solidarity. Encyclopedia of the Philosophy of Law. 2018. Springer, Dordrecht. 243 p. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_151-1

Анотація

Цаценко О. В. Громадянська солідарність як чинник ефективності кампаній громадянської адвокації. – Стаття.

У зв'язку із зростанням попиту на наукові публікації, які висвітлюють особливості соціального капіталу, набуває актуальності громадянська когезія та підтримка під час масових акцій протестів та інших демонстративних, опозиційних та представницьких дій. При цьому, в умовах цифрової комунікаційної

революції потребує переосмислення досвід розвитку громадських рухів та політична перспективи країн, які вже реалізували власні проекти демократизації. На тлі зазначених проблем, у період післявоєнного відновлення для України зростає значення спроможності громадських спільнот підтримувати сталість функціонування громадських мереж та волонтерських організацій. Вона буде вважатися однією з ознак європейської ідентичності. Стратегічне значення громадянської солідарності охоплює інший вимір соціально-політичних взаємодій, який спричиняє «нову реальність» громадського руху. Громадянські ініціативи у сфері освіти, охорони здоров'я та навколишнього середовища є результатом саме органічної (природної) громадянської співпраці. Метою дослідження є з'ясування потенціалу громадянської солідарності в контексті реалізації компанії громадянської адвокації. У статті проаналізовано особливості процесів, які дозволяють надійно захистити права і свободи громадян, які потребують конкретних здобутків від політичного ладу демократії. Визначено розвиток громадянського співробітництва як обов'язковий елемент кожного свідомого громадянина. Встановлено, що в багатьох випадках демократична структура є спотвореною у своєму функціонуванні, що відоме як «спотворена демократія». Досліджено вплив масових протестів чи мирних протестів, які відіграють важливу роль у зміні політики. Зроблено висновок, що кампанії громадянської адвокації на основі громадянської солідарності отримують більшу сталість, перспективи мультиплікації позитивного досвіду розширення громадських мереж

Ключові слова: громадянська солідарність, громадянська адвокація, волонтерський рух, громадянське суспільство, політична участь, політична поведінка, політична когезія.

Summary

Tsatsenko O. V. Civic solidarity as a factor of the effectiveness of civic advocacy campaigns. – Article.

Due to the growing demand for scientific publications that highlight the features of social capital, civic cohesion and support during mass protests and other demonstrative, oppositional and representative actions are gaining relevance. At the same time, in the conditions of the digital communication revolution, the experience of the development of public movements and the political prospects of countries that have already implemented their own democratization projects require rethinking. Against the background of the above problems, in the period of post-war reconstruction for Ukraine, the importance of the ability of public communities to maintain the sustainability of the functioning of public networks and volunteer organizations is growing. It will be considered one of the foundations of European identity. The strategic importance of civic solidarity encompasses another dimension of socio-political interactions, which causes the "new reality" of the civic movement. Civic initiatives in the field of education, healthcare and the environment are the result of organic (natural) civic cooperation. The purpose of the study is to clarify the potential of civic solidarity in the context of the implementation of a civic

advocacy company. The article analyzes the features of the processes that allow reliably protecting the rights and freedoms of citizens who need specific gains from the political system of democracy. The development of civic cooperation is determined as an obligatory element of every conscious citizen. It is established that in many cases the democratic structure is distorted in its functioning, which is known as "distorted democracy". The impact

of mass protests or peaceful protests, which play an important role in policy change, is studied. It is concluded that civic advocacy campaigns based on civic solidarity gain greater sustainability, prospects for multiplying positive experiences of expanding civic networks

Key words: civic solidarity, civic advocacy, volunteer movement, civil society, political participation, political behavior, political cohesion.

УДК [327-027.511:339.9](510:100)"20"
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.39>

Чу Чу

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-6649-7197>

аспірантка кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

«ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОТОЧНОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗПОДІЛУ СТРАТЕГІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ КИТАЮ

Постановка проблеми. Ініціатива «Один пояс, один шлях» є важливим інструментом для реалізації поточних стратегічних інтересів Китаю, зокрема, для забезпечення енергетичної безпеки, зміцнення економічних позицій на глобальних ринках, а також для розвитку культурної і політичної присутності у стратегічних регіонах. Водночас ця стратегія відповідає на сучасні виклики глобалізації та змінюється під впливом нових геополітичних реалій. У цьому контексті розуміння того, як «Один пояс, один шлях» відображає просторовий розподіл стратегічних інтересів Китаю, є ключовим для оцінки його майбутніх амбіцій на міжнародній арені та визначення ролі країни у світовій політиці в наступні десятиліття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато китайських науковців (Цай Хунпенг, Чжоу Мін, Лонг Цзин, Ван Мен та ін.) вивчали різні аспекти геополітичних інтересів Китаю в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження ініціативи «Один пояс, один шлях» часто зосереджуються на економічних аспектах, тоді як політичні, культурні та безпекові складові залишаються менш вивченими. Також невирішеним є питання взаємодії «Один пояс, один шлях» із традиційними геополітичними концепціями, зокрема морська та сухопутна могутність, що також потребує детальнішого аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вивчити та проаналізувати стратегічні інтереси Китаю, що реалізуються через ініціативу «Один пояс, один шлях», відображають поточний просторовий розподіл цих інтересів у геополітичному контексті. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

1) визначити, яким чином ця стратегія впливає на розвиток регіональних відносин, зміцнення позицій Китаю на міжнародній арені;

2) дослідити можливості для подальшого розвитку Китаю в межах нових глобальних викликів, зокрема в контексті конкуренції з іншими великими світовими гравцями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Китайська геополітика традиційно фокусується на захисті своїх кордонів та стабільності в Азії,

зокрема в таких чутливих районах, як Південно-Китайське і Східно-Китайське моря та Західна Азія. Водночас країна прагне утримувати стабільність у своєму регіоні через «м'яку силу», що включає культурний, економічний та дипломатичний вплив.

Геополітична перевага Китаю на суші проявляється у двох основних аспектах: географічному розташуванні та впливі на розвиток сусідніх країн. Маючи територію площею близько 9,6 мільйона квадратних кілометрів, широкую протяжність з півночі на південь і складний рельєф, Китай є країною, що володіє як суходолом, так і морями. Відтак, величезна територія, різноманітність рельєфу та багатство природних ресурсів сприяли розвитку і процвітанню країни. З географічної точки зору, Внутрішнє Монгольське нагір'я на півночі, Тибетське нагір'я на заході та Юньнань-Гуйчжоуське нагір'я на південному заході виконують роль природних бар'єрів, які слугують буферними зонами, тим самим захищаючи кордони Китаю [1]. Стратегічне значення для розвитку країни має й морська сила. Довга берегова лінія і велика морська акваторія з численними гаванями та мілинами сприяють розвитку морського транспорту, дозволяють ефективно експлуатувати морські ресурси та розвивати морську економіку, що, своєю чергою, ще більше прискорює процес становлення Китаю як сильної морської держави.

Не менш важливим є фактор суспільно-економічного розвитку сусідніх країн, оскільки стабільність і процвітання у регіоні можуть значною мірою сприяти розвитку та безпеці власне Китаю.

У сучасних умовах геополітичного середовища Китай має вжити активних заходів для максимального використання своїх сильних сторін і компенсації слабких. Важливо активно розширювати геополітичний простір країни та створювати сприятливе зовнішнє середовище. Окрім того, необхідно вийти за межі традиційної геополітики і працювати над формуванням спільноти людської долі. Для досягнення цієї мети, Сі Цзіньпін власне і запропонував стратегію «Один пояс, один шлях», спрямовану на модернізацію країни та сприяння створенню глобальної спільноти, що ґрунтується на спільних інтересах і цінностях.

Стратегія «Один пояс, один шлях» відображає поточний просторовий розподіл стратегічних інтересів Китаю, зокрема: 1) інфраструктурні проекти та економічне співробітництво: Китай активно інвестує в будівництво інфраструктури в різних частинах світу, зокрема в Євразії, Африці та Південній Америці. Це включає будівництво залізниць, портів, мостів та інших стратегічних об'єктів, які не лише покращують торгові шляхи, але й зміцнюють економічний та політичний вплив Китаю; 2) енергетичні ресурси та сировина. Ключовим елементом стратегії «Один пояс, один шлях» є забезпечення стабільного доступу до енергетичних ресурсів і сировини. Китай активно співпрацює з країнами Центральної Азії, Середнього Сходу, Африки та Латинської Америки для забезпечення своїх енергетичних потреб і розширення впливу на глобальних ринках енергоносіїв; 3) фінансова стабільність та глобальна економічна інтеграція. Завдяки створенню Азійського інфраструктурного інвестиційного банку та інших фінансових інструментів, Китай має можливість надавати кредити країнам-учасникам «Одного поясу, одного шляху», що допомагає їм реалізувати інфраструктурні проекти та сприяє економічній інтеграції у глобальну економіку.

Одним із основних аспектів «Один пояс, один шлях» є його здатність інтегрувати різні регіони та країни в єдину економічну та політичну мережу. Це дозволяє Китаю збільшити свою присутність у пріоритетних для нього районах.

Центральна Азія займає стратегічно важливе місце на євразійському континенті. Це один із ключових регіонів, що безпосередньо межує з Китаєм, а також є важливим транспортним вузлом, який з'єднує Азію та Європу. Крім того, Центральна Азія є місцем перегину численних культур. У вересні 2013 року президент Китаю Сі Цзіньпін вперше озвучив ініціативу щодо створення «Економічного поясу Шовкового шляху» в Казахстані, що отримало позитивний відгук від країн Центральної Азії. За останні сім років країни цього регіону стали одними з лідерів у реалізації проекту «Один пояс, один шлях», демонструючи значні досягнення та швидкий прогрес. Центральна Азія сьогодні є яскравим прикладом ефективної співпраці в контексті цієї ініціативи.

В рамках спільного просування країн Центральної Азії кілька значущих проектів співпраці в рамках «Один пояс, один шлях» було реалізовано успішно та безперервно. Йдеться зокрема про трубопровід природного газу, спільно побудований Китаєм, Туркменістаном, Узбекистаном та Казахстаном, який був завершений ще в 2009 році. На сьогодні він працює за трилінійною паралельною схемою передачі газу (А, В і С) [2]. Крім того, Китай і п'ять країн Центральної Азії утворили близько 70 партнерських провінцій

та міст, а в регіоні було відкрито понад 10 Інститутів Конфуція [3].

Південна Азія є важливим осередком для розвитку китайської ініціативи «Один пояс, один шлях», ставши місцем, де зустрічаються інновації та стратегічні ініціативи Китаю. В рамках проекту в Південній Азії поступово сформувались чотири основні транспортні коридори: Китайсько-Пакистанський економічний коридор, Економічний коридор Бангладеш Китай Індія М'янма, Трансгімалайський коридор між Китаєм і Непалом, а також морське з'єднання Китаю з Бангладеш, Шрі-Ланкою та Мальдівами. Всі ці коридори створюють багатогранну структуру співпраці, що включає порти, дороги, мости, індустриальні парки, політичну комунікацію та людські зв'язки. Проект «Один пояс, один шлях» поступово став основним каналом для поглиблення прагматичної співпраці між Китаєм і країнами Південної Азії, що дозволяє більш тісно пов'язати економічні та політичні інтереси обох сторін. У 2023 році товарообіг між Китаєм і країнами Південної Азії наблизився до 200 мільярдів доларів, що вдвічі перевищує рівень 2013 року [4].

Південно-Східна Азія як географічно близька до Китаю є важливим регіоном для просування ініціативи «Один пояс, один шлях». Китай активно працює над поліпшенням транспортних і економічних зв'язків між провінціями Юньнань, Гуансі та країнами Південно-Східної Азії, що сприяє стабільному економічному зростанню і підсилює геополітичний вплив Китаю в регіоні. Країни Південно-Східної Азії переважно позитивно ставляться до цієї ініціативи, оскільки вважають, що вона сприяє досягненню їхніх довгострокових економічних та соціальних цілей. У той же час, країни регіону мають різні інтереси та погляди на проект. Так, коли Камбоджа, Лаос, Таїланд та Сінгапур виявляють великий інтерес до ініціативи, натомість Малайзія, Індонезія та Філіппіни, хоча й загалом підтримують проект, усе ж мають застереження через внутрішньополітичні чинники, суперечки щодо Південно-Китайського моря та занепокоєння з приводу розширення впливу Китаю в регіоні [5]. Дві інші країни АСЕАН В'єтнам та М'янма офіційно підтримали ініціативу, але через серйозні внутрішні протестні настрої щодо співпраці з Китаєм у рамках інфраструктурних або регіональних проектів, реалізація «Один пояс, один шлях» у цих країнах стикається з численними труднощами.

За період з 2013 по 2023 роки проект «Один пояс, один шлях» досяг значних результатів у Південно-Східній Азії. Враховуючи пропозицію щодо якісного розвитку цієї ініціативи, озвучену в 2018 році, її реалізація в регіоні була поділена на два етапи. Перший етап зосереджувався на завершенні ключових стратегічних угод та ініціювання

великих інфраструктурних проектів. Другий етап відзначається поглибленою співпрацею Китаю з країнами Південно-Східної Азії, що сприяє переходу до нових сфер розвитку, таких як цифрова та «зелена» економіки, де ці країни відіграють провідну роль.

Наразі прогрес реалізації проекту «Один пояс, один шлях» у Центральній та Східній Європі також в основному отримує позитивні відгуки. Однак для того, щоб ця стратегія з підтримки від різних урядів трансформувалася у конкретні результати співпраці, необхідно інтегрувати досвід і досягнення наявних механізмів співробітництва, щоб посилити планування та реалізацію ініціативи в регіоні, адже Центральна та Східна Європа займають ключове місце в стратегії. З географічної точки зору (мова про морський шлях до Європи чи сухопутний коридор між Європою та Азією) цей регіон є важливим етапом на шляху до Європи. Китай тривалий час підтримує дружні дипломатичні відносини з 16 країнами Центральної та Східної Європи, а ініціатива «Один пояс, один шлях» ще більше посилює важливість співпраці з регіоном. Основними перевагами реалізації цієї стратегії в Центральній та Східній Європі є функціональність каналу, додаткові ринки та попередній досвід [6]. Центральна та Східна Європа розташована на перехресті «Нового економічного поясу Шовкового шляху» і «Морського шовкового шляху XXI століття», об'єднуючи сухопутні та морські шляхи, а тому є важливим мостом між європейським та азійським ринками, виконуючи роль «логістичного каналу». Це робить її ключовим регіоном у рамках проекту «Один пояс, один шлях». Переваги стратегічного розташування, регіональні потреби та інституційні гарантії становлять міцну основу для ефективної реалізації цієї стратегії.

Близький Схід також є одним із ключових регіонів для реалізації проекту «Один пояс, один шлях». Основним завданням Китаю в цьому регіоні є сприяння ефективній реалізації своєї ініціативи. Станом на сьогодні 20 із 22 країн Близького Сходу підписали з Китаєм угоди про співпрацю в рамках «Одного поясу, одного шляху». Деякі з цих країн створили спеціальні механізми для координації та інтеграції з ініціативою, зокрема Спільний комітет високого рівня Китай Саудівська Аравія, Китайсько-Єгипетський механізм співпраці в галузі виробничих потужностей, Китайсько-ОАЕ Центр передачі технологій та Китайсько-Марокканський виконавчий комітет з енергетичного співробітництва [7]. Ініціатива «Один пояс, один шлях» не лише поглибила традиційні економічні та торговельні зв'язки між Китаєм і країнами Близького Сходу, але й сприяла значному розширенню співробітництва у таких

сферах, як промислові інвестиції, цифрова економіка, фінанси та технології.

Південно-Тихоокеанський регіон є важливою складовою морського шовкового шляху Китаю, а тому розвиток відносин між Китаєм та цими країнами має велике значення для реалізації ініціативи «Один пояс, один шлях». Промовання Китаєм цього проекту в Південно-Тихоокеанському регіоні пов'язано зі стратегічним і безпековим контекстом, має важливе політичне значення, водночас сприяючи економічному розвитку регіону. Південно-Тихоокеанський регіон є важливим терміналом південного морського маршруту, і його роль у будівництві «Одного поясу, одного шляху» та в забезпеченні геополітичної й економічної безпеки Китаю неocenenna. В останні роки у рамках ініціативи «Один пояс, один шлях» Китай активно співпрацює з острівними країнами регіону, досягнувши значних успіхів у розвитку інфраструктури та культурних обмінів. Ці зусилля не тільки сприяють сталому розвитку країн Південно-Тихоокеанського регіону, але й допомагають розширити вплив Китаю на міжнародній арені.

Китай приділяє особливу увагу високорівневим зв'язкам та політичним комунікаціям з країнами Південно-Тихоокеанського регіону. В рамках цих відносин сторони сформували стабільні й конструктивні партнерські зв'язки, а механізм співпраці продовжує удосконалюватися [8, с. 31]. Одним із основних напрямків реалізації проекту «Один пояс, один шлях» є будівництво транспортної інфраструктури, що сприяє з'єднанню країн Південно-Тихоокеанського регіону через сухопутний, морський та повітряний транспорт.

Важливим аспектом участі Китаю в Південному Тихому океані є його прагнення узгоджувати свою діяльність з екологічними аспектами та цілями стабільного розвитку регіону. Країни Південно-Тихоокеанського регіону наголошують на необхідності постійного розвитку, особливо в умовах зміни клімату, яка становить екзистенційну загрозу для багатьох острівних держав, оскільки підвищення рівня моря ставить під загрозу їхнє існування. Наголос Китаю на інтеграції перевірених практик у свої проекти розвитку співпадає з ініціативою «Блакитний Тихий океан» країн регіону, яка спрямована на боротьбу зі зміною клімату та сприяння раціональному природокористуванню. Це зближення підходів створює можливості для співпраці обох сторін із використанням передових «зелених» технологій та досвіду Китаю.

Однак, незважаючи на ці позитивні аспекти, зростаючий вплив Китаю в Південному Тихому океані викликає занепокоєння і скептицизм, переважно у західних країн. Так, Сполучені Штати висловили стурбованість стратегічними намірами

Китаю та можливістю збільшення його військової присутності в регіоні, а тому активізували дипломатичні зусилля, намагаючись підтвердити свою відданість Південно-Тихоокеанському регіону і протистояти зростаючому китайському впливу [9, с. 104].

Геополітичний ландшафт південного Тихого океану за останні роки зазнав значних змін, що значною мірою стало наслідком розширення впливу Китаю в регіоні через ініціативу «Один пояс, один шлях». Це призвело до посилення економічної та дипломатичної взаємодії Китаю з острівними країнами південного Тихого океану, що, своєю чергою, зміцнило їхні двосторонні відносини та сприяло розвитку нових сфер співпраці.

Реалізація ініціативи «Один пояс, один шлях» суттєво вплинула на геополітичний ландшафт Азії та Європи. Посилюючи зв'язки та співробітництво між країнами, розташованими вздовж маршруту, ця ініціатива сприяє міжрегіональному об'єднанню та економічному процвітання. Крім того, вона відповідає сучасним тенденціям глобалізації, допомагає вирішувати певні геополітичні суперечності та проблеми, а також зміцнює регіональну безпеку й стабільність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Стратегія «Один пояс, один шлях» є важливим елементом геополітичного профілю Китаю та відображає поточний просторовий розподіл його стратегічних інтересів. Ініціатива з'єднує Азію, Європу та Африку суходолом та морем, змінюючи економічну географію як усередині країни, так і за її межами. Вона створює умови для безперешкодного здійснення китайських реформ і сприяє формуванню нової моделі міжнародного поділу праці, встановлюючи новий глобальний економічний порядок.

Завдяки стратегії «Один пояс, один шлях» Китай зміцнює свої позиції на глобальній арені, налагоджуючи нові економічні, політичні та культурні зв'язки з країнами різних континентів. У той же час реалізація стратегії також стикається з низкою викликів, зокрема в фінансовій, соціальній та екологічній сферах, що потребує уважного вирішення, врахування глобальних змін та взаємодії між великими державами.

Таким чином, ініціатива «Один пояс, один шлях» є не лише геополітичним, а й економічним та соціальним проектом, який визначає нову роль Китаю в глобальній політиці та економіці на найближчі десятиліття.

Оскільки китайська ініціатива «Один пояс, один шлях» здатна значно змінити політичну та економічну карту світу, впливаючи на міжнародні відносини, торговельні зв'язки та глобальну безпеку, дослідження просторового розподілу китайських стратегічних інтересів дозволяє краще зро-

зуміти майбутні тенденції в розвитку глобальної геополітики.

Література

1. 蔡鸿鹏(Цай Хунпег).中国地缘政治环境变化及其影响(Зміни геополітичного середовища Китаю та їхній вплив). / 国际观察(Міжнародний світогляд спостереження). 2011. № 1.
2. 周明(Чжоу Мін). 地缘政治想象与获益动机—哈萨克斯坦参与丝绸之路经济带构建评估(Геополітичне уявлення та мотивація вигод: оцінка участі Казахстану у будівництві «Економічного поясу Шовкового шляху»). / 外交评论(Дипломатичний огляд). 2014. № 3.
3. Guo Jinfeng. The initiative "One Belt, One Road" in Central Asia and the challenges it faces. Peace and Development. 2020. Vol.1.
4. 一带一路"倡议得到南亚各国积极响应 (Ініціатива «Один пояс, один шлях» отримала позитивні відгуки з країн Південної Азії). / 中宏网(Економічний портал Китаю). – URL: <http://www.zhonghongwang.com/yidaiyilu/5.html>
5. Лі Мінцзян, Лі Цяньру. Процес та перспективи ініціативи «Один пояс, один шлях» у Південно-Східній Азії / Прикордонні та океанічні дослідження. 03. 2019. Випуск 4. № 2.
6. 龙静(Лонг Цзин). 一带一路"倡议在中东欧地区的机遇和挑战. (Можливості та виклики Ініціативи «Один пояс, один шлях» у Центральній та Східній Європі) / 国际观察(Міжнародне спостереження). 2016. № 3.
7. 王猛(Ван Мен). 论“一带一路”倡议在中东的实施(Про реалізацію ініціативи «Один пояс, один шлях» на Близькому Сході). / 现代国际关系(Сучасні міжнародні відносини). 2017. № 3.
8. Сюй Сяюнь. Дипломатія Китаю в південно-тихоокеанській периферії: прогрес, можливості та виклики / Тихоокеанський журнал. 2016. № 10. 31 с.
9. 马建英(Ма Цзяньїні). 美国对中国“一带一路”倡议的认知与反应 (Сприйняття та реагування Сполучених Штатів на ініціативу Китаю «Один пояс, один шлях»). / 世界经济与政治 (Світова економіка та політика). 2015. № 10. 104–132 с.

Анотація

Чу Чу. «Один пояс, один шлях» як відображення поточного просторового розподілу стратегічних інтересів Китаю. – Стаття.

Китай має унікальне географічне розташування: велика країна, що охоплює частину Східної Азії, безпосередній доступ до обох океанів – Тихого та Індійського, межування з багатьма країнами Центральної та Південно-Східної Азії. Усе це надає Китаю стратегічну перевагу як на суші, так і морі, що відкриває можливості для розвитку економічних та політичних зв'язків у кількох напрямках одночасно.

Ініціатива «Один пояс, один шлях», запропонована Китайською Народною Республікою в 2013 році, є однією з наймасштабніших геополітичних та економічних ініціатив нашого часу. Вона передбачає розвиток інфраструктури та економічних зв'язків між Китаєм та країнами Євразії, Африки та навіть Латинської Америки. Проект має не лише економічне, але й стратегічне значення, оскільки відображає новий просторо-

вий розподіл стратегічних інтересів Китаю в глобальному контексті.

Китай, найбільша країна світу за населенням та одна з найбільших економік світу, виступає важливим глобальним гравцем з геополітичними амбіціями, що охоплюють не тільки Азію, а й світ загалом. Відкриття нових торговельних шляхів, зокрема, через ініціативу «Один пояс, один шлях», дає змогу Китаю не тільки зміцнити свою економічну могутність, але й впливати на глобальні політичні процеси. Ця стратегія відображає зміну в геополітичному мисленні Китаю, орієнтуючи країну на активну зовнішню політику, спрямовану на розширення своєї економічної, політичної та культурної присутності на глобальній арені.

У той же час глобалізація, ріст економіки Китаю та зростаюча конкуренція з іншими великими державами змусили країну переглянути свої стратегічні пріоритети. Одним із таких стратегічних кроків власне стала ініціатива «Один пояс, один шлях».

У цій статті проаналізовано геополітичний профіль Китаю, зокрема акцент зроблено на те, як стратегія «Один пояс, один шлях» відображає поточний просторовий розподіл стратегічних інтересів Китаю.

Ключові слова: геополітичний профіль, «Один пояс, один шлях», поточний просторовий розподіл, стратегічні інтереси Китаю.

Summary

Chu Chu. «The Belt and Road Initiative» as a Reflection of the Current Spatial Distribution of China's Strategic Interests. – Article.

China has a unique geographical location: a large country that covers part of East Asia, has direct access to both the Pacific and Indian oceans, and borders many

countries in Central and Southeast Asia. This gives China a strategic advantage in the form of both land and sea, which opens up opportunities for the development of economic and political ties in several directions simultaneously.

The One Belt, One Road initiative, proposed by the People's Republic of China in 2013, is one of the largest geopolitical and economic initiatives of our time. It envisages the development of infrastructure and economic ties between China and the countries of Eurasia, Africa, and even Latin America. The project has not only economic but also strategic significance, as it reflects the new spatial distribution of China's strategic interests in the global context.

China, the world's largest country by population and one of the world's largest economies, is an important global player with geopolitical ambitions that span not only Asia but the world. The opening of new trade routes, in particular through the One Belt, One Road initiative, allows China not only to strengthen its economic power but also to influence global political processes. This strategy reflects a shift in China's geopolitical thinking, orienting the country toward an active foreign policy aimed at expanding its economic, political, and cultural presence on the global stage.

However, globalization, the growth of China's economy, and increasing competition with other major powers have forced the country to reconsider its strategic priorities. One of these strategic steps was the Belt and Road Initiative.

In this article, we will analyze China's geopolitical profile and how the Belt and Road Initiative reflects the current spatial distribution of China's strategic interests.

Key words: geopolitical profile, "One Belt, One Road", current spatial distribution, China's strategic interests.

УДК 329:303.094.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.40>**С. Л. Швець**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2886-1537>

кандидат політичних наук.,

викладач кафедри політичних наук і права

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

В. М. ЛозинськийORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4516-0482>

аспірант кафедри політичних наук і права

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПРОСТІР ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІРИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Глобальні політичні та соціально-економічні трансформації, у вирі яких Україна знаходиться від самого початку здобуття Незалежності, безумовно спричинили суттєві зміни у просторі політичних ідентичностей. Основним трендом ХХІ століття, який визначає специфіку простору політичних ідентичностей є становлення постіндустріального суспільства.

Розпад Радянського Союзу під впливом національних рухів та подальша демократизація пострадянських спільнот спричинили формування транзитних суспільств, гібридних політичних режимів і економічних систем.

Широкомасштабне російське вторгнення загостило не лише проблему відносин «імперії та нації» (за влучним висловом Р. Шпорлюка щодо історичного досвіду України) у контексті загальної проблеми «конфлікту ідентичностей», а й засвідчило необхідність інтеграції до європейського простору політичних ідентичностей одночасно із дезінтеграцією з пострадянсько-імперськими політичними ідентичностями.

Усе вищезазначене актуалізує дослідження політичних ідентичностей в Україні та змушує переосмислити інституційний та комунікативний виміри процесу формування простору політичних ідентичностей українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовні наукові праці, присвячені формуванню простору політичних ідентичностей в Україні належать Є. Бистрицькому, Я. Грицаку, В. Дмитрієву, М. Кармазіній, З. Когути, Г. Коржову, С. Наумкіній, Н. Пашиній, С. Пролєєву, Є. Суботі, М. Степіко, Н. Черниш, Н. Яковенко, ін. Щодо визначень ідентичності та політичної ідентичності, то для даної розвідки фундаментальними є наступні:

1) «Під поняттям «сучасна українська ідентичність» розуміється сукупність національно-культурних цінностей, понять, уявлень і традицій, а також комплекс громадсько-політичних, морально-психологічних, релігійних і мовних переконань. Вони мотивують поведінку громадян, спонукають їх до вчинків, пов'язаних із підтримкою дій державних інституцій у цій сфері» [10, с. 353];

2) «... ідентичність формується та змінюється відповідно до соціально-групової належності особи. Ідеться про персональне усвідомлення власного місця та ролі у спільноті, отже, про формування ціннісно-сміслових орієнтацій як характеристик особистості. У цьому сенсі поняття ідентичності має обов'язковий та необхідний рефлексійний або інтенційний вимір: спрямованість учасників в актах самоусвідомлення на віднесення себе до тієї чи тієї спільноти, колективу» [2];

3) «Політична ідентичність – це політико-ціннісне самовизначення суб'єкта через ототожнення з певною політичною спільнотою, що виявляється в формуванні та відтворенні усталених політичних практик... процес політичної ідентифікації відіграє основну роль в об'єднанні зусиль людей для вирішення суспільно значущих завдань, у забезпеченні життєдіяльності політичних інститутів» [9].

Також, безумовно, заслуговує на увагу гіпотеза В. Дмитрієва, щодо переходу на сучасному етапі від партійної та ідеологічної ідентичності до медіатизованої ідентичності [4]. Ця гіпотеза потребує подальшого обґрунтування, але має певний пізнавальний потенціал для досліджень ідентичності з точки зору політичної науки.

Визначенню трансформацій простору політичних ідентичностей українського суспільства сприяють соціологічні дослідження.

Зокрема, у дослідженнях ідентичностей громадян України Центром Разумкова, які проводяться з 2005 року, відзначається «...низка особливостей ідентичності громадян нашої країни, зокрема, суперечливість процесу формування спільної громадянської ідентичності... ідентичність громадян України продовжує формуватися у напрямі усвідомлення себе як окремої спільноти, політичної нації, яка має власну країну, історію, мову, культуру, спільне (за основними цілями) бачення майбутнього, веде збройну боротьбу проти агресора за право на реалізацію свого вибору. Найбільш значущим індикатором цього процесу є вищий рівень патріотизму, загальнонаціональної та української соціокультурної самоідентифікації, більш оптимістичні оцінки молодшими категоріями респондентів перспектив розвитку України. Адже саме боротьба за ствердження в Україні європейських цінностей була рушійною силою Революції Гідності, саме боротьбою різних ціннісних систем є протиставлення України з російським агресором, що триває сьогодні» [8].

Водночас, слід відзначити, що недостатньо уваги приділяється суттєвим трансформаціям інституційного та комунікативного вимірів простору політичних ідентичностей в Україні.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення інституційного та комунікативного вимірів простору політичних ідентичностей в Україні.

Виклад основного матеріалу. Модернізацію мобілізаційного типу (еру «фабричних труб») поступово змінює інформаційне суспільство, яке утворює інклюзивний простір комунікативних мереж. Як зазначає В. Дмитрієв: «На даному етапі можна стверджувати появу феномену медіатизованої політичної ідентичності. Ця ідентичність характеризується мінливістю, впливом комунікативних технологій та медіа-скандалів. Вона формується масмедіа протягом декількох місяців у ході електоральної кампанії та може бути змінена під час наступних виборів... Інтернет-комунікації посідають одне із центральних місць у взаємодії публічної влади та громадян, різних груп та спільнот, у електоральному процесі тощо... політична ідентичність також формується під впливом медіа-логіки та поступово перетворюється на комунікативний процес» [5].

Для простору політичних ідентичностей українського суспільства характерними ознаками є зменшення ролі таких політичних інститутів, як партії, уряд та парламент. Водночас, зростає вага політичних комунікацій та інституту мас медіа. Інтеграційні процеси з ЄС поєднуються із дезінтеграцією із пострадянським простором (необхідність розриву із пострадянською ідентичністю, яка є гібридом російського імперіалізму, радянського комунізму та націона-

лізму «руського миру», стала очевидною після початку війни).

Горбачовська «перестройка», яка на початковому етапі сприяла впровадженню свободи слова та приватної ініціативи, зрештою, так і залишилась в історії проектом «незавершеної демократизації». У просторі політичних ідентичностей це означало збереження позиції «радянської людини» та неможливість подолання авторитаризму і влади «номенклатури» бюрократії.

Відзначимо, що «Перебудова стала символом половинчастості у політиці... Саме тому його [Горбачова] критикують за абсолютно протилежні речі. За намагання зберегти імперію, прагнення реформувати Союз та його розпад. За ставку на номенклатуру і боротьбу з нею. За свободу слова та цензуру, народовладдя й нездатність почути голосу народу. За підтримку дисидентів та дисидентського руху (А. Сахарова та ін.) та занадто ліберальне ставлення до них... Усвідомлення М. Горбачовим важливості національного питання не убезпечило від вибуху націоналізму та зіткнення національних ідентичностей, нейтралізація комуністичної партії не призвела до конкурентної багатопартійної системи та не позбавила політичної ваги «партію влади» (колишніх комуністів, які зберегли владу завдяки удаваній безпартійності) у пострадянських республіках [13].

Ба більше, саме у період розпаду СРСР було збережено політичні інтенції автократії та закладено економічний та військовий фундамент до відновлення російської імперської експансії. Йдеться також про квазі-державні утворення та осередки напруги (від Абхазії та Південної Осетії до Придністров'я), які є дестабілізуючим фактором для усього простору політичних ідентичностей на пострадянському просторі. Окремо слід наголосити на факторі міграції.

Відзначимо: «В даний час міграція з розряду соціально-економічного феномену переходить в розряд політичного. У зв'язку з цим розуміння взаємозв'язку політичних процесів та міграції, а також виявлення сутності, характеру і спрямованості їх взаємодії стає необхідним елементом досягнення національної та регіональної безпеки. Геополітичні зміни в сучасному світі з неминучістю приводять до нових хвиль міграції, роблять міграцію глобальним явищем і зводять всі супутні їй проблеми, в тому числі проблему біженців, в ранг глобальних... У зв'язку з цим зростає роль політико-управлінських рішень, спрямованих на підтримку політичного порядку, міграція стає об'єктом політичного контролю і регулювання, однак належної ефективності їх неможливо досягти без розвитку відповідних напрямів наукового знання [11].

Варто погодитись із тим, що «Проблема формування української ідентичності набула акту-

альності в суспільстві у 2014 р., а з 2022 це поняття стало складовою частиною національної безпеки. Традиційно дискусії в цій сфері точаться навколо понять національної та громадянської ідентичності. Складні внутрішні суспільно-політичні процеси, збройна агресія РФ проти України, політика ЄС щодо формування спільної європейської ідентичності – усе це вимагає ширшого комплексного аналізу цих трендів за останнє десятиліття» [1].

На особливу увагу заслуговує розвиток соціальних мереж, під впливом яких трансформуються глобальний простір політичних ідентичностей. Також важливим медіа у просторі політичних ідентичностей є кіноіндустрія. Але, головним медіа-ресурсом є інтернет-комунікації. Медіатизовані політичні ідентичності змінюють систему представництва інтересів у відповідності до формату інтернет-комунікацій.

Також вони «... сприяють перетворенню політики у медіа-процес... віртуалізують політичний простір та створюють «реальну віртуальність»... створюють політичну та медійну «гіперреальність» [12].

Наведемо актуальні дані маркетингових досліджень, які підтверджують гіпотезу щодо постання «медіатизованих» ідентичностей та визначають трансформації медіа-простору.

У травні-червні 2014 року 73,4% українців використовували соцмережі як джерело новин. Найпопулярніші – Telegram (78,1%), YouTube (59,5%) та Facebook (44,6%)... На другому місці – інтернет (без соцмереж) – майже 60%... Щодо вікового розподілу, то молодь традиційно найчастіше обирає соціальні мережі й інтернет без соцмереж: новини у соцмережах споживають 93,3% українців віком від 18 до 29 років та 85,3% віком від 30 до 39 років... Інтернет (без урахування соціальних мереж) найчастіше обирають люди віком від 30 до 39 років (70,4%), дещо менше – аудиторії від 18 до 29 (67%) та від 40 до 49 років (65,4%). Також досить популярні онлайн-джерела серед українців віком 50–59 (60,7%) та 60–69 років (51,6%) [7].

Щодо розподілу аудиторії між соціальними мережами, то у 2024 році дані тут наступні: «Telegram – 78,1%; YouTube – 59,5%; Facebook – 44,6%; Viber – трохи більш як 42%; Instagram – 29,6%; TikTok – 26,8%; X (Twitter) – 7,8%» [7].

В Україні домінує громадянська ідентичність, яка виражається у високому рівні суспільної довіри до активістів, добровольців, волонтерів, представників креативних індустрій (зокрема, й блогерів та інфлюенсерів). Саме завдяки останнім формується простір медіатизованих політичних ідентичностей. Сегменти цього простору утворюються за принципом мережі на основі горизонтальних комунікацій між інфлюенсером та його/її аудиторією. Суттєво змінився контекст

формування простору політичних ідентичностей під впливом медіатизації – відтепер до «локальних» ідентичностей відносяться не мешканці якогось регіону, а певні мережеві спільноти.

Під час війни громадянська ідентичність проявляється у зростанні довіри до середнього класу, до складу якого, за об'єктивними (рівень доходу, освіти) та суб'єктивними (самоідентифікація) показниками, поступово входять військові. У емпіричних соціологічних дослідженнях соціально-психологічну атмосферу у суспільстві визначено в якості однієї із головних складових простору політичних ідентичностей. У свою чергу, індикатором стану соціально-психологічної атмосфери є рівень довіри. Його напрямку можна пов'язати із терміном «Salience» (суб'єктивна важливість, яку індивіди надають різним соціальним ролям).

Відзначимо: «Особиста політична значимість пропонується як характеристика особистості, яка оцінює зв'язок індивідів із політичними подіями та їх особистою ідентичністю. Розглядається його роль у сприянні розвитку політизованої колективної ідентичності та дій» [14].

Рівень довіри вимірюється як до політичних інститутів, так і до інших громадян. За даними дослідження Центру Разумкова у 2017 році рівень довіри до інших членів суспільства в Україні був досить низьким – «75% опитаних в Україні, відповідають, що потрібно бути дуже обережними у стосунках з людьми... Рівень позитивних очікувань українців від дій інших людей є низьким (у середньому 5 балів)»; щодо соціальних інститутів, то станом на 2017 рік «Серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні Сили (70% повністю або певною мірою їм довіряють), Церква (66%), гуманітарні та добродійні організації (64%), університети (52%)... Найменше українці довіряють політичним партіям (9%), Парламенту (10%), судам (12%), Уряду (13%), банкам (15%)» [8].

Порівняймо із результатами 2024 року. За цей період відбулась інституціоналізація добровольчих структур та волонтерських організацій. «Найбільшу довіру українців з-поміж усіх державних та суспільних інституцій країни, як і раніше, мають Збройні сили України (95% опитаних). Респонденти також довіряють іншим силовим та оборонним структурам: добровольчим загонам – 85%; Державній службі з надзвичайних ситуацій – 82%; Національній гвардії України – 81%; Державній прикордонній службі – 77%; Міністерству оборони України – 69%; Службі безпеки України – 68%; Національній поліції України – 58%. Президенту України довіряють 64% опитаних. Довіру також висловлювали волонтерським організаціям (78%), церкві (61%), громадським органі-

заціям (55%) та Національному банку України (53%)» [3].

Натомість, для інституційного виміру простору політичних ідентичностей важливим є «антирейтинг» інститутів. Він виглядає таким чином: «... більшість респондентів не довіряють державному апарату (чиновникам) (75%), політичним партіям (72%), Верховній Раді України (70%), судам (судовій системі загалом) (68%), уряду України (64%), прокуратурі (60%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (52%), Національному агентству з питань запобігання корупції (51%) та Національному антикорупційному бюро України (51%)» [3].

Для формування простору політичних ідентичностей важливим показником виступає етнічна та мовна ідентичність.

Щодо цього феномену дані соціологів у 2017 році були наступними: «92% опитаних вважають себе етнічними українцями, 6% – етнічними росіянами, 1,5% віднесли себе до інших етносів... Спостерігається тенденція зростання частки респондентів, які ідентифікують себе як етнічних українців, із зниженням віку опитаних (від 87% серед тих, кому 60 і більше років, до 96% серед тих, кому від 18 до 29 років) і зниження частки етнічних росіян (з 10% до 3%)... 74% опитаних в Україні відчувають свою належність лише до однієї національності, 12% – одразу до двох або кількох національностей, 6% – не відчувають належності до жодної національності, 8% – не визначилися» [8].

У цілому, простір політичних ідентичностей українського суспільства характеризується домінуванням загальногромадянської ідентичності. Відзначимо: «В Україні переважає загальногромадянська ідентичність. 95% опитаних абсолютно або скоріше згодні з судженням *«Я вважаю себе громадянином України»*» [8]. У 2023 році громадянську ідентичність було посилено позитивними емоціями: «94% опитаних пишалися тим, що вони є громадянами України» [6].

Визначимо, що соціологічні дослідження фіксують кризу довіри до таких інститутів простору політичних ідентичностей в Україні, як партії, уряд, парламент. Можливо, зниження рівня довіри до політичних партій та зменшення їх ваги у процесі формування простору політичних ідентичностей пов'язується із деінституціоналізацією політичних ідеологій епохи модерну: соціалізму, лібералізму, консерватизму. Адже, саме політичні партії були основними «носіями» ідеологічних доктрин; інститутами, які визначались власною ідеологією та пропагували її. Сучасні партії зосереджуються переважно на електоральних проектах та підтримці лідерів, а не на ідеологіях. Під час виборів партії використовують елементи ідеологічних доктрин задля забезпечення електо-

ральної перемоги, а не створення цілісної концепції урядування.

Висновки. Відтак, у сучасних умовах простір політичних ідентичностей в Україні зазнає суттєвих трансформацій. У цілому, вони обумовлені наступними факторами. По-перше, глобальним процесом становлення інформаційного (постіндустріального) суспільства, який характеризується поступовим переходом від мобілізації на основі примусу до інклюзивності. Внаслідок цього формуються медіатизовані ідентичності, які не є сталими, натомість утворюються за допомогою комунікативних політичних технологій під конкретні вибори. По-друге, розпадом радянської авторитарної політичної та економічної систем, на залишках якої виникають гібридні політичні ідентичності пострадянського типу. По-третє, широкомасштабним російським вторгненням, яке загострило проблему конфлікту «імперської» та національної ідентичностей, водночас посиливши громадянську ідентичність в Україні.

Щодо інституційного виміру простору політичних ідентичностей, то зміни інституційного дизайну простору політичних ідентичностей пов'язані зі зрушеннями у партійній системі, виборчому процесі, масмедіа та деінституціоналізацією ідеологічних доктрин. Щодо останнього феномену, то у сучасному світі ідеології більше не обумовлюють діяльність політичних та державних інститутів, натомість вони продовжують впливати на утворення соціальних та політичних мереж. Знижується довіра громадян до політичних партій та уряду, натомість посилюються такі інститути, як ЗСУ, добровольчі військові формування, волонтерські організації, громадські організації тощо.

Щодо комунікативного виміру, то відзначено трансформації медіа-простору, а саме – зростання впливу мережових медіа та суттєве зменшення рейтингу традиційних медіа. Комунікативний вимір простору політичних ідентичностей українського суспільства визначається соціальними мережами та месенджерами, а не традиційними медіа.

Отже, формування простору політичних ідентичностей у сучасних умовах обумовлено медіатизацією, визначальним впливом комунікативних технологій та соціальних мереж.

Література

1. Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей українського суспільства: виклики національній безпеці: аналіт. доп. / [Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю., Степико М., Валевський О. та ін.]; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан. Київ: НІСД, 2024. 68 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.13>
2. Бистрицький Є. Ідентичність, спільнота і політичне судження. *Філософська думка*. 2013.

№ 4. С. 41–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2013_4_9.

3. Буняк В. Опитування Центру Разумкова: Українським медіа довіряють 47% респондентів. *Detector media*. 7 лютого 2024. URL: <https://detector.media/infospace/article/222667/2024-02-07-opytuvannya-tsentru-razumkova-ukrainskym-media-doviryayut-47-respondentiv/>

4. Дмитрієв В. В. Вплив мас-медіа на політичну ідентичність. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 21 трав., 2021 р. / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 195–197. URL: <https://hdl.handle.net/11300/19184>

5. Дмитрієв В. Політична ідентичність: від партійних ідеологій до медіатизованих електоральних кампаній. *Науковий журнал «Politicus»*. 2022. Випуск № 1. С. 44–48. URL: http://politicus.od.ua/1_2022/7.pdf

6. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023р.). *Разумков Центр*. 21 серпня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>

7. Кузьменко Ю. Де українці найчастіше читають новини – опитування ОПОРИ. *Суспільне. Новини*. 16 липня 2024. URL: <https://susplne.media/792085-de-ukrainci-najcastise-citaut-novini-opituvanna-opori/>

8. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. *Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017р.* Київ, 2017. 93 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf

9. Пашина Н. П. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства: Монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. 416 с. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1092/1/form_polit_identychnosti.pdf

10. Субота Є. В. Національна ідентичність і консолідація суспільства у сфері функціонування національних мас-медіа. *Scientific achievements of modern society : abstr. of IV Intern. Sci. and Practical Conf.*, Liverpool, United Kingdom, 4-6 Dec. 2019. Liverpool United Kingdom, 2019. С. 351–359. URL: <http://95.164.172.68:8080/khkdk-xmlui/handle/123456789/594>

11. Швець С. Л. Політико-філософські засади міграційних процесів сучасності. *Перспективи*. 2015. № 4(66). С. 143–148. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9864/1/Shvets.%202015.pdf>

12. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.02. Одеса, 2009. 30 с.

13. Яковлев Д. В. Світанок демократії: два вибори і три конверти останнього генсека. *Молодий вчений*. 2015. № 8 (2). С. 157–162. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8\(2\)_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8(2)_38).

14. Duncan L., Stewart A. Personal Political Salience: The Role of Personality in Collective Identity and Action.

Political Psychology. 2007. Vol. 28. № 2. P. 143–164. URL: <http://www.jstor.org/stable/20447031>.

Анотація

Швець С. Л., Лозинський В. М. Простір політичних ідентичностей в Україні: інституційний та комунікативний виміри. – Стаття.

Статтю присвячено визначенню інституційного та комунікативного вимірів простору політичних ідентичностей в українському суспільстві. Обґрунтовано, що зміни інституційного дизайну простору політичних ідентичностей пов'язані зі зрушеннями у партійній системі, виборчому процесі, масмедіа та деінституціоналізацією ідеологічних доктрин. Щодо останнього феномену, то у сучасному світі ідеології більше не обумовлюють діяльність політичних та державних інститутів, натомість вони продовжують впливати на утворення соціальних та політичних мереж. Окремо відзначено трансформації медіа-простору, а саме – зростання впливу мережевих медіа та суттєве зменшення рейтингу традиційних медіа. Комунікативний вимір простору політичних ідентичностей українського суспільства визначається соціальними мережами та месенджерами, а не традиційними медіа, такими як-от преса, радіо, телебачення. Водночас, серед традиційних медіа недостатньо дослідженим є роль кіноіндустрії.

Відзначено фактори, які обумовлюють трансформації інституційного та комунікативного вимірів простору політичних ідентичностей: 1) становлення постіндустріального суспільства (поступовий глобальний перехід від мобілізації до інклюзії), внаслідок чого можна фіксувати появу та розвиток медіатизованих ідентичностей; 2) розпад радянської авторитарної політичної та економічної системи, на залишках якої виникли гібридні політичні ідентичності пострадянського типу; 3) широкомасштабне російське вторгнення загострило проблему конфлікту імперської та національної ідентичності на усьому пострадянському просторі.

Окремо зроблено наголос на ролі міграційних процесів у формуванні простору політичних ідентичностей. Обґрунтовано, що формування простору політичних ідентичностей обумовлене медіатизацією, визначальними впливом електоральних циклів та соціальних мереж. Маємо справу із «медіатизованою ідентичністю» та конструюванням простору тимчасових ідентичностей задля електоральної перемоги.

Ключові слова: ідентичність, політичні ідентичності, політичні комунікації, політичні партії, простір політичних ідентичностей, політичні інститути, виборчий процес.

Summary

Shvets S. L., Lozynskyi V. M. The space of political identities in Ukraine: institutional and communicative dimensions. – Article.

The article is devoted to defining the institutional and communicative dimensions of the space of political identities in Ukrainian society. It is substantiated that changes in the institutional design of the space of political identities are associated with shifts in the party system, the electoral process, the media, and the

deinstitutionalization of ideological doctrines. As for the latter phenomenon, in the modern world, ideologies no longer determine the activities of political and state institutions, but they continue to influence the formation of social and political networks. The authors also noted the transformation of the media space, namely the growing influence of online media and a significant decrease in the rating of traditional media. The communicative dimension of the space of political identities in Ukrainian society is determined by social networks and messengers, rather than traditional media, such as the press, radio, and television. At the same time, the role of the film industry among traditional media is not sufficiently studied.

The factors that determine the transformation of the institutional and communicative dimensions of the space of political identities are noted: 1) the emergence of a post-industrial society (a gradual global transition from mobilization to inclusion), which results in the emergence

and development of mediatized identities; 2) the collapse of the Soviet authoritarian political and economic system, on the remains of which hybrid political identities of the post-Soviet type emerged; 3) the large-scale Russian invasion exacerbated the problem of the conflict between imperial and national identities throughout the post-Soviet space.

Special emphasis is placed on the role of migration processes in shaping the space of political identities. It is proved that the formation of the space of political identities is conditioned by mediatization, the determining influence of electoral cycles and social networks. We are dealing with a “mediatized identity” and the construction of a space of temporary identities for the sake of electoral victory.

Key words: identity, political identities, political communications, political parties, space of political identities, political institutions, electoral process.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

<i>Ф. А. Махмудзаде</i> Importance and Challenges of Interdisciplinary Connections in Modern Education.....	3
<i>І. А. Алексюк, Т. Е. Бауліна</i> Проблема тлумачення традиційної силогістики: реалістичний метод Стросона.....	8
<i>І. І. Верзін</i> Свобода волі у філософії У. Оккама.....	13
<i>З. С. Вихованець</i> «Пост»-модернізації парадигми соціальної держави: нові можливості самореалізації особистості.....	17
<i>Н. М. Воловчук</i> Громадянське суспільство в радянській Україні: уроки для сучасної України в умовах війни.....	26
<i>Я. М. Горбаль</i> Українська наука проти історичних спотворень: руйнація міфів путнізму в умовах гібридної війни.....	33
<i>Н. А. Дресвяннікова</i> Уява як спосіб суспільної консолідації і захисту прав людини.....	38
<i>О. І. Дурдо, О. Г. Предместніков</i> Осмислення феномену інформаційної війни у вітчизняній філософії.....	44
<i>О. Ю. Кийков</i> Філософія освітнього менеджменту та його значення у формуванні демократичних практик.....	52
<i>Г. О. Котенко, М. П. Похвата, О. Д. Медведь</i> Соціальна участь студентської молоді як чинник розвитку громадянського суспільства.....	59
<i>О. В. Котенко, В. В. Максименко, Я. М. Снягівський</i> Ціннісний вимір розвитку соціальної компетентності студентської молоді (міждисциплінарний дискурс).....	65
<i>Т. О. Крижановська, М. Ю. Литвин</i> Філософія міжнародних організацій: роль ООН у забезпеченні міжнародної справедливості.....	70
<i>Д. А. Осейко</i> Попередження загроз гуманітарної безпеки у галузі освіти та культури в Україні під час воєнного стану.....	76
<i>А. О. Пальчик</i> Панентеїзм та інші теїстичні концепції: проблематика демаркації в сучасних дослідженнях.....	81
<i>А. Ю. Самарський</i> Розвиток філософських та соціально-економічних ідей академіка В.М. Глушкова в ХХІ ст.....	89
<i>Ю. В. Ситайло</i> Візантизм як релігійне вчення православ'я.....	95
<i>О. Е. Сіпко</i> Сучасний комунікативний простір: філософський аналіз.....	101
<i>О. В. Скалацька, Л. І. Яковлева, Ю. С. Юшкевич</i> Європейська та євроатлантична інтеграція України: філософський аналіз.....	106
<i>А. О. Слива</i> Трансформація політичної системи українського суспільства в умовах зовнішньої агресії: політично-філософський аспект проблеми демократизації.....	112

О. І. Якимчук Трансверсальний поворот у філософії освіти XXI століття.....	119
--	-----

СОЦІОЛОГІЯ

Л. В. Афанасьєва, Н. І. Глебова, Л. Ф. Глинська, І. О. Чичановський Чинники активізація діяльності національно-культурних товариств ВПО Мелітопольщини під час війни.....	124
О. Ю. Клименко, Г. І. Чепурко Формування соціальної травми під впливом стресових станів у працівників приватного сектору економіки України під час війни.....	129
А. С. Лобанова, А. С. Рекало Соціально-професійна ефективність як соціологічна категорія: зміст, структура і критерії визначення.....	137
Г. М. Редькіна Основні специфічні риси та тенденції формування цінностей молоді України в умовах державної незалежності.....	143
В. В. Чепак, А. Ю. Тащенко Пандемія COVID-19 у кластерах: соціологічні залаштунок рішень, що здаються остаточноими.....	148
І. П. Шевель Українська культура та нова українізація: соціокультурний дискурс, проблеми та перспективи.....	158

ПОЛІТОЛОГІЯ

А. І. Алексєєнко Форма державного правління як чинник політичної консолідації трансформаційного суспільства.....	163
І. О. Балак, О. Б. Пікулик Публічна дипломатія Комітету регіонів у політиці згуртування ЄС.....	168
М. В. Білоусов Місце України в безпековому інформаційному просторі ЄС: аналіз нормативно-правової бази.....	173
О. В. Буряченко, О. Ю. Сохацький, Н. А. Дубовик Аналіз міжнародних відносин, конкуренції між великими державами та стратегій управління геополітичними інтересами.....	181
С. О. Вовк Інформаційна гігієна: поведінкові моделі громадян України під час війни.....	189
М. Р. Лагутін Формування національного інтересу: дискурсивний підхід.....	194
М. М. Марусинець Трансформація миротворчої діяльності США в Північній Ірландії в умовах Брекзиту за адміністрації президента США Дж. Байдена.....	199
А. П. Приймич Методологія вивчення інфраструктури чорного піару в контексті політичного процесу.....	207
Д. А. Сех Інфраструктурні проекти Міжмор'я як інструмент економічної інтеграції України з Центрально-Східною Європою.....	212
О. В. Сокур Трансформації дискурсу щодо європейської інтеграції України (на основі дослідження аналітичних доповідей).....	217

О. В. Солоділова	
Вплив російсько-української війни на трансформацію політичного режиму в Україні.....	223
О. В. Цаценко	
Громадянська солідарність як чинник ефективності кампаній громадянської адвокації.....	230
Чу Чу	
«Один пояс, один шлях» як відображення поточного просторового розподілу стратегічних інтересів Китаю.....	235
С. Л. Швець, В. М. Лозинський	
Простір політичних ідентичностей в Україні: інституційний та комунікативний виміри.....	240

CONTENTS

PHILOSOPHY

Mahmudzade F. A. Importance and Challenges of Interdisciplinary Connections in Modern Education.....	3
Aleksiuk I. A., Baulina T. E. The problem of the interpretation of traditional syllogistic: Strawson's realistic method.....	8
Verzin I. I. Free will in Ockham's philosophy.....	13
Vykhovanets Z. S. «Post» modernization of the welfare state paradigm: new opportunities for self-realization of an individual	17
Volovchuk N. M. Civil Society in Soviet Ukraine: Lessons for Modern Ukraine in Wartime.....	26
Horbal Ya. M. Ukrainian Scholarship Against Historical Distortions: Debunking the Myths of Putinism in the Context of Hybrid Warfare	33
Dresviannikova N. A. Imagination as a way of social consolidation and protection of human rights.....	38
Durdo O. I., Predmestnikov O. H. Understanding the Phenomenon of Information Warfare in Domestic Philosophy.....	44
Kiykov O. Yu. The philosophy of educational management and its importance in forming democratic practices.....	52
Kotenko G. O., Pokhvata M. P., Medved O. D. Social participation of student youth as a factor in the development of civil society.....	59
Kotenko O. V., Maksimenko V. V., Syniahivskiy Ya. M. The value dimension in the study of the development of social competence of student youth (interdisciplinary discourse).....	65
Kryzhanovska T. O., Lytvyn M. Yu. Philosophy of International Organizations: The Role of the United Nations in Ensuring International Justice.....	70
Oseiko D. A. Prevention of Humanitarian Security Threats in the Fields of Education and Culture in Ukraine During Martial Law	76
Palchyk A. O. Panentheism and Other Theistic Concepts: The Problem of Demarcation in Contemporary Studies.....	81
Samarskyi A. Yu. Development of the Philosophical and Socio-Economic Ideas of Academician V.M. Glushkov in the 21st Century.....	89
Sytailo Y.V. Byzantinism as a Religious Doctrine of Orthodoxy	95
Sipko O. E. Modern communication space: a philosophical analysis.....	101
Skalatska O. V., Yakovleva L. I., Yushkevych Yu. S. European and Euro-Atlantic integration: philosophical analysis.....	106
Slyva A. O. Transformation of the political system of Ukrainian society in the context of external aggression: political and philosophical aspect of the problem of democratization.....	112

<i>Yakymchuk O. I.</i> A transversal turn in the philosophy of education of the 21 st century.....	119
---	-----

SOCIOLOGY

<i>Afanasieva L. V., Hlebova N. I., Glyns'ka L. F., Chychanovskyi I. O.</i> Factors of activation of national-cultural societies of IDPs in Melitopol region during the war.....	124
<i>Klymenko O. Yu., Chepurko G. I.</i> Formation of social trauma under the influence of stressful conditions in employees of the private sector of the economy of Ukraine during the war.....	129
<i>Lobanova A. S., Rekalo A. S.</i> Socio-professional efficiency as a sociological category: content, structure and criteria of definition.....	137
<i>Redkina H. M.</i> Main specific features and trends of the formation of values of the youth of Ukraine in the conditions of state independence.....	143
<i>Chepak V. V., Tashchenko A. Yu.</i> The COVID-19 pandemic in clusters: sociological backstage of seemingly final decisions.....	148
<i>Shevel I. P.</i> Ukrainian culture and new Ukrainization: socio-cultural discourse, problems and prospects.....	158

POLITOLOGY

<i>Aliksieienko A. I.</i> Form of government as a factor of political consolidation of transforming society.....	163
<i>Balak I. O., Pikulyk O. B.</i> The Committee of the Regions Public Diplomacy in the EU Cohesion Policy.....	168
<i>Bilousov M. V.</i> Ukraine's place in the EU information space: analysis of the regulatory framework.....	173
<i>Buriachenko O. V., Sokhatskyi O. Yu., Dubovyk N. A.</i> Analysis of international relations, competition between great powers and strategies for managing geopolitical interests.....	181
<i>Vovk S. O.</i> Information Hygiene: Behavioral Models of Ukrainian Citizens During the War.....	189
<i>Lagutin M. R.</i> Formation of the national interest: a discursive approach.....	194
<i>Marusynets M. M.</i> Transformation of US peacekeeping in Northern Ireland in the context of Brexit under the J. Biden administration	199
<i>Priymich A. P.</i> The methodology of studying the infrastructure of black PR in the context of the political process.....	207
<i>Sekh D. A.</i> Infrastructure Projects of the Intermarium as a Tool for Ukraine's Economic Integration with Central and Eastern Europe.....	212
<i>Sokur O. V.</i> Transformation of the discourse on Ukraine's European integration (based on the study of analytical reports).....	217
<i>Solodilova O. V.</i> The influence of the Russian-Ukrainian war on the transformation of the political regime in Ukraine.....	223
<i>Tsatsenko O. V.</i> Civic solidarity as a factor of the effectiveness of civic advocacy campaigns.....	230

Chu Chu

«The Belt and Road Initiative» as a Reflection
of the Current Spatial Distribution of China's Strategic Interests..... 235

Shvets S. L., Lozynskyi V. M.

The space of political identities in Ukraine: institutional and communicative dimensions.....240

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Науково-практичний журнал

Випуск 50

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – Ю. Ковальчук

Підписано до друку 27.11.2024. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 29,04. Ум. друк. арк. 29,30.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0225/115.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.